DE NAVORSCHER

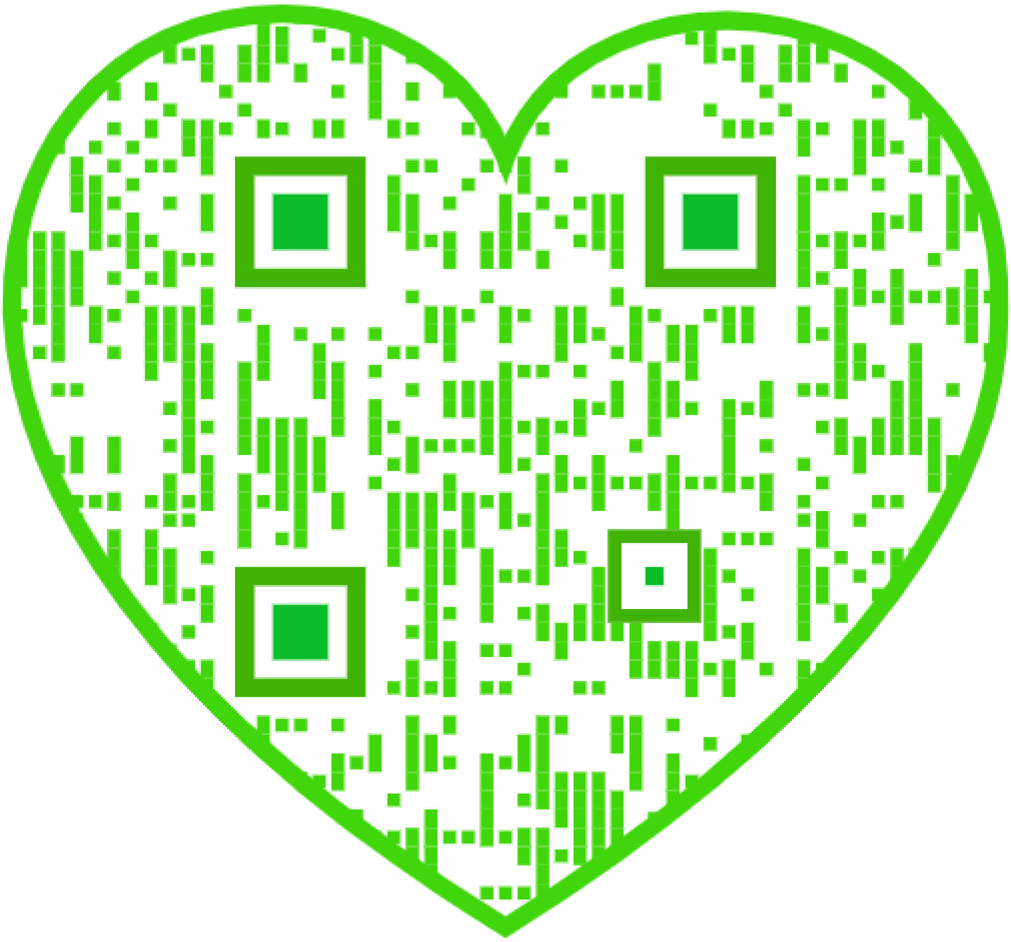

DE NAVORSCHER.

EEN MIDDEL TOT

GEDACHTENWISSELING EN LETTERKUNDIG VERKEER

TUSSCHEN ALLEN

DIE IETS WETEN,

IETS TE VRAGEN HEBBEN OF IETS KUNNEN OPLOSSEN

ONDER REDACTIE VAN

G. FULDAUER.

Acht en vijftigste jaargang.

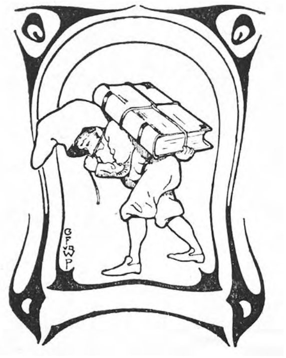

AMSTERDAM
C. L. G. VELDT
1909.

EEN WOORD VOORAF.

Nu »DE NAVORSCHER« weer een nieuwe periode ingaat, is het gewenscht er nog even op te wijzen, dat hij zijn oude levensbestemming, »een middel tot gedachtenwisseling tusschen allen, die iets mede te deelen of te vragen hebben« op wetenschappelijk gebied, niet zal verloochenen, want »de wetenschap is een oceaan«, zegt Bulwer, door alle soorten van booten te bevaren en wij hopen, dat tallooze vaartuigen van allerlei soort en bouw elkaar hier zullen praaien.

Zoo'n »middel tot verkeer« op het uitgestrekte gebied van geschiedenis, letterkunde, oudheidkunde, geslachts- en wapenkunde enz., enz., als »DE NAVORSCHER« bedoelt te zijn en steeds is geweest, is in onzen tijd van cultuur en bloeiend wetenschappelijk leven een groote noodzakelijkheid; ons tijdschrift tracht dit verkeer te leiden en daarvoor is het noodig, dat ieder hem zijn vondsten en wetenschappelijke schatten toevertrouwt, opdat deze ten algemeenen nutte kunnen aangewend worden.

»When found, make a note of« zoo luidt het devies van de Engelsche »Notes and Queries« (in 1849 opgericht) naar wiens voorbeeld »DE NAVORSCHER« is ontstaan, en dit brengen wij onzen lezers nogmaals in herinnering, want de meeste historische leugens zijn gegrond op een misplaatst vertrouwen in het geheugen en door alles op te schrijven kunnen we ook hen nog van dienst zijn, die dikwijls jaren zoeken naar hetgeen door een ander bij toeval is ontdekt.

Iedereen kan vragen stellen, al ligt de beantwoording ook voor de hand door eenvoudig een werk na te slaan over het punt in quaestie, misschien kan een onzer medewerkers hierover een nieuw gezichtspunt openen, waardoor de zaak weer op geheel andere wijze wordt belicht.

De beantwoording wordt in de eerste plaats in het algemeen aan onze lezers zelven overgelaten en geschiedt dit niet of on-

volledig, dan zal de redactie, naar haar vermogen, zoo veel mogelijk materiaal aandragen, om den vrager te bevredigen. We zeggen »zooveel mogelijk« want »vitiis nemo sine nascitur; optimus ille est, qui minimis urguetur,« (Horatius) niemand is zonder fouten, het komt er maar op aan alles *zoo goed mogelijk* te doen. Ook zullen we ons beijveren om de in vorige jaargangen onbeantwoorde vragen weer eens op te rakelen en een bevredigende oplossing te vinden, want *vragen en antwoorden* is altijd het hoofddoel van »DE NAVORSCHER« geweest; we vertrouwen, dat onze oude staf van medewerkers, waarop we terecht trotsch mogen zijn, ons hierin krachtdadig zal blijven steunen, en dat ook de jongeren ons de resultaten van hunne onderzoekingen zullen doen toekomen, opdat er ook wat frisch-jong bloed door de aderen stroome van onzen vriend, die al zijn 58ste levensjaar ingaat.

Wij verwachten, dat ook op historisch en literair gebied even levendig van gedachten zal gewisseld worden, als dit in de laatste jaargangen vooral op het genealogische en heraldische veld het geval was, en dit kan even goed, daar literaire en historische onderwerpen toch vallen in het kader van de hedendaagsche conversatie en daarover toch belangrijke disputen kunnen worden gehouden.

Wat »DE NAVORSCHER« dus beoogt is, deze conversatie op schrift te leiden en we hopen, dat haar peil hoog moge staan en toch ieder belang zal blijven inboezemen.

De illustraties zullen ons maandblad nog aantrekkelijker maken, ook te dien opzichte houden we ons gaarne voor bijdragen aanbevolen, terwijl onze rubriek »vraag en aanbod« voor een meer stoffelijk verkeer tusschen onze lezers zal zorgdragen.

En hiermede kunnen we onze disputen openen, mogen ze vruchtdragend zijn.

RED.

In all cases, founded in truth and in justice, frequent discussion is of itself an advancement.

(Canning).

GESCHIEDENIS.

Een en Ander over de Haarlemmers in het begin der 17[de] eeuw en hunne verhouding tot de Amsterdammers

door

W. P. J. OVERMEER.

Belast geweest zijnde met het catalogiseeren — en den verderen daaraan verbonden arbeid — der prachtige en uitgebreide verzameling Nederlandsche dichtwerken en tooneelspelen van de 16—18[e] eeuw, berustende in de *Stedelijke Bibliotheek van Haarlem*, maakte ik van de schoone gelegenheid gebruik om verschillende zaken uit deze werken aan te teekenen omtrent het maatschappelijk en huishoudelijk leven onzer 17[e] eeuwsche voorouders, voornamelijk die van Haarlem. Wel is waar kreeg het dossier aanteekeningen geen verbazenden omvang, doch niet ontkend mag worden, dat de resultaten meermalen verrassend waren. Een geheel overzicht te geven zou te uitgebreid worden, daarom willen we ons bepalen tot eenige mededeelingen omtrent hetgeen reeds in den titel dezer bijdrage is uitgedrukt, (wat trouwens het meest belangrijke is) en eenige der geraadpleegde bronnen, die uit den aard der zaak ook elders moesten worden opgespoord, daarbij vermelden.

Slaan we een blik op het maatschappelijk leven der Haarlemmers in die tijden, dan bemerken we al dadelijk dat het niet die »kalme bedaarde flegmatieke lieden« waren, zooals ze ons wel eens worden afgeschilderd [1]). Handel en nijverheid bloeiden ten zeerste en de beoefening der Kunsten en Wetenschappen stond hier verre boven vele andere steden. Doch een groot gedeelte der inwoners leidde een zeer mondain leven en het kan ons niet verwonderen, dat — zoowel door schrijvers uit dien tijd als door de stedelijke regeering — geklaagd werd over de immo-

[1]) Nu de notarieële archieven publiek zijn geworden, gaat ons een geheel ander licht op over het zedelijk leven onzer 17de eeuwsche voorouders.

reele levensopvattingen van zeker gedeelte der zwakke secte, die een hoogst nadeeligen invloed uitoefende op het gezonde gemeenschapsleven.

Lezers, die een en ander omtrent officieele gegevens daarover willen weten, raden wij aan den aan den voet dezer bladzijde genoemden »*Index*« eens na te slaan voor dit tijdperk. [1]

Het was zeker wel de dichter *Gilles Jacobs Quintien*, die het felst ten strijde trok tegen het onzedelijk leven der Haarlemsche »jonge Jeugdt«. Immers hij schreef er een geheel boek in dichtmaat over, verschillende zaken door afbeeldingen aanschouwelijk makende. [2]

Deze dichter — die zelf heel wat op zijn kerfstok had [3] — verdeelde zijn werk in niet minder dan 30 onderdeelen, doch de tekst is zóó realistisch, dat we meenen goed te doen hier geen fragmenten mede te deelen; ook geeft een der afbeeldingen ons een intérieur te zien, dat zóó is afgemaald, dat niemand het in onze dagen in het hoofd zou krijgen er eene reproductie van te doen vervaardigen. Toch was het *Quintijn* geenszins te doen om de hartstochten op te wekken, want zegt hij in zijn »*Waerschov-gedicht*«:

> Mijn *Meester* heeft dit niet beschreven,
> Om u meer lust tot quaedt te geven:
> Maer, hij vertoont u hier het quaet,
> Op datje dat, als grousaem haet.

Vóór den aanvang van het eigenlijke werk geeft hij eenige spreuken ten beste uit *Mattheus* 25 vers 1—13 en teekent achter (vers 12) aan:

»*Ende Hy antwoorde; ende seyde: Voorwaer, segge ick ulieden, ick en kenne u niet,*« met deze aanwijzing: ☞ »*Gij Haerlemsche, ende andere, onbereyde dwase maagden.*«

Gaat hij heftig te keer tegen de handelingen der lichte vrouwen en het liederlijk gedrag der mannen, niet minder trekt hij te velde tegen »*Het Nieu-geboren-Kinder-moren in Haerlem*« en vermeldt

---

1) *Index* op de keur en gebodregisters van.... Haarlem, van 1494—1694. Aangevuld tot 1755. Uitgegeven door *Mr. A. J. Enschedé.* 's Gravenhage, 1875. 8°. [Een afdruk van een handschrift in het stedelijk archief te Haarlem.]

2) *Gilles Jacobs Quintien.* De Hollandsche Liis, Met de Brabandsche-Bely: Poeetischer wyse voorgesteld en gedicht. 's Gravenhage: Anno 1629. Obl. [In de Stads-Bibliotheek van Haarlem berusten twee verschillende exemplaren van dit zeldzame werkje.]

3) Zie over hem het »Biographisch Woordenboek« van *Frederiks* en *van den Branden.* 2e dr.

daarbij het volgende: [1]) »'t Jaer 1627, op den 28. Februarij »binnen Haerlem een nieugeboren kindt in 't Spar [2]) gevonden, »met een priem in de herssenen gesteken. Korts daer aen op den »6. naest volgende Maert, is daer in 't selve water, helaes weder »een ander gevonden, sijnde den strop met een mes afgesneden. »En weynig tijds daer na, isser een tusschen 2 huys-pannen in een »schorte-kleedt gebonden, uytgevonden. Voorts isser, kleyne tijd »te voren, een in de gemeyne heymelickheyt aen de vesten by »de Raecks bekomen. Ende noch ontrent een jaer te voren, »isser een op 't grote kerck-hof op een doodt-bary doodt gevonden.«

Geen wonder dat hij daarna de volgende ontboezeming neer- »schreef: »Dit syn de helsche vruchten van haar ydel-toytig »Buyr-vergaren, en der jonger maegden onbeschaemder vryheyt.«

* *
*

Ook de Haarlemsche predikant *Samuel Ampzing* hekelt ten sterkste den offerlust der Haarlemers aan *Bachus* en noemt een groot aantal herbergen in de onmiddelijke nabijheid der Groote kerk, waarbij het niet ontbreekt aan de noodige critiek [3]).

Doch erger maakt het een zekere *Jan Trioen* — een diaken der Nederl. Herv. Kerk te Haarlem —, die ons een handschrift heeft nagelaten [4]), waarin, behalve levensbijzonderheden van een aantal tijdgenooten, ook karakterschetsen voorkomen van de »*Haarlemsche Messieurs, Signorie, Jufferschap en Jonge Jufferschap*«, waarmede hij de eer had om te gaan.

Volgens wijlen onzen diaken gevoelden de Haarlemsche heeren zich volkomen thuis in kroegen en klapscholen, waar ze hun tijd versleten onder dobbel- en kaartspel, of wel met het schempen op- of kwaadspreken van anderen, zoodat van een onderlinge achting of waardeering geen sprake was. »*Wijntje en Trijntje*« speelden bij hen den hoofdrol.

Ook met de gehuwde dames was het niet veel beter gesteld. Onderlinge samenkomsten hadden geregeld plaats, waarbij ook werd kaart gespeeld tot nà middernacht, de voornaamste gesprekken werden gevoerd over afwezige familiën, wier diepste

---

[1]) Bladz. 174.

[2]) De rivier het Sparen.

[3]) *Samuel Ampzing*. Beschrijvinge ende lof der stad Haerlem, in Holland...... Haerlem, *A. Rooman*, 1628. 4⁰.

[4]) Berustende in de Stads-Bibliotheek van Haarlem. Zie mijne mededeeling over dit manuscript in de *Stads-Editie der Opr. Haarl. Cour.* van 18 Aug. 1902.

geheimen men trachtte te ontsluieren, terwijl eenige afgevaardigden zich steeds beschikbaar stelden om alles te onderzoeken, teneinde voortdurend nieuwe stof te kunnen bijbrengen.

Wat de jonge dames in zijn oog moeten zijn geweest, behoeft bijna niet te worden gevraagd. Natuurlijk waren zij kinderachtig, onnatuurlijk, beminden het liegen, converseerden alleen in de Fransche taal, hielden veel van onderlinge gezelschappen enz., om van andere minder mooie eigenschappen maar niet te spreken.

Bevat een en ander waarheid (wij laten echter gaarne de verantwoording der juistheid over aan *Trioen*), dan kan men nagaan dat de huiselijke omstandigheden nu juist niet altijd zeer gelukkig zullen zijn geweest. [1])

Wij zullen bovenstaande mededeelingen — die nog voor verdere uitbreiding, uit andere bronnen, vatbaar zijn, hierbij eindigen en de keerzijde eens laten zien, tenzij de Amsterdammers zulk een leven leidden, dat zij de bewoners der Spaarnestad »*drooge harten*« durfden noemen.

* * *

In zijn welbekend werk over »*Nederlandsche Namenkunde*« [2]) schrijft *Johan Winkler* o.a. op blz. 5: »Tusschen Amsterdammers »en Haarlemmers, al hoe nabij elkanderen hunne steden ook ge»legen zijn, heerschte in de 16e eeuw de grootste naijver — een »naijver die zich onder anderen lucht gaf in de spotnamen »*Koeketers*« en »*Muggen*«, die men elkander wederkeerig toe»voegde« [3]).

---

[1]) Wie eens weten wil hoe in de 17e eeuw een huisvrouw haar liefhebbenden echtgenoot kon uitschelden, leze eens *A. B. Delfs* »Cupidoos Schighje«, blz. 118. Of wel voor de 18e eeuw leze hij voor scheldwoorden en samenkoppelingen: *P. Poeraets;* Vervolg van gedichten, Utr. 1733, 8⁰ en zijn Jakocampoprativirigalliciniophonia, sjoekenkampweiervelts-poehaenenkraeisrymelary. [Zie zijn levensbericht bij *Frederiks* en *van den Branden.*]

[2]) *Johan Winkler.* Studiën in Nederlandsche Namenkunde. Haarlem, 1900. 8⁰.

[3]) Kan iemand mij eene verklaring, of eene aannemelijke gissing of »conjectuur« geven van het woord »*Haarlemsche Muggen*«?

Naast de schelduitdrukkingen (Zie Nav. III. 6.) »Haarlemsche muggen« en »Amsterdamsche muggen« (welke laatste nog heden ten dage wordt gebezigd) vinden we ook »Fransche muggen« en bijna synoniem hiermede: »koeketers«.

De mug is het beeld van de zwakheid (vgl. de bekende uitdrukking bij Brederoo: »komt an, mannetje mug«) en ook het koeketen leek onzen degelijken voorvaderen verwijfd, daar zou men nooit »sterk« van kunnen worden, zoo golden ook de Franschen, die de luxe importeerden als minder krachtig. De bewoners der groote steden, waartoe Haarlem en Amsterdam behoorden, waren eerder in de gelegenheid de luxe, (waartoe we dan ook maar het koeketen moeten rekenen) over te nemen, dan de plattelandsbevolking en dus werden ze voor »muggen« of zwakkelingen uitgescholden. RED. NAV.

Of echter die naam door de inwoners der beide steden aan elkaar was gegeven, valt te betwijfelen, gelijk blijkt uit hetzelfde werk op blz. 65; immers de Amsterdamsche bijnaam moet toen reeds oud geweest zijn en volgens den heer *Winkler* bijdragen als bewijs dat de oude Amsterdamsche burgerij tot den Frieschen volkstam behoorde. Dat de Amsterdammers er zich niet aan ergerden deelen ons de schrijvers der »*Uithangteekens*« [1]) mede. Zelfs had men in de Spaarnwouderstraat te Haarlem een uithangbord »*d'Amsterdamse Koek Eeter*«, dat ieder binnenkomende van de hoofdstad moest passeeren.

Haarlem nam in deze tijden steeds in bloei toe. Na het rampzalig beleg wendde men zich aanhoudend tot de hooge regeering om schadeloosstelling, doch uit de stedelijke archieven blijkt dat de Staten van Holland niet altijd daartoe bereid waren. Toch werd meermalen schadevergoeding verleend in allerlei vorm [2]) en verschillende omstandigheden werkten mede om in het begin der 17e eeuw Haarlem zóó in bloei en aantal inwoners te doen toenemen, dat de stad meermalen is moeten worden uitgelegd.

Niet het minst droeg hiertoe bij de overkomst der vluchtelingen, waarvan er zich een groot aantal in 1578 te Haarlem vestigde, na de inname van Meenen, terwijl van 1580—1587 weder een 600 à 700 Vlaamsche huisgezinnen zich alhier vestigden en eene aanzienlijke uitbreiding gaven aan het fabriekswezen en de daarmede verbonden bleekerijen.

En niet vergeten mag worden, dat men alhier bekwame bouw-

---

[1]) *J. van Lennep* en *J. ter Gouw.* De uithangteekens in verband met Geschiedenis en Volksleven beschouwd. . . . Amst. 1886. 2 dln. 8⁰. Bladz. 286.

[2]) O.a. werd op een request der Haarlemsche burgerij d.d. 23 Mei 1573, om schadevergoeding voor hunne huizen, bepaald, dat voor den tijd van vijf jaren atterminatie van betaling werd gegeven van alle pachten, custing en grondrenten op huizen en erven, die bij het beleg geleden hadden of door den brand in 1576 waren vernield. In 1578 geeft de Prins vrijdom van alle tollen; in 1579 wordt het lijnwaad-damastweven alhier uitgevonden; in 1581 krijgt de stad de geestelijke goederen; voorts wordt het vrije clerc- en bodeambt gegeven, de biertollen, het veer in de Liede enz.; weiding in de duinen en wildernissen van het domein; terwijl aan Haarlem gedurende 13 jaar 200.000 pond wordt betaald enz. enz. In 1595 geeft de bonte — lijnwadenfabriek (Haarlemsche bonten) en de fabriek van rokkenstreep (Haarlemmer streep) reeds aan ettelijke gezinnen een ruim bestaan enz. enz.

Zie o.m. *H. Gerlings Cz.* Verscheidenheden van Haarlems bodem. Haarl. 1862. 8⁰.

H. L. Janssen van Raaij. Kroniek der stad Haarlem. 8⁰.

W. P. J. Overmeer. De Hervorming te Haarlem. Haarl. 1904. 8⁰.

Zie ook mijn mededeelingen in *De Nav. LIII* blz. 605—608 en over de Vlamingen. *Nav. LIV*, blz. 140—144.

meesters en schilders had, terwijl de rederijkerskamers hun hoogtepunt hadden bereikt.

In een volksliedje getiteld »*'t Lof van Amsterdam*« [1]), waarin deze stad bijzonder hoog wordt opgehemeld om daarna andere plaatsen en landen te bespreken, wordt van Haarlem gezegd:

Oock Haerlem schoon en fier,
Hoewel het uyt sijn Duynen hoog
Ons brengt veel Knijntjes eel,
Daer door 't water na sijn vermoog
Treckt Koopmanschappen veel.

In deze regelen ligt ongetwijfeld de uitspraak van bestaanden naijver opgesloten, en nog duidelijker is dit in een gedicht: »*t' Samenspraek tusschen Amsterdam en Haerlem*« [2]).

Nadat Amsterdam vertelt, dat noch Troyen noch Rome ooit in »*heerlickheyt, cieraet of macht*« gelijk hebben kunnen staan met haar, dat zij is een »*parel en kroon*« en »*een schoon cieraet voor de Bataefsche Volcken*«, ja dat zelfs *Triton* haar lof tot in de wolken uitblaast, antwoordt Haarlem, dat Amsterdam te veel »raast« en zij wel degelijk een gelijke heeft. Laat uw roem varen, roept de Spaarnestad uit, en kijkt naar onze schoone rivier, ons steeds toenemend zielenaantal, onzen godsdienst enz. enz. Vervolgens wordt er tegen elkander opgesnoefd over gebouwen, schoone omstreken, trouw, ja wat al niet meer.

Nog verschillende andere liedjes wijzen op den naijver dezer beide plaatsen, waartoe ik naar het werkje verwijs.

* *
*

In zijn »Boertigh Liedt-Boeck«, vangt *Bredero* een »*Nieuw Liedeken*« [3]) aldus aan:

---

[1]) Dubbelde Nieuwe Haarlemsche Duyne-Vreught. Blz. 37. Dl. I.

[2]) Als voren blz. 42 v.v.

[3]) Van Bredero raadpleegde ik de welbekende volledige uitgave, met algemeene inleiding van *Dr. G. Kalff.* L.g. Hoogleeraar verklaart het woord *Droogist* als *droog man*, hij, die niet gaarne drinkt. (Dl. III, blz. 269, noot.) *Bredero* gebruikt het woord »*drooge*« bij herhaling. Ik teekende dit o.a. aan in zijn: *Moortje;* vers 2022; *Spaanschen Brabander;* vers 571; *Boertigh Liedt-Boeck;* blz. 250, vers 18; blz. 268, vers 40; blz. 269, vers 57; blz. 289, vers 1; blz. 293, vers 105.

Ook vond ik in een vers van *Eduwaert de Dene*, factor van de Rederijkerskamer »De drie Sanctinnen« te Brugge de uitdrukking: *Drooghaerte van Werveke.*

Haarlemsche *drooghe harten* nu,
Komt toont hier wie ghy zijt,
Wy Amsterdammers tarten u
Te drincken eens om strijt.

Bredero ging zeer waarschijnlijk prat op de kunst (?) van veel drinken der Amsterdammers en in zijn oog waren de Haarlemmers bijna onthouders en wars van een vroolijk leven. Bij herhaling vermeldt hij dit dan ook in zijne werken. Blijkbaar kende hij hen niet goed of beschouwde ze van *zijn* standpunt, n.l. als Amsterdammer »door merg en been«. Hoe de heeren in onze hoofdstad konden drinken blijkt duidelijk uit het verdere lied en het is zeer vermoedelijk nog tegen de Haarlemmers in vers 105 v.v.:

Siet hier nu ghy *Drogisten* droogh,
Ghy bent het niet alleen:
W' hebben hier oock Kannisten hoogh,
Die 't oock konen, soo 'k meen.

Ook in »Moortje« (vers 2015) komt een en ander duidelijk uit:

Al ben ick maar een slecht Burgher,
ick souw noch voor geen Haarlemmer suffen:

Aldus spreekt *Frederyck* en deelt vervolgens mede, dat hij zich in geen geval onder tafel zou laten drinken door de Haarlemmers, zelfs al moest hem een gelag 25 gulden kosten; daarna vervolgt hij:

Wat rydt myn dat *gladde speck*, ick houwt seecker met [de koeck,
En als ment seggen mocht, de koeck is 't speck nou al [ver te kloeck.

Blijkbaar slaat dit »*spek*« op de Haarlemmers in tegenstelling van de »koek«-(eters) die e.g. den baas zijn. Wat *Bredero* met deze uitdrukking bedoelt is mij niet duidelijk [1]). Nog eenmaal trof ik deze uitdrukking aan in het »Boertigh Liedt-Boeck«,

---

[1]) Kan hier *spek* eene afkorting zijn van *spekschieters*, dus bluffers. Of moet men hier nog denken aan het Spaansche beleg, want de Spanjaarden noemde men ook *spekken* of *spekjannen*, daar ze als opsnijders bekend stonden. *Ampzing* (blz. 21) noemt de Haarlemmers ook »*speketers*« en geeft er eene zeer raadselachtige verklaring van.
Zie ook: *Dr. Stoett's* Spreekwoordenboek.

blz. 268 vers 39/40, waar ook vermoedelijk Haarlemmers worden bedoeld:

Het schijnt wy komen pracchen [1]),
Der droogers Speck of Ham. [2])

Nog een andere reden schijnt er voor *Bredero* te hebben bestaan, n.l. het kwijnen van de »Eglantieren« misschien tot heimelijke vreugde der Haarlemsche Kamers [3]). Zeker staan de beide liederen »Aen Jan Jacobsz Visscher« en »Amsterdams Klaaghliedt« met elkaar in verband.

De reden van het kwijnen der Amsterdamsche Kamer geeft *Bredero* in e.g. lied (vers 13—18) aldus weer:

Waerom het Eglentiertjen, ach!
Niet bloeyt gelyck het voormaels plach?
Is Vrundt U vriendelycke Vrage:
De meeste mangel die ick weet,
Dat is: dat elck zijn plicht vergeet,
Want niemand wil den ander dragen.

In l.g. lied (vers 9/10) vraagt hij:

Wel Haerlem, waerdtste Sus,
Wat doet u so mees-muylen.

En we kunnen nagaan, dat het in verval raken dezer Kamer hem wel na aan het harte moet hebben gelegen.

* *
*

Ten slotte wil ik nog o.a. wijzen op een 17[e] eeuwsch dichter, die *Brederoo's* uitdrukking van »Haarlemsche drooge harten« overneemt, n.l. *D. G. Pers* in zijn »Suyp-Stad [4]). Na den invloed van Bachus te hebben beschreven, schrijft hij op blz. 121:

---

1) Pracchen = bedelen.

2) Droogert = uitgedroogd man. (Aant. *Prof. Kalff*, blz. 250, noot).

3) In 1503 bestond te Haarlem reeds de Rederijkerskamer »De Pelikanisten of Speelkoornen«, onder de zinspreuk »Trou moet Blycken«. (Oude-Kamer). 4 Oct. van hetzelfde jaar werd de Kamer »De Wijngaardranken«, onder de zinspreuk »Liefde boven al«, door de regeering gereglementeerd. In 1585 werd opgericht »De Witte Angieren« onder de zinspreuk »In Liefde getrouw«, bestaande uit leden van de Vlaamsche Kamer, die na het heroveren van Antwerpen door den *Hertog van Parma* uit die stad gevlucht waren. Zie in het algemeen de verschillende »Spelen van Sinnen«, rijke bronnen voor de geschiedenis der rederijkerskamers.

4) *D. P. Pers.* Suyp-stad, of Dronckaerts Leven, gevoegd achter zijn Bachus Wonder-wercken. t' Amsterdam, Voor Dirck Pietersz. [Pers]. 1628. 4°.

Een Kluytgen van Jan Kau [1]), of hier een ander Lied,
Of *Haarlem's drooge harten*, ey drinckt doch dat je siet.

Ter loops zij nog aangemerkt, dat deze schrijver (blz. 120) op ironische wijze hulde brengt aan Haarlem voor de fabricatie van haar goed degelijk bier. Trouwens dit bier is wereldberoemd geweest, men leze o.a. het opstel van »Bier en Bierdrinkers in Friesland«, in *Johan Winkler's* Oud-Nederland [2]), waarbij deze schrijver den Friezen vooral goed bier aanbeveelt, als zijnde »vloeibaar brood« en »een heilrijke drank«. »Zuiver bier« — roept de heer *Winkler* ten slotte uit — »moge 't daaraan geenen dorstigen Fries ooit ontbreken!« [3]).

HAARLEM, Januari 1909.

---

1) Een klucht van *Starter's:* Jan Soetekau (?)
2) 's Gravenh. 1888. 8°. Blz. 316. v.v.
3) Als voren, blz. 331.

Wie is de graaf van Portland, die in nauwe betrekking stond tot Willem III, den koning van Engeland?

A.

Hoe was de persoonlijke verhouding tusschen Johan de Wit en den jongen prins, den lateren stadhouder Willem III?

G.

Heeft de zoon van koning Willem I, de latere koning Willem II inderdaad groote kans gehad op den Belgischen troon?

G.

KUNSTGESCHIEDENIS.

HAAGSCH PORSELEIN.

Het laatste woord is over dezen tak van Haagsche Kunstnijverheid nog niet gesproken. Telkens en telkens weer duiken er kleinigheden op, maar zoolang het notarieel archief op dat onderwerp niet geheel is doorplozen, moet elke studie onvolledig zijn.

Eenig nieuw licht wordt ontstoken door eene nota over de geschiedenis van het »Haagsch« uit het midden der vorige eeuw. De schrijver er van heeft geput uit de »documenten bij de voormalige Staten van Holland ingekomen en op het R. A. berustend.«

We ontleenen aan die nota het volgende:

»In het begin van het jaar 1774 was te Loosdrecht eene fabriek van porcelein opgerigt, die naar het schijnt, vrij veel opgang maakte. De eigenaar, maar die ze op den naam van zijnen zoon dreef, was te gelijk predikant dier plaats. Zijn naam was Johannes de Mol.

»Toen hij zijn zaak aan den gang had, begreep hij echter daarvoor een octrooi ter voorkoming van concurrentie noodig te hebben en hij wendde zich daartoe in den zomer des jaars 1777 aan de Staten van Holland, verzoekende een octrooi voor 15 jaren, om gedurende dien tijd, met uitsluiting van alle andere onder zijn gewone merk *M. O. L.* in Holland fijne porceleinen in den trant der beroemde Saxische te mogen fabriceren en verkoopen.

»Naauwlijks was dit request bij de Staten ingekomen of zij ontvingen een tweede van gelijken aard uit s-Gravenhage. Het was van zekeren Anthony Lynker, geboren in Hessen Darmstad, thans burger en inwoner van s-Gravenhage, die daarbij voordroeg, dat hij zich sedert 25 jaren op het fabriceren van porceleinen in de Keur Saxische porceleinfabriek hebbende toegelegd, en het sorteren, vormen, droogen, bakken, herbakken, verglazen en schilderen, mengen der verven, kortom de geheele fabricering geleerd heb-

bende, zich hier te s-Hage (lees s-Gravenhage) had nedergezet en reeds sedert circa drie jaar bezig was kleine stukken te fabriceren, terwijl hij alleen nog maar noodig had op eene plaats even buiten den Haag groote ovens in gereedheid te doen maken, ten einde alsdan de zaak tot volkomenheid te brengen en even groote stukken te kunnen leveren als buiten 's lands. Zijne fabriek zelve was toen gevestigd in de Bagynenstraat, zooals blijkt uit eene door hem geplaatste advertentie in de Haagsche courant van 20 Januari 1777 [1]).

»De oorlog was nu tusschen de beide concurrenten verklaard. Elk deed zijn best om door ingediende memorien zijne zaak en aanspraken bij de regeering aan te bevelen en die van zijn tegenstander in een ongunstig daglicht te plaatsen. Maar hoe partijdig die beschouwingen ook zijn mogen men leert er den toedragt der zaken goed uit kennen. Vooral geeft die van Ds. de Mol een zeer gedetailleerd en belangrijk verslag van de aanleiding tot de oprichting der Loosdrechtsche en hoe die langzamerhand tot stand gekomen en vooruit gegaan was. Ook zijne bezwaren tegen de Haagsche fabriek ingebracht, dat namelijk dat porcelein niet hier gefabriceerd maar uit Doornik ingevoerd en hier alleen beschilderd werd, schijnen niet ongegrond geweest te zijn.

»De Haagsche fabriekant voert daarentegen aan, dat hij voor circa drie jaren voornemens zijnde hier eene fabriek op te richten, was begonnen zijn eigen gebakken porcelein voor zijne rekening in Duitschland te laten beschilderen en vervolgens sedert een tijd aan zijnen zoon Johan Lynker voor zes jaren burger van 's Hage ('s Gravenhage) over te zenden en te doen debiteren. Dat hij vervolgens zelf derwaarts overgekomen en burger geworden was, een huis gehuurd en reeds vijf ovens had doen plaatsen, die hem reeds kostten en nog verder kosten zouden eene som van 5 à 6000 gulden, dat op zijne fabriek reeds 19 vormers en schilders gebruikt werden, waaronder zes Haagsche burgerskinderen die van f 14.— tot f 24.— 's weeks konden winnen en dat hij voornemens was dit getal in het vervolg tot op 30 te brengen, terwijl hij echter erkent, dat de vormaarde door

[1]) »De Heer A. Lynker maakt hier mede bekend aan alle Heeren en Dames, welke hem tot hier toe met hunne protectie vereert hebben, dat zijne nieuw aengelegde porcellain-fabricq en magazijn verplaatst is in de Bagynestraat in 's Hage ('s Gravenhage).«

hem van elders verkregen wordt, maar alleen omdat de inlandsche daartoe ongeschikt is.

»De Staten stelden alle de ontvangene stukken ten fine van consideratie en advies in handen van Gecommitteerde Raden die daarover den 13^{en} Maart 1778 een uitvoerig rapport uitbrachten, na zelve beide fabrieken bezocht en oculaire inspectie in loco gehouden te hebben.

»Dat rapport is gunstiger voor de Loosdrechtsche dan voor de Haagsche fabriek. De eerste was reeds in vollen gang en daarin werd de grondstof van den aanvang af behandeld en tot porcelein gevormd en volledig afgewerkt, de laatste moest nog eerst tot dien toestand gebracht worden en scheen zich thans nog hoofdzakelijk tot het beschilderen van reeds verglaasde en gebakken porceleinen te bepalen, welke gezegd werden uit Duitschland gezonden te worden, maar die zoodanig op Doorniks porcelein geleken, dat men het een van het ander nauwelijks kon onderscheiden. Zij erkennen overigens, dat deze porceleinen hier worden beschilderd, verguld, herbakken en opgemaakt en dat veel daarvan, zoo ten aanzien van het schilderwerk als de levendigheid der kleuren van ieder moet worden bewonderd en in verscheiden opzigten met het Saxische, Berlijnsche of Brunswijksche porcelein kan worden vergeleken. Voorts verklaren Gecommitteerde Raden dat zij in de fabriek behalve de schilders en werklieden tot het herbakken gebruikt, slechts één persoon gevonden hebben die zich met het draayen en vormen van eenige stukken porcelein scheen bezig te houden en twee à drie die de borden stonden aftewasschen, te zuiveren en te bereiden, doch die tot het gaande houden eener fabriek geheel onvoldoende waren, gelijk ook de molen, gebouwen, ovens en verscheidene andere noodwendigheden geheel ontbraken, zoodat het etablissement in genen deele van de grondstof fabriceerde en met de Loosdrechtsche inrigting niet vergeleken kan worden. Diensvolgens adviseeren Gecommitteerde Raden aan den eersten adressant Mol octrooi volgens zijn verzoek toe te staan en den tweede, Lynker, te berichten dat hem gelijke gunst zou verleend worden zoodra hij zou aantoonen evenzoo zelf uit de . . . . grondstof porcelein te vervaardigen. Dat rapport werd door sommige steden overgenomen om daarop het goedvinden hunner principalen te verstaan, en bleef zooals het meer ging aan den spijker hangen.«

Ik zal den strijd tegen dat rapport van Gecommitteerde Raden niet aanbinden. Alleen wil ik verwijzen naar de »Porseleinkast«, zijnde eene reeks opstellen, opgenomen in »de Hofstad« van 1905, en ook naar het geschrevene in den Catalogus der voorwerpen van het Gemeente-Museum te 's Gravenhage, 3en druk, uitgave van 1908, blz. 65 e.v. [1])

Wat het Loosdrechtsche porselein aangaat eene *vraag*.

Kan er ook familiebetrekking bestaan hebben tusschen Dominee de Mol en een zekeren P. C. de Mol die in 1764 vergunning vroeg om een »Fayencie Fabriek in Wittmund« op te richten.

Heeft deze de Mol, (een broeder (?) van den dominee), soms zijne kennis aan Zijn Eerwaarde medegedeeld.

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

Den Haag, 20-2-1909.

---

[1]) Uit beide putte de Heer Henry Havard ten behoeve van den nieuwen druk van zijn werk over Oud-Delftsch, waarin hij thans de gansche Keramische Kunst in Nederland behandelt.

OUDHEIDKUNDE.

EEN PAMFLET.

Mij kwam dezer dagen een pamflet in handen (1 blad plano) aan het hoofd, in een cirkel met randwerk, de Hollandsche leeuw, gekroond, met zwaard en pijlen. Het stuk draagt geen naam van drukker, plaats van uitgave of jaarcijfer.

Is er een der lezers van de »Navorscher«, die kan mededeelen of het een der voorloopers van de latere couranten is, en wie het heeft uitgegeven?

A.

De inhoud is als volgt:

Missive wt's Graven-Haghe den 16. Februarius.

Myn Heeren.

Op Gisteren morghen, wesende Donderdach, is *Adriaen Adriaensz. van Dyck*, ghewesene secretaris tot Bleyswyck ghe-examineert, ende gantsch niet willende lijden, van 't ghene men versekeringhe hadde, is wel strenghelijck ghepijnicht, doch even halstarrich blijvende, weder in zwaerder hechtenisse gebracht.

Voorts nae den middach is metter Clocken aff-ghepubliceert, dat soo wie den *Heere van Groenevelt*, met zijn broeder, ghewesene Houtvester van Hollant, beyde *Barnevelts* Sonen, wisten te becomen, sodat sy levendich in Apparentie mochten gebracht werden, sullen ghenieten van yeder persoon vijff duysent carolus guldens. Daerbenevens mede den *Heere van der Deus*, van Rotterdam, zwager van *Barnevelts Broeder*, met den *Secretaris van Borcken,* sullen voor yeder van dien ghenieten vier duysent ghelijcke guldens. Mede van ghelijcken noch dry andere van hun Complicen, op wiens lijven ghestelt zijn voor elck persoon seshondert

ghelijcke guldens. *Sire,* wy hooren hier daghelijcks niet als van grouwelicke conspiratiën ende Barbarische aenslaghen, *God betert,* die alles ten goeden eynde brenghen sal.

By my uwer E.E. Heeren Dienaer.

* *
*

Wt *Leyden* verstaetmen hoe dat tusschen Dijnsdach ende Woonsdach snachts ghevanghen is in de Venen ontrent Leyden, *Henrick Danielsz. Slatius,* ghewesene Predicant tot Bleijswijck, ende na den Haghe ghevoert, met meer andere culpable ter selver saken, die binnen Leyden gheapprendeert zijn, ende noch aenden dach ghebrocht worden sal allen de Complicen, door Godes Rechtveerdige Justitie.

Liefhebberijtooneel zonder vrouwen.

Willem de Eerste, prins van Oranje, Treurspel, Haarlem 1785 (door J. van Walré; zie Doorninck, Naamlooze geschr., 4276), heeft geen vrouwenrollen; schr. spreekt in de voorrede de hoop uit, dat het »aan sommige liefhebbers der toneel-oeffening even daarom niet ongevallig« zal zijn. Waren er dan toen reeds rederijkers in de 19de eeuwsche beteekenis?

Dr. W. Z.

Een waar devies!

In de Opr. Haarl. Cour. van 1692, no. 30 wordt geadverteerd, dat 10 Juli van dat jaar, te Geldermalsum, ten huize van de douairière *van Uyttenhove,* verschillend zilverwerk is gestolen, o. m. een »driekant signet« met het wapen van *Uyttenhove,* waarom rondom het cijferdevies: *Soo gaet het in de Werelt.*

H. O.

NAGEMAAKTE HEIDENS.

Up huyden den xxyen aprilis anno xvc li Scepenen der stede van Delft, naedat hen gebleecken es dat Anna Duytsche, Barbara Gaijge ende Anna Regelincx binnen der stede vryheit van Delft geconverseert hebben in habyte ende schyne van heydens ofte Egiptenaers, contrarie die wille ende open brieve van placaeti der Key. Mt., anscouw nemende op hoirluyder lange vangenisse ende ignorantie van den voorn. letteren van placaete, hebben denselven personen elcx van hen gebannen vuyt der stede vryheit van Delft ende j z (d. i. $1^1/_2$) milen rontsomme der voirss stede, mitsgaeders vuyt tbailuwschappe van Delflant, sonder dair inne weeder te mogen comen up peyne in den placaete der Key. Mt. begreepen.

Camerboek van Delft 1546—54 ongefol.,
Rijksarchief.

Dr. W. Z.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

DE VLOEK DER PHOCAEËRS

of EENE UITDRUKKING VOOR HET ONMOGELIJKE.

Ik voer u in gedachten terug naar overoude tijden. Der Perzen koning, Cyrus, heeft het eene land na het andere veroverd of onderworpen en nu — in het jaar 540 voor Chr. ongeveer — heeft zijn veldheer Harpagus de stad Phocaea [1]) ingenomen. De onwillige Phocaeërs waren intusschen met vrouwen en kinderen, have en goed naar het eiland Chios gevaren [2]). Doch niet hadden zij de hun zoo dierbare vaderstad en den vereerden geboortegrond verlaten dan na de heftigste verwenschingen naar het hoofd van de overmoedige Perzen geslingerd te hebben, onder het werpen van een brok ijzer in de diepte der zee. Zij hadden daarbij gezworen: *niet eerder naar Phocaea terug te keeren dan dat dit ijzer weer boven zou komen,* m. a. w. nooit.

In het oude verzamelwerk van Zenobius of Zenodotus [3]) VI, 35 wordt deze Phocaeïsche vloek [4]), welke met het verhaal van hun onderwerping en vlucht ons door »den vader der Geschiedenis« Herodotus van Halicarnassus (plm. 500 voor Chr.) is overgeleverd in diens *Geschiedboeken* (I, hoofdst. 165), als een vaststaande zegswijze aangehaald, die de prototype is geworden van eene in de latere letterkunde van verschillende volken voorkomende uitdrukking, een formule zouden we kunnen zeggen, om iets te kennen te geven, dat onmogelijk geacht moet worden. Het werd een adunaton of de figuur ek toe adunatoe, zooals de Grieksche grammatici het noemden.

[1]) Phocaea lag op de Ionische kust van Klein Azie; men verwarre het niet met de moederstad Phocis in Griekenland en de inwoners, de Phocaeërs of Phocaeënsen, niet met de Phocensen.

[2]) Al verder trekkende zouden zij de stichters van het oude Massilia, het latere Marseille, geworden zijn.

[3]) Een verzameling van spreekwoorden, pl.m. 150 n. Chr.

[4]) Phokaëoon ara.

Wanneer Horatius [1]) in zijn bekende 16e *Epode*, waarin hij zijn volk dat, onbedwingbaar als het was voor vreemde vijanden, door burgeroorlog zijn eigen ondergang ging bereiden [2]), bezweert het geboorteland te verlaten en een oord van rust te zoeken verre van den dierbaren bodem van Italië, dan herinnert hij aan de Phocaeërs en hunne verwenschingen, toen dezen hun huizen en akkers aan wilde zwijnen en gulzige wolven ten prooi lieten. »Laten ook wij zweren«, zoo zingt de opwekkende zanger, »dat het pas mogelijk wordt, dat wij terugkeeren, als de gezonken steenen boven komen drijven en dat we pas dán naar huis willen zeilen, wanneer de Po de Matijnsche toppen in Apulië afgewasschen zal hebben of de hooge Apenijnen in zee gaan loopen en een buitengewone liefde wonderen toovert met een nieuw soort genot, zoodat het den herten lust de tijgers te bespringen en de duif de wouw tot overspel verleidt en het vee vol vertrouwen geen rossige leeuwen meer vreest en de bok, niet harig maar glad van huid, niet meer op het land maar in het zilte water leeft.«

Dezelfde groote lierdichter, in de 29e *Ode* van zijn eerste boek der lierzangen, vraagt [3]): »Hoe is 't mogelijk, vriend Iccius, hoe nu? Benijdt ge den Arabieren hun schatten? En wilt ge de onoverwinnelijke koningen van Saba bevechten en ketenen smeden voor den vreeselijken Mediër? Wie zou nu nog willen ontkennen, dat snel naar beneden stortende rivieren naar de toppen der bergen terugstroomen en dat de Tiber naar zijn bronnen wederkeert?«

Een ander Romeinsch dichter, Ovidius Naso [4]) heeft o. a. geschreven *Heroïdes*, brieven van beroemde vrouwen uit den mythischen tijd aan hare eegaas of geliefden. Vondel heeft ze vertaald (1642), volgens Brandt ter oefening in den briefstijl, waarvan hij zich in zijne *Brieven der H. Maegden* bedienen wilde.

Eén der meest bekende nu dier *Heldinnebrieven* is de 5e, die van de schoone Idaeïsche nimf Oenone, door Paris verlaten ter wille van de door hem geschaakte Spartaansche koningin Helena.

[1]) Geboren 65 v. Chr. te Venusia (in Apulië), overleden 8 v. Chr.

[2]) Men denke aan de dagen van den slag bij Philippi, waar de dichter zelf mee had gestreden, 42 v. Chr.

[3]) Het was in het jaar 24 v. Chr. en keizer Augustus had een oproep gedaan aan 't volk om den veldheer Alius Gallus naar Arabië te volgen.

[4]) Geb. 43 v. Chr. te Sulmo, gest. als balling 17 n. Chr. te Tomi in Moesië.

Oenone begint: »Zult ghij dit overlezen? Of zal het de jonge vrouw [1]) verbieden? overlees het vrij. Deze brief is met geen Myceensche hant geschreven [2]). Ick, de Pegasische Oenone [3]), in de bosschen van Phrygien wel bekent, klaegh over u, die my quetste, zoo ghy zelf dat gedooght..... Dickwils rusten wy tzamen onder het vee in de schaduwe vant geboomte.... Wie toonde u de wildernissen, daar 't wildt te vangen was? En, daer de dieren hunne jongen in een rots wierpen? Dickwils spande ik netten met vlacken [4]) onderscheiden, dickwils joegh ick de hazewinden over de smalle heuvels. De beucken bewaren mijn namen in hunne schors geschreven. En men leester den naem van Oenone met uw snoeymes daerin gesneden; en myn naem groeit met de boomen. Ja groeit vrij, o boomen, met myne bekoorlycke tittelen. My gedenckt van een populier, die op den kant van eenen stroom staet, waer in de door u gesnede letters mynen naem spellen tot een gedachtenisse. O populier, wort groot, die op den waterkant dit vaers op uw gerimpelde schors draeght: Wanneer Paris zonder Oenone zal kunnen leven, dan zal Xanthus naer zynen oirsprongh te rugge loopen.«

In zijne *Brieven uit Pontus*, de streek zijner verbanning, 4e boek, no. 5 uit Ovidius aan Sextus Pompejus, den consul zijn dankbaarheid, ja zelfs zweert hij voor altijd diens onderdanigste dienaar te zullen zijn, want »eerder zullen de bergen hun schaduwgevende boomen missen en de zeeën geen met zeilen gevleugelde schepen meer dragen, eerder zullen de stroomen in omgekeerde richting naar hunne bronnen terugkeeren, dan dat mijn dankbaarheid jegens u vergaan zal.«

In zijne *Metamorphosen*, de Gedaanteverwisselingen, door Vondel vertaald onder den titel Herscheppinge, in het 14e boek (vs. 37 v.) vertelt ons Ovidius, dat de door haar schoonheid beroemde tooveres Circe, dochter van den Zonnegod, die zoovele helden verleidde, onder vleiende bewoordingen het hart wil veroveren van Glaucus, den in een zeegod veranderden Boeotischen visscher, die na het eten van een zeker kruid zich gedrongen had gevoeld in zee te springen. Doch Glaucus, die zijn geliefde Scylla niet verlaten wil, antwoordt de schoone verleidster met de volgende woorden:

---

[1]) d.i. Helena. [2]) d.i. het is geen brief van Agamemnon of Menelaus, uw vijanden die Helena's schaking wreken zouden. (Troj. oorlog). [3]) d.i. O. de bronnymf. [4]) Knoopen (Lat. maculae).

De zoute zee zal eer geboomte en bladers telen,
Het hoog gebergte wier voortbrengen, eer ik Scyl,
Mijn waardste lief, zoo lang ik leef, verlaten wil.

En in hetzelfde werk 13e boek, vers 324, waar de dichter den strijd beschrijft om de wapenen van Achilles, lezen wij, dat Ulysses en Ajax elkaar het dragen dier wapenen met hevige woorden betwisten; vooral de eerste rechtvaardigt zich tegenover de vele hem gedane verwijten, hij beroemt er zich op, dat Troje dan toch vooral dank zijne sluwheid vallen zal en dat deze dus wel opweegt tegen de kracht van Ajax. Maar nu Philoctetes (die erfgenaam geworden was van Hercules' pijlen, zonder welke, volgens het orakel, Troje nooit zal kunnen vallen) van Lemnos moet gehaald worden, zegt Ulysses spottend: »draagt niet mij dat op, beter zal het Ajax gelukken den waanzinnige mee te lokken; eer zal de Simoïs in Troje terugvloeien, eer zal de Ida bladerloos staan, eer zal Griekenland zelve Troje hulp beloven dan dat mijn verstand ophoudt in uw belang te handelen en in de plaats daarvan het vernuft van den onnoozelen Ajax den Danaërs te stade komt.«

In het verhaal van Jason en Medea (*Metamorphosen VII*, 199) treffen wij ook een herinnering aan het adunaton aan.

Jason, de zoon van Aeson, den koning van Jolkos in Thessalie, wordt door zijn oom Peleus wiens geweten niet gerust is, daar hij Aeson van de heerschappij heeft beroofd, naar Kolchis gezonden om het gouden vlies te halen; de bekende Argonautentocht wordt ondernomen en dank zij de hulp van Medea, de dochter van den Kolchischen koning Aeëtes, die ervaren is in tooverkunsten, wordt de vacht bemachtigd. Met Jason gaat Medea naar Griekenland, waar ze door toovermiddelen Aeson weer jong doet worden. Onder hare tooverwoorden, waarmee ze de driehoofdige toovergodin Hekate, en kruiden en luchten en winden en bergen en meren en bosch- en nachtgoden aanroept, vallen de volgende op:

— — Komt mij met uw bijzijn eeren,
Door welker bijstand ik, zoo dikwijl het mij lust,
De stroomen dreef terug ter bronâar, hun bewust,

waaruit blijkt, dat voor deze tooveres ook het onmogelijke mogelijk was.

Wanneer de treurspeldichter Euripides in zijn *Medea* (van het jaar 431 v. Chr.) wil uitdrukken, dat geheel de natuurlijke gang van zaken omgekeerd is, dan bezigt hij ook de woorden:

»Naar boven gaan de golven der rivieren«. [1])

In de *Bucolica* van den door Vondel zoo hoog vereerden Vergilius Maro [2]) (Ecloga 1, vers 60 vlgg.), zet de eene herder Tityrus, gelukkig bezitter van vaders goed en erve, voldaan en tevreden zijn bevoorrechten toestand uiteen, maar de andere, Meliboeus, misdeeld als hij is van have en goed en van geluk, uit, als een balling rondzwervende, vele klaagliederen.

Meliboeus zegt tot Tityrus: »Wat zijt gij toch gelukkig! Denk maar aan uw landerijen, uw vee, uw schaduwrijke plekjes aan kabbelende beekjes, de welluidende muziek, die gij u laat maken, de duiven en tortels, die kirren in uw geboomte!«

»Ja,« zegt Tityrus, »de vlugge herten zullen eerder in het luchtruim weiden en de visschen zullen eerder op het droge leven, eerder zullen de Parthen en de Germanen van land verwisselen, genen uit den Arar en dezen uit de Tigris drinken, eer ik hem [3]) vergeten zal.«

Jacob van Maerlant, der Dietsche dichters vader algader, heeft vertaald of liever bewerkt de *Alexandreïs* van Gautier de Chatillon (van pl.m. 1170) onder den titel van *Alexander's geesten* d.i. Alexander's daden. [4])

In het 8e boek, vers 1060 zegt een woordvoerder van de Scythen, tegen wie Alexander de Groote ten krijg optrekt, dat de overwonnenen, al toonen zij ook een vriendelijk gelaat, nooit de vrienden der overwinnaars zijn:

---

[1]) Dit was bij de Grieken een spreekwoord geworden. Wanneer men zijn grootste verwondering wilde te kennen geven, zei men: De rivieren, in opstand, keeren terug naar hare oevers; zie o.a. Diogenes Laërtius in *het Leven vvn Diogenes.*

Ook bij de Franschen is een dergelijke spreekwijze bekend: Les fleuves etonnés remontent vers leurs sources (J. J. Rousseau).

[2]) Geb. te Andes bij Mantua in 70 v. Chr. Gelijk bekend is, heeft Vondel de moeite genomen tweemaal dezen dichter in zijn geheel te vertalen, eerst in proza, later in dichtmaat.

[3]) D.i. Caesar Octavianus. Men bedenke, dat de herders hier niets anders geven dan toestanden en gebeurtenissen uit het werkelijke leven en meer dan eens bewijst Vergilius op deze wijze zijn begunstigers eer en hulde. De Arar is de Saône.

[4]) Dit werk dateert uit de jaren 1252—1260.

»Want eer sal aerde sterren draghen,
Entie leidesterre [1]) entie waghen
Sullen eer te hove gaen [2]),
Dat segghic u al sonder waen [3])
Eer sullen vissche water vlien,
Ere dat mach ghescien.

Dr. Poll. in zijne dissertatie: *Over de tooneelspelen van den Leidschen rederijker Jacob Duym* [4]), bl. 92, zegt, dat in de werken van dezen in 1547 te Leuven geboren en als kapitein in 's Prinsen leger tegen de Spanjaarden bekend geworden schrijver slechts een paar staaltjes van classieken invloed zijn waar te nemen, 1e eenige vergelijkingen, uit Homerus overbekend, 2e »in de navolging der een paar maal bij Seneca [5]) voorkomende eigenaardige manier van aanwijzing van het onmogelijke eener toekomstige handeling.« In den »uyt den Oudt-vader Hieronymo ghenomen« *Spieghel der Reynicheit* van het jaar 1600, treedt op koning Aristoclides, die in hel liefdevuur ontbrand is voor de schoone Stymphalis, die hij in een serenade als »roodverwighe roos en edel Lely reyn« betitelt; doch te vergeefs, een herhaling daarvan, ook een minnebrief kan de afkeerige schoone niet verteederen, zelfs de woorden eener koppelaarster en een doos met juweelen maken haar niet trouwlustig. Het laatste middel is met geweld het huis der geliefde binnen te gaan, doch door een achterdeur weet ze ook aan dezen aanval te ontkomen; op weg echter naar de kerk ontmoet ze eens Aristoclides, hij gebruikt geweld om haar machtig te worden en als op haar noodgeroep de menigte ter hulp snelt wordt ze doorstoken door haar hartstochtelijken vervolger. De koning vlucht en de kuische maagd wordt, versierd met kransen en bloemen, door het volk begraven.

Ziehier de fabula van dit liefdespel. Meer speciaal is 't ons doel te wijzen op enkele woorden van Stymphalis, waarmee ze Aristoclides afwijst:

Ter wereld sou den mensch veel eer connen spijs derven,
Veel eer sou de claer son naerlaten haer schoon licht,
Eer vloghen in de lucht duysent ponden ghewicht,

[1]) poolster. [2]) ondergaan. [3]) voorwaar!
[4]) Groningen, 1898.
[5]) Het is ons reeds gebleken, dat de figuur van het adunaton volstrekt niet speciaal aan Seneca eigen is.

Eer sou de werelt heel in roy colen staen branden,
Dan ick met mynen wil sou gheraken tot schanden.
Dus laet my in myn rust.

In eene bijlage (bl. 164—166 zijner dissertatie) weidt Dr. Poll uit over »het kunstmiddeltje, dat poëten uit het begin der 19e eeuw ook niet versmaadden« (Borger, Helmers [1]) en haalt uit Seneca's *Phaedra* (in sommige handschriften *Hippolytus* genoemd) het gesprek aan met de voedster (nutrix) vs. 566 vlgg. Vondel, die deze tragedie vertaald heeft onder den titel *Hippolytus of rampzalige kuischeid* [2]) geeft deze regels, waarin de held van het stuk zijn afkeer voor de vrouwen lucht: [2])

'k Verfoei ze, vloek ze, vlucht ze en laster ze alle kwaad,
't Zij rede, 't zij natuur, 't zij dolheid uitgelaten,
Hetzij dan wat het wil, het lust me die te haten.
Veel eer noch zultge vier en water zien vermengd,
Eer zal het wadde, dat door zanden zorg aanbrengt,

---

[1]) Bedoeld is van Borger uit *Aan den Rijn:*

En nu — ik kan mijn haren tellen,
Maar wie telt mijner tranen tal?
Eer keert de Rijn weer tot zijn wellen,
Eer ik den slag vergeten zal;
Dien slag, die mij ten tweeden male
De kroon deed vallen van het hoofd.

Van Helmers moeten wij de *Hollandsche Natie* opslaan, eerste zang, waar in een gerekt adunaton de noeste vlijt onzer vaderen, die

— — grond, in vroeger eeuw in schuimend nat bedolven
ontwoekerd hadden »uit de golven«, herdacht en geprezen wordt:

O ja! veeleer vergeet mijn regterhand zich zelf;
Eer stijg het visschenheer naar 't blauwe stargewelf,
Eer zal de geele zee langs Neêrlands vlakte zwalpen,
Eer stort de schoone Rijn, die fiere telg der Alpen,
Zijn stroomkwik met geweld naar 't Adriatisch strand,
Eer zij door 't Kreeftgestarnt' de Samojeed verbrand,
Eer zal in 't dienstbaar juk de dolle tijger zweeten,
Eer Neêrlands volk uw vlijt, o Vadren, zal vergeten.

Men vergelijke: *Psalm* 187, vers 5. Indien ik U vergete, o Jeruzalem, so vergete mijne rechterhand [haar selve], welk adunaton door Da Costa in *Aan Babels Rivieren* in de door ons besproken formule gegoten is: Mijn rechterhand vergeet zich zelf veeleer.

[2]) Vondel schijnt deze stof bij voorkeur behandeld te hebben, zijn *Jozef in Egypten* is een verchristelijkte Hippolytus. [Kalff.]

Met schippers-kielen in verbond en vriendschap treden,
De wester Tethys [1]) zal eer beuren van beneden
Den dag, daar dus lang ging de schemeravond schuil,
De wolf veel eer den das zal smeken [2]) met zijn muil,
Eer ik verwonnen zal de vrouwen zijn gewogen [3]).

Voorts wijst Dr. Poll op eenige verzen uit Seneca's *Hercules op den Oeta* [4]), waarin Deianira, Hercules' gemalin, die jaloersch is, zegt:

Eer zal de dag geboren worden in het westen,
Eer zal de zon met haar warmend rad de noordpool kleuren,
Eer dat de Thessalische vrouwen my verlaten zien.

Robert Garnier (plm. 1590), een Fransch treurspeldichter, die niet zonder invloed op Vondel geweest is, laat den held in zijn *Hippolytus* (1573) zeggen (wij herkennen weder den vrouwenhater):

Eerder ontstaat vuur in schuimend water,
Eerder zal zijn de dag een donkere nacht,
Eerder begint de zon haar loop in de Spaansche zee,
Waar ze anders heengaat,
Eerder zal de arend zijn een vriend der duiven,
Dan dat ik een vrouw diene, als een ellendige slaaf.

In zijn *Joodsche Vrouwen* (1585) laat Garnier Nebukadnesar zeggen:

Vergeven? Eerder zal de hemel zonder sterren zijn,
De aarde zonder groen en de zee zonder schepen,
Eerder stroomt de Euphraat bergopwaarts,
En eerder zal de zon in de duisternis schitteren!

En in den *Bradamante* (1582) zegt Aymon:

Eerder gaat het water van de Dordonne de bergen op,
Eerder wordt de dag nacht en de nacht dag,
Eer Roger, dien ik boven allen haat,
Zoo lang ik leef, de echtgenoot van Bradamante wordt.

---

1) De echtgenoote van Oceanus, hier zinnebeeldig voor »zee«. Vondel wil zeggen »eerder zal de zon opgaan in het westen, waar ze anders ondergaat — —.«

2) vleien, flikflooien.

3) genegen.

4) Hercules, gekweld door de pijnen, die de Nessusmantel hem veroorzaakt had, beklom op den Oeta, een door hem zelf opgerichten brandstapel.

Om weder tot Vondel terug te keeren wijs ik op zijn *Spore aan den heer Hooft,* waarin hij dezen aanraadt zijn *Nederlandsche historien* te voltooien [1]. In 't kort worden vele gebeurtenissen, die de geschiedenis ons te lezen geeft opgesomd, doch ziende, dat hieraan wel een begin, doch geen einde is, zegt de dichter:

Maer wat verpyn iek my u all' d' ellend te noemen;
Eer tel ick 't oeverzant, en al de lentsche bloemen.

Eenigszins anders geformuleerd, doch ook een uitgewerkt adunaton geeft Vondel in zijn *Leeuwendalers* (vs. 325 vlg.), waar de verliefde Adelaert tot de schoone, maar onwillige Hageroos zegt:

Wanneer de wilde baren
Niet langer tegens strant en hooge duinen slaen,
De leeuwrick zode en gras, de nachtegael, de blaên,
De koe de klaver schuwe, en 't knijn de diepe holen,
Wanneer de Noortstar verre in 't Zuiden om ga dolen,
De winter sneeuw en ijs, de zomer zoet ontbeer?
Dan neemt de min van mij, mijn hart van U zijn' keer.

en in hetzelfde »Lantspel« (vs. 1772 vlg.) bezweert Vrerick, »heerschap« van het Noorden: den zoon van zijn collega, Lantskroon van het Zuiden, die geofferd zal worden, dat hij diens »jongsten wil« nauwkeurig zal uitvoeren, met de woorden:

De koe ga grazeloos en dor en mager quynen,
De vogel schuwe ons lucht, de duin verjaegh de knijnen,
De visscher vange en vissch' gedurigh achter 't net,
Indien men dezen eedt niet nakome, als een wet.

Dr. Poll geeft uit Abraham de Koning [2] een paar voorbeelden, 1e uit *Simson's treurspel*, waar de held van het stuk tegen Delila zegt:

Veel eerder sal de Son thien graden t'rugwaerts keeren,
Veel eerder sal de Maen 't haer silver-verwe-wit,
Verandren in 't Coleur van 't swarte bruyne git,
En d' alderkleynste star die zal voor onse ooghen
Veel grooter als de Gloob sich tint'lend vertooghen,
Eer ik myn soete min verander of verkeer.

[1] In 1629 begonnen; in 1642 zagen de eerste 20 boeken 't licht.

[2] Vermoedelijk is deze boekverkooper-dichter lid geweest van de kamer 't Wit Lavendel; zijn tragi-comedie's *Achab, Jephthah, Simson* zijn bombastisch en vol jacht op effect en actie maar aan den anderen kant laag comisch en plat.

Iets eerder heeft de dezelfde minnaar het volgende gesproken:

'k En sal u nimmermeer verlaten, noch begheven,
Eer sal de groote zee verbreken uyt haer wal
En staen gelijck 't Roo-meyr in karmozijn-christal,
Eer sal de Avont-ster Vrouw Cipria [1]) haer borghen
Eer sal de swarte nacht verswelghen dach en morgen,
Eer ick U lief begeef, ghelijck ick heb gheseyt,
Door wan-lust, ontrouw, list, of door nieuwplichticheyt [2]).

In het spel der *Intrede van 't wit Lavendel* (1617) van De Koning zegt Mars, waarschuwend voor den Spaanschen koning tot de Batavieren:

Eer wert dit hemelsblauw verhardet en versteent,
Eer dees Monarch dit waent, tenminsten denckt of meent:
Neen, vryelijck veel eer sal d' Luypart zijne vlecken
(Onmog'lijck om te sien) afwasschen of bedecken,
Den Moor-man sal syn huyt eer witten of zijn vel
Blank schueren, eer hij U gebuersaem [3]) minnen sel.

Ook bij Bredero treffen we ons adunaton aan. O.a. tweemaal in het »*Spel van Griane*«, waarvoor de stof aan een Palmerijn-roman ontleend is en dat wel eens een Hollandsch pendant genoemd is van Shakespeare's *Winter's tale.*

De schoone Griane »'s keysers dochter« te Konstantinopel wordt bemind door prins Florendus van Macedonië, wien ze wederliefde schenkt, en door prins Tarisius, van wien ze niets wil weten.

Aan den eerste schrijft ze (IIIe bedrijf, 1^e tooneel):

»De slappe mug sal eer de boose spin vernielen,
Eer sal het goede schaap de wreede wolf ontzielen,
Eer sal de teere duyf moorden de woede wuw [4])
Eer ick een ander man zal nemen, Lief, als U.«

Toch schenkt Griane gedwongen door haar verwanten en gewaarschuwd door een droom in haren kerker, aan Tarisius haar

[1]) Hier is Venus calva, de kale Venus bedoeld. Het beeld eener kaalhoofdige Venus wordt in verband gebracht met het verhaal, dat de Romeinsche vrouwen zich de haren afsneden om daarvan touwen te maken, toen daaraan in den strijd tegen de Galliërs gebrek was. Venus heet Cipria, omdat zij vooral op Cyprus vereerd werd.

[2]) D. i. Zucht naar iets nieuws, wispelturigheid.

[3]) D. i. Als buren betaamt, welwillend.

[4]) D.i. wouw.

hand, zoodat deze vol geestdrift door dezen onverhoopten afloop zeer pathetisch uitroept (IIIe bedrijf, 4^{e} tooneel):

»O heyligh van mijn hart! O stapel van mijn vreught!
O stempel van mijn lust! O Rose van mijn jeucht!
Hart-ader van mijn wil! Borne [1]) van mijn gedachten!
O stempel van myn ziel! myn eygen hart, ick sweer:
Eer eynde neemt mijn trouw, soo sult ghij sien veel eer
De slymerighe visch, uyt die schuimende stroomen
Sien vlieghen na het Bosch, en nest'len in de Boomen,
't Pluym-draghende Ghediert, en 't onvernuftigh Vee,
Sal sich verhuysen in de schommelende zee,
Den Hemel zal zyn stee vermang'len buyten waerde,
Zyn sael herbouwen op de lompe logghe Aerde,
Den onstanthaften mensch met syn Ghesin ter vlucht,
Sal sich verberghen in de lyve-loose lucht:
Eer dat myn Liefde sal verkoelen of verkouwen.

Ten laatste is nog te wijzen op het Studentenlied van de »Bewezen waarheid«:

Eer maakt de stier een predikatie
En 't varken 't beste referein,
En d'Amsterdamsche Westertoren
Zal eer voor Kees een slaapmuts zijn,
Eer smaakt de mosterd als Bourgogne,
Eer zal Berlijn in Jutland staan,
Eer vliegt Parijs per luchtmachine
Paf! een, twee, drie! naar 't rijk der Maan;

Eer vaart de keizer van Marokko
Als ziekentrooster op 's lands vloot,
Eer schiet een Engelschman zich zelven
Uit smart om Hollands laagheid dood,
Eer ziet men dat een bok aan bokken
De gronden van de wiskunst leert,
Eer een student met vollen buidel
Van de Akademie huiswaarts keert.

[1]) D. i. Bron.

In Schiller's *Jungfrau von Orleans* (1801) I, 10, waar Johanna den Koning (Karel VII) voorspelt, dat hij zijn vijanden wel zal overwinnen en Frankrijk hem dienen zal, vraagt de vorst:

En zal Orleans niet overgaan?

waarop Johanna antwoordt:

Eh' siehst du die Loire zurücke flieszen.

Groningen. G. A. NAUTA.

De Deventer dominee Jacob Revius (Reefsen) [1], de vurige Gomarist, heeft het volgende sonnet geschreven, dat eenigszins in ons kader past:

ONVERMOGEN.

Zoo weinig als men wijn uit netelen kan drukken,
Zoo weinig als de Moor kan bleeken zyne huid,
Zoo weinig als de losch zyn vlekken wisschen uit,
Zoo weinig als men mag van dorens vygen plukken,
Zoo weinig als een steen hem rechten kan of bukken,
Zoo weinig als een trom van zellef slaan geluid,
Zoo weinig zonder vocht opschieten kan het kruid,
Zoo weinig zonder zaad den landbouw kan gelukken,
Zoo weinig als een pot zelf wasset uiter aart,
Zoo weinig als een kind hemzelven teelt of baart,
Zoo weinig als een lijk kan ploegen ofte delven,
Zoo weinig als een huis wordt zonder hand gesticht,
Zoo weinig als den dag komt zonder 't zonnelicht:
Zoo weinig heeft den mensch het goede van hemzelven.

[1]) 1581—1658.

Een letterkundige les uit een „bruiloftdicht" van Hooft.

(Montaigne.)

Onder de gedichten van Hooft is er één bekend, omdat daarin zoo'n juiste karakteristiek gegeven wordt, die ook thans nog al hare waarde heeft, van den Franschen schrijver Michel de Montaigne, dien twijfelzuchtigen, wijsgeerigen, wel wat zelfzuchtigen, maar toch goedmoedigen edelman, die een kalme rust zoo hoog stelde en die naam gemaakt heeft door zijn eerlijk en oprecht gemeende, in een oorspronkelijken en natuurlijken stijl geschreven werken. Hij leefde van 1533—92, in een tijd van beroerten en gruwelen (1572!), doch bleef te midden daarvan kalm [1]) op zijn familieslot Montaigne in Perigord (Gascogne) en gaf in 1580 zijne *Essais* uit, waarvan twee (Hoofdstuk 24 en 25 van het 1e boek) hem in de geschiedenis der paedagogiek een plaats gegeven hebben [2]).

Het is mijn doel niet over dezen »goddelijken Gascoen«, zooals Hooft hem noemt [3]) of dezen »wijzen man« zooals Vondel hem betitelt — Cats vereerde hem ook —, of over zijn werken uit te weiden, doch ik wensch enkele punten aan te geven, die tot recht verstand noodig zijn van een gedeelte van het door mij bedoelde gedicht van Hooft. Het stuk zelve volgt ook.

a. Montaigne noemt zijn boek der Essais »een boek van goede trouw« (un livre de bonne foy); eerlijkheid en oprechtheid kenmerken het; hij geeft zich en zijne ideeën naar waarheid.

b. 's Schrijvers opstellen zijn doorspekt met vreemde (vooral Latijnsche) citaten; ter snede weet hij ze te pas te brengen, evenals de tallooze voorbeelden en verhalen, veelal uit de oudheid, die ter illustratie dienen. Geen wonder in den tijd van het humanisme.

[1]) Reeds Lucretius zeide: het is zoet, zelf aan het veilige strand gezeten, anderer worstelen met de woeste baren te aanschouwen.

[2]) Bijzonder actueel, met het oog op de tegenwoordig dikwijls en terecht gehoorde klacht van overlading met verstandelijke kennis ten koste van het gemoed onzer kinderen, is Montaigne's uiting over de opvoeders (les pédants) van zijn tijd, wien hij verwijt, dat ze zich te veel ten doel stellen »de meubler la tête de science«.

[3]) In zijn Brief aan Juffr. van Crombalch (6 Juli 1624) noemt hij M. »den Gascoenschen wijzeman, zoo waenlos, zoo oordeelvast«.

c. Montaigne legt zich toe op eenvoudige, naïeve taal; kort en bondig, zonder gemaaktheid (un parler simple et naif, court et serré, éloigné d' affectation).

d. Hij kende vele oude schrijvers van buiten; met Plutarchus, den leermeester van Hadrianus, dweepte hij; Nero's leermeester, Seneca, dit kan niemand onzer vreemd voorkomen, werd ook door hem vereerd.

e. Roem en faam noemt Montaigne droombeelden en ijdele klanken, die wij, menschenkinderen, allen najagen, soms ten koste van rijkdommen, rust, het leven en onze gezondheid (Boek 1, hoofdst. 41); deze zijn een genoegen in en voor het leven, laten wij ze dus op prijs stellen, zoolang we leven, maar na het leven, wat heeft men er aan? Als we stof en schimmen zijn? (Boek 1, hoofdst. 38.)

f. De eene mensch is de andere niet, zegt Montaigne en herinnert aan Heraclitus, den donkere, en aan Democritus, den lacher. Men vergelijke hoofdstuk 37 en 50 van het 1e boek, die heeten: »Hoe wij weenen en lachen over een en dezelfde zaak« en »Over Democritus en Heraclitus«. Hoofdstuk 42 heet: »Over de ongelijkheid, die er onder ons is.«

g. Montaigne was een groot scepticus; zijn lijfspreuk was: »Wat weet ik eigenlijk?« (Que sais-je?) en hij schreef ergens: »Veel weten brengt met zich, dat men aan veel twijfelt« een variatie van het Socratische: hoe meer we weten, hoe meer we weten, dat we nog weinig weten. Achter alles zit een diepe achtergrond, zeide hij.

h. Niet, zooals men verwachten zou bij dezen Franschman, was het Fransch zijne taal, maar het Latijn. Hij zegt dit zelf in hoofdstuk 25 van het 1e boek der *Essais*, één der twee bovengenoemde paedagogische opstellen, getiteld: »Over het onderwijs der kinderen; opgedragen aan mevrouw Diane de Foix, gravin van Gurson« (die in blijde verwachting verkeerde), waar hij sprekende over de taal van Ovidius' *Metamorphosen* — die hij op 7 à 8-jarigen leeftijd verstond — schrijft: deze taal was mijne moedertaal (cette langne estoit la mienne maternelle). Dat hij nog het Fransch geleerd heeft zóó, als hij het in zijn geschriften toont te kennen, is zoo geen wonder, dan toch een bijzonderheid. De tirade, die aan bovenstaande woorden voorafgaat, is belangrijk genoeg

om ze hier vertaald te laten volgen: »Mijn vader gaf mij over aan een Duitscher, die heelemaal geen Fransch kende, maar zeer bedreven was in het Latijn; onder zich had deze twee bedienden, die alleen om mij te helpen een andere taal spraken dan Latijn. Overigens was het vaste regel in huis, dat noch vader zelf, noch mijn moeder, noch knecht of kamenier in mijn tegenwoordigheid iets anders spraken dan Latijn, voor zoover ieder dat geleerd had, om met mij te kunnen babbelen. Vader en moeder en ook de anderen maakten, dat ze voldoende op de hoogte waren, vooral de bedienden, die gaarne bij mij in dienst bleven. Ten slotte spraken we zooveel Latijn, dat het zich in de omgeving, tot in onze dorpen uitbreidde, waar nog Latijnsche benamingen voor verschillende zaken in zwang zijn. Wat mij aangaat, *ik was al over de 6 jaar toen ik nog evenmin Fransch of Perigordisch verstond als Arabisch,* en op natuurlijke wijze, zonder boeken, zonder spraakkunst of voorschriften, zonder zweep en zonder tranen had ik evengoed Latijn geleerd als mijn meester het kende, want ik kon onmogelijk in de war komen met een andere taal. Wanneer men mij bij voorbeeld een thema gaf, dan gaf men mij geen in 't Fransch, maar dan moest ik slecht Latijn in goed overbrengen. En verscheidene geleerden en redenaars hebben mij vaak gezegd dat ik als kind die taal zoo onder de knie had, dat ze 't niet waagden met mij te spreken.« [1])

Het gedicht van Hooft, waarop ik het oog heb is het »Bruiloft-

---

[1]) Zou Cats het voorbeeld van den door hem zoo vereerden Montaigne niet voor den geest hebben gezweefd, toen hij in zijn *Houwelyck* schreef, dat men den kinderen een gouverneur moet geven:

Met last om niet een woort te spreken als Latyn
So sal de Roomsche spraeck haer eerste tale syn.

Want Latijn schrijven en spreken was in dien tijd de allereerste eisch van iemand, die voor beschaafd wilde doorgaan. Montaigne's opvoeding was niet zoo geheel eenig, dat zal ieder die studie over den Renaissance-tijd gemaakt heeft dadelijk toestemmen. Tot in de 16de eeuw werden de scholares der Latijnsche scholen streng bewaakt wat betreft hunne gesprekken, die zelfs bij 't spelen in het Latijn moesten plaats vinden; zie over den dwang tot latiniteit Dr. A. Kuyper, *De opleiding tot den dienst des woords bij de Gereformeerden* 1.57, Zernike, *Paedagogisch Woordenboek* 465 en wat Jonckbloedt over de heerschappij van het Latijn ten onzent schrijft in zijn *Geschiedenis der Ned. Letterk.* III, 10, 11.

Naast Vondel's verontschuldiging in zijne *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste*

dicht ten huwelijke van Adriaen Wouterszoon Verhee en Katharina Gerrits Kop« van 20 Juli 1608 en de episode die Montaigne, of liever den geest zijner werken beschrijft zijn vs. 81—113. Het is gebleken, dat niet alles van het door ons nog zoo gewaardeerde oordeel van Hooft over een collega begrepen wordt; wellicht kunnen de bovengenoemde gegevens a—h helpen.

Hooft spreekt den »heeten Bruidegom« toe, maar ook natuurlijk de Bruid, die nu het erop aankomt van haar moeder te scheiden en haar man te volgen, aarzelt en zit te schreien. Is dat ernst, vraagt de dichter; hij kan het haast niet gelooven, het verwondert hem ten zeerste.

Hebben dan de wijsgeerige schrijvers [1]), wier werken Katharina gelezen heeft zoo weinig vat op haar gehad? Hebben deze haar zoo weinig geleerd zich te schikken in de omstandigheden en 's werelds rampen te trotseeren?

Heeft de bruid met zoo weinig vrucht Lipsius' (1547—1606) boek *De Constantia* (Over de Standvastigheid) en de *Wellevenskunst* van diens tegenstander Coornhert gelezen? En Plutarchus en Seneca en den leerling van deze beiden: Montaigne?

vs. 81. Den Godlijken Gascoen. Zoo magh men billijk heeten,
Die zoo wel, wat wij zijn, en hij was, heeft geweten.
Der ouden wijsheidt smeedt, met list, ons, naar haar [wensch.
Deez roept, ghij blaest vergeefs; de stof is maar een [mensch.
vs. 85. Elk van elkandren scheelt; dies, tot haer zaligh leven.
En kan de wijsheidt geen gemeenen regel geven.

(een aanwijzing voor jongere beoefenaars der dichtkunst) van 1650, dat men zich niet behoeft te schamen om in zijn moedertaal »te zingen«, staat een dergelijk excuus van Roger Ascham, den leermeester van Koningin Elizabeth, over het schrijven van zijn *Toxophilus* (een leerboek voor het boogschieten) niet in het Latijn, maar in het Engelsch [1544].

[1]) De bruid schijnt geen Latijn en Grieksch gekend te hebben, want Hooft zegt uitdrukkelijk, dat Katharina ze las, »zint zij spreken Fransch«, d.i. sedert ze in het Fransch vertaald zijn. De vertaling van Plutarchus van de hand van Jacques Amyot (1513-93): *Vies des hommes illustres* was in de 17de eeuw een der meest gelezen boeken, (zie Museum 15, 60); deze zal dus wel door Hooft bedoeld zijn. Vertalingen van Seneca in het Fransch zullen er zeker (geweest) zijn, al ken ik ze niet; navolgingen echter als die van Garnier, kunnen er wel voor doorgaan en deze kan mej. Kop gelezen hebben. Tesselschade was doorkneed in deze schrijvers en dat kon haar troosten, zegt Hooft in zijn brief van rouwbeklag aan haar van 15 Juni 1634.

Den zulken barst het hart; zulk is, in onspoedt, tay:
De zon biek, dien van broosch, en deez' van beter klay.
Al hangt het aen de noodts onbrekelijke wetten.
En niet zoo klein of 't is een schakel aen die ketten,
Met eyndt en aenvang vast. De leering dient te nut,
Aen 't hart van Godt bereydt: de dwaes geduurigh
[dut,
d' Aelouwden vaken wel het sierlijkst in de dingen:
Montaigne ziet waer 't schort, en komt, door 't diepste
[dringen,
Der waelende natujr, welk' hy tot hajr toe klooft
En leert (oft ik dool wijdt) zijn' Meesters over 't hoofdt.
Komt in zijn' handen yet, dat aenzien heeft gekregen
Ter weereldt, hij mistrouwt zijn oogh, verzoekt te
[degen,
Of 't wan oft ydel is, gespleten, oft ondicht,
En klopt, en blaest, en wikt, en draeyt het tegen
['t licht.
Onnoozel en oprecht vindt hij, dat kleene zoetheidt
Aen 't vliënde leven kleeft, zoo 't vriendschap mist
[en goedtheidt.
Hij zoekt Faems nut: maer dat die tot zijn graf uyt
[swel,
Daerom en sweet hij niet, hij kent haer veel te wel.
Hij spikkelt zeer uytheemsch, zyn ruymvloeyende reden,
Met bloeyzel van syn tael; en, op haer' eyge steden,
Voeght hy zeer aerdigh in, al wat er aerdighst is
In Pallas heylighdom, 't sy spreuk oft schiedenis.
Zyn' zwakke heughnis kon deez' zeer verhaelt bewaeren,
Oft trekken, uyt geschrift vergaert in d' eerste jaeren,
Waer van hy luttel heeft in taelen doorgebragt.
Al 't werk van valsheidt walght, en van de beuzelpracht.

vs. 81. heeten, noemen.

vs. 85. Zie onder f.

vs. 86. Montaigne zeide: eene algemeene waarheid is er niet, het absoluut goede en het absoluut kwade is niet aan te geven, men kan alles van twee kanten bezien. Zoo ook is de eene wijsgeerige meening niets beter of niets minder dan de andere.

vs. 88. biek: bakte. De vorm »biek«, die ook in 't Middelnederlandsch en bij Vondel voorkomt is in de plaats gekomen van den oorspronkelijken »boek«, die het Middelnederlandsch ook nog kende. De zwakke vorm »bakte» is onoorspronkelijk.

vs. 91. te nut, tot nut.

vs. 92. dut, heeft 't mis.

vs. 95. walen, draaien, veranderen. »Moeder natuur« achtte M. een onuitputtelijke bron van kennen en weten.

vs. 98. verzoekt, onderzoekt. Zie onder g.

vs. 99. wan, niet goed, niet in orde.

vs. 101. onnoozel, eenvoudig.

vs. 103/4. Zie onder e.

vs. 105/8. d. i. Hij doorspekt zijn rijkvloeiende taal [1]) (de Franschman zou zeggen: langage abondant) zeer dikwijls met uitheemsche, vreemde woorden en uitdrukkingen, (vooral) met schoonheden uit zijne taal, het Latijn, en op haer eyge steden d. i. ter snede lascht hij een spreuk of een verhaal uit de wijsheid der ouden in. Zie onder b. en h.

vs. 109/10. M. had in zijn jeugd volgens de gewoonte der dagen veel moeten memoriseeren [2]). Zie onder d. Verhaelt: herhaald.

vs. 111. d. i. waarin hij weinig talen heeft gehoord en gesproken (alleen namelijk het Latijn). Zie onder h.

vs. 112. Zie onder a. en c.

G. A. NAUTA.

NASCHRIFT.

Het overgroote gewicht dat oudtijds bij de opvoeding van voorname jongelui gehecht werd aan de kennis van het Latijn, — het mocht toen met recht alleenzaligmakend heeten — kan ook blijken uit een zeldzaam en niet zeer bekend opvoedkundig werk van den Duitschen professor Joh. Christoffel Wagenseil (1633—1705), ontworpen in opdracht van keizer Leopold I en uit-

[1]) De verklaring van Dr. Stoett, *Gedichten van Hooft* I, 76 lijkt mij niet juist, omdat zij in strijd is met Montaigne's goede bedoelingen, eerlijkheid en eenvoud, ook in zijn taal. Hooft wijst hierop in vs. 102.

[2]) Zelfs in de 17de eeuw nog, ook bij ons. Vgl. Dr. Polak die, sprekende over Huygens en zijn tijd, schrijft: Ze kenden alles zoo goed als uit het hoofd, de toenmalige beaux esprits, wat het Latijnsche proza en nog veel meer wat de Latijnsche Muze onsterfelijks, en ook wat ze zwaks en onbeduidends geschapen hebben.

gegeven in 1705 (te Leipzig). De titel is nog al lang doch de hoofdzaak daarvan is: Over de opvoeding van een jongen prins, die van alle studie een afschuw heeft. Ook hierin wordt op bl. 24 geredeneerd: De moedertaal zal de prins van zelf wel leeren, maar opdat hij het Latijn spoedig machtig worde, zullen twee kameraden, die het kennen, in hun gesprek met den prins de Latijnsche woorden bezigen voor bekende zaken, zoo toch — zegt de schrijver — leeren de Joden hunne kinderen ook 't Joodsch.

Dr. Worp, *De invloed van Seneca's treurspelen op ons tooneel* bl. 40/41 schrijft: Vertalingen naar Seneca schijnen zeldzaam te zijn (in 't Fransch).

A. Birch—Hirschfeld, *Geschichte der Französischen Litteratur* I 16. In der That sind etwa bis zum Jahre 1550 beinahe alle wichtigeren alten Schriftsteller und Dichter ins Französische übertragen. Op bl. 10 der »Anmerkungen« geeft hij op: Seneca, *Oeuvres*, Paris (1500—1503).

POTGIETER contra HOOFT.

Wat een onmogelijk opschrift! een contradictio in terminis, een paradox bijna, hoor ik reeds zeggen. Potgieter, de lofredenaar van de lui uit onzen gouden tijd en niet 't minst van Hooft, die onder dezen nog een eereplaats bekleedt! Hoe kan dié tegen ooit *tegen* dézen zijn opgetreden!

En toch is 't zoo, of liever was 't zoo, want leefde Potgieter in onze dagen, zeer zeker zou het wonder zich niet hebben voorgedaan.

Voor mij ligt het eerste deel *Poëzy* (1832—68), *Florence* 1e zang en bl. 340 vlgg. Lof zeer zeker in overvloed geeft Potgieter aan Hooft (vs. 1—22), dien hij bij de aankomst in 1865 in Florence onmiddellijk gedacht — de eerste aflevering van Leendertz' uitgave (1864) van Hooft's gedichten was zelfs meegenomen »hoe klein de reiskoffer zijn mogt« — maar naast lof ook »blaam» (vs. 23—46). Gewis, veel heeft onze letterkunde aan Hooft's verblijf te Florence te danken, dat in hem den dichter wakker riep, maar helaas de vrijheidsliefde, dien echt Hollandschen karaktertrek schijnt hij er verloren te hebben. Want hoe anders kon Hooft er later toe komen de heerschzuchtige, het volk onderdrukkende, Medici's, zij 't ook, dat ze kunst en kunstenaars huldigden, zoo te verheerlijken? Was het te verwachten, dat een degelijk man als Hooft, afstammende van den degelijksten staatsburger, die zoovelen ten voorbeeld kon zijn, niet de partij opnam voor die onderdrukte Florentijnen en medelijden met hen had; was het te verwachten, dat hij in zijne *Rampzaaligheden der Verheffing van den Huize Medicis* dat geslacht den »doorluchtigsten en waardiglijk grootachtbaarsten stam« kon noemen, hij die in zijn *Nederlandsche Historien*, in zijn *Geraerd van Velzen*, in zijn *Baeto* »de gulde vrijheid« steeds zoo verheerlijkt had?

Zie eens — gaat Potgieter voort — den oorspronkelijken rijmbrief »aen de Camer in Liefd' bloeyende wt Fiorenza« van 1600 July 8, naast den, 18 regels korteren, omgewerkten van »'t jaar 1607 of 8.« Wat is Hooft in den eersten nog de echt Hollandsche

---

[1]) Vgl. *Taal en Letteren* IX, 162 en de uitgave van *Florence* door den heer Meerkerk bl. 18, 19, waarbij ons artikel niet overbodig schijnt.

vrijheidlievende burger en wat is hij in dit opzicht veranderd, wanneer wij den lateren tekst lezen! Ziedaar het »vergrijp«, dat Potgieter niet kan nalaten tegen zijn vereerden Hooft in te brengen: 1° laat Hooft den ouden aanhef van 14 regels weg, die noode gemist worden, 2° wat vinden wij bij vergelijking van vs. 27—60 van de eerste bewerking met vs. 13—42 van de omwerking in den ouden brief »veel meer meegevoel met het Florence, dat zijn vrijheid dierf« dan in de nieuwe lezing!

Maar..... — en jammer is 't, dat Potgieter dat niet meer beleefd heeft — de vraag is gerezen: is die omwerking, zoogenaamd van het jaar 1607 of 8, wel van Hooft zelven, *kan* ze van hem zijn? En te recht is die vraag reeds meermalen ontkennend beantwoord.

Vooral de regels

En Koster, Vondelen, Breroo en Victorijn,
Die nu al toonen watz' hier namaels zijn.

zijn zeer verdacht, daar deze schrijvers 1° in 1607 nog geen lid der Kamer waren en 2° toen nog zoo weinig gepresteerd hadden en nog zoo weinig hadden kunnen presteeren, dat dit onmogelijk een voorteeken kon zijn van wat ze nog eenmaal zouden leveren. Hoe zou Hooft zoo iets kunnen of willen schrijven?

Reeds door prof. Matthes in zijn uitgave van Brandt's *Leeven van Hooft*, bl. 12 wordt opgemerkt in noot 2: »In den oorspronkelijken brief, zooals hij in 1600 te Florence werd opgesteld, wordt geen dezer eigennamen genoemd — wat ook niet wel kon, daar geen der genoemde vijf — Cornelis v. Kampen, de Psalmberijmer is de vijfde, die een paar regels eerder genoemd wordt — vóór 1598 lid der Kamer en Vondel toen nog een kind was« en op bl. 11, in noot 4, naar aanleiding van den veranderden aanhef en en 't jaartal »1607 of 8«: Zoo luidt de aanhef van den brief in de oude uitgaven van 1653 af volgens de latere omwerking van Hooft zelven, maar vol fouten en met de bijvoeging »Uyt Florence in 't jaar 1607 of 8!! Dit jaartal is in strijd met het boven door Brandt genoemde en onmogelijk.«

Voorts zou men kunnen opslaan de *Bijdragen tot de Geschiedenis der Ned. Letterkunde* van Dr. Penon II, 19, maar het is vooral Dr. Stoett in zijne uitgave (1899) van de *Gedichten van Hooft*

I, 330 vlgg. die aan de quaestie van den rijmbrief een interessante studie wijdt. En deze komt tot de slotsom: 1° dat de rijmbrief zooals die voor 't eerst gedrukt is, in 1653, *niet* een omwerking is van Hooft, 2° dat vermoedelijk Geerard Brandt in deze zaak aan 't knoeien is geweest, 3° dat het jaartal 1600 in 1607 veranderd is om het vermelden der namen Koster, Vondelen, Bredero en Victorijn (= Vechters geb. 1590!) [1]) tot geen onmogelijkheid te maken.

In de tweede uitgave van Brandt's *Leven van Vondel* (1905 door Dr. Hoeksma bij Versluys te Amsterdam) bl. 16/17 lezen we: »Brandt geeft hier wel het juiste jaartal van den bekenden rijmbrief, door Hooft uit Florence aan de Oude Kamer gezonden, maar citeert volgens de omwerking, zooals die het eerst is afgedrukt, in *Verscheyde Nederduytsche Gedichten,* II, 1653, door hem zelf verzameld..... In den oorspronkelijken brief, waarvan het handschrift bewaard is, worden geen namen genoemd. Natuurlijk niet; in 1600 was Vondel 13 jaar, Victorijn 10. En ook in 1607, het jaar, waarin volgens de omwerking de brief geschreven zou zijn, waren Vondel, Bredero en Victorijn stellig, Coster waarschijnlijk geen lid van de Kamer In Liefde Bloeyende.

In de Lijkreeden, die Brandt in 1647 schreef na Hooft's overlijden, haalt hij ook gedeelten aan uit den Brief, in een vorm, die bijna geheel overeenkomt met de omwerking (Penon, *Bijdragen tot de Gesch. d. Ned. Lettk.* II, 14—16).

Hoe Brandt er toe kwam in zijn *Leven van Vondel,* Koster, Vondelen, Breeroô en Victorijn te noemen als dichters, die (in 1600) al toonden, wat ze »namaals« zouden syn, blijft duister. Hij wist toen althans, dat de brief van 1600 was; of hij den oorspronkelijken brief kende, is nog altijd de vraag, ook na hetgeen Dr. Stoett heeft opgemerkt (*Gedichten* van Hooft I, 330—333). Deze zegt, dat »Brandt in 1647 den oorspronkelijken brief en de omwerking kende, daar hij in zijne Lijkreeden op Hooft gedeelten uit beide redacties aanhaalt«. Dit laatste komt mij (Dr Hoeksma) wat sterk voor.«

Ik hoop door het schrijven van dit artikeltje 1° iets ter verdui-

[1]) In 1593 werd Vechters te Amsterdam in het weeshuis opgenomen. Na in Franeker en Leiden gestudeerd te hebben, vestigde hij zich als advocaat te Amsterdam. Hij heeft Vondel o.a. geholpen bij de vertaling van H. de Groot's *Sophompaneas* (Brandt, *Leven v. Vondel*).

delijking te hebben bijgedragen van Potgieter's *Florence* (1e zang), 2° verklaring gegeven te hebben van de uitlating van een groot schrijver over een onzer groote mannen der 17e eeuw, die kwalijk te vereenigen scheen met de verhouding dier twee tot elkaar.

G. A. NAUTA.

BEZWEREN.

De Oudsaksische en Oudhoogduitsche letterkunde bezit eenige gedenkstukken, die betrekking hebben op het abnormale verschijnsel, dat zich bij paarden voordoet, n. l. dat zij plotseling stijf loopen. In het Nieuwhoogduitsch is het bekend onder den naam van *Rehe*, waarmee in verband staat het werkwoord *verrenken* (verstuiten). Een dezer »Denkmäler« draagt tot opschrift »Ad equum errehet,« terwijl in het meest Heidensche der bedoelde tooverspreuken het Ohd. *birenkit* op den naam der ziekte wijst. Maar oudtijds zoowel als thans was die paardenkwaal onder het volk geen vreemde, getuige het Oudsaksische: De hoc quod *Spurihalz* dicunt. Spurihalz is een Hoogduitsche vorm en kan dus bewijzen, dat het woord niet alleen op Saksisch gebied begrepen werd. Mhd. halz: lam, hinkend.

De 2e Merseburger spreuk doet denken aan een tooverformulier van veel ouder tijd, uit de Atharvaveda.

Die belangrijke tekst onderscheidt drie phasen der ziekte: *bênrenkî, bluotrenkî* en *lidirenkî.* Wodan, de opperste god, verstaat de kunst van bespreken het best. Het Oudhoogd. werkwoord *bigalan* zou in onze taal het nauwkeurigst zijn weer te geven met *bezingen*, hetwelk wij echter in die beteekenis niet kennen. Indien de inhoud alleen als maatstaf mag gelden, is de »2e Merseburger Spruch« het oudst.

Duidelijke sporen van het Christendom toont het slot van »De hoc quod spurihalz dicunt:

The selvo druhtin, thie thena visc gihelda, theie gihele that hers theru spurihelti! Amen.«

»Ad equum errehet« is een dialoog tusschen den Heiland en een man, die zijn kreupel paard bij den teugel leidt. Hij ontvangt van Christus raad: hij moet het »Onze Vader« opzeggen en over de pooten strijken met den wensch: »alsô sciere werde diseme rosse des erreheten buoz samo demo got dâ selbo buozta.«

Toen de veterinaire wetenschappen nog op zeer laag peil stonden, wendde men zich op het platteland in gevallen van veeziekte tot den een of anderen boer, die onder de menigte de vermaardheid van een veearts bezat. Zijn kwakzalversdiensten werden

hooggeschat en het gemis van een bevoegd deskundige niet gevoeld. Zoodanig raadsman geloofde ook aan de gunstige uitwerking van tooverspreuken. En door het vertrouwen, dat het publiek in hem stelde, was de paardendokter ook de aangewezen persoon, bij wien men baat kon vinden voor de paardenziekte, die in de wandeling »over de koot« heette. Het middel van den bezweerder is familie-eigendom en blijft, als iets zeer bijzonders, strikt geheim. »Nog nimmer faalde het,« aldus verklaarde mij iemand, die reeds tal van lijders genezen had. Ik ken mijn zegsman als betrouwbaar en werd dus door die uitspraak zeer getroffen. Zie hier zijn formule:

Alle pijn en smart genezen van af den huidigen dag!
Het bloed sta stil en de pijn houde op!
't Zal niet »pruilen« of zweren,
In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes,
Amen.

J. VAN DER HORST.

N.B. OUDSAKSISCH.

De hoc quod spurihalz dicunt.
Visc flôt aftar themo uuatare, verbrustun sîna vetherun: tho gihëlida ina ûse druhtin
The selvo druhtin, thie thena visc gihëlda, thie gihele that hers theru spurihelti! Amen.
De visch zwom door het water, zijn vinnen braken. Toen genas hem onze Heer. Dezelfde Heer, die den visch genas, heele het paard van het hinken!

OUDHOOGDUITSCH.

2e Merseburger Spreuk.
Phol ende Uodan vuorun zi holza
dû uuart demo Balderes volon sîn vuoz birenkit.
thû biguolen Sinthgunt, Sunna era suister,
thû biguolen Frîja, Volla era suister,
thû biguolen Uodan, (sô hê uuola conda):
Sôse bênrenki, sôse bluotrenki, sôse lidirenkî
bèn zi bêna, bluot zi bluoda,
lid zi gilidin, sôse gelîmida sîn.

Phol en Wodan reden naar het bosch. Daar begon het veulen van Balder kreupel te loopen. Toen besprak Sinthgunt het en Sunna, haar zuster; toen besprak Frija het en Volla hare zuster; toen besprak Wodan het, zooals hij wel kon, zoowel beenderen, als bloed en lidziekte:
Been bij been, bloed bij bloed, lid bij lid, alsof ze gepleisterd zijn.

Daar ga je!

Bij het drinken op iemands gezondheid wordt bovenstaande uitdrukking gebezigd.

De verklaring, dat het een verkorting zou zijn van: Ik drink op je gezondheid ...., welaan, dus doe ik het!, lijkt me even onaannemelijk als de uitlegging, dat men hem of haar aan wien de dronk gewijd wordt, als het ware in den drank gepersonifieerd ziet en dus uit louter toewijding of genegenheid opdrinkt, zooals men iemand wel eens uit liefde opeet of zou kunnen opeten.

't Komt me voor, dat: »daar ga je!« een verbastering is van het Hebreeuwsche »legajim« dat zooveel als »prosit« beduidt; bij de Israelieten wordt veel wijn gebruikt ook bij hun ceremoniën, en een heilwensch (legajim = ten leven) bij een glas wijn heeft bij hen een bijzondere beteekenis.

Dus geen klankwettige verklaring, maar een volksetymologie.

Evenzoo is het gegaan met het woord lawaai, vgl. Nav. XVII 114 v. en 149, waar door P. Leendertz Wzn. vergeefsch naar een klankwettige etymologie wordt gezocht, en Alexander in Nav. XVII 211, de eenvoudige verklaring geeft door volksetymologie.

RED.

Ad equum errçhet
Man gieng after wege, zôh sîn ros in handon
Do begagenda imo mîn trohtin mit sinero arngrihte!
»Wes, man, gêstû? Zû nerîdestû?«
»Waz mag ih rîten? Mîn ros ist errçhet«
»Nu ziuh ez dâ bî fière, tû rûne imo in daz ôra

Drit ez an den cesewen fuoz:
Sô wirt imo des erreheten buoz.

Een man ging zijns weegs, trok zijn paard bij de hand. Toen ontmoette hem mijn Heer met zijn edel gevolg.

»Waarom, man, gaat gij?« sprak hij, »waarom rijdt gij niet? »Hoe kan ik rijden, mijn paard is stijf geworden.» »Trek het dan ter zijde, fluister het in het oor, trap op zijn rechter voet, dan wordt het van de stijfheid genezen,«

Een drietal Oud-Leeuwarder Volks- of Kinderrijmpjes uit den mond van zeer oude lieden opgeschreven

door

S. K. FEITSMA.

Oojevaar met lange bekken,
Gaan-je met na Seelân trekken?
Seelân sa'wwe houtsjes soeke,
Houtsjes sa'ww' an kuper brenge,
Kuper sal ons 'n fatsje géve,
't Fatsje sa'wwe an brouwer géve,
Brouwer sal ons wat gest géve,
Gest sa' wij anne bakker géve,
Bakker sal ons 'n boltsje géve,
't Boltsje sa'ww' an fader géve,
Fader sal ons 'n tromme koope,
Dan kinne wij de stad deurloope:

Tromme-lomme-lom!
De Fismerk om,
De Wortelhaven del . . ,
Gaat dat niet snel?
Met 'n flugge faa(r)t
De Slotmakers-straat,
De Put veurbij . . .
Lus-je wel rizenbrij?
't Kerkhof over,
Met 'n groot getogen.
't Kroeme Jat,
Daar 't oud wyfke sat,
En de brij opat,
En de lepel inne buusse stak.

Onder 't stadshuus
Daar leit in muus,
Is menheer de wind ook thuus?
Water hale, water hale,
Raad'is wie my teugen kwam:
Twie oûe mantsjes,
Twie potten en pantsjes,
Twie meiskes sonder siel,
De siel is inne hemel,
Onder 'e gouden kemel,
Onder 'e goudene bontekoe,
Dat gaat na groot Marssum toe.

Poeske, poeske, mau
Sat oppe hèreweg,
Hij wu syn kopke klauwe,
Syn mutske waeide weg.
Toen kwam Ype de hap,
Die stak ons poeske inne sak.
Hoor, poeske, hoor nou,
Ik sal jou wat segge:
Al jou seuven kynderkes bin dood.
Wie hêt dat daan?
En oûe man,
Uut Akkersloot,
Wat had-ie an?
En lérene broek,
Fan skapedoek,
Dat was ons poeskes halsdoek.

Deze liedjes zijn niet speciaal Leeuwardensch, met locale wijziging worden ze ook in het oosten van ons land bij de kinderspelen gehoord. Ook het dialekt getuigt van een Saksisch-Frankischen invloed, terwijl het laatste (Poeske, poeske mau) wel via Holland naar Leeuwarden zal gekomen zijn, hetzij door de kolonisatie van het Bildt (in West-Friesland) door Hollanders in de 16e eeuw, hetzij direct door de verbindingen van de Friesche steden met Holland, waar het Friesche dialect het spoedigst verdrongen werd.

RED.

Wijsjes gevraagd!

Wie kan de muziek opgeven van o.a. oude liedjes? of aanwijzen waar ze gedrukt te vinden is?

Vaarwel Bruintje schoon, de vreugd van mijn leven.
Daar was een meisje van Sinterniklaas.
Wat staan die boeren weêr te loeren.
Vrouw Venus valsch, hoe hebt gij mij bedrogen. } Dezelfde.
Emma die was in onschuld van haar harte. }
Blij den Zeetoon aangeheven!
Lieve schipper vaar mij over.

Dr. W. Z.

Nagelaten boedel.

In de O. H. C. van 1692 n° 25 wordt medegedeeld dat *Jan Ridderbach* de nagelaten boedel van *Philip Bracht* bezit »*onder beneficie van inventaris.*

Wat beduidt dit?

H. O.

Waar komt het woord *stoethaspel* vandaan?

L.

Wie kan mij de afleiding zeggen van het woord *kuch*, dat kommiesbrood beteekent?

L.

Wie kan de beteekenis zeggen van de uitdrukking: *Zooals Hieronymus in zijn aureool te lezen geeft?*

P.

Wat is de afleiding van de woorden: *pamflet* en *pasquil?*

P.

De familienaam Groen te Delft in de 17de eeuw

door

M. G. Wildeman.

Voor zoover dit is na te gaan uit de te Delft bewaard gebleven archivalia (zooals men weet gingen schatten op dat gebied verloren door den grooten brand van 1536) komt de naam *Groen* voor 't eerst aldaar voor in de schepenrollen. — *Pieter Willemsz Groen* was n.l. schepen te Delft in 1417, terwijl een *Pieter van Groenewegen alias Groen* in 1433, '34, '40, '42 en '44 dat ambt bekleedde. Vervolgens leeren de Poorterboeken ons, dat *Jan Jansz. Groen*, geb. te Munster in Westfalen op 31 Dec. 1608 als poorter te Delft werd ingeschreven. Hij had tot borgen: »*Cornelis Gillesz.* cupers(l)a(g)er, breetsteech, ende *Pieter Marcusz*, laeckencoper in Jacob Gerritszstraet.«

In hoeverre genoemde personen voorvaders zijn van den stamvader van het geslacht *Groen*, later *Groen van Prinsterer* valt niet meer uit te maken door het gemis aan authentieke gegevens. [1])

Van de in de volgende acta voorkomende personen kunnen wij met voldoende zekerheid zeggen, dat zij *niet* tot dat geslacht behooren.

In eene notarieele acte van 4 Juni 1670 (Protocol. notaris Jacob Spoor) verklaart *Gerrit Cornelis Groen* [2]), jongman, ter requisitie van *Gerrit Joosten Kuis* [3]) en huisvr, ouders van *Pieternella Gerritsdr*, dat zij aan elkander door trouwbeloften verbonden; dat zijne moeder zich daartegen verzette, en hij, de voorsz. *Pieternella* bewogen heeft, om met hem buiten weten harer ouders te vertrekken, hetwelk hij na lang aanhouden heeft geëffectueerd. [4])

[1]) Vgl. mijn artikel over het Geslacht *Groen, later Groen van Prinsterer* in »De Wapenheraut« jaargang 1909. De Delftsche leden van dat geslacht worden *hier* niet vermeld.

[2]) In eene acte van 5 Dec. 1670 wordt een *Gerraedt Groen*, olieslager genoemd, en is vermoedelijk dezelfde als hier bedoeld.

[3]) Uit eene andere verklaring inzake dezelfde quaestie blijkt, dat *Gerrit Joosten Kuis* olieslager van beroep was, en zijne huisvrouw Grietje Willemsdr. Buys heette.

[4]) Alle hier aangehaalde notarieele acta ontleende ik aan de ms. aanteekeningen van Mr. Van der Burgh, berustende in het archief van Delft.

Vóor denzelfden notaris Jacob Spoor werd 23 April 1671 verklaard, dat *Gerrit Cornelisz Groen*, gehuwd met *Pieternella Gerritsdr.*, dochter van *Gerrit Joosten Kuys*, olyslager »met syn vrouw seer qualick ende tyrannelicken leeft,« haar mishandelt, ook toen zij vóor eenige maanden in de kraam lag, dat hij een dronkaard is, enz. Uit het Doopb. der Oude Kerk blijkt, dat den 18 Jan. 1671 gedoopt werd *Jannetje* [1]), en in N. K. den 6 Aug. 1673 *Cornelis* [2]) beide kinderen van *Gerrit Cornelis Groen* en *Pieternella Gerrits. Kuys.*

In het archief van de Weeskamer (archief Delft) berust o.a. eene Rekening overgeleverd 11 Mei 1686 door *Jodocus Hiltebrant* [3]), als bij H.H. Weesmeesters gestelde administreerende medevoogd over *Johanna* en *Constantia Groen* [4]), minderjarige dochters van *Gerrit Groen* en *Pieternella Kuys.*

In de rubriek »Ontvang« vinden we o. a. vermeld een kapitaal van f 1250, staande ter Weeskamer van Batavia en voorts »goederen die van de huysvrouw van *Christoffel Leeser*, out-stalmeester van de Compagnie op Batavia aen *Johanna* en *Constantia Groen* syn vereert« bestaande uit: *a*, twee rode theepotjes met silver beslagen synde met het voors. beslagh vercoft voor 8 gld; *b*, vier stucx swarte schinesche v(er)lacte coppies van binnen met silver overblasen, vercoft voor 5 gld; *c*, drie enckelde rycxdaelders 7.10.—; *d*, een chiets met een witte gront, vercoft voor 21.—.—; *e.* een chiets spreytie; *f.* een stuckje sye nuesdoecken vercoft om 7.10.—; twee rode catoene socken met swart gedruckte kant......

Als preçiosa waren aanwezig, en herkomstig van juff. *Margreta Hiltebrant* heurl-meuyen: Een gout ringitie met een robyntie getauxeert op 3.14.—; een dito kettingie moors werck getaucxeert op 11.—.—; een dito ringitie met een amersvoorts steentie, getauxeert op 10.—.—; een dito oorringitie getauxeert op 1.10.—.

Voorts hadden de kinderen nog van haar moeder zal(iger) gekregen: Een silver snuyfftabacxdoosje met een dito kettingie

---

[1]) Dooph. O. K. 1671, 18 Jan. Jannetje V: Gerridt Cornelisz Groen. M: Petronella Gerridts Kuys. Get. Gerridt Joosten Kuys, Cornelia van Santen, Augenia de Bre.

[2]) Doopreg. N. K. 1673. 6 Aug. Cornelis. V: Gerrit Cornelisz. Groen. M: Pieternella Gerrits. Kuys. Get. Robbrecht Joris, Cornelia Joris.

[3]) Blijkens de rekening, den 17 Oct. 1702 overgeleverd, was deze Jodocus Hiltebrant toen overleden, en bracht de »Jôffr. Rendante« alias *Margaretha Kuys* wed. *Jod. Hiltebrant* de rekening uit.

[4]) Er schijnt dus nog een kind genaamd Constantia uit het huw. Groen en Kuys te zijn geboren.

vercoft voor 3.7.—; een dito doosje sonder kettingie moors werck vercoft voor 1.18.—; twee kettinghkens met swarte en vergulde korale die tweemaal om de armen van Christina (sic) Groen konnen worden gedaen, getaucxeert op 4.—.—; twee dito om de armen van Johanna Groen 13.—.—.

In een rubriek »anderen ontfanck buyten de voorsz. specificatie« staat: »Den rendant heeft van Tryntie Ruyloffs gewesene dienstmaecht ontfangen de somme van 17 gld, over 't gunt van haar by v(er)coping van een chiets ten behoeve van dese kinderen van een Jodin tot Rotterdam genaempt Cornelia was geprocedeert 17.—.—. De »totalis van den Ontfangh« (hierin was alleen de rente, niet het kapitaal staande op Weeskamer Batavia begrepen) bedroeg 113.5.— gld, de »Uitgaaf« daarentegen 61.3.2 gld.

* *
*

Betreffende een *Thomas Woutersz. Groen* valt het volgende te vermelden:

Uit eene notarieele acte van 7 Sept. 1657 (Prot. Notaris Cornelis Pz. Bleiswyck) blijkt, dat *Thomas Woutersz. Groen* oud omtrent 30 jaar, plateelbakker, en te Londen in Engeland geboren, knecht is geweest bij Heyndrick Jansz. Parcker, die in Engeland meester was, en daar ook winkel heeft gehouden.

Thomas Woutersz. Groen en *Sara Willems (Berckel)* laten te Delft doopen: 1° *Johan Groen*, ged. N.K. 24 Dec. 1662 [1]; 2° *Maria Groen*, ged. N.K. 12 Oct. 1664 [2]; 3° *Maria Groen*, ged. N.K. 18 Oct. 1665 [3].

In eene acte van 16 Mei 1669 wordt *Thomas Woutersz. Groen* »platieldrayer« genoemd als wonende te Delft in »het Swaart« op den hoeck van de Hutersteech.« (Prot. Notaris Jacob Spoor, Delft).

Den 16 Nov. 1670 verhuurt *Thomas Woutersz. Groen* »platieldrayer« aan Cornelis Dartelbeek, een huis en erve aan de Bastiaensvest voor acht jaar.

Thomas Woutersz. Groen, plateelbakker, en *Sara Willems Ber-*

---

[1] Doopreg. Delft. N. K. 24 Dec. 1662. Johan V: Tomas Woutersz. Groen. M: Sara Willems. Get. Aryen de Milde, Hegdrickje Harm[ens].

[2] Doopreg. Delft. N. K. 12 Oct. 1664. Maria. V: Tomas Woutersz. Groen. M: Sara Willems. Get: Jan Wolphersz. Machtelt Aryens, Maertje Reyniers.

[3] Doopreg. Delft. N. K. 18 Oct. 1665. Maria. V: Tomas Woutersz. Groen. M: Sara Willems. Get. Maria Jans.

ckel, echtelieden, maken 28 Mei 1671 testament. (Prot. Notaris van de Velde, Delft.)

Door den Notaris Testart van Haeselt te Delft, werd 1 Oct. 1675 eene Inventaris opgemaakt der goederen van *Thomas Woutersz. Groen*, naar Frankrijk vertrokken, achterlatende 3 k., *Annitge* 16 j., *Johannes* 11 j., en *Maria* 9 j. Hij bezat o. a. een huis aan de westzijde der Brabantsche Turfmarkt genaamd »Capstock«, verkocht voor 1800 gld.

Ten overstaan van denzelfden Notaris wordt 25 Febr. 1676 door Regenten van het Weeshuis (als onderhoudende 2 k.) en de Kamer van Charitate (als onderh. 1 k.), een huis en erve aan de Bastiaensvest voor 405 gld verkocht, welk huis toebehoorde aan *Thomas Woutersz. Groen* en *Sara Willems Berckel*, absent.

* * *

Het doopregister der N. K. bevat op 4 Aug. 1689 eene inschrijving waarbij *Dievertie Groen* [1]) als dochter van *Pouwels Claasz. Groen* en *Marie van de Sperrie* wordt gedoopt. Hetzelfde echtpaar won nog eene dochter *Gooltie* [2]) ged. 6 Oct. 1695 en *Maria* [3]) ged. 27 April 1698.

Den 7 Nov. 1699 maakten *Pouwels Claas Groen*, plateelschilder en *Maritie Jans van der Spersies*, echtelieden, wonende aan de noordzijde van (de) Gasthuislaan een mutueel testament (Prot. Notaris Adriaen Leeuwenhoeck, Delft). In een notarieele acte van 26 Maart 1701 (Prot. Notaris Paulus Durven, Delft) attesteeren Augustyn Goyertsz, oud 29 j., vloermaker in de plateelbakkerij »De Roos«, Frans Dupon, 22 j. schilder, Claes Bonjé 33 j. drayer en *Pouwels Claese Groen*, 36 j. schilder in voorn. winkel ter requisitie van Sr. Jacobus de Lange, en Dammas Hoffdyck meester porceleinbakkers, enz. . . . . .

* * *

Het archief der Weeskamer (archief Delft) bevat nog een Inventaris van den boel van zal.: *Pieter Jansz, Groen*, in syn leven potbacker overleden aen den nieuwen Langendyck binnen deser stadt Delft, ten versoucke van Jacob Pietersz. Groen potbacker en

[1]) Doopreg. Delft. N. K. 4 Aug. 1689. Dievertie. V: Pouwels Claesz Groen. M: Marya van de Sperrie. Get: Jan van der Sperrie, Dievertie Pouwels, Marya Claes Groen.

[2]) Doopreg. Delft N. K. 6 Oct. 1695 Gooltie. V: Pouwelus Claesz. Groen. M: Maria Jans van der Spersies. Get: Jan Roeloffsz. Gouwetie Jans. Jennetje Ians.

[3]) Doopreg. Delft. N. K. 27 April 1698 Marya. V: Pouwels Clase Groen. M. Maria Ians van der Sperries. Get: Cornelia Mansvelt, Maria Claas Groen, Gouwertie Jans van der Spersies.

(de) *Vranck, Pietersz. Groen* platielschilder beyde mondige kinders van voorn. *Pieter Jansz. Groen,* elcxs voor een derde part, stem noch d'selve *Jacob Pietersz. Groen* en (de) *Franck Pietersz. Groen* als oomen en (de) voochden van de twee nagelaten weeskinderen van za: *Assuweri Pietersz. Groen,* overleden in Brasilien met naemen *Jaepgen Assuweri* out ontrent zes jaren en (de) *Assuweris Assuweriss Groen* out ontrent 4 jaeren van 't resterende derde-parts enz. [1654, 24 Feb.] [Prot. Notaris Cornelis Brouwer].

* * *

Ten slotte laten we hier eenige doopinschrijvingen volgen waaruit van onderlinge verwantschap niet blijkt.

O. K. 18 Jan. 1625 JAN. V: JAN WILLEMSZ. GROEN. M: Neeltjen [Cornelis.
O. K. 25 Dec. 1630 JANNITGEN. V: JAN WILLEMSZ. GROEN. [M. Trijntje Jans.
O. K. 28 Dec. 1638 IOANNES. V: CORNELIS JANSZ. GROEN. [M: Sara Mathys.
O. K. 1643 DANIEL. V: CORNELIS JANSZ. GROEN. [M: Sara Matthys de Schepper.
O. K. 21 Jan. 1646 JOHANNES. V: CORN. DIRCXSZ. GROEN. [M: Neeltgen Pieters.
N. K. 22 Juli 1646 GERRIT. V: PIETER GERRITSZ. GROEN. [M: Jelyna van der Hiel.
O. K. 28 Oct. 1648 ELISABETH. V: PIETER GROEN. M: Jelyna [van der Hiel.
N. K. 21 Febr. 1649 CORSTIAEN. V: DARVAN? CORNELISZ GROEN. [M: Jannetje Voesboes?
N. K. 23 April 1649 KLAERTJE. V: PIETER CORNELISZ. GROEN. [M: Grietje Dircx.
N. K. 24 Oct. 1649 IORIS. V. PIETER GROEN. M: Leentje van der [Hiel.
O. K. 10 Dec. 1651 DIRRICGEN. V. PIETER CORNELIS GROEN. [M: Grietgen Diricx.
O. K. 1 Jan. 1654 JUDITH. V: CORNELIS DIRCXSZ. GROEN. [M: Neeltgen Philips.
N. K. 3 Dec. 1655 SUSANNA. V: JACOB GROEN. M: M. Neeltje [Jacobs.

O. K. 17 April 1656 CORNELIA. V: CORNELIS DIRCKSZ. GROEN.
[M: Neeltgen Philips.
N. K. 29 April 1657 WILLEM. V: JACOBUS GROEN. M. Neeltje
[Jacobs van Dyck.
N. K. 14 April 1658 1658 JACOBUS. V: HERMANUS GROEN.
[M: Aaltje van Houten.
O. K. 15 Aug. 1660 CORNELIS. V: JOHANNES GROEN. M: Yda
[van der Brugge.
N. K. 27 Aug. 1660 JOHAN. V: HERMANUS GROEN. M: Aaltje
[Leend(e)r(t)s.
N. K. 22 Jan. 1662 MARIA. V: CLAES MICHIELSZ GROEN.
[M: Dievertje Pouwels.
N. K. 10 Maart 1662 JANNETJE. V: JOHANNES GROEN. M: Ida
[van der Bruggen
N. K. 17 Juni 1663 JOANNES. V: JAN GROEN. M: Tryntje Jans.
N. K. 30 Sept. 1665 JACOBUS. V: JACOBUS GROEN. M: Neeltje
[Jacobs.
N. K. 9 Juni 1669 PIETER. V: CORNELIS JACOBSZ. GROEN.
[M: Geertje Maertens.
O. K. 29 Juli 1670 PIETER. V: JAN JACOBSZE GROEN. M: Annetje
[Stevens.
N. K. 23 Oct. 1671 ARYAENTIE. V: CORNELIS JACOBSZ. GROEN.
[M: Geertje Maertens.
N. K. 21 Jan. 1685 JOANNES. V: WILLEM GROEN. M. Katryna
[Nicolaas.
N. K. 8 Aug. 1686 SUSANNA. V: WILLEM GROEN. M: Katryna
[Rolaar.
N. K. 23 Jan. 1698 ANNETJE. V: JACOBUS GROEN. M: Jannetje
[Pieters.

RIDDERORDE DER LELIE.

In mijn bezit is eene ridderorde, die ik tevergeefs zoek in de Rochemont en Bischoff Geschiedk. beschrijving der ridderorden. Wel kan men uit de omschrijving van de aldaar genoemde »decoratie der lelie« opmaken, dat ook mijne ridderorde tot die soort moet gebracht worden, doch verschilt zij zoo zeer in de détails (voornamelijk in de legende), dat zij tot geen der opgegeven soorten schijnt te behooren.

Een Malthezer kruis van wit émail, waarvan de 8 punten eindigen in zilveren bolletjes, tusschen de vier armen zilveren leliën. Het midden van het kruis belegd met een cirkel van zilver, met cirkelvormigen rand van blauw émail. Aan de eene zijde in het zilver eene lelie en op den blauwen rand de woorden: Dieu. La France. Le Roi; aan de keerzijde in het zilver het borstbeeld van den koning en op den rand: Louis XVIII. 181 (het laatste getal wellicht een 4, doch niet met volkomen zekerheid te onderscheiden). Boven is de orde verbonden aan een zilveren oude Fransche koningskroon, alzoo de bladeren en de wereldbol vervangen door leliën. Het geheel wordt gedragen aan een wit moiré lint.

Kan een der H.H. Navorschers mij soms inlichten hoe deze orde eigenlijk heet en voor welk bizonder feit die werd geschonken?

J. D. WAGNER.

's-Gravenhage.

Wie helpt mij aan de volgende geslachtwapens en de hieronder bedoelde genealogische gegevens,

Het wapen en de ouders van:

I. Catherine van Strijp Joesten dr, de eerste vrouw van Gerrit van Romunde, muntmeester te Emden, en van Ebbe Tewen, waarmede hij aldaar in Dec. 1673 is hertrouwd;

II. Jonker Jan Alert van Brandenburg, die n.f. te Zwolle huwde met Agnes van Romunde, geb. 1612;

III. Meyndert Jellen, kapitein, die n. f. te Zwolle huwde met Vina Catharina van Romond, geb. te Emden, 20 Maart 1644;

IV. Aaltje van Smirna in 1746 te Vollenhoven gehuwd met Dirk van Romond;

V. Justus van den Bosch, die 9 Oct. 1741 te Utrecht huwde met Adriana Aletta van Romondt; en

VI. Egbertus te Herkel en van Willemina van Brinck, die vóór 1750 n. f. te Amsterdam zijn gehuwd.

Wijders de kleuren in de wapens van:

a. Dirk Vos, burgemeester van Deventer omstreeks 1600 (gekanteeld doorsneden);

b. Cornelis van Keppel Fox, luitenant in 1683, daarna muntmeester en burgemeester te Zwolle (drie rozen van ? in een veld van ?);

c. van het geslacht Forckenbeeck (een keper vergezeld van 3 hanen).

En ten slotte de wapens van de volgende personen en geslachten uit Enkhuizen:

1. Hendrika Johanna Schouten † te Wageningen, 9 Jan. 1833, dochter van Hendrik S. en Jacoba Schijf;
2. Jacob Schrobop Jansz. vermeld te Enkhuizen in 1638;
3. Ds. Gerardus Ruiter Cornelisz. † te Enkhuizen 11 Dec. 1708;
4. Lucas Timmerman, burgemeester aldaar, † 2 Mei 1719;
5. Lucas Westwoude, burgemeester aldaar, † 1812;
6. Jacob Vos, gehuwd aldaar vóór 1718 met Cornelia Backer;
7. Ds. Johannes van Binnevest, † aldaar 30 Juni 1813;
8. Ds. Johannes van Eiken, † aldaar 1741; en de geslachten uit Enkhuizen;
9. Botjager, Knol, Koning, Langedijk, de Ring en Tonneboeyer.

'S-Gravenhage. M. A. V. R. V. D. K.

Genealogieën van Rotterdamsche familiën en Nederlandsche geslachten.

De aandacht van de genealogen wordt gevestigd op hetgeen voorkomt in het werk van Craandijk, »Wandelingen door Nederland, deel III, Haarlem 1878, alwaar op blz. 154, het volgende nopens het gemeente-archief van Rotterdam wordt vermeld:

»De vierde kamer bezit een overrijken schat van gegevens omtrent Rotterdamsche familiën van omstreeks 1450 af, sinds korten tijd vermeerderd met de 836 banden in folio, waarin wijlen de Heer *L. J. A. Scheltus van Kamferbeke* eene ongeloofelijke menigte aanteekeningen omtrent Nederlandsche geslachten had opgenomen, met 41.566 geteekende wapens versierd.«

M. A. v. R. v. d. K.

's-Gravenhage.

Inlichtingen worden gewenscht omtrent de volgende personen voorgesteld op levensgroote ter halver lijve geschilderde portretten:

1e François Evrard, Kapitein Ingenieur geb. te ...... den ...... † te ...... den ...... Hij tr. te ...... den ......

2e Cornelia Maten geb. te ...... den ...... 1678, † te 's Gravenhage 25 Oct. 1764, waaruit twee dochters, te weten:

3e Anna Cornelia E. geb. te ...... den ...... 1701, ongetr. † te 's Gravenhage, 22 Jan. 1780.

4e Francoise E. geb. te ...... den ...... 1708, ongetr. † te 's Gravenhage 17 Oct. 1771.

Van dezelfde familie Maten komt eene Tanne Maten voor, geb. te Bergen o/Z, † te Gouda als wed. en dáár begraven 7 Jan. 1709, hebbende aldaar getr. 28 Jan. 1650 Adriaan de Grande geb. te Gouda en aldaar † kort nà 1656. Hij was de grootvader van Mr. Adriaan de Grande, Raadsheer daarna President van den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland te 's Gravenhage.

* * *

Te Amsterdam komt in 1771 voor als makelaar, Nikolaas Anthony van Hoorn, en in 1766 Hendrik Willem van Hoorn, die tusschen 1774 en '80 overleed. Hij had getr. Susanna Regina Bylaan, een d. van Hendrik Bylaan en Huybertje van der Werf die hem kinderen schonk, welke bij zijn † onmondig waren.

Wie kan mij omtrent deze personen meer vermelden?

's Gravenhage, Maart 1909. MARTINI BUYS.

Van C.?

Volgens een bericht in de *O. H. C.* no. 29 van 1694 wordt vermeld, dat het schip »De Dolphyn«, kapitein *Engelenburg*, den 10[en] dezer op den Springer is gebleven, waarbij o.m. verdronken: *Emerentia van C.*, oud 25 jaar; *Jonker Adriaen van C.*, oud 17 jaar, en *Jonker Jan van C.*, oud 12 jaar.

In no. 33 wordt medegedeeld, dat de lijken werden gevonden.

Kan iemand mededeelen, welke de geslachtsnaam was dezer slachtoffers? O.

Van Imschot.

Inlichtingen betreffende deze familie worden verzocht. Is er ook een familiewapen bekend? B.

Doeff.

Wie heeft de goedheid inlichtingen te geven betreffende deze familie? B.

Geslacht van Limburg Stirum.

De titels worden gevraagd van boeken, die over het geslacht van Limburg Stirum handelen en in Duitschland zijn verschenen. Het werk van W. graaf van L. St. is bekend. A.

Geslacht van Stakenborch of Stakenburg.

Wie kan bronnen opgeven, waarin men omtrent dit Brabantsch geslacht gegevens kan vinden? Elke aanwijzing zal welkom zijn.

A.

MEMORANDA.

Een Engelsche vrouwelijke girurg in de 17ᵉ eeuw blijkens een brief medegeeld door

STANLEY WILLIAMS

in Notes and Queries van 16 Jan. 1909.

FROM LIDLINGTON MERCH 5. 1665.

. . . . . and since Sentence passt a Gentle woman Surgeon of sound judgment and good repute, has been before several Justices of ye County . . . . . which she is since ready to attest on oath — that she first drest the Person of his wound and soe continued her care to ye Last, and that the wounded person dyed noe more of that wound than of a Cutt finger . . . . .

ONDER DE STUDEERLAMP.

De Utrechtsche Universiteitsbibliotheek haar geschiedenis en kunstschatten voor 1880 door J. F. VAN SOMEREN. Uitgegeven door A. OOSTHOEK, Utrecht 1909 (160 blz.)

Dit prachtig uitgevoerde en eenvoudig smaakvol gebonden werk (in folio) met portretten, afbeeldingen van handschriften en bijlagen door den Bibliothecaris der Utrechtsche Universiteitsbibliotheek geschreven, kan zoowel wat samenstelling als wat schrijftrant betreft gerust een voorbeeld genoemd worden voor hen, die willen gaan schrijven, wat in den tegenwoordigen tijd hoe langer hoe meer naar voren treedt, eene geschiedenis van de bibliotheken. Alles heeft zijn historie dus ook een boekerij; ja nog sterker, uit de geschiedenis van een boekenverzameling zijn gegevens te putten, die weer dienen kunnen tot beter begrip van de geschiedenis der personen, die ze verzameld en geschreven hebben, hun verhouding tot het algemeen, de algemeen maatschappelijke toestanden..... eene bibliotheek leeft mee de politieke gebeurtenissen, zooals ook al weer duidelijk uit het werk van van S. blijkt, waar wonder wel de perioden van bloei en stilstand van de bibliotheek samenvallen met die van de republiek; hoe kon het anders in Utrecht, de polsslag vaak van het geheele politieke Hollandsche leven. De geschiedenis van deze bibliotheek is tevens met recht een bijdrage voor de staatkundige en beschavingsgeschiedenis van het land.

Ze werd gesticht, aldus de schrijver, in Febr. 1584 in het koor der St. Janskerk, toen de Staten na bij de Unie van Utrecht de kerkegoederen genaast te hebben, zich ook van de kostbare perkamenten en papieren schatten van kerken en kloostes meester maakten en deze (380 handschriften en 90 gedrukte boeken) daar onder toezicht van den koster, die een jaarlijksch salaris van f 28.— daarvoor ontving, als eene »stadsbibliotheque, dair eenen yegelick toeganck en de acces gegost sal worden,« inrichtten.

Op dezelfde wijze is in 1578 b.v. de Amsterdamsche bibliotheek

ontstaan, (de Groningsche dateert van 1615), ze putten hare eerste en kostbaarste schatten uit de kloosters, wier monnikenwerk niet genoeg valt te roemen; van S. heeft zooveel mogelijk de oude handschriften- en boekenlijsten der oude klooster- en kapittel-bibliotheken gereconstrueerd, ook gelukte het hem b.v. door zijne studiën op heraldisch gebied uit het wapen van Van Borssele het geboortejaar van den Augustinus-codex nauwkeurig vast te stellen, aldus de wapenkunde toegepast bij het determineeren van handschriften. De schrijver vertelt dan in geregelde volgorde, de lotgevallen van de boekerij, hare woonplaatsen, begiftigingen en beheer, vooral het laatste levert veel stof, want het toezicht was steeds een belangrijke factor, in de eerste plaats op de gebruikers, opdat zooals Dr. H. C. Rogge het in zijne »Geschiedenis van de Amsterdamsche Boekerij« allergeestigst uitdrukt, de bibliotheek zou blijven »de zetel van Minerva en niet van die Laverna, de godin der dieven«; ze lagen daarom aan kettingen, (de boeken n.l.) zooals b.v. in de Zutphensche librije nog te zien is, de conservator had krachtens zijn reglement het recht de bibliotheek-bezoekers »daer hij eenichzins mochte aen twijfelen te besoucken ende t' ondertasten«, en was zelfs met »een stocksken« gewapend, doch dit was vóór 1636, later schijnt dat niet meer noodig geweest te zijn.

In de tweede plaats het toezicht op de boeken zelve, het catalogiseeren, dat zoo enorm veel tijd kostte en zoo telkens herhaald moest worden.

Zoo langzamerhand begon men te beseffen, dat een koster nu niet juist de aangewezen persoon is, voor het beheeren van een boekerij, en zien we het peil der bibliothecarissen dan ook stijgen tot de hoogste sport en opgedragen aan de professoren der Universiteit, hier hebben mannen aan het hoofd gestaan als A. van Drakenborch, P. Wesseling, Seb. Rau, P. W. van Heusden en later A. van Goudoever, P. J. Vermeulen; P. A. Tiele kwam in 1878, de boekerij telde toen 104253 deelen. Terecht wijst de schrijver er op, dat het beheer van eene bibliotheek den geheelen persoon vordert en niet als versiering mag toegevoegd worden aan eenen professoralen zetel, en maakt verder melding van de kostbare schatten der bibliotheek, o.a. het beroemde handschrift met miniaturen uit de 9e eeuw, het bekende »*Psalterium Ultrajectense*«, »oeuvre maîtresse de l' ecole qu'on peut regarder comme la plus fon-

cièrement réaliste de l' epoque carolingienne«, en »het handschrift: Augustinus, de Civitate Dei«, waarvan de schrijver ons een gedeelte toont in een met zorg uitgevoerde reproductie, verder de steenen met inscripties, o.a. van een oud-Romeinsch altaar, enz. Dit alles vertelt ons de schrijver op onderhoudende wijze en het was voorzeker geen gemakkelijke taak deze dorre stof niet alleen op te delven en uit te pluizen, maar tevens op zoo'n wijze te schakeeren en te belichten, dat het lezen bepaald een genot kan genoemd te worden.

Het ware te wenschen, dat de geschiedenis van andere bibliotheken ook eens op deze wijze zou aangepakt worden, die van Groningen's bibliotheek b.v. vinden we in een paar pagina's 388—395 van het »Gedenkboek der Hoogeschool« door Dr. W. A. J. Jonckbloet en hier en daar wat verspreide stukken, zou daar niet meer van te zeggen zijn?

Het werk van van Someren is een standaardwerk op zijn gebied; de geschiedenis van eene bibliotheek.

— — — — — — — — — — — — — — —

Register op de Geslachtsnamen voorkomende in de »Beschrijvinge der stad Dordrecht« van Matthijs van Balen 1677 — 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1909 (116 blz.)

Bovengenoemd werkje zal zeker door onze genealogen, die toch al zooveel moeite hebben in het opsporen van de dingen die zij weten willen, met vreugde worden begroet, het maakt »Balen«, waaraan tot nog toe een naamregister ontbrak, bruikbaar; voor de kennis der Dortsche geslachten verwijst de samensteller in zijn inleiding nog 1° naar de »Daglijste of Gedenkboek der gewoonlijke Bezigheden van d' Ed. Grootachtbre Heeren de Heeren van den ouden rade« ..... gedrukt bij Symon onder de Linde te Dordrecht, 1676; 2° »De oudste Stadsrekeningen van Dordrecht, 1284—1424« door Ch. M. Dozy; 3° »De Rekeningen van de Gilden van Dordrecht, 1438—1600« door Mr. J. C. Overvoorde.

— — — — — — — — — — — — — — —

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde.
IVe Reeks. Deel VII. Aflevering 4.
Verzameld en uitgegeven door DR. P. J. BLOK,
's Hage. MARTINUS NIJHOFF. 1909.

INHOUD:

Lugdunum Batavorum of Praetorium Agrippinae, door Dr. J. H. Holwerda.
De Romeinsche mijlpaal van Monster, door Dr. J. Huizinga.
Cornelius Aurelius te Lopsen, door Dr. H. E. van Gelder.
Vijftiende-eeuwsche Kloosterzeden, door Dr. H. E. van Gelder.
Hodere, Kok, Hauding, Pugil, Coking, door Dr. I. H. Gosses.
Bibliographie.

Onder onze »STUDEERLAMP« werden nog geschoven:

De Geschiedenis van den Nederlandschen handel
tot den val der republiek door Hendr. C. Diferee.
Uitgave A. Akkeringa, Amsterdam, 1908. (523 blz.)

Studiën over de Geschiedenis uan den Nederlandsçhen handel
door Hendr. C. Diferee.
Uitgave A. Akkringa, Amsterdam, 1908 (80 blz.)

Onze Letterkunde
Overzicht der Nederlandsche Letterkunde met Bloemlezing door Dr. J. van der Valk. Deel II, Republiek.
Uitgave J. M. Bredée, Rotterdam, 1908 (480 blz.)

De Nederlandsche Paus Adriaan VI
naar het Duitsch van Ludwig Pastor bewerkt door D. Huurdeman
Uitgave E. van der Vecht, Amsterdam (155 blz.)

Kort overzicht
van de geschiedenis der Gereformeerde Kerken in Nederland van 1795 tot heden, door J. H. Landwehr
Uitgave H. Tulp, Zwolle, 4de druk (93 blz.)

De Historie van den Verloren Sone
uitgegeven door Dr. G. J. Boekenoogen. Deel XI van de Nederlandsche Volksboeken (geillustreerd)
E. J. Brill, Leiden (68 blz.)

Bijgeloof uit alle tijden
door F. S. Knipscheer (geillustreerd) no. 1—5 De Duivel, Satansdienst, Hekserij, Demonen, Verhalen uit de Betooverde Wereld.
Hollandia-Drukkerij, Baarn.

De Boekzaal
3e jaargang, no. 1, Januari 1909. Algemeen Maandschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen. Orgaan der Vereeniging voor openbare leeszalen in Nederland.
Uitgave van Ploegsma & Co., Zwolle.

G. F.

MUNT- EN PENNINGKUNDE.

De geschiedenis van een Gedenkpenning.

In het standaardwerk van van Loon Deel III bl. 457. vindt men de afbeelding van een gedenkpenning waarvan de voorzijde een driemaster in volle zeilen vertoont, en de keerzijde dit opschrift draagt:

»ter gedachtenisse van de goede diensten aen de oostindise comp. deser landen gepresteert, door den E. Johannis de Hertog zal. ged. geweest zijnde opperkoopman, ende A° 1689 als opperhooft over de naascheepen tot zeeven in getal, daar onder twee Fransche prijzen, aan de Caap de Goede Hoop verovert, van daar herwaarts aan vertrocken. Doch eenige weijnige tijd voor desselfs arrivement in dese Landen op de rijse overleeden, is dese penning doen maken en aan desselfs Vader vereert.«

Wie nu mocht denken, dat dankbaarheid de drijfveer was die hier de machtige compagnie de nagedachtenis van een trouw en bekwaam ambtenaar deed huldigen, zou zich vergissen, de stukken doen ons zien, dat het eenvoudig ging om eene transactie waarbij een hardnekkig geschil tusschen de erfgenamen van den gehuldigde en de O.-I. C. werd uit den weg geruimd, en waarbij de laatste zich niet als zeer royaal heeft doen kennen. Daar het verhaal hiervan ons tevens een blik vergunt op het leven van een toenmalig Indisch ambtenaar en een stukje raderwerk van den kolonialen staat in vollen gang te aanschouwen geeft, zullen wij de zaak wat ruimer behandelen dan de geschiedenis van den penning strikt genomen zou vereischt hebben. [1])

In het Stam en Wapenboek van Vorsterman van Oijen, Deel II bl. 17, vindt men een artikel Hartogh, waarin verschillende ge-

[1]) Hetgeen tevens een bijdrage vormt voor de geschiedenis van de Oost-Indische Compagnie. RED.

nealogische fragmenten zonder onderling verband worden aaneengeregen. Zoo de waarschijnlijk van Duitsche afkomst zijnde familie van den bekenden geleerde Dr. Hartogh Heijs van Souteveen, het geslacht de Hartogh van Roodenburg uit de omstreken van Leiden afkomstig, dat zich later alleen van Roodenburg heeft genoemd, en een ander, zoo goed als zeker een der vele takken, die de oude stam de Hertoghe, gezegd Backx, in den loop der tijden uit Brabant naar de Noordelijke Nederlanden heeft uitgestuurd, en in dit laatste treffen wij onzen hoofdpersoon aan als zoon van Abraham de Hartogh of de Hertogh, want een vaste spelling van familienamen kende men oudtijds niet, en van Anna van Soelen.

Abraham had vroeger te Sevenbergen gewoond, doch zich later te Rotterdam als koopman gevestigd, waar hij commissaris voor de Zeezaken werd. Al zijn zoons had hij voor den handel opgeleid. Abraham en Justinus hadden, toen zij respectievelijk 22 en 21 jaren oud waren, op 14 Sept. 1662 brieven van venia aetatis bekomen waarbij vermeld werd, dat zij toen reeds verscheidene reizen met hun vader hadden gemaakt naar Noorwegen in het belang van den handel. Justinus vond zijn dood in de golven op een reis naar Bengalen in 1684.

De jongste zoon Johannes de Hertogh begaf zich naar Indië, waar wij hem het eerst aantreffen op 15 Dec. 1676, toen hij als onderkoopman met zijne vrouw naar Banda vertrok, waar hij als kassier aangesteld, reeds den 29sten Juni 1677 tot fiscaal werd benoemd. Hij bleef daar eenige jaren, doch was er niet gezond, zoodat na herhaald requestreeren, bij Resol. van den Gouvern. Gener. en Raden van Indië d.d. 28 Maart 1683 aan »den coopman Joannes de Hertoge subalterne hooft ten comptoire Hollandia tot Lanthoir, vermits diens continuele indispositie daar te lande« vergund werd om met zijne familie met 't laatste schip naar Batavia te komen met behoud zijner gagie, stellende tot zijn opvolger aldaar Gerrit van den Bergh.

Zijne vrouw vertrok vooruit en hij zelf volgde 13 Sept. 1683 per fluitschip »de Stad Grave« (Dagregister van Banda). In een dienzelfden dag door den Raad van Banda aan den Gouvern. Gener. en Raden van Indië gerichte missive wordt gezegd, dat men »vermits zijne goede bequaemheden en ijverige debvoiren liever gesien hadde dat (hij) tot langer verblijf hadde connen resolveeren.«

3 Januari 1685 werd hij in plaats van den Opperkoopman Cops

aangesteld tot opperhoofd te Japara en bij Resol. van 10 Jan. volgde zijne benoeming tot Opperkoopman op een traktement van f 80.— onder een driejarig verband.

Na afloop van dien tijd verzocht hij te mogen repatrieeren, 't geen bij Resol. van 10 Dec. 1688 werd toegestaan onder conditie, dat hij zich eerst zou hebben te verantwoorden wegens een ontdekt tekort in de kas van de Weeskamer op Banda, en wegens een onnoodige en onvoordeelige aankoop van suiker te Japara.

Dergelijke quaestien deden zich ieder oogenblik voor, wegens de onbetrouwbaarheid van meerdere ambtenaren en de moeielijkheid der contrôle van uit de verte, zoodat telkens onschuldigen zich hadden te zuiveren.

In beide zaken wist hij zijn onschuld aan te toonen en werd zijne verantwoording der weeskamergelden geaccepteerd bij Resol. van 18 Jan., terwijl bij die van 22 Jan. en 5 en 8 Febr. 1689 de zaak der Japaarsche suiker geheel werd gebracht ten laste van den voormaligen Directeur Generaal Antonio Hurdt en van de toenmalige Opperkooplieden van het Kasteel, en zoo vertrok hij per het schip »Oost Souburg,« dat verzeld van de »Zuid Beveland« op 1 Maart 1689 de haven van Batavia verliet. Onderweg had men drie hevige stormen te verduren, waarbij het gevaar om te vergaan groot was geweest, doch 't liep goed af, alleen raakten de schepen elkaar daarbij kwijt, en kwam de »Zuid-Beveland« 's middags den 24en Mei, en de »Oost Souburg« eerst Donderdag den 26en heel vroeg ter reede van Kaap de Goede Hoop aan.

Daar de Kamer van Middelburg bij schrijven van 6 October 1688 had gelast, »dat de retourschepen die dit jaar verwacht werden niet separaat of à la file maar voor dit maal gecombineerd en in een vloot zullen hebben te komen,« waren aan de Kaap reeds eenige schepen wachtende om gezamentlijk de tehuisreis te aanvaarden, n.l. »de Mierop«, »de Saamslagh«, en »de Spierdijk«, alle drie komende van Galé op Ceilon, vanwaar ze op 1 Maart vertrokken waren, doch door de stormen uitéén gedreven respectievelijk op 24, 29 en 30 April ter reede waren aangekomen. Bovendien had men een paar Fransche schepen, gewapende koopvaarders buit gemaakt, n.l. »la Coche« onder captn. d'Armagnan met 49 koppen en bewapend met 16 twaalf en achtponders, en »la Normande« onder captn. de Courcelles voerende 96 man en 24 ijzeren stukken van 8 en 6 pond, welke beide schepen 17

Februari van Pondechery vertrokken, evenzeer door de woedende elementen waren verstrooid.

De wijze waarop deze bodems in onze handen gevallen waren, zij moge dan overeenkomstig de toenmalige krijgsgebruiken zijn geweest, was toch geenzins om er roem op te dragen, het niettemin belangwekkende verhaal ervan vindt men in de Bijlage.

Al deze bodems stonden dus op vertrek, doch daar er bericht gekomen was, dat ook nog het fluitschip »Eemnes« op komst was, belegde de commandeur eene vergadering met zijn Raad, waarin ook een stem gegeven werd aan Johannes de Hertogh door de Hooge Regeering benoemd tot Admiraal der retourvloot, en de verdere aanwezige schippers Willem Borggraaf, Abraham Witboom, Teunis de Hoop, Jan Constantijn van der Merkt, Govert Roos, Jacob Landsheer en Jan Coenraad. Met eenparige stemmen werd besloten, dat in aanmerking nemende de bekomene orders, en niettegenstaande het naderende winterseizoen tot spoed maande, er toch op »de Eemnes« gewacht zou worden tot uiterlijk 20 Juni, om alsdan in ieder geval, weer en wind dienende de terugreis te aanvaarden.

Het duurde echter tot 30 Juni, eer de schepen »Oost-Souburg«, »Saamslag«, »Zuid-Beveland«, »Spierdijk« en »Mierop«, de »Eemnes« was niet komen opdagen, met de twee Fransche prijzen nu herdoopt als »de Goede Hoop« en »Africa« beiden van Hollandsche officieren en manschappen voorzien, met een mooie Z.-O. koelte zee kozen. De Fransche bemanning was voor zooverre ze niet naar Batavia gedirigeerd was, als gevangenen over de schepen verdeeld.

De Hertogh had op zijn schip de officieren genomen, en daar het allen deftige lieden waren, die hij een weinig naar hun stand wilde behandelen, had hij de welwillendheid gehad wat betere mondkost en ververschingen voor ze aan te koopen dan het mindere scheepsvolk zou ontvangen, en zulks zonder te weten of het hem door zijne commitenten zou vergoed worden.

Van de reis weten wij verder alleen, dat de Hertogh even vóór 't Kanaal kwam te sterven, dat de vloot door voortdurende noordenwind genoodzaakt 't Kanaal binnen te gaan ter hoogte van Sorles door 2 Engelsche oorlogsschepen werd opgemerkt, die haar door 't Kanaal hebben geleid, van waar ze door het Spaansche convooi tot voor Walcheren is gebracht.

Aan land had men hare komst reeds bemerkt. In de Resolutiën van de Vergadering van XVII^{en} lezen wij »Naar dat huyden morgen de tijdinge was ingecomen dat haer gisteren avond voor Walcheren geseth hadden 7 schepen komende in retour uyt O.-Indien daer onder twee prinsen op de Franschen veroverd, en dat die tijdinge naderhant over hant stercker wierd geconfirmeerd soodanigh dat men daarop van den toorn alhier eenige van deselve 't Veersche gadt sagh incomen, heeft de Vergaderingh geresolveert deselve en corps te gemoet te gaen weshalven bij deselve (haer vóór het fort den Haeck beneden Veere zettende) gecomen wesende, bevonden zijn te weten de scheepen Oost-Souburgh enz.«

Weldra begon men aan het lossen en nazien der cognossementen, waarbij bleek, dat een verzegeld bundeltje, bevattende gouden en diamanten voorwerpen afkomstig van de geplunderde Franschen, doch die men den plunderaars weder afhandig gemaakt, en op het laatste oogenblik aan de Hertogh ter bezorging had toevertrouwd, niet te vinden was bij een vluchtig onderzoek zijner koffers. Niettemin besloot de vergadering op 4 Nov. de particuliere goederen wel aan 's Admiraals erfgenamen af te geven, doch in te houden eene wissel aan zijn order groot f 5171, alsmede het nog te goed zijnde op zijne verdiende gage, tot dat het verlorene zou terecht zijn.

In de vergadering der XVII^{en} van 8 Dec. 1689 kwam het verzoek in van Abraham de Hertogh, om het bundeltje, dat in de koffers van zijn broeder gevonden was, aan de Kamer Rotterdam te mogen ter hand stellen tegen overgave van het gequiteerde cognossement door den overledene daarvoor afgegeven, en werd hem toegestaan het in de eerstvolgende vergadering in het aanstaande voorjaar, in te brengen, waarna ook de gage en de wissel zouden worden uitbetaald, in ieder geval dus een belangrijk renteverlies. Zulks had dan ook plaats in de vergadering van 11 Maart 1690.

Op 13 Dec. 1689 was inmiddels een verzoek ingekomen van de erfgenamen om vergoeding voor de uitgaven die hun overleden broeder had gedaan ten behoeve van de Fransche officieren, waarvan het bedrag aan de discretie van de Kamer werd overgelaten, doch »is nae deliberatie verstaan dat daarin niet kan worden getreden, en sulx 't selve afgeslagen;« een hernieuwd

verzoek werd in de vergadering van 31 Maart 1690 eveneens afgewezen.

De familie liet het er echter niet bij, en daarop werd in de vergadering van 20 Dec. 1691 eindelijk besloten de zaak in handen te stellen van »de Heeren Commissarissen die in den Haegh op de besoignes aldaer sullen vaceren om van hare bevindingen en consideratiën te syner tijd aen deze Vergaderingh te doen rapport.«

Bij resolutie der Haeghsche Besoigne der O. I. C. van 8 Juli 1692 werd na rijpe deliberatie tot advies ingebracht, dat men zou kunnen nazien de lijst der provisiën, die aan de bedoelde retourschepen aan de Kaap waren medegegeven, en wanneer daar dan uit bleek, dat voor de Fransche officieren niets was uitgetrokken, men alsdan aan de erfgenamen iets ter vergoeding zou kunnen toekennen.

En zoo werd dan eindelijk in de vergadering van XVII^{en} van Maandag 25 Aug. 1692 besloten, dat aan de erfgenamen van Johs. de Hertogh »in consideratie van 't gunt voorzegd is, en ten regarde van 't medebrengen van voornoemde prinsen aen deselven een gouden penningh ter waarde van f 300 voor een vereeringh en discretie toe te voegen, waertoe de Camer van Amsterdam bij dese werd geautoriseert.«

Het kon van de zes ton wel af. En daarmede was dan nu eene quaestie uit de wereld, die althans deze goede zijde had, dat ze de aanleiding werd tot het slaan van een mooien gedenkpenning.

G. ESCHAUZIER.

BIJLAGE.

Extract uit de Missive van Commandeur en Raad van Kaap de Goede Hoop d.d. 20 Juni 1689 aan de Heeren Bewindhebbers in Nederland:

»De retourvloot der eerster besending onder 't gesag van den E. Heer Raad Extraordinaris van India Robbertus Padbrugge en verdere bevelhebbers, den 17 April uyt dese bhay na 't Vaderlandt 't zeijl gegaan zijnde, kwam den 24^{n} anvolgende hier ter rhede Uwer Ed. Hoog. Agtb. retourschip Saamslag, den 1^{n} Marty

uyt de bhay Galé tegelijck met de schepen Spierdyck en Mierop herward 't zee gestooken, van dewelcke het ter sonnehoogte van omtrent 8 graden suijderbreete afgedwaald is.

Twee dagen na hem, te weten den 26ⁿ April snamiddags omtrent ten een ure kwam mede hier ter rhede om te ververschen 's Konings van Vrankrijk fluijtschip La Normande, den 17ⁿ February lestleden in geselschap van 't Franse comp^s schip Le Coche van Pondechery met een cargasoen van roupies 150915.9.10 bestaande meest in stucq-goederen t' zeil gegaan.

De Ridder de la Machefolière vaandrig op de Normande met desselve chaloup hier an land gekomen, om wegens syn capiteyn en verdere officieren den commandeur ten respecte van d' E. compagnie te begroeten, wierd int intreden van uwer Ed. Hoog Aghtbare casteel ontwapend en nevens sijn schuijtsvolk in goede versekering genomen.

Middelerwijl hadden de schippers der anwesende schepen Saamslag en Nederland ordre van den commandeur ontfangen, ieder na sijn boort zig te begeven en daar tot nader ordre te verblijven, hun slagvaardig te maaken, en den Fransman soo haast hij soude ten ancker gekomen zijn, d' eene van agteren d' andere op sijde te korten en hem te naderen, en ingevolge van U.Ed. Hoog Achtb. ordres vervat in haar circulairen brief van den 12ⁿ November 1688 passen wat te raaken, en bij aldien hij met gemoede tot overgaav niet te brengen was, dat alsdan d' onder en opperstuurman van Saamslag d' eerste met de boot, d' ander met de schuijt, wel van gewapend volk versien, van hun boord nadat van den Fransman souden steken.

Het galjot de Noord wel met gewapende soldaten en matroosen gemonteerd, had de last mede digt agter den Fransman te gaan liggen, om bij aldien ons geenterde volk mogt al te groote wederstand vinden 't selve als een troup de reserve t' ondersteunen.

Onse landschuijt in gelijcken wel gemand wierd geordonneerd te gelijck met gewapende schuijt en boot van 't schip Nederland onder 't commando van desselvs opper en onderstuurman van hun boord nadat van den Fransman te varen, soo haast sij gewaar wierden, dat schuijt en boot van Saamslag het Franse schip opsijde souden zijn.

Maar Govert Roos schipper op Saamslag de voors: ordres nopende 't employ van onse landschuijt, mitsgaders dat voor boot

en schuijt van Nederland uyt monde van den commandeur ontfangen hebbende, nadat hij hem voorgelesen had d' ordres vervat in U.Ed. Hoog Achtb, opgemelden circulairen briev van den 12n November 1688, behelsende onder anderen te houden goede en pertinente anteikening en reeckeningh vant gene op de vijanden soude moge worden veroverd of geconquesteerd, om 't selve ten allen tijde te konnen verantwoorden, daar en soo dat behoort, zoo begaf hij sig anstonds na haar toe, dewelcke hij an boord van Nederland voorn: vindende, haar uyt naam van den commandeur opgemeld gelaste daar ter plaatse te blijven leggen, ten tijde en wijle totdat hij van sijn schip Saamslag sijn vlag soude strijken, tot teiken dat sij alsdan hadden van Nederland na 't boord van La Normande af te steeken, 't welk strijdig was met d' ordres bij den commandeur, gelijck gesegt is, an hem gegeven.

Inmiddels deed de commandeur de Franse schuijt wel gemand en onder 't wayen van 's Konings vlag van 't hooft deser rheede afsteeken, met bevel hun te wagten den Fransman soo verre te naderen dat hij 's Comps volk konde herkennen, en hem niet eerder an te doen als wanneer men met hem handgemeen geworden was.

Monsr de Courcelles, capiteijn op La Normande siende de schuijt met France vlag ankomen en op geen onraad verdagt zijnde, gav last dit casteel met negen canonschooten te begroeten, onder rook en damp van dewelcke Saamslags boot en schuijt sonder ontdeckt te worden sijn boord andeden, alwaar men aanstonts handgemeen raakte, alsoo hij van geen overgeven wilde hooren spreeken, en nadat agt van de sijne en enelijck twee van ons volk gekwetzt waren, riepen ze om quartier, 't welck hun gegeven wierd, zijnde 't schip met 49 koppen bemand en met 16 stukken, 12 en 8 ponders, gemonteerd bevonden.

Ons volk 's namiddags omtrent ten 3 uuren an 't plunderen gevallen, wist men op Saamslag niet van 't zeijn, dat men an schuijten en boot van Nederland geve moste, en daar en boven vergat schipper Roos de minste kennis van 't gunt voorgevallen was, an den commandeur te geven, dewijl hij na allen schijn voorgenomen hadde den Fransman alleen te plunderen. Des sijn Ed. omtrent ten thien uuren 's avonds genoodsaakt wierd naderward te committeren den dispensier Freser, (bedugt niet sonder reden dat ons volk sig in drank verloopende an de Fransen ge-

legenheid mogte geven ons enig voordeel af te sien) met ordre dat schipper Roos de gevangene Franssen, die hij alle an sijn boord hadde doen komen, en die tot d' officieren in cluijs naakt uitgeschud waren aan land souden hebben te senden, en sorge te dragen dat de gegeve ordres wel agtervolgd wierden, in weerwil van dewelke d' overloop, constapelskamer, hut en cajuijt en 't geheele schip behalven 't ruijm uijtgeplunderd is, 't welke last genoeg soude hebben geleden, ten waare de goede wagt en sorge bij den fiscal en gecommitteerdens gehouden, sulx belet hadde, zijnde schipper Roos van gevoelen dat al 't gunt buijten 't ruijm gevonden wierd, hem ten buijt en prijse vervallen was, en desselvs onbeschaamdheid soo groot dat hij sig niet ontsag veerthien dagen (nadat de Gecommitteerdens eenige particuliere goederen bij hun in den prijs geborgen en in 's Comp^s^ packhuijs gebragt) deselve als hem toebehorende te reclameeren. Door dese en gene uytsporigheden heeft hij veroorsaackt dat d' ingeladene diamanten, kleinodiën en verdere bestelgoederen 't soek geraakt zijn, des wij hem hebben doen antuygen dat hij sal hebben te verantwoorden alle de schade die de E. Compagnie bij syn wanplicht heeft geleden of nog staat te lijden, te verhalen op hem of de sijne soo en als 't UEd. HoogAgtb. best sullen te raade worden.

De gevangene Fransen laat in de nagt an land geset, soo zijn d' officieren hier ten casteele en de gemeene soldaten en matroosen int sieckenhuijs en alle te gelijck in goede versekering gebragt.

Den 29^n April kwam Uwer Ed. HoogAgtb. fluytschip Mierop en 's daags daaran sijn makker Spierdijk hier van Ceylon gelukkig in tevallen.

Het voors. Franse $Comp^s$ schip Le Coche op de hoogte van de bhay Falso en omtrent 60 mijlen van dese Tafelbhay van sijn makker Le Normande, 't zij bij geval of met voordagt afgeraakt zijnde, kwam den 5^n May hier mede ter regter tijd om te ververschen, geladen met stukgoederen ter waardye van roupiën 261 881. 1. 1, en met 96 koppen en 24 ijseren stukken, 8 en 6 ponders, en 6 steenstukken gemonteerd, 't welk met het vallen van den avond omtrent een halve musquetschoot boven 's $Comp^s$ schepen ten anker gekomen zijnde, groette het met 9 eerschooten dit casteel, die hem oock beantwoord wierden, nadat hij bevorens an syn 's Konings vlag, dewelke om hem te mompen van La

Normande waÿde, met eenige canonschooten zijn eerbiedenis betuygd hadde, en van deselve met de gewoone wedergroet bejegent sijnde, stelde hij sig gerust, en was nergens minder dan op onraad verdagt, en dewijl d'avond op handen de n. w. wind te hard en 't water te hol was, behield hij schuijt en boot an boord, dog sond vóór middernagt 't weder eenigermaten bedaard zijnde, syn schuyt met eenige manschap an 't boord van La Normande ten einde om aldaar kondschap van den toestand in Europa te erlangen, dewelke aldaar bij ons volk angehouden wierd, en siende dat deselve te lang agter bleev' en dat drie onser scheepen, 't eene an stuurboord, 't andere van agteren en 't derde an bakboord, dog bakstaags hem op sijde kortede, begost hij een schalk oog krijgende, sig met combarsen en buldsakken te beschanzen, de poorten te openen, sijn canon te boord en 't geene in 't ruijm lag boven te halen en alles tot kloeke weerbieding te vervairdigen, dierhalven Marcelis Kok, schipper op Nederland, den Fransman op een pistoolschoot genáderd, raadsaamst agtte, hem om meerder bloedstorting te verhoeden in tijds voor te komen en hem (onangesien d'ordre bij den Commandeur gegeven om tot den dag met feitelijkheid te wagten, 't en ware de Fransman wilde bij verandering van wind of andersins doorgaan, hem alsdan met twee der beseildste scheepen te vervolgen en aan te tasten), omtrent ten een ure na middernagt bij heldere maneschijn met canon en musquetterye te beschieten, als wanneer d' Engelsche Nathaniel [1]) een schoot in sijn wand uyt den Fransman gekregen hebbende, bleev hij hem niet schuldig, en joeg hem wederom drie koegels toe, sulx hij 't vuur te heet voor hem vindende, op 't lossen van de tweede laag, zijnde de Capt. Monsr d' Armagnan met nog twee gemeene soldáten gesneuveld, en agt van haar verwond om lijvs genade begost te roepen, daar haar de paapen en jesuiten wel 't meest lieten hooren, soodat die rijk gelade bodem sonder d'E. Compagnie een droppel bloedts te kosten in haar handen gevallen is, zijnde deselve alsoo schendig als la Normande uytgeplunderd, en soud er alles gekleevd hebben sonder de kloecke tegenweer van fiscal en gecommitteerdens die 't ruijm wederom toekregen, daar 't gemeene volck al ingebroocken was, en uyt 't selve bereids seven baalen t'soek gemaakt hadde, zijnde

[1]) Het Engelsche schip Nathaniel was op 1 Mei de baai komen inloopen totaal lek en met alle 60 manschappen op 15 na ziek. Het bleek zich inmiddels echter hersteld te hebben.

de geweldenarije groot, 't ontsag klein, en booten en schuijten der anwesende schepen daar an boord tegens d'ordre an d'officieren in vollen raade en na genome resolutie gegeven.

De gevangens ten getal van omtrent 140 koppen zijn gelijck gesegt is in goede versekering genomen en veertig van haar d'eene helvt met Nederland en d'andere helvt met Sion na Batavia al versonden, sullende de resteerende derwaarts en na Ceylon volgen.

D'officieren papen en jesuiten en 't overschot verdeeld over de jegenwoordige vloot, gaan met deselve tot UEd. HoogAchtb. over.

Wij sijn te rade geworden beide d'opgemelde Franse prijsen van bekwame en behoorlijke gesaghebbers, matroosen en soldaten te versien, en deselve onder 't geleide van Uwer Ed. Hoog Achtb. retourvloot der laaste besending na 't vaderland op te senden versoekende ootmoedig de Commandeur (van de Kaap de G. H.) UEd. Hoog Achtb. gélieve sijn langdurige en trouwe diensten na haar gewoone edelmoedigheid in levende geheugenis te houden. Gemerkt wij vóór de verovering van de laatste opgemelde prijs al besloten hadden La Normande, thans de Goede Hoop geheeten, an de presidiale kamer Zeeland op te zenden, soo gaat oock de Goede Hoop voors. ingevolge van dien na derwards over en 't schip Le Coche bij ons Africa hernaamd an de Kamer Amsterdam geconsigneerd, en elck met sijn behoorlijke factuure versien die te gelijk bedragen de somma van roupies 412796.11.11 dewelke gereduceert tot Hollands geld ieder roupie tegens 28 st. gerekend beloopen f 577914.19.11.

De gequalificeerdste gevangens zijn dese volgende:

Monsr. de Courcelles gewesen capt^{n}. van la Normande;

Dû Tentre sijn lieut^{t}.

De Beauchamp major van 't Siamsche regim^{t}. den welken wij t' sijnen versoeke vergund hebben na Batavia te mogen gaan om aldaar af te wagten het gehoopte pardon sijns Konings wegens manslag bij hem in Vranckrijck begaan.

Volant capt^{n}. en 1^{e} ingenieur.
Charlatte lieuten^{t} op la Coche.
Besnard 2^{e} lieuten^{t}.
Manigault boeckhouder.
du Val boeckhouder.
twee paapen met twee jesuiten etc.

Verscheiden van haar papieren en brieven zijn in onze handen gevallen, des hebben wij niet kunnen nog mogen ledig staan eenige der voornaamste originele met weinige bewaarigde afschrivten van dien om derselver wigtig belangen UEd. Ho. Achtb. mits desen toe te laaten komen, zijnde deselve den Ho. Ed. Hr Commissaris van Reede haar Ed. Gr. Achtb. op Batavia mede toegesonden om haar daarvan te konnen dienen en den Hr Gouverneur en Raad op Ceylon angeschreven om na genomene visie van de voors. papieren an den Ho. Ed. Hr van Reede geconsigneerd deselve sonder uytstel hen toe te laten komen.

Uyt den generalen brief van den 16 Febr. lestleden op Pondechery door den directeurgenerl. Mr. Martin an syn meesters tot Paris geschreven en origenelijk onder No. 9 hierbij gevoegd, worden wij gewaar dat sy ande schepen La Normande en Le Coche ordre hebben gegeven om de Caap de Goede Hoop an te doen, en alhier te beloopen of een tijd lang af te wachten een esquadre Franse schepen 't welk dit jaar uyt Vrankrijk in India stond te komen máar den briev die den Hr Genl des Farges an den Captn van La Normande voornd. medegegeven heeft om an 't Opperhoofd van 't gemelde esquadre hier t' overreiken, hebben wij in weerwil van alle bedenkelijke vlijt niet konnen bemagtigen.

Wij bemerken verders dat sy van sins waaren van Pondechery in korten een vaartuyg na de Straat Sunda te senden, ten einde om op hun verwagte schepen, en die dese rhede mogten voorbij geloopen zijn aldaar te kruijssen en deselve van hun slegten toestand in Siam te verwittigen.

Verders is ons gebleken bij 't extract van hun resolutie in vollen krijgsraad den 6 Febr. lestleden tot Pondecherry genomen, en origenelijk onder No. 8 bij desen gevoegd, waarop de Heer Genl des Farges met toestemming van alle de leden beslooten hadde het eijland Jomsalam toebehoorende den koning van Siam en niet verre van desselvs vaste land gelegen, voor syn koning in besit te nemen en aldaar wederom post te grijpen ten tijde en wijle toe dat 't verwagte secour uyt Vrankrijk of naderordre van syn koning mogte gekomen zijn, en is ons uyt andere papieren gebleken dat sij van de cust Coromandel na derwards uyterlijkst den 15 à 16 Martii lestleden met hun 4 schepen souden vertrekken, uytmakende in alles 364 soo gesonde als kranke koppen.

Sij zijn met vestingbouw op Pondechery besig, waartoe sij een

handvestbriev of soogenaamde firman onder No. 29 hiernevens gaande erlangd hebben.

Hun generale en particuliere brieven spreken veel van groote voordeelen die se met weinig moeyte en kleine magt op d'E. Comp. souden konnen behalen en dat se ligtelijk alle plaatsen bij UEd. Ho. Achtb. op de Portugiesen gewonnen haar wederom souden konnen afhandig maken als 't maar eenmaal haaren Louys ter harten ging ons met ernst in die gewesten te beoorlogen.

Hoe sij verder hun verre uytsiende gedagten omtrent haar gewaande conquesten van Tegenapatnam, Tranquebar, Poulecondor en de straat Malacca laaten weiden en hoe sy UEd. Ho. Achtb. overal tot in China toe den handel soeken t' onderkruijpen, sullen de bijgevoegde papieren genoegsam te kennen geven.

Wij hebben sedert dat 't schip de Goede Hoop voors. in UEd. Ho. Achtb. magt is van 't selve de Franse wimpel laaten wayen in vertrouwen daardoor den verwagte Franse Surrattavaarder praesident herwards te lokken, des sullen wij na 't vertrek van de Goede Hoop meergemeld de hoop niet verlooren geven, om in geval de president hier mogte komen in te vallen ten tijde als dese rhede van UEd. Ho. Achtb. schepen ontbloot was, hem deselve verwensching te doen erlangen die syn makkers La Normande en Le Coche genoten hebben.

Met desen bodem hebben wij d' Eer t' ontfangen UEd. Ho. Mo. circulairen briev, de dato Amsterdam 29 December 1688 waaruijt wij sien de vreese waarmede de Deenen bevangen zijn wegens oorlog met Haar Ho. Mo. zijnde bedugt in sulken geval hun fort Danisburg te verliesen en weinig zijn sij verdagt geweest dat hun trouwe bondgenoten de Françoisen haar 't selve sogten af te drieschen onder den titul van bienseance, an denwelken sij in Asia sulk een nadruk pogen te geven als hun Louys sijn opgeraapt regt van appendence en dependance in Europa heeft doen gelden en bidden wij God almagtig uijt grond onses harten dat hij de wapenen van H. Ho. Mo. en die van HEd. Ho. Achtb. soo segene dat onse vijanden de lust verga deselve tegens 't vaderland en d'Ed. compie op te nemen.

Guiliaume Chenut edelman waarvan H. E. Ho. Achtb. in haar missive den 15 Decbr. tot Amsterdam int lestleden jaar an ons geschreven gewag maken, en met 't schip Schieland den 15 May ons ter hand gesteld, hebben wij op 't galjot de Noord in 's comp[s]

dienst als matroos bescheiden gevonden, hij heeft sigh wel gedragen en gaat thans met 't schip Spierdijk na 't vaderland op H. Ed. H. Achtb. bevel over.

In de voorsz. prijs Le Coche zijn bij gecommiteerdens gevonden 29 tasjes en daarin 1320 stuxs spiegelglasen ieder een elle lang en $^3/_4$ breed met haar feuilles, elk getaxeerd tot f 12, bedraagd 't samen f 15840, dewelke gevoegd bij 't cargasoen voors. de twee meergemelde prijsen komt f 593.754.19.11.

Waarmede verblijven

Ed. Ho. Achtb. Heeren

UwerEd. Ho. Achtb. ootmoedigste gehoorzaamste en verpligste dienaren

(w. g.) S. v. STEL.
A. DE MAN.
Dominique van Chavonnier.
JACOB ROOTSTEEN.
L. v. STEL.
CORN. P. LINNES.
J. BLUM.

In Uwer Ed. Ho. Achtb.
Casteel de Goede Hoop,
den 20sten Juni 1689.

P. S. Verders zijn in onse handen na 't sluijten deses gevallen eenige goederen bij ons volk in de Franse prijsen de Goede Hoop en Africa geplunderd dewelke wij in een klein wit lijwâtje bundeltje met 's Compagnies cachet versegelt aan den Ed. Heer Johannes de Hartog commandeur over UEd. HoogAchtb. jegenwoordige retourvloot in conformité van 't ingeslotene verband schrift overreikt hebben om aan UEd. Hoog Achtb. of haar gemagtigde soodanigh wederom over te leveren.«

TAAL- EN LETTERKUNDE.

Naar aanleiding van de vragen van Dr. W. Z., Nav. LVIII, 48, werd mij door iemand, die zich Alpha en Omega noemen wil, het volgende meegedeeld in verband met den regel:

„*Vrouw Venus valsch, hoe hebt gij mij bedrogen*".

Het is een oud soldatenliedje door een militair aan een ongeneeslijke ziekte lijdend gezongen:

Ach lieve meisjes ziet mij sterven,
Verzelt mij naar het duistere graf,
Mocht ik een uurtje van je erven,
'k Stond gewillig mijn leven af.

Mijn ziekelijke kwaal
Bracht mij naar het hospitaal,
En kan nooit meer genezen,
Het vleesch rukt van mij af
Vrouw Venus valsch, die mij den doodsteek gaf.

Wie kan het volgende versje aanvullen en zeggen in welke verzameling dat voorkomt?

Dat de Almacht met uw luchtkasteelen,
Met ros, met ruiter en kanon,
Gelijk een waterbel zou spelen,
Dat dacht gij niet, Napoleon.

Napoleon, waar zijt gij gebleven?
Napoleon, waar is uwe tijd?
Eertijds waart gij keizer van Rome.
. . . .

Waar zijn al mijn brave soldaten?
Waar is Maria Louise, mijn kind?
Eertijds was ik keizer van Rome
Terwijl ik mij nu op een eiland bevind.

Belangstelling in den Duivel.

Eenigen tijd geleden vond ik in eene Indische courant het navolgende rijmpje aangehaald, dat gezegd werd aan een ouden dichtbundel te zijn ontleend.

Een Prediker door spyt en gramschap was ontsteeken,
Om dat hij somtijds moest voor stoel en banken preeken,
Zey eens in zijn Sermoen, hoe dat des nagts voorheen
De Duyvel met hem had gehouden veele reen;
En zoo zij 's and'ren daags ter preeke wilden komen,
Dat hij haar zeggen zou, geen fabelen nog droomen,
Maar 't geen hem was gebeurt in waarheyt, niet in schijn,
En daar zij altemaal verschrikt af zouden zijn,
Dit is de gantsche Stadt in korten door gelopen.
Het volk des morgen vroeg quam wijt met groote hopen,
Al eer de Koster nog de Kerk-deur open sloot.
De Wijven drongen schier malkand'ren hallif dood,
Doe nu den Predikant na 't lezen en na 't zingen,
Had nauwlijks, door het volk, ter stoel op kunnen dringen,
Riep hij, hoort lieden hoort: Als ik van Godt hier preek
Zoo komt er nauw een Mensch, in een geheele week.
Maar doen ik zij, dat ik zou van de Duyvel preeken,
Komt gij met alle man ter kerke ingestreeken,
Gij toond wiens volk gij zijt dewijl gij liever hoort
Na 't geen de Duyvel zeijt, als na des Heeren Woort.

Welke dichtbundel is bedoeld en wie is de vervaardiger van het rijmpje?

Haarlem. JANSSEN VAN RAAY.

Wellicht kan F. S. Knipscheer de schrijver van *Bijgeloof uit alle tijden*, *Hollandia-Drukkerij*, *Baarn*, nadere inlichtingen verschaffen.

RED.

Het tweede **liedje** (Nav. LVIII, 47) luidt of luidde te Groningen:

Onder de brug daar ligt een muis;
Is meneer de Wit ook thuis?
Nee, meneer de Wit is uitgegaan;
Ra 'res wie hem tegen kwam:
Twaalf oude mannen,
Twaalf potten en pannen,
Twaalf meisjes zonder ziel;
De ziel was in de hemel,
Poef paf pemel.

Dit is blijkbaar uit Holland gekomen; de taal is zelfs meer Hollandsch dan in den Leeuwarder vorm. Maar Sassen-invloed vind ik in geen van beiden.

Dr. W. Z.

Het doet ons genoegen te constateeren, dat Dr. W. Z. het met ons eens is, wat de herkomst der liedjes betreft en zijn we hem dankbaar ons ook den Groningschen text geleverd te hebben. De conclusie is dus: van oorsprong Hollandsch zijn ze door het heele land overgebracht en daarna dialektisch gewijzigd, zooals het met meerdere liedjes is gegaan.

RED.

Nav. LVIII, 48.

De oorsprong van **pamflet** ligt geheel in 't duister. — *Paskwil* wordt aldus verklaard (o.a. *Woordenschat* i.v.): te Rome leefde in de 15e eeuw een schoenmaker, beroemd of berucht door zijn bijtende spotternijen, met name Pasquino. Na zijn dood werd een beeld naar hem genoemd en een daartegenoverstaand Marforio (herkomst weer duister); er verschenen samenspraken tusschen hen, die de zaken van den dag behandelden als Kwik en Kwak in Uilenspiegel.

Dr. W. Z.

Pasquil (LVIII, 48). Dit woord is afgeleid van den naam van het beeld van *Pasquino* te *Rome*, waaraan, ni fallor des nachts, werden aangeplakt en zoo publiek gemaakt geschreven of gedrukte schotschriften, die beleedigend, hoonend, smadelijk en lasterlijk waren. (Zie Reisboek door Italië van D. J. Volkman, deel III, A°. 1774, blz. 333).

v. R. v. d. K.

Nav. LVIII, 48.

Hieronymus heeft niet over de *aureola* geschreven; wel, in zijn uitlegging van Zacharia (Hier. Opera, ed. Oecolampadius, T. VI, f. 106), over de *aureolati* in roomsch kerkelijken zin: martelaren, maagden en leeraren der kerk, maar zonder 't woord *aureola* te gebruiken. Hier moet dus gedoeld worden op een hem ten onrechte toegeschreven werk, of een ander misverstand in 't spel zijn. In welk verband komt de uitdrukking voor?

Dr. W. Z.

Nav. LVIII, 48.

Beneficie van inventaris = voorrecht van boedelbeschrijving, art. 1070 B. W.

Dr. W. Z.

OUDHEIDKUNDE.

Liefhebberijtooneel in de 18e eeuw.

Antwoord aan *Dr. W. Zuidema* (Nav. LVIII, blz. 18).

In antwoord op de gedane vraag van den geachten inzender meen ik te kunnen volstaan met het aanwijzen der voornaamste bronnen:

Gerlings, Cz. H. Verscheidenheden van Haarlems bodem. Haarlem 1862. 8°.

In dit werkje komt (blz. 123—156) eene vrij uitvoerige geschiedenis voor van de liefhebberij-tooneelvereeniging »Leerzaam Vermaak«. Hierin wordt ook medegedeeld, dat *Adriaan Loosjes*, die alles bestuurde, de vrouwenrollen wegwerkte.

Allan, F. Geschiedenis en beschrijving van Haarlem. Deel IV. Haarlem 1888. 8°.

In dit deel, blz. 450 v. v., wordt vrij wel eene zuivere copie gegeven van b.g. opstel.

Koning, C. de. Tafereel der stad Haarlem. Dl. III, blz. 89. v. v. Haarlem = 1808. 8°.

Niet onbelangrijk, daar de schrijver een tijdgenoot was.

Ekama, C. Catalogus van boeken, pamfletten, enz. over de geschiedenis van Haarlem. Haarlem. 1874. 80.

No. 626, 627, 637, 646, 680, 700, 730, 742, 759 en 1286; bevattende titels van werkjes van- of handelende over dit tooneelgezelschap.

Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1838, blz. 15 v.v.

Nieuwe Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen, 1876, I, blz. 43.

Benevens verschillende levensbeschrijvingen van *J. van Walré*, wier titels te vinden zijn in de reeds genoemde bibliografie van *Ekama*.

De werkjes zijn voorhanden in de Haarlemsche stedelijke bibliotheek en geven uit den aard der zaak nog verschillende bronnen aan.

H. W. P. J. O.

Nav. LVIII, 17.

Het *Pamflet*, is in no. 1998 van Frederik Mullers Bibliotheek van Pamfletten. Bij de firma Fred. Muller te Amsterdam moet dus de uitgever te bevragen zijn; en zoo het verkocht is, de kooper en bij dezen de uitgever. De publicatie er in vermeld is in de Kon. Bibliotheek (Knuttel n°. 3439), maar gedagteekend *16* Febr., zoodat de gelijke dagteekening van ons pamflet een vergissing moet zijn, of wel een drukfout; gelijk *Sire* (blz. 18 v. 1.) stellig eene is voor *Siet.* — Zulke aan één persoon gerichte maar voor de pers bestemde brieven zijn in 't algemeen de voorloopers der nieuwsbladen geweest, zie Santijn Kluit, »De courant, haar oorsprong, geschiedenis en samenstelling.«

DR. W. ZUIDEMA.

Zwollis of **Zwolis** (Hendrik of Heinrich), naam van een uurwerkmaker in 1427, werkte voor Philips den Goede, en maakte een uurwerk met planetarium; kan deze naam in verband staan met Zwolle?

Wie kan iets naders hieromtrent mededeelen?

K.

GESCHIEDENIS.

Twee „non liquets" uit de KRONIEK VAN ADUARD.

De kroniekschrijver zegt, wanneer hij heeft uitgeweid over de verdorvenheid van den 32sten abt, welke van lieverlede de overige kloosterlingen heeft aangestoken: At satis, ut est in proverbio de quercu; ad jucundiora magisque utilia transeamus, d. i. Maar genoeg hiervan, zooals 't luidt in het spreekwoord van den eik, laten we overgaan tot aangenamer en nuttiger zaken.

Prof. Brugmans in zijn uitgave van de kroniek, in het 23e deel der *Bijdragen en mededeelingen* v. h. Hist. Genootschap (bl. 97) verklaart het proverbium niet te kennen. Ik geloof, dat het Grieksche allèn drun balanize, in 't Latijn: aliam quercum excute, den monnik voor den geest heeft gestaan: schud ook eens een anderen eik uit, ga ook eens naar iemand (iets) anders. Volgens Suidas en Zenobius werd het oorspronkelijk gezegd tot bedelaars, die steeds bij denzelfde aanklopten. Erasmus in zijn *Adagia* (Opera, Bazel 1540, II 169) verklaart 't evenzoo, maar geeft ook de uitgebreidere beteekenis der zegswijze, die voor ons van belang is: basta! genoeg hiervan! nu wat anders!

Een paar regels eerder haalt de schrijver uit de Schrift aan: Stultus verbis non corrigitur.

Vermoedelijk is hier uit 't hoofd geciteerd en heeft er zoodoende een verschrijving plaats gevonden; want lezen we voor »stultus« »servus«, dan heldert *Spreuken* 29, 19 alles op.

Groningen. G. A. NAUTA.

NASCHRIFT.

Het is mij een genoegen te kunnen melden, dat 't prof. Brugmans, wien ik mijne vondsten meedeelde, zeer aangenaam was, dat hij thans de verklaring der twee besproken plaatsen heeft. Zijn Hooggel. acht dus de ophelderingen juist.

Een Indische „Navorscher".

door

S. KALFF.

Wanneer zal Indië den dag beleven dat er, op het voorbeeld van dit tijdschrift, een koloniale *Navorscher* wordt uitgegeven, den zoekende tot fakkel, den vrager tot uitkomst, den wetende tot verpoozing of tot herinnering, allen ontwikkelden tot kennisbron en en intellectueele voorraadschuur?

Of, doet de twijfel vragen, zal die dag *ooit* komen, nu eene Indische Encyclopaedie reeds eenigermate aan de behoefte tegemoet kwam?

Echter sluit het een het ander niet buiten, zoo min als dat *mutatis mutandis* in het moederland het geval is. Bij de vermeerdering der Europeesche bevolking van Indië en de stijging van het intellectueele peil doet zich ook in de kolonie de behoefte gevoelen aan een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer tusschen allen, die iets te vragen, en allen die iets op te lossen hebben. Voor een bewaarder van »oude gelegentheden of notabele stucxkens«, een overbrenger van vragen, een besteller van antwoorden ware thans in »Tropisch Nederland« alleszins plaats.

Doch zoolang dat letterkundig verkeersmiddel niet tot stand is gekomen, kan de zoekende zich dikwijls met vrucht wenden tot *De Navorscher.* De ontstentenis van een indisch zustertijdschrift had het observatieveld van het Nederlandsche allicht in de koloniale richting mogen verbreeden en b.v. een rubriek voor overzeesche berichten daaraan toevoegen. [1]) Aan die berichten mangelt het ook niet, al zijn ze over de verschillende »Notes and Queries« verspreid. Voor *De Navorscher* bleef, gelijk zich denken laat, Nederland het voornaamste veld van onderzoek; toch dragen verscheidene stukjes op den bonten lappedeken het sarongpatroon 't welk somtijds een schrijver over Java zich verkoos als uitwendig gewaad voor zijn boek. En de vrager of de beantwoorder teekent zich alsdan, inplaats van met een vaderlandsch pseudoniem, veelal als Javanus, Philo-Indicus, Oudgast, enz.

Waar de aanteekeningen in het tijdschrift Oost- of West-Indië

[1]) Wanneer er voldoende medewerking is, willen we heel gaarne het plan van den geachten inzender in overweging nemen. RED.

betreffen, zijn ze veelal van historischen aard. Maar geenszins alle vragen zouden een antwoord vinden; het ging er vaak mee gelijk Heine in zijn *Deutschland* zegt:

> Sie frug wohl dies, die frug wohl das,
> Verfängliche Fragen mitunter.

De Navorscher had er al mee van die soort vragen, de koloniën betreffende, waarop een voorzichtig stilzwijgen volgde. Reeds in den eersten jaargang van het tijdschrift werpt een inzender de vraag op:

»Berust de meening alsof het Kasteel van Batavia bij de eerste vestiging geheel aan het zeestrand zoude zijn aangelegd, op voldoende geschiedkundige gronden? Mij dunkt, er zijn redenen om te veronderstellen dat reeds aanvankelijk dit kasteel of onze factory eenigszins binnenwaarts is aangelegd. Ons hoofdkantoor was toen Amboina. Batavia was een geïsoleerd punt, vooral gedurende den westmousson. En waarom zoude men het bij het zeestrand blootgesteld hebben aan het scheepsvuur van de ons vijandig gezinde of naijverige natiën? Bovendien, toen de Engelschen en Bantammers, gesteund door de trouwelooze Jacatranen, ons uit de factory verdrijven wilden, en men den onderkoopman v. d. Broek, die in hunne handen was, onder de wallen bragt en met den dood bedreigde indien de factory zich niet overgaf, waarom zijn toen geen Engelsche schepen van Bantam afgekomen om ons te beschieten. Ik veronderstel, omdat de factory te ver naar binnen lag.«

Ondanks die argumenten schijnt het, dat het emplacement van het Kasteel, en tevens van de daarachter en de daaromheen groeiende stad het zeestrand zeer nabij is geweest. Op de oudste kaart van Batavia, n.l. die van Floris van Berckenrode, van 3 Maart 1629, thans in het Koloniaal Archief te 's-Gravenhage, ligt het Kasteel terstond aan den zeeoever. Prof. Veth ondersteunt die opgave in zijn bekend werk, schrijvende, dat Batavia tijdens zijne stichting onmiddelijk aan zee was gelegen. Wouter Schouten, in zijn *Reistogt naar en door Oostindiën,* zegt: »het slot ligt aan den oever der zee.« Nog in het jaar 1701 kon Nicolaus de Graaff in zijn *Oostindise Spiegel* schrijven: »Aan den mond van de rivier, aan de zee, ziet men een groot en heerlijk kasteel van koraalsteen in een vierkante gedaante tegen de stad aangebouwd.« Valentyn plaatst het Kasteel »in 't Noorden, dicht aan zee«. Doch, gelijk

Veth opmerkt, de alluviale strook aan Java's noordkust verbreedde zich gestadig door aanslibbing, en sterker in de bocht van Batavia dan elders, omdat de vele kustriviertjes, daarin uitmondend, de meegevoerde vaste bestanddeelen aan de kust deden nederploffen.

Waarom beschoten de vijandige Engelschen het Nederlandsche fort niet uit hunne, naar de reede van Batavia ontboden schepen? vroeg de weetgierige. Omdat het fort te ver landwaarts in lag om door het scheepsgeschut bestreken te worden? Of omdat de schepen in het ondiepe water niet dicht genoeg onder den wal konden komen?

Ware mr. de Jonge's werk *De opkomst van het Ned. Gezag over Java* toen reeds verschenen, het zou den vrager ampel ingelicht hebben. Den 22 Oct. 1618 had Coen het besluit genomen »een volkomen fort te voltrecken« en, van dat voornemen aan bewindhebbers kennis gevende, hun geschreven: »ontziet uwe vyanden niet, daer is ter werelt niets dat ons kan hinderen noch deeren, want Godt met ons is, trekt de voorgaande misslagen niet in consequentie, daar kan in Indië wat groots verricht worden«. En den 12den Nov. d.a.v. kon hij dien brief reeds vervolgen met de mededeeling, dat het volk en de goederen der Comp. tegen alle geweld reeds genoegzaam verzekerd waren in het fort, dat hij optrok.

Eilacy, hoezeer vloekte dat zelfvertrouwen met den verderen loop van zaken! Toen hij, onmachtig om met de Engelschen en hunne inlandsche bondgenooten den strijd aan te binden, naar Ambon moest afdeinzen, het fort aan zijn lot overlaten en met een bezwaard hart de britsche schepen zag liggen voor zijn »volkomen fort«, dat nog zoo onvolkomen was. Het gevecht tusschen zijn vloot en die van den Engelschen admiraal Thomas Dale was onbeslist gebleven, maar het gebrek aan ammunitie gebood den Hollanders te wijken, het algemeen belang om het hoofdkwartier in de Molukken te beschermen vóór het nog onbestorven metselwerk van het fort op Jacatra. Coen ging, en de Engelschman kwam. Maar, verhaalt de Jonge, van weerszijden werd de krijg slap gevoerd. De Engelschen verzuimden met onverklaarbare onachtzaamheid en onbedrevenheid van de nu nog gunstige gelegenheid gebruik te maken om de nog nauwlijks gedekte verschansing der Nederlanders door een hevigen aanloop onverwijld en stormenderhand in te nemen, of door een krachtig kanonvuur tot de overgave te dwingen.

Eerst daarna werden de Britsche schansen gebouwd en met geschut van de schepen bewapend, welke de Nederlandsche bevelhebbers zouden nopen de stelling prijs te geven.

De aanvankelijk onbeduidende strook gronds tusschen het Kasteel en de zee verbreedde zich in den loop der jaren tot een alluviaal terrein van ongeveer 600 roeden. Behalve de nadeelen voor de scheepvaart had deze onverpoosde arbeid der natuur andere en grootere voor de gezondheid der inwoners; de moeraskoortsen schenen te zullen volbrengen, wat noch aan Engeland, noch aan Jacatra en Bantam, noch zelfs aan het machtige Mataram had willen gelukken: den Hollander van dezen grond te drijven, Op het einde der 18de eeuw, onder den gouverneur-generaal v. Overstraten, was het Kasteel zoo ongezond geworden, dat men er de kostbare gezondheid der leden van den Raad van Indië niet langer aan wilde wagen; de nachtdienst bij beurten door de leden van het college waargenomen, werd opgeschort en die maatregel in het *Ned. Ind. Plakaatboek* in dezer voege omschreven:

»Daar de droevige ondervinding niet dan maar al te zeer doet zien hoe weinig menschen er gevonden worden, wier gezontheid bestant is tegen de geïnfecteerde lugt in het Kasteel, en van alle die in hetzelve geduurende de blokkade dienst hebben gedaan, 20 van het lichaam der hooge regeering als alle anderen, tot het gantsche corps pennisten inclusive, niet dan een zeer klein getal bevonden worden die niet reeds ziek geweest, of noch zijn, soo is 't,« enz.

Twee leden van den Raad, Mom en Wisse, hadden er toen een »heete coortse« opgedaan; een derde, Fetmenger genaamd, had er zelfs het leven bij ingeschoten.

Acht jaren later, onder Daendels, werden de gouvernements-bureaux uit het Kasteel overgebracht naar het huis en erf op Molenvliet genaamd *Gaanderyenburg*, dat voor de som van 35000 rijksd. gekocht werd van den raad van Indië van Riemsdijk. Dit was het begin der maatregelen om de bewoners van Batavia buiten bereik van den waterwolf en van het spook der malaria te brengen. Had de IJzeren Maarschalk niets dan dit eene tot heil van de hoofdstad verricht, de Historie zou hem in het register der mannen van beteekenis niet vergeten hebben.

Jammer, dat 's mans vandalisme niet wist te sparen het oudste gedenkteeken van het Nederlandsch gezag op Java, de stichting

van dien »Moer Djang Koen« om wiens figuur de legende (van Baron Sakendher) reeds aanving haar aureool te weven; dat de piëteit voor een groot verleden hem niet verbood den hamer des sloopers op te heffen tegen

»Het grootsch en sterk kasteel, welks hechtgebouwde muuren
Het vratig woeden van den vluggen tydt verduuren,«

gelijk Jan de Marre er van zong.

Een andere vraag in een der oudste jaargangen van *De Navorscher* brengt de sage van den Vliegenden Hollander naar Indië over.

Iemand, die zich *Sciolus* teekende, beriep zich daarvoor op de verklaring van een anderen »iemand«, die het spookschip zelf gezien had, en daarmede de waarachtigheid ervaren van 't geen zooveel schrijvers er van verhaald hadden. Ten jare 1848 zag deze, op zee zijnde, het lantaarnlicht van een schip, dat in de duisternis rechtdraads op het zijne afkwam, plotseling verdween, en zich dan weer in een geheel andere richting vertoonde. Doch *Sciolus* gaf daaraan geen andere uitlegging dan die van de terugkaatsing en de straalbreking van het licht. Immers was het bekend door het verschijnsel der *fata morgana,* dat voorwerpen, die zich ver achter den horizon bevinden, in sommige luchtstreken weerschijn kunnen geven op zeer grooten afstand. In dit geval kon 't het licht geweest zijn van eenig vaartuig achter den gezichteinder. Moest men hier nu aanstonds aan iets bovennatuurlijks of aan een matrozensprookje denken?

Doch een andere inzender kwam met een »waarachtig verhaal«, medegedeeld door *Das Morgenblatt*, aan het eerste steun geven.

De gezagvoerder van een vaartuig, dat van Rio de la Plata naar Spanje onderweg was, hoorde eens des nachts den man aan 't roer »Een zeil!« roepen. Daarop aan dek komende vernam hij vreemd nieuws. Er was een zwart fregat voorbijgevaren, zóó dicht dat men het beeld voor den boeg had kunnen zien. Het stelde een geraamte voor, met een speer in de rechterhand. Ook de bemanning van het vreemde schip geleek meer op geesten dan op menschen: niet dan vel over been, de oogen diep in 't hoofd, de gezichten strak als die van lijken. De zeilen van het

vaartuig waren zoo licht en dun dat de sterren er met ijlen glans doorheen schemerden, katrollen en touwwerk maakten gedurende de scheepsmanoeuvres niet het minste gerucht, alles was stom, behalve dat somwijlen door een flauwe stem het woord: *water!* uitgesteund werd.

De donkere romp straalde een zwak en bevend schijnsel uit, gelijk het fosforisceeren der golven in het kielzog van een vaartuig. Maar zoodra de ontzette roerganger »Een zeil!« geroepen had, verdween het spookschip ijlings, als ware 't een luchtverheveling geweest, en des zeemans blik ontmoette niets meer dan de zee en het gesternte.

Das Ausland het eerst bracht de sage over naar de keerkringen. Naar 't heette had die overlevering haren oorsprong niet enkel in de verbeelding van bijgeloovige zeelieden, zij rustte eenigermate op geschiedkundigen bodem, en de thans vliegende Hollander — zoo verzekerde het tijdschrift — was in zijn tijd een loopende, en een historisch persoon.

Hij heette Bernard Fokke en was een Hollandsche schipper uit het begin van de 17de eeuw; een zeebonk kloek maar ruw, die niet bang was om »er een lapje op te zetten,« die ook bij stormweêr met ongereefde zeilen over de zee joeg en ijzeren raas aan den mast had laten maken, opdat ze hem niet overboord zouden slaan. Zijne Oostinjereizen waren dan ook in den regel zoo snel, dat het zeevolk dezen schipper, die een halve reus was en vloekte als een zeeroover, in duister verbond met den Booze geloofde. Zeven à acht maanden slechts voor de reis naar Indië heen en terug, wie had daarvan in zijn tijd ooit gehoord! Na vele avontuurlijke tochten verongelukte het schip; althans, men zag de veege kiel en hare godvergeten bemanning nimmer terug, maar het volk aan den wal geloofde, dat Bernard Fokke ten laatste zijn fataal verbond gestand had moeten doen, dat hij door den duivel was opgeëischt en gedoemd om eeuwig met zijn schip tusschen Afrika's en Amerika's zuidpunt rond te zwalken zonder ooit een haven te mogen aandoen.

De meeste zeevaarders op den Indischen Oceaan wisten van dit spookschip te vertellen, en van de wijze waarop het andere schepen bij nacht placht te praaien. Niemand bevond zich aan boord dan schipper, stuurman, bootsman, kok en één matroos, allen stokoud, allen langgebaard als Vader Tijd. Iedere tot hen

gerichte vraag bleef onbeantwoord; alleen, bij deze plotselinge aanraking met de dingen der werkelijkheid loste het spookschip in de lucht zich op, gelijk water dat verdampt. Somtijds werd het bij dag gezien, en een roekelooze waagde 't dan wel een boot uit te zetten en derwaarts te roeien. Doch dan verdween ook spoedig het *Vaisseau Fantôme*, opgezogen als 't ware in de grondelooze kolken van den oceaan. Of het stevende met volle zeilen en door een lichtglans omhuld dwars door het tegenliggend schip; men zag een oud man met een witten baard op de brug staan, men vond paketten brieven neergeworpen op het dek, gericht aan reeds lang gestorvene personen — en voort was de Vliegende Hollander.

Doch de beklemde schepeling sloeg zich een kruis, en wachtte van stonde aan den storm die zijn laatste zou wezen. Het spookschip had hem zijn naderend einde beteekend.

De stuurman van dit vervloekte vaartuig was evenzeer verachter van God en Duivel, evenzeer man van een duister verleden als de schipper zelf. Van hem werd verteld, dat hij bij 't invaren van straat Sunda het schip, door den Zuidwestenwind, niet voorbij het eiland Krakatau kon krijgen, dat hij verplicht was nog een paar gangen te laveeren en toen aan zijn wrevel over dit oponthoud lucht had gegeven door den uitroep: de duivel mocht hem na zijn dood de taak opgeven om de eilanden Krakatau en Sebessi aan elkaar te winden, opdat het vaarwater daar breeder mocht worden.

Sedert, zegt de sage, verneemt de schepeling in die wateren bij stormachtig weer de stem des verdoemden, zingend op de wijze der matrozen, wanneer zij aan de windas staan.

De Navorscher vulde deze regelen nog aan met de mededeeling:

»De gedachtenis van schipper Fokke werd, nog lang na zijne verdwijning, door een metalen beeld in stand gehouden, hem op het eiland Kuiper opgerigt, en wel zóó, dat het aan alle vaartuigen, die van de reede van Batavia in zee staken, in het oog moest vallen. Dit gedenkteeken werd door de Engelschen, toen zij in het jaar 1811 Java hadden veroverd, van het eiland weggenomen.«

»Is de laatste bijzonderheid waar?« vroeg *Sciolus*.

Zijn vraag bleef echter onbeantwoord. Trouwens, er bestonden daarvoor slechts luttel gegevens. Het feit zou reeds in 1800

gebeurd kunnen zijn, toen een Engelsche vloot Batavia blokkeerde en de werven op Onrust vernielde. Of zes jaren later, toen de Britsche admiraal Sir Edward Pellew het grootste gedeelte der Ned.-Indische marine op de reede van Batavia opruimde, de magazijnen op Onrust plunderde en misschien ook wel een bezoek aan het naburige eilandje Kuiper bracht. Doch wanneer, door wien en waarom werd het beeld van Bernard Fokke op dit Poeloe Boeroeng (gelijk de inlanders het noemen) opgericht? De voornaamste eilanden in de baai van Batavia waren door de O.-I. Compagnie tot eenig bijzonder oogmerk ingericht. Op Poeloe Damar had zij een vuurtoren gebouwd, op Poeloe Kapal (Onrust) hare timmerwerven aangelegd, op Poeloe Sakit (Edam) haar lijnbaan en leprozenhospitaal, op Middelburg een vlaggestok opgericht voor schepen om de west komende, op Purmerend een z.g. lazarushuis, enz. Valentyn maakt geen bijzondere melding van Kuiper. De Comp. had er pakhuizen tot berging van goederen, welke naar 't vaderland verscheept moesten worden, en twee hoofden als aanlegsteigers voor de schepen. De reiziger Olivier kon dan ook schrijven: »Op Kuiper ziet men nog eenige overblijfselen van magazijnen en van een molen.« Doch over schipper Fokke's metalen beeld wordt door hem niet gerept.

Echter was deze man een historisch persoon, al blijft het onzeker waar, het verband moet worden gezocht tusschen een schipper uit de dagen van den gouverneur-generaal Maatsuyker en den Vliegenden Hollander.

Barens Fockesz, gelijk hij ten rechte heette, had de O. I. Comp. reeds een twintigtal jaren als stuurman gediend, toen hij in 1676 met de *Kroonvogel* in het vaderland terugkeerde. Spoedig daarop werd hij in dienst gesteld op een soort van adviesjacht, dat op de verwachte Indische retourschepen moest kruisen, bij de uitgaande schepen vóórzeilen, depêches overbrengen, enz. Hij was 't, die de lastbrieven van Heeren Meesters naar Batavia overbracht, toen Maatsuyker, die »wonderlycke veynsaerd«, aan eenige leden van den Raad van Indië heimelijk het beentje had gelicht; toen deze landvoogd naar het Oostindische Huis te Amsterdam een lijstje had gezonden van Edele Heeren welke »inhabiel« voor hunne betrekking heetten te zijn, d. i. welke hem in den weg zaten.

Het was bij zulke opdrachten aan Barend en zijn volk verboden om andere brieven dan die van Heeren Zeventienen mee te nemen;

anders zou »door den fiscael van Indiën tegen dezelve worden geprocedeerd met de uyterste rigueur«.

Hij had toen de galjoot de *Snobber* (de *Snoeper?*) onder zijn bevel en verdiende honderd gulden 's maands, terwijl tevens werd goedgevonden om »op syn wedercompste uyt Indiën aen hem en syne vrouw ieder een nieuw kleet off de waerde van dien te vereeren.« Ten einde de brieven hunne bestemming niet zouden missen, waren ze in 't drievoud opgemaakt. Eén stel moest over Engeland naar Bantam gezonden worden, het tweede moest hij aan de »halfwegstatie« aan de Kaap afgeven aan een ander naar Batavia bestemd schip, het derde zelf overbrengen.

Barend was als gewoonlijk allen te vlug. Terwijl de stevige, maar logge en zwaarbeladen Comp. schepen veelal acht tot twaalf maanden voor de Oostinjereis behoefden, liet de *Snobber* reeds na vijf maanden en acht dagen het anker op de reê van Batavia vallen. Ter gedachtenis aan deze snelle reis zou toen een standbeeld van den schipper op het eilandje Kuiper zijn opgericht geworden, hetwelk hem voorstelde in zijne Friesche kleeding. Eene lezing, welke de waarschijnlijkheid niet vóór zich heeft, want de Comp. was niet gewoon om op die wijze eene »vereeringhe« te doen. Zij schonk gouden gedenkpenningen [1]), gouden halsketens, een »goude cop« of een zak vol Spaansche matten; een standbeeld of gedenkteeken had zij niet eens voor den grondvester van haar gezag en van Jacatra *olim* opgericht, laat staan voor een bruikbaar zeeman.

Aan Maatsuyker ontging intusschen de voldoening, welke het schrijven van H. Zeventienen hem gewis zou verschaft hebben en waarbij de raden van Indië Pith, Overtwater, v. Hoorn, Pavillioen en Abbema« op de honorabelste en reputatieuste wyse en maniere van haer dienst werden gelicentieerd.« Valentyn bericht daarover:

»Deze tyding quam den 8 April 1678, 3 maanden en 4 dagen na zijn dood, op Batavia met een galjoot waarop eenen Barent Fokkenszoon 't opperbevel, en die in drie maanden de reize uit 't Vaderland gedaan had, trappende omtrent de Waterpoort (van het Kasteel) met zyn laarssen uit het galjoot, dat noit meer gebeurt was; dog is er iets dat de Heeren in 't Vaderland oit gespeten heeft, het is dit geweest, dat die tyding zoolang na zijn

---

[1]) Zie o.a. pag. 65: »De geschiedenis van een gedenkpenning« door G. Eschauzier.

dood quam, daar zy die afzetting enkelyk tot zyn genoegen en gansch tegen hun zin deden, hoewel zij hadden behooren te bedenken, dat een man van die jaren in dien tusschentijd sterven kon, in hoedanigen geval zij hadden konnen bezorgen, dat er in plaats van den eersten een ander brief, waarin de last van die afzetting agtergelaten was, wierd overgegeven en dan had alles zeer wel uitgekomen«.

Barent Fockesz bleef sedert in 't vaderland zijne diensten aan de Comp. wijden. Hij gold voor een harer meest ervaren schippers, wiens adviezen ingewonnen werden bij het aanbouwen en meten van schepen, wiens ondervinding aan de belangen der Comp. ten goede kwam bij verschillende »secrete commissiën« en wien de goedkeuring zijner principalen ook in klinkende munt ten deel viel. Aldus in 1698, toen hem f 1000 werd geschonken, en in 1702, toen blijkens het Resolutieboek het finantieel departement op het Oostindische Huis werd uitgenoodigd eene remuneratie aan Barent Fockesz te doen.

»Dit is de laatste maal,« schrijft P. A. Leupe, »dat ik van hem melding in de papieren der voormalige O. I. Comp. vind gemaakt. Niet onwaarschijnlijk is hij omstreeks dien tijd overleden, daar hij vermoedelijk toen reeds den ouderdom van 60 jaren zal hebben bereikt.«

En dan na zijn dood tot Vliegende Hollander te worden bevorderd!

Trouwens, hij niet alleen. Er waren schrijvers die in den kapitein van het spookschip zekeren Pieter van Halen wilden zien, die een nieuwen vorm van schepen bedacht, een leven vol avonturen leidde en eindelijk als zeeroover in West-Indië den dood vond. Ook de Duitsche sage kende dezen Hollander of zijn prototype. Het was volgens haar graaf Reginald van Valkenberg, die uit minnenijd zijn broeder Waleram en diens echtgenoote, de schoone Alix van Kleef, op het bruidsbed vermoordde. Doch de bloedige hand, waarmee het slachtoffer den moordenaar nog in het aangezicht had geslagen, bleef onuitwischbaar daarop geprent, en door wroeging gepijnigd vlood Reginald uit het land van Limburg naar den oever der zee. Daar voerde een aak, waarin een zwarte en een witte geleigeest plaats hadden genomen, hem naar een zeilreê schip, waarop zich geen levende ziel bevond. Het joeg aanstonds, door een onzichtbare macht voortbewogen door de golven en de zwarte gedaante, zich tegenover den boeteling zettende, wierp de dobbel-

kroes op tafel, zeggende: »Nu zullen wij om uwe ziel dobbelen tot op den jongsten dag.«

Sedert blijft het schip rusteloos zwalken over de wijde wateren en de drie spelers werpen onverpoosd den teerling, en wie het door vuurgloed verlichte vaartuig met zijne flikkerende masten en raas ontmoet, dien zal gewis onheil overkomen.

Den schrijver en den dichter zou dit onderwerp intusschen eene welkome stof worden voor hunne scheppingen. J. J. Gouverneur verwerkte het in *Het Vliegend Schip*, kapt. Marryat in een zijner fantastische verhalen van de zee *(The Phantom Ship)* de Fransche schrijver in *Le Vaisseau Fantôme* en Richard Wagner in zijn opera *Der Fliegende Holländer*.

Doch de strenge muze Clio heeft dezen haar opgedrongen voedsterling teruggewezen, schipper Fockesz en Pieter van Halen en graaf Reginald beroofd van dat kleed der mythe, waarmee de bijgeloovige schepeling hen in den loop der jaren had omgord. Gelijk een schrijver in *De Oude Tijd* het uitdrukte, »de stilte van den nacht maakt des zeemans gemoed vatbaar voor allerlei fantastische indrukken; in den wind die door het want suist, klinken hem de stemmen van bovenaardsche wezens tegen, nu eens lispelend en jolig, dan weer weemoedig, huilend, snerpend. Uit het schuim der golven, in dartel gespeel met het licht der maan, of dreigend uit den pikdonkeren nacht opstijgend en weer in de diepte wegdompelend, toovert zijne verbeeldingskracht hem nu eens de liefelijkste en dan weer de afgrijselijkste gedaanten voor den geest, en brengt hem al het wonderlijke in herinnering, wat hij van zijn jeugd af door zijne makkers, of in de kindsheid door zijne voedster heeft hooren verhalen.«

Wie klingen so lieblich, wie klingen so süss
Die Märchen der alten Amme!

De dood van Karel den Stoute na twaalf jaar nog betwijfeld.

15 Juli 1489. Jan Rombautss, wijntapper, belooft Clement Scrijver Claess van Danswijck (Dantzig) 8 pd. grooten vlaamsch te betalen »wanneer dat die voirs. Clement met goeden wittigen mannen wareftelijc sal hebben geproeft ende bybracht, als dat hertouge (sic) Kaerle, die hertouge van Bourgoendien ende van Brabant was, etc. ende die men seegt dat voirtijts voir Nancie gebleven was, noch levende waer in menschelijker formen ende dat hij wareftelijk waer in enigen van synen landen; ende alle dingen zonder frande ofte argelist.«

Schepenacten van 's Hertogenbosch
en vrijdom no 84, f. 272 vso.
R. Archief, N. Br.

Weer een staaltje, hoe moeilijk het volk gelooft aan den dood van iemand, die een geweldigen indruk, 't zij van liefde of haat maar in elk geval van *kracht* heeft gemaakt. In dit geval kwam natuurlijk te hulp, dat het lijk naakt uitgeschud gevonden was; de vinders konden zich zeer wel vergist hebben! Maar dertig jaar geleden waren er nog menschen, die geloofden, dat koning Willem II *niet* in 1849 te Tilburg was gestorven. Wat hem, den ridder-koning, tot zulk een bedrog kon hebben bewogen — ja, daar vroeg men niet naar.

En zoo komen de Kyffhäusersagen in de wereld.

DR. W. ZUIDEMA.

Engelsche vriendschap tijdens Elizabeth [1])

Compareerden Claes Jacobsz. en Pieter Cornelisz. beyde schippers ende verclaerden voor de gerechte waerheyt, dat opten Xvj en Mey lestleden zy comparanten elx met haere respective schepen gecomen zijnde tusschen Heyzant ende de Sorls [2]) hen ontmoetet syn acht Engelsche oorlochscheepen, daer overste off was milort Cumbreland, dwelcke met eenighe van synen soldaten of te bootsgesellen op keurluyder respective scheepen gecomen synde, daeruyt gelichtet hebben dese naevolgende goeden, te weten uyt syn comparants Claes Jacobsss (sic) schip, genaempt St. Jacob, soe hij alleen verclaert, vyf ende veertich balen pepers, vyf droge vaten [3]) ende noch twee cleyner vaetkens, drie canarsers [4]) vier sacken katoens twee cleyne packxkens ende een cleyn vierkant kisgen, sonder dat hij comparant [5]) weet wat daer inne was ende [verclaert hij comparant Pieter Cornelisz., dat hem] [5]) uyt syn Pr. Cornelisss. (sic) schip, genoempt 't Fortuyn soe hy verclaert, dese navolgende goeden [6]), als acht ende dertich baelen pepers, een drooch vat ende noch drie andere vaeten, sonder dat hij van gelijcken weet, wat daer inne was. Verclaert voorts hy comparant Claes Jacobsz. dat hij met syn voors. schip ontleedicht synde als voren gearriveert is opten seiij en dach deser iegenwoordiger maent Juny tot Rotterdam, ten welcken daghe hy comparant Pieter Cornelisz. met syn voorss. schip, ontledicht als voren verclaert gearriveert te zyn op op Delfshaven. Actum den xxy Junij 1591.

Camerboek van Delft, 1588—95, ongef.
Rijksarchief 's-Gr.
DR. W. Z.

---

1) Verg. Campbell De Puriteinen in N. d. Eng. en Amerika vert. v. Maanen II, 42 v. v.
2) Ouessant en de Sorlings rotsen.
3) d. i. leege?
4) l. kanasters, tonvormig rieten vlechtwerk waarin tabak of suiker verzonden wordt.
5) ex coniectura ingevuld.
6) vul in: genomen zijn?

Iets over de spotschriften van het jaar 1720

DOOR G. FULDAUER.

HET GROOTE TAFEREEL DER DWAASHEID. 1720.

Van tijd tot tijd keeren dezelfde gebeurtenissen in de geschiedenis terug, gewijzigd naar de omstandigheden, maar toch gedreven door dezelfde factoren en met min of meer hetzelfde resultaat.

Het leven van een volk gaat geleidelijk en onmerkbaar kalm voort, de heftige hartstochten sluimeren ... ontwaken even ... en sluimeren verder, maar zoo nu en dan breken ze los en slaan in lichte laaie uit aan alle kanten, dan is het een woeden, en branden, en hoog op flakkeren de rossige vlammen, en dampige rook bezwangert de atmospheer ..... het branden vermindert, maar de aschgloed blijft nog glimmen een wijle ... en dan mindert het langzaam ... en keert het rustige leven weder.

Ik bedoel den vlammenden hartstocht van het spel en het speculeeren, dat in het noodlottige jaar 1907 zoo velen heeft te gronde gericht.

Van tijd tot tijd zijn er in de geschiedenis van het Nederlandsche volk van die momenten geweest, waarin de speelwoede in lichte laaie uitsloeg en alles om zich heen aantastte en vernielde, we kunnen hiertoe rekenen om maar enkele te noemen, den dolzinnigen tulpenhandel in 1636 en 1637, den windhandel van 1720, den handel in »Amerikaantjes«,

»Ja Heeren in America
Is 't altijd winst en nimmer scha« [1])

enz., in onze dagen; en het toenemen der speelgelegenheden gebaseerd op het rijzen of dalen der fondsen, op het rollen van het balletje van Fortuna of het Fatum wijzen er op, dat deze hartstocht, die gewoonlijk zacht sluimert in het gemoed van de natie, zoo nu en dan even ontwaakt, zonder duidelijk merkbare of blijvende schade aan te richten, zoo zachtjes aan weer begint klaar wakker te worden, om dood en verderf om zich heen te verspreiden.

De winst is immers zoo gemakkelijk verkregen, men behoeft er heelemaal niets voor te doen, de papieren rijzen vanzelf, een onzichtbare macht blaast ze naar boven of doet ze hals over kop in den afgrond tuimelen, de speculanten in hun vaart medenemende.

Zoo is het gegaan in het karakteristieke jaar 1720, waarover ik het nu zal hebben, en zoo gaat het tegenwoordig nog.

[1]) Spotprent uit het »Het groote tafereel der dwaasheid 1720«.

Het jaar 1720 gewoonlijk het »wonderjaar« genoemd in onze geschiedenis, is het meest eigenaardige voor de bestudeering van het karakter van het Nederlandsche volk, voorzoover het betreft de speelzucht; onze geschiedschrijvers, hollen met min of meer achtenswaardige snelheid over het »wonderjaar« heen en toch valt er veel uit te leeren, vooral ten opzichte van de algemeene oeconomische toestanden van dien tijd en dan treft ons zooveel wat ons heden nog treft, en vooral dat de beschaving van twee eeuwen nog even machteloos staat tegen dien grooten hartstocht, als toen, dat de regeering voortdurend maatregelen neemt ter beteugeling, en dat deze nu nog hetzelfde succes (d.w.z. geen succes) hebben als toen.... de groote »krach« komt vanzelf en de noodlottige nasleep daarvan ondanks of zonder »regeeringsmaatregelen«.

Wat er eigenlijk gebeurd is, de vermelding der feiten en de omschrijving daarvan heeft S. Vissering in de Gids van 1856 pag. 643—684 op duidelijke wijze weergegeven in zijn bijdrage, getiteld: »Het Groote tafereel der dwaasheid«. Al valt er hier en daar iets af te dingen, omdat enkele toenmalige toestanden in den lateren tijd beter zijn belicht, in ieder geval kan men het daar in den breede vinden en voor nog meer literatuur kan ik naar onderstaande noot verwijzen [1]). Maar wat ik niet geheel en al kan toegeven

---

[1]) LITERATUUR.

Wagenaar: Geschiedenis des Vaderlands XI, p. 58, XVIII, p. 225.

Wagenaar: Beschrijving van Amsterdam VI, p. 274.

Origin of Commerce III p. 115.

Het groote tafereel der dwaasheid, vertoonende de opkomst, voortgang en ondergang der Actie, Bubbel en Windnegotie, in Vrankrijk, Engeland, en de Nederlanden, gepleegt in den jare MDCCXX.

Verzameling, tot waarschouwinge voor de nakomelinge, van alle de projecten en conditiën van de compagniën van assurantie, commercie en navigatie. 's Gravenhage, 1721.

Weekblad de Koopman IV, p. 339.

Blok, Vaderlandsche geschiedenis VI, p. 79.

F. Muller, De Nederlandsche geschiedenis in platen, deel II.

Atlas Stolk, bewerkt door G. van Rijn, deel IV, p. 233.

Europ. Mercurius, deel I p. 211. (Amsterd. 1720).

Groot algemeen historisch geographisch, genealogisch en oordeelkundig woordenboek. Amsterdam, 1733.

Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek XXI, 23.

Ch. Mackay Memoirs of extraordinary popular delusions and the madness of Crowds, Londen 1852.

Laspeyres, Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer und ihre Litteratur zur zeit der Republik. Leipzig, 1863.

Stephens, Catal. Britsche Museum, 1612—1693.

is, wat Vissering schrijft over de groote massa pamfletten en spotdichten, die in dien tijd zijn verschenen en de slechte hartstochten allerongenadigst gehekeld hebben; er is geen beter middel om den volksgeest te leeren kennen als pamfletten, want daarin spreekt het volk zelf en blijken de stemmingen beter, dan uit de gegevens, die men uit de placcaat-boeken of de besluiten van de Staten-generaal of Staten van Holland moet distilleeren. Is het voor de kennis en het inzicht in onze tijdsomstandigheden voldoende, het stenographisch verslag van de Tweede Kamer of de notulen van de gemeenteraadszittingen gelezen te hebben?

Vissering schrijft (pag. 673): »Hoe gaarne zouden wij de lange reeks van flauwe en lamme spotdichten en van prenten, evenmin door geest als oorspronkelijkheid uitmuntende, voor een enkele scherpe afteekening van den toestand, voor een enkele ondeugende hekeling van personen en daden geven! O, ware Vondel met Roskam en Rommelpot daarbij geweest, hoeveel dieper inzicht zouden wij in dien zonderlingen tijd hebben.«

Dat het meerendeel »lam en flauw« is, mag voor ons geen reden zijn om ze zoo maar allen op zij te stellen, eerstens zijn er bij die inderdaad geestig zijn te noemen, zooals in de volksuitdrukking zoo dikwijls echte humor zit, en in de tweede plaats doen ze ons doordringen in het gemoedsleven en de particuliere omstandigheden van de menschen zelve uit dien tijd. Trouwens citeert hij zelf als een der aardigste, omdat het op zijn wijze eenig licht verspreidt, een kreupelrijm, onder een prent voorkomende, waarin de namen van deftige overheidspersonen, als burgemeesteren en leden van de vroedschap heel handig zijn ingevlochten, maar er zijn er meer; en de hoofdzaak is en blijft toch, wat valt er te leeren uit die massa pamfletten voor de kennis van dien tijd en daarvoor mag »geest« en »rijm« gerust te wenschen overlaten. Vondel zou zeer zeker met een aangepaste Roskam- en Rommelpot-editie dezen tijd ondeugender gehekeld hebben, maar of ons inzicht daardoor zooveel dieper zou geworden zijn, staat nog te bezien.

Eigenaardig b.v. is hetgeen meegedeeld wordt hieromtrent in »De Nederlandsche geschiedenis in platen,« Beredeneerde beschrijving door F. L. Muller deel II pag. 103 (Amsterdam 1876) omtrent het »Tafereel der Dwaasheid«; »het is een hoogst belangrijke

verzameling van vrij geestige platen en text over den windhandel van 1720, van den inhoud en de platen weet men bijna niets....«

Bedoeld werk is een pamflettenverzameling met teekeningen, er zijn er verscheidene nog over, maar allen verschillen in sommige opzichten, geen twee exemplaren zijn precies aan elkaar gelijk en wel degelijk is hierin de volksgeest van dien tijd neergelegd. Muller noemt den inhoud »vrij geestig« dus in strijd met Vissering, enfin — smaken verschillen en ieder oordeele hierover naar welgevallen, men diene echter niet te vergeten, dat Fransche en Engelsche invloeden hier sterk hebben gewerkt, trouwens de heele speculatie woede, die den Hollanders in 1720 bezielde, kwam uit het buitenland, evenals de tallooze compagnieën, die toen als paddestoelen uit den grond verrezen, op vreemde leest waren geschoeid.

Wat we vrijwel met zekerheid uit de spotschriften kunnen opmaken is, dat de gewone degelijke handel zelfs de kleinhandel er onder leed, al zou men vermoeden, dat er bij groote winsten ook groote uitgaven werden gedaan en daarom het geld aan het rollen kwam, er zijn wel enkele gegevens, die hierop wijzen, maar het meerendeel spreekt voor het tegendeel.

's Rijks prentenkabinet heeft een aardige teekening, voorstellende een koopman in dekens, die hij vergeefsch aan den man tracht te brengen met het volgende bijschrift:

Ik roepe wel met Deekens,
Maar niemand koopt er wat,
Dit zijne geen goe teekens
Maar 'k heb het al gevat;
De *Zuide* en *Westenwinden*
Daar 't alles nu van kraakt
Die hebben deze Vrinden,
Te moedernaakt gemaakt.

Voor deze naakte Gekken,
Is dan geen beeter raad,
Wijl Deekens hun niet dekken,
Als wisseling van staat;
Ter vlugts dan naar *Vianen*,
Voort, scheer je maar van hier,
En dekje daar voor 't manen,
Met schilden van Papier.

Of ben je niet voor 't loopen?
Zoo moet je Frederik,
Zijn kale mantel koopen,
Al is hij niet te dik,
En dekje naakte leden,
Tenminste met die Lap,
Bij manquement van kleden
Ik groet je luij, en stap.

*) *(Wordt voortgezet).*

---

*) Wie heeft een exemplaar: »Groot tafereel der dwaasheid«, waarin dit laatste versje voorkomt?

Nav. LVIII, 12.

Jan de Witt maakte een knaap tot bijna staatsgevangene en omringde hem met spionnen, *omdat* zijne voorouders het vaderland gered hadden. Hoe die knaap dus aan hem dacht en denken *moest*, is licht te bevroeden. Aan de volkspraatjes, als zou de Witt zich aan Lodewijk XIV hebben verkocht, heeft Willem stellig geen geloof geslagen; maar zijn haat had zulk een prikkel niet noodig. Het grootste kwaad, dat de eene mensch den ander kan doen, is: hem zijne jeugd ontstelen. En dat hij gevoeld heeft, *wat* hem ontstolen werd, is buiten twijfel; want het lijden van het kind van Staat heeft zijne schaduw geworpen op het gansche leven van den Stadhouder en den Koning. Het verklaart zijn hartstocht voor de jacht en zijn goede luim in een veldslag — jongensspel, jongens-avonturen waren hem onthouden! — zijn onaangename manieren — hij had niet geleerd zich ongedwongen te bewegen; zijn menschenverachting — hij had verklikkers gevonden in hen, die het kind naast zijne ouders 't meest noodig heeft te vertrouwen en te vereeren: zijne onderwijzers; zijn vreeselijke uitbarstingen van drift — hij had zelfbedwang moeten oefenen in de jaren, waarin het den mensch zoo natuurlijk schijnt zich te geven, zooals hij is; zijn politieke misgrepen uit dankbaarheid jegens de éénigen, op wie hij in dien droevigen tijd zich had kunnen verlaten; Zuylesteyn en Bentinck. En daarom verklaart het ook en — althans voor mijn gevoel — rechtvaardigt het de straffeloosheid der moordenaarsbende van het Groene Zoodje en het jaargeld aan Tichelaar.

Dr. W. Zuidema.

Den geachten inzender is natuurlijk bekend, de groote strijd, die er gevoerd is over de indirecte schuld van Willem III aan den moord op de De Witten, voor mij staat het vast, en ik geloof ook wel voor den geachten inzender, dat de stadhouder daaraan onschuldig was, anders zou hij dat ook wellicht aangehaald hebben, als eene omstandigheid die verklaring behoefde.

De straffeloosheid der moordenaarsbende van het Groene Zoodje, het jaargeld van Tichelaar en de bevoorrechting van andere in dat afschuwelijke schouwspel betrokkenen, is mijns inziens vrijwel onverklaarbaar; de stadhouder was er de man niet naar, om op

deze wijze zijne verdrukking in zijn jeugd, te wreken, het zou hoogstens een politieke daad geweest kunnen zijn. Wat de verhouding tusschen de Wit en den prins betreft, ik geloof, dat deze door Dr. Z. volkomen juist is weergegeven, we komen daar later nog eens uitvoeriger op terug.

RED.

GRAAF VAN PORTLAND. (LVIII, 12).

Deze graaf, een gunsteling van Willem III, koning van Engeland, was Jan Willem Bentink, geb. in Maart 1651 (z. van Bernart Bentink, heer van Diepenhem en proost te Deventer, en van Anna van Bloemendael). In 1689 werd hij door dien koning tot graaf van Portland verheven.

Hij was × I° met de Iersche gravin N. Villiers, vermeld als »staat-juffer van koningin Maria«, II° met de Engelsche gravin Sara Maria Temple, en had bij de eerste 8 en bij tweede 6 kinderen.

Het derde kind uit het eerste huwelijk was Hendrik Bentink, die 6 Juli 1716 door koning George werd verheven tot hertog van Portland en benoemd tot gouverneur van Jamaïca.

De oudste zoon van den voornoemden hertog had den titel van markies van Tichfield.

(Zie van Loon, Nederl. Historiepenningen, deel III, blz. 471 en 472, en Nederl. geslacht-, stam- en wapenboek van A. Ferwerda, deel I).

's-Gravenhage. M. A. v. R. v. D. K.

Nav. LVIII, 12.

Hans Willem Bentinck, heer van Drimmelen en Rhoon, later graaf van *Portland*, burggraaf van Woodstock en baron van Cirencestio, de trouwste vriend van stadhouder Willem III.

D. W. Z.

Er worden gegevens gevraagd omtrent het verblijf van Z. M. Koning Willem III in Friesland gedurende 10—18 Mei 1873.

W.

Op welke wijze heeft stadhouder Willem III als koning van Engeland de belangen der Hollanders behartigd?

G.

Wie kan eenige bijzonderheden mededeelen uit het leven van Juliana van Stolberg?

A.

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

Korte levensschets van Mr C. Boonzajer

door

C. J. POLVLIET.

Mijn overgrootvader van moederszijde *Mr. Cornelis Boonzajer*, werd geboren te *Arnhem* 21 September 1754, en studeerde te *Franeker* in de letteren en de rechten.

Blijkens het door hem aangelegde Album amicorum, behoorden aldaar tot zijne vrienden *B. van Burmania, Jacob* en *Adriaan Gilles Camper, J. F. Idsardi, Ludovicus Knoops, G. de Man, Nicolaas Scheltema, J. G. Volckhardt* en *P. B. van Wiedenbrug.*

Reeds vóór zijn candidaatsexamen in de rechten (22 Mei 1777) werd hij 3 April 1777 benoemd tot conrector van de Latijnsche scholen te *Gorinchem*, op een tractement van f 300.—.

Op 12 Juni 1778 promoveerde hij te *Franeker* tot doctor in de rechten, op eene dissertatie getiteld: *de Crimine Polygamiae ex Jure Civili,* werd 10 September 1778 geadmitteerd als advocaat voor het Hof van Holland, en 13 November 1780 benoemd tot rector der Latijnsche scholen te *Gorinchem*, in vervanging van den naar *Nijmegen* beroepen rector *Everhard Jan Benjamin Schonck* [1]), en zulks op een tractement van f 700 en verdere emolumenten.

Op 1 Mei 1781 hield hij zijne inaugureele oratie in de Groote Kerk.

Spoedig daarop volgde zijne verloving met een Gorcumsch meisje *Johanna Cornelia van Appeltere,* en zijn op 30 Juli 1782 gesloten huwelijk.

Als ijverig beoefenaar van het oud-Nederlandsch bewerkte hij eene nieuwe uitgave van den *Teuthonista* van *Gerard van der*

---

1) Geboren in 1745, overleden 1821, ook als dichter bekend. Zie: Kobus en de Rivecourt, Biografisch Handwoordenboek.

Schueren, in de jaren 1475 en 77 te *Keulen* gedrukt, en zeer zeldzaam. Het werk met drie deelen letterkundige aanteekeningen werd in overleg met Mr. *Jacob Arnaud Clignet* [1]) voor uitgaaf gereed gemaakt en eene voorloopige overeenkomst aangegaan met den uitgever *A. J. Honcoop* te *Leiden*. Toen evenwel negen maanden later de uitgaaf zelfs nog niet was aangekondigd of de inteekening opengesteld, en op herhaalde aansporingen daartoe geen antwoord werd ontvangen, deelde *Boonzajer* op 27 Maart 1791 aan dien uitgever mede, dat hij de overeenkomst als door dezen verbroken beschouwde.

Weinige maanden later op 8 Januari 1792 overleed hij in den ouderdom van ruim 37 jaren, eene zwangere weduwe met vijf jonge kinderen nalatende, die te *Gorinchem* gevestigd bleven.

Op aansporing van genoemden heer *Clignet* en van een vriend der familie *Jan Willem Bussingh* [2]), vroeger predikant te *Gorinchem*, toenmaals te *Gouda*, werd in September 1793 het plan van uitgaaf weder opgevat en in overleg met genoemde heeren onderhandelingen aangeknoopt met de firma *L. Herdingh* en *D. du Mortier en Zoon* uitgevers te *Leiden*. Een bericht van inteekening met een inleidend woord van den heer *Bussingh* van 24 November 1793 verscheen en in Augustus 1794 werd door de weduwe des schrijvers eene definitieve overeenkomst met den uitgever gesloten.

De onrustige tijdsomstandigheden, en zeker niet minder het feit, dat het behandelde onderwerp slechts aan weinig personen belang inboezemde, zullen oorzaak geweest zijn, dat het aantal inteekenaren gering bleef, het drukken met weinig voortvarenheid geschiedde en ten slotte slechts een *gedeelte* in druk verscheen.

In 1805 verscheen namelijk eerst het eerste deel met eene voorrede van den heer *J. A. Clignet*, doch *zonder Boonzajers* aanteekeningen.

Eene recensie daaromtrent verscheen in No. 13 der Vaderl. Letteroefeningen van 1806, waarin afkeuring werd uitgesproken

---

[1]) Geboren in 1756, overleden 1827, raadsheer Hoog Gerechtshof te 's-Gravenhage. Zie: als boven.

[2]) Geboren Delfshaven 1761, overleden 1826, predikant achtereenvolgens te Vinkeveen (1783), Monster, Gorinchem en Gouda (1792) en lid van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen. Zie: Kobus en de Rivecourt. Biogr. Handw.

over het feit, dat alleen de *Teuthonista* was herdrukt, en — in strijd met de aankondiging — de aanteekeningen waren weggelaten. Hoewel inderdaad dit weglaten dier aanteekeningen voor de waarde van het werk zeer te betreuren was, mag hierbij niet over het hoofd worden gezien, dat de inteekenaren door de uitgevers uit eigen beweging op 1 September 1805 van hunne verbintenis waren ontslagen. Een gevolg hiervan was echter, dat behalve de 12 exemplaren voor den heer *Clignet*, en de 30 exemplaren voor de uitgevers, slechts 123 exemplaren aan particulieren en 31 aan den boekhandel werden geleverd, zoodat de uitgave, die voor rekening van *Boonzajers* weduwe was geschied, nauwelijks de daaraan verbonden kosten goed maakte.

De ongedrukt gebleven gedeelten en aanteekeningen werden door zijne erfgenamen niet terug ontvangen. Eerst na het overlijden van den heer *Clignet* in 1828 werden uit diens boedel 3 quarto deelen aanteekeningen aan mijn grootvader teruggegeven.

Een ander gedeelte daarvan (4 folianten en 1 quartijn) werden door *Mr. Jacob van Lennep* aangekocht op de auctie van *Mr. Willem Bilderdijk* (over 1831) en in September 1832, nadat hem gebleken was, dat mijn overgrootvader de auteur was, bereidwillig aan mijn grootvader overgedragen.

Een derde gedeelte was door meergenoemden heer *Bussingh* ten geschenke aangeboden aan het Koninklijk Instituut, en later overgegaan aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en Kunsten. Ook dit gedeelte werd — ingevolge machtiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 14 April 1857 No. 2475 V Afd. — aan mijn grootvader teruggegeven.

Een vierde gedeelte eindelijk werd door mijn grootvader voor f 25 teruggekocht van de firma *Frederik Muller te Amsterdam.*

Die verschillende bescheiden werden in 1854 door mijn grootvader ten gebruike gegeven aan de heeren *M. de Vries en L. A. te Winkel,* redacteuren van het ontworpen Nederlandsch Woordenboek.

Nadat die in mijn bezit waren gekomen, werden die voor een tiental jaren door mij ten geschenke gegeven aan de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te *Leiden.*

Boonzajers laatste levensjaren werden niet weinig verbitterd

door een tegen hem ingestelde vervolging, wegens deelname aan patriotsche woelingen.

In 1785 namelijk was te *Gorinchem,* ingevolge machtiging van Drossaart, Burgemeesters en Vroedschap opgericht het Exercitiegenootschap *de Eendracht*, waarvan het reglement werd vastgesteld op 7 Februari 1785. *Boonzajer* was daarvan lid en secretaris.

Na de herstelling van het gezag van den Stadhouder door de Pruissen in 1787 werd door de Staten van Holland en West-Friesland bij placaten van 15 en 21 Februari en 17 April 1788 amnestie verleend aan de deelnemers aan de patriotsche woelingen, met uitzondering evenwel van eenige daarbij omschreven handelingen, terwijl werd bepaald, dat personen, die mochten twijfelen of zij tot de uitgezonderden behoorden, zich deswegens binnen drie maanden tot de Staten hadden te wenden per adres.

Op 10 Juni 1788 werd door de Vroedschap van *Gorinchem*, bestaande uit:

François Cornelis van Aerssen van Sommelsdijk,	Drossaart.
Mr. Johan Schilthouwer van Hoeij.	Burgemeesters.
Adriaan Pompe.	
Dr. Theodorus van Diepenbrugge.	
Mr. Abraham van Bleijswijk.	Raden.
Dionys Hendrik van Schuijlenburch.	
Mathijs Hubertz Snoeck.	
Mr. Jan Ouwens.	
Lambertus van Meerten.	
Mr. Johan Huibert Gerard van Borcharen.	
Jan Snoech Gijsbertz.	
Johan van Gennep.	
Mr. Servatius Gijsbertus Brouwer.	
Jacob van Dam.	
Mr. Engelbert de Gijselaar.	
Christiaan Schuller.	
Bruno Josias van der Does.	
Willem Hendrik van Barnevelt.	
Wouter van Eeten.	

gehoord het rapport van de Commissie, ingesteld 28 Sept. 1787 tot onderzoek naar zoodanige burgers en ingezetenen, welke ten tijde der woelingen door daden hebben getracht de renversie van

den ouden gevestigden regeeringsvorm, bepaald o.a., »dat van *Mr. Cornelis Boonzajer*, rector der Latijnsche Scholen een half jaar tractement alzo f 350 zal worden gekort, onder bepaling, dat die correctie en poene slechts is provisioneel, en om proef te nemen in hoever het gedrag hierdoor zal worden verbeterd en alzoo onverminderd de verdere deliberatiën tot meerdere correctie, bijaldien hiertoe door zijne conduite slechts de minste aanleiding wordt gegeven.«

Weinig weken daarna, op 12 Juli 1788 werd *Boonzajer* op verzoek van den Drossaart *van Aerssen* gedagvaard voor Schepenen van *Gorinchem* om te worden gehoord omtrent hetgeen hij in privé en als secretaris van het Exercitiegenootschap had verricht, zonder dat daarbij eene omschrijving was gevoegd van de feiten, waaraan hij zich zou hebben schuldig gemaakt. Hij voldeed hieraan om te hooren, waarvan hij werd beschuldigd en werd toen onder handtasting ontslagen.

Een jaar later werd hij op nieuw gedagvaard, zonder evenwel — door het niet doorgaan van den Rechtdag — te kunnen verschijnen.

Met het oog op den langen duur dezer zaak, zeer ten nadeele van zijne bevordering, en overtuigd geen feiten bedreven te hebben, die niet onder de uitgevaardigde amnestie vielen, wendde hij zich met onderstaand request tot de Staten van Holland en West-Friesland, waarvan hij een afschrift zond aan de Vroedschap van *Gorinchem*, met verzoek daaromtrent gunstig te adviseeren aan de Staten.

AAN DE EDEL GROOT MOGENDE HEEREN STATEN
VAN HOLLAND EN WEST-FRIESLAND.

Geeft met schuldige eerbied te kennen *Mr. Cornelis Boonzajer*, Rector der Latijnsche Scholen te *Gorinchem*.

Dat het eene waarheid is, welke de Suppliant voor UEd. Gr. Mog. niet kan verbergen, dat ten tijde der ongelukkige verdeeldheden, welke nu onlangs ons vaderland zo fel geschokt hebben, de suppliant die partij is toegedaan geweest, welke in verscheiden takken voor 't publijk bestuur veele schadelijke gebreken meende te ontdekken en teffens oordeelde de gelegenheid daar te zijn, om op de verbetering van dezelven met effect te kunnen aan-

houden, een gevoelen 't geen naar des suppliants inzien, op onderscheidene, ter kennis van 't publijk gebrachte propositiën en advijzen van integrerende Leden van Staat, ja op veelvuldige Resolutiën van UEd. Gr. Mog. zelven gegrond was.

Dat de suppliant niet ontveinzen kan in die opinie geverseert te hebben, dat, zou hij anderszints een goed burger en liefhebber van zijn Vaderland kunnen genaamd worden, hij geen stil en ledig aanschouwer van alles wat omtrent hem gebeurde blijven mogt, neen, maar dat in navolging van veelen zijner Regenten, en aanzienlijke Medeburgers, hij ook zoo veel in zijn vermogen was, ter bevordering van het bovengemeld oogmerk, verplicht was mede te werken.

Dat de suppliant dan ook onbewimpeld erkennen moet, dat hij, zo in zijn privé, als in qualiteit van secretaris van het bij Drossaard, Burgemeesteren en Vroedschappen der Stad *Gorinchem* gelegaliseerd Exercitie-Genootschap tot verscheiden démarches en verrichtingen, welke de omstandigheden dier tijden binnen *Gorinchem* hebben opgeleverd en toen als geoorloofd en wettig beschouwd wierden, geconcurreerd en zich in zo verre in de destijds plaats gehad hebbende burgertwisten heeft ingelaten, edoch teffens met de volkomenste fiducie UEd. Gr. Mog. verzekeren kan, dat zijne bemoeijingen zich nimmer zo verre hebben uitgestrekt, dat hij één éénige van die daden zou hebben gecommitteerd, welke bij Uwer Ed. Gr. Mog. Placaat van Amnestie van den 15 Febr. 1788 van dien aard zijn geconsidereerd, dat de aucteurs of bewerkers derzelven van de door UEd Gr. Mog. verleende gratie en vergiffenis zijn uitgeslooten geworden.

Dat hoezeer mitsdien de suppliant, hoe strafbaar ook anderszints deeze of geene zijner verrichtingen zouden mogen beschouwd worden, na het emaneeren van het gemelde Uwer Ed. Gr. Mog. Placaat, van alle crimineele vervolgingen wegens zaken van dien aard had behooren bevrijd te blijven, het niettemin aan *François Cornelis van Aerssen van Sommelsdijk,* Heer *van Sommelsdijk* [1]), als Drossaard der Stad *Gorinchem* en *Lande van Arkel* en zulks R. O. heeft goedgedagt, uit kragte van een decreet, bij hem vóór dato van het emaneeren van meergemeld Uwer Ed. Gr. Mog. Placaat, en dus waarschijnlijk op gronden, die na het emaneeren

[1]) Geboren te 's Gravenhage, 5 Augustus 1725, overleden aldaar 26 December 1798, was vroeger generaal-majoor der Infanterie.

van hetzelve geen object van onderzoek zoude hebben kunnen zijn, van Schepenen der Stad *Gorinchem* en *Land van Arkel* verzogt en geobtineerd, den suppliant op den 12 Juli 1788, blijkens de hieraan geannexeerde acte van citatie te doen dagvaarden om in persoon te compareeren voor Schepenen der gemelde Stad tegen Saturdag toen aanstaande, om te aanhooren zoodanig verzoek of eisch, als hij Eisscher R. O. als dan zoude doen en neemen, ter zaake van 't geen de suppliant toen gedaagde in persoon, ten tijde van de beroerten binnen deeze Provintie plaats gehad hebbende, in zijn privé en pretenselijk als Secretaris van het Exercitie-Genootschap binnen *Gorinchem* gesubsisteerd hebbende zou hebben gedaan en verricht, zonder dat het fait of de faiten, waarmede de suppliant beschuldigd wierd, bij de acte van citatie eenigermate wierden gedesigneerd.

Dat de suppliant hoezeer ook overreed van niets gecommitteerd te hebben, waardoor hij van de verleende amnestie zoude zijn uitgesloten, in de volstrekte onzekerheid echter, waarin hij was, van 't geen de accusator publicus ten zijnen laste mogt vermeenen te hebben, zich niet dadelijk aan U.Ed. Gr. Mog. heeft willen adresseeren, maar integendeel gemeend heeft, zich ten gestelden Rechtsdage te moeten sisteeren, teneinde, door het ondergaan van een verhoor, zijne beschuldiging als 't ware uit te vorschen, zooals hij dan ook vervolgens gedaan heeft, wanneer hij ter requisitie van den Drossaard R. O. op een aantal articulen gehoord en vervolgens onder handtastinge en belofte van, des gerequireerd wordende, nader te zullen compareeren, ontslagen is geworden.

Dat het voorsz. verhoor tot des suppliants merkelijke surprise aan de eene, maar egter tot zijn groot genoegen aan de andere zijde, alleen betrekking gehad hebbende tot zoodanige faiten, die of als onverschillig moeten worden beschouwd, of waaromtrent UEd. Gr. Mog. bij Hoogstderzelver meergemeld Placaat notoir eene volkomene vergiffenis verleend hebben, de suppliant alzo ten volle is geconvinceerd geworden, dat de Drossaard geene beschuldigingen hoegenaamd wegens faiten waarvan de daders buijten de verleende amnestie gesloten zijn, tegen hem heeft kunnen vinden; dat wel is waar de capitale beschuldiging, waaromtrent hij bij het gemelde verhoor onderhouden is, daarin bestaat, dat hij uit naam van de gecombineerde Directie van het gelegaliseerd Exercitie-Genootschap en van de Burgersocieteit in de maand Juni

1787 geteekend heeft eene gedrukte circulaire-missive, geadresseerd aan de resp. genootschappen binnen deze Provintie, in welke missive de Staten van Gelderland worden voorgedragen als de gedeclareerde vijanden dezer Provincie en de respectieve genootschappen geëxhorteerd om zich aan Hun Ed. Gr. Mogenden Gecommitteerden van het Defensiewezen dezer Provintie en de stad *Utrecht* te *Woerden* aan te bieden, teneinde die in staat gesteld mogten worden de noodige sterkte bij te kunnen zetten om de stad *Gorinchem* tegen alle aanvallen, welke door de geweldenaars mogten ondernomen worden, te helpen verdedigen. Edoch dat de suppliant zou vermeenen te kort te doen aan de kunde en het doorzicht van den accusator-publicus, en die van zijnen Rade, indien hij slegts vermoedde, dat dezelve in de bloote teekening dier missive, zooals dit door den suppliant in zijne toenmalige qualiteit op ordre van zijne Principalen geschied is, zouden willen vinden een misdaad, welke bij Uw Edel Gr. Mog. Placaat als ingratiabel zoude zijn beschouwd, aangezien het boven tegenspraak behoort te zijn (om uit veele peremptoire gronden slegts deeze ééne aan te voeren), dat de periode van het meergemelde Placaat van Amnestie, waarop deze wanstaltige sustenu zou berusten, of gesupponeerd ook dat dezelve anderszints op het geval in quaestie toepasselijk zoude zijn, hetgeen men echter zonder in 't absurde te vallen niet zal souteneeren, dat geene andere Personen dan tot Regenten, Leden of Ministers der Regeering of Hooge Collegiën des Lands betrekkelijk is, of het zij met eerbeid gezegd, zooals dezelve ligt, betrekkelijk heeft kunnen gemaakt worden.

Dat na op die wijze zo nabij mogelijk geinformeert te zijn geworden van 't geen ten zijnen laste door den Drossáard R. O. wierd gesustineerd, de suppliant met de volkomenste fiducie UEd.Gr. Mog. geadieert [1]) en de vernietiging der begonnen procedure zou hebben verzocht, dan dat hij van goeder hand, zoo hij meende, geinformeerd zijnde geworden, dat dezelve niet verder zoude worden gepoursuiveerd, zich heeft laten persuadeeren om van die démarche aftezien; dat ondertusschen de suppliant nu onlangs, en dus niet veel minder dan een jaar nadat hij voor de eerste maal op articulen is gehoord geworden, door eene aanzegging aan hem van wegen den Drossaard R. O. gedaan, om ten zekeren

[1]) zich tot UEd. Gr. Mog. gewend.

dage, nader voor Schepenen te compareeren (welke nadere comparitie echter, — vermits de Rechtdag toen is uitgesteld geworden — geen voortgang gehad heeft) bespeurd hebbende, dat gemelde Drossaard R. O., na bijna een jaar stil gezeten te hebben, alsnog voornemens is zijne tegen den suppliant geëntameerde actie te vervolgen, en daarenboven bij de ondervinding reeds ontwaar geworden zijnde, dat het hem in zijne bevordering niet dan ten uijterste praejudiciabel zou zijn, steeds sub reatu [1]) te moeten blijven, gemeend heeft niet langer te mogen wachten om zijn toevlugt tot UEd.Gr. Mog. te nemen, en zijne bezwaren in den schoot van Hoogstdezelven neder te leggen en zulks met des te meer vertrouwen, daar UEd.Gr. Mog. ingevolge Hoogstderzelver Publicatie van den 17 April 1788 aan hunne cognitie en dispositie hebben voorbehouden de gevallen van zodanige Persoonen, die met rede konden twijfelen of de daad door hen gepleegd in expresse termen in het meergemeld Placaat van Amnestie was bedoeld.

En keert zich mitsdien de suppliant tot UEd.Gr. Mog. eerbiedig verzoekende, dat het UEd.Gr. Mog. goede geliefte zij te verklaren, dat de suppliant onder de bij UEd.Gr. Mog. Placaat van den 15 Februarie 1788 verleende Amnestie begrepen is, en mitsdien voor zo veel desnoods, buijten effect te stellen de Procedures door den Drossaard der stad *Gorinchem* en *Lande van Arkel* R. O., tegen denzelven ondernomen, en dat inmiddels hangende de deliberatiën van UEd.Gr. Mog. de voorz. Procedures worden gehouden in State en Surchéance

't welk doende etc.

(get.) MR. C. BOONZAJER.

(Wordt voortgezet).

---

[1]) als beklaagde.

Geslacht van Stakenborch of Stakenburg (LVIII, 58.)

In de Heraldieke Bibliotheek van 1873 komt eene bijdrage voor van den Heer *de Roever* getiteld: »De molenijzersche familiën en het geslacht *de Roover*,« waarin o.a. wordt gezegd, dat de familie *van Lyrop* waarschijnlijk een jongere tak der *Stakenborchen*, die heeren van dat dorp (*Lierop*) waren, voerde in groen drie gouden molenijzers, en het geslacht *Uuten Weedenhuizen* of *van den Veenhuysen* (zoo niet uit een jongeren zoon der *Stakenborchen*, dan toch aan hen zeer nauw vermaagschapt) in goud drie blauwe molenijzers.

Die schrijver zegt tenslotte nog, dat de geslachten *Mechelmans* en *van Asten* aan het geslacht *Stakenborch* verwant waren.

In het werk van J. B. Rietstap, de wapens van den tegenwoordigen en den vroegeren Nederlandschen Adel wordt vermeld: van *Stakenborch*. Meyerij van den Bosch. In goud drie blauwe molenijzers 2 en 1. Later: in blauw drie gouden molenijzers 2 en 1. Helmteeken: een hanenkop (het stamhuis onder het dorp *Breugel*.) In het jaarboekje: »Die Haghe« van 1901 komt eene bijdrage voor van Mejuffrouw *J. Berk*, getiteld: »Eene wandeling door 's-Gravenhage in 1679«, waarin zij melding maakt van het groote huis in het korte Voorhout, dat gebouwd werd door den luitenant-generaal *Staekenburch*, die van gewoon soldaat tot dien hoogen rang was opgeklommen.

Tenslotte deel ik mede, hetgeen voorkomt in het »Recueil Heraldique van F. van Dijcke over adellijke en patricische geslachten van de stad en het vrije van Brugge: »*de Stakenburgh*«.

»La noble famille de Stakenburgh a été représentée en cette ville dans la personne de messire *Jacques de Stakenburgh*, Conseiller de la ville de Bruges en 1533, décédé le 23 Mai 1550, et par *Louise de Stakenburgh*, décédée le 5 Novembre 1554, épouse de messire *Pierre de Chantraines*, dit *Broucsault* mort le 29 Mai 1551.

Elle porta: d'azur, à trois pals d'or, au chef de gueules, chargé de trois tours d'or 2 et 1 entretenues par deux courtines de même.

'S-GRAVENHAGE. M. A. V. R. V. D. K.

Van C. (LVIII, 58).

Vermoedelijk is de geslachtsnaam van Camons. Een Adriaan komt toch in deze familie voor.

'sGravenhage. J. D. WAGNER.

Geslacht van Limburg Stirum. (LVIII, 58).

Men vindt in de Stamtafel der Graven van L. St. door W. Graaf van L. St. 'sGravenhage 1878, ook eene opgave van de door den schrijver geraadpleegde werken.

'sGravenhage. J. D. WAGNER.

Doeff.

Met referte aan de vraag voorkomende Nav. LVIII, 58, familie Doeff diene nog, dat die inlichting denkelijk te krijgen is bij den redacteur »Java Bode«, kleinzoon van H. Doeff (van Desima). Denkelijk ook in de »Herinneringen« van dezen laatste.

S. KALFF.

Van Hoorn (LVIII, 58).

In het jaar 1767 werd een *Hendrik Willem van Hoorn* beleend met de Ambachtsheerlijkheid en de riddermatige hofstad Loenre- of Loenersloot, Oukoop en ter Aa, groot 705 morgen lands en zich uitstrekkende van Baambrugge, langs de westzijde van den Krommen Angstel tot voorbij het dorp Ter Aa. (Zie de beschrijving van de provincie van Utrecht in deel XII van den *Tegenwoordigen staat der Vereenigde Nederlanden. Amsterdam bij de wed. Isaak Tirion 1772, blz. 141—143.*)

Het is niet onmogelijk dat *Hendrik Willem van Hoorn* voornoemd was de makelaar te Amsterdam door den Heer *Martini Buys* bedoeld,

's-Gravenhage. V. R. V. D. K.

Geslacht Verhuell.

Dato 18 Mei 1896 overleed te Oakland (Californië) Charles Henri Joseph Verhuell, geb. te Parijs 4 Juli 1820. Op 3 Sept. 1905 d.a.v. te Genève, Caroline Constance Elliot, zijne echtgenoote, geb. te Hamburg 18 Jan. 1817. In de gedrukte genealogie (Vorsterman van Oyen—Honig) komen zij niet voor, doch kan genoemde Verhuell ook een zoon zijn uit het huwelijk van Christiaan Anthonie Verhuell en Anna Catharina Reynell, 1820 te Parijs voltrokken?

's Gravenhage. H. D. V. V. D. S. HZN.

---

1. Komen er nog supplementen uit van Rietstap's »Armorial General«? Zoo ja, wanneer en door wien geredigeerd. Ik heb verschillende wapens van mij bekende familiën, die in genoemd »Armorial« ontbreken en die ik er gaarne in opgenomen zag. Hoe in deze te handelen?

2. Hoe is het familiewapen van *Cath. Corn. van Eck,* de eerste vrouw van den in zijn tijd zeer bekenden Leidschen hoogleeraar in de theologie *Joannes Clarisse* (1770—1846), een van mijn overgrootvaders?

Rietstap geeft van verscheidene families *van Eck* de wapens, doch ik weet niet tot welke daarvan bedoelde dame behoorde. Als wegwijzer moge dienen, wat prof. *Bouman* in zijn »Memoria Joannis Clarisse, theologi«, (Utrecht, v. d. Post, 1850) over haar en haar huwelijk schrijft: »..... uxorem duxit (sc. Clarisse) *Catharinam Corneliam van Eck,* puellam Amstelodamensem, honesto admodum loco natam, Patre gravissimo *Cornelio.*« En onmiddelijk daarop ('t geen wellicht nog meer licht kan ontsteken): »Atque eadem soror erat *Cornelii Fransen van Eck,* qui multos per annos Daventriensis et coetus Antistes fuit et, novo postea munere auctus, Athenaei Professor, de utroque optime meritus.«

Men zie verder: v. d. Aa. Biogr. Wbk. V, blz. 7—9. Verder weet ik, dat de moeder van *Cath. Corn. van Eck* »*de Vries*« heette.

3. Hoe is het wapen van *Elselina Elizabeth van der Duiff,* de moeder van prof. J. Clarisse? Zij wordt genoemd in het boven aangehaalde werk van prof. Bouman, alwaar van haar gezegd

wordt: » . . . . . honestissima eam gente ortam fuisse, patre *Dietrico*, Viro consulari *Iselostadiensi* (= Yselsteijn?), suo in oppido nobili, ...

4. Rietstap geeft de wapens van eenige families *van der Elst*. Tot welke daarvan behoorde *Jan van der Elst* geb. te Hedel 1749. † te Soeterwoude 1845. X *Cornelia Koelhoek*, geb. 1752 † 1806 te Rotterdam? Hij is o.a. te Maasdam woonachtig geweest, misschien ook te Rotterdam. Hij had twee dochters. *a. Johanna* X *Andries Adriaan v. Schilfgaarde*, predikant te Bezoyen en *b. Niesje* X *Coenraad Hacke*, em. predikant te Loosdrecht (den vader van *Dr. Jan Hacke*, den bekenden Dante-vertaler).

5. Wat is het familiewapen (zoo er tenminste een geweest is) van *Anna Klasina Goedbloed*, geb. te Geertruidenberg 3 Oct. 1787 als dochter van *Cornelis* en van *Jacoba Johanna Verheijen*, X *P. C. Swaan*, geb. 17 Juli 1817 en † 15 Juli 1863 te Bergen op Zoom?

6. Hoe zijn de kleuren van de wapens der families *de Jonge van der Halen* (afkomstig van Schouwen, Zeeland) en *Rollandet* (Leiden, Denver U. S. A.)?

7. Bezat de voorheen te Arnhem woonachtige familie *Diebers* een wapen? Zoo ja, welk.

8. Wie waren de ouders van *Angenis Diebers*, geb.? †? X *Evert Enklaar*, grootburger van Arnhem, geb. 1742?

J. P. ENKLAAR.

Wie kan inlichtingen geven omtrent een blad, waarin erfgenamen werden opgeroepen van Zaayer?

Naar wij vernemen zal in den loop van dit jaar verschijnen de eerste jaargang van »Nederland's patriciaat«, het zal gegevens bevatten omtrent de tegenwoordige Nederlandsche adellijke familiën en de niet-adellijke takken daarvan.

Het wordt uitgegeven door het Centraal-Bureau voor Genealogie en Heraldiek te 's Gravenhage.

MEMORANDA.

Een vliegmachine in 1751.

A. Jesuit missionary of the name of Grimaldi, who had been many years in India, and who came from Civitavecchia, is said to have invented a machine for flying. It was in the form of an eagle, and by its aid he was able to fly from Calais, across the Channel, to Dover. This feat he performed in one hour in 1751. See the account of it bij Charles Hopf in the »Encyclopaedia of Arts and Sciences« bij Erschand Gruber, Leipzig, Brockhaus, 1871 p. 156. I have read the same account in another work,

D. J.

Notes and Queries. 20 Febr. 1909.

Krokodillentranen.

A-t-il été jamais prouvé que le crocodile se lamentât pour faire tomber dans le piège les âmes par trop compatissantes? En tous cas, le diction ne date pas d'hier. Quand on parlais devant Saint-Just de la sensibilité de Fabre d'Eglantine, le farouche conventionnel répondait, dans un rapport resté célèbre: »Le crocodile pleure«.

Paul Edmond. L'Intermediaire des chercheurs et Curieux, 10 April 1909.

Wie kan hier meer van vertellen?

ONDER DE STUDEERLAMP.

I. DE BATAAFSCHE REPUBLIEK

DOOR

DR. H. T. COLENBRANDER,

geïllustreerd onder toezicht van E. W. MOES.

Nederlandsche Historische Bibliotheek onder leiding van Prof. Dr. H. BRUGMANS.

Uitgave Meulenhoff en Co., Amsterdam 1908 (286 blz.)

Deze meer populair bedoelde historische bibliotheek belooft zeer belangwekkend te worden, trouwens de hoogst bevoegde leiding van prof. Brugmans is daarvoor voldoende borg.

In No. 1 van deze reeks behandelt Dr. H. T. Colenbrander, de speciale kenner van onze Nederlandsche geschiedenis in de laatste helft der 18de en het begin van de 19de eeuw, zooals ook al uit zijn overbekende »Patriottentijd« blijkt, de historie van de Bataafsche republiek van 1795 tot ± 1804, dat is van het begin van de »bloedlooze« revolutie tot de benoeming van Schimmelpenninck tot vrijwel »absoluut« raadpensionaris van de Bataafsche republiek; hij doet dat zeer uitvoerig en helder aan de hand van zijn voor »een ander publiek« bestemde »Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795—1840«.

Wellicht is de behandeling wel wat te uitvoerig, maar dit is gemakkelijk te verklaren, omdat in dien veelbewogen tijd in enkele dagen vaak meer gebeurde dan vroeger in jaren en het werk wordt er des te boeiender door, daar de schrijver vrijwel logisch (voor zoover men bij historie van logica spreken kan) het eene feit uit het andere laat volgen en wij een helder overzicht krijgen op de gebeurtenissen dier woelige periode en op deze wijze van dag tot dag de dingen kunnen meeleven.

Het geheel, in vier hoofdstukken verdeeld, t.w.:
I. *De Omwenteling*. II. *De Nationale Vergadering*. III. *Het Uitvoerend Bewind*. IV. *Het Staatsbewind*, voorafgegaan door een *Voorbericht*, is eenvoudig en verhalenderwijs geschreven en voor het publiek, waar het voor bestemd is, gemakkelijk te volgen, zonder dat het zuiver wetenschappelijke uit het oog werd verloren.

Door enkele karakteristieke aanhalingen vergezeld van een korte toelichting weet schrijver b.v. zoo raak de heele verhouding te schetsen tusschen de Bataafsche en Fransche republiek, als op pag. 5 Robespierre b.v. vraagt: »Pourquoi les patriotes bataves, qui ont chez eux de l' argent et des moyens, ne font-ils pas leur révolution eux-mêmes? ou pourquoi n' offrent-ils pas cent millions à la nation française pour l'effectuer? Een vraag, die Robespierre overleven zou, en die een Siéyès later met niet minder nadruk wist te stellen.«

De eigenaardige staaltjes van het Hollandsche flegma die de schrijver ons mededeelt zijn wel bekend, in ruwe trekken, maar er wordt veel bijzonders medegedeeld en alles verschijnt in een helder én nieuw licht, als b.v. de geheel volgens programma uitgevoerde omverwerping van de Amsterdamsche regeering onder bescherming van Daendels en een detachement Fransche huzaren. »Den 19den Januari, 's morgens ten tien uren stapte het Comité de raadzaal binnen, kondigde zich aan als te vertegenwoordigen de gezamenlijke burgerij, verklaarde dat het Bataafsche volk de uitoefening zijner aangeboren rechten hernam, dat dus de regenten wedergekeerd waren tot den kring der ambtelooze burgers en veiligheid voor hunne personen en bezittingen zouden genieten. De raad stond op en ging heen,« eenvoudiger kon het al niet; en zoo was het overal, »alom liep het af met een dansje om den op de markt geplanten vrijheidsboom.«

»De voorzitter van het nieuwe comité te Amsterdam Schimmelpenninck aanvaardde zijn functie met een allerbedaardst speechje niet ongelijk aan die, waarmede heden ten dage de burgemeester eener groote gemeente nieuwgekozen raadsleden installeert« enz.; op een andere plaats vertelt schrijver ons heel aannemelijk het vermeesteren van de Hollandsche vloot door.... de Fransche ruiterij, een wapenfeit, waar zonder grond veel ophef van werd gemaakt.

De karakterschetsen van Jan Valckenaar, Lambert van Beyma, de Bataafsche gedelegeerden te Parijs, de beschrijving van de revolutionaire-kolonie te St. Omer, de van tijd tot tijd hortende voortgang en het tenslotte zegevieren der omwentelingsgezinden door Fransche gangmaking getrokken en later de veranderingen en constitutie-wijzigingen naar Fransch model, dat alles wordt ons in levendige kleuren en met volkomen kennis van zaken gegeven, uit alles blijkt een grondige bestudeering der bronnen; en ieder die wat meer van den revolutietijd wil weten, dient met dit werk rekening te houden.

Onze ruimte laat niet toe meer aanhalingen te doen uit dit zeer nuttige boek voor leeken zoowel als voor studenten. De in ruime mate aangebrachte en mooi uitgevoerde illustraties, we noemen slechts: het portret van Pieter Paulus, de afbeelding van de Nationale vergadering te 's Gravenhage 1796, de eerste vrijheidsboom van Amsterdam, de bijzonder goed gelukte reproducties van spotprenten als »de vreugde over den vrede van 1802«, de begrafenis der Constitutie 1797«, »de anonieme sylhouetten«, enz. verhoogen zeer de aantrekkelijkheid van het werk.

BIJGELOOF UIT ALLE TIJDEN

DOOR

F. S. KNIPSCHEER.

1. De Duivel. 2. Satansdienst. 3. Hekserij. 4. Demonen.
5. Verhalen uit de Betooverde Wereld.

Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Een eigenaardige serie is het, die de Hollandia-Drukkerij uitgeeft, met afbeeldingen uit oude werken overgenomen, dikwijls om te griezelen, trouwens volkomen passend bij het onderwerp: de duivel, hekserij, en den aankleve van dien, en voorzien van tal van aanhalingen uit alle mogelijke werken, waaruit blijkt, dat de schrijver zijn onderwerp volkomen beheerscht.

Of het iedereen belang inboezemt?

Dit neemt niet weg, dat er heel interessante gedeelten in voor-

komen, vooral het 3de stuk van het eerste deeltje: »De Duivel in de Christelijke Kerk,« waarin de afbeelding van een aardige spotprent op Luther, is zeer zeker het lezen wel waard.

Les dessinateurs Neerlandais d' Ex-libris

DOOR

A. A. VORSTERMAN VAN OIJEN.

Archives généalogiques et héraldiques. Arnhem. (Prospectus.)

Wij ontvingen het prospectus van bovenstaand werk, dat de heer Vorsterman van Oijen onder handen heeft. Het is een uitstekend denkbeeld geweest de Nederlandsche Ex-libris te verzamelen, want zij zijn zooals de verzamelaar te recht opmerkt »plus que jamais en faveur auprès des bibliophiles«, maar ook uit een artistiek, heraldisch en genealogisch oogpunt zijn ze van het grootste belang, omdat de beroemdste teekenaars en graveurs zich hebben toegelegd op het ontwerpen van boekmerken, die de bibliophielen zoo gaarne vooraan in hun boeken plakten.

Een verzameling van Nederlandsche Ex-Libris is tot nog toe niet verschenen, zoodat dit werk, dat wij met de meeste belangstelling te gemoet zien, beslist baanbrekend kan genoemd worden.

Het prospectus, van gravures voorzien, ziet er keurig uit en belooft heel wat voor het werk, dat, naar wij hopen, spoedig zal verschijnen.

Onder **„DE STUDEERLAMP"** werden geschoven:

Bijdrage tot de geschiedenis van de hooge vierschaar in Zeeland
door Dr. L. W. A. M. LASONDER.
's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1909.

Robert Fruin's Verspreide Geschriften.
(Nieuwe Inteekening, Aflevering 57.)
met aanteekeningen, toevoegsels en verbeteringen uit des schrijvers nalatenschap,
uitgegeven door Dr. P. J. BLOK, Dr. P. L. MULLER en Mr. S. MULLER FZN.
's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1909.

De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde
door Dr. J. TE WINKEL.
(9de en 10de aflevering).
Haarlem, De Erven F. Bohn. 1909.

Geschiedenis van onzen tijd sedert 1848
door Dr. P. L. MULLER, voortgezet door Mr. W. H. DE BEAUFORT
(vierde boek — derde druk.)
Haarlem, H. D. Tjeenk Willink en Zoon.

Het leven van Johannes Calvijn en zijn tijd
door L. PENNING. (Aflevering 1—19.)
Rotterdam, J. M. Bredée.

Vraagstukken en gevaren van het Socialisme
door J, ST. LOE STRACHEY, vertaald door K. BLOKHUIS.
Gorinchem, J. Noorduyn en Zoon, 1909.

Uit onzen Bloeitijd.
Schetsen van het Leven onzer Vaderen in de XVIIe Eeuw
onder redactie van Prof. Dr. S. D. VAN VEEN.
Serie I, No. 4. *Strafproces en Strafrecht* door Mr. D. SIMONS.
Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1909.

Histoire de l'Art.
par Alphonse Roux, preface de Emile Bertaux
ouvrage contenant 372 illustrations.
Paris, Delalain Frères, 1909.

De Beweging.
Algemeen Maandschrift voor Letteren, kunst-, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H. P. BERLAGE, T. J. DE BOER, ALB. VERWEIJ, IS. P. DE VOOYS.
(5e Jaargang, April, Mei 1909.)
Uitgave N. V. Amsterdamsche Boekhandel.

De Boekzaal.
Algemeen Maandschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen.
Orgaan der vereeniging voor openbare leeszalen in Nederland.
(Red. Dr. H. E. GREVE. 3^e Jaargang No. 2, 3.)
Uitgave van Ploegsma & Co., Zwolle.

G. F.

Correspondentie.

Het doet ons veel genoegen, dat onze eerste aflevering zooveel belangstelling heeft gewekt en wij bedanken allen, die hiervan door hun schrijven blijk van hebben gegeven.

Daar vele antwoorden, ingekomen naar aanleiding van de vragen in afl. 1, vrijwel gelijkluidend zijn, konden we niet allen opnemen, wij meenen in dat geval te kunnen volstaan met het plaatsen van die gedeelten, waarvan nog niet door anderen, die eerder inzonden, is melding gemaakt.

H. te 's-Gravenhage. Als u ons uw naam wilt kenbaar maken, zullen we uwe antwoorden gaarne plaatsen.

J. H. F. K. te Utrecht. Voor bijdragen in den geest als u ons zond, houden we ons gaarne aanbevolen, ze liggen juist in de oorspronkelijke bedoeling van ons tijdschrift; in het eerstvolgende nummer plaatsing.

Eenige vragen en antwoorden moesten wegens plaatsgebrek tot het volgende nummer blijven liggen.

RED.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

DE MOSTELLARIA VAN PLAUTUS en de Nederlandsche navolgingen

DOOR

J. E. TER GOUW.

I.

PLAUTUS.

Zoo algemeen bekend als Plautus is door Hooft's onvergankelijk kluchtspel *Warenar* [1]), zoo weinig weet men met zekerheid te zeggen van zijne levensomstandigheden. »De groote menigte,« zegt Prof. Dr. W. Binder [2]), »is gewoonlijk tevreden met het onmiddellijke, en juist daarom voorbijgaande genot, hetgeen de lectuur van romans en verzen verschaft, zonder naar den schrijver of dichter zelf te vragen, terwijl de ontwikkelde, en nog meer de geleerde beoordeelaar ook wel het leven en den daardoor veroorzaakten ontwikkelingsgang van den dichter wenscht te kennen.«

De invloeden te leeren kennen, die op de vorming en beschaving van een modernen dichter hebben ingewerkt, moge een omvangrijk werk zijn, maar is in de meeste gevallen niet ondoenlijk; — de levensberichten echter omtrent een schrijver uit de middeleeuwen en de oudheid zijn altijd schaarsch, onvolledig en onbetrouwbaar. Eeuwen achtereen waren de blijspelen van Plautus bij de Romeinen

---

[1]) Vondel dichtte in 1670:

> »Den Ridder Hooft beving een zucht
> Te volgen Plautus nutte klucht,
> Op Warners naem, een vrecke zot.«

De »nutte klucht« is de *Potterij* of *Aulularia;* het laatste woord is afgeleid van *aulula*, potje, keteltje, het verkleinwoord van *aula* of *olla*, pot. »*Pottery* is eigenlijk *bedriegerij*« zegt R. C. Bakhuizen van den Brink, *Stud. en Sch. III*, bl. 327; niet *eigenlijk*, maar *ook*, want *Pottery* staat tot *Pot* gelijk *Aulularia* tot *Aulula*.

[2]) Voorrede tot T. M. Plautus' *Blijspelen* Berlijn z. j. waaraan wij het meeste uit 's dichters leven ontleenen.

geliefd en nog eeuwen daarna waren zij eene onuitputtelijke bron voor moderne dichters, om daaruit te putten, tot in de 18e eeuw toe; — en hoe weinig is van den dichter bekend!

Zelfs over zijn naam is men lang in 't onzekere geweest: hij heette altijd Marcus Accius Plautus [1]) en ten onrechte: Prof. Ritschl bewees, dat zijn naam luidde: Titus Maccius Plautus.

Hij werd geboren omstreeks 253 v. C. te Sarsina in Umbrië (Midden-Italië), zijne ouders zijn onbekend; evenmin weet men of de naam Maccius van zijn vader afkomstig is, dan of hij dien van zijn voormaligen meester heeft gekregen bij zijne vrijlating, want Plautus was maar een slaaf. De naam Plautus was een bijnaam en beteekent *platvoet*, hetzij dat de dichter zelf platvoeten had, of dat men alle Umbriërs *breed-* of *platvoeten* (plauti, ploti) noemde.

't Is duidelijk, dat men onzen dichter geene wetenschappelijke opvoeding en letterkundige ontwikkeling kan toeschrijven, daar hij tot den slavenstand behoorde, — daar hij echter zeer goed op de hoogte was van de taal en de literatuur der Grieken, kan men onderstellen, dat hij na zijne vrijlating zich zelf gevormd heeft door studie.

Hij kwam jong naar Rome, zijn bloeitijd valt in den 2den Punischen oorlog (218—201 v. C.), een tijd, waarin de zin voor wetenschap en kunst begon te ontwaken.

In Rome werd hij aangesteld bij een schouwburggezelschap, volgens sommigen als knecht, volgens anderen als decorateur of als regisseur. In elk geval had hij zich in die betrekking eenig vermogen verworven, dat hij ongelukkigerwijze tengevolge van eene handelsspeculatie geheel verloor. Nu was hij weer doodarm en werkte te Rome in een stampmolen (oliemolen?)

In dien tijd maakte hij drie blijspelen, nu alle te loor gegaan. Of hij zijne stukken aan de aedilen (ambtenaren) voor veel geld verkocht heeft, of hij toegang heeft gehad tot de eerste kringen der maatschappij en daar zijn smaak en zijne taal heeft verfijnd, zijn onderstellingen, door niets bewezen. Hij stierf ± 184 v. C.

Hij had zijn eigen grafschrift vervaardigd:

»Nu, na Plautus' dood, treurt de geheele schouwburg. Het

---

[1]) Bij Bojesen, *Rom. Ant.* door Dr. Michaëlis heet hij: M. Attius Plautus.

tooneel is ledig; scherts, spel en vroolijke lach, en het tallooze heirleger van verzen, zij beweenen hem alle.«

In keizer Hadrianus' tijd (117—138 n. C.) stonden 130 stukken op zijn naam en werden gespeeld, maar een groot deel daarvan waren afkomstig van oudere dichters en door Plautus omgewerkt; andere waren gemaakt door zekeren Plautius en werden slechtweg ook maar *Plautinische* genoemd.

Beslist van Plautus zijn slechts 20 spelen bekend, waaronder de *Asinaria* (Ezelshistorie), de *Aulularia*, de *Mostellaria* (Spokerij), de *Menaechmi* (Tweelingen) e.a.

Oudere en nieuwere schrijvers zijn het allen daarover eens, dat Plautus uitmunt door zuiverheid en correctheid van stijl, dat hij een sieraad der Latijnsche letterkunde genoemd mag worden, dat zijne verzen zijn gemakkelijk en vloeiend, levendig en klaar; hij heeft het kernachtige van 't Latijn begrepen en toegepast, krachtige en teekenende samenstellingen gevormd, zijn zinsbouw is gespierd, het zinsverband lenig. Omtrent de *kunst*, *oorspronkelijkheid* en *zedelijkheid* zijner stukken zijn de kunstrechters minder tot prijzen gezind. Hij heeft, zegt men, gezondigd tegen »eenheid van handeling en tijd.« »Al is dit,« zegt prof. Binder, »hier en daar het geval, zoo vergete men niet, dat het genie niet eerst bij de kunsttheorieën om raad kan vragen,« maar vrijuit zijne vleugels moet uitslaan. Ook wist Plautus wel, dat de toeschouwers in 't theater slechts eene oogenblikkelijke bevrediging van hun lachlust en geenszins waar kunstgenot zochten.

De tweede beschuldiging: »Plautus is niet oorspronkelijk, maar heeft Grieksche kluchten tot voorbeeld genomen,« is volkomen waar, en Plautus bekent het zelf, maar deze beschuldiging van naar vreemde voorbeelden gewerkt te hebben treft ook Vondel, Hooft, Bredero, Molière en tal van andere, mindere, goden.

Ten derde: »Plautus' grappen kwetsen vaak het zedelijk gevoel.« Dat kan men met evenveel recht zeggen van Huygens, Hooft e.a. en wat men tot verdediging van dezen aanvoert: »onze voorouders noemden het kind bij zijn naam, hunne begrippen waren niet de onze, zij verborgen het kwaad niet onder een sierlijk kleed, om het aanlokkelijk te maken en de verbeelding te prikkelen,« — dat kan ook van Plautus gezegd worden en met des te meer recht, omdat hij zooveel eeuwen vroeger leefde.

En dan ook: uit welke soort van menschen bestond het publiek, dat Rome's schouwburgen in dien tijd vulde?

Eenige weinige beschaafden uitgezonderd, waren het menschen, die noch door school-, noch door godsdienst-onderricht eenigszins gevormd waren, maar door handen- en veldarbeid, of in den oorlog gehard en ook verhard waren en dus in alles nog op een lagen trap van ontwikkeling stonden.

Voor zulk een publiek moesten de grappen scherp en grofkorrelig zijn, ja mochten ruw en plomp zijn, als men maar lachen kon.

Ook de personages op het tooneel stemden met het publiek daarvóór overeen: doordraaiers, lichte meiden, klaploopers, koppelaars, doortrapte slaven en dergelijken. Zijn het niet de *Kakkerlakken, Lichte-Wiggers, Mooi-Alen, Snaphanen* onzer 17de eeuwsche kluchten?

Ook de versbouw zijner blijspelen was er op berekend, het volk te boeien: zijne verzen waren niet aan de strenge regels der poëtiek onderworpen, en vrijwel op dezelfde wijze gevormd als de verzen van Hooft, Coster, Bredero en andere onzer klassieke kluchtspel-dichters.

II.

DE MOSTELLARIA.

Dit woord beteekent eenvoudig *spokerij*, van *mostellum*, eene vervorming van *monstrellum*, het verkleinwoord van *monstrum*, monster, wonderding.

Het stuk is geheel Grieksch, de personen zijn Grieken en het tooneel stelt voor eene straat in Athene met de huizen van Theopropides (rechts) en Simo (links). De weg naar de haven der stad gaat links af en aan den rechterkant ziet men een altaar. De personages zijn:

Theopropides, een rijk koopman;
Philolaches, zijn zoon;
Philematium, diens beminde.

Scapha, haar meid;
Tranio en Sphaerio, slaven in het huis van Theopropides;
Grumio, slaaf op zijn landgoed;
Kallidamates, vriend van Philolaches;
Delphium, beminde van Kallidamates;
Phaniscus, eerste advorsitor, d. w. z. slaaf, die zijn meester van drinkgelagen moet afhalen en thuisbrengen;
een tweede advorsitor;
Simo, een grijsaard, buurman van Theopropides;
Misargyrides, een woekeraar,
en nog eenige slaven van Theopropides.

Het stuk telt vijf bedrijven, elk door het gezang van een »cantor« geopend naar Grieksche wijze: de gordijn bestond nog niet. [1])

Het geheele eerste bedrijf wordt gevuld met een twist tusschen Grumio en Tranio. De eerste verwijt den ander, dat deze zijn meester, den jongen heer, geheel bederft. Tranio laat zich dat niet zeggen en geeft Grumio klappen en Grumio verweert zich met te zeggen: »laat eerst de oude heer maar gezond en wel terugkeeren, dien gij in zijne afwezigheid uitzuigt, jij, fijne pronker, lieveling van 't gemeen, die binnen korten tijd aan den stampmolen zal gezet worden of onder de kettinggangers verblijven«; (voor verwende stadsslaven was het eene harde straf, naar het landgoed verwezen te worden, waar zij moesten draaien aan den stampmolen en, met kettingen geboeid, onder de zweep van een strengen opzichter hun werk moesten verrichten.)

Tranio daar weer tegenin: »Jupiter en alle goden verdoemen u, gij stinkt naar knoflook (uien); bok! lomperd! bastaard van bok en teef!« Grumio: »Wilt gij dan, dat ik naar uitheemsche parfumerieën riek?« En zoo gaat het schelden nog een poosje voort, totdat Grumio zegt; »ik ga weer naar het land, want ik zie den jongen heer aankomen, die eerst zoo goed was en nu zoo bedorven is,« — waarmede het eerste bedrijf onder het blazen van een deuntje op de fluit eindigt.

Gedurende deze muziek brengen slaven twee sofa's uit het huis van den ouden heer, om bij het drinkgelag te dienen. Philo-

[1]) Bij de klassieke tragoediën der Grieken had men koren, reien, die elk bedrijf openden; gewoonlijk was het koor in drie groepen verdeeld, die beurtelings den zang, den tegenzang en den toezang voordroegen. Bij het Romeinsche volkstheater kon men het met één zanger af, die bij afwisseling op de fluit speelde.

laches, de zoon, treedt op en houdt eene alleenspraak over zich zelf. Hij vergelijkt zich, en ieder mensch, bij een nieuw huis, goed en doelmatig, zooals het uit de handen van den bouwmeester is voortgekomen. Maar nu komen de slordige en nalatige huurders, die het huis verwaarloozen, zoodat het toegankelijk wordt voor regen en wind, stof en verrotting.

Alzoo ook de mensch: als kind wordt hij door zijne ouders opgevoed en onderwezen, opdat er iets goeds uit hem kan voortkomen. »Zoo ben ook ik braaf en ordelijk geweest, zoolang ik onder toezicht van den bouwmeester stond, maar toen ik mijn eigen wil begon te volgen, is het werk van den architect bedorven. Eerst kwam de *luiheid* haar intrek nemen, zij was voor mij de *storm*, die *hagel* en *regen* bracht, en het beschermende *dak* wegnam. Plotseling kwam de *stortregen*, d. i. de *liefde*, die mijn geheele wezen verweekelijkt heeft. Nu zijn geld, krediet, goede naam, deugd, fatsoen, alles weg, ik ben, helaas, voor niets meer te gebruiken en dat is alles mijne eigen schuld.« Hij wil weggaan, maar daar hij de deur van zijn huis ziet opengaan, verbergt hij zich op den achtergrond.

(De vader van Philolaches is namelijk vóór drie jaren op eene handelsreis naar Egypte gegaan. Gedurende zijne afwezigheid heeft zijn zoon in gezelschap van den losbol Kallidamates en den gewetenloozen Tranio een groot deel van het vaderlijk vermogen bij kroes en dobbelsteenen doorgebracht en bovendien de fluitspeelster Philematium, eene slavin, voor 30 mina's (1350 gulden) losgekocht; deze som en later nog 10 mina's (450 gulden) heeft hij van een woekeraar, Misargyrides, geleend.)

Twee slaven brengen uit het huis een tafeltje en eene zitbank en zetten beide op den voorgrond neer.

Philematium met hare kamenier Scapha treden uit de woning, de eerste zet zich neer en laat zich door Scapha aan haar toilet helpen.

»Zie eens, Scapha, hoe mij dit kleed staat, ik wil Philolaches behagen, mijn oogappel, mijn beschermer.«

»Waarom zoudt ge u nog met sieraden oppronken, daar ge al liefelijk genoeg zijt door uw liefelijk gelaat? Niet het kleed beminnen de jongelieden, maar wat in 't kleed steekt.«

Dit hoort Philolaches en zegt terzijde: »wat een geslepen rakker is die Scapha, hoe kent zij het denken en gevoelen van verliefden!«

Scapha gaat voort met hare meesteres te vleien, en deze, met alle vleierij af te wijzen. »Maar«, vervolgt Scapha, »vertrouw niet op hem alleen, hij zal u verlaten, als de ouderdom komt en hij genoeg van u heeft.« — »Dat hoop ik niet!« — »Wat men niet hoopt, komt dikwijls onverhoopt. Hoe zag *ik* er vroeger uit, *ik* ben niet minder bemind geworden dan *gij*, maar hij heeft mij versmaad en verlaten, toen het noodlot mijne lokken deed verbleeken.«

Philolaches bij zich zelf: »Ik zou die opstookster de oogen kunnen uitkrabben, maar wat een lief en braaf meisje is Philematium!«

Scapha: »als gij zoo juist weet, dat gij hem altijd zult toebehooren en hij u, dan moogt gij de zes haarvlechten dragen«. (De dracht der gehuwde vrouwen, verboden aan haar, die in vrije liefde leefden; zoo was het nog in den tijd van keizer Vespasianus; vergelijk: *Urbi et Orbi* bl. 15.)

Philolaches: »ik zou liever mijn eigen vader verkoopen, dan u, zoolang ik leef, gebrek te laten lijden; ja, kwam de tijding, dat mijn vader dood was, dan zou ik afstand doen van mijn erfdeel en u als erfgename doen erkennen.«

Scapha (op het huis wijzend): »ja, daarbinnen wordt dag aan dag gesmuld en gedronken, niemand denkt daar aan sparen«.

Philematium: »wilt ge goeds van hem zeggen, dan moogt gij voortgaan, wilt ge op hem smalen, dan krijgt ge slaag«. Scapha wil nog wat zeggen, maar hare meesteres beveelt haar den (zilveren) spiegel en het kistje met sieraden (halssnoeren, armbanden, haarnaalden) te geven. »Zit alles net? Is mijn haar netjes opgestoken?«

Scapha: »Daar gij geheel en al zoo net zijt, moet ook uw haar wel net zijn.«

Philolaches op den achtergrond: »Is er wel iets miserabelers dan dit wijf? nu is het de smerigste vleister, eerst deed zij niets dan smalen!«

Philematium: »Geef het poeder hier!«

Scapha: »Waarvoor?«

Philematium: »Om mijne wangen te poederen.«

Scapha: »Dat zou zijn, ivoor met inkt te willen wit maken.«

Philematium: »Nu het blanketsel!«

Na nog eenige discussiën over parfumerieën is het toilet voltooid en treedt Philolaches te voorschijn, die zijne groote ingenomenheid met de lieftalligheid zijner beminde betuigt en Scapha

gelast alles weg te ruimen; een paar slaven dragen de meubels in huis en brengen daarna waschwater, een tafeltje en dobbelsteenen naar buiten.

Daar komt Kallidamates met zijn liefje aan in de verte: »ja, hij is het, bravo! wees welkom!«

Hij komt op, zwaaiend, aangeschoten, met Delphium aan den arm en gevolgd door de beide advorsitores, die hun heer van eene andere partij hebben afgehaald.

»Ik wenschte, dat je gauw Philolaches haalde! Verstaan? jij, Phaniscus. Van die andere partij ben ik weggeloopen, die lui hingen mij de keel uit. Philolaches is een beste kerel, daar zullen wij 't goed hebben. Denk je dat ik b-b-besist b-ben!?«

Delphium: »Een beetje toch wel!«

Kal.: »Laat ik u omarmen, je bent lief, houd mij vast!«

Delphium: »Sta op je beenen en val niet!«

Die dronkenmanspraatjes duren nog een beetje voort, Philolaches komt er aan en wordt begroet met: »ha, fameus, Philolaches, beste vriend op aarde, wees gegroet!« Zij gaan zitten, de slaven reiken waschwater rond, een ander komt met de wijnkruik en vult de bekers, men gaat lustig drinken met begeleiding van muziek.

Midden in de pret komt Tranio in groote haast van de haven en roept: »Jupiter, de heer des hemels, spant alles in, om mij en mijn jongen meester te verderven. De oude heer is van de reis terug. Tranio zal zijn straf niet ontgaan. Is er iemand, die een stuk geld verdienen wil en zich vandaag voor mij wil laten kruisigen? Waar zijn ze nu, die voor drie stuivers de torens der vijanden bestormen en zich in den dichtsten pijlenregen storten? (n.l. de soldaten). Een talent (60 mina's of 2700 gulden) bied ik, voor wie het eerst naar den geeselpaal loopt, maar onder beding, dat hij zich tweemaal de handen en tweemaal de voeten laat binden, dan kan hij het geld contant van mij krijgen.«

Philolaches, die Tranio van de haven ziet komen, roept uit: »daar komt eindelijk de visch, daar komt Tranio van de haven,« maar deze kijkt zeer bedrukt en roept: »Ik en gij.« »Wat ik en gij?« »Zijn verloren!« »Waarom?« »Uw vader is terug!« Allen staan op; »waar is hij?« »In de haven.« »O wee, wat doe ik nu?« Tranio: »Voor den drommel, gij vraagt, wat gij doet!? Gij drinkt!« Algemeene verslagenheid, men begrijpt, dat het met

het vroolijke leventje uit is. Kallidamates slaapt; Delphium schudt hem wakker: »Sta op! de vader van Philolaches is thuis gekomen.« Hij: »Lang leve de vader! zoo, is je vader daar? zeg hem, dat hij maar weer heengaat,« hij valt weer in slaap.

Philolaches is wanhopig, het huis vol gasten, dronkenlui en deernen, maar Tranio stelt hem gerust en zint op redding. (Het geheele stuk steunt nu verder op de doortraptheid en het liegen van Tranio.)

Tranio zegt, dat de jongelieden allen in huis moeten gaan, dit van binnen sluiten en doodstil zijn, alsof er geen mensch in het huis ware; hij vraagt om »den Lakonischen huissleutel« (d. i. de sleutel, om de deur van buiten te sluiten)[1]) en Philolaches geeft zich geheel aan zijn doorzicht en beleid over.

Sphaerio komt met den sleutel: »ga naar binnen, Sphaerio, grendel de deur van binnen, dan sluit ik hier en ga mij dichtbij verbergen, ik zal er voor zorgen, dat de oude heer het niet eens waagt, het huis aan te zien en dat hij met de handen voor de oogen en bleek van schrik hard wegloopt.

DERDE BEDRIJF.

Theopropides komt op van links, twee slaven met zijne bagage volgen.

»Duizendmaal dank, o Neptunus, dat gij mij levend uit uwe macht hebt laten ontsnappen, maar ik zal wel oppassen, dat ik mij nooit weer op het natte element waag, ik blijf er ver vandaan.«

Tranio (ter zijde): »Groote domheid, Neptunus, dat ge u zoo'n schoone vangst hebt laten ontgaan!«

Th.: »Na drie jaren kom ik uit Egypte terug, wat zullen de mijnen blij zijn!«

Tr.: »Nog blijder zouden zij zijn, als zij de tijding van uw dood hadden gehad!«

Th. wil in huis: »Wat moet dat nu? Overdag is de deur op slot! ik zal kloppen, hei daar, de deur open!«

Tranio komt naar voren: »Wie is dat, die zoo dicht bij ons huis komt? Ha, Theopropides, Mijnheer! wees gegroet! 't Is mij aangenaam, u gezond te mogen begroeten; hebt ge 't al dien tijd goed gehad?«

Th.: »Uitstekend! maar bij u is 't in de bovenkamer niet pluis.«

---

[1]) Clavis laconica, ook een valsche sleutel.

Tr.: »Hoe zoo?«

Th.: »Omdat ge zoo buiten het huis rondloopt, en niemand opendoet of antwoord geeft, ik heb de deur bijna stuk geklopt.«

Tr. (schijnbaar zeer verschrikt): »Om Godswil, hebt gij het huis aangeraakt?« — »Waarom niet? ik heb de deur bijna kapot geklopt.« — »Gij hebt het huis aangeraakt?« — »Ja, aangeraakt en geklopt.« — »Wee!« — »Wat zou dat?« — »Verschrikkelijk!« »Wat is er dan gaande?« — »Vlucht, ik smeek u, vlucht weg van dit huis, en laat die twee slaven ook gauw weggaan.« — Tranio knielt en raakt den grond met zijue handen aan, alsof hij een gebed deed tot de goden der onderwereld, en gelast ook den slaven, het te doen. De heer des huizes begrijpt er niets van, maar Tranio vertelt hem eindelijk, al liegende, dat het huis al zeven maanden onbewoond is, omdat vóór jaren daarin een moord geschied is, die nu eerst is uitgekomen: de toenmalige eigenaar had zijn gast, die van over de zee gekomen was, gedood en beroofd en ergens in dit huis onder den grond gestopt; »ik geloof,« zegt hij, »dat die booswicht de man is, die het huis aan u verkocht heeft.« — »Waaruit leidt ge die geschiedenis af?« — »Luister! Uw zoon had ergens gedineerd, na zijne tehuiskomst gingen wij naar bed en sliepen in. Toevallig had ik vergeten de lamp uit te blazen; 's nachts schreeuwde uw zoon luidkeels, hij vertelde mij, dat die doode hem in den droom was verschenen, zich Diapontius[1]) noemde en tot hem zeide: hier woon ik, want Pluto wil mij niet in de onderwereld opnemen, omdat ik vóór den tijd het leven heb verlaten. Zonder lijkfeest heeft men mij hier in dit huis verstopt; vervloekt is dit huis! Verlaat het!«

Iemand in huis beweegt zich en Tranio roept door het sleutelgat: »St, st!« en tot den ouden heer: »de deur heeft geklapperd, dat zijn zeker klopgeesten.« — Theopröprides krijgt het benauwd: »Het bloed stolt mij in de aderen, levend halen de dooden mij in den Acheron. Waarom vlucht gij dan niet, Tranio?» — »Ik heb vrede met de dooden! bekommer u niet om mij, maar vlucht spoedig en roep Herkules aan.«

Bevend zegt de oude heer nu: »Herkules, u roep ik aan!«, trekt den mantel over het hoofd, mijdt angstig zijn huis en gaat rechts af, de slaven volgen hem grinnikend.

Tranio treedt nu naar voren en zegt: »O, eeuwige goden,

[1]) *Diapontios* bet.: »overzeesch«.

weest mij genadig! Wat heb ik heden al booze streken uitgehaald!«

De woekeraar Misargyrides komt van rechts op: »Zulke vervloekte zaken heb ik nog geen enkel jaar gedaan, den geheelen dag loop ik op de markt rond, niemand wil mij ook maar één koperen penning leenen.«

Tranio: »Nu ben ik voor eeuwig verloren, de geldschieter staat daar, die het geld geleend heeft, waarvoor het meisje gekocht is.«

Hij ziet Theopropides terugkomen, die hem vertelt, dat hij den man gesproken heeft, van wien hij het huis gekocht heeft.

Tranio: »Gij hebt hem toch niet verteld, wat ik u gezegd heb?« — »Ik heb hem alles verteld!«

Tranio, angstig: »Alles?« — »Ja, alles; maar hij ontkent alles.«

Tranio: Zoo, hij bekent niets?«

Th.: »Wat zal ik nu doen?«

Tranio: »Ik bid u, neem een scheidsrechter, (zacht) maar neem er een, die mij gelooft, (luid) gij zult uw proces zoo gemakkelijk winnen, als een vos peren eet.«

(Een scheidsrechter te benoemen, was bij de Ouden een zeer gebruikelijk middel, om twisten te beslechten.)

Misargyrides komt naar den voorgrond: »Daar is Tranio, de slaaf van Philolaches, die mij kapitaal noch interest betaalt.«

Theopropides vraagt Tranio, waar hij heen gaat. »Nergens,« zegt deze, maar tracht zich tusschen zijn meester en den geldschieter te plaatsen en zegt: »wees hartelijk gegroet, Misargyrides!« Deze groet terug en vraagt naar zijn geld, waarop Tranio boos uitroept: »weg! bloedzuiger, nauwelijks zijt ge hier of ge zoekt twist.«

Misargyrides: »Nu, geen grappen!«

Tr.: »Zeg dan wat ge wilt.«

M.: »Waar is Philolaches?« Theopropides ziet op bij 't hooren van dien naam.

Tranio neemt den woekeraar ter zijde en zegt heel vriendelijk: »Gij kondet nooit gelegener komen dan nu.«

M.: »Krijg ik dan mijn renten?«

Tr.: »Schreeuw zoo niet!«

M.: »Ik wil schreeuwen!«

Tr.: »Ga als 't u blieft naar huis en kom van middag weerom.« — »Krijg ik dan geld?« — »Ja!« — »Waarom zal ik dan terugkomen en onnoodige moeite doen; ik blijf hier tot den middag.« — »Ga dan nu naar huis!« — »Neen, geef mij mijn interest!« — »Nu

krijgt gij niets!« — »Betaal mij, dan ga ik dadelijk weg!« — »Gij zult het kapitaal krijgen.« — »Neen! de rente wil ik eerst!« — »Wat, smerige kerel, kom je hier om op je poot te spelen? Nu krijg je niets, want hij is je niets schuldig.«

De twist duurt voort; de geldschieter wil de rente hebben, Tranio belooft hem het kapitaal (omdat bij de betaling van dit eenig uitstel bedongen moet worden) en denkt zich van hem te ontslaan door te vertellen, dat de vader gekomen is, die hem kapitaal en interest betalen zal.

Theopropides bemerkt den geldschieter en vraagt, wat dat voor een man en voor geld is, dat deze hebben wil.

Tranio: »'t Is geld, dat uw zoon hem schuldig is, niet veel: veertig mina's.« — »Niet veel! en dan de interest?« — »Vier en veertig mina's in 't geheel.«

M.: »Zooveel verlang ik ook, niet meer.«

Tr.: »Ik wenschte, dat ge maar één halven stuiver meer verlangd hadt.« (Omdat bij te veel eischen naar 't Romeinsche recht de geheele eisch afgewezen werd.) En tot den vader: »Zeg hem, dat gij betalen zult en daarmee uit.«

Th.: »Ik? moet ik betalen? waarom?« — »Ja.« — »Ik?« — »Ja, gij; beloof het hem maar.« — »Zeg mij dan tenminste, waar het geld gebleven is!« — »Dat is goed besteed: uw zoon heeft een huis gekocht.« — »Een huis?« — »Een huis!« — »Bravo, Philolaches slacht zijn vader, hij doet zaken!« — »Ja, omdat het met uw huis zoo slecht geschapen staat, heeft hij dadelijk een ander huis gekocht.«

»Hoe duur?« — »Voor twee voltalenten (= 120 mina's = 5400 gulden). Deze veertig mina's heeft hij vooruit betaald; wij hebben ze van dezen man geleend, verstaat gij wel?« — »Braaf zoo!«

Nu komt de geldschieter weer op, daar het bijna middag is. »Jongmensch,« zegt de Vader, »morgen kunt gij het geld bij mij komen halen,« waarop de ander tevreden heengaat. Tranio roept hem achterna: »Alle goden en godinnen zullen je den nek breken! Er is geen smeriger zootje dan geldschieters!«

De oude heer vraagt nu, waar het nieuwe huis staat. Zijn slaaf aarzelt en zint op nieuwe leugens. »Wilt gij haast antwoorden?« — »Zeker, ik praktiseer, hoe de naam van den vorigen eigenaar is« en op aandringen van den heer antwoordt hij op goed geluk, wijzende op Simo's huis: »dat huis heeft hij gekocht.«

De vader wil het huis gaan bezichtigen, maar nu zit Tranio weer in de klem en verontschuldigt zich met te zeggen, dat er vrouwen in wonen en men eerst dient te vragen of het dezen gelegen komt; Mijnheer vindt dat billijk en gelast zijn slaaf belet te vragen, terwijl hij op hem zal wachten en naar rechts afgaat.

Tranio gaat naar het huis, waar juist Simo naar buiten treedt. Simo houdt een korte alleenspraak, beklaagt zich over zijne vrouw en komt Tranio tegen. »De goden groeten u, Simo!« — »Dag Tranio«. — »Hoe gaat het?« — »Niet kwaad, hoe maakt gij het? maar wat hier in Theopropides' huis gebeurt, weet ik niet, gijlieden leeft daar fijn: bij wijn, lekker eten, keurige visch geniet gij uw leven!«

Tranio: »Ja, vroeger was het een leventje, nu is alle vreugde uit, wij zijn verloren, Simo.«

Terwijl hij zich aldus met Simo onderhoudt, roept Theoproprides achter de coulissen: »hola, schurk, kom je eindelijk?« — »Ja, dadelijk!«

Simo: »Maar wat is er dan toch met ulieden?«

Tranio: »de oude heer is van de reis terug.»

Simo: »Ja, dan wordt voor u dadelijk de strop klaargemaakt, dan gaat gij onder de kettinggangers.«

Tranio: »Ik smeek u, verraad mij niet bij mijnheer!«

Simo: »Van mij zal hij niets weten. Heeft uw meester al iets van uwe zonden en van die zijns zoons bemerkt?«

Tranio: Nog niets, maar hij laat u dringend verzoeken, hem uw huis te laten zien.«

Simo: »Maar het is niet te koop.«

Tranio: »Dat weet ik zelf wel, maar mijnheer wil aan zijn huis vrouwenvertrekken en badkamers laten bouwen en een tuin en een zuilengang.«

Simo: »Wat praktiseert hij dan?«

Tranio: »Hij wil zijn zoon zoo spoedig mogelijk laten trouwen en nu heeft een architect hem uw huis als buitengewoon mooi beschreven en als gij er niet tegen hebt, zou hij daaraan een model willen nemen«.

Simo beweert daartegenin, dat zijn huis niet zoo bijzonder mooi is en veel last van de zon heeft, maar geeft toch eindelijk zijne toestemming; hij zegt: »ga en roep uw meester!« en gaat zijn huis binnen.

Tranio houdt nu eene lofrede op zichzelf: »Alexander de Groote en Agathocles hebben beiden groote daden verricht, welke eer geniet ik dan niet, die geheel alleen onsterfelijke streken uitvoer. De eene oude laat zich wat wijsmaken, de andere ook, maar ik moet nog antwoord brengen; hei! Theopropides!«

Th.: »Nu, wie roept mij daar?«

Tr.: »Een slaaf, zijnen meester tot in den dood getrouw«.

Tranio krijgt nu eene duchtige berisping, omdat hij zoo lang getalmd heeft en wijst zijn meester op Simo, die weder naar buiten is gekomen. Hij maakt hem opmerkzaam, dat Simo zoo treurig kijkt, omdat hij zijn huis verkocht heeft en het zoo gaarne van Philolaches zou terugkoopen.

Theopropides: »In 't geheel niet, waren wij bekocht, dan zou hij het niet terug willen nemen.«

Zij gaan beiden naar Simo en na wederzijdsche begroetingen, zegt Simo, dat het hem zeer aangenaam is, het huis te laten bezichtigen. »Maar de vrouwen?« vraagt Theopropides. — »O wat! bekommer u niet om de vrouwen, bekijk het geheele huis alsof het uw eigen ware!« — Theopropides: »alsof?« — Tranio, lont ruikende, zacht: »Ach, gooi hem niet voor de voeten, dat gij het gekocht hebt! Ziet gij niet het bedroefde gelaat van den oude?«

Zij bezichtigen alles: de hal vóór het huis, den tuin, de deurposten.

Theopropides: »Ik geloof, dat ik nooit mooier deurposten gezien heb.«

S.: »Ik had ze destijds ook goed moeten betalen.«

Tr. zacht: »*ik had* — hoort gij het? hij kan zijne tranen niet terughouden.«

»S.: »Ik heb er drie mina's voor betaald, behalve de vracht.«

Th.: »Ze zijn echter geheel doorknaagd van den houtworm.«

Tr.: »Het hout is niet op den goeden tijd geveld, maar ze zijn nog bruikbaar, als men ze teert. De posten zijn niet door een of anderen brijetenden barbaar bewerkt.«

(Men moest het hout tusschen October en Februari vellen, om geen last van den houtworm te hebben. Een brijetende barbaar is een Romein: pap was in dien tijd de hoofdschotel der Romeinsche volksklasse. De Atheners, waartoe Theopropides, Simo en de anderen behoorden, zagen laag neer op de Romeinen. De deurposten waren Grieksch kunstwerk en geen Romeinsch handwerk.)

Zoo wordt het geheele huis in bijzonderheden bekeken; Tranio waarschuwt voor den hond en jaagt hem weg, maar Simo zegt, wat ieder hondeneigenaar zou zeggen: »hij doet niets, hij is zoo mak als eene duif«, en gaat naar de markt. De beide anderen gaan naar binnen.

VIERDE BEDRIJF.

Phaniscus, de slaaf, houdt eene alleenspraak over slaven, die klappen na klappen krijgen, omdat zij brutaal zijn of wegloopen; als men ze weer opvangt, krijgen zij slaag met interest van interest; daar houdt hij niet van. Als de slaven goed zijn, is de meester ook goed. Van al de slaven is hij de eenige, die zijn meester zal gaan halen; als deze dat morgen verneemt, krijgen zij met de ossenzweep, hij niet. Bij hem thuis wonen zooveel slechte kerels, die hun beetje geld verbrassen en die altijd slaag verdienen. Als zij hun meester moeten gaan halen, zeggen zij: ik ga niet, en dan bespotten zij Phaniscus, die het wel doet, om bij vreemde menschen te smullen van den afval, zoo'n veelvraat! zeggen zij.

Daar komt zijn kameraad aan, die hem verwijt, dat hij flauwe grappen verkoopt, »looden penningen slaat«. Zij kloppen beiden aan de deur van het betooverde huis: »hei daar! wie opent de deur?« — Geen antwoord, beiden blijven voor de deur wachten.

Uit Simo's huis komen Theopropides en Tranio. De laatste vraagt, of zijn heer met den aankoop tevreden is. »Tevreden? in de hoogste mate!« — »Hoe vindt gij het vrouwenvertrek en de zuilengang?« — »Prachtig, prachtig, bood iemand mij zes voltalenten zilver, hij kreeg het niet daarvoor.« — »Daarom heb ik uw zoon geraden, het geld op te nemen.« — »Uitstekend, nu zijn wij dus nog 80 mina's schuldig.« — »Zeer juist, geef mij het geld, dan zal ik het hem brengen.« — »Denk jij, dat ik mij door jou bij den neus zal laten nemen? Ga naar het landgoed, en meld mijnen zoon mijne terugkomst.« — »Om u te dienen.« (Ter zijde): »Nu ga ik door de achterdeur naar binnen, om den gasten te vertellen, hoe goed alles marcheert en hoe ik den oude van het huis weggepraktiseerd heb.«

Intusschen staat Phaniscus te wachten en te luisteren, hij begrijpt er niets van, geen geraas, geen fluitspel, alles doodstil. Theopropides ziet hem: »Wat doen die lui aan mijn huis? Waarom

kijken zij zoo naar binnen?« — De kameraad van Phaniscus roept: »Hei, Tranio! doe open! wij moeten onzen heer Kallidamates afhalen.«

Theopropides: »Hé, slaven, wat doen jelui daar? waarom slaat ge de deur bijna kapot?«

Phaniscus, die Theopropides niet kent: »Onze meester is hier aan 't drinken.«

Theopropides: »Uw meester zit hier te drinken!?«

Ph.: »Zeker.«

Th.: »Je durft heel wat te zeggen!«

Ph.: »Wij komen hem halen, onzen mijnheer, hoe dikwijls moet ik dat zeggen?«

Th.: Mijn jongen, hier woont niemand.«

Ph.: »Woont de jonge Philolaches hier niet in dit huis?«

Th.: »Hij woon*de*, maar is al lang verhuisd.«

Ph.: »Gij dwaalt, vadertje, want hij woonde hier gisteren en heden nog.«

Th.: »Neen, het huis is al zes maanden leeg.«

Nu vertelt Phaniscus den ouden heer, dat men sedert het vertrek van den eigenaar voortdurend gegeten, gedronken, gespeeld heeft en fluitspeelsters en harpspeelsters heeft laten komen. — »Wie?« — »Wel, Philolaches.« — »Wat voor een Philolaches?« — »Zijn vader heet, meen ik, Theopropides.«

Nu begint de vader eerst te vermoeden, dat men hem bedrogen heeft, hij verneemt, dat zijn zoon eene fluitspeelster, Philematium, gekocht heeft voor dertig mina's, haar de vrijheid geschonken en voortdurend goede sier gemaakt heeft met Phaniscus' meester. Verder vraagt de oude heer, of zijn zoon het huis daarnaast gekocht heeft; antwoord: »neen!« — Of hij den eigenaar 40 mina's vooruit heeft betaald: »ook dat niet!«

»Wee mij,« roept de oude man uit, »gij maakt mij ongelukkig.« Phaniscus antwoordt: »hij heeft veeleer zijn vader ongelukkig gemaakt, maar vooral die doortrapte schurk Tranio, die zou zelfs Hercules bankroet maken.« [1])

Th.: »Is het wel waarheid, wat gij zegt?«

Ph.: »Waarom zou ik liegen?«

Th.: »Ga met mij mee!«

[1]) Hercules had recht op een tiende van elke groote winst, bijv. oorlogsbuit; daarom heette het, dat hij verbazend rijk was.

Ph.: »Ik niet, dan krijg ik slaag.«

De beide slaven gaan rechts af.

Theopropides jammert, dat hij een verloren man is en Simo, die van de markt komende naar huis gaat, ziende, vraagt hij hem, of hij veertig mina's van Philolaches heeft aangenomen — of soms van Tranio.

»Van geen van beiden.« — »Wat, wilt gij op deze wijze den koop te niet doen?« — »Wat voor koop?«

»Den koop, dien mijn zoon met u gesloten heeft.«

»Uw zoon een koop met mij gesloten?!«

»Ik ben u toch nog 80 mina's schuldig?«

»Dat weet ik niet, maar als gij ze schuldig zijt, geef ze dan maar op. Maar waarover hebben wij gehandeld?«

»Wel, mijn zoon heeft uw huis gekocht.«

Nu begrijpt Simo er ook niets meer van en beide oude heeren krijgen de hoogst gaande ruzie. Eindelijk zegt Simo, dat Tranio hem dan zeker een poets gebakken heeft. »Ja,« zegt de ander, »op de gemeenste manier; maar bewijs mij dan tenminste nog dezen dienst: leen mij de armen uwer slaven en een dikken stok!« — »Zeer gaarne.« — »Dan zal ik u vertellen, hoe of die kerel mij bedrogen heeft.«

VIJFDE BEDRIJF.

Tranio: »Wie bang is in 't gevaar, is geen koperen penning waard.« En nu bluft hij op zijne heldendaden en zijne leugens en verhaalt, dat hij, toen zijn meester hem naar de buitenplaats zond, om z.g. zijn zoon te roepen, door een zijdeurtje in den tuin is geslopen, en zijne kameraden door een achterdeurtje en door een zijstraatje in veiligheid heeft gebracht en toen de gasten tot eene bijeenkomst heeft geroepen om te beraadslagen. Nauwelijks waren zij bijeen, of ze sloten hem van de beraadslaging uit, waarover hij zeer boos was. En zoo redeneert hij door, als hij zijn meester ziet aankomen en zich het genot van een gesprek met hem wil gunnen.

Theopropides roept tot de slaven in Simo's huis: »Blijft hier wachten achter de deur en houdt de handboeien gereed!«

Daarop overlegt hij bij zichzelf, hoe hij Tranio afstraffen zal, maar — hij zal listig achter de waarheid komen!

Tranio heeft hem in de gaten: »Als u soms mij zoekt, stel ik mijn persoon te uwer beschikking.«

Th.: »Zoo, Tranio, hoe gaat het met de zaken?«

Tr.: »De landlieden komen van het land, uw zoon zal dadelijk hier zijn.«

Th.: »Dat 's goed. Hoor eens, ik geloof, dat onze buurman een ondeugende, doortrapte kerel is.«

Tr.: »Hoe zoo?«

Th.: »Omdat hij beweert, u niet te kennen, en dat gij hem geen halven stuiver geld betaald hebt.«

Tr.: »Ga weg, gij steekt den gek met mij, ik geloof niet, dat hij het loochent.«

Th.: »Hij heeft mij aangeboden, dat ik al zijne slaven ondervragen mag.«

Tr.: »Praatjes; doe hem liever een proces aan [1]), ik zal dadelijk gaan en hem halen.« (Hij wil op de vlucht gaan.)

Th.: »Halt, blijf hier! Eerst zal ik de slaven tot getuigen roepen.«

Tr.: »Dat zal, geloof ik, wel het beste zijn.«

Th.: »Ik zal de mannen maar laten komen.«

Tranio gaat tegen het altaar zitten, daar is hij veilig [2]), en vandaar uit zal hij zijn meester nog plagen. Deze gelast hem op te staan, tevergeefs: Tranio blijft zitten.

Theopropides bakt zoete broodjes, scheldt, beschuldigt hem; Tranio zit op de trappen van 't altaar en blijft zitten.

Kallidamates heeft zijn roes uitgeslapen. Hij heeft de geheele zaak nu goed ingezien en begrijpt, dat hij eigenlijk de eenige is, die als bemiddelaar kan optreden. Hij begint met Theopropides ten eten te noodigen, maar deze bedankt ernstig.

Tranio roept intusschen: »Neem het maar aan, anders wil ik wel gaan.«

Th.: »Galgestrop! houdt gij mij nog voor den mal! ge zult niet gaan, ik zal u laten kruisigen, zooals gij verdient.«

Tranio: »Nu is er een scheidsrechter: (op Kallidamates wijzend) draag hem uw zaak voor.«

Theopropides verwijt hem, dat hij zijn zoon bedorven heeft; Tranio erkent dit: »Ik geef toe, dat hij in uwe afwezigheid pleizier

---

1) Om de kwestie op de lange baan te schuiven.

2) Men weet, dat het altaar eene vrijplaats was. Zie daarvan ook voorbeelden in het Oude Testament: I Koningen I: 50—53.

heeft gemaakt, hij heeft eene deerne vrijgekocht, geld op interest geleend; ik geef toe, het geld is verdaan. Maar wat heeft uw zoon anders gedaan, dan de jongelui uit de beste familiën?«

Th.: »Dat is nog het ergste niet, maar dat gij mij bedrogen hebt, wat zullen mijne vrienden Demipho en Philonides daarvan zeggen?«

Tr.: »Vertel hun, hoe uw slaaf u gefopt heeft. Ge zult een uitstekend voorbeeld voor een blijspel zijn.«

Kallidamates treedt nader en doet een goed woord voor zijn vriend Philolaches, hij bidt om vergiffenis voor de zonden uit jeugdige onbezonnenheid begaan: »Hij is uw zoon en ik ben medeplichtig; kapitaal, renten, alles wil ik uit mijn eigen zak betalen.«

Theopropides is hierdoor al zeer gerustgesteld: »Ik ben niet boos meer, integendeel, hij mag voor mijne oogen drinken, beminnen, alles doen, wat hij wil, als hij zich maar schaamt.«

K.: »Hij schaamt zich diep!«

Tranio: »Hebt gij hem vergeven, wat gebeurt nu met mij?«

Th.: »Opgehangen wordt gij.« [1])

Tranio: »En als ik mij schaam?«

Th.: »Als de goden willen, zult gij sterven.«

K.: »Maak uwe genade vol en scheld Tranio zijne straf kwijt!«

Theopropides is echter niet te vermurwen, maar Kallidamates houdt niet op.

Eindelijk zegt de oude heer:

»Nu, loop weg, loop ongestraft weg! En ga dien heer bedanken,« [2]) waarop de zanger invalt:

»Toeschouwers, het stuk is uit, klapt in de handen!«

Dit is het gewone slot der oude kluchtspelen.

De *Menaechmi* (de *Tweelingen*) eindigt met de woorden van den slaaf Messenio:

»Nunc spectatores valete et nobis clare plaudite.«

Aan 't slot van de *Rudens* (de Scheepskabel) zegt de cantor: »Plausum date.«

In de *Captivi* (de *Gevangenen*) roept iemand uit de menigte op het tooneel dezelfde woorden.

---

[1]) D.w.z. de slaaf wordt aan de handen opgehangen, de voeten met gewichten bezwaard en zoo gegeeseld.

[2]) Men stelle zich hier voor, dat Tranio onder het maken van allerlei grimassen hard wegloopt.

Terentius' *Eunuchus* heeft tot slot:

»Vaart wel en klapt in de handen!«

hetgeen Bredero in 't *Moortje* vertaalt met:

»Nou hoort gij Heeren, hoort! heeft u dit spul verheucht?
Soo klapt eens in u hant en roept dan ja met vreucht!«

Bredero's *Treurspel van Roddrick ende Alphonsus* eindigt:

»Heeft u dit spel vermaackt.
Vervrolijckt of beweeght of anders wel ghesmaackt,
So klapt eens in u handt en doet mij alle na,
En roept ghelijck met mij eenstemmich louter Ja!«

De *Lucelle* aldus:

»Met hant-geklap verblijt en doet mijn alle nae:
En soo 't u wel behaacht, soo roept eenstemmich Jae!«

De *Spaansche Brabander:*

»En soo 't u welghevalt, so roept eenstemmich ja.«

De *Schijn-Heijligh:*

»en wilje clappen clapt, wilje niet, soo laet het staen.«

Hooft's *Warenar:*

»Uit luchtige zinnen in mijn handen ik slae:
Heeft het jou wel behaeght, zoo klapt mij allegaêr nae!«

Waarbij Prof. Verdam aanteekent: »Evenals in Latijnsche stukken geschiedt, worden deze beide regels gericht tot de toeschouwers. Het is een soortgelijk slot als het Lat. *Vos valete et plaudite.*«

III.

DE HERSTELDE ZOON.

De intrige in de »Spokerij«, de zoogenaamde koop van een huis, werd zoo belangwekkend gevonden, dat ook in *onze* letterkunde eenige navolgingen daarvan ontstonden; voor zoover mij bekend is, zijn er drie.

1°. *De Deboosjant of de Mostellaria van Plautus, blijspel vertaald, verschikt en berijmd, Amsterdam 1686* door Ludolf Smids;

2°. *De Debauchant, blijspel t' Amsterdam 1686,* door P. Bernagie en nog herdrukt in 1743;

3°. *De Herstelde Zoon te Amsterdam 1711*, door Hendrik van Halmael.

Van deze blijspelen zullen wij een overzicht geven en beginnen met het derde, omdat dit het naast aan 't oorspronkelijke staat.

De volledige titel luidt: *De Herstelde Zoon. Gevolgt uyt Mostelaria van den Beroemden Latijnschen Poëet Plautus. Blijspel.*

Hieronder een vignet, voorstellende eenen fijnen kam met het devies PURGAT & ORNAT, omdat dit stuk, als meest alle andere tooneelspelen van Halmael, uitgegeven is door het Kunstgenootschap, dat die zinspreuk voerde tot devies.

Daaronder: *t' Amsteldam, Bij Hendrik van de Gaete, Boekverkoper op de Vijgendam, op de hoek van de Warmoesstraat 1711.*

Vooraf gaat dit: »Aan den Leezer. Dit ons 18e Tooneelstuk De Herstelde Zoon, Blijspel is een frisse Bloem, geplukt uit den Lusthof van den onvergetelijken Plautus, wiens weergaâ de voorgaande nog deze eeuw nooit heeft gezien, nog de volgende misschien zal vinden.« Nu volgt een exposé van den hoofdinhoud met den wensch »dat dit voorbeelt onze jeugt van diergelijke kwisterijen en vagebonderijen mogt afschrikken.«

Het stuk is van vijf bedrijven tot drie teruggebracht, de personen hebben Hollandsche namen gekregen en het tooneel vertoont een »cierlijke Buurt met Huizen.«

De oude heer, de vader, heet nu Zimon, zijn zoon: Ferdinand, diens minnares: Leonoor, hare slavin: Catrijn; Tranio is geworden Krispijn en Grumio: Kees, een landbouwer; de vriend Kallidamates: Frederik; zijne maîtresse Delphium heet nu Izabella, de buurman heet Rombout, de geldschieter: Mardochay. Verder zijn er nog bijgevoegd Volkert, een lakenkooper en Jasper, een kleermaker, een kruier Ruth, die bij Plautus eene stomme rol vervulde, terwijl een klein gedeelte van de rol van Tranio is overgegaan op Angeniet, de meid van Rombout.

Als de gordijn omhoog gaat, zijn wij getuigen van een heftigen twist tusschen Krispijn en Kees: de eerste verwijt den ander, dat hij hem lesjes wil geven en zich met de keuken bemoeit.

»Bruy uit de keuke, schelm, gij doet hier niet als ons beletten ....
Onderwijst de koeien, vuilbaart, en u morzige Sloof....
Ik heb uw boodschap verstaan, gij moogt nu weer na 't land [keeren.«

Kees: »Och onze arme beesten sterven buiten van gebrek
En hier wentelt men zig in de spijs en drank als de verkens
[in hun drek.
't Zit hier dagelijks vol Tafelschuimers aan zijn dis
En die blijven zo lang 'er wat in de spind of de kelder is.«

Hij verwijt Krispijn, dat deze zoo slecht voor de ware belangen zijns meesters zorgt; de ander wil niet luisteren en raadt hem, het vee maar te verkoopen; de twist neemt toe, zij schelden elkander uit en gaan vechten.

Nu, van scheldwoorden heeft Van Halmael een goeden voorraad. Het geheele stuk is doorspekt met »brabbelaar, slimme botmuil, ondier, naakte lobbes, grasbaviaan, hoddebek, luizebos, boszater« enz. enz.

Staande het gevecht komt Ferdinand op het tooneel, hij vindt het zeer vermakelijk; Kees gooit Krispijn op den grond, die zegt, dat hij er genoeg van heeft, waarop Ferdinand opmerkt:

»Crispijn slaat de Chamade [1]. Laat hij zig opregten.«

Krispijn gaat heen om de tafel te dekken en Kees beklaagt zich over hem bij zijn meester, hij pleit voor de paarden en koeien, die geen eten krijgen. »Over de beesten,« zegt de heer, »moet gij met mij en niet met Crispijn spreken. Gaâ naar huis, ik bezorg u morgen overvloet.«

Als Ferdinand alleen is, begint hij over zich zelf te spreken. »Zo mogt ik mij wel bij een deftig huis gelijken« en nu houdt hij geheel dezelfde alleenspraak als Philolaches; op de verschijning van Leonoor begeeft hij zich op den achtergrond.

Nu krijgen wij hetzelfde tooneel te zien, dat bij Plautus zoo keurig is gepenseeld: het gesprek tusschen Philematium en hare slavin Scapha, telkens met de opmerkingen van Philolaches er tusschen.

Maar hier is het een gefilozofeer tusschen Leonoor en Katrijn over de onstandvastigheid der minnaars. In plaats van de uitvoerige beschrijving van het toilet der Grieksche dame hebben wij hier slechts:

»Mijn kap, fontangie zit het alles net en regt?«

»Bijzonder, alles ciert uw wel gemaakte leeden.«

Buitendien is de onderstelling dwaas, dat Amsterdamsche vrouwen zich op de publieke straat zouden aankleeden.

---

[1] De chamade slaan op de trom beteekende hetzelfde als den aftocht blazen op de trompet.

Amsterdam is Athene niet en 200 v. C. en 1700 n. C. maakt een verschil van 19 eeuwen.

Het gezelschap gaat naar binnen. Daarop komen de lakenkooper en de kleermaker om geld voor hun geleverd goed, maar keeren onverrichter zake terug, want het is daar niet dan gasten en brassen en een kale boel in huis.

Eindelijk komen Frederik en Izabel, de tafelgenooten, opdagen en gaan naar binnen. Als Krispijn plechtig verzekert:

»Als er weer iemand om geld komt,
Zal ik Largend Contant met stok of vuist toetellen,«

valt de gordijn.

Bij het begin van het 2e bedrijf komt Rut de kruier met een vrachtje van de Texelschekaai aan de deur van 't huis; Krispijn opent, Rut heeft op zijn kruiwagen de bagage van een oud heer, die van de reis komt en gezegd heeft, dat hij hier woont.

Krispijn vervalt tot wanhoop:

»'t Eind genaakt van mijn leeven,
Dit is den ouden baas zijn reiszak, dit zijn capot,
Dit zijn regenmantel, ons gastmaal is verbrot,
Hoe zal ik best dit ruigt [1]) uit den huis jagen?
St. Pokken! moest hij juist dezen middag opdagen!«

Rut wil zijn geld hebben en vraagt nog een fooi voor 't wachten.

Krispijn: »Daar is een zesje [2]), spreekt gij den ouden Heer of niet?«
Rut: »Als ik hem tegenkom of dat hij mij ziet.«
K.: »Als gij hem tegenkomt, ga dan wat op zij;«
R.: Daar moet ook geld voor wezen, als ik hem zal mijden.«

Krispijn geeft hem nog een zesje, om op zijn gezondheid te drinken.

R.: »Ik zal hem niet tegenkomen,
Hij heeft zijn weg van de kai na de Zwaan [3]) genomen,
Daar geeft hij de wellekomst aan een vriend drie vier,
'k Verzeeker jou, in die plaats tapt men ook geen scharpbier [4]);
Den ouden hond [5]) zullen zij daar een brui aan 't oor geeven,
Vaarwel.« — (Af.)

---

[1]) Dit ontuig, n.l. de gasten.

[2]) Een schelling.

[3]) De Zwaan was (en is nog) een bekend wijnhuis (een café) op den Nieuwendijk te Amsterdam, waar deftige kooplui elkander ontmoetten.

[4]) Scharpbier, scharrebier, een slecht soort bier.

[5]) »Van den ouden hond geven« is: goed drinken.
»Van 't hondje gebeten« beteekent dronken.

Krispijn filozofeert over Rut, de kruiers en hunne inhaligheid en komt tot de slotsom, dat hij niet weet, wat aan te vangen.

Hij vervalt in dezelfde ontboezeming als Tranio:

»Zijn 'er nu in deze plaats geen moffen, duitzers of waalen?
Die voor mij hangen wil, ik zal hem dubbel betaalen.
't Zal best zijn dat ik mijn biezen pak en ga loopen,
'k Wil niet raspen [1]) en ik ben vijand van opknoopen.«

Daar komt Ferdinand, de zoon, half dronken buiten en gelast Krispijn de kannen te vullen met wijn, maar op de tijding, dat zijn vader is thuisgekomen, is hij radeloos. Zijn kameraad Frederik, bijna geheel dronken, komt ook buiten en roept: »Wijn, wijn, wijn!« — Ferdinand beduidt hem, dat het nu uit is met het goede leventje, maar de ander luistert niet en gaat voort met zwetsen.

Krispijn heeft intusschen een middel bedacht:

»Vraag mij niet meer, laat mij alleenig buiten
En wilt onze voordeur grendelen en van binnen vast sluiten;
En voor het wijdre, houd u van binnen zo stil als gij kont,
Gij zult daar na lachen en mij bedanken voor deze vond.
Let 'er op, zo den ouden klopt, voor al niet in te laaten.«

Zij gaan naar binnen en Krispijn houdt buiten een monoloog over de leugen om bestwil.

Daar komt vader Zimon aan, hij heeft goed gedronken in »de Zwaan« en is, evenals Theopropides, Neptunus dankbaar voor zijn behouden thuiskomst.

Hij klopt aan zijne deur, hij schelt, niemand doet open.

Nu komt Krispijn uit den hoek, verwelkomt zijn meester; deze vraagt naar zijn zoon en vindt zijn bagage niet.

»Uw reistuig,« zegt de knecht, »zijt gerust, is op zijn tijd gekomen
En bij een vrind van mij gebragt en ingenomen.«

Zimon begrijpt er niets van en vraagt, wat aan zijn huis mankeert, waarop Krispijn antwoordt, dat het daar niet pluis is en vraagt of Zimon de deur of de schel aangeraakt heeft.

»Ja,« zegt de heer, »dat deur en huis er van kraakten.«

»Dan is 't verbruid!« — Nu vertelt Krispijn precies dezelfde historie van den vermoorden gast, die Tranio aan zijn meester vertelde. In den droom vertelde de geest aan den zoon:

---

[1]) Raspen bet. in 't Rasphuis gezet worden, om dwangarbeid, hout raspen, te verrichten.

»Ik ben Ramard, een schouwt van over zee,
'k Bragt veel juweelen, goud en andre schatten mee.«

Krispijn ziet de deur bewegen, Zimon besterft het van schrik, hij is zeer bang en bijgeloovig, hij gaat naar den man, van wien hij het huis gekocht heeft, om hem met een proces te dreigen en den koop te doen vernietigen.

Krispijn gaat door den tuin in huis en tracht de gasten tot vertrekken te bewegen, en zich door een »glas van den ouden hont« wat moed in 't lijf te gieten.

Intusschen is Kees weer van 't land gekomen en heeft gehoord, dat Mijnheer thuis gekomen is.

»Breng ik hier d' eerste tijding, wat zal ik schoon boodenbroot [1]) winnen.«

Ook hij klopt en schelt te gelijk: niemand hoort; nog luider schellen, kloppen, roepen en schelden; zij zijn allen dronken!

Eindelijk komt Krispijn terug, jaagt Kees weg en gaat weer door de tuindeur naar binnen om een roemertje wijn te drinken.

Gordijn valt.

DERDE BEDRIJF.

»Zie zoo,« zegt Krispijn, »ik heb goed gedronken en kan nu weer goed liegen.« Hij ziet Mardochay, den wisselaar, aankomen, die klaagt, dat hij zoo'n slecht jaar gehad heeft en dat er niets te wisselen is aan de Nieuwe Brug of de Beurs [2]). De wisselaar zegt: »hier woont jonker Ferdinand, van wien ik nog geld moet hebben,« klopt en belt ook tevergeefs en schreeuwt tegen Krispijn, dat hij kapitaal en interest moet hebben. »Gij krijgt interest tegen drie kwart procent per maand.« — »Het kapitaal wil ik hebben en ik blijf op de stoep zitten tot mijnheer thuis komt.« De knecht dreigt hem met den stok, maar Mardochay blijft zitten. Nu komt de oude heer terug, die bij den vorigen huiseigenaar is geweest: hij zegt, dat Krispijn alles liegt. »Liegen?« zegt de laatste, »ik zal van nacht den geest bij zijn bed sturen!« — Zimon

[1]) Bodenbrood is eene belooning in geld voor hem, die het eerst een goede tijding aanbracht. Oorspronkelijk bestond dit loon werkelijk in brood.

[2]) Daar er vroeger zulk een onnoemelijk getal vreemde gouden en zilveren munten in ons land in omloop was, viel er voor schacheraars een aardig duitje te verdienen met die geldstukken zoo laag mogelijk van aankomende reizigers in te wisselen en zoo duur mogelijk aan vertrekkenden te verkoopen; daarom moest hij juist bij de Beurs zijn, en vooral aan de Nieuwe Brug, waar alle schepen aankwamen en vertrokken.

begint argwaan te koesteren en vraagt naar zijn zoon. »Die is op het land, om een oogje te houden op Kees, die het vee laat verhongeren.«

»Is die boer zulk een schelm?«

»Hij verdient niets beter dan den galg, laat hem buiten hangen, binnen zou hij te veel stinken.«

Mardochay, die intusschen weggegaan was, komt terug; en als hij over geld begint, zegt Krispijn, dat de schuldbekentenis valsch is.

»Patroon, geef hem een mal zesje [1]) en laat den bloet een zoopje drinken.«

Maar de oude heer heeft hem van Ferdinand en de obligatie hooren praten en komt nu, na veel interrupties, van Krispijn te weten, dat zijn zoon 4000 gulden van den wisselaar geleend heeft. »Waartoe?« Eindelijk na veel praatjes herinnert Krispijn zich, dat de jonge heer daarvoor een huis heeft gekocht. De vader is zeer verblijd, »een huis? waar staat dat?« — Krispijn praat er om heen en zegt bij zichzelf: »Wat huis noem ik hem best? Mercuur, ik bid om raad, ik zal maar zeggen: het naaste huis, dat van onzen buurman.« Nu liegt de ondeugende knecht verder, dat het huis 10000 gulden kost en dat er nog 4000 aan ontbreken, die de zoon van den wisselaar geleend heeft. De vader vindt 10000 gulden niet te duur en belooft Mardochay, dat deze den volgenden morgen het geld bij hem kan komen halen, waarop de geldschieter verheugd heengaat. Nu wil de oude heer dadelijk het huis gaan bezichtigen, Krispijn beduidt hem, dat men hierin zeer voorzichtig moet te werk gaan, want dat Rombout, door schulden bezwaard, buiten weten van zijne vrouw het huis aan Ferdinand heeft verkocht; hij woont er nog zoo lang in, tot hij een ander heeft. Men moet eerst belet vragen en van geen koop spreken.

Rombout komt naar buiten, hij heeft twist met zijne vrouw gehad en zegt nu:

»'t Wort mijn tijd voor een glaasje, ik heb een drooge keel
En gaan bij lijsje met één oor, [2]) onder een roemertje wat praaten.«

Krispijn gaat naar hem toe en vraagt hem of zijn heer het huis mag komen zien, omdat diens zoon trouwen gaat, en hij nu een huis voor hem wil laten bouwen, zoo in den geest als dat van

[1]) Mal zesje is een zesthalf.
[2]) De kan.

Rombout. Nadat hij nog gevraagd heeft, of buurman over de handelingen van den zoon het stilzwijgen wil bewaren, krijgt hij de gevraagde toestemming.

Angeniet, buurmans meid, laat het huis zien, Zimon bewondert eerst het balkon; als zij naar binnen zullen gaan, waarschuwt Krispijn voor den hond, maar Rombout stelt hen gerust: »ik heb in mijn huis geen honden,« en gaat heen naar de herberg.

Nu Krispijn weer alleen is, snoeft hij:

»Men verhaalt dat Alexander en Julius Caezar groote dingen [hebben gedaan,
Maar 't zijn platters geweest, die onder mij moeten staan,
Wat hebben zij anders verrigt als moorden en rooven?
Mijn kunst van liegen en bedriegen gaat alles te booven,
Ik heb deze twee ouden geestig door malkander bedroogen,
Een doffe waarheid is niet half zo gevallig, als een cierlijke [loogen;
Maar daar komt mijn jongen heer, het canalje is nu weg.«

Ferdinand komt berouwvol op, hij is dat snoode leven zat en wil Rombout smeeken om een goed woord bij zijn vader te doen; Krispijn zegt, dat de buurman om een glaasje is en de vrienden vertrokken zijn »met moeite en stank genoeg.« Ferdinand gaat buurman zoeken; de vader komt uit het huis en geeft Angeniet een fooitje.

Het verdere verloop van 't stuk is vrij gelijk aan dat van 't Plautinische.

Zimon vindt de zaal zeer mooi, wil voor geen 6000 gulden winst het huis overdoen, prijst zijn zoon, dat hij geld opgenomen heeft, om den koop te sluiten. Krispijn biedt zich aan, de koopsom naar Rombout te brengen, maar de oude heer zegt, dat die het wel zal laten halen. Dat valt Krispijn tegen; hij mompelt: »Als ik het kreeg, vloog ik vliegend er mee op het hazepad.« De lakenkooper en de snijder ontmoeten Zimon in gezelschap van Kees en verklaren, dat zij nooit van een moord en een geest gehoord hebben. Het bedrog komt uit, de vader voelt zich rampzalig, Ferdinand betuigt schuld en vernedert zich; Rombout doet een goed woordje en de Vader belooft alles te betalen (Hij gedraagt zich dus waardiger dan de Vader bij Plautus), maar Krispijn is de zondebok. Het altaar is hier natuurlijk weggelaten, de knecht is echter even brutaal als de slaaf: hij gooit al de

schuld op Kees en heet te liegen, wat men van hem vertelt. »Negare est prima regula juris,« zegt hij; alle aanwezigen wenschen hem de pijnbank en den galg toe. Zimon zegt maar niets meer, Rombout declameert:

»De dwang is meester van hertnekkigheid der fielen,«

waarop Volkert, de lakenkooper, besluit:

»Zoo volgt geregte straf de schelmen op de hielen!«

Het stuk eindigt zwak en laat den toeschouwer onbevredigd heengaan.

IV.

DE DEBAUCHANT.

Men kan niet zeggen, dat het Van Halmael gelukt is, het Grieksch-Romeinsche blijspel in een Amsterdamsch om te gieten; het rijkelijk gebruik maken van scheldwoorden en 't veelvuldige twisten stempelen een stuk niet tot specifiek Hollandsch. Ook waren onze Amsterdamsche kooplui uit het laatst der 17^e eeuw niet zóó onnoozel, dat zij zich door een knecht allerlei spookhistorietjes lieten wijsmaken. Dat heeft Dr. Pieter Bernagie beter begrepen, toen hij hetzelfde blijspel verhollandschte onder den titel van:

»*De Debauchant, Blijspel.*« Hieronder een vignet. voorstellende Thalia en Melpomene, elkander met een palet een veerbal toewerpende, ter weerszijden van een wereldbol, waarover een lint met *Latet Quoque Utilitas,* zoo men zegt, de vroegere zinspreuk van 't genootschap *Nil Volentibus Arduum* [1]).

Daaronder: »*T' Amsterdam, Bij Albert Magnus, op den Nieuwendijk, in den Atlas, bij den Dam, 1686, met Privilegie*«.

Geheel aan 't einde van 't tooneelstuk staat nog: *Dat dit Blijspel uit de* Mostellaria *van* Plautus *getrokken is, heeft de Drukker in het titelblad vergeeten.*«

Al de blijspelen en kluchten van Bernagie hebben eene zedelijke strekking, zoo ook dit. In de voorrede staat:

»Door redeneringen de menschen hunne fouten, met der zelve

[1]) Dit genootschap is in 1668 opgericht; zie Johs. Hilman, *Ons Tooneel,* blz. 307.

gevolgen aan te wijzen en te beschimpen, werd van de deftigste het bekwaamste middel geoordeeld, omme op de Schouwburg teffens ende te vermaaken, ende de zeden te verbeeteren.«

De vertooners zijn in hoofdzaak gelijk aan die van Plautus, maar met eene wijziging.

Theopropides heet Ferdinand; Philolaches: Jacobus; Philematium en hare kamenier zijn nu Aaltje, eene hoer en Neeltje, hare nicht; Tranio is Flip en Grumio is vervangen door eene dienstbode: Jacomijn; Kallidamates is zoowel Frederik als Hendrik en Delphium wordt vertegenwoordigd door Willem en Joost; Phaniscus is Hans, de knecht van Frederik; Simo de buurman is Dirk en de woekeraar heet Gerrit. Verder zijn er nog bijgevoegd Klaas, een jongen, nog een jongen, eene zangeres, Harlekijn, Polichinel, een vioolspeler, alsmede schout en dienders. Deze vermeerdering van personages dient om het stuk aantrekkelijker, vroolijker te maken: het heeft zich dan ook tot na 1743 op de planken staande gehouden.

Het is verdeeld in drie bedrijven.

't Eerste bedrijf begint met een hevigen twist tusschen Flip (Tranio) en Jacomijn (Grumio).

De knecht geeft bevelen aan de meid en deze laat zich niet kommandeeren: Jacomijn verdedigt de belangen van haren meester Jacobus en betreurt het, dat diens geld en goed wordt opgegeten door gasten en hoeren.

»Daar leggender noch een deel op de zaal en in 't voorhuis smoordronken, die hier gisteren gegeeten en de heele nacht gedronken hebben, ik wed je zulk huishouden in de stad niet en vind. Te nochtend te vijf uuren is men eerst met groote giften uit de Ratelwachts handen geraakt en van daag weêr nieuwe lichtmissen in de binnekamer, hij word van jou en zulke panlikkers leevend opgegeeten, maar komt onze oude Heer eens t'huis, ik meen datter een huisje leggen zal [1]). Ik vrees dat jij noch raspen [2]) zult.«

Zoo gaat het voort, totdat de jonge heer Jacobus, vergezeld van Aaltje en hare nicht, opkomt. Terwijl de eerste door Flip ter zijde aan de praat wordt gehouden, ontspint zich het gesprek tusschen de beide vrouwen over de ontrouw der minnaars. Neeltje voorspelt Aaltje, dat Jacobus haar den schop zal geven, als ze oud

[1]) »Er zal een huisje leggen« bet.: het zal er spannen.

[2]) Raspen, zie boven.

wordt, waarop Aaltje antwoordt: »Dat hoop ik niet!« maar Neeltje: »Ik heb wel eens meer iets zien geschieden, dat niet gehoopt wierd.« Zoo gaat het voort, Neeltje haalt een voorbeeld aan uit hare jeugd: »Doen ik jong en schoon was« ....« maar wordt door Flip telkens met opmerkingen in de rede gevallen; de zoon is namelijk weer naar binnen gegaan.

»Bedenk maar«, zegt Neeltje tot Aal, »als Jakobus jou de [schop zal hebben gegeeven,
Waar jij van zult kunnen leeven.«

Flip valt hierop in met de woorden van Philolaches;

»Mijn heer heeft wel duizendmaal gewenst dat zijn Vader dood [was alleen
Om jouwent wil, hij zou zo dadelijk zeggen, alle goederen gemeen.
Ja hij zou zijn zelve wel bastert [1]) en jou erfgenaam willen maaken.«

Jacobus komt het huis uit en noodigt allen naar binnen te gaan, men wacht nog op neef Frederik, die was gaan hooren of er tijding van Vader is gekomen.

Intusschen zijn de Violons [2]), een Harlekijn en een Polichinel al gekomen, Fransche lieden, die geen woord Hollandsch verstaan. Terwijl zal het gezelschap een verkeertje en een dobbelspel gaan spelen. Jacobus zal Aaltje goudgeld geven. Neeltje, die op spaarzaamheid had aangedrongen, wil ook naar binnen gaan, maar 't wordt haar door Flip belet; eindelijk, als Frederik komt, geeft hij verlof: »Brus dan maar heen!«

Frederik komt met de boodschap, dat Vader thuis is gekomen en al in de stad is. Jacobus is radeloos, het huis vol volk, dat niet weg wil. Als de deur opengaat, ziet men er eenigen op den grond liggen, Harlekijn loopt er tusschen en trekt ze bij armen en beenen. Hendrik is smoordronken, wil niet opstaan en antwoordt alleen met dronkenmanspraatjes; als hij opstaat, valt hij weer neer. Flip heeft eindelijk uitkomst gevonden: het huis wordt gesloten en niemand daarbinnen mag een kik geven. Klaas de jongen komt naar buiten met de boodschap van Jacobus, dat Flip zorgen moet, dat Vader niet in huis komt, want de gasten willen niet weg. Flip schopt Klaas weer naar binnen. Nu komt vader Ferdinand aanwandelen en ziet zijn huis. »Leefde ik in de voorige eeuw, Neptunis ik offerde u een schoone gift, dat gij mij,

[1]) Zich onder curateele laten stellen.
[2]) Muzikanten.

hoewel half dood, behouden hebt, maar indien ik ooit na deeze mij weer op uw element zal begeeven, zo doe mij vrij alles, dat jij me op de reis gedreigt hebt; ontrek mij vrij uwe gonst, want hoe lang ik ook mag leeven, al dat ik u vertrouwen zal is al gedaan.«

Flip (ter zijde): »Neef Teunis, ja, je bent een groote gek, dat je zulken schoone gelegenheid verbij hebt laaten gaan.«

Vader klopt aan de deur, tevergeefs, niemand doet open.

Hij ontmoet Flip en vraagt hem: »Isser iemand tot onzent dood?« — »Neen, je zoon is op de Hofsteê.« De Vader kan niet begrijpen, dat alles zoo gesloten is en vraagt of ze dan mal zijn.

Flip heldert alles op, door de mededeeling, dat de zoon dit huis verhuurd heeft en dat de huurders te nochtend banko falito hebben gespeeld.«

Daar komt Gerrit aan zijn deur (hij woont dus ook in de onmiddellijke nabijheid), spreekt Flip aan om geld met den interest en begint hard te praten, dan te schreeuwen.

Mijnheer Ferdinand hoort het en zegt: »Flip! van wat geld spreekt de man? wat isser te doen? dat hij zulk een leeven steld? Wat zeid hij van Jacobus?«

Flip licht hem nu in, dat Jacobus hem een weinigje schuldig is, maar een wisjewasje, vier duizend gulden, en raadt zijn heer aan, het maar te betalen.

Ferdinand: »Dat ik het zal betaalen?!«

Flip: »Ja zeg het maar.«

Ferd.: »Ik vier duizend gulden betaalen!!«

Flip: »Ja zeg datter niet aan zal faalen.

Zeg het maar op mijn woord.«

Ferd.: »Vier duizend gulden! en waar is dat geld?«

Flip vertelt nu, dat zijn zoon een huis gekocht heeft en nog zoo veel te kort kwam. De Vader is daarmede zoo in zijn schik, dat hij den geldschieter morgen bij zich zal verwachten.

Ferd.: »Maar is het een mooy huis?«

Flip: »Ja toch. (ter zijde) Daar heb ik me treffelijk door gedraayt.«

Ferd.: »Woont hij der al in? omdat hij dit verhuurt heeft.«

Flip: »Neen, de eigenaar heeft bedongen, dat hij der tot alderheiligen in most blijven woonen.«

Ferd.: »Waar staat dat huis?«

Nu raakt Flip bijna de kluts kwijt, maar hij wijst op goed geluk het huis van den buurman aan, en zegt dat het twintig duizend gulden gekost heeft. Ferdinand wil het dadelijk gaan bezichtigen: »Klop maar aan.« Flip: »Ja, maar de vrouw leid in de kraam, ik diende wel eerst te vragen of het ook gelegen komt.« Flip klopt bij buurman Dirk aan, die hem eerst vraagt, waarom het bij hem eensklaps zoo stil werd; Flip heldert alles op, door te zeggen, dat de oude heer thuis is gekomen, maar smeekt buurman tevens, niets van het geleide leventje te verklappen.

Buurman staat de bezichtiging van het huis toe, omdat de oude heer het zijne naar dit model wilde laten vertimmeren.

Nu is Flip weer in zijn nopjes.

»Alexander de Groot het niet half zo groote daaden gedaan, als ik. Tot noch toe gaat het wel.«

De oude heer bewondert het huis, den schoonen gevel, twee fraaie pilaren. Flip merkt op: »Is die eene niet wat uitgeweeken?« »Neen toch mijn Heer« antwoordt de buurman. »Dat is altijd geweest zo lang als ik ze heb gehad.« Flip vestigt vooral de aandacht op dat *heb gehad:* »Heb gehad mijn Heer! heb gehad! Verstaa je dat? Hij kan zijn traanen kwalijk inhouden.« De oude heer gaat vervolgens het inwendige beschouwen. »Binnen is hij, goed is de vond!« zegt Flip. Gordijn valt.

TWEEDE BEDRIJF.

Dit is eene nieuwe, door Bernagie ingevoegde scène, in plaats van de Plautinische spookgeschiedenis, en die ook zeer bijdraagt, om het stuk voor de toeschouwers aantrekkelijk te maken.

Het tooneel verbeeldt een kamer, aan de eene zijde twee gasten, die op het verkeerbord spelen; Aaltje en Neeltje staan aan de andere zijde, op het tweede plan eene gedekte tafel.

Willem en Joost dobbelen om goudgeld, een jongen komt met twee zakjes geld aandragen, de beide deernen gaan medespelen, steken het goud in den zak en zullen aan Jacobus zeggen, dat zij 't verloren hebben. Eene zangeres treedt binnen en wordt uitgenoodigd eene aria voor te dragen. Klaas komt er aan om de borden en schalen weg te halen, want er zal niet gegeten worden: de oude heer is in de stad. Hendrik is zoo dronken, dat hij niet kan opstaan. Arlequin en Polichinelle doen niets dan

dansen, Frederik wil trachten ze weg te krijgen en zegt: »Messieurs, de vader van mon Cousin Jacobus, in Amsterdam.«

Arlequin: »bon, bon!«

Frederik: »Hij begint het te vatten, verstaa je? de Vader gekomen....«

Arlequin: »De Vadeer. Ouy da!«

Frederik: »Allon dan!«

Arlequin tegen Polichinelle: »Politionelle Jacobus; Arlequin de Vader; vous representere le Pere, moi Jacobus. (Zij dansen, Arlequin kijft tegen Polichinelle en dreigt hem te slaan).

Jacobus verliest er zijn verstand bij en Frederik weet geen raad.

Arlequin; »N'est i pas bon?«

Frederik: »Jij verstaat niet wat zij zeggen.

Non pas; zo niet, jij niet de vader, Politionelle niet de zoon!«

Arlequin: »Jentent, Politionelle de Vader, Arlequin Jacobus, bon, bon.«

(Zij dansen weer en nu kijft en dreigt Polichinelle tegen Arlequin.)

Frederik: »Non, niete, niete!«

Eindelijk komt Flip er aan, die nog een beetje meer Fransch kent, dan de heeren.

»Ik kan noch een beetje koeteren.

Messieurs ne faite point de bruit, le père de nostre Sinjeur est revenu, il est dans la Chambre prochain....«

Arlequin: »Revenu! excusez moy Monsieur!«

De beide clowns vertrekken nu.

Flip verhaalt nu, dat hij den ouden heer in de achterste zaal van het huis heeft opgesloten, door de deur dicht te trekken en den sleutel er uit te nemen; nu moet hij naar den smid, om de deur te laten opensteken. Zij zullen nu trachten de gasten weg te krijgen en dronken Hendrik maar laten liggen.

DERDE BEDRIJF.

Ferdinand (die inmiddels weer vrijgelaten schijnt) heeft het huis met genoegen bezichtigd en verklaart aan Flip zijne bewondering. En nu gaat het tegen elkander van louter verbazing:

»Wat een schoone zaal!« — »En wat een tuin!« — »Wat een binnenkamer!« — »Wat een keuken!« — »Wat een zijkamer!« — »Wat een voorhuis!« — »Wat 'e zolders!«

»Indien hij mij zes duizend gulden rouw koop bood, hij het huis evenwel niet zou krijgen.«

Na veel over en weer praten komt de oude heer te weten, dat het voor 14000 gulden gekocht is, en vraagt naar zijn zoon. »Die is op het land, ga daar bij hem!« — »Neen,« zegt de heer, »ik moet aan de Nieuwe Brug zijn, laat hij met den open wagen of de koets komen, daar ik van avond nog met hem naar buiten hoop te gaan.«

Flip, ter zijde: »Hofstee, koets, paarden en alles zijn al lang opgegeeten!«

De oude heer beziet het huis en prijst zichzelf gelukkig, dat hij zulk een braven zoon heeft, en zulk een trouwen knecht, aan wien hij dien zoon heeft toevertrouwd.

Intusschen komt Hans, de knecht van Frederik (= Phaniscus, de advorsitor van Kallidamates), op en klopt aan het gesloten huis. »Doe op! doe op!«

De vader verbaast zich over dat kloppen en roepen en zegt: »Vrijer, wat wilje aan dat huis hebben?« — »Mijn heer is hier.« De vader begrijpt er niets van: »Vrijer, je bent verkeerd, in dat huis woont niemand. De luy zijn te nacht verhuyst.« — »Jacobus woond hier, jij hebt het niet vast, kammeraad, jij spreekt in een zaak die je niet verstaat.« Nu vertelt Hans van al de drinkgelagen en partijen, die er hebben plaats gehad en dat het verhaal van het gekochte huis maar een praatje is. Ferdinand informeert bij buurman en komt eindelijk geheel achter de waarheid. Hij verneemt van Hans, dat zijn zoon van Gerrit, »dien olijken schachcher«, geld tegen 12 percent heeft opgenomen, en dat Buurman nooit 12000 gulden van zijn' zoon ontvangen heeft, maar als Ferdinand meent, dat Dirk nog 2000 gulden van hem hebben moet, dan wil deze die graag aannemen, al herinnert hij zich niet waarvoor. In 't kort, de bedrogen heer hoort nu ook van Jacomijn, hoe men heeft huis gehouden; »speelluy, danssers en alle slag van volk tot vermaak van je zoons gasten en hoeren« zegt zij, »zijn alle nog in huis en de deur is op slot.« — »Maar zijnder hoeren in mijn huis?« — »'t Zijn hoeren wel te weeten, de eene heet Aal, de ander heeft wel twee, driemaal vast gezeten. [1])

[1]) Namelijk in 't Spinhuis.

Ferdinand stuurt haar uit, om een kruier of vier te halen en die achter in huis te brengen.[1])

Ook Gerrit wordt ondervraagd en krijgt meteen van den ouden heer een duchtigen roffel over zijn afzetterij van 12 %. Hij wordt echter niet met geld tevreden gesteld, waarom hij dreigt, naar een advocaat te gaan en den heer een proces aan te doen. Jacobus komt buiten, om zijn vader te verwelkomen, maar deze zet hem links en Flip rechts van hem, om hen beurtelings te ondervragen; eer Flip geheel klaar is met zijne leugen, komt Jacomijn terug met den schout en eenige dienders. Ferdinand verzoekt hem, om deze twee, Jacobus en Flip, in te rekenen; Flip krijgt de boeien aan en Jacobus wordt door een van de dienders in vaders huis bewaard, »ondertusschen zal ik de Heeren (n.l. van den Gerechte) spreeken en zetten hem daar hij die potsen niet meer doen zal,« (n.l. in de *Weelderige-Dwang bij Jan-Vaêr in de twee klimmende Leeuwen*, waar men gewoonlijk zulke *Wittebroodskinderen* opborg, als men ze niet naar Oostinje stuurde.)[2])

Tot Arlequin en de anderen zegt de Schout:

»Juffrouw en Messieurs, gij kond gaan waar het u belieft, hier is het gedaan.«

Nadat Arlequin en Polichinelle nog een dansje hebben uitgevoerd, valt de gordijn en daarmede is het spel uit.

Men ziet: het slot is ook anders dan bij Plautus: de schuldigen worden niet zoo gemakkelijk begenadigd, maar krijgen hunne gerechte straf.

Daarmede is het rechtvaardigheidsgevoel der toeschouwers voldaan.

V.

DE DEBOOSJANT.

Ludolf Smids was een geneesheer, die zich veel bezig hield met poëzie en oudheidkunde. Hij werd geboren in 1649 te Groningen, studeerde te Leiden en promoveerde aldaar als doctor

[1]) Vergelijk de slaven, die Theopropides van Simo verzocht.

[2]) Zie *J. ter Gouw*, Amstelodamiana II bl. 261.

in de geneeskunde; in 1685 vestigde hij zich te Amsterdam en stierf in 1720.

In de letterkundige wereld is hij het meest bekend door zijne *Schatkamer der Nederlandsse Oudheden*, Amsterdam 1711, met 60 etsen van Rochman, voorstellende kasteelen en ruïnen in Nederland. Ook was hij een liefhebber der penningkunde en bezat eene verzameling van munten, die hij zeer bescheiden »mijn kasje« noemde.

Behalve dat heeft hij een groot aantal tooneelstukken nagelaten, waaronder treur-, blij- en kluchtspelen, voor een deel oorspronkelijke, voor het andere deel ontleend aan vreemden. Onder deze laatste moet ons nu bezig houden: *De Deboosjant of de Mostellaria van Plautus; Blijspel: vertaald, verschikt, en berijmd door Ludolph Smids. M. D. tot Amsterdam. Gedrukt voor den Autheur, en te bekomen Bij Jan Klaazen ten Hoorn, Boeckverkooper tegenover het Oud Heeren-Logement 1686.*

Het stuk wordt ingeleid door eene voorrede: *Aan den redelijken Lezer*, waarin de Schrijver beweert: »Dit Blijspel is dan weder op het tapijt gekoomen, naar dat het eenige jaaren achter de bank gelegen had, zijnde wel de **Mostellaria** van den vermaakelijken *Plautus;* doch ten eenemaal op onze tijden en zeden gepast, en naar de hedendaagsche Toneelwetten verschikt; gelijk gij zult konnen zien, wanneer gij, bij den langen winteravond, mocht lust hebben om hetzelve eens aan den kluchtigen **Mostellaria** te toetzen« . . . . . . »Doch het midden en einde van het Eerste bedrijf is vvaarelijk vvat oneigen, en onnatuurlijk; aangezien de *Spookerij* (voornaamlijk bij onze Nederlanders) zo niet mêer aan de man vvil, als in verleedene tijden« . . . . . »Verders vvas ik eenigzins met de Naam van het Blijspel verleegen: die van *Gedrochtpraatjes* drukte vvel de zin van het vvoord **Mostellaria** uit; doch kon mij geenzins behaagen; gelijk mede niet de *opschriften* van de *Versierde Kwelgeest* [1]), de *Lichtgeloovige* & c., dus heb ik (in 't vvelneemen) de Hr. Bernagie [2]) nagevolgt, geloovende hem dat vvel te verstaan; aangezien de *Paris en Helene* en de *Christen Keizer Konstantinus* genoegzaam toonen, vvat een meester die Heer in de Tooneelpoëzy is.«

De zonderlinge spelling van »*Deboosjant*«, zooals op den titel

[1]) „Versierde" beteekent: verdichte.

[2]) Zie Hoofdstuk IV.

staat, heeft de Dichter in den loop van 't stuk wat willen verbeteren: boven elke bladzijde vindt men staan: »*de Debovchant*«. Dat een Amsterdamsch koopman zoo bijgeloovig kan zijn, om zich met spookpraatjes om den tuin te laten leiden, wilde er bij Dr. Smids ook niet in, daarom heeft hij van dezen koopman een »Sweeds kapitein« buiten dienst gemaakt. Het aantal personen is veel minder dan in het oorspronkelijke stuk.

Zij zijn:

Erik, de Zweedsche kapitein, als de Vader.

Gustavus, zijn zoon.

Robbert, Pedagoog (d. i. huisonderwijzer) van Gustavus (als Tranio).

Sibylle, Buurvrouw van Erik (de Buurman, die het huis laat zien).

Lodewijk,
Karel,
Meinart, } Gasten (die de rol van Kallidamates vervullen).

Wijbrand, een Rentenier (de woekeraar Misargyrides).

Gerrit, knecht van Gustavus (Grumio).

Goossen, knecht van Lodewijk (Phaniscus).

Behalve de zwijgenden: »Debouchanten«, speellieden en dienstboden. Philematium en hare kamenier alsmede Delphium ontbreken geheel.

Het tooneel verbeeldt »een afgezonderde plaats« (dus eene soort pleintje) met de huizen van Erik en Sibylle, welke decors in alle drie de bedrijven dezelfde blijven.

Bij 't opgaan der gordijn is men getuige van den twist tusschen Gerrit met een servet om 't lijf en eenige roemers in de hand, en Robbert. Gerrit verwijt den huisonderwijzer, dat hij in het huis zijns meesters zulk een bacchanaal toelaat of liever aanstookt; Robbert verdedigt zich met eenige Latijnsche woorden en met zijn vuisten.

»Ben jij een pedagoog?« vraagt Gerrit. »Jij Pedagogen, jij bent guiten, bedervers van de jonge spruyten.«

Zij schelden en vechten maar door, totdat Gustavus buiten komt. Deze voelt zich »beneepen en benart« en stuurt Robbert naar de schuit [1]), om te vernemen of zijn vader ook aangekomen is. Robbert vertrekt en Gustavus laat Gerrit de flesch met rijnwijn van binnen halen, Intusschen is zijn vriend Karel gekomen, beiden gaan zitten en heffen een liedje aan:

[1]) De trekschuit.

»Vader! indien je wist, hoe wij hier leven,
Je docht wel haest weêr om het Nederland;
Alles is aan deze vrinden gegeven,
Die mij daarom ook eeren als een sant.
Treede geld [1]) rolde zo ras door de keelen;
Doch 't geen nut deede aan de witte muur,
Silver en porselein en tafereelen,
Zamen verzet [2]), geeft noch een vrolijke uur.«

Dit kreupele versje vervangt hier de schoone alleenspraak van Philolaches over »het huis en den mensch.« Karel en Gustaaf gaan voort met drinken en rooken. »Gij zult drinken,« zegt deze »en 't glas doen op uw nagel klinken«, dat is: het glas omkeeren op den nagel van den duim, ten bewijze, dat het ad fundum geledigd is. Terwijl deze twee doordraaiers buiten zitten te zingen en te drinken, hoort men in het huis, achter de coulissen, een helsch lawaai van schreeuwen en muziek. Intusschen komen Lodewijk en Meinart op, de eerste, dronken, valt op zij en blijft liggen, evenals Kallimadates en een oogenblik later verschijnt Robbert met de tijding, dat hij den Vader uit den (post) wagen heeft zien stappen.

Het gezelschap weet geen raad:

»Wat nu gedaan?«
De fles gebergd!
Dit glas ook: wie ligt daar te ronken?
't Is Lodewijk, de vent is dronken.«

Lodewijk is niet op te krijgen, men pakt hem bij een arm en een been en sleept hem weg.

Nu laat Robbert allen in huis gaan en gebiedt de meest mogelijke stilte:

»Zwijg, maak dat niemand hoest of fniest,
Of roept, wanneer men aan mocht kloppen.
Wil liever elk de bek toe stoppen.«

Hij sluit de deur.

Daar komt vader Erik aan, gevolgd door een jongen met een valies; hij gelast dezen te bellen, de bel gaat niet over. »Zou misschien de draad gebrooken zijn in stukken?« Dan maar kloppen, — niemand hoort.

---

[1]) Het gereede geld.
[2]) Verpand.

Robbert komt om den hoek en verwelkomt zijn heer; deze vraagt hem, waarom niemand opendoet, maar de slimme pedagoog houdt hem aan de praat, totdat eindelijk het hooge woord er uit komt, dat de zoon sedert een half jaar met kist en kast verhuisd is, omdat er vroeger in dat huis een moord geschied is en het er nu spookt.

Op een avond kwam Gustaaf tehuis van een diner en wilde vóór 't naar bed gaan nog een pijpje rooken, maar toen Robbert om Verinis [1]) liep, hoorde hij den jongen heer vreeselijk roepen:

»O Robbert! 'k zag hier een gespens [2]).

Het sprak, en woume schier vermoorden.«

Dat spook nu noemde zich »Ronsifox, bekend bij de Ieren.«

De oude heer wordt bij 't vervolg van dit verhaal hoe langer hoe benauwder en gelooft alles, waarna hij den man wil gaan bezoeken, van wien hij 't huis gekocht heeft.

Robbert houdt eene lofspraak op zichzelf, maar is bescheiden genoeg, zich niet te vergelijken met Alexander, Agathokles of Caesar.

Bij het tweede bedrijf komt Erik vertellen, dat de vroegere eigenaar van geen moord of doodslag weet. Intusschen verschijnt Wybrand, de rentenier, en vraagt Robbert om het geld, dat hij geleend heeft. Dit geeft aanleiding tot een twistgesprek: Robbert wil den geldschieter uitstel geven tot 8 uur, als deze maar weggaat, maar de slimme rentenier wil liever blijven wachten. Erik bespeurt den twist, vraagt naar de oorzaak en nu discht de pedagoog het praatje op, dat het geleende geld heeft gediend, om een ander huis te koopen, in de plaats van het spookhuis.

De oude heer is spoedig tevreden en bestelt Wybrand den anderen morgen bij zich aan huis, om het geld te ontvangen. Op de vraag, welk huis het is, wordt nu door Robbert dat van buurvrouw Sibylle aangewezen, waarmee Erik erg in zijn schik is, vooral omdat er een tuin bij is; hij zendt dadelijk Robbert naar buurvrouw, om belet te vragen. De huisonderwijzer maakt de tegenwerping, dat het de juffrouw niet gelegen komt: »het is een weëuwtje, maar gegoed, voorzeker, en van deftigh bloed, daarbij welgemaakt en schoon,« waarop Erik dadelijk speculeert met:

»Och! dit is uw partuur, mijn zoon.«

---

[1]) Varinas-tabak.

[2]) Het Hoogduitsche *Gespenst*, spook.

Robbert spreekt haar aan, als zij buiten komt en maakt haar allerlei complimenten, als:

»Een peerel van gantsch Nederland,
En die men een godin mag noemen,«

maar Sibylle is daar niet van gediend en antwoordt snibbig:

»Jij bent een knecht, een pedagoog;
Doch of je 't weet, in yders oog
In plaats van goede zeên te leeren
Doet gij Gustavus steeds verkeeren
Bij tafelbeesems [1]), licht van hart.«

Zij leest Robbert geducht de les, maar belooft ten slotte, dat zij niets aan den ouden heer zal verklappen, waarna Robbert den wensch van dezen kenbaar maakt, om het huis te zien, vermits de zoon trouwen gaat. Hij krijgt de toestemming en de oude heer begeeft zich naar buurvrouw. Robbert drukt hem op het hart, vooral niet er op te zinspelen, dat hij het gekocht heeft, onverschillig wat de weduwe zegt.

Hij bekijkt het huis van buiten, daarna van binnen, vergezeld van Sibylle's meid, Margriet.

Het derde bedrijf laat ons zien, hoe Erik het huis verlaat en de meid *geen* fooi geeft, hij is echter opgetogen over de mooie woning en over den geringen prijs van 13000 gulden en wil het voor geen winst weer afstaan.

Daar komt Goossen aan, om zijn heer, Lodewijk, te halen: hij is dus de advorsitor Phaniscus; wij zien nu hetzelfde tooneel, dat in de andere stukken voorkomt: Erik begrijpt niet, dat Goosen zijn meester uit een leegstaand huis wil halen, de andere bezweert, dat deze er met een aantal gasten in is; daardoor komt de vader achter de waarheid en weet nu, dat hij schandelijk bedrogen is. Hij spreekt nog eens met Sibylle en verneemt van haar, dat zij geen geld heeft ontvangen van zijn zoon en niets

[1]) »Tafelbezems« zijn klaploopers, tafelschuimers. In Plautus' blijspelen komen altijd dergelijke klaploopers voor, onder den naam van *parasieten*. In de *Menaechmi* (de Tweelingbroeders) treedt er een op, die Peniculus heet; letterlijk beteekent die naam *bezem*: hij helpt den disch schoon vegen. In *'t Moortje* van Bredero treffen wij »kackerlack den Panlicker« aan, die een navolging is van Gnatho, den parasiet uit Terentius' *Eunuchus*. In den *Schijn-Heyligh* (ten onrechte aan Bredero toegeschreven) vervult de »Panlicker« de titelrol. Over den oorsprong en het ware karakter der parasieten bij de Grieken heeft Dr. G. G. S. Köpke in zijne vertaling van den *Eunuchus* veel belangrijks gezegd, waarbij men de opmerkingen van Prof. J. ten Brink in zijne *G. As. Bredero͂* blz. 409 niet ongelezen moet laten.

van den verkoop van haar huis afweet, evenmin dat zij reeds 2000 gulden heeft ontvangen en nog 11000 te goed heeft. Groote verbazing bij den vader, ook Robbert houdt zich zeer verwonderd, dat Sibylle den koop ontkent en raadt aan, haar een proces aan te doen. Begrijpende, dat alles zal uitkomen, klimt de bedrieger op de schutting van 't naburige erf, evenals Tranio op 't altaar. Ofschoon Erik hem uitdaagt, er af te komen, blijft hij zitten, omdat hij daar bovenop veilig is, terwijl zijn meester hem uitscheldt voor »rabaut« en »galgenknepel«. Nu komt Karel met zijne vrienden op 't tooneel en doet een goed woordje voor Gustaaf; dit heeft zulk eene goede uitwerking, dat de vader ter zijde zegt:

»Ik geef het op en ben bekoord
En op mijn zoon niet meer gestoord.
Kan ik mijn zucht tot hem verzaaken!
Neen, neen, hij magh me wel genaaken....

en hardop:

Wel, laat Gustavus buiten koomen!«

Knielende vraagt de zoon nu vergiffenis en verkrijgt die. Nu hoopt ook Robbert op genade, maar de toorn van den Vader tegen hem als hoofdschuldige is nog niet geweken. Eindelijk geeft de vader geheel toe en zegt:

»Weg! ga, waar 't u lust
Kom onder mijn gesicht nooit weer!«

Robbert springt van de schutting af en maakt, dat hij wegkomt. De vader is nog eenigszins bevreesd voor de kwade tongen, die met deze historie den spot zullen drijven en vraagt aan Wijbrand:

»Dit werk is nimmer uitgelekt?«

waarop de rentenier hem gerust stelt met:

»Ik heb het aan geen mensch ontdekt.
Die in onze handel niet kan zwijgen,
Die zal niet veel kalanten krijgen.«

De vader noodigt nu den zoon binnen te gaan, maar Gustaaf zegt:

»Neen, Vader moet eerst binnen gaan.«

De gordijn valt.

Vergelijken wij nu deze drie bewerkingen met het origineele stuk, dan blijkt ons, dat zij alle de gebreken van navolgingen

hebben, maar dat de oudste, die van Bernagie, ondanks de groote afwijking, de boeiendste en de vermakelijkste is. Dit had ook ten gevolge, dat het zich zoo lang op de planken heeft gehandhaafd.

De tweede bewerking, die van L. Smids is de minste, zoowel wat den inhoud als wat de verzen betreft; dit blijspel is voor rekening van den auteur gedrukt en waarschijnlijk nooit opgevoerd.

De *Herstelde Zoon* is het naast aan den tekst van Plautus gebleven, maar de stijl is houterig, de verzen zijn stijf, en zooals gezegd is, het krioelt van scheldwoorden, die de ontbrekende geestigheid der uitdrukking moeten vervangen.

(Wordt voortgezet).

Aan Dr. M. VAN DEN B(RANDELER), Med. Doctor te Dordrecht.

Zeg, zoon van Aesculapius,
Wat toch beweegt u om aldus
Gesteckt langs 's Heeren straat te treden?
Wierdt gij *Hoogleeraar?* of veeleer
Stierf heden licht een *burgerheer*,
Wiens plaats g' op 't kussen zult bekleeden?
Of kreegt g' een ambt van *meer* gewicht?
Heeft onze Koning u wellicht
Tot *Medicus van 't Hof* verkoren?
Ik bid u, zeg het mij, mijn vrind,
Van waar g' u zoo gelukkig vindt,
Uw hoofd die eer te zien beschoren.
Want, Doctor, 't geen ik heb gehoord,
Dat *trotschheid* u heeft aangespoord
Dien bidders-hoed op 't hoofd te dragen,
Klinkt vreemd; want immers elk ten spot
Vindt op *uw* jaren slechts een *zot*
In dezen hoeden-dracht behagen.
Ten minste heeft men mij verhaald,
(Of men ook op uw steekjen *smaalt!*)
Dat gij meer *achtbaar* wilt gelijken,
Opdat men u *eerbiedig groet*,
En dáárom dien gekanten hoed
Op uwe hersenpan doet prijken.
Maar, vriend, zoo g' u ooit hebt vergist,
En 't *doel* bij d' uitkomst hebt *gemist*,
't Zal dan voorzeker *nu* wel wezen,
Want nauw vertoondet g' u op straat,
Of duid'lijk was op elks gelaat
Bespotting en gelach te lezen.
Men zegt nog dat gij door die dracht
Op *meerder* zieken hoopt en wacht,
En hun *vertrouwen* zoekt te winnen.
Ach, vriend, wat is het menschdom boos!
Dat, babbelziek en schaamteloos,

Die grove leugens durft verzinnen.
Zoo 't echter *waar* is wat men praat,
Ik bid u, volg dan mijnen raad,
En laat dien punthoed niet meer kijken;
Want evenmin als hij Sansas
Zoo lang reeds tot geen voordeel was,
Zal hij ook u niet zeer verrijken.
Nog eens, *hoe* men door lastertaal
Op u en op uw steekjen smaal',
Ik wil van alles 't *beste* hopen;
Maar, vriend, zet het toch spoedig af,
Want zelfs indien 't u aanzien gaf,
Zoudt gij tot spot van 't volkje loopen!

28 Febr. 1820. P. A. VAN DEN BERG FECIT.

Bovenstaande vond ik onder de papieren van Dr. Petrus Arnoldus van den Berg, genees- heel- en vroedmeester te Dordrecht, gehuwd met eene verre nicht van mij.

H. J. SCHOUTEN.

Boven de kerkdeuren der **Luthersche kerk** te **Rotterdam** staat het volgende te lezen:

Tree in, en niet voorbij Gods heilig Bedehuis;
Ontlast hier Uw gemoed, van geestelijke zorgen.
Hier wordt de ziel verligt, van 't zwaar gedragen kruis,
Hier straalt het zelve licht van de Evangelie morgen,
Door *Jesus* eerst gesticht, door *Luthers* pen en mond
Gevolgd en uitgebreid, de gantsche wereld rond.

Gaat in dit Huis met loven en met danken,
Verheerlijkt Gods onsterfelijke Naam,
Zing *Jesus* lof, in zuivre hemelklanken,
En zijnen Geest met onvermoeiden aâm,
Stapt binnen dan den Godgewijden Drempel,
Dat eens Uw voet betreede, 's Hemels Tempel.

Gods goedheid is geweest den grondslag dezer muren
Dankt hem, en wilt met vreugd in zijn Voorhoven gaan;
Schuwt alle huichelarij; roept hier uw Schepper aan,
Opdat Gij koomt in 't Rijk, dat zonder end zal duren.
Klim op dan Christenschaar in deugden trap bij trap
En meldt Gods wonderen, voort aan Uw nakomelingschap.

Is soms iemand in de gelegenheid om na te vorschen wie de dichter van het voormeld geestelijk lied is geweest?

'S Gravenhage. V. R. V. D. K.

EEREDIENST.

Onder oude documenten vond ik het volgende geschrift:

Gelijk een statige Eik geschokt door wind en weder
In eens getroffen word en neer stort op den grond
Zoo viel de bloem der kerk zo viel van Rossem neder
Terwijl hij voor zijn volk tot God gebeden zond
God riep, de tijd was daar, komt Kristen wil niet schrijje
Maar volgt het woord uns vriends, zijn wandelen zijn leer
En wil steeds na zijn dood zijn lesse nog verbrijje
Dan ziet gij vroeg of laat uw trouwe Leeraar weer.

Zoo sterft de Vriend van God, die op zijn woord vertrouwt
Naar Jezus reine leer op Gods genade bouwt,
En dankbaar voor dien troost als Christen leeft en wandelt
Op 's Heilands effen 'spoor den weg des heils bewandelt
Zijn uitzigt over 't graf weerhoudt zijn mond van klagen.

Hij vaart, als Enoch, op, ver boven 't aardsch gewemel
En rust van al zijn zorg bij Jezus in den hemel.

Gaarne zou ik de laatste standplaats en den datum van het overlijden van den genoemden predikant vernemen.

'S-Gravenhage. V. R. V. D. K.

Nav. LVIII, 48, 81, 82.

Zooals Hieronymus in zijn aureool te lezen geeft.

Van den H. Hieronymus bestaat een geschrift van het jaar 392, getiteld **Tegen Jovinianus.** Deze Jovinianus was een monnik, die genoeg gekregen had van het eenzame leven en onder felle bestrijding van het vasten, het epicurisme als de ware leer was gaan verkondigen. Geen wonder, dat de geloovigen hiertegen in verzet kwamen en dat vooral Hieronymus er zich toe zette de stellingen van Jovinianus te bestrijden.

Eén dier stellingen: de maagdelijke, weduwen- en huwelijksstaat zijn bij gelijkheid van werken volkomen gelijkwaardig voor God [1]), wordt door Hieronymus in het eerste boek van zijn bovengenoemd geschrift uitvoerig bestreden met bewijzen en argumenten uit de H. Schrift (Hoofdst. 6—40) en met leeringen van wijsgeeren en bewijzen uit de ongewijde geschiedenis (Hoofdst. 41 — einde). Geheel dit geschrift is een vertoog tegen het huwelijk en daar de schrijver, in Hoofdstuk 47, een uittreksel geeft uit een verloren gegaan werk van Theophrastus, door Hieronymus »liber aureolus« (d.i. gouden boek) genoemd, waarvan ook de slotsom is, dat »de wijze geen vrouw moet nemen«, schijnt het mij toe, dat de naam »aureool« in bovenstaande tirade toegepast is op Hieronymus' strijdschrift tegen den afvalligen Jovinianus, die een der eerste voorloopers is geweest van Erasmus en Luther. [2])

Groningen. G. A. NAUTA.

»Zooals Hieronymus in zijn aureool te lezen geeft«.

Naar de beteekenis van deze woorden kan alleen dan met vrucht worden gezocht, indien bekend is, in welk boek en vooral in welk zinsverband zij voorkomen.

W. B. K.

---

[1]) Virgines, viduas et maritatas ejusdem esse meriti. Zie Thierry, *St. Jérome*, I, 172 en Zöchler, *Hieronymus* 194.

[2]) Gaston Boissier in zijn meesterlijk werk *La fin du paganisme* II, 424 zegt naar aanleiding van den heftigen strijd van Jovinianus en Vigilantius tegen Hieronymus en Augustinus: »C'est une prémière apparition de la Réforme, un sorte d' annonce de Luther, dès le 4de siècle.«

Nav. LVIII, 48, 81, 82.

Pamflet en **paskwil.**

Het laatste woord, *paskwil*, wordt in verband gebracht met Pasquino, den naam van een beeld in Rome, geplaatst tegenover een ander beeld, Marforio geheeten, die men in het politieke leven door het aanhangen van plakkaten met elkaar liet spreken om zoodoende, soms meer, soms minder geestig, de heerschende denkbeelden algemeen bekend te maken. Daar op deze wijze personen en zaken meermalen aan de kaak gesteld werden, laat zich de beteekenis van ons »paskwil« gereedelijk verklaren.

Van het woord *pamflet* zijn voor en na verschillende verklaringen gegeven. [1]) De nieuwste en meest aannemelijke afleiding is die van Gaston Paris, welke ons leert, dat pamflet zou staan voor *Pamfilet* (een verkleiningsvorm van *Pamphilus* (vgl. *Esopet*) een Latijnsch dichtstuk), dat in den *Floris en Blancefloor* vs. 333 genoemd wordt. Men vergelijke het *Mnl. Wdboek* van prof. Verdam op 't woord *Pauphilus*, waar echter ten onrechte Pamphilus als de naam van den schrijver, in plaats van het geschrevene, opgegeven wordt. [2]) Zie verder Dr. Borgeld, *Aristoteles en Phyllis* bl. 11 en 12, noot.

Groningen. G. A. NAUTA.

Van het woord **pamphlet** weet men den oorsprong niet. Men heeft gedacht aan Pamphila, een schrijfster van epitomen, uit het begin onzer jaartelling. Anderen zoeken den oorsprong in papeleta, blaadje, verkleinwoord van papel = papier; terwijl ook gedacht is aan »paume« en »feuillet«, dus een blad, dat men makkelijk in de handpalm houdt.

Pasquil (fr: pasquin) komt van pasquinata, vroeger een beeld in Rome, waar satirische stukken werden aangehecht. Dit gemutileerde beeld was opgegraven bij het huis van Pasquino, een 15e

---

[1]) Zie b.v. Scheller, *Dictionnaire d' etymologie française* 372.

[2]) Dezelfde onjuistheid beging ik in het tijdschrift *Taal en Letteren*. 14, 559/560.

eeuwsche kleermaker te Rome, die bekend was om de satirische kwinkslagen, die hij den voorbijgangers toevoegde.

(Zie: Scheller, Dictionnaire d'etymologie française; Chambers's Twentieth century Dictionary; Nouveau Larousse illustré, Dictionnaire encyclopédique.)

E. E. GEWIN.

Nav. LVIII, 94.

Snobber (Snoeper?) — zeker in 't fries nog altijd; ook snobje (snoepen), maar met minder goeie bijbeteekenis. *Niet* zooals dames elkaar in Holland vragen: wil je 'ris snoepen. En mekaar dan jujubes of bruidsuiker voorhouden.

F. B. H.

Nav. LVIII, 79.

Napoleon waar zijt gij gebleven?

Staat volledig in »Driemaandelijksche bladen uitgegeven door de Ver. tot Onderzoek v. Taal en Volksleven in het O. v. Ned.« VI. 96, 116; verg. VIII, 62.

Dr. W. Z.

Nav. LVIII, 108.

De Teutonista, zie de dissertatie van Dr. Bellaard, 1903.

F. B. H.

Nav. LVIII, 48.

De etymologie van het woord **stoethaspel** is niet bekend. Mogelijk moet de oorsprong gezocht worden in iemand, die den haspel (apparaat voor garen winden) steeds doet stooten en stuiten, die dus onhandig haspelt.

(Zie Dr. F. A. Stoett. Spreekwoorden en spreekwijzen.)

E. E. G.

Naar aanleiding van onze opmerking over het **Friesch,** zie Nav. LVIII, 47, verwijst H. B. H. naar »Nomina Geogr. Neerl.« ed. Aardr. Gen. IV, Register; Taal- en Letteren X, 37 en naar Gids 1896, I; »'t Fries en zijn studie«.

RED.

Wat beteekent **Leguaan?**

H.

Wie kan de beteekenis en afleiding zeggen van het woord **mikmak?**

P. P.

In den Gotischen bijbel van Ulfilas, Matt. 5 : 23 lezen we:

»jabai nu bairais **aibr...**«

Het woord *aibr* beteekent natuurlijk: *offer, offergave*, dienaangaande kan geen twijfel bestaan, de Grieksche text luidt ook: *dooron* = *geschenk* en Prof. Uhlenbeck vertaalt het ook zoo in zijn Etym. Wörterbuch (Amsterdam, 1900), maar geeft tevens een conjectuur, dat *aibr* een schrijffout voor * *tibr* zou kunnen zijn op grond van het Angel-Saksische: *tiber*, Oud-Hoog-Duitsch: *zëbar*, dat ook *offer* beteekent, verder haalt hij er het Latijnsche *daps* = *maal* en het Grieksche *deipnon* bij, welke woorden zeer zeker met * *tibr* verwant zijn.

De Grieksche paralelplaats (*dooron*) geeft een ander woord en dus geen opheldering voor de afleiding van *aibr*.

De conjectuur * *tibr* kan juist zijn, maar ook zonder deze, kunnen we, mijns inziens het woord verklaren, wanneer we namelijk denken aan het Hebreeuwsche: *eiwer*, dat een *lichaamsdeel van een dier* en tevens *offer* kan beteekenen, deze *ei* wordt in het Hebreeuwsch min of meer als *ai* gehoord, dezelfde soort *ai*-klank trouwens, waaruit in het Nederlandsch *ei* is ontstaan, en de Hebreeuwsche *w* klinkt als gestreepte *b*., in deze taal zijn de *w* en *b* nog meer verwant dan in eenige andere, daar de *w* bij dezelfde woorden dikwijls dialektisch als *b* klinkt.

Het woord kan dus blijven staan, dunkt me, en is eenvoudig letterlijk uit het Hebreeuwsch overgenomen; ditzelfde gebeurt

meermalen, vergelijk b.v. het Gotische *kaurban* (Marc. 7 : 11) dat ook *offer* beteekent en dat onmogelijk anders kan verklaard worden dan van het Hebreeuwsche *korban* = *offer*, *iets wat* (*ten offer*) *wordt gebracht* van *koráw* = *naderen* en zijn causativum *hikriew* = *doen naderen*, *brengen*. Wat is dus aannemelijker dan dat de beide woorden, voor *offer*, letterlijk zijn overgenomen, te meer, daar ze gewoon in de spreektaal werden gebruikt voor iets, dat men niet gebruiken mocht, dat gewijd was aan God, in de zegwijze »ik beschouw dit of dat als *korban*«, d.w.z. ik wil hiervan geen genot hebben (want het is gewijd).

We vinden trouwens meer Hebr. woorden in dezen bijbel, zooals *ailoe* = mijn God (Marc. 15 : 34), *kumi* = sta op (Marc. 5 : 41) enz.

Het komt me voor, dat we niet tot een conjectuur behoeven over te gaan, als de text duidelijk is.

Gaarne wil ik hierover eens het oordeel onzer H.H. Navorschers vernemen.

RED.

Wat beteekenen de woorden: **slabbe** en **vuizer?**

N.

Wie weet de afleiding van **sjeezen?**

Wat is de woordverklaring van **musket?**

Wat beteekent **muizen** (scheepsterm)?

Z.

Welke beteekenissen kan het woord **mot** hebben?

G.

GESCHIEDENIS.

PLAATSELIJKE HISTORIE.

KUIKHORNE.

Omtrent bovengenoemd gehucht vinden wij in *Iduna* 1865, van den schrijver Y. Veenstra, een in 't Friesch geschreven artikel, bevattende behalve mededeelingen, die reeds een kleine twintig jaar eerder door hem waren opgeteekend, eenige daarbij gevoegde aanteekeningen en een later gesteld naschrift, — welke een en ander, ten einde het in ruimer kring bekend kon worden — door ons in navolgend opstel vertaald en met eenige opmerkingen vermeerderd is weergegeven, als een niet onbelangrijke bijdrage tot de Geschiedkundige plaatsbeschrijving van oorden, waaromtrent nog weinig geboekt is.

Schoten (bij Haarlem). S. K. FEITSMA.

. . . . . *Kuikhorne* (fr. Kûkherne) ligt op den driesprong van de grietenijen (thans: gemeenten) *Tietjerksteradeel*, *Dantumadeel* en *Achtkarspelen*, en is een zeer oud plaatsje, dat langzamerhand in verval geraakte, en, ofschoon het waarschijnlijk nog lang kan blijven bestaan, wel nimmer tot bloei weer zal komen. Oudtijds had Kuikhorne een vroolijke buurt en buitenbuurt, en deze laatste is het nog alleen, die het plaatsje in stand houdt, want de eigenlijke buurt is zoodanig vervallen, dat men daar niet het minste blijk vindt van de vroegere welvaart, en zij thans (n.l. in 1845 of omtrent) slechts uit een negental arbeidershuisjes bestaat.

Wat tot dit verval het meest bijgebracht heeft, zoekt men vooral in het volgende: Een deel van Kuikhorne bestond voorheen uit veengrond, waardoor verscheidene huisgezinnen hun brood hadden; want volgens de overlevering waren er indertijd dertig veenbazen, en zoodoende was er ook veel drukte met de schipperij. Toen

eindelijk het veen grootendeels vergraven was, zagen vele gezinnen hun broodwinning verloopen, en vertrokken deze achtereenvolgens naar elders; de oude huizen werden slecht onderhouden, geraakten in verval en werden afgebroken, en nieuwe kwamen er niet bij. Mettertijd was het Kuikhornster veen geheel vergraven en in land herschapen. Hierdoor, zou men zeggen, moest de boerenbevolking toenemen, en zulks geschiedde ook wel, maar ongelukkige omstandigheden waren oorzaak, dat ook al weer de eene boerenplaats na de andere afgebroken werd. In vele gevallen kan men de oorzaak hierin zoeken, dat bij versterf de plaats (n.l. het huis) en de landerijen afzonderlijk verkocht, en de laatsten veeltijds door bewoners van nabijgelegen dorpen aangekocht werden, ten koste van Kuikhorne's bloei: want van het huis geraakte dan al tamelijk spoedig de schuur in verval en werd deze afgebroken. Naderhand bij het slatten van de vaart, om de verwijding van de oude vaart, moesten weer verscheidene huizen en boerehuizingen opgeruimd worden, en voor deze zijn er geen in Kuikhorne weer opgebouwd, maar wel enkele in andere plaatsen, zooals te *Kootsterheide* en bij het *Wildpad*, waar ze dichter bij de aanbehoorende landerijen waren. Inmiddels werden er nog verscheidene huizingen en ook twee korenmolens afgebroken, en werd er niets bijgebouwd; zoodat door een en ander de bloei van Kuikhorne wel moest afnemen. Bij het slatten der vaart verdwenen de verlaten (sluizen), en het veerschip vond geen bestaan meer.

De buitenbuurt, of, gelijk die thans nog door de buurtbewoners genoemd wordt, het *Bovendeind* of *Boven*, heeft nog het minst in 't verval gedeeld, ofschoon ook daar veel veranderingen hebben plaats gehad, en het is deze plek, die nu alleen nog voor Kuikhorne wordt aangezien. Hier wonen nog al gegoede burgers, meest eigen(aar)-boeren, terwijl in de Kuikhornster buurt meest arbeiders wonen, wier kinderen niet naar school gaan. [1])

Naar men zegt hebben de Prinsen van Friesland veel in Kuikhorne verblijf gehouden. Zij hadden een eindje dezerzijds *Bergum* een jachtslot, het *Hooghuis* of *Boschhuis*, ook wel het Schwartzenberger slot genoemd. Hier waren die Heeren dikwijls in den jachttijd en jaagden zij voornamelijk in het Kuikhornster, bij ouds het Schwartzenberger, bosch; en verder den Singel of de Schwart-

[1]) Tegenwoordig gaan die kinderen naar de openbare school te Bergumerheide, of naar de bijzondere school onder Veenwoudsterwal. F.

zenberger reed (rij- of wagenpad) volgende tot aan *de Geest* (Rinsumageest), vonden ze gezellen in de Heeren der oud-adelijke stinsen, die men daar toenmaals aantrof. Tusschen Bergum en de Geest was toen in die oude wildernis een zeer schoon jachtveld voor die aanzienlijken, en in 't midden daarvan lag Kuikhorne. Als nu de Prinsen met hun gevolg alzoo om dien tijd ter jacht gingen, hadden ze in Kuikhorne hun hoofdkwartier, en voor dit oogmerk hier een soort slot opgericht, waar zij het middagmaal gebruikten, en misschien ook overnachtten als ze eenige dagen met de jacht doorbrachten. Op dat huis hadden ze, gedurende den tijd dat ze er geen verblijf hielden, een huisbewaarder. Of het werkelijk aan de Prinsen heeft toebehoord, is niet met zekerheid te zeggen, maar dat zij er zich veel hebben opgehouden. is uit alles wel op te maken. Wie dan ook de eerste eigenaars van dit slot geweest zijn, zooveel is zeker, dat het aan de *Haarsma's* kwam, die het lieten verbouwen en belangrijk vergrooten. Men kan nog aan enkele vertrekken zien, dat ze in oude tijden gebouwd, en aan andere, dat ze van jongeren datum zijn. De laatste Haarsma, die hier gewoond heeft, werd, (en naar het zeggen van ouderen niet zonder reden) de wilde Haarsma genoemd. Na zijn dood heeft het huis eenigen tijd leeg gestaan, alleen bewoond door een ouden huisbewaarder, en is het in 1826 in 't bezit geraakt van Dr. Petrus H. Veenstra, die hier vele veranderingen aanbracht; o.a. werd de schuur van de boerehuizing, die onmiddellijk bij 't slot stond, afgebroken en kwam daar een slingertuin met een vijver voor in de plaats. Ook liet hij een hoogte aanleggen met een observatorium. Dit huis heet *Jachtlust.* [1])

Waar de naam Kuikhorne vandaan gekomen is, weet men niet te zeggen. Enkelen willen, dat de Prinsen van Friesland het dien naam gaven, omdat zij onder andere titels ook dien van Heer van Kuik (in Noord-Brabant) hadden, maar naar alle gedachten had die naam al veel vroeger bestaan, en is misschien in het volgende te zoeken. Het oord tusschen Bergum en Rinsumageest werd veel als jachtveld door de Friesche Edelen bezocht. Aan de westzijde had men een groot bosch, dat, naar men zegt, tot aan laatstgenoemde plaats als een lange strook doorliep; ten oosten van dit bosch venen en heide, waar wellicht patrijzen zich ophielden, terwijl in het bosch meer hazen en vossen

[1]) Thans een sigaren-fabriek. F.

verblijf hadden. Nu is het licht mogelijk, dat men Kuikhorne de patrijzenhoek noemde, en daar jonge patrijzen *kuikens* geheeten worden, zou het *Kuikenhoek*, en daarvan *Kuikhorne* of *Kûkherne* kunnen worden.

AANTEEKENINGEN.

Door het bosch heeft aleer de weg geloopen naar den *Zomerweg* (Simmerdijk), en was de ingang bij de notekampsheide; maar door de onveiligheid van het bosch, waarin rovers zich ophielden, en misschien ook wel om andere bijkomende redenen, is de nieuwe weg aangelegd, en genomen van landen, die aan de westzijde liggen, onder dit beding, dat die landen een vrijen en tolvrijen reed (passage, of recht van passage met paarden en vee, als anderszins) zouden hebben aan den nieuwen weg. Alleen van een stuk land, en wel het tweede van af het tolhek, toebehoorende aan Jitse Adzers is dat bewijs bewaard.

De eigenaar van het Kuikhornster *(het Godloos tolhuis)* is vrij van tol op de oude Swartzenberger reed. Dit staat zeker in verband met de omstandigheid, dat dit gedoetje c.a. oudtijds geheel aan de Swartzenberger Heeren toebehoord heeft, en 't is licht daarom ook, dat de Bergumers voor twee paarden niet meer dan voor een behoeven te betalen.

Het slatten van de boschvaart is in lateren tijd geschied, en wel door het verwijden van slooten van de landen der plaats bewoond door Douwe Foekes, (in 1844 de eenige gehuurde plaats in Kuikhorne), en hierdoor heeft de bewoner dezer plaats het recht om uit het bosch zooveel bezemrijs te snijden als hij noodig heeft; en daar de weg en het bosch onder één heer stonden, was die plaats ook vrijgesteld van tol. Ten laste van het bosch is het onderhoud van de brug, die over de boschvaart op den Nieuwen weg ligt.

De eerste oude vaart van Kuikhorne was die, welke uit het Bergumer meer door de Kuikhornster buurt liep, bij Pieter Hoek

om den hoek draaide, door *Boven* liep en weer langs het slot draaiende naar de *Skillige pijp*, en zoo verder naar het godloos tolhuis in de Valomster vaart. Wellicht was de *Zwadde* er toen ook reeds, maar de vaart naar *Zwaagwesteinde* (Westerein) is na dien tijd gegraven, toen de hooge venen daar afgegraven werden. In later tijd (1828—1829) is de oude vaart uit het meer weer opgeslat en zeer verwijd tot Pieter Hoek, en van daar rechtuit gegraven door Zwaagwesteinde. Bij de oude vaart had men bij den Zomerweg een tille (ophaalbrug), bij Jan Kramer in de buurt een verlaat en tusschen het slot en Harmen Wybes een tweede verlaat, die zeker veel drukte hadden met de schipperij, want hier werd toen veel turf gemaakt en vervoerd. Deze verlaten zijn met het vaartslatten te niet gegaan, maar de eigenaar van den Singel (Swartzenberger reed) tot de Skillige pijp, met een eigenaar van de naastloopende vaart, heeft recht om tol (misschien wel het vroegere verlaatgeld) te heffen van de schepen, die daar nog voorbijvaren. De nieuw opgeslatte vaart wordt bij de bewoners het *Kanaal* genoemd, en de oude vaart door Boven nog de Kuikhornster vaart. Hoewel de nieuwe vaart *het kanaal de Zwemmer* gedoopt is, zal maar een enkele Kuikhorner dien naam kennen.

Het Kuikhornster bosch moet aan den overkant van het Boschhuis omstreeks 1783, uit de heide, aangelegd zijn.

De straatweg van *Leeuwarden* naar *Groningen*, is door de Bergumer heide (thans *Bergumerheide*, als dorpsnaam) en het Kuikhornster bosch aangelegd, en komt aan de oostzijde uit het bosch juist op den *Zomerweg* (de oude weg) uit, loopt dan langs den ouden-, voorbij den nieuwen weg, hier het *Zwart Kruis* genoemd, naar de herberg van dien naam tot dicht aan de Kuikhornster vaart toe, waar hij deze bezijden laat.

De nieuwe weg is een tolweg, maar de *Singel* tot aan de *Skillige pijp* ook, want als men met paarden of vee langs de *swette* (= grens) den Singel opgaat, moet gelijken tol betaald worden als in 't geval, dat men den nieuwen weg, of dezen en den Singel beide langs moet. Alleen de swette langs, door Kuikhorne of Boven is tolvrij.

NASCHRIFT (1865),

waarin de Schrijver nog eenige opmerkingen bijvoegt.

»Vooreerst (zegt hij): ik heb eens de bevolking ad 198 geteld, in 34 of 35 huizen.«

Verder: J. d(e) V(ries) zegt, dat de naam *Boven*, eenstemmig met den noordelijken *Bovenweg*, misschien afkomstig is van de hooge venen. Het is mogelijk, maar ik geloof eerder, dat Kuikhorne's *Boven* voor 't grootste deel of zelfs geheel geen veengrond geweest is. Als bewijs strekke, dat er een hooge meest dorre-zandrug loopt, van dicht bij de tweede kanaalbrug (waar *Boven* begint) af naar Jan Daniels-laantje, door de huisstede, achter door een paar landen over den nieuwen weg, en zoo het bosch in naar de »vossegaten«, waar hij zich verspreidt en in een hoogere »landstreek« zich verliest. Op dezen zandrug had men geen slooten, maar dijken (zooals te *Drogeham*) en wel dubbele dijken met een slenk er tusschen en met boomen bewassen, waarvan in 1852 nog een paar bestonden, zooals op de huisstede en het daar naast liggende stuk land. Tot diep in den grond vond men niet dan wit zand, alsof er een zeeduin in den grond was weggezakt. Ten zuiden, ten oosten en deels ten noorden van de *Bovenbuurt* is laag land, dat 's winters veeltijds onder water staat. Zou dan de hooger liggende grond van *Boven* niet den naam er aan gegeven hebben?

J. d. V. vermeldt, dat de menschen daar een hoogen leeftijd bereiken, zooals door vele gevallen bewezen is. Ik zoek de reden (zegt IJ. V.) daarvan meest in het stille, vreedzaam leven, dat zij daar over 't algemeen hebben. Vreemden schijnt het er bar stil, maar wie er eenmaal gewend was, ging er ongaarne weer vandaan. Aleer was er veel reed (passage met wagens) door, doch sinds de straatweg langs de *Skillige pijp* over *Veenwouden* aangelegd is, zal het er wel zeer stil geworden zijn.

(Een afleiding, meer waarschijnlijk dan de hiervoren opgegevene, van den naam Kuikhorne vindt men in het volgende:)

— — — — — — — — — — — — — —

Wij mogen aannemen dat Kuikhorne bestaan heeft lang voordat de Hollandsche taal hier in gebruik kwam; daarom is het te wachten, dat *Kûkherne* de oorspronkelijke naam is, terwijl deze bovendien met *kuiken(s)*, als zijnde in 't Friesch altijd *pyk*, *piken*

(plur.) niets gemeen heeft. Als ik mij wel herinner dan was er vroeger in Kuikhorne een herberg met een uithangbord, waarop een *koekoek* en een *haan* geschilderd waren, welk een en ander wellicht aan een sage doet denken. Het is in elk geval zeker, dat genoemde vogel, in 't Friesch *kûkút*, hier niet zeldzaam is. *Haan* is in 't Friesch *hoánne*, maar deze naam wordt eveneens uitgesproken als *horne* (bijv. in Aldehoa(r)ne, *Oudehorne*, of dialectisch als *ha(r)ne*, ook voor horne (bijv. Terha(r)ne, elders: Terhe(r)ne, *Terhorne*), en dit *hânne*, waarbij men niet meer aan *haan*, maar aan *hoek* dacht, werd naar den meest algemeen hier heerschenden tongval tot *herne*, zoodat (volgens deze hier veronderstelde klank-analogieformatie) *Kûkherne* uit *Kûkúthoanne* kan gevormd zijn.

J. d. V. zegt, dat de Swartzenbergs op Rinsumageest woonden. Ik meen te weten, dat *Jachtlust* te Kuikhorne en het *Hoog-* of *Boschhuis* een meester (eigenaar?) plachten te hebben, en dat de Bergumers bevoorrecht zijn in het betalen van tol te Kuikhorne, maar die van de Geest niet.

Het schijnt mij uit alles, dat de Swartzenbergs hier veel macht gehad hebben. Zouden er nog geen oude brieven of bescheiden bij of van die familie te vinden zijn, die meer licht hierover kunnen verspreiden?

Als ik naga, hoe oudtijds Kuikhorne in bloei stond in 't midden van de wildernissen van de *(Zwaag)westeinder-* en *Kootsterheide*, het Bergumer meer, het bosch en de Bergumer heide, dan is het wel te verwonderen dat er geen de minste blijken gevonden worden van kerk of school, van niets dat een buurt verbindt of bestuurt (ofschoon ik meen wel eens gehoord te hebben, dat hier een soort veldwachter [bysjager] was), behalve de lijkdienst. (De overledenen werden meest te Veenwouden »ten hove« gebracht; de naaste buren bekleeden het lijk, de naaste boer rijdt het, en de anderen dragen het ten hove en luiden de klok. Het westelijkste huis, dat tot de Bovenbuurt behoorde, was de stulphuizing van Jitze Adzers.) De naaste kerk en school was te Veenwouden, behalve voor de »Buurtster«, waarvan de kinderen nu (1865) naar Bergumerheide ter school gaan. Westwaarts van Kuikhorne heeft men de *Heidstreek*, die uitloopt op de volkrijke buurt Veenwoudsterwal, waar men niet anders heeft dan een menniste vermaning, [1])

[1]) Kerkje der Doopsgezinden, thans tot arbeiderswoning vervallen. De nieuwe kerk staat elders onder Veenwouden. F.

en ten Zuiden van Kuikhorne ligt de Valom, ook een groote buurt zonder school (nog?) of kerk. Het schijnt wel, dat deze woudstreken in dit opzicht slecht bedeeld zijn, althans in vergelijking van de Kleikant, waar bijna elk groepje huizen dorpsrechten en een kerk en school heeft. Waar moet men dat in zoeken? Het schijnt wel dat hier in deze oorden, behalve te Bergum en de Geest, bijna geen stinsen (kasteelen) geweest zijn, behalve in later tijd een te Veenwouden. [1]) Bergum, waartoe het grootste deel der beide buurten behoort, en waarvan de kerk en school nog een heel eind verder ten Westen, en dichter bij Kuikhorne staan, is zoo vreemd aan de Kuikhorners, dat de meesten daar zelfs nooit in de kerk geweest zijn.

Eindelijk zij nog meegedeeld, dat er weleer twee rijen zeer dikke eikenboomen van het slot tot het tolhek op den Nieuwen weg stonden, waarvan een bij de heggedeur, welks stam twaalf voet in omvang was.

Hier volgt nog een en ander omtrent »spokerij« op het slot en daar dichtbij, wat echter met bovenbehandeld onderwerp niet onmiddellijk in verband staat of daarvoor van belang is, als behoorende meer tot de geschiedenis van het bijgeloof in deze streken. Wij weten niet hoe skilige piip in officieele (vaak mis-) spelling geschreven wordt, welke trouwens over den naamsoorsprong geen licht kon geven, maar dat het »*schele* pijp« zou moeten zijn komt ons niet waarschijnlijk voor. O. i. zou hier eerder aan *schil*, d. i. schelpzand gedacht moeten worden. Doch alle etymologisch gepeuter over plaatsnamen is onzeker en dus niet te vertrouwen.

Uitgenomen dit zijn de gezamenlijk in bovenstaand artikel gemaakte opmerkingen niet alleen omtrent een thans onbeduidend plaatsje, maar ook in 't algemeen van belang, omdat men ze meerendeels met toepassing op andere kan generaliseeren.

Mij dunkt dat ook over andere in dit opstel genoemde plaatsen en localiteiten nog wel iets van belang zou zijn mede te deelen, wat tot heden onbekend bleef.

F.

---

[1]) Thans marechaussé-kazerne. F.

Geschiedenis der boekdrukkunst.

Of het volgende van belang is moeten deskundigen beoordeelen. In de Genees-, Natuur- en Huishoudkundige jaarboeken (einde 18de eeuw) las ik het volgende:

Supplement to the origin of printing. Aanhangsel tot de geschiedenis van den oorsprong der drukkunst in 80 te Londen bij Nichols 1782. Dit werkje behelst onder anderen drie brieven over den oorsprong en de eerste uitvinders der drukkunst in Engeland en bijzonderlijk over de geschiedenis in het jaar 1544 uitgegeven door Richard Atkins schildknaap, betrekkelijk tot Fred. Corsellis, welke, naar men voorgeeft, van Haarlem een drukkerij kwam opzetten te Oxford, onder Koning Hendrik VI, dat is eenigen tijd voor het jaar 1459, en ten minste tien jaren, voor dat er drukkerijen waren in Frankrijk, Spanje, Italië en Duitschland, behalve te Mentz.

Daar Guttenberg eerst in 1450 zijn contract met Fust sloot, meende ik, dat dit bericht niet onbelangrijk zou kunnen zijn. Ik noteerde de plaats niet, waar het stond, maar dit is ook zonder waarde, daar er geen verdere beschouwingen waren dan die ik hier overgeschreven heb.

K.

Van Merode Nassau.

De volgende advertentie, voorkomende in de *Opr. Haarl. Cour.* van 1694, no. 17, is zeker alleszins merkwaardig als eene bijdrage tot de geschiedenis der 17e eeuwsche kleeding.

Zij luidt:

Sekere Juffrou (sig noemende Mevrouwe *Maria van Merode Nassau*, out omtrent 44 jaren, teder van lichaem, sig seggende de Gemalin van den Marquis *St. Marsel*, bleek van Coleur, middelbaer van Aengesicht en Statuur, wekelijk van Natuur, met een Vlaeq onder het linker Oog, met blontachtig Hair; wat doofachtig; met een Bovenlijf van blau Tabijn, met Gout geborduurt, gekleet met root Armosijn en kleyn bouquet met Silvere Bloemen, een weynig met groene Zyde gemengt, gevoert met swart Satijn; een boven Rock met swart Felp, geboort met brede goude Franje; een onder-Rock van Purper Grisdelin, met Silver gestreept en in

't midden met groene Zyde, met een Aurore Draet en een Silvere Spaensse Kant geboort; asgraeuwe schoenen met een Goude Galon; een Christalle sak Horologië met een swarte Kas met Goude Nageltjes en een Goude Ketting op haer zijde hangende; dragende gemeenelijck een wit Voorschot, met Gout geborduurt, hebbende een Fontange sonder linten) is met verscheyde Diamanten, Gout en Silver-Gelt en verscheyde andere saken uyt Amsterdam gegaen op den 3 April: Soo iemand haer weet aen te brengen, in voegen sy in handen van Justitie geraeckt, sal een Vereering hebben en kan sig aen de Weduwe *Oossaen* Boeckverkoopster op den Dam, addresseeren.

[Medegedeeld door W. P. J. OVERMEER.

Nalatenschap, legaten, enz., van de douairière van den raadpensionaris Steyn.

Deze dame was Cornelia Schellinger, geb. te Amsterdam 18 Juni 1714, overl. op den huize IJpenburg aan den Delfschen weg den 1n Juni 1783. Zij huwde I° den 19 April 1735 met Daniël Deutz, geb. 13 Jan. 1709, kerkmeester en commissaris te Amsterdam, overl. aldaar in 1739, en huwde II° aldaar den 10n Oct. 1741 met den raadpensionaris Mr. Pieter Steyn, overl. te 's-Gravenhage 5 Nov. 1772.

Blijkens eene nota uit dien tijd, waarvan wij hier een afschrift zullen mededeelen, heeft zij als volgt over haar vermogen beschikt:

»Erfgenamen de 3 zoons van den Heer Parvé, en de 2 dochters »van den Heer Vermeulen voor de eene helft.

»Voor de wederhelft Mevrouw van der Voort te Amsterdam, »doch, die overleden zijnde, komt deze portie aan de Haarlemsche »weeskamer, om daaruit 12 studenten te laten studeeren. en tot »curatoren over hetzelve de Burgemeester Parvé en de gecommit»teerde Raad Patijn.

»Voor 25 officiers- en 25 predikantsweduwen ieder *f* 2000 's jaars, »mits zij 's jaars geen *f* 500 inkomen hebben, geaffecteerd *f* 450.000.

»Aan Burgemeester van Neck	» 20.000.
»Mevrouw van Neck (doch dit is niet klaar) . . .	» 10.000.
»Mevrouw Boreel eenige juweelen en	» 20.000.
»Haar Ed. broeder	» 20.000.

»Raadsheer Parvé tot een praelegaat een gouden »snuifdoos en . . . . , .	*f*	10.000.
»D. D. Frieswijk en Serrurier ([1]) ieder *f* 2000 . .	»	4000.
»Schout Ravestein te Rijswijk	»	3000.
»De Haagsche armen	»	10.000.
»Rijswijksche dito . . . . , ...	»	5000.
»Orgel te Rijswijk	»	8000.
»Voor onderhoud van hetzelve	»	2000.
»Armen te Oudshoorn	»	5000.
»Professor (Dr. Thomas) Schwencke	»	3000.
»Schipper Jochems	»	1000.
»De Heer Mossel een Oost-Indisch Kabinet en dito »goederen en beste ring.		
De Heer Berghuis, klerk ten kantore van den Heer »Raadpensionaris . . . . , ...	»	5000.
»Deszelfs moeder 's jaars . . . , ...	»	200.
»En zijne zusters 's jaars	»	400.
»Juffrouw Trosseile, die bij de overledene als Juffrouw »van gezelschap is geweest, behalve een pen»sioen van *f* 400 's jaars, nog	»	2000.
»En aan haar zuster een pensioen van *f* 200.		
»Een schilderij verbeeldende Diogenes met een lan»taarn wijzen zoekende aan Z. D. H., doch »hetzelve niet accepteerende aan den oudste »van haar familie.		
»Z. D. H. en den Hertog te verzoeken restitutie van »alle door den Raadpensionaris Steijn aan hun »geschreven brieven.		
»De domestiquen voor ieder jaar dienst *f* 100.		
»De portretten van den Raadpensionaris en Mevrouw »Steyn op de weeskamer te Haarlem te laten.		
»De papieren van de Admiraliteiten op de Maas en te »Amsterdam aan de secretarissen van de respective »Colleges van der Heim en Bakker (te zenden).		
»Een kist met papieren zal ter visie van leden van Staat »zijn, zoo zij zulks noodig mochten oordeelen.		
»Aan de executeurs Parvé	»	6000.

[1]) Twee predikanten.

»Van Neck	*f*	4000.
»Gallé	»	3000.
»Mevrouw van Neck, als executrice	»	1000.
»Aan de weduwe van Ds. Rauwerts 's jaars . .	»	400.
»De legaten beloopen te zamen	»	597.000.«

Medegedeeld door
V. R. V. D. K.

Onuitgegeven stuk over Datheen.

Op huijden, den 2en November anno 1584, stilo veteri, compareerde voor ons Schoudt ende schepenen onderschreven Frans van Groenevelt, luijtenant van capiteijn joncker Aelbert van Egmondt, ende heeft inde jurisdictie van Vreeswijck overgelevert in handen van Gerrit van Remundt, substituijt-scholtis der stadt Utrecht, zijne gevangen, genaemt Petrus Dathenus, de welcke hij, luijtenant voorseijt inde voornoomde jurisdictie van Vreeswijck gehaelt hadde, geassotieert mit etlick schutten, borgers ende zoldaten van Vianen vande voorseijde capiteijn Egmondt. Aldus gedaen ter presentie van Lodewyck van der Meer, schout, Jan Janss. Tollenaer, Cornelis Gerritss, Dirck Gerritss. ende Henrick Claes, schepenen in Vreeswyck, alias die Vaert. Actum utsupra.

me teste Dirck Janss. ver Hoven [1]), secretarius
in Vreeswyck.

Gemeentearchief van Utrecht II no. 626.

H. J. SCHOUTEN.

---

1) of: Zevenhoven.

Nav. LVIII, 86.

De Vliegende Hollander wordt ook Fop Fokker (Fockes?) genoemd; ook van Stralen; ook van der Decken. De sage van Reginald van Valkenberg is in oorsprong een andere en denkelijk eerst door Wolfs Niederl. Sagen met hem in verbinding gebracht.

Immers, toen zij ontstond, kreeg nog niemand in zijn hoofd een Limburger of ander Nederlander van buiten 't graafschap Holland een Hollander te noemen; de Hollanders zelf beschouwden nog in 't begin der 17^{e} eeuw de andere Nederlanders als vreemdelingen. [1])

Ook is in *deze* sage geen sprake van een schip, dat met bovennatuurlijke snelheid vaart, omdat de schipper hiertoe verdoemd is of wel met den duivel in verbond staat; zooals in de overlevering omtrent den Vliegenden Hollander. Ik heb van *deze* de volgende natuurkundige verklaring ontmoet: tusschen de keerkringen loopen vaak een oostelijke en een westelijke luchtstroom rakelings langs elkander, zoodat twee schepen in tegengestelde richting kunnen varen, beiden met volle zeilen vierkant gebrast, en men aan boord van 't eene niet anders kan zien, of het andere gaat vlak tegen den wind in. Dat is natuurlijk duivelswerk of spokerij — en de Noordduitsche wrok wegens het verval der Hanse, de Engelsche afgunst wegens het sneller varen der schepen van Nederlandschen bouw deden het overige.

Dr. W. Z.

Nav. LVIII, 107.

Juliana van Stolberg. Vgl. Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales. (Uitgegeven door R. Fruin, 's-Gravenhage, M. Nijhoff 1894) bl. 164.

K.

Een der bronnen voor de kennis van het leven van Juliana van Stolberg is het werk van Johanna Naber: »De vorstinnen van het huis van Oranje-Nassau«, het 1^{e} hoofdstuk.

S. KALFF.

---

[1]) B.v. Abr. de Coninck in zijn Zinnespel, aangeh. *OudHolland* 1904, 169,

Navorscher, LVIII, 12.

Graaf van Portland.

Hiervoor raadplege men Macawlay »The history of England« onder Portland en verder genealogieën Bentinck als bij Rietstap enz.

J. H. F. K.

Joodsche prenten.

Er bestaan verschillende teekeningen — meest gekleurd — met Hebreeuwsche om- en opschriften uit het begin der 19^e eeuw. Volgens een geloofwaardig Israëliet bezochten destijds vele Poolsche Joden al bedelende ons land en vonden gastvrij een onderdak bij Nederlandsche geloofsgenooten. Uit dankbaarheid werd gewoonlijk een dergelijke prent geteekend en als souvenir achtergelaten. Kan een der lezers van dit tijdschrift hierover iets naders meedeelen?

EEN NAVORSCHER.

Oudewaeter en Huysman.

Onlangs kocht ik aan een klein 8° boekdeeltje getiteld »La maison Oudewaeter et Huysman« en in denzelfden band »le commandant Aerson«, beide geschreven door Emile Greyson, waarvan de 2e druk bij C. Muquardt in 1877 verscheen. Is dit werkje een roman op historische gronden geschreven? Oude Amsterdammers kunnen hier wellicht het juiste mededeelen.

B.

Amerfoortsch Edelgesteente.

In eene inventaris van 11 Mei 1686 komt voor als preciosum van juff. Margreta Hiltebrant te Delft o.m. »een gout ringitie met een *amervoorts steentie,* getauxeert op *f* 10.—« en »een gout ringitie met een robyntie, getauxeert op *f* 3.14.—.«

Zie de Navorscher LVIII, 50.

Uit het verschil in prijs blijkt, dat het eerste steentje hoog

boven robijn gewaardeerd werd en dus bezwaarlijk een z.g. hei-, berg- of Amerfoortsche diamant, pierre de lune — of hoe anders men min of meer gewolkt bergkristal noemt — hier bedoeld kan zijn.

Wat is het hierbovengenoemde *Amervoortsch steentie* voor een mineraal en waar kan men daaromtrent wat vinden?

W. CROOCKEWIT W.AZ.

Amersfoort.

Navorscher, LVIII, 18.

Uit dit bericht zou men opmaken dat »soo gaet het in de werelt» het devies van 't geslacht **Uyttenhove** is. Nu is het wel merkwaardig, dat deze zelfde woorden in 't hollandsch, fransch, italiaansch, latijn op den beroemden blauwen steen te Pasar Gedé (bij Djokjakarta) staan; nog niemand heeft de beteekenis van dien steen kunnen raden. Zoude hij wellicht betrekking kunnen hebben op een Uyttenhove, die daar geleefd heeft?

J. H. F. K.

Willem V in Engeland.

Wie kan iets mededeelen uit het leven van stadhouder Willem V, gedurende zijn verblijf in Engeland, nadat hij daarheen per visscherspink was vertrokken, wegens de in Holland uitgebroken revolutie? Is hier ook speciale literatuur over?

H.

Hoe was de inrichting van ons leger in het begin van den tachtigjarigen oorlog?

P.

Uit welke overwegingen is Willem de Zwijger van geloof veranderd?

A.

OUDHEIDKUNDE.

Zonderlinge Weddenschappen.

1477, 8 Febr. Heymerick, s(oen) w(ilner) Lamberts van der Straten, heeft geloeft super omnia et habenda Thomas Goyartss van Hedel, ses ende enen halven Peter, xviij st(uvers) vel valorem computando pro quolibet, soo wanneer heer Adolff van Gelre geweldich heer sal zijn vanden vier hoeftsteden des lants van Geldre ende niet eer te betalen.

Evenzoo belooft Wilhelmus f. q. Christiani Zonmans denzelfde 16 Peters; Dirck Jan Roefs en Peter Henrick Peters beloven hem 13 Peters.

Schepenacten v. 's Hert. en Vrijdom, no. 72, *f* 300 vso.

Rijksarchief in Noordbrabant.

W. Z.

Tot hoe lang rekende men hier te lande met **Temporaaluren?**

K.

MEMORANDA.

Oude vliegmachienes en oude luchtscheepvaart.

Dit thans zoo actueele onderwerp was niet minder actueel in de laatste jaren der 18de eeuw, toen de gebrs Montgolfier en anderen hun eerste proefnemingen deden. Uit dien tijd dateert een boekdeel aanwezig aan de Univ. Bibliotheek te Utrecht Phys. et Chem. Oct. 194, in welk boekdeel tal van kleinere verhandelingen te samen gebonden zijn, die toen over bovengenoemde onderwerpen verschenen. Een der merkwaardigste is zeker: »D. Bourgois. Recherches sur l' art de voler depuis la plus haute antiquité jusqu' à ce jour. Paris 1784,« waarin de oudste proefnemingen ook van Grieken en Romeinen beschreven worden. Eigenaardig is verder, dat hetzelfde onderwerp ook in de 17de eeuw velen bezig hield, zooals blijkt uit Philippus Lobsmeier. »Exercitatio physica de artificio navigandi per aerem 1679;« eene Duitsche vertaling verscheen te Arolsen. Zijn werk met het nog oudere Italiaansche van Lana: »Prodronio premesal all arte maestra ± 1650,« zijn samengevat in: Frans von Lana und Philip Lobsmeier: »Von der Luftschiffkunst. Tübingen 1784.« Men lette ook op de werken van Mongolfier en Faujas de Saint Fond, die in de Utrechtsche Univer. Bibl. te vinden zijn onder Phys. et Chem. Oct. 564 en 563. Veel besproken werd in dien tijd het vliegwerktuig van Blanchard, waarover o. a. gehandeld wordt in Genees-, natuur- en huishoudkundige jaarboeken Dl VI bl. 150 1782 en Nieuwe genees- N. H. J. Dl I bl. 126 1782.

J. H. F. K.

Redding van drenkelingen.

Prof. A. Keith in Londen liet onlangs verschijnen: Three Hunterian lectures on the mechanism underlying the various methods of artificial respiration. The lancet 1909. Daaruit blijkt, dat de eerste maatschappij voor redding van drenkelingen den 18 April

1774 te London tot stand kwam en wel, naar uitdrukkelijk wordt meegedeeld, in navolging van het in Holland gegeven voorbeeld, waar de eerste dergelijke maatschappij in 1767 werd gesticht, welk voorbeeld ook in andere landen werd gevolgd. Ik kon tot nu toe alleen vinden, dat er werkelijk eene maatschappij ter redding van drenkelingen in 1767 te Amsterdam bestond, die geregeld »bekendmakingen« uitgaf, waarvan de eerste den 16 Dec. 1767 verscheen.

Wellicht geeft deze mededeeling iemand aanleiding te zoeken of er nog afdrukken van die bekendmakingen bestaan en wie de oprichters dezer maatschappij waren.

J. H. F. K.

Plichten der huisvrouw.

Deze waren vroeger geheel anders dan nu, zij omvatten tal van werkzaamheden, die nu door fabrieken enz. zijn overgenomen. Wie zich hiervoor interesseert zoeke het werk: »Die Hausmutter, Leipzig 1779.« Het werk verscheen in 3 deelen en beleefde tal van herdrukken. Men vindt er vele recepten in zoo voor het maken van zeep, vetkaarsen enz. enz. Waarlijk er was toen veel kennis en oefening noodig om een goede huisvrouw te zijn; de meisjes vonden werk genoeg, al leerden zij weinig.

Uitvindingen.

Roger Baco, de onvermoeide scherpzinnige vorser in de XIIIe eeuw, schijnt sterk intuitief te zijn geweest; hij spreekt toch van een salpeter-poeder, dat in een kleine metalen koker aangestoken wordt, en een knal geeft »et hoc fit multis modis quibus omnis civitas et exercitus destruatur (appendix I, c. VI, ed. Brewer); hij heeft 't over schepen die zonder paard of zeilen, snel kunnen varen; zo »possunt etiam instrumenta fieri ambulandi in mari vel fluminibus usque ad fundum absque periculis corporali«, wijst dit niet op de duikerklok? zo heeft hij 't over verrekijkers; ex incredibili distantia legeremus litteras minutissimas.«

Of is de uitvinding van een en ander van ouderen datum? altans in nuce?

Wie geeft opheldering? B. H.

Poberafijten.

Beghinen en Lollaerden zijn bekende namen, al weet men de etymologie niet. 't Schijnt, dat ze ook »Poberafijten« heten, bij Hermann von Fritslar.

Me dunkt, hierin schuilt niet anders als »paupera vita«, (een plautinies latijn!) of een frans-latijn, »pauvre-vite« misschien; een naam waar hun levenswijze wel aanleiding toe gaf.

H.

Nav. LVIII, 121.

Het geloof, dat de **Krokodil schreit,** als hij een mensch gedood heeft, komt voor bij Thomas Cantimprat. de Naturis Rerum, met beroep op een ouderen schrijver, dien hij Experimentator noemt, (Jacob v. Maerlant, Naturen bloeme, uitg. Verwijs, I, XXIII en 307); van diens bron kan ik alleen zeggen, dat Plinius het *niet* was (zie z. Hist. Nat. L.VIII, c. 37; Vol. II, p. 94 ed. Sillig). In Vondels tijd was het reeds spreekwoordelijk:

Oogentroost die huilde tranen;
Was het niet een soete gril
Van die malle kokodril?

(Rommelpot op 't Hanekot.)

Maer als hy uit zijn Bijbel begint te spreken,
Dan hoort men den Duyvel de pasie preken;
Dan kan hy quylen en verkenstranen huylen,
Met heele plassen, daer kokodrillen in schuylen.

(Protekteur Weerwolf.)

Aan *dezen* vorm van het krokodillen-bijgeloof heeft blijkbaar Saint Just gedacht. Volgens de andere voorstelling, bootst hij 't geluid van schreiende kinderen na, om menschen aan te lokken. Hiervoor kan ik geen zegsman aanwijzen; Plinius was het weer niet en Thomas evenmin; Albertus Magnus, blijkens Maerlant's zwijgen (t. a. p.), ook niet.

W. Z.

Krokodillentranen. (Nav. LVIII, 121.)

Over de verklaring van bovenstaande uitdrukking schreef ik in het tijdschrift *Taal en Letteren* 4, 307 en naar aanleiding daarvan de hr. A. de Cock in *Noord en Zuid* 19, 215. De belangstellende vindt in deze opstellen heel wat van zijn gading.

Als bijzonderheid vermeld ik nog, dat in het Friesch de zegswijze: bargetrienen d. i. varkenstranen voor: gehuichelde smart bestaat; voor de 17e eeuw kan ik nog vindplaatsen aanhalen uit Baardt, *Deugdenspoor* (Leeuwarden 1645), bl. 168, 356.

Het *Nederl. Woordenboek* 8. 313 bespreekt ook uitvoerig de hier bedoelde zegswijze.

Groningen. G. A. NAUTA.

Zeldzaam grafschrift.

Tombeau de Françoise Eléonore Dejean de Mauville Comtesse de Sabran, puis Marquise de Boufflers, décédée le 27 Février 1827.

A la fin je suis dans le port
Qui fut de tout temps mon envie;
Car j' avais besoin de la mort
Pour me reposer de la vie.

(Voir Inventaire Général des richesses d'art de la France, Paris Monuments civils, Paris 1902, Tome III, page 208.)

Medegedeeld door

V. R. V. D. K.

Vrouwen, die een pijp rooken.

It is surely conceivable that, even in the early years of the seventeenth century the »delicate, wholesome, and clear-complexioned wives« of the tobacco »drinking« lords of creation did from time to time take a whiff, for their consolation, from the husband's pipe, but it would perhaps be hard to find, even in the scurillous pamphlets of the time, any records of such infractions of the royal »Counterblast«. But a century later we get a hint

of the recognition of the practice. There lies before me a line engraving (measuring $10^3/_8$ in. bij $7^1/_4$ in.) published about 1690—1700 (»Jean Batiste H. Bonnart ex rue S. Jaques au Coq auec privil«). It represents, within a very decorative border, a handsome young woman, rather décolletée, seated and grasping in her left hand a glass flask half full of liquor. In her right hand, which is extended, she holds very delicately, between thumb and forefinger, a lighted pipe with small bowl and long thin stem. On a cartouche forming a part of the decoration of the border is this inscription:

»Dans ses moments de resverie,
Cette Belle cherche en fumant,
A Tromper la melancolie,
Que luy cause un perfide Amant.«

A far-away look in her beautiful eyes accords with the frame of mind suggested by the inscription. The graceful pose of the smoker and the careful execution of the print seem to prohibit the idea that anything in the nature of caricature was intended by the artist. Robert and Nicholas Bonnard (born in Paris about 1646) were engravers of some consideration, and Jean Bonnard the younger, who was engraving in 1690, was probably a relation of theirs.

(Notes and Queries, 8 Mei 1909, J. Eliot Hodgkin.)

Wat is er bekend van het rooken der Hollandsche dames in die tijden?

Wanneer werden de eerste vingerhoeden gebruikt?

The story that thimbles were invented by the Dutch in or about 1690 is continually cropping up in newspapers, very often with the addition that one John Lofting manufactured thimbles in London in 1695. No proof has ever been given of Mr. Lofting's existence. As Mr. Peacock says, thimbles are probably of prehistoric date.

I have a note, that they have been found in the disinterred

dwellings at Herculaneum, but cannot give the authority. The Shakespeare allusions should be well known, and mention of the thimble in English literature can be traced back to Saxon times. The late Prof. Thorold Bogers, in his »History of Agriculture and Prices in Engeland,« shows, that in 1494 a dozen thimbles cost 4 s. It is difficult not to believe that a thimble of some kind must have been contemporaneous with te first needle; and few things are more ancient than the needle.

G. L. APPERS N,
Notes and Queries, 6 Febr. 1909.

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

Korte levensschets van Mr C. Boonzajer

door

C. J. POLVLIET.

Vervolg en Slot (Nav. 108).

Bovenstaand adres werd door de Staten van Holland en West-Friesland op 10 Juli 1789 in handen gesteld van President en Raden van het Hof van Holland, Zeeland en Friesland om advies, waaraan dit Hof voldeed bij onderstaand schrijven van 1 October 1789.

Edel Groot Mogende Heeren

Ingevolge UEd. Groot Mogende resolutie van den 10 Juli dezes Jaars, hebben wij geëxamineerd de hiernevens teruggaande requeste van Mr. *Cornelis Boonzajer*, Rector der Latijnsche Schoolen te *Gorinchem*, waarbij dezelve verzoekt, dat UEdelGroot Mogende gelieve te verklaaren, dat hij onder de bij UEd.Gr. Mog. Placaat van den 15 Februari 1788 verleende amnestie begrepen is, en mitsdien voor zooveel des noods buijten effect te stellen de Proceduren door den Drossaard van de stad *Gorinchem* en den *Lande van Arkel* R. O. tegen hem ondernomen.

De voorn. Drossaard op onze requisitie schriftelijk berigt en de informatiën door hem tegens den suppliant ingewonnen, mitsgaders de articulen waarop den suppliant is gehoord met desselvs responsiven over gezonden hebbende, konden wij uijt al hetzelve *niet* met zekerheijd ontwaren, onder welke classe de uijt de voorn. amnestie uijtgeslootene personen gemelde Drossaard begreep, dat deeze suppliant behoord, gelijk wij dit ook niet hebben kunnen ontdekken uijt de acte, waarbij deeze suppliant in persoon is gedagvaard en welke copielijk aan 't voorn. request is gean-

nexeerd, als liggende dezelve in deeze generaale termen, dat hij word gedagvaard om te aanhooren zoodanig verzoek of eisch als den Eijscher R. O., ten dage dienende, zal doen en neemen ter zake van hetgeen de ged. persoon ten tijde van de beroerten, binnen deeze Provintie plaats gehad hebbende, in zijn Privé en pretenselijk als secretaris van 't Exercitie-Genootschap binnen de stad *Gorinchem* gesubsisteerd hebbende, heeft gedaan en verricht.

En dit heeft ons aanleijding gegeven Edele Groot Mogende Heeren! om van den voorn. Drossaard bij eene nadere missive te requireeren, dat hij ons zoude berichten in welke uijtzondering der voorzegde amnestie hij bepaaldelijk begreep, dat de suppliant viel.

Uijt het daarop ingekomen nader bericht van den Drossaard is het ons voorgekomen, dat hij op grond van de praemissen, zoo van UEd.Groot Mog. meer gedagte Placaat van amnestie, als van UEd.Gr. Mog. Publicatie van den 3 October des voorleden jaars vermeend, dat de suppliant als zelve geconfesseerd hebbende, dat hij zonder verleijding of persuasie van iemand zich in de ongelukkige beroerten heeft ingelaaten, en ook door de kundigheeden, welke men in hem moet veronderstellen, niet kunnende geoordeeld worden misleijd te zijn, niet konde gereekend worden in de voorn. amnestie gecomprehendeerd te zijn, zoodra consteerde dat hij schuldig stond aan het pleegen van een daad bij het voorn. Placaat uijtgezonderd, waartoe evenwel (zooals de Drossaard zich uijtdrukt) in de eerste plaats gebragt werd de afzetting der wettige regenten.

Dat dus de suppliant de bijeenkomst, waarin over de afzetting der wettige regenten te *Gorinchem*, — daags voor dat dezelve geschied is, — gedelibereerd is, hebbende bijgewoond, bij de feijtelijke remotie der regenten geadsisteerd en zig ten dien eijnde statelijk naar den Raadhuijze der gemelde stad begeeven, moest geacht worden zig schuldig gemaakt te hebben aan het perpetreeren van een fait, 't welk UEd.Gr. Mog. van de amnestie hebben uijtgezonderd, en dat indien deeze daad den suppliant slegs praesumptief in de uijtzondering deede vallen, dan ook ten zijnen lasten werken moesten de vehemente, injurieuse uijtdrukkingen teegen de Heeren Staaten van andere Provintiën in door hem getekende adressen voorkomende, te meer daar hij het Secretariaat aangenomen hebbende van het te *Gorinchem* gesubsisteerd hebbende genootschap, bewust was geweest van alle de

desseijnen, welke in de vergaderingen van hetzelve gesmeed wierden, en dat hij daarenboven, ofschoon wel niet direct last gegeven hebbende tot het versamelen en optrekken van Burgerlegertjes, egter in evengemelde qualiteit door het schrijven van een door hem getekende circulaire-missive de oorzaak geweest was, dat de Goede Burgerij der stad *Gorinchem* door het intrekken van een Corps vreemde genootschappers, geen mindere vrees had ondergaan, dan de ingezeetenen dier plaatsen.

Dan Edele Groot Mogende Heeren! Wij moeten hierop remarqueeren, dat UEd.Gr. Mog. bij het meergedachte Placaat van amnestie speciaal hebbende opgenoemd, welke classe van schuldige persoonen alleen hoogstdezelven van de voorn. amnestie uijtzonderen, uijt de premissen van hetzelve Placaat en nog minder uit de Premissen van de zoo lang posterieure Publicatie van den 3 October des voorleden jaars mag geargumenteerd worden, om persoonen welke uijt die uijtgesonderde classe niet behooren van het effect van de voorn. amnestie te ontzetten, dat UEd.Gr. Mog. van de voorn. amnestie met betrekking tot de onwettige remotien der wettige Regenten alleen hebben uijtgezonderd de aucteurs en aanvoerders van dezelve remotien, en de Predikanten en andere Geestelijken, die bij dezelve geadsisteerd hebben.

Dat het ons zeer onwaarschijnlijk voorkomt (om niet te sterker te spreeken), dat de voorzegde Drossaard immer zal kunnen betoogen, dat de suppliant om 't geen de Drossaard bij deszelfs nader berigt zegd, door denzelven met betrekking tot de onwettige remotie der wettige regenten te *Gorinchem* verrigt te zijn, voor een aucteur en aanvoerder van de voorz. remotie zoude moeten gehouden worden, terwijl daarenboven in de overgezondene informatiën *niets* ten laste van den suppliant met opzigt van die remotie te vinden is, en dus alles waarop de Drossaard deeze beschuldiging fundeerd, gehaald word uijt des coppliants eijge confessie bij een verhoor, waarin aan denzelve menigvuldige vragen zijn gedaan, omtrent poincten, waarvan geenerhande bewijs in de informatiën voorkomt: eene wijze van verhooren interigten, welke (hoezeer apparent niet alleen te *Gorinchem* gepractiseerd wordende) echter niet na zoude laaten, als de zaak in een ordinair Proces geventileerd werd, aan gegronde reflexiën onderhevig te zijn, niet minder dan het dagvaarden in Persoon zonder eene bepaalde voorstelling van het delict waarover de dagvaarding ge-

schiedt (gelijk wij boven reeds gereflecteerd hebben, dat deeze suppliant in dier voege in persoon is gedagvaard) alzoo een officier verpligt is bij het vragen van een decreet, de poincten of facta criminosa, welke hij ten lasten van den beschuldigden wil brengen, bepaaldelijk op te geeven, en dezelve door précedente informatiën (voor zooverre zulks tot het obtineeren van een decreet van dagvaarding in persoon noodig is) te bewijzen, vervolgens den beschuldigden na het obtineeren van 't decreet terzake van diezelfde facta criminosa te dagvaarden, en zig in deszelvs verhoor tot dezelve overeenkomstig de précedente informatiën te borneeren, gelijk zoo meede de Procureur Generaal gehouden is bij de middelen van deszelvs verzoek om mandement van dagvaarding in Persoon de faiten welke hij den beschuldigde te lasten legd te specificeeren overeenkomstig de précedente informatien, en in de articulen, waarop hij verzoekt, dat de gedaagde zal gehoord worden zig te bepalen tot de middelen van het door hem geobtineerde mandament.

Hier komt nog bij, dat men van de zijde van den suppliant zeekerlijk zoude reflecteeren, dat de Drossaard zelv zig niet weijnig abuseert in 't geen hij meend door den suppliant ten aanzien van de onwettige remotie der *Gorinchemsche* regenten geconfesseerd te zijn, want dat de suppliant niet bekend heeft (gelijk de Drossaard nogthans schijnd begrepen te hebben) daags voor de remotie geadsisteerd te hebben bij eene vergadering, waarin over dezelve gedelibereerd is, integendeel in zijn antwoord op art. 68 van 't verhoor zulks expresselijk ontkend heeft, maar gezegd, zig wèl te kunnen herinneren, dat er daags vóór de remotie een bijeenkomst is geweest, waarin eenige gewapende manschappen verzogt wierd voor den volgenden dag, (denkelijk zoo als hij er heeft bijgevoegd) bij de remotie, dog dat daarvan geene opening wierd gegeeven, terwijl hij in zijn antwoord op art. 70 gezegd heeft op den dag van de remotie voor het eerst gehoord te hebben, welke regenten geremoveerd zoude worden, schoon hij op art. 78 en 79 bekend heeft zijn stem gegeeven te hebben tot het removeeren van negen vroedschappen en het aanstellen van vier nieuwe, zonder echter opgegeven te hebben, welke hij begreep dat geremoveerd moesten worden.

Dat de suppliant ook niet bekend heeft bij de feijtelijke remotie der regenten geadsisteerd en zig ten dien eijnde statelijk naar den raadhuijse begeeven te hebben, maar wèl dat hij den trein, waar-

mede de aantestellen nieuwe vroedschappen naar den Raadhuijse begeleijd wierden, gevolgd is.

De Drossaard Edele Groot Mog. Heeren schijnt ook niet ten volle overtuigd te zijn geweest, dat deeze suppliant voor een aucteur en aanvoerder van de meergemelde remotie gehouden moet worden; alzoo hij in desselvs nader berigt zegd, dat indien deeze daad, — namelijk hetgeen van den suppliant even te vooren met opzigt tot de remotie geavanceerd had —, hem slechts presumptief in de uytzonderinge deede vallen, dan ook ter zijnen lasten moeste werken de injurieuse uijtdrukkinge tegen de Heere Staaten van andere Provintiën, in door hem getekende adressen voorkomende; van welke stelling zelve wij nogtans vertrouwen, dat de Drossaard bij nader overweging de ongegrondheijd zal inzien.

Voor het overige komt het ons voor, dat er tusschen het schrijven of liever het tekenen van de circulaire-missive, waarvan de Drossaard gewaagd, en het lastgeven tot het versamelen en optrekken van Burgerlegertjes een alte groot onderscheijd is, dan dat wij tot hiertoe overreed zoude zijn, dat de suppliant om dat UEd. Gr. Mog. de personen, die zig aan het laatstgemelde hebben schuldig gemaakt, uyt de amnestie uytgeslooten hebben, gereekend zoude moeten worden ter zaake van het eerstgemelde meede daar uytgeslooten te zijn.

Uyt al dit geavanceerde zien UEd. Gr. Mog. dat wij verre af zijn van te denken, dat uyt hetgeen door meergen. Drossaard ten laste van deeze supplant is voorgedragen liquidelijk zou blijken, dat dezelve van UEd. Gr. Mog. amnestie is uytgeslooten.

Wij menageeren UEd. Gr. Mog. Heeren ons hieromtrent meer positif uyt te drukken, omdat als de tegen den suppliant ingebragte beschuldigingen in judicio zoude moeten ondersogt worden, het zoude kunnen gebeuren, dat wij daaromtrent als Rechters zoude moeten fungeeren.

Wij kunnen UEd. Groot Mog. Heeren echter niet advyseeren om daartoe gelegenheijd te geeven: Veeleer zijn wij van gedachten, dat UEd. Gr. Mog., uyt consideratie mede van hetgeen de Drossaard bij desselvs eerste berigt in faveur van den suppliant heeft voorgedragen (dat hij namelijk ter zaake van zijne démarches ten opzigte der Regeering der Stad *Gorinchem* gedaan, door deselve bij een politicque resolutie is gemulcteerd [1]), en dat het gedrag

[1]) d.i. met geldboete gestraft.

van den suppliant (voor zooverre hij Drossaard weet) stil en vreedzaam is, met afsnijding en agterlating van de conversatie bevorens door hem gehouden, en zonder zig te vermengen in die, welke eenige reproche onderhevig zoude kunnen zijn, de suppliant voor zooverre er eenige hesitatie mogte zijn, of hij ook kan gereekend worden in de eene of andere uytzondering der meergedagte amnestie te vallen, (voor zooveel des noods) daar in alsnog zoude kunnen comprehendeeren, mits betaalende de kosten aan de zijde van den Drossaard in de Procedures tegen den suppliant gevallen.

Wij refereeren ons egter eerbiedig tot UEd. Gr. Mog. welbehagen.

Hiermede

Edel Groot Mogende Heeren!

bidden wij God Almagtig UEd. Gr. Mog. in een langdurige en voorspoedige regeering te conserveeren.

Geschreven in den Hage den eersten October 1789.

UEd. Groot Mogende gansch dienstwillige.

De President en de Raden over Holland, Zeeland en Vriesland.

Ter ordonnantie van dezelven.

(get.) ADRIAAN BODT.

Het bovenstaand advies gaf den Staten van Holland en West-Friesland aanleiding tot de hier volgende resolutie van Donderdag den 8sten October 1789.

Ontvangen een missive van de President en Raaden van den Hove, geschreven in den Hage den 1en dezer, houdende ter voldoening aan hun Ed. Groot Mog. appointement met provisioneele surchéance van den 10 Juli laatstleden, derzelver consideratiën en favorabel advijs op de daarbij teruggaande requeste van *Mr. Cornelis Boonzajer*, Rector der Latijnsche Schoolen te *Gorinchem*, waarbij dezelve verzoekt, dat hun Ed. Gr. Mog. gelieve te verklaren, dat hij onder de bij hun Ed. Gr. Mog. Placaat van 15 Februari 1788 verleende amnestie begreepen is, en mitsdien voor zooveel desnoods, buijten effect te stellen de Proceduren door den Drossaard van de Stad *Gorinchem* en den *Lande van Arkel* R. O. tegen hem ondernomen, breder in 't volgende advijs vervat.

Waarop gedelibereerd en copie van het voorz. advis versogt zijnde door de Heeren Gedeputeerden der Stad *Gorinchem*, om daar op te verstaan de intentie van de Heeren Hunne Principalen, is de Resolutie uytgesteld tot nader deliberatie.

Accordeerd met de voorn. Resolutie.

(get.) C. CLOTTERBOOKE.

De Staten van Holland en West-Friesland vereenigden zich met het advies van het Hof, blijkens onderstaand:

Extract uit het Register der Resolutiën van de Heeren Staaten van Holland en West-Vriesland, in hun Ed. Gr. Mog. vergadering genomen op Donderdag den 26 Nov. 1789.

Bij resumptie gedelibereerd zijnde op het favorabel advijs van den President en Raaden van den Hove van 1en der voorleede maand en den 8en ter vergadering ingekomen, tot voldoening aan Hun Ed. Gr. Mog. appoinctement met provisioneele surchéance van den 10 Juli t.v., op de Requeste van *Mr. Cornelis Boonzajer*, Rector der Latijnsche Schoolen te *Gorinchem*, daarbij verzocht hebbende dat Hun Ed. Gr. Mog. gelieven te verklaaren, dat de suppliant onder de bij Hun Ed. Gr. Mog. Placaat van den 15 Februari 1788 verleende amnestie begreepen is, en mitsdien voor zo veel des noods buijten effect te stellen de Proceduren door den Drossaard der Stad *Gorinchem* en *Lande van Arkel* R. O. tegen hem ondernomen.

Is goedgevonden en verstaan uit consideratie van de omstandigheden in deezen voorkomende, den suppliant voor zoover er eenige haesitatie mogte zijn, of hij kon gereekend worden in de eene of andere uitzondering der amnestie van den 15 Febr. 1788 te vallen (voor zooveel des noodig) daar in alsnog te comprehendeeren, mits betalende de kosten aan de zijde van den Drossaard in de Procedure tegen den suppliant gevallen.

Accordeert met voorz. Register.

(get.) C. CLOTTERBOOKE.

Met deze resolutie, welke na het advies van het Hof, — waarbij de Drossaard *van Aerssen* geheel in het ongelijk was gesteld —

met grond kon worden verwacht, eindigde deze vervolging, waaromtrent mededeelingen voorkomen in de Verzameling van *de Chalmot*. Deel 12 bl. 268—282 en in het Vervolg op *Wagenaar's* Vaderlandsche Historie. Deel 23 bl. 17—21.

Bij *Boonzajer's* ruim twee jaren daarna gevolgd overlijden, werd door *Jacob Gerard van Nes van Meerkerk*, oudste zijner leerlingen, een Latijnsch lijkdicht vervaardigd, dat met eene Nederlandsche vertaling van den meergenoemden predikant *Bussingh* in druk verscheen; ook door dien predikant werd een Troostzang voor de weduwe geschreven, eveneens in druk verschenen.

Nadat het rectoraat tijdelijk was waargenomen door *Boonzajer's* zwager *Simon Cornelis van Appeltere*, werd tot zijn opvolger benoemd *Gerardus Wilhelmus Boot*, rector te *Zutpheu*.

Zooals boven is vermeld, liet *Boonzajer* bij zijn overlijden eene zwangere weduwe en vijf kinderen na, namelijk:

1°. *Alardus Cornelis Boonzajer*, geboren te Gorinchem 15 April 1783, op 29 Juli 1801 ingeschreven als student te Leiden, op 4 Mei 1805 bevorderd tot candidaat in de rechten, en 30 April 1806 te Gorinchem ongehuwd overleden.

2°. *Adriana Wilhelmina Boonzajer*, geboren te Gorinchem 22 Mei 1785, overleden aldaar 31 Juli 1799.

3°. *Johan Christiaan Boonzajer*, geboren te Gorinchem 24 Juni 1787, werd 9 October 1817 raad, 2 Januari 1841 wethouder, kantonrechter-plaatsvervanger, regent van het huis van arrest, lid der schoolcommissie enz. aldaar en lid der Staten van Zuid-Holland, ongehuwd overleden te Gorinchem 9 Augustus 1849.

4°. *Cornelis Gerardus Boonzajer*, geboren te Gorinchem 15 Augustus 1788, werd eerst procureur (28 December 1808) vervolgens notaris (19 April 1809 — 1 September 1854) en na het overlijden van zijnen broeder raad (9 October 1849) en wethouder (6 Juni 1854 — 12 Februari 1858) van Gorinchem. Bovendien was hij ontvanger der Hervormde gemeente (1823—63), lid (1821) en voorzitter (1832) der commissie tot aanmoediging van den gewapenden dienst, regent van het Oude-Vrouwenhuis (1817—1861) en lid van de Weeskamer van Gorinchem (1825—1855). Hij was lid

der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde (1 Aug. 1828), van het Noord-Brabantsch (8 Maart 1837), het Utrechtsch Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (27 Juni 1861), het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (8 September 1859) en overleed te Gorinchem 4 April 1863.

5°. *Franciskus Johannes Boonzajer*, geboren te Gorinchem 17 Augustus 1789, werd 21 September 1807 ingeschreven als student in de rechten te Utrecht, en overleed aldaar ongehuwd 13 Maart 1809.

6°. *Cornelia Johanna Boonzajer*, geboren te Gorinchem 27 Mei 1792, aldaar overleden 21 Juni 1806.

De door *Boonzajer* nagelaten bibliotheek werd in Juni 1792 te Leiden door de firma *Herdingh* en *du Mortier* verkocht.

(Navorscher, LVII, 337).

Urkundliches über die Van Lijnden, von Baron Adhémar von Linden.

Comme le titre l' indique l' auteur traite de l' origine de la famille van Lijnden. Il a soin de dire qu' en tout il a pris pour guide la plus stricte vérité. Nous devons déclarer que pas un instant il n' a failli à cette maxime; qu' a part quelques détails sans importance du reste, l' opuscule est rédigé d' après les meilleures sources; c. a. d. que l' auteur a puisé à larges et surtout à sûres mains dans les écrits du temps, dans les archives et dans les collections sigillographiques. En effet, l' auteur ne cite aucun fait si minime qu' il soit sans en indiquer à l'instant même la source. Il fait preuve d' une profonde connaissance héraldique lorsqu' il relève les inexactitudes successives subies par les armoiries de la famille van Lijnden, inexactitudes ou plutôt mutilations reconnues parfois malheureusement par patente de noblesse. Lorsque plus loin, il refute pièces en mains les erreurs de Butkens, copiées par les compilateurs de cet historien, on reconnaît aisément le travailleur infatigable et érudit qui remet à point toutes les fautes qui faisaient jusque dans ces derniers temps loi dans l' histoire généalogique de la famille van Lijnden.

Abordons maintenant le corps de l'ouvrage en résumant brièvement les differéntes branches de cette famille.

Toutes les branches de cette famille, qu' elles soient originaires du Brabant, du Limbourg, du pays de Clèves, de la Gueldre ou de l'Allemagne portaient le lion dans leurs armoiries.

Les seigneurs van Lijnden en Gueldre proviennent des van Lijnden du pays de Clèves et ces derniers proviennent à leur tour des seigneurs van Linnen-lez-Crefeld. Ces derniers blasonnaient de deux façons différentes: le lion et la croix de Saint-André. Contrairement à l'usage du lion adopté par les autres branches, les seigneurs van Linne-lez-Crefeld préférèrent au lion la croix de Saint-André. Ce dernier meuble fut conservé par eux même pendant leur séjour au pays de Clèves. Après avoir vendu leurs biens dans ce pays, se fixèrent-ils dans le duché de Gueldre et là d'après un usage du temps, ils adoptèrent les armes de leur suzerain (ordre teutonique), c. a. d. la croix. Cet

usage a persisté jusqu' à nos jours. Le cimier armorial de la branche cadette disparut à la fin du XIVième siècle et fut remplacé par un lévrier assis de sable, colleté d'or.

Dans le pays d'Aix-la-Chapelle et dans celui soumis jadis à l'ordre teutonique, les seigneurs van Linne quoique descendant de la branche van Linne-lez-Crefeld, blasonnaient d'une croix de Saint-André écotée, accompagnée en pointe d'une clef. Ces armoiries se retrouvent du reste sur leurs sceaux scabinaux de Linne-lez-Crefeld. Ceux habitant le territoire soumis à l'ordre teutonique portaient en plus de la croix de Saint-André écotée une branche munie de cinq feuilles qui évidemment ne peut faire allusion qu' à un tilleul. Ce tilleul était porté par l' abbesse du chapitre Saint-Amour à Munsterbilsen suzeraine de la famille van Linne du pays de Limbourg. De ce qui précède peut-on conclure que les seigneurs de Linne-lez-Crefeld descendent des van Lijnden van Linne dans le Limbourg, que cet endroit a été le berceau des seigneurs van Lijnden établis postérieurement des deux cotés du Rhin.

Les seigneurs et les barons von Linden habitant l' Autriche, la Bavière et le Wurtemberg descendent des seigneurs van Lijnne du pays de Limbourg, comme la pierre tumulaire de Jean Léonard van Linden le démontre. Cette pierre porte un écu parti d'un tilleul et d' un lion. Le tilleul est un souvenir de l' abbesse du chapitre de Munsterbilsen; le lion est le meuble héraldique porté par toute la famille van Lijnden.

L' ordre teutonique portait dans son écusson tantôt la croix ordinaire, tantôt la croix alésée. Gossuin van Linden comme homme de fief de cet ordre militaire a pris la croix alésée.

Maintenant, l' auteur traite des armoiries portées par la branche bavaro-wurtemburgeoise. C' est un parti d' un tilleul et d' un lion portant dans ses griffes un anneau. Le timbre consiste en une couronne (laubkrone) avec cinq feuilles. Le lion étant l' emblême des cinq branches de la famille, l' auteur se demande comment ce tilleul est entré dans la composition des susdites armoiries. Ce tilleul constitue un souvenir historique. Cet arbre était porté dans les armes de l' abbesse du chapitre de Munsterbilsen; c' est parceque la branche du Limbourg était homme de fief de la dite abbesse qu' elle adopta le tilleul. Cette alliance fut faite par les aieux de Jean Léonard van Lynden pour prouver leur origine

néerlandaise et pour conserver le lieu familial avec les autres parents restés dans les Pays-Bas.

Ensuite l' auteur passe en revue les différents accessoires de l' écu; anneau, couronne, cimiers émaux, etc, accessoires qui sont strictement conformes aux règles immuables de l' héraldique. Disons en passant, qu' un vitrail de 1609, dans l' ancienne église Saint-Thomas de Liège nous donne les émaux. Résumons brièvement: le lion et rien que le lion est le meuble qui doit figurer dans les armoiries; le tilleul a été ajouté seulement comme meuble historique.

Le fief limbourgeois n' existant plus, le tilleul disparut et de cette façon nous avons le véritable écu qui se blasonne de la façon suivante. D' or au lion de sable tenant dans ses griffes un anneau, l' écu est timbré d' un heaume cimé d' une couronne d' or à cinq feuilles enrichie de pierres précieuses et surmonté du lion de l' écu issant; les lambrequins sont de sable et d' or.

Malheureusement cet écu subit un changement lui ôtant sa valeur héraldique. L' empereur Joseph II en 1780 par patente annoblit Jean Henri fils de Jean Léonard, il l' admit dans la noblesse du Saint-Empire lui et ses descendants des deux sexes. Mais le blason qui lui fut octroyé est loin d' être correct. Alors que le tilleul n' est qu' un souvenir historique il devient ici le meuble essentiel, le meuble séculaire de la famille au détriment du véritable attribut qui est le lion. Ce qui plus est: la position des lions, les émaux, la division de l' écu, tout est fautif. L' anneau même tenu par le lion n' y figure plus. Cette mauvaise voie était ouverte. En 1790 ce même Jean Henri fut créé baron de l' empire par Charles-Théodore comte palatin (Bavière). Les erreurs consacrées par la patente de Joseph II n' y furent pas seulement conservées mais..., augmentées. C' est ainsi que le tilleul prit la place du lion issant comme cimier; que la véritable couronne fut remplacée par une couronne de baron. En plaçant le tilleul en abîme sur l' écartelé accordé par Joseph II, Jean Henri van Linden fit accroire que cet arbre etait le meuble essentiel porté de tout temps par sa famille. C' est pourquoi on le prit comme cimier dans la patente de 1790. Plus tard on s'est aperçu de l'erreur dirait-on et pour tâcher d' être vrai on a mis sur le le heaume deux cimiers: le tilleul et le lion. Mais il fallut un couronnement à toutes ces erreurs réunies. Le 17 janvier 1832,

Jean Philippe Henri baron van Linden, chambellan du duc d' Anhalt-Kothen obtient de son maître le droit de porter un écu à la croix. Pourquoi cela se demande l' auteur? Ce dignitaire du duc avait fait des études de généalogie, d' héraldique etc. C'est ainsi qu 'il avait trouvé en Néerlande une branche de sa famille portant un écu à la croix et il avait cru que c' étaient les véritables armes de la famille van Lijnden. Sans approfondir la chose et sans tenir compte des erreurs commises dans les patentes du XVIIIième siècle le duc octroya à son chambellan les armes demandées.

Dans la deuxième et dans la troisième partie, l' auteur parle de l' attribut van et se demande s' il faut écrire Lijnden ou Linden. Comme il le fait remarquer justement la préposition van n' indique pas une origine nobiliaire et de plus il ne peut jamais être traduit. Ce mot appartient au nom de la famille quand ce nom provient d' un nom de lieu. C'est seulement sous l' empereur Léopold en 1625 qu' en Allemagne le von devint particule nobiliaire. Partant de cette dernière idée a-t-on cru parfois que la noblesse des von Linden en Bavière et en Wurtemberg était de création récente. Maintenant faut-il écrire Linden ou Lijnden. Il est de toute évidence que l' orthographe ancienne de Lijnden doit l' emporter. Autrefois on écrivait Lijnden et on prononçait Linden. Cette façon de prononcer la lettre y se pratique encore de nos jours dans la province de la Flandre Occidentale.

L' origine de la famille à Lijnden et à Spauwen est traitée dans la quatrième partie de l' opuscule. C' est cette branche qui est la branche mère des von Linden établis en Bavière et en Wurtemberg. Elle possédait de grands biens à Lijnde qu' elle tenait en partie en fief de la commanderie des Vieux-Joncs. Dans les archives de cette commanderie les van Lijnde sont cités comme étant en partie proprietaires, et en partie tenanciers de l' ordre teutonique. Le plus ancien connu était Thomas van Linne qui vécut en 1280, après on cite ses fils Lambert et Guillaume. Ce dernier était chevalier de l' ordre teutonique. Jean petit-fils de Thomas par l' héritage qu' il fit des biens de sa femme en 1417, devint le fondateur des van Lijnden de Spauwen. Parmi ses descendants directs nous voyons Arnould qui continue la branche de Spauwen et Jean auteur de la branche de Terwaerden. Arnould laissa deux filles qualifiées du titre de demoiselles (do-

micellae) ce qui indique état de noblesse et de plus cela démontre que leur père était aussi noble. Puis la lignée continue pour finir en 1470, éqoque ou Louis et Laurent van Linde scellent en qualité d'échevins. Le lion a toujours été l' emblême héraldique de la branche dont nous venons nous occuper. De plus un certain Guillaume se distingua dans la célèbre bataille de Stavoren en 1348.

Maintenant quelles sont les plus anciennes pièces connues concernant cette famille se demande l'auteur dans la cinquième partie? Dans les sources imprimées on les trouve déjà et 943 et dans les sources manuscrites, c. a. d. les archives, les témoins des temps a partir de 1150. En effet à cette dernière date Rutger van Linden et son fils Yvain sont cités dans une charte. Cette pièce a trait à une cession faites des dîmes de Rhode-Saint-Pierre et de Hauwaert par les dits Rutger et Yvain en faveur de l' abbaye du Parc-lez-Louvain. On peut déduire de cette charte qu 'Yvain est mort sans hoirs et qu'il a trépassé avant 1222, parceque à cette date Arnould de Rode était en possession des dîmes de Rhode-Saint-Pierre. Il faudrait donc croire que ces dîmes cédées en 1150 à l' abbaye du Parc avaient fait retour à la famille. Plus tard en 1220 nous voyons Henri fils d' Henri van Linden avec son frère fonder un service anniversaire au moyen des dîmes de Wenghe ([1]). Ce dernier endroit était habité par la famille, c'est pourquoi ils prennent parfois le nom de l' endroit. On cite entre autres Jean de Winda en 1261 sénéchal du duc de Juliers, puis Jean échevin de Léau, puis Yvain, puis Godefroid qui 's est distingué en 1289 à la bataille de Woeringen. Tous ces personnages employèrent le lion comme meuble dans leurs armoiries, excepté Yvain qui porte la croix de Saint-André avec cinq coquilles. Il est à remarquer que les van Winde prirent le lion dans leur écu comme les van Lynden. Dans le pays de Clèves une branche prit cependant à l' instar d' Yvain la croix de Saint-André.

Nous voici arrivés à la partie la plus importante de l' opuscule, abstraction faite de celle qui traite de la partie héraldique, nous voulons parler des comtes et des barons van Lynden du duché de Gueldre; c'est la sixième partie de l' ouvrage. L' auteur y montre toute sa science d' archiviste et toute son érudition de généalogiste.

---

[1]) Si le mot s'écrit Wenghe, c' est alors Winghe-Saint-Georges, village situé à 9 kilomètrs de Linden ou bien Wanghe; village du canton de Léau. Si le mot s'écrit. Winda il s'agit alors du village de Neerwinden situé dans le canton de Landen.

Aussi on voit qu il y relève de main de maître les erreurs commises par Butkens et copiées par ses compilateurs.

Gerlac van Lijnde, chevalier est cité, en 1168 comme arbitre à propos d' une discussion de limites. Dans les années suivantes Othon van Linne et son frere Gerlac vendent l' alleud de Linne à l' évêque de Cologne (1169—1191). Gérard, fils d' Othon se qualifie en 1234 de chevalier, en 1244 de seigneur de Linne et en 1245 de vir nobilis. Comme ce dernier titre ou attribut était attaché à la possession du territoire de Linne, faut-il en conclure que ce fief déjà vendu à l' évêque de Cologne par son père était rentré en sa possession.

Nous retrouvons les seigneurs van Linne au commencement du XIVième siècle dépendant de Clèves. Ils étaient hommes de fief en même temps qu' ils étaient au service du duc de Clèves. Entre autres nous trouvons dans le pays de Clèves en 1336, un certain Jean van Linne, chevalier auquel le duc de Clèves, seigneur de Linne donna la cour de Wolfram à titre de fief et cela sa vie durant. Dans ses sceaux, il mit son écu personnel sur les armes de son suzerain, c. a. d. il le brocha sur la fasce échiquetée. Quelques années après, en 1392, il y eut un arrangement au sujet de la possession de Linne et de ces priviléges y annexés entre l' archévêque de Cologne Frederic van Saarwerden et Adolphe de Clèves.

Par ses grandes facultés' intellectuelles, Gérard van Linne avait donné à sa famille une situation prépondérante dans le fief, cependant à cause de révolutions et de dissensions intimes avec les voisins, tout sombra.

Gérard van Linne, qualifié du nom de vir nobilis en 1245 reçut-il son comté comme fonction inhérante à l' empire, ou bien fut il élevé à cette dignité par un comte, le comte de Looz par exemple?

Une chose est certaine, c' est qu 'il disparaît à la fin du XIIIième siècle du territoire de Linne et qu' au XIVième siècle nous retrouvons la dite famille au pays de Clèves. Donc, c' est là que nous devons nous mettre à la recherche de Gérard et de ses descendants.

Comme on trouve dans le pays de Clèves des personnes portant aussi le nom de Lijnden, devons-nous identifier les personnes de ce nom habitant le pays de Clèves d' avec celles habitant le duché de Gueldre de 1300 à 1400.

Dans le pays de Clèves, nous trouvons d' abord dominus Hillinius de Lijnden, miles (chevalier) et dominus (seigneur). Ces deux titres ou plutôt ces deux qualificatifs nous démontrent qu 'il avait droit de rendre justice et que sa seigneurie n' était pas un fief mais une possession située dans le pays de Clèves, puisque son fils Gossuin se portait garant lors de la vente des biens de Thierri dit de Lijnden et d' Ermengarde. Hillinius avait herité ces titres de son père. Selon toutes les apparences, il était le premier possesseur de tous les biens du pays de Clèves, biens situés à Deest, Winssen, Druden et Afferden, lesquels biens réunis formaient la seigneurie appartenant à Hillinius et à son fils Thierri.

C' est précisément ce qui nous met sur la piste du père d'Hillinius et de là sur celle de Gérard van Linne, fils d' Othon lequel du pays de Linne avait émigré dans le pays de Clèves.

Quelles sont maintenant les raisons qui justifient cette desendance? La même origine, le même nom de famille, les mêmes titres, les mêmes armoiries, et le droit de remettre le fief de père en fils nous répond l' auteur. Thierri était un fils d'Hillinius, par consequent un frère de Gossuin. Comment le savons-nous? Thierri vend en 1327 ses biens, son frère Gossimn, fils d'Hillinius se portant garant.

Comment se fait-il qu' Hillinius n' est mentionné dans aucune généalogie des van Lijnden? Il est vrai que des personnes de moindre valeur passent aussi inaperçu, ce qui n' est pas le cas pour lui.

Maintenant, voyons Butkens »Annales de la maison van Lijnden.« Ernest van Lijnden comte de Reckheim voulut se faire passer pour le descendant d' une bien illustre famille. Il habita Liége non le duché de Gueldre. Il ignorait le systême féodal du pays de Clèves et de la Gueldre, mais il fut aidé par un ami habitant ce dernier pays. Lorsque les van Lijnden avaient vendu leurs biens dans le pays de Clèves pour s'établir dans le duché de Gueldre, ils avaient comme hommes de fief de l' ordre teutonique, pris les armes de cette congrégation militaire, c. a. d. la croix. Précisément cette croix figure dans les armoiries du comte d' Aspremont en Lorraine. C' est comme cela qu'Ernest se fit descendre de cette illustre famille et qu' il semble ignorer l' existence d'Hillinius. Si Ernest avait pris comme fondateur de sa famille Hillinius van Lijnde, il aurait du se raccorder avec les van Linne

in Linne. Malheureusement Ernest était gonflé d' orgueil et d' ambition et ne trouvait pas l' origine de sa famille assez illustre. De plus, il n' avait pas connaissance des archives du couvent de Grafenthal concernant les van Lijnden; ce qui plus est, seulement les archives en Hollande avaient été dépouillées, archives qui finissent avec Thiérri et qui ne parlent pas d' Hillinius.

L' auteur établit ensuite une comparaison entre les van Lijnden (Clèves) et les van Lijnden (Gueldre) d' apres Butkens, comparaison dans laquelle il rectifie plusieurs erreurs de cet historien en même temps qu' il comble certaines lacunes.

Quoique les van Lijnden eussent vendu leurs biens dans le pays de Clèves pour s'établir dans le duché de Gueldre, ils conservent encore des relations avec les ducs de Clèves, relations qui durèrent encore jusqu' au XVième siécle.

S'il faut en croire plusieurs anciens généalogistes notamment Lefort, les plus anciens van Lijnden employèrent la croix de Saint-André dans leurs armoiries. Mais en 1440, Thierri van Lijnden emploie le lion. De là on peut sûrement conclure que l' écu familial était bien le lion et que si d' autres membres employaient la croix, c' est qu' ils étaient hommes de fief de l' ordre teutonique. Au reste, quatre membres de la famille ont appartenu à cette célèbre congrégation militaire. Ensuite l' auteur finit l'article ou plutôt le paragraphe en parlant des cimiers et des meubles portés dans les armoiries par les van Lijnden du pays de Gueldre et de celui de Clèves. Quoiqu' il en soit, le lion est et reste toujours le meuble héraldique de toutes les branches de la famille van Lijnden. Il est inutile de revenir encore sur cette question, l'auteur l' ayant plus que demontrée à chaque page pour ainsi dire de son opuscule.

Dans la septième et dernière partie de l' ouvrage l' auteur termine son savant opuscule en nous disant quelques mots des seigneurs van Lijnden à Aix-la-Chapelle et de ceux établis dans le ci-devant territoire de l' ordre teutonique. Aix-la-Chapelle était une sous-commanderie des Vieux-Jones, des membres de la famille van Lijnden ainsi que celles de van Rode y étaient allés s' y établir ainsi que dans le territoire soumis à la juridiction de l'ordre teutonique. Beaucoup y contractèrent des alliances avec les familles van Rode. C'est ainsi que dans une pièce de 1340, on voit appendu trois sceaux qui tous les trois portent la croix

de Saint-André écotée, accostée d' une clef. Le premier sceau est celui de Jean de Tilia (van Linne); le deuxième est celui de Jean van Rode; le troisième quoique très fruste appartient selon toute apparence à un van Rode.

Puisque les trois sceaux sont identiques, on peut en conclure que la famille de Tilia et celle de van Rode formaient une seule et même famille, le sceau le demontrant suffisamment. Quant à la difference de la croix de Saint-André des van Lijnden en Gueldre, et de la croix qui est écotée, elle provient d'une division de fiefs. La clef prouve que les van Lijnde d' Aix-la-Chapelle proviennent de ceux de Linne.

Gérard de Tilia cité en 1321 doit être un fils ou un petit-fils de Gérard de Linne cité en 1248.
Un autre Gérard, chevalier de l'ordre teutonique et prêtre fut assassiné par des peuples à moitié païens habitant probablement la Prusse Orientale. Sur sa pierre tumulaire dans l'église de Wotinick on trouve encore sur un écusson a demi effacé des traces du sautoir ou de la croix de Saint-André.

Nous avons déjà démontré précédemment l' affiliation des familles van Lijnden et van Rode et prouvé héraldiquement que les van Lijnde du pays d' Aix-la-Chapelle sont originaires du Limbourg. Plusieurs membres de cette branche suivirent les chevaliers de l'ordre teutonique en Prusse. Dans l' eglise de Sainte-Marie à Thorn plusieurs pierres tombales existent encore ornées de l' écu a la croix de Saint-André ecotée. Une seule pierre tombale fait exception. C' est celle dont l' écu est chargé d' une branche à cinq feuilles, branche qui est en mêmetemps employée comme cimier. Evidemment il ne peut être question ici que du tilleul. Nous devons rendre hommage en terminant au savant auteur. L' ouvrage est excellent Le seul reproche qu 'on puisse lui faire, c' est qu'en voulant trop préciser l' auteur devient parfois prolixe. Hâtons-nous d'ajouter que c' est son grand amour de la vérité en voulant prouver les moindres petits faits qui est cause de c'est petit défaut et nourrissons l' espoir de voir sortir de sa plume encore beaucoup d' ouvrages de ce genre.

AIMÉ MESDAGH,
sigillographe des Archives générales du royaume de Belgique.

Bij het herstellingswerk van een oud torentje staande aan de pastorie te 's-Hertogenbosch, heeft men behalve andere merkwaardigheden een volledig wapen van keizer Karel V gevonden.

Ondergeteekende verzamelt wapens van *Nederlandsche* geslachten die niet in het Armorial-Général voorkomen met het doel deze later in dit tijdschrift en in het maandblad van het genootschap de Nederlandsche Leeuw bekend te maken. Hij houdt zich beleefd voor mededeeling en opgave aanbevolen.

Den Haag. KPT. STEENKAMP.

Nav. LVIII, 66.

De geschiedenis van een Gedenkpenning.

Het belangrijke artikel van G. Eschauzier over de familie de Hartogh of de Hertogh geeft aanvullingen op 't geen voorkomt in mijn Stam- en Wapenboek D. II, blz. 18, daaruit blijkt tevens, dat met genealogie niet steeds het laatste woord gesproken is. Zoo zou het wel belangrijk zijn geweest als de schrijver den familienaam van de vrouw van Johannes de H. had opgegeven.

Dat in mijn genoemd wapenboek »verschillende genealogische fragmenten zonder onderling verband worden *aaneengeregen,*« daartegen kom ik ten stelligste op, wel zijn verschillende familienamen besproken, doch verband is er niet ingebracht, dat kan niemand in mijn (en ook door Dr. H. Hartogh Heijs van Souteveen) bewerkt artikel lezen.

Van deze gelegenheid maak ik gebruik, om aan te toonen, hoe men op *nu* door de lezers te controleeren wijze tegen mij ageert, waarvan ik de oorzaak niet kan noch wil nagaan.

De heer W. J. Hoffman J.Jzn. te Delft geeft in de Nederl. Leeuw 1907, N° 2, blz. 49—50 zijn 64 kwartieren en zegt daarin, dat Albertus Titsingh, zoon is van Abraham Titsingh en Anna Regina Weerkamp (met een noot) »de desbetreffende opgaven in V. v. O. 's Stam- en Wapenboek zijn volgens *officieële* afschriften uit het *archief* te Amsterdam *geheel foutief.*«

Op blz. 92 van genoemd tijdschrift komt echter van denzelfden W. J. H(offman) voor: »Op de kwartierstaat Hoffmann komt voor Alb. T. als zoon van Abr. T. en diens tweede vrouw A. R. Weerkamp, door *officieele* gegevens, van *andere zijde* ontvangen, blijkt, dat Alb. T. een zoon is uit 't eerste huwelijk met Marie de Koning«.

Hier blijkt dus, dat mijne opgaven in het Wapenboek juist zijn, had nu schrijver niet goed gedaan, de hatelijkheid mij gedebiteerd op blz. 49—50 te herroepen, noch *hij* noch de *redactie* achtte zulks noodig.

Verdere commentaar onnoodig, de lezer kan oordeelen. [1])

A. A. A. VORSTERMAN VAN OIJEN.

Nav. LVIII, 56. Vraag V.

Hoewel geen afdoende beantwoording, kan het volgende wellicht op weg helpen. Onder de te Utrecht gewoond hebbende *van den Bosch*, komt de naam Justus voor:

Johannes van den Bosch × 7 Mei 1661 te Utrecht Henrica (ook geschr. Henriekje) van Lockhorst.

Zeven kinderen: Cornelia (of Cornelis), Pieternella, *Justus* ged[t] 11 Juni 1667 in de Cathrynekerk; Melchior; Melchior; Peternel; Johannes.

2[e]. Justus Gerritz. van den Bosch × Elisabeth Osty;
slechts een dochter aan mij bekend: Susanna ged[t]. 23 Sept[r] 1684, Cathrynekerk te Utrecht.

In het koor der Jacobykerk te Utrecht liggen begraven:
Justus van den Bosch en zijn huysvrouw Elisabeth Osti gest. 1730. (aldus luidt de niet gecontroleerde opgave).

De gezochte behoort wellicht tot de afstammelingen.

W. J. P. v. d. B.

([1]) Cursiveering in dit artikel is van mij. V. O.

(Fransen) van Eck. Nav. LVIII, 119.

Catharina Cornelia van Eck, vrouw van den Leidschen hoogleeraar *Joannes Clarisse*, en haar broer, de Deventersche predikant en hoogleeraar Dr. *Cornelis Fransen van Eck*, stamden misschien af van *Michiel Fransen van Eck*, schoolmeester, later scholtus, van Bemmel. Hij was afkomstig van Hemmen, waar het geslacht welbekend is.· 4 Juni 1899 stierf er op ruim 76-jarigen leeftijd *R. van Eck*, burgemeester sedert Aug. 1877, ook sekretaris, en van 1876 tot 1890 hoofdgeërfde van Overbetuwe. *J. van Eck* maakte het overlijden namens de kinderen bekend.

I. *Michiel Fransen*, j.m. van Bemmel, trouwde daar in Mei 1663 met *Grietjen Serris Ingeneyken*, j.d. van Meierik.

De naam *Fransen* is een vadersnaam. Een van *Michiel's* kinderen ontving weer den voornaam *Frans*. *Michiel* schijnt echter dien vadersnaam tot een deel van zijn geslachtsnaam te hebben gemaakt, want op een lidmatenlijst van Bemmel van 1691 komen voor *Michiel Fransen*, scholten, zijn vrouw *Margariet Saris* (bij wie aangeteekend is, dat zij in den zomer van 1693 overleed) en *Catharina Fransen* (bij wie later geschreven werd »*van Eck*, tot Huissen«).

Catharina, die een dochter van *Michiel* was, noemde zich dus *Fransen* (en niet *Michielsen*) *van Eck*, hetgeen bewijst, dat haar vader den naam *Fransen* reeds als geslachtsnaam was gaan dragen.

Ook de naam *Serris* of *Saris* van *Michiel's* vrouw is een vadersnaam. Een van hun kinderen kreeg weer dien voornaam.

Michiel Fransen werd in 1671 tot schooldienaar te Bemmel bevorderd. Vóór dien tijd was hij er dus waarschijnlijk ondermeester geweest.

Hendrik de Valck, schoolmeester, trad 3 Febr. 1686 als armmeester te Bemmel op. *Michiel* was dus toen al afgetreden, en komt 25 Jan. 1691 in het kerkarchief voor het eerst als scholtus voor, toen hij als »*M. Franssen*, scholtus, als oldt ouderlingh« met de andere leden van den kerkeraad teekende voor het afhooren van een armenrekening.

Als ouderling schrijft hij zijn naam altijd enkel »*M. Franssen*«, voor het laatst 16 Dec. 1696. In een gerechtelijk stuk van 29 April 1700, dat in een kerkboek van Bemmel ligt, teekent hij zich »*M. Franssen van Eck*«.

Wegens zijn overlijden vergaf het Kwartier van Nijmegen het schoutambt van Bemmel 24 Sept. 1711 aan een ander.

Van zijn kinderen kan van slechts één de doopdag worden opgegeven, omdat de Bemmelsche doopboeken eerst van het laatst van Juli 1691 volledig zijn. Van vóór dien tijd zijn er slechts enkele bladen met doopopgaven van 1642, 1644—1654, 1667, 1668, 1687 en 1688 bewaard gebleven.

De kinderen, zoover bekend, zijn:

1. *Catharina*, ged. Bemmel 24 Mei 1668, get. *Hubert Kuper*, *Hendrik van Duren*, vrouwe *Smits* en *Catharina Nikolasen*. Komt als *Catharina Fransen* voor op een lidmatenlijst van het laatst van Juli 1691. Daarachter is geschreven: »*van Eck*, tot Huissen«, waarheen zij na haar huwelijk verhuisd zal zijn. Tr. als *Catharina Michielsen van Eck*, j.d. van Bemmel, daar 4 April 1695 *Evert van Laar*, j.m. van Bemmel, in de buurschap Bergerden.

2. *Serris*, volgt II.

3. *Frans*. In een lidmatenboek van Bemmel leest men: »Op Kersdag (1696) is aangenomen de soon van den scholth *Frans Michelsen*, oock *van Eck*.« Later is daarbij geschreven: »Woont tot Wageningen.«

4. *Gijsbert*. Als *Gijsbert van Eck*, j.m. van Bemmel, ondertrouwde hij er 13 Mei 1699 met *Johanna van Laar*, j.d. van Bemmel, onder Bergerden.

Waarschijnlijk ook: 5. *Margariet*, die 17 April 1718 te Bemmel werd aangenomen, oud 25 jaar, en denzelfden dag met attestatie vertrok. Zij zou, als de opgaaf juist is, in 1692 of 1693 geboren zijn, maar komt niet voor onder de gedoopten, die, zooals ik zei, sedert het laatst van Juli 1691 bekend zijn. Waarschijnlijk was zij dus in 1718 iets ouder dan 25 jaar, b.v. 26 jaar, en kan dan in 1691 vóór het begin van het doopboek gedoopt zijn.

II. *Serris* of *Saris van Eck*. Als diaken en ouderling teekende hij zich steeds *Serris van Eck*. Als *Saris Michielsen*, zoon van den schout, oud 21 jaar, werd hij 11 April 1694 te Bemmel aangenomen. Ondertr. als *Saris van Eck*, j.m. van Bemmel, daar 17 April 1701 met *Cornelia Cornelissen van Eck*, j.d. van Wageningen. Zij komen nog voor op een lidmatenlijst van 6 Dec. 1733, niet meer op de volgende van 28 Nov. 1756. Bij beiden is op de lijst van 1733, later geschreven: »overleden«, en bij haar het

jaar 1746 daarbij gevoegd. Als magescheidsvriend komt hij nog 29 Maart 1735 in een protokol van bezwaar van Bemmel [1]) voor.

Kinderen:

1. *Margariet*, ged. Bemmel 23 April 1792, get. *Michiel Fransen van Eck*, scholtus, en de Welb. Juffrouw *Catharina van Clooster*.

2. *Hendrina*, ged. Bemmel 10 Mei 1704, get. de scholtus *Michiel Fransen van Eck*, *Cornelia van Eck*, *Antonetta*, kamenier van Mevrouw *Lijnden*, en *Cornelis Fransen van Eck*, te Wageningen, met zijn huisvrouw.

3. *Godefridus*, ged. Bemmel 12 Febr. 1708, get. de vader, *Michiel Fransen van Eck* en *Cornelia van Eck*. Waarschijnlijk is hij *Godefried Frederik van Eck*, j.m. van Bemmel, die er 19 Mei 1734 ondertrouwde met *Elisabeth Blankebijl*, j.d. van Wageningen, waar zij trouwden. Men vindt in Bemmel geen *Godefried Frederik van Eck* gedoopt. De naam *Frederik* is er dan zeker later bij aangenomen en de noemnaam geweest, want geen *Godefried*, maar *Frederik van Eek* werd in 1729 te Bemmel aangenomen, en een *Frederik* komt ook niet onder de gedoopten voor. *Frederik* komt nog voor op de lidmatenlijst van 28 Nov. 1756, die tot 1771 is bijgehouden. Latere lijsten zag ik niet in.

Een broer van *Michiel Fransen van Eck* was wel *Cornelis Fransen van Eck*, wonende in het tegenover Hemmen gelegen Wageningen. Ook van hem kunnen de in het begin genoemde *Cath^a^ Corn^a^ van Eck* en Dr. *Cornelis Fransen van Eck* (die toevallig zijn loopbaan begon als predikant te Hemmen) afstammen. De eerste *Cornelis* en zijn huisvrouw waren, zooals boven bleek, in 1704 getuigen bij den doop van een kind van hun dochter *Cornelia*, die met haar neef *Serris van Eck* getrouwd was. Een broer van dezen, *Frans*, woonde, zooals wij zagen, ook te Wageningen, en een zoon van *Serris* trouwde met een Wageningsche.

In het bij Bemmel gelegen Ressen vindt men: *Anna Margaretha van Eck*, ingekomen met attestatie van Nijmegen 4 April 1780, en vertrokken naar Maastricht met attestatie van 17 Maart 1783.

De hoogleeraar Dr. *Cornelis Fransen van Eck* was geb. te Amsterdam 2 Maart 1764, en † 11 Maart 1830. Hij liet na een zoon *A. van Eck*, predikant. Misschien had hij ook een dochter gehuwd met den Heer *Michaëlis*. Zeker is het, dat een dochter

[1]) Op het Rijksarchief te Arnhem.

van den hoogleeraar en van *Walrande Sophie Louise van Hooff* was *Maria Cornelia van Eck*, gehuwd met Mr. *Jan Duymaer van Twist.* [1]) Hun kleinzoon *Wolter Jacob*, sedert 1908 wonende in Den Haag, heeft den naam *Van Eck Duymaer van Twist* aangenomen, volgens den wensch van zijn te Deventer 16 Sept. 1891 op 50-jarigen leeftijd overleden neef *Cornelis van Eck*, die zeker meende, dat het geslacht met hem uitstierf, hoewel het waarschijnlijk in de Betuwe nog in wezen is.

A—Z.

(Nav. LVIII, 58 en 117).

Geslacht van Stakenborch of Stakenburg.

Omtrent dit Brabantsch geslacht heb ik nog het volgende gevonden: *Henricus van Stakenburg* X *Maria Catharina Loeff* (d. van *Libertus Loeff*, procureur bij den Souvereinen Rade en Leenhove van Braband en lande van Overmaze, en Jonkvrouw *Josina Lamberti.*)

Hij † 18 Juli 1734, zij † 1722.

Zij hadden zeven kinderen:

1. *Catarina Josepha;*
2. *Antonius Godefridus,* cann. Norbertin van Tongerloo;
3. *Isabella;*
4. *Maria;*
5. *Theresia;*
6. *Joanna;* en
7. *Cornelius.*

Volgens de Batavia Illustrata van Van Leeuwen, blz. 1208, was een Gijsbert van Stakenburg, Ridder, in het jaar 1345 medehulper van Grave Willem, in de belegeringe van Utrecht.

's-Gravenhage. V. R. V. D. K.

---

[1]) *Genealogische en heraldische bladen,* II, 474.

Nav. LVIII, 119.

Onder redactie van *V. Rolland* komt sedert eenige jaren uit een »Supplément de l'armorial général d. J. B. Rietstap«. In April 1908 verscheen afl. V van dit werk, dat geïllustreerd is en allerlei aanteekeningen bevat van personen en geslachten.

Het wordt uitgegeven door het *Institut Héraldique te Parijs* en kost ± f 5.— per aflevering. Men kan er zich aan dit adres op abonneeren: Imprimerie moderne Bois Colombes Hubert de Griesheim. Paris.

Voorts heeft de heer *D. G. van Epen* de uitgave begonnen van een »*Grand armorial* précédé d'un vocabulaire du blason«, waarvan alleen afl. 1 in 1897 verschenen is en waarin (niet geïllustreerd) evenals in Rietstap's Armorial, de wapens zijn opgegeven van Aa tot Ahornes. Jammer genoeg is de uitgave tot nader order gestaakt.

Den Haag. KPT. STEENKAMP.

In Nav. XLV. 514 komt een ingezonden stuk voor handelende over **„Bosch-Gallas"**. In noot 1 wordt gesproken van een Genealogie dezer familie »Bosch«.

Inzender zoude er grooten prijs op stellen om met die Genealogie kennis te maken, en daartoe met den schrijver van het bedoelde ingezonden stuk: »Q. N.« in betrekking te komen. Hij maakt zelf vele aanteekeningen uit officieele acten, die hij ter beschikking stelt van Q. N.

Hij beveelt zich daarvoor aan, onder mededeeling, dat zijn naam en adres door den Heer Q. N. te vernemen zijn bij de Redactie van »de Navorscher.«

A. B. C.

Van Lamsvelt of **van Lamsveldt.**

Van deze familie waartoe de plantsnijder en boekverkooper Jan L. behoorde, worden mededeelingen verzocht. Elke aanteekening zal welkom zijn.

A.

Geslacht Nije. (Amsterdam, Rotterdam). In het archief van het Burger Weeshuis te Amst. bevinden zich (lade 44) twee schuldbekentenissen van Jan Dankerts, pastoor te Vere, aan Jacob *Nije*, schipper van Amsterdam, 1463 en '4. Op een omslag staat: »Griet Jacob Nyen wedue en syn IIJ kind. brieven.«

Weet men oude gegevens, alsook een eventueel wapen? Een hunner trouwt te Amst. eene *Rasmus*, ex-matre Anna Catharina *Bicker*. Staat deze laatste in eene genealogie van dit geslacht?

Gaarne regelrechte opzending aan

H. J. SCHOUTEN,
Assuradeur, van Kinsbergenstraat 150,
's-Gravenhage.

Van Kooten.

Wie heeft de goedheid inlichtingen te verstrekken betreffende het Hollandsch-Geldersch geslacht van Kooten. In voorbaat dank.

B.

Geslacht Houbolt.

Op het einde der 18e eeuw leefde te Amsterdam een apotheker Jan Hendrik Houbolt, die in het begin der 19e eeuw stierf en wel omstreeks 1805. Hij werd omstreeks 1773 geboren, wie heeft de goedheid zijn geboorteplaats en datum op te geven, alsmede zijn sterfdatum. Den 23 Juni 1797 was hij te Amsterdam gehuwd met Everharda Hermina Kerkof, geboren te Ede (Gelderland) 16 Aug. 1770, dochter van Jacobus K. en van Aletta de Kemp.

Meerdere inlichtingen omtrent deze familie zullen welkom zijn.

B.

Geslachten van Deuverden, Leijendecker.

Kan men mij opgeven waar ik genealogische gegevens kan vinden omtrent deze families?

Santpoort. W.

ONDER DE STUDEERLAMP.

Onze Letterkunde.
Overzicht der Nederlandsche Letterkunde met bloemlezing
door Dr. J. van der Valk.
Deel III. Koninkrijk. Afl. XIII.
Rotterdam — J. M. Bredée.

Met genoegen namen we deze aflevering van het werk in handen, waarmede Dr. van der Valk bezig is; na in deel I een overzicht gegeven te hebben van onze letterkunde in de middeleeuwen en in deel II van die tijdens de republiek, is hij thans genaderd tot het »koninkrijk«.

De methode, die de samensteller hierbij volgt, is weer eenigszins anders, dan we gewoonlijk in de bloemlezingen aantreffen, hij deelt n.l. zijn tijdperken weer in onderafdeelingen in bij het beschrijven van leven, richting en werken van onze letterkundigen; zoo wordt in deze aflevering een overzicht gegeven van de literaire geschiedenis van het begin van de 19e eeuw tot 1830, we zien daarin duidelijk het verband, dat er tusschen de tijdgenooten bestaat en den invloed, die zij wederzijds op elkaar hebben uitgeoefend en deze wijze van groepeeren moeten wij verreweg de voorkeur geven boven de andere, waar men bij iederen dichter of prozaïst eerst een levensbeschrijving en daarna eenige grepen uit zijn werken te lezen krijgt.

Dr. v. d. V. geeft een blik over de periode, al is het dan ook maar in vogelvlucht, hij bedoelt immers niet anders dan een »overzicht«, en deze poging is uitstekend geslaagd, ook wat de keuze der stukken betreft, uit dit tijdperk, dat nu wel niet tot de gelukkigste behoort van onze letterkunde; om eens enkele te noemen: het overbekende »Roosje« van Bellamy, »Het Duifje van Anakreon« van Pieter Nieuwland, iets van Feith, wat kinderdichtjes van vader van Alphen, stukken uit de »Hollandsche

natie« van Helmers, uit de gedichten van Staring en over Bilderdijk natuurlijk uitvoeriger.

Critiek is hier, waar het slechts een overzicht geldt, niet op haar plaats en in het algemeen zijn de auteurs van dien tijd in een paar zetten kort en juist gekarakteriseerd, zoo bijv. kernachtig raak over Bilderdijk; »hij moge veel gevoel gehad hebben voor de wieg des christendoms, hij liet er zich niet in schommelen en zou den geur des wierooks niet verdragen hebben.«

Minder goed kunnen we ons vereenigen met het oordeel over Feith, dat diens verbeelding verder zou gaan dan die van Rousseau, er ligt mijns inziens meer overeenstemming tusschen beiden, dan de schrijver doet voorkomen, als hij zegt: »Rousseau zoekt een onbedorven maatschappij. Feith's gevoelige harten willen uit de maatschappij«, ik zou eerder aan een imitatie denken, maar hierover kan men van meening verschillen.

»Onze Letterkunde« van Dr. van der Valk kunnen we voor onze hoogere burgerscholen en gymnasia niet alleen maar ook voor hen, die vrij spoedig een goeden blik op onze literatuur willen hebben, zeer aanbevelen.

De Nederlandsche paus Adriaan VI
naar het Duitsch van Ludwich Pastor
bewerkt door D. Huurdeman R. K. Pr.
Uitgave van E. v. d. Vecht, Amsterdam.

Het is een goede gedachte geweest het leven van den eenigen Nederlander, die ooit den pauselijken stoel beklom in meer algemeenen kring bekend te maken, al is het ook door eene vertaling, bovendien zijn eenige bijzonderheden, die speciaal voor onze landgenooten van belang zijn, ingevoegd.

De eenvoudige kamergeleerde Adriaan VI, die heelemaal niet paste in het toenmalige »Italiaansche-renaissance melieu,« heeft een te belangrijke rol gespeeld, al was het dan maar kort, in de geschiedenis van Europa, dat we dit boekje niet met belangstelling zouden lezen. Er staan zeer wetenswaardige dingen in, die we in de uitgebreide geschiedboeken vergeefsch zoeken.

Geschiedenis van onzen tijd sedert 1848
door Dr. P. L. Muller voortgezet door Mr. W. H. de Beaufort.
Vierde boek — derde stuk, pag. 377—454.
Haarlem — H. D. Tjeenk Willink en Zoon.

In dit hoogst belangrijke werk, feitelijk de eenige uitvoerige algemeene geschiedenis die den laatsten tijd behandelt, is de schrijver genaderd tot het jaar 1867 en bespreekt hij zeer nauwkeurig, helder en onpartijdig de politieke gebeurtenissen tot 1871, dat is dan tot den tijd, waarin de Fransch-Duitsche oorlog losbreekt.

In deze periode van slechts 4 jaar, waarin Bismarck in ongeveer alles de hand heeft, Pruisen den boventoon voert en Frankrijk zoowel door het noodlot als door het weinig staatkundige inzicht van zijn keizer zijn aanzien in Europa ziet verminderen, gebeuren hoogst belangrijke dingen, die ons den verderen loop der historie ophelderen en zooals de B. die weergeeft, logisch verklaarbaar maken.

Hij noemt dit vier vredesjaren, maar het is de windstilte, die een storm voorafgaat en die weldra geheel Europa in opschudding zal brengen; en dat alles behalve door een toevalligen samenloop van omstandigheden, door de wanhopige pogingen, die Napoleon III in het werk stelt om Frankrijk's eer en aanzien te herstellen in de rij der mogendheden en daarmede zijn wankelen troon te schragen tegenover de ijzeren vuist van Bismarck, Pruisen's grootsten staatsman, die steeds zijn eigen inzicht weet door te drijven, een factor, die Duitschland's eenheid te goede komt.

Eerst worden dan de toestanden in Duitschland en Oostenrijk (dat nog pas de oppermacht van het eerste moest erkennen) besproken, daarna komt de Luxenburgsche quaestie aan de orde, waarbij Nederland heel nauw betrokken is, aangezien zijn koning Willem III toch groot-hertog is van dat land, die bij deze gelegenheid blijk geeft evenmin van diplomatieken aanleg ontbloot te zijn, tenminste loopt het hierop uit, dat Luxemburg als onzijdig land werd beschouwd onder de bescherming der mogendheden, Limburg wordt geheel van het Duitsche rijk losgemaakt en Frankrijk moet hier weder een veer laten. Dan volgen: de ingewikkelde Italiaansche quaeste, in dit tijdperk nog niet geheel opgelost, de nieuwe toestand in Rumenië begonnen met de troonsbestijging van Karel van Hohenzollern; de opening van

het Suez-kanaal, de gebeurtenissen in Oostenrijk-Hongarije, de omwenteling in Spanje, de Poolsche opstand, om te eindigen met de beschrijving der toestanden in Frankrijk, waar het voortdurend kookt en bruist en geen periode van rust schijnt te kunnen intreden voor het keizerrijk zal plaats gemaakt hebben voor de republiek.

Dit alles wordt op bevattelijke, onpartijdige en zuiver wetenschappelijke wijze weergegeven, zooals we dat trouwens al van den schrijver gewoon zijn, die ook nu weer het bewijs geleverd heeft, een helderen blik te hebben op de verwarde en ingewikkelde staatsaangelegenheden van dien tijd.

In den loop van dit jaar zal nog een aflevering van deze degelijke uitgave verschijnen, we zien die met belangstelling tegemoet, het is aan bekwame handen toevertrouwd.

Robert Fruin's Verspreide Geschriften,
met aanteekeningen, toevoegsels en verbeteringen uit des schrijvers nalatenschap
uitgegeven door
Dr. P. J. Blok, Dr. P. L. Muller en Mr. S. Muller Fzn.
Nieuwe Inteekening. Afl. 57.
's-Gravenhage. — Martinus Nijhoff. — 1909.

Wanneer een historicus eens zijn meening gaat zeggen over iets wat nu niet zoo precies des historicus' is, maar wat toch wel even aan de grenzen van zijn uitgebreid onderzoekingsveld raakt, zooals b.v. dezer dagen Dr. Colenbrander heeft gedaan over de politiek van den dag en zelfs van toekomstige dagen, dan komen de dingen nog wel eens in een geheel ander licht en dan kan men zoo'n beschouwing juist of onjuist vinden, er is toch iets bijzonders aan, iets wat in ieder geval als factor ter beoordeeling wel degelijk meetelt, omdat de geschiedvorscher immers beschikt over het enorm uitgebreide materiaal, dat de analogie hem biedt, hij kent de uitmondingen der stroomingen in die eene groote steeds voortstuwende wereldzee, hij peilt de diepten, neemt de stroomversnelling waar in verschillende perioden en maakt de conclusies voor den loop der dingen op het oogenblik.

Als zoodanig diene men ook het artikel van Prof. Fruin te

beoordeelen, dat nu weer opnieuw uitgegeven voorkomt in de 57ste aflevering van bovengenoemd werk, getiteld: »Nederland's rechten en verplichtingen ten opzichte van Indië.« (Behalve deze bijdrage komen er nog gedeelten in voor van zijn zeer lezenswaardige artikelen: »Politieke moraliteit« en »De quaestie der kiesdistricten«.) Het is geschreven in 1865, dus al zoowat een halve eeuw geleden, en natuurlijk hier en daar verouderd, veel van wat toen nog tot de vrome wenschen behoorde, is al lang vervuld, de verhouding van Indië tot het moederland is inderdaad aanmerkelijk verbeterd en het kan gerust met trots gezegd worden, dat Nederland, wat zijn koloniaal beheer aangaat, geen slecht figuur maakt in de rij der Europeesche mogendheden, daar komt nog bij, dat toen de Atjeh-oorlog nog niet was uitgebroken, die niet nagelaten zou hebben zijn invloed op F's beschouwingen in wijzigenden zin te doen gelden. Het doel, dat F. met zijn artikel beoogde, was discussie uit te lokken, hoofdzakelijk over de vraag, waarop Nederland zijn recht van overwinst op Indië grondt, en hierin is hij wel geslaagd, want machtig veel is daarover gepraat en hoe langer hoe meer werden en worden de rechten van den »Oost-Indiër« erkent en aan diens opvoeding gewerkt en waar wij het niet doen, daar zorgen anderen er wel voor, want niet zonder grond is er in den laatsten tijd herhaaldelijk gewezen op de moeite, die China zich geeft om invloed te oefenen op de opvoeding en ontwikkeling harer onderdanen in onzen archipel.

Toch zijn er nog verschillende punten, waarop F. zeer te recht wijst en die nog heden ten dage geldig zijn in volle krachl, b.v. waar hij zegt op pag. 295: »Niets zou onbillijker zijn dan onze handelswijs te regelen naar de onzedelijke begrippen der inlanders, en aan den anderen kant te vorderen, dat zij ons behandelen overeenkomstig de eischen van onze strenge moraal,« een zienswijze, die nog wel eens ten onrechte bij het beoordeelen van onze verhouding tegenover Indië uit het oog wordt verloren.

Het heeft zijn aantrekkelijkheid en niet te onderschatten waarde een historicus zijn meening te hooren zeggen over de toestanden van zijn eigen tijd, en als zoodanig is dit nu 44 jaar later weer voor ons *een historisch gegeven* worden, en zeker wanneer die »meeningzegger« is onze groote Fruin.

Onder de »Studeerlamp« werden geschoven:

Omer Wattez
Germaansche balladen.
Amsterdam — S. L. de Looy — 1909.

Museumboekjes.
I Haagsch Gemeente-Museum.
De kunstschatten der schutterij door A. J. Servaas van Rooyen.
Directeur van het Gemeente-Museum.
Geïllustreerd met 25 afbeeldingen.
Amsterdam — C. L, G. Veldt — 1909.

Paul Gaultier.
Reflets d'Histoire.
Paris — Librairie Hachette et Cie — 1909.

Dr. Torsten Söderhjelm en Prof. Dr. Werner Söderhjelm.
De Italiaansche Renaissance
Litteratuur en kultuurstudies
uit het Zweedsch door D. Logeman—van der Willigen.
Geautoriseerde Uitgave.
Utrecht — H. Honig — 1909.

Nieuwe bijdragen tot kennis van de geschiedenis en het wezen van het Lutheranisme in de Nederlanden. Deel II.
Jaarboek der vereeniging voor Nederlandsch-Luthersche Kerkgeschiedenis, uitgegeven door
Dr. J. W. Pont,
Kerkel. Hoogleeraar b/d Universiteit van Amsterdam.
Pred. b/d Herst. Ev. Luth. Gem.
Amsterdam — Ten Brink en De Vries — 1909.

Het artistiek Schoone.
Meesterwerken der Beeldende Kunst.
Verschijnt jaarlijks in 6 deelen, groot kwarto formaat met ieder 50 afbeeldingen en begeleidenden tekst.
Uitgaaf van C. L. G. Veldt, Amsterdam.

Deel I. Oud-Engelsche Meesters door Fritz Stahl.
Deel II. Félicien Rops door Rudolf Klein.
Deel III. William Hogart door Edward Hutton.
Deel V. Fritz Boehle door Rudolf Klein.

Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde
onder red. van Dr. M. G. de Boer en R. Schuiling.
24ste Jaargang. Afl. 1, 2 en 3.
Groningen — P. Noordhoff — 1909.

De Beweging.
Algemeen Maandschrift voor Letteren, Kunst, Wetenschap en Staatkunde,
onder redactie van H. P. Berlage Nz., T. J. de Boer, Alb. Verweij, Is. P. de Vooys.
5e Jaargang Juni, Juli 1909.
Uitgegeven door N. V. Amsterdamsche Boekhandel.

Volkskunde.
Tijdschrift voor Nederlandsche Folklore
onder redactie van A. de Cock.
20ste Jaargang. Afl. 1, 2, 3, 4.
Gent — Ad. Hoste. Deventer — A. E. Kluwer — 1909.

Nieuw Leven.
Maandschrift onder redactie van Ad. Herckenrath, Gust. van Hecke,
Reimond Himpe, Firmin van Hecke, Dr. R. Verdeijen.
2de Jaargang, Mei 1909.
Uitgegeven door Herckenrath Gent.

De Boekzaal.
Algemeen maandschrift voor boek- en bibliotheekwezen.
Orgaan der vereeniging voor openbare leeszalen in Nederland
onder redactie van Dr. H. E. Greve.
3de Jaargang, No. 4, 5, 6.
Uitgave van Ploegsma en Co., Zwolle.

G. F.

CORRESPONDENTIE.

B. te Haarlem. Uw antwoord in dank ontvangen en aan het adres doorgezonden.

Dr. W. Z. te Amsterdam. Artikel »Spandaw« in ons volgend nummer. Dank voor toezending spotdichten.

S. te Moordrecht. Wilt u zich in het vervolg voor de rubriek »Vraag en Aanbod« tot den Uitgever wenden? Uwe aanbieding kwam intusschen te laat, de vrager is reeds voorzien.

H.H. Medewerkers worden beleefd verzocht het gewenschte aantal overdrukjes bij het inzenden der proeven te vermelden.

H.H. Uitgevers worden er op attent gemaakt, dat de ter recensie gezonden werken eerst voorloopig vermeld worden, om later te worden besproken, indien zij daarvoor in aanmerking komen.

RED. NAV.

GESCHIEDENIS.

Gedenkschriften van Duitsche krijgslieden over het beleg van Haarlem in 1572—1573

DOOR

W. P. J. OVERMEER.

KENAU SIMONSDR. HASSELAER.
(Naar eene afbeelding in 1573 te Leiden uitgegeven door Jan Moyt Jacobsz.).

Behalve de verschillende dagverhalen en andere gedenkschriften, opgesteld door Nederlanders, die de bange tijden van het beleg van Haarlem, door de Spanjaarden in bovengenoemde jaren, medemaakten of er althans getuigen van waren, bestaan er ook nog dergelijke werkjes van Duitsche krijgslieden, die òf tot Haarlem's bezetting behoorden, òf deel uitmaakten van het Spaansche leger.

De kennis dezer geschriften is eerst sedert de laatste halve eeuw tot ons gekomen, althans in oude catalogi of oude beschrijvingen van het beleg vond ik er geen melding van gemaakt. Hieruit mag natuurlijk niet worden afgeleid dat in bestaande verzamelingen dergelijke boekjes niet aanwezig waren, want in de pamfletten-catalogi worden er enkelen beschreven, zooals we nader zullen zien.

Uit den aard der zaak zijn deze geschriftjes zeldzaam; niet alleen toch zullen er weinigen zijn verschenen van *verschillende* auteurs, doch ook deze nieuwstijdingen zullen hoofdzakelijk in Duitschland verspreid zijn en vermoedelijk hetzelfde lot hebben gedeeld, dat aan andere volksgeschriften ten deel viel en nog ten deel valt.

Mijn onvoldoende kennis van de bronnen der Duitsche pamfletten-litteratuur is oorzaak, dat door mij niet kan worden medegedeeld of er zich nog andere dergelijke vlugschriften in Duitsche openbare- of particuliere verzamelingen bevinden. [1])

Mijn onderzoek strekte zich alleen uit tot ons land, waarvan ik de resultaten aan het slot dezer bijdrage mededeel. Mogelijk geeft de mededeeling daarvan ons de kans op ontdekking van nog andere uitheemsche geschriften over het Haarlemsche beleg.

Heeft de kennis dezer litteratuur waarde voor de beoefening der geschiedenis van dit tijdperk? Het antwoord hierop moet bevestigend luiden, aangezien ze vele bijzonderheden bevat, die elders niet zijn vermeld [2]), terwijl bovendien de aanteekeningen veelal gelijktijdig zijn neergeschreven, althans gedurende dezen tijd. Maar uitdrukkelijk dient er op te worden gewezen, dat de raad-

---

1) Voor aanvullingen houdt schrijver dezer bijdrage zich ten zeerste aanbevolen.

2) Ik meen te kunnen constateeren dat de schrijvers der mij bekende Duitsche pamfletten geen der Nederlandsche vlugschriften tot grondslag hebben genomen.

pleging niet dan met de grootste voorzichtigheid moet geschieden en elke mededeeling aan eene strenge critiek dient te worden onderworpen.

In de eerste plaats waren deze dagverhaalschrijvers buitenlanders; niet of onvoldoende op de hoogte van onze zeden en gewoonten en bovendien waren ze onze taal niet machtig, gelijk vooral blijkt uit de eigennamen, die ze geheel op den klank schreven. Streng objectief waren ze ook niet steeds in hunne mededeelingen en er zijn aanwijzingen, die doen vermoeden, dat de aanteekeningen niet van dag tot dag werden bijgehouden, doch dat wel eens volgens het geheugen werd aangevuld. Bovendien verschillen de gegevens onderling nog al eens, evenals in de Hollandsche uitgaven.

Het is hier niet de plaats elk pamflet critisch na te gaan, het doel is alleen de titels, nadere beschrijving en bewaarplaats te vermelden, benevens gedeelten van den inhoud en eenige vluchtige opmerkingen ten beste te geven. Men beschouwe deze regelen slechts als een hoogstbescheiden proeve eener bijdrage tot de kennis der buitenlandsche geschriften over het beleg onzer Sparenstad.

Vergis ik mij niet, dan was het wijlen *Dr. J. van Vloten*, destijds hoogleeraar te Deventer, die voor het eerst in 1854 een dergelijk handschrift ontdekte in de boekerij van Wolffenbuttel, daarvan eene copie nam en deze in zijn geheel mededeelde in een der uitgaven van het Historisch Genootschap te Utrecht [1]), na er reeds op te hebben gewezen in zijne welbekende geschiedenis van Nederlands Opstand tegen Spanje. [2]) Nadere bijzonderheden vindt men hieronder.

Vóór een paar jaar ontdekte de kapitein der infanterie te Haarlem, de heer *F. W. J. de Witt Huberts* eveneens een Duitsch handschrift, dat een dagverhaal over het beleg inhield. Dit stuk berust in het archief der stad Kopenhagen, wier welwillende archivaris genoemden heer in staat stelde te Haarlem een afschrift te nemen van dit manuscript, dat echter door de onduidelijke hand niet in zijn geheel kon worden overgenomen. Dit dagverhaal is vermeld onder I.

Dit zijn de mij eenig bekende handschriften van Duitsche krijgslieden over het beleg. Doch zooals we straks zullen zien bestaan

---

[1]) *Kronijk* van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht. Jrg. XVI, blz. 63—92.

[2]) *Johs van Vloten.* Neerlands Opstand tegen Spanje. (1572—1575). Haarlem, 1858. Blz. 88.

er nog eenige gedrukte verhalen, vermeld onder IV—X, benevens nog een Spaansch, dat ik als zeldzaamheid hier vermeld (XI) en beschreven is door wijlen den heer *J. K. van der Wulp.* [1])

* * *

We zullen hier niet in details treden over de geschiedenis van het Haarlemsche beleg [2]), allleen, in verband met den inhoud dezer bijdrage, geven we eenige korte mededeelingen over de Duitsche krijgslieden in dezen tijd.

Enkele dagen nadat Haarlem de zijde van den *Prins van Oranje* had gekozen (3 Juli 1572) kwam een 100-tal Spanjaarden binnen de stad, kennelijk met het doel om de burgerij te mishandelen, terwijl 16 Juli d. a. v. een 300-tal het dorp Sparendam verwoestte en Zandvoort grootendeels in de asch legde, om van andere geweldplegingen niet te spreken.

Op verzoek van de stedelijke regeering werd door den gouverneur van het Noorder-kwartier, Jonker *Diderik Sonoy*, hulp gezonden, in den vorm van twee vendels, ieder van 150 man, onder bevel van den Duitschen overste *Lazarus Muller*, en één vendel van 300 man onder den hopman *Cornelis Louffz. van Everdingen* [3]). Zulk een bijstand bleek hoog noodig, want reeds vóór hun aankomst geraakten deze troepen slaags met vijf vendels Spanjaarden, die met een verlies van ongeveer 100 man de wijk moesten nemen naar Sparendam. Doch onze Duitsche overste zou Haarlem niet bereiken, want de in den Haarlemmerhout gelegerde Spaansche troepen trokken hem tegemoet en sloegen hem — na een dapperen tegenstand — terug. Met een verlies van 5 à 600 man trok *Muller* naar Alkmaar.

Nadat *Ripperda* 3 December van genoemd jaar het bevel der stad op zich had genomen en de Haarlemmers besloten waren zich tot het uiterste te verdedigen, werden ook heimelijk brieven gezonden naar den overste *Muller*, die als bevelhebber van tien

[1]) *J. K. van der Wulp*, Catalogus van de tractaten, pamfletten, enz. over de geschiedenis van Nederland, aanwezig in de bibliotheek van *Isaac Meulman*. Dl I. 1500—1648. Amst. 1866. No. 237.

[2]) Wijlen *Dr. Ekama* schreef een zeer goed overzicht van het beleg, grootendeels in den vorm van een dagverhaal. Eveneens gaf wijlen de heer *D. H. Kruseman* een dagverhaal in de *Opr. Haarl. Cour.* van 1895/96, waarbij de toenmalige luitenant der infanterie *W. K. van Borselen* eenige kaarten teekende. Verder verwijs ik nog o.a. naar de »Belangrijke stukken« van *J. v. d. Capelle* [Bosdijk]. Een goed doorwerkte geschiedenis van het beleg is tot nog toe niet verschenen.

[3]) *C. Ekama.* Beleg en verdediging van Haarlem. Blz. 8.

vendels zijn verblijfplaats had te Nieuwendam. Nog denzelfden dag brak hij met zijn leger op om hulp te verleenen en reeds den volgenden dag trokken vier Duitsche vendels de stad binnen, onder de bevelen van *Jacob Steenbach*, *Christoffel Vader*, *Lambert van Wittenberg* en *Maarten Pruys*, terwijl de overste *Muller* met de zes overige vendels zuidwaarts naar Leiden aftrok. Op dezen dag — de aanvang van het beleg — telde Haarlem ongeveer 18000 zielen. Hoe sterk de bezetting was, valt niet met zekerheid mede te deelen. Vermoedelijk zal die alleen hebben bestaan uit de genoemde vier Duitsche vendels en de gewapende burgerij. Al de overige krijgslieden zijn eerst later binnengekomen. *Ampzing* geeft in zijne »Beschrijving ende Lof der stad Haerlem« 29 namen op van uitheemsche bevelhebbers in de stad gedurende het beleg, behalve de gouverneur *Ripperda*. Onder hen waren de volgende Duitschers:

Christoffel Gunter
Christoffel Vader
Jacob Steenbach
Lambert van Wittenberg
Maarten Pruys
Schram van Brunswyk
} kapiteins.

Johan Bebekoth, luitenant van de Duitschers.

* * *

12 December 1572 kwam *Don Frederik*, vergezeld van den Graaf *van Bossu*, met zijn geheele legermacht voor de stad, bestaande uit 74 vendels, waaronder 16 vendels Duitschers, onder bevel van Graaf *Otto von Eberstein* en Baron *von Fronsberg*. Men schat, dat deze geheele vijandelijke krijgsmacht uit ongeveer 30.000 man bestond.

We zullen de periode van het beleg hier laten rusten, alleen zij nog opgemerkt, dat de Duitschers in de stad zich onthielden van alle heiligschennis en het plunderen en rooven van kerken en kloosters zooveel mogelijk tegengingen, een daad, waarmede na de overgave der stad rekening werd gehouden door *Don Frederik*.

Zooals bekend is gaf de uitgehongerde en verwoeste stad zich 13 Juli 1573 op genade of ongenade over en de daarop gevolgde moordpartijen zijn voldoende bekend.

Vóór deze overgave echter hadden de Duitschers reeds getracht genade te erlangen en ze deden dit niet op een waardige wijze. Zij

hadden n.l. een gevangene in de stad, zekere *Hans Eychorn*, dien zij gezamenlijk naar den *Graaf von Eberstein* zonden, met het verzoek, dat deze genade voor hen zou trachten te erlangen bij *Don Frederik*. De hoop op genade was gegrond op hun handelwijze inzake het berooven der geestelijke instellingen. Het antwoord was echter, dat zij zich op genade of ongenade moesten overgeven.

Dit niet bemoedigend antwoord deed hen besluiten een tweede poging te wagen, door het zenden van een brief, waarmede dezelfde gevangene belast werd. Deze brief, die medegedeeld wordt door den schrijver van het Wolffenbuttelsche handschrift, luidt aldus:

Wolgeporne edle ehrnveste manhaffte gnedige Herren!

E. G. werden ohne zweyfel das Christlich fromme Deutsch geplut zu gemüt und hertzen fhüren, und wir redliche Deutschen pitten E. G. willen uns in Ihren schutz. u. schirm aufnhemen, damit wir nicht in die Spanische hend kommen oder gerathen mochten; da uns dan ein einiger Burger oder Burgerskind mit dem geringsten oder zum hochsten zu beschuldigen hatte, entpieten wir uns darum zu leiden was da zu gehort, da wir zu beschuldigen seynd. Zweyflen nicht, E. G. werden uns gegen eueren fürsten und herren genediglich erhalten und unser leben fristen; das verdienen wir mit unserem armen leib und leben, was uns muglichen, und E. Gn. werdens gegen Gott und der welt Rhum u. Ehr haben. Bitten hiermit E. Gn. umb ein gnedige antwort. Datum, Haerlem, den 12. tag Julij, anno 1573. E. G.

Underthenigen

JACOB VON STEINPACH.
CHRISTOFF VATTER.
MORITZ SCHRAMM.

Op dezen brief — de Hollandsche dagverhaalschrijver *P. Sterlincx* maakt hiervan geen melding — kwam het antwoord, dat voor hen nog genade te erlangen was, indien zij zich wilden overgeven en in geen ander opzicht straf hadden verdiend. De Duitsche hoplieden en soldaten gaven aan dezen wenk gehoor en werden afvallig.

12 Juli wilden de Walen — zij wisten dat voor hen geen pardon bestond — de stad nog niet overgeven en teekent de b.g.

Duitsche schrijver hierbij aan: »So wolten sie vor sich weib und kinder schlachten, und die vor hunger fressen, sagten, wir Deutschen soltenn desselbigen gleichen auch thun; darauf wirt geantwort, solches kundten wir samptlich vor Gott noch vor der welt nicht verantworten.«

Het kan niet worden ontkend, dat de Duitschers, uit vrees voor zich zelf, de aanleidende oorzaak waren van de overgave der stad, ja zelfs *Ripperda* schijnt niet in het minst over deze gewichtige zaak te zijn geraadpleegd.

Nadat de overgave geheel geaccordeerd was, werd o.a. besloten, dat de Duitschers afzonderlijk in een kerk zouden bijeenkomen, terwijl de Duitsche kolonels (van Spaansche zijde) Graaf *von Eberstein* en Baron *von Frondsberg* aan den Graaf *van Bossu* werden toegevoegd, om met hunne landslieden in de stad te kunnen spreken.

Volgens den zooeven genoemden *Thomas Bayr* moesten de Duitschers dienst doen als bewakers, nadat hunne vaandrigs hunne vaandels hadden overgegeven aan *Don Frederik* op het Huis ter Kleef. Ook volgens hem werd de Duitsche pastoor *Wilhelm von Lupeck* opgehangen, »*dann er ist zuvor ein Monch gewesen.* Wel een bewijs, dat hier de geloofsstrijd een rol speelde.

De Duitsche troepen, die deel hadden genomen aan het beleg, waren nog ongeveer 5 à 600 man sterk en hadden voor het meerendeel behoord tot het regiment van *Lazarus Muller.*

Alhoewel hun lijfsbehoud was toegezegd, waren ze er blijkbaar niet erg gerust op, want we lezen bij den zooeven genoemden Duitschen schrijver:

> »Den 3. tag Augusti haben wir zum drittenmahl supplicirt ahn den Hern Dom Friderich und in gleichem an die Deutsche Obristen in Hoffnung der gefengenis zu entledigen.
> Den 4. tag Aug. haben die Jungfrawen zu S. Ursulen beneben ihrem Pater auch ahn Dom Fr. suppliciret und vor uns gepetten; darauf geantwort, wir sollen innerhalb 3 tagen einer veranderung zu gewarten seyn.«

Uit zijn verdere aanteekeningen blijkt, dat dit antwoord ook gekomen is, want 7 Augustus d.a.v. werden zij, drie aan drie gekoppeld, naar het Huis ter Kleef overgebracht, legden hier den eed af, dat zij in dezen oorlog niet meer tegen den Koning zou-

den vechten en werden daarna in vrijheid gesteld. Hun werd een escorte van 160 Spaansche ruiters naar Gelderland medegegeven, doch te Nieuwerkerk, waar de Duitschers in een kerk werden opgesloten, plaatste men geen wachten. Wel waarschuwden de boeren den Spanjaarden, dat er geuzen in de nabijheid waren, »aber die Spanier haben nicht vil drauf geacht, sonder sich zu Ruhe mit Weibern und Jungfrawen geleget, und ihnen sehr gut geschir gemacht, etc.« Het gevolg van deze onverantwoordelijke daad was, dat *Sonoy* — die van hun komst wist — hen liet verslaan, de Duitschers deed bevrijden en ze trachtte over te halen weder in dienst van den Prins te treden, waartoe onze Duitsche vrienden zich dadelijk bereid verklaarden, als wraak tegen Spanje's Koning! Wel een herhaald bewijs der onbetrouwbaarheid dezer vreemde krijgslieden.

Dit zou bijna het doodvonnis der achtergebleven Duitschers in de stad zijn geweest, doch men wist Don *Frederik* te vermurwen, zoodat ook zij 20 Augustus werden verlost, onder schriftelijke belofte, dat zij in de stad zouden blijven, totdat nader over hen zou zijn beslist. Ook ter wille van deze hunne landgenooten trokken verschillende Duitschers hunne belofte aan *Sonoy* in, en ook de Prins van Oranje was in deze edelmoedig genoeg hen niet te pressen meineedig te worden, inzake hunne belofte van 7 Augustus. Echter gingen er ook nog velen over in Spaanschen dienst, o.m. ook de kapitein der Duitsche hulptroepen, *Jacob von Steinbach*, van wien wij in de »Belangrijke stukken« (No. 20) van *von de Capelle* lezen:

> »Van dezen weten wij met zekerheid, dat hij zich later in de dienst van den Spanjaard heeft begeven. In het kort verhaal van Alkmaars belegering komt hij als zoodanig voor. Ook vindt men daar, dat hij zich eens aan de muren van Alkmaar vertoonde om den Gouverneur der stad te spreken. Hij werd door een soldaat herkend, met musketkogels begroet en overluid *de verrader* van Haarlem genoemd.«

Hiermede eindigen we de aanteekeningen omtrent de Duitschers, verder verwijzende naar de verschillende bronnen in deze bijdrage vermeld. Allereerst volgt het lijstje der Duitsche dagverhalen en geschriften.

* * *

I. Copie und Memoriall Register was sich In der Belagerung zu Harlem hatt zü getragen, vom 4 Decemb. 1572 bisz d. 22 Augustus 1573.

II. Beschreibung dero Geschichten welche sich haben begeben und zugedragen zwischen Königl. May. inn Hispanien und dem Printzen vonn Urannia inn und ausserhalbt der statt Harlem, inn Holland; im jar 1572, den 4. tag Decemb. bis auff das jarr 1573, dem 21. tag des mon. Octobris.

Thomas Bayr vonn Kunigshoffenn.

III. Verzeichniss des Niderlendischen Kriegs, was sich darin begeben und verlauffen hat gegen unsern feind, den Printzen von Urania; anno 1572 den 13. tag Julij biss auff das jahr 1573, den 21. tag Augusti.

IV. Warhaffige Zeitunge von der Stadt Harlem, Welche sich hat den 13. tag Monats Julij, dieses lauffenden MDLXXIII. jahrs, auff Gnad vnd Vngnad der Kö: Ma: zu Hispania, etc. ergeben, vnd wie es ergangen.
Aus dem Feldtlager für Ambsterdam auff dem Teiche, vnter Dato dieses orts, den 22, tag Julij. Anno 73.

V. Warhafftige, vnd Gewisse Newe Zeitung was sich den 25. 28. Martij nach dem 25 Aprillis, den achten Maij dises 73. Jars vor Harlm vnd auff der See, zwischen den Printzischen vnd Duc de Albischen Kriegsvolck, mit Stürmen vnd Schlagen zugetragen hat/ c. Item, noch von der Schlacht, so den 16. Martij dises 73. Jars vor Roschell zwischen dem König in Franckreich vnd dem Grauen von Mongomerj geschehen.
Getruckt zu Cölln, in Anno 1573.

VI. Newe Zeitung. Warhaftige und Erbärmliche Newe Zeitung, was sich verlauffen und zugetragen hat vor Harlem unnd inn der Stadt, von dem Neundten Julij, bisz auff den vierundzwentzigsten, auch wie der Duca de Alba die Stadt eingenommen hat, auch dem Printzen in die achttausent Mannerschlagen, alle Munitzion, Brouiant und Geschütz genommen, auch wie er nachmals in Harlem an Weib und kindern gehandelt hat. Item, Wie auch die Spanier den ersten Augusti ein anlauff für Delff gethon haben, vnd eilfhundert in dem anlauff geblieben, darinn der Printz jetziger zeit ligt M. D. LXXiij.
Gedruckt zu Niderwesel, bey *Johannem Druesz.*

VII. Warhafftiger Bericht, wie es sich vor weniger zeit, Nemlich auff S' Margarehten tag, dieses lauffenden Drey und siebentzigsten Jars, Zwischen dem Duca de Alba, und dem Printzen von Vranien, in Holand hat zugetragen, Auch wie sich die Stad Harlem, von wegen grosser Verrheterey, genantem von Alba hat ergeben, mit sampt anderen vnd weitleufftigern Hendel, so sich auff beider Seit verlauffen, Itzt newlich aus dem Niederlendischen, von Glaubwirdigen Personen vnnd Herren, dem Wolgebornen Grauen vnd Hernn, Hernn Herman von Newenard für gewis vnnd warhafftig zugeschrieben.

Gedruckt zu Wesel, durch *Johan von Drouis*, Anno M. D. LXXiij.

VIII. Beschreibung vnd Grundtlicher Bericht, aller Kriegszhandlung, so sich im Niderlandt, zwischen dem Hertzogen von Alba, vnd dem Printzen von Oranien anfancklichen des 72. Jars, bisz auff dise zeit verloffen vnnd zugetragen hat. M. D. LXXIIII.

IX. [Afbeelding van Kenau Hasselaer. Anno 1573. Met Duitsch onderschrift].

X. Newe Abbildung der Weitbeschreiten, Hertzhafften Hildin vnd Frawen Margret Von Kennow, Hauptmännin vnd Oberster-Anführerin der Weiber, so sich bej jetzwärenden Kriegsläuffen in Holland, zu einem gutwilligen widerstand gegen den stürmenden Feinden in der belägerten Stat Harleim haben angetragen vnd erbotten: mit besondern lustigen Reimen erkläret.

XI. Obra nuevamente compuesta, por Francisco Gonzalez de Figueroa, priuado de la vista, vezino de la ciudad de Murcia; donde se trata la milagrosa y senalada victoria, que por la misericordia de Dios tuuo, el escelentissimo senor, don Fernando de Toledo, Duque de Alua, y visorey del condado de Flandes, contra les luteranos. Impresso con licencia, en Madrid en casa de Francisco Sanchez.... 1573.

I.

Dit is het reeds genoemde handschrift, berustende in het archief der stad Kopenhagen. Noch het origineel noch de copie is door mij gezien, doch de heer *de Witt Huberts* was zoo vriendelijk mij den titel mede te deelen. Het is een octavo m. s. groot 64 bladzijden en zooals uit den titel blijkt een dagverhaal van het geheele beleg. In dit handschrift, dat zeer vermoedelijk door een Duitsch hopman is geschreven, wordt ook gesproken van een *Kenau-figuur*.

II.

Dit Wolffenbuttelsche handschrift — in klein octavoformaat — is verreweg het belangrijkste en bevat ettelijke bijzonderheden, elders niet vermeld. Eenige aanteekeningen daaruit gaven we reeds in den tekst hierboven. Eigenlijk zijn het twee handschriften. Het eerste is geschreven door *Thomas Bayr vonn Kunigshoffenn*, die aan het beleg heeft deelgenomen. Trouw, eerlijk en onpartijdig teekende hij alle belangrijke zaken op, daarmede geen geringen dienst bewijzende aan het nageslacht, te meer daar hij zijne mededeelingen voortzette tot 23 October, dus tot ruim 3 maanden na de overgave. Een enkele maal vergist hij zich in de personen, doch blijkbaar ter goeder trouw, ten gevolge van zijn onvoldoende kennis met de personen in de stad. Ook zijne mededeeling omtrent de Walen, die vrouwen en kinderen wilden slachten, [zie het medegedeelde] komt mij wat overdreven voor, tenzij dezen door angst radeloos waren.

Omtrent het aantal schoten schrijft hij o.m.:

»Den 18 Dec. anno 72 bis uff den 21. tag Dec. seind 1514 schöss geschehen, und seind in gantser belegerung in der statt 2500 pers. erschossen worden.« Volgt berekening van 8 Januari tot 9 Juli 1573.

En ten slotte:

Summa summarum 13824 schöss aus Carthaunen, halben Carthaunen, und Schlangen. [Zie de genoemde »Kroniek van het Historisch Genootschap« voor verdere bijzonderheden.]

III.

Dit manuscript, gevoegd achter het voorgaande, is ook van een Duitscher, doch behoord hebbende tot het Spaansche leger. Hij is dan ook volbloed Spaansch gezind gebleven, want aan het slot schrijft hij: »Was weiter hierin von nothen, das findet man davornen in des *Gysen-Beschreibung.*« Zijne aanteekeningen strekken zich uit, n.l. van het begin van zijn marsch naar Bergen, vervolgens zijn tocht door Brabant en Gelderland naar Naarden en Haarlem, tot 21 Aug. 1573. Het zijn dan ook meer aanvullingen op de voorgaande »geuzenbeschrijving.« Hier en daar zijn zijne mededeelingen onjuist en hebben ze een Spaansch reukje.

IV.

Van dit vlugschrift is mij slechts één exemplaar bekend, berustende in de Stads-Bibliotheek van Haarlem. Genoemde instel-

ling kwam kort geleden hiervan in het bezit uit den antiquarischen boekhandel van *Martin Breslauer* te Berlijn. Het boekje — in kwartoformaat — is 8 bladzijden groot, waarvan bedrukt zijn de voorzijde van het titelblad, benevens de bladzijden [3, 4 en 5]. Alleen komt als signatuur voor Aij. Op het titelblad komt een niet onaardige (middeleeuwsche?) houtsnede voor, voorstellende de ontmoeting van twee gewapende colonnes krijgslieden. Aan het slot is een vignet afgedrukt. Dit pamflet is geschreven door den »Feldtheuptman« *Heinrich Schnader.* Ter wille van de uiterste zeldzaamheid druk ik hier den geheelen inhoud in extenso af:

Zv newer Zeitung kan ich E. Ehrnuehst hiermit dienstlich nicht bergen noch verhalten/ Wie das die stadt Harlem/ nach langer harten belegerung/ von denen darinwesenden Kriegsleuten (darinnen Xiij. Fehnlin/ Teutschen/ Franzosen/ Engelische/ vnd Welschen/ gewesen sein) am'nechst vergangenen iz. Monats tag Julij gegen Abendt vmb 7. vhr/ sich auff Gnad vnd Vngnad der Ko. Ma: zu Hispania/ etc. vnd vnserm Feldtobersten ergeben haben/ etc. vnd ob wol dieselb gedachten einwesenden Kriegsleute (wie auch wir vns) wol verhofften/ jnen wegen jrer Mannlichen thaten Gnade solte wider fahren/ vnd begegnet sein/ Geschicht doch teglich noch solch wurgen/ hencken vnd Kopffen/ das es möcht einen jeglichen frommen redlichen Mann jammern vnd erbarmen/ Wie disfals auch der Hauptman Nipperthal/ [1]) sampt seinem Leutenampt/ vnd sein gantz Fehnlin an nechst vergangen XVj. tag Julij/ sind geköpfft worden.

Weil den auch der Hauptman Steinbach/ Christoffer Vater/ vnd Schram von Braunschweig mit darinn gewesen/ gehen dieselbige noch jtzo mit jren Kriegsleuten auff Gnad vnd Vngnad/ wird auch für dieselbigen von andern viel Vorbitt gethan/ Wie dann auch vor die einwesenden Bürgern/ sampt Weib vnd Kindern geschicht/ Was aber jnern noch widerfahren mag/ Kan man in warheit nicht von sich schreiben/ wird aber Kunfftige zeit die gelegenheit geben.

Ferner/ ob wol ich E. Ehr. auff die hartigkeit/ (So jszundt vber Vberwindere geschicht) nicht weis zuuerhalten/ Dennoch ich ein wenig der Verbrechere jre schuldt erkleren mus/ Das Erstlich viel dauon mit in der Besatzunge gewesen/ welchen einmal aus Bergen im Henegaw/ Auch inn Sudtopffen Gnade widerfahren/ Weil aber dieselbigen nun abermals widerumb darinnen befunden/

[1]) *Ripperda.*

Dardurch sie vnruige verleumbnis zur Vhede gestalt vnd also vnder andern Fehnlin mit sein gesterckt worden/ Derhalben müssen nun andere solches mit jnen entgelten/ Auch sie vor jr voriges leiden.

Zvm Andern haben auch die Einwesenden Kriegsleut/ vngefehr etzliche zeit zuuor/ ehe sie die stadt auffgegeben/ unter sich die gantze stadt geplundert/ in meinunge/ wenn sie zu Gnaden genommen/ vnd also losz gelassen würden. Das sie alsdann alles was sie zu sich genommen/ sich darmit aus dem Lande machen wöllen/ Durch welche zwo oberzelte vrsachen/ der Herr jetzt gantz erzürnet/ wie oben geschrieben/ mit denselbigen seinen widerparten fortgefahren/ Auch noch teglich treibt/ guten fug vnd bescheidenheit (wiewol viel vnschüldige mitdrinnen jr Leben lassen mussen.)

Der alte Hertzog von Alba ligt mit grossem schwerem Geschutz und Arcolerey zu Vtrecht. Da er sich mit Kraut vnd Loth/ auch was ferner zur Kriegs Munition gehört/ gantz gewaltig gefast gemacht/ vnd seine F. G. teglich allhie zu Ambsterdam vermuthen/ Hat auch ferner Kö Ma zu Hispanien/ vnser Gnedigster König vnd Herr/ vngefehr vor Xiiij. tagen/ Funff und zwentzig Fehnlein Italianer/ Hochborgunder/ vnd anderer Nation Kriegsvolck. So jr Kö Ma. bisdahero auff jrer Mä. Galleen für den Türcken gebraucht/ alhier ins Landt vns zu hülff geschickt/ Vnd ligt auch ünser gantzer hauff Kriegsvolck/ der vber dritthalb hundert fehnlin sein/ noch inn vnd vmb die eröberte stadt Harlem/ an welchem ort/ damit hinförder sol verfahren werden/ kan man noch nicht wissen.

Die Gösen haben mich sechs wochen/ vnd einen tag mit Eylff fehnlin auffm Teiche hart beschantzt/ Ihre schantze/ auch die meine so nahe beyenander gehabt/ das wir vns untereinander mit steinen geworffen/ Auch sonsten zusammen reden können/ Haben aber an mir oder den meinen Kriegsleuten wenig gewinnen mögen. Vnd vngefehr vor sechs tagen/ des morgens früe mir schimpff vnd schaden widerumb müssen abziehen/ Mich auch also den Teich zu meinem willen (Gottlob) behalten lassen.

HEINRICH SCHNADER FELDTHEUPTMAN.

V.

Dit werkje — in kwartoformaat, eveneens berustende in de Haarlemsche stedelijke bibliotheek — is 8 bladzijden groot, alleen blz. 2 is niet bedrukt. Als inleiding schrijft de auteur o.a:

Demnach nun des von Alba Sohn/ Hertzog Friderich/ in Hol-

landt gezogen ist, vnd sein volck (welches Gott erbarm) vil hochmut vnnd mutwillen allenthalben an jedermal getrieben/ an Haab/ gut vnd blut/ ist er für Haerlem auch gezogen/ dasselbig zubelägern/ vnd zuthun wie er ihm für genommen hat/ Ist also im December Jar 1572. mit einer grossen summa Volcks von Spanien/ Welschen vnd Teutschen/ darfür gezogen/ vnd sein Läger andren orthen darfür geschlagen/ auch jeglich Kriegsuolck besonders (nemlich Spanier/ Welschen vnnd Teutschen) dar für geordnet/ vnnd Seines vortheils sehr wol wargenommen/ vnd denselbigen nach seinen Practieken vnd anschlägen gebraucht/ hat vermeint es soll jm alldagelingen/ wie jm zuuor an andern orten gelungen war/ hat derhalben sein Schantz auffgeworffen/ vnd sich dapffer gebraucht mit seinem Volck vnd geschütz/ hat auch wermeint die Statt also mit sturmender handt einzunemmen/ vnd sein Tyrannen zuüben/ an Jung vnd Alt schuldig vnd vnschuldig/ Aber noch zur zeit wenig preisz noch ehr eingelegt/ wie man zum off termal gesehen hat/ vnd gewislich weist/ wie sie (nemlich die Spanier/ welche alle zeit die fordersten im spil sein wöllen) ent pfangen worden seind/ also das der Spanische hauff, So lang sie in den Niderlanden gewesen seind/ für keiner Statt/ solchen schaden gelitten haben/ auch an keinem orth so viel Volck verlohren als für Haerlem/ welche Statt man solches am wenigsten zugetrawet hett/ dasz sie sich so Ritterlich solten gewehrt haben.

— — — — — — — — — — — — — — —

Over den welbekenden 25sten Maart 1573 vertelt hij verder:

Es hat ihr Oberster von des Printzen wegen/ das volck zusamen lassen kommen/ vnd jnen jren anschlag fürgehalten/ welches dem gemeinen Kriegsvolck sehr behäglich gewesen ist solches zuthum/ haben sich der halben auffgemacht mit grosser gewalt, des von Alba volck an zu greiffen. Welches da es die Burger vnd Landtsknecht in der Statt vernommen/ seind sie ausz der Statt zu dem anderen des Printzen Volck gezogen/ haben die beide theil/ in vnd vor der Statt zusammen gethan/ vnd einen hauffen gemacht/ auff Gottes gluck/ Seind also fort gezogen/ bisz an des von Alba schantz/ frey kündlich jren Feind angriffen/ vnd in die Schantz der Teutschen gefallen/ vnd sie vberrumpelt/ haben alles erschlagen/ erstochen vnd vmbgebracht/ was sie gefunden haben (auff gut Spanisch/ dann sie wol wusten/ das nie kein barmhertzigkeit/ gnad noch mitleiden bey jnen gewesen

war/ also haben sie solches von jnen gelehrnt) was sie auch für Krancken haben funden haben sie lassen ligen/ darnach das Läger angesteckt vnd verbrandt. In dem Rumor solches die Wahlen vernamen/ wolten sie jnen zuhülff kommen/ Da seind die auffs Printzen seitten jnen so gewaltig entgegen kommen/ dasz sie sich musten wenden/ seind also von jnen zuruck gejagt worden/ durch jr eigen Läger/ vnd musten die flucht geben bisz in der Spanier Läger/ da des von Alba Sohn/ Don Friderich sich gelägert hat/ dann er wirt in seinem Losament, welches das Haus Cleef genant wird/ stets mit sechs hundert Mann verwart oder verwacht/ haben also auch vil Welschen erschlagen/ vnd durch der Teutschen vnd Welschen Läger gezogen/ sich auch wider zuruck gebe in die beide Läger/ dz Geschütz das sie da fun den/ mit sampt zehen Fenlein in die Statt gebracht/ welche sie in beiden Lägern vberkommen hatten/ welche Fenlein sie für jre augen auff die Mauren gesteckt haben/ vnd jnen entbotten/ sie solten sie wider holen ausz der Statt/ Solchs hat die Spanische schar nemlich die Obersten sehr vertrossen/ haben sie in kurtzer eyl wider gerüstet.

Vervolgens geeft de schrijver nog eenige bijzonderheden, die niet altijd met elders genoemde data overeenkomen.

Het volgende door hem medegedeelde, vond ik in geen andere bron vermeld:

Am achten tag May/ ist wider ein auszfall van den Harmlischen jmer mit so vil verlust der Albanischen/ als obuermelt geschehen/ dasz die Spanier gesagt/ sie glauben Gott im Himmel sey Luterianisch worden.

Dit vlugschrift bevat enkele niet elders vermelde bijzonderheden, of in anderen vorm, zoodat het voor de geschiedenis van het beleg als niet van belang ontbloot moet worden aangemerkt.

VI.

Van dit boekje vond ik drie exemplaren vermeld in ons land, n.l. een in de Stads-Bibliotheek van Haarlem, een in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden [1]), terwijl ook een exemplaar in het bezit is geweest van wijlen Dr. *Ekama.* [2])

---

[1]) *Louis D. Petit.* Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten. Verzamelingen van de bibliotheek van *Joannes Thysius* en de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden. Dl. I, 1500—1648. No. 171.

[3]) *C. Ekama.* Catalogus van boeken, pamfletten, enz. over de geschiedenis van Haarlem *enz.* 1ste stuk. 1188—1800. No. 21.

Het werkje — in kwartoformaat — is 8 bladzijden groot, waarvan bedrukt zijn de voorzijde van het titelblad, benevens de bladzijden [3, 4, 5, 6 en 7].

Niet onmogelijk is het, dat het van denzelfden schrijver is van het voorgaande, althans de inleiding is woordelijk bijna hetzelfde, terwijl ook andere uitdrukkingen er op wijzen. Van dit vlugschrift valt niet veel meer te zeggen dan dat het een vrij getrouw, maar te beknopt verhaal bevat van hetgeen in den titel is uitgedrukt. O.m. wordt hierin gezegd, dat na den ongelukkigen afloop der pogingen van *Batenburg* »nicht mehr dann der Printz sammt achtzehen Pferden ist entrunnen«, waaruit blijken zou, dat de Prins daarbij wel tegenwoordig zou zijn geweest.

VII.

Van dit pamflet is mij slechts één exemplaar bekend, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage [1]. Het is in kwartoformaat en 8 bladzijden groot, waarvan bedrukt zijn de voorzijde van het titelblad (waarop een vignet), benevens de bladzijden [3, 4, 5, 6, 7].

Tot signatuur heeft het Aij en Aiij.

Voor zoover het Haarlem's beleg betreft geven wij hier den inhoud weer:

Nach dem nun/ wie menniglichen bewust/ der streit vnd Krieg zwischen dem Duc de Alba vnd dem Printzen von Vranien eine gute vnd Lange zeit/ Jedoch nicht ohne grossen vnd mercklichen schaden des gantze Deudschen Lands/ vnd sonst andern vmbligenden Lendern gewehret/ Auch jtzt weiter in Holand zusame gerhaten/ vnd sich beider seits vor Harlem/ da sie den nicht eine geringe zeit vor gelege/ angetroffen Habe ich dem günstigen Leser/ so viel müglich/ vnd der Warheit gemess, verlauffenden Handel vnd Streit/ in Holandt vnd der Stad Harlem/ guter meinung wöllen vnterrichten vnd anzeigen/ Vnd ist gewis/ das genante Stad Harlem vor geringer zeit/ Nemlich auff S. Margaretha tag/ dieses 73. Jars/ sich dem Duca de Alba/ von wegen grosses Verrheterey/ vnnd Hunger/ so sie gehabt/ ergeben/ Auff solche Condition/ das das Kriegsvolck solte stehe in gnad vnd vngnad/ Denn dieweil in der Stad alles verzert/ vn kein Prouiant mehr vorhande geweren/ haben die sich der Noth halben müssen ergebe/ Wiewol

[1] *W. P. C. Knuttel.* Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek. Dl. I, No. 209.

der Printz seinen mügliche vleis angewendet/ angeregte Stad zu speisen/ Also/ das er sich auch mit grossen Macht vnd Gewalt hat durch des Duca de Alba Leger/ müssen schlagen vnd durchdringe/ damit er die Prouiand vnd Speise mit Wagen vnd Karren in die Stad brechte/ hat es doch nicht helffen wolle/ Sondern da sie mit grosser mühe zu der Stad Kome/ habe sie die Thor zugehalte/ vnd keine speise/ oder die so da bey gewesen/ wolle ein lassen. Was aber die vrsache gewesen/ ist Gott bekant. Als sie aber nun in der Stad vermercket/ das sie draussen mit einander gescharmützelt/ vnd der Printz geschlagen vnd vnten gelegen hat/ Sind erstlich die Heubtleute vnd Fenderich/ hinauss vor die Stad gezogen/ vnd auffs Hauss Cleue/ so etwan ein vierteil meil wegs von der Stadt ligt/ zu dem Dom Friedrich/ des Duca de Alba Son kommen/ Haben aber die Fendlein vmb die stangen gewickelt/ vnd die Spitze in der Hand gefast, vnd also vmb gnade gebeten vnnd angeruffen/ sind aber nicht erhöret/ sondern alle vmbbracht worden. Auch etliche aus dem Kriegs volck/ so nicht haben wöllen bekennen oder beichten/ Gehencket/ Entheuptet/ vnd was vberblieben/ erseuffet. Man sagt auch/ das etliche Deudschen solten gefrist sein/ Warumb sie solches verdienet/ vnnd was die vrsache sey/ kan man noch nicht wissen.

* * *

Sie haben in der stadt Harlem von Dato Johannis/ anders nichts zu essen gehabt/ denn Brodt van Leynsamen vnd anderer materien zu samen gemacht/ Katzen/ Hund/ Ross/ vnd sonst Knöpffe von Beumen vnd Weingarten bletter/ ist jre Zuspeise gewesen. Die zall aber des Kriegsvolcks/ So noch in der stad befunden/ ist ohne gefehrlich Fünffthundert oder Sechshundert/ ohne die Bürger/ die andern aber sind fast alle an der Kranckheit/ so in der stad gewesen, gestorben. Was aber aus den Bürgern mit Weib vnd Kindern werden wird/ sollen wir noch erfahren. Man sagt aber/ das sie genade erlangt/ vnd jre Güter mit zwo Donnen Golds gefreyet haben. Auch hat man jnnerhalb acht tagen/ nichts anders gethan/ den gehenckt/ gekopfft/ erseufft vnd erwürget/ Darüber sich denn ein Welscher Heuptman selbst/ dieweil jn niemand wolte vmbringen/ erschorsen hat/ Etliche haben sich durch einander mit den Wehren erstochen.

— — — — — — — — — — — — — — —

Vervolgens worden nog een paar bladzijden gewijd aan zake betreffende Alva's leger buiten Haarlem's beleg staande.

VIII.

Dit vlugschrift berust in de Bibliotheek der Rijks-universiteit te Leiden [1]). In kwarto-formaat telt het 16 bladzijden, waarvan de laatste onbedrukt is. De signatuur is Aij, Aiij, B, Bij en Biij. Na de verschillende krijgsbedrijven van het Spaansche leger in 1572 te hebben beschreven, vervolgt de auteur zijne mededeelingen over Haarlem als volgt:

Den 10. Decembris/ ist die Schantz für Harlem durch die Spanier eingenomen/ vnd bis die 200. so darinnen gelegen/ erschlagen worden.

Den 13. Decembris/ sein die Albanischen für Harlem ankomen/ desselbigen tags hinden am Sandberg 10. Fenlein Güssn geschlagen/ jnen etliche Fenlein genommen/ vnd aus denselben bis inn die 800 auff der Wahlstatt gesunden/ wie dann von etlichen/ so sie geplündert/ gezelt worden.

Den 20. Decembris/ haben die Spanier angefangen die Statt Harlem zu Stürmen/ vnd die Statt drey mal mit dem Sturm verlorn/ darüber ein grosse summa der Spanier/ durch verborgens Fewr/ So der Feindt inn der Statt gelegt/ grossen schaden empfangen/ also/ das die Köpff vnd die Cörper stuckhweis inn den Lufft vmbgeflogen.

Vnd wiewol die Statt Harlem den gantzen winter den basz auff dem eysz gehabt/ also/ das jnen volck vnd prouiant hat zu gehn mögen/ so sind jnen zum dickernmal etliche Schlitten mit Prouiandt genomen/ vnd 2 Fenlein auff de eysz geschlagen.

— — — — — — — — — — — — — — —

Den 25. Martij/ hat sich in des von Alba Läger/ vor Harlem im Busch ein vnfall zugetragen/ also vnd nach dem beede hern/ Graff Ott von Eberstein/ mit hern Görgen von Frondtsperg, nach geschehner musterung/ das Kriegsvolck inn der Spanier Läger/ darunder etliche Hauptleüt gewesen/ der Meinung/ der abzalung beyzukommen/ seindt die Feindt erstlich vor mittag heraus gefallen/ stracks neben der Wallonen schantz/ so neben der Teutschen Schantz gelegen/ vnd die Wallonen in die flucht geschlagen/ wiewol des von Alba Kriegsvolck auch alsbald in die Rüstung

[1]) *Petit.* No. 184. Mij is slechts één exemplaar bekend.

gethon/ jedoch so eylendts keine schlachtordnung köndte gemacht werden/ sondern zu Ruckh aus dem Busch weichen müssen/ darüber dan der Albanischen vil Redlich Kriegsvolck vnd Hauptleut/ als Hauptman Rumpler von Nürnberg/ vnd Hauptman Welser von Augsburg/ von wegen jres standthafften gemüts/ jhr leben lassen mussen/ ohne die/ so im Läger Kranckh gelegen/ welche alle durch vberfallung der Feindt zu Todt gestochen/ vnd des Lägers anzündung sein verprendt vnd verderbt worden. Den 9 Aprilis/ Ist der Feindt wider an dreyen öttern heraus gefallen/ aber wenig ehr eingelegt/ vnd sein mit jrem grossen schaden wider hinein getriben/ hnd 2. Schiff/ so jren Armadien zu wolten/ genommen worden.

Den 11. Aprilis/ Haben die Güsen vns abermals an 5. Ortten zu Wasser vnd Land angriffen/ yedoch auch nicht vil gewonnen/ dan jnen duff dem Wasser ein galleen zu grundt geschossen/ vnd von jhrem fürnemen auch vertriben worden.

Den 5. May/ Haben die güsen auff dem Tham/ ausserhalb Amsterdam ein schantz auffgewerffen wöllen/ aber jhnen das Kriegsvolck zu Amsterdam fürkomen/ vnd sie geschlagen/ vnd bis in die 200. auff der Wahlstatt gefunden worden/ darunder der Admiral im Seelandt Gliuerno genandt/ Todt bliben.

Den 8. May/ Ist das Albanisch Kriegsvolck zu Amsterdam auff dem Tham angriffen/ aber die Wallohnen/ so auff vnser seitten gewesen/ als es im treffen gewest/ zu ruckh gewichen/ die flucht in das Volck gemacht/ vnd also die vnsern geschlagen/ vnd etwan in die 200. auff der Wahlstatt thodt bliben.

Den 23. May/ Seind die Güsen vff disem Tham geschlagen worden/ vnnd der jhrigen bis inn die 300. Thodt bliben.

Den 28. May/ sein der Güsen Schiff auff dem Harlemer Meer/ von den Albanischen Schiffen geschlagen/ jhnen 24. Schiff genommen/ vnd bis inn die 100. vnd 70. Güsen gefangen worden.

Den 5. Julij/ Haben sich bey 100. vnd 40 Güsen Schiff sehen lassen/ in willens die Statt Harlem zu entsetzen/ vnd vermeint/ das Volck in der Statt darauff zu bringe/ dan gar wenig Volck auff den Schiffen/ sonder das beste Kriegsvolck zu Landt gewesen/ aber jhnen ist der Bas mit vnsern Schiffen verlegt worden/ das sie mit haben könen zu der Statt kömen.

Den 9. Julij/ Haben die Albanischen 23. Fendlein Güsen auff dem Landt, vnd ein Fahnen Reütter geschlagen/ die waren auch willens die Statt zu entsetzen/ vnd wan sie zu der Statt rucken

theten/ so solten sie jnen ein Los geben/ alsdan wolten sie heraus fallen vnd durchschlahen/ aber durch fleissige warnung vnd gute kundtschafft/ so wir jrent halber/ wan sie ankommen solten gehabt/ wir sie erlegt/ vnnd zum theil alle erschlagen/ vnd sein der Feindt 4. Fenlein Hochteutsche beyden Reuttern gewesen/ vnd haben vnser Losung gehabt/ vnd sein gegen dem tag komen/ vnd ein jeder 3. Büchssen bey jme gehabt/ vnd ein jeder Reuter einen Schützen hinder jme sitzen/ vn ist ein Drometer mit sambt zwayen Reuttern vor her geritten/ vnd den Albanischen einen guten morgen gewünscht/ sie auch anderst nicht vermeint/ dan es sey das Volck aus der Statt/ vnd weitters zu vns gesagt/ Got hab lob vnd danck/ das jr doch ein mal heraus sein/ da haben wir sie erst erkendt/ vnd in allen Lägern Lerman geschlagen/ vnd auff sie nun mit langen spiessen gestochen/ dann das Albanisch Kriegsvolck dasselbig mal keinen schützen bey jnen hatten/ yedoch begab sich/ das sie alle vonn den Albanischen aus dem Läger geschlagen worden/ vnd jrer gar wenig daruon komen.

Darnach den 2 tag/ steckten die Albanischen jnen die Fenlein jrer Freundt für die nasen/ das sie jr eigen vnglück sehen müsten/ vnd lies der Hertzog mit vier Drometen an die Statt freud blasen/ vnd wir hatten einen Drommeter von den Güsen gefangen/ der selbig muste eben so wol freudt blasen als die andern/ vnd ist inn der Statt Harlem ein sehr lüstig volck gewesen. Sie haben den Winter/ da jnen der Bas verlegt ist gewesen/ zahm Tauben/ oder die zuuor in der Statt hin vnd her geflogen/ hinaus getragen/ jhnen brieff an die Beuch vnd Schwäntz gebunden/ sie darnach wider hinein fliegen lassen/ damit sie jhre kündtschafft für vnd für zu samen gehabt haben.

Den 13. Julij/ Haben die Güsen Schwartze Leut Fahnen ausgestreckt/ vnd in der Statt nicht mehr zu essen gehabt/ vnd waren mit vns im vertrag/ die statt auff zu geben/ thetens aber nur mit falschem hertzen/ sonder sie wurden des Printzen tag vnd nacht gewertig/ ob er sie wurde entsetzen/ gleich wol er der Printz auff Wasser vnd Land kam/ aber wenig ausrichtet.

Den 29. Julij/ Haben sie die Statt mit trauren auffgeben/ vnd 13. Fenlein/ die Fendrich selbst/ mit betrübtem Hertzen heraus gebracht/ sie aber Kirchen vnd Klöster dermassen inn der statt so Jämerlich zerrissen/ die Heyligen auff die wacht heraus geworfen/ so jnen zu letzt vbel bekomen ist.

Den 30. vnd 31. Julij/ Haben bede hern/ der Graf von Eberstein/ vnd herr Georg von Frondtsperg/ in 8. tagen 1000 vnd 43. mit dem Schwerdt richten lassen/ aus der vrsachen/ dan sie zuuor in Bergenhennigaw gefangen worden/ vnd geschworen/ sie wolten nimer wider den König aus Hispania dienen/ aber sie allda inn Harlem wider gefunden worden/ auch 200. Treybeitter/ die nichts dann nur auff der See geraubt/ ertrencken lassen/ des gleichen etlich hundert/ welche die Gotsheuser dermassen mit aller vnzucht geunehrt vnd anderst nit mit vmbgangen vnd darinen gehaust/ alls wan es mit ehrn zu melde schweinställ gewest weren.

Da haben jhnen die Obersten anzeigen lassen/ sie seyen nit werdt/ das sie sollen mit dem schwerdt/ sonder dieweil sie Kirchen vnd Gottsheuser plünderer/ zerbrecher/ vnd der selben schänder vnd schmäher gewest/ mit dem strang sollen hungerichtet werden/ wiewol kein Hochteutscher darunder gewesen/ sonder Schotten/ Engelländer/ vnd ander Welsch Kriegsvolck/ dz der Platz in der Statt mit Todten cörpern vberdeckt gewesen/ vnd jre Zwen mit zwayen Wägen nit genugsam hinweck füren mögen.

Auch haben sie in der Statt Harle in 3. Wochen keinen bissen brot gehabt/ also/ das sie die Ros/ Hund vnd Katzen haben fressen müssen/ auch das haar von den Ros vnd Khü heuten herab geschaben/ vnd die heut klein geschnitten/ vnd geessen/ vnd daraus sie den Wintter das Bier gemacht/ haben sie gemahlen vnd Küchen daraus gemacht vnd geessen/ aber das Burgers volck dermassen so Bleich gesehen/ alls wann es aus den Gräbern heraus gangen were.

Den 6. Augustj/ Hat man das Hochteutsch volck aus der Statt beleitet/ jnen die Wacht genomen/ vnd sein jr noch bey 600. gewesen/ da hat jhnen der Junge Hertzog von Alba 300. Taler aus genaden geschenckt/ damit sie danocht dester besser aus dem Landt haben zöhren möge/ etlich zu Büchsenmeistern angenomen.

Den 8. Augustj/ Haben die Spanier den Güsen Rath/ aus der Statt Harlem gefangen gefürt.

Den 11. Augustj/ Widerumb Schotten, vnd Engelländer/ vnd ander Wesch Kriegsvolckh.

Den 12. Augustj/ Hat man jren etlichen die Köpff hinweck geschlahen/ sein jr 200. vnd 10. gewesen.

Den 18. Augustj/ Haben bede Nachrichter etliche Fenderich/

vnnd anndere Grosse Herren mit dem Schwerdt gericht/ vnd sein jr 19. gewesen.

* * *

Zooals we zien wijken bovenstaande mededeelingen menigmaal af van andere verhalen.

IX,

In de reeds meergenoemde geschiedenis van het Haarlemsche beleg schrijft *Dr. Ekama* (blz. 98/99) dat *Kenau* — als kapitein — nog een luitenant moest hebben en op een oude prent vond hij daarvoor aangegeven *Dyver Claissen*, een jong meisje, dat een lang roer droeg. Over deze prent meldt genoemde schrijver [1]):

Deze prent uit mijn atlas is te curieus en zeldzaam om daarbij niet een oogenblik stil te staan; zij kan tevens als voorbeeld dienen, hoe weinig men op gelijktijdige prenten vertrouwen kan. Zij is groot 4°, in den trant van *Hogenberg*, met het eenige adres M.E.exc.; daaronder een 16 regelig duitsch vers van *M. Q(uadus)* anno 1573. »Capitain *Kenov*« staat ten voeten uit, gewapend; doch rechts van haar staat eene geëncadreerde lijst, waarin het volgende te lezen is:

Diese Kennow Jansen ein Harlemische burgerin so nun fast ein alte Fraw jres handwercks ein schifzimmerma, ist in Kaufhandlung und vast allen manliche gescheften zu wasser und zu land selbs thatig. Eins tags als in der belegrung Duc dalb psonlich sein lager besichtigt, lies sie das groste stuck so vff wall lag na jm zu fliege, dweil es aber ein par fuss zu hog gestelt war, hat sie jm allein durch kraft des kugels den hut von kopf gejagt, nimium vobis Harlemia virt' Visa potens superi, propria hace si dona fuissent. Zu ihrem beste geschach der Stat lieferug in jhrem abwesen als die einer legation wege beim Printzen verharrend war. der Tyran wurd sunst also zu Ritter geschlagen han, das sie nachmals nit mehr wurd misgeschossen haben. Ihr Lewtenant war Dyuer Claissen ein junge magt ein langes rohr tragende.

X.

Deze afbeelding vermeld bij *v. d. Linde* [1]) is 1 blad in plano en bevat een houtsnede met 166 versregels. Aan het slot: *Anno 1573.*

De aanhef van het vers is:

WEr darff nun vorthin mehr sagen
Das Weiber das schwerd in maul tragen.

[1]) Weet iemand, waar deze prent zich thans bevindt?

XI.

Dit pamflet is vermeld bij *v. d. Wulp* (no. 237) en is 8 bladzijden groot. Deze schrijver vermeldt hierbij dat het privilegie is gedacht: 5 Augustus. In kroniekstijl wordt hier door een blinden rijmer de overwinning der Spanjaarden op den *Heer van Batenburg* en de inneming van Haarlem bezongen. [2])

Ten slotte wil ik hier nog wijzen op het tijdschrift »*Colleccion de documentos inéditos para la Historia de Espana*«, dat zeer vele gegevens omtrent het Haarlemsche beleg bevat. Vooral Deel LXXV is in dit opzicht belangrijk. Overigens vermeldt het welbekende repertorium van den heer *Louis D. Petit* hieruit de noodige titels.

Mijn dank aan H.H. Archivarissen en Bibliothecarissen en anderen, die mij zoo welwillend wilden voorlichten.

Haarlem 1909.

---

[1]) *A. van der Linde.* Bibliografie van Haarlem. No. 630.

[2]) Zie: *P. Bor Chrz.* Nederlantsche Oorloghen.

Navorscher LVIII, 188.

NALATENSCHAP van de douarière van den Raadpensionaris STEYN.

Onder mijne aanteekeningen, enz. vind ik het navolgende uittreksel van het testament van de weduwe Steyn, voor zoover dit het studiefonds betreft:

»Ik ondergeteekende Cornelia Schellinger, weduwe Pieter Steyn, »in leven Raadpensionaris, enz, enz.

»Oversulks dan van nieuws disponeerende‘ enz.

»Begeerende wijders, dat binnen ses weeken na de voorschr. »jaardag, de balans van de voorschr. rekening zal worden opge»maakt, en dat na aftrek van 't geen Heeren Burgemeesteren »gewoon zijn te genieten, en ook na aftrek van eene somma van »twee à drie honderd gulden, om te houden een batig en voor»deelig slot, het overige van de revenuen (blijvende het kapitaal »altoos in wezen) zal worden verdeeld in portiën van twee honderd »gulden, welke zullen worden gebruijkt en gegeven aan *Jonge»lingen van goede verwagting, geboren binnen de Provintie van Hol»land en Westvriesland*, van ouders zijnde van de Gereformeerde »Godsdienst, zooals die in de publieque Kerk dezer landen ge»leerd wordt, welke niet vermogende sijn, om uyt eigen middelen, »off die van derzelver ouders, opgeleijt te worden, en op de hoge »school te Leyden, in een van de faculteijten aldaar geleerd »wordende, zullen studeeren, zijnde mijn verdere wil, dat ieder »jongeling niet meer als eene portie van twee honderd gulden »'s jaars zal mogen hebben en genieten, ingaande met den dag, »dat hij als student zal zijn ingeschreven, en eijndigende met het »lopend jaar waarin hij zijne studiën zal hebben voleijndigd, met »deze bepaling nogtans, dat het genot van de voorschr. portie »niet langer dan vijf jaaren zal duuren.

»De begeeving van de voorschr. portiën zal worden gedaan »eerst door den Heer Mr. Gijsbert Adriaan Patijn, en dan door »den Heer Mr. Jan Hendrik Parvé, en vervolgens derzelver leeven»lang geduurende bij onderlinge tourbeurten, en voorts de langst»leevende van hun, en daar na door Heeren Burgemeesteren der »Stad Haarlem, in der tijd, met eenparigheid, en die ontbreekende, »bij blinde lotelinge, enz.«

De ontvangsten van het fonds bedragen gewoonlijk ruim f 1800 's jaars en thans ontvangen 9 jongelieden eene beurs.

De ontvangsten van het fonds voor officiers- en predikants-weduwen bedroegen in 1906 f 18253.27[5] en de uitgaven f 15204.56[5].

Een derde fonds door de Weduwe Steijn gesticht is bestemd voor de bewaring van familiepapieren en het onderhoud van twee familiegraven. De ontvangsten en uitgaven van dat fonds bedragen jaarlijks f 145.

De fondsen waren aanvankelijk onder beheer van Weesmeesteren van Haarlem, doch zijn, na de liquidatie der Weeskamer, in 1852 onder dat van den Minister van Financien gebracht.

Haarlem. JANSSEN VAN RAAY.

In Nav. LVIII, 193 wordt gevraagd naar speciale literatuur aangaande **Willem V in Engeland.**

Als antwoord hierop verwijs ik naar het boekwerk »*Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd*« door *F. de Bas*. In het eerste en tweede deel staat dit breedvoerig omschreven.

A. B.

In Nav. LVIII, 193 worden inlichtingen gevraagd omtrent de inrichting van ons leger in het begin van den tachtigjarigen oorlog, op het Krijgsgeschiedkundig archief van den Generalen staf, Kalvermarkt 20, 's-Hage, zijn dienaangaande uitvoerige inlichtingen te bekomen.

A. B.

Wij meenen, dat de vrager, hoewel, naar we veronderstellen, dankbaar voor het antwoord van A. B., gaarne gediend zou zijn van een korte uiteenzetting van de inrichting van ons leger in den begin van den tachtigjarigen oorlog; in ieder geval kunnen we den geachten inzender de verzekering geven, dat nog meerderen onzer lezers in dit onderwerp veel belang stellen en gaarne hierover iets in dit tijdschrift zouden willen lezen. Trouwens niet iedereen is steeds in de gelegenheid in een archief te snuffelen. RED.

Nav. LVIII, 107, 191.

Juliana van Stolberg was de dochter van graaf Botho van Stolberg-Wernigerode en Anna, dr. van graaf Philipp van Königstein, geb. 1506, opgevoed onder den invloed der in Stolberg zeer vroeg begonnen Hervormingsbeweging. Jong gehuwd met graaf Philipp. van Hanau-Münzenberg en spoedig weduwe geworden, hertrouwde zij 1531 met Willem den Rijke, graaf van Nassau-Katzenelnbogen, ijverig Hervormingsgezind. Hem schonk zij vijf zonen Willem, Jan, Lodewijk. Adolf en Hendrik en zeven dochters, van welke allen slechts ééne dochter als kind stierf; zoodat zij op haar 74e jaar 160 nakomelingen in leven had. Meer dan dit beteekende de voortreffelijke opvoeding, die zij, in 1539 andermaal weduwe geworden, haren kinderen gaf; en de invloed vol wijsheid, zielenadel en christengeest, dien zij steeds op hen bleef uitoefenen, waarom »de schoone gravin«, zooals zij in haar jeugd heette, later »de vrome gravin« en door geschiedschrijvers »het geweten van Willem den Zwijger« werd genoemd. Juliana is 18 Juni 1580 ter geboorteplaats van haar grootsten zoon, Dillenburg, gestorven en aldaar begraven. Langen tijd is haar afbeeldsel vruchteloos gezocht; thans echter zijn twee portretten bekend, doch de schilders niet. Het eene behoort aan de stad Siegen, het andere aan den graaf van Rechteren Limpurg te Markt-Einersheim (Cat. Oranje-Nassau-tentoonst. n. 86 en 87.)

DR. W. Z.

Literatuur over Juliana van Stolberg.

Ed. Jacobs,
Ahnfrau des Hauses Nassau-Oranien,
Wernigerode 1889.

Utrechtsche bibliotheek.
H. G. oct. n°. 2263.

J. H. F. K.

Jeanne d' Arc.

Onlangs vond ik in eene oude aanteekening vermeld, met verwijzing naar een engelsch werk: »*Things not generally known, by John Timb, T. I. p. 225*«, dat Jeanne d' Arc nog lang leefde na het tijdstip, waarop zij te Rouaan door de Engelschen verbrand zoude zijn. Hare marteling zoude een fabel zijn, en, terwijl het heet, dat zij in 1431 verbrand is, zoude zij 1 Augnstus 1439 van den Raad van Rouaan, voor diensten gedurende het beleg bewezen, een geschenk van 210 livres ontvangen hebben.

Is omtrent deze bewering, en de gronden, die daarvoor misschien aangevoerd worden, iets naders bekend?

Haarlem. JANSSEN VAN RAAY.

Wie kan een beschrijving geven van de verhouding van **stadhouder Willem III** tot de Heeren van het stedelijk bestuur van Amsterdam in de verschillende perioden?

G.

Deze vraag is ook daarom van belang, omdat we hierdoor een blik krijgen op het enorme overwicht van één stad in dien tijd, al was dat nu ook Amsterdam, op de politieke gebeurtenissen in Europa. RED.

Welke pogingen heeft **stadhouder Willem II** aangewend, om het sluiten van den vrede met Spanje tegen te gaan?

H.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

HAJO ALBERT SPANDAW.

I. Hofdijk, in zijne Geschiedenis der Ned. Letterkunde, rangschikt hem onder degenen »wie men niet de gave mag ontkennen »van »lieve bevallige vaerzen« te kunnen schrijven, maar die zich »terecht steeds met een bescheidener plaats in het amfitheater »onzer Letterkuude hebben vergenoegd, dan sommige enthusiasten »voor onzen nationalen roem (waarschijnlijk meenende, dat de »Grootheid in de Veelheid bestaat) hun met geweld aanwijzen.« Mr. A. Modderman in zijn levensbeschrijving van Spandaw [1]) neemt dit kwalijk. Voorzeker den warmen vriend van een pas gestorvene, die zoo zeer vriendschap verdiende, niet euvel te duiden; maar... Hofdijk had gelijk — tegenover de lofbazuiners van zijn tijd. Tegenover de afbrekers en wegwerpers, die in den onzen 't hoogste woord voeren, is het daarom niet minder gerechtvaardigd, zijne beteekenis opnieuw in 't licht te stellen.

Uit het huwelijk van Hajo Spandaw [2]), boekhandelaar, uitgever o. a. van Harkenrohts *Oostfriesche Oorsprongelijkheden* (1731), en Asselina Slogteren werd den 23sten Juni 1739 te Groningen geboren George Jan Spandaw. Na Theol. studie aldaar diende hij achtereenvolgens de Herv. gemeente te Noordwolde, Visvliet, Vries, ten Boer en Bellingwolde, waar hij 11 Jan. 1808 overleed. Te Vries schonk zijne eega Sara Maria Havering Tideman hem 23 Oct. 1777 een zoon, die de namen Hajo Albert ontving, in ten Boer bij den beroemden Hendrik Wester school ging, te Groningen het gymnasium bezocht en 1799 in het Rom. en hedendaagsch recht promoveerde, nog in 't zelfde jaär huwde met Henrica Waartman en secretaris werd van het Gericht van Selwerd en Sappemeer. In 1803 bevorderd tot secretaris der jurisdictie van de Beide Oldampten en daarom naar Zuidbroek verhuisd, werd

[1]) Levensberichten v. Lett. 1857; herdrukt vóór het 5de deel v. Spandaws gedichten, uitgeg. door T. (Tonco Modderman?)

[2]) Die naam doet Duitsche herkomst vermoeden; de spelling met *aw* bepaaldelijk noordoost-duitsche.

hij, toen in 1811 dit ambt door de verfransching der rechtspraak verviel, rechter van instructie in het arrondissement Zuidbroek; maar zonder aan diens omvang evenredige of voor zijn gezin voldoende jaarwedde, zoodat hij moest aftreden en de advokatenpraktijk hervatten. Deze daarentegen bracht hem zoo veel op, en strookte tevens zoo wel met zijn aanleg en neigingen, dat hij in 1814 den aangeboden leerstoel in Ned. taal en letteren aan de Groninger hoogeschool van de hand wees. Toen werd hij tevens lid der Prov. Staten, later Gedeputeerde, griffier, 1840 lid van de dubbele Kamer voor de grondwetsherziening; 1846 raadsheer in het Prov. Gerechtshof; voorts lid der 2e Klasse van het Kon. Instituut en natuurlijk van de Mij der Ned. Lett. te Leiden; ridder van den Ned. Leeuw en kommandeur van de Eikenkroon.

Bij zijn dood zong Goeverneur:

Spandaw,
De Zanger der vrouwen — † 28 Oct. 1855.

Toen aan den groenen Rijn in lang verleden dagen
De zanger Frauenlob de bleeke lippen sloot,
Waarvan zoo menig lied tot roem der vrouwen vloot,
Toen stroomde al wat het land aan maagden lieflijks bood,
Van heinde en verre toe en gunde aan vriend noch magen
De eer, om het heilig lijk ter laatste rust te dragen,
Maar torschte zelf de baar en borg 't in 's aardrijks schoot.

Zóó pleegt ons Neerland niet zijn dichters waard te houên;
Maar zeker is er toch geen Nederlandsche vrouw,
Of zij zal in haar hart om d' eedlen zanger rouwen,
Die háár ter eer zoo vaak zijn lier besnaren wou.
Mocht, Spandaw! mannenhand uw stof aan de aard vertrouwen,
Toch zal men op uw graf wel wis een krans aanschouwen,
Daar zwijgend neêrgelegd door eene dankb're vrouw.

II. Goeverneur sprak het algemeen gevoelen van zijn tijd uit. Wij kennen Spandaw, *indien* wij hem kennen, als den dichter van *het Vogelnestje* [1]), eens naast Borgers *Rijn* het stokpaardje

[1]) Zeer bewonderd door een anders zoo geheel van Spandaw verschillend man als Willem de Clercq (Pierson, W. de C. naar zijn dagb. I, 180); in 't Duitsch vert. d. G. H van Senden in: Bato, Blumenlese holländischer Gedichte (1845).

aller voordragers; en van het *Haringlied*, langen tijd even levend als »Piet Hein«; maar voor den tijdgenoot, en trouwens ook in eigen oog, was hij de zanger der vrouw; haar lof in vier zangen, driemaal gedrukt, zijn hoofdwerk, waarbij tal van kleinere gedichten met dezelfde stof zich aansloten.

Die lof is geschreven in heldenverzen, en ook geheel een heldendicht naar de voorschriften van Horatius en de van Horatius afgeleide van Boileau, of (wil men) naar 't voorbeeld van Bilderdijk. Eerst omschrijving van 't onderwerp, daarna aanwijzing van redenen waarom hij 't behandelt; en wel zeer goede, maar persoonlijker dan men in *die* school zou verwachten: de herinnering aan zijne moeder. Deze moet inderdaad een vlekkeloos reinen, en zelfs voor de moeder van een dichter ongewoon diepen indruk bij hem hebben achtergelaten, daar hij niet alleen aan haar toeschrijft, dat hij dichter geworden is; maar nog in een bruiloftszang voor zijn eigen oudste dochter van haar spreekt als hem te vroeg ontvallen en steeds onvergeetbaar. Volgt aanroeping der »zonen van den God«, — met wien Apollo bedoeld blijkt; om dezen rechtstreeks aan te roepen was hij toch te nieuwerwetsch [1]) — en der vrouwen zelf, wat het voordeel had, door Tollens zoo vaak moedwillig verspeeld: hem aanstonds midden in zijn onderwerp te brengen. Later vindt hij tweemaal noodig zichzelf op te winden met een »'t Gaat wel!«, zonder te bemerken, dat hij zoodoende niet spreekt als dichter, laat staan als lierzanger, maar als verzensmid.

En toch, ondanks al deze inachtneming van regels en voorbeelden, *is* het een gedicht; en wie zelf hart genoeg heeft om een dichterhart te voelen kloppen, ook onder het stijve en zware kleed van den geest eener voorbijgegane eeuw, zal het niet zonder aandoening lezen. Maar bij de vergelijking, waartoe men als van zelf gedrongen wordt, met Boxmans lofzang op de vrouw: hetzelfde onderwerp, de dichter tijdgenoot, dezelfde opleiding, dezelfde gematigd vrijzinnige denkwijze in Kerk en Staat en vrij sterk behoudende in de Kunst — treft en verbaast ons Spandaws mindere *kracht*. En zonderling is, dat de Christendichter geen enkele

---

[1]) Zijn voorbeeld Tollens had evenzoo van den godenwinkel alleen de aanroeping der »zangster« behouden; trouwens Onno Zwier was reeds verder gegaan en had de zangster vervangen door de Vrijheid — in dien aanhef van den tweeden zang der *Geuzen*, die alle zangsters-aanroepingen, op de eerste in de Ilias na, overleven zal.

Bijbelsche vrouw herdenkt; dat de Protestant zwijgt van de geuzenvrouw te Gouda en van Olympia Morata; en de Groninger van Marretje Geerts en Sibylla van Griethuysen — hoewel hij Hylke Gockinga vermeldt.

III. Nog een gedicht van Spandaw lokt de vergelijking met Boxman uit, maar niet met hem alleen. Ieder, die school gegaan heeft, vóór het oude Wilhelmus onttrokken werd aan de vergetelheid, waarin zijn verouderde taal en zekere soort van verdraagzaamheid het hadden bedolven — heeft leeren zingen:

Wilhelmus van Nassouwen
Was onzer vad'ren lied;
Hun toevlucht, hun vertrouwen,
Toen alles hen verliet.
Toen 't wreed geweld van [Spanje
De moordbijl had gewet,
Was 't Willem van Oranje
Die Neerland heeft gered.

Wilhelmus van Nassouwen
Is nog ons Neerlandsch lied;
Op hem rust ons vertrouwen
En hij begeeft ons niet.
Het saamvereend Europe
Verplet de dwinglandij;
Oranje, Neêrlands hope,
Maakt Neêrland weder vrij.

Hem, die de smarten lenigt,
De tweedracht heeft geveld,
De harten weer vereenigt,
En 't vaderland hersteld;
Op hem rust ons vertrouwen;
Neen. God begeeft hem niet!
Wilhelmus van Nassouwen
Is aller braven lied.

Maar weinigen weten, dat dit lied van Spandaw is, hoewel gewijzigd [1]). Trouwens, hoevelen weten, dat het haringlied van hem is? en wie zou 't niet eerder aan een Hollander toeschrijven? [2])

Dat Wilhelmus dan valt weêr te vergelijken met Boxmans »Nederlandsche vlag«; en weder is Boxman krachtiger:

Ziet gij dat dundoek wappren
Met driederleije baan?
Dat is de vlag der dappren,
Oud-Neerlands leeuwenvaan!

Zij waait van onze transen,
Doorvliegt den wereldvloed,
Omsierd met lauwerkransen,
Omstraald met zonnegloed!

Maar als vaderlandsch zanger beschouwd, gaat Spandaw hier vóór, omdat hij den inhoud van 't Wilhelmus volgt en Boxman alleen den vorm. Doch ook Bilderdijk, Loots en Staring hebben Wilhelmusliederen geschreven en roepen ons dus ter vergelijking. Bilderdijk — 't was te verwachten — is vuriger; en drukt voortreffelijk uit, wat alle eerlijke harten in November 1813 gevoelden:

Komt, Broeders, landsliên, vrinden,
Gezongen hand aan hand!
Thans zijn wij eensgezinden
Voor Prins en Vaderland!

En, donders van kartouwen,
Bromt uit door lucht en zee:
Wilhelmus van Nassouwen
Bracht Hollands redding meê! [3])

. . . . , ...

[1]) Zie de lezing der laatste door den dichter zelf bezorgde uitgave hierachter blz. 270.

[2]) Wie 't overdreven of gezwollen vindt, vergelijke 't haringlied van M. in *Euphonia* 1814, blz. 499.

[3]) Dat Holland voor Nederland moeten we maar weêr slikken. Zelfs Spandaw, de Groninger, bezondigde zich er aan!

Maar juist daarom kon het lied slechts zóó lang leven als deze stemming heerschte. Loots, minder meester over den vorm, tot driemaal toe door 't rijm gedwongen *Oranje* te zetten, waar *Nassouwe* noodzakelijk vereischte was, wrocht naar den inhoud, daar hij 't verleden tot grondslag nam en de toekomst niet verwaarloosde, een lied van duurzamer beteekenis, dat zelfs heden — op twee regels na, die thans geen Nederlander mag lezen, zonder een vervloeking op zijn lippen te voelen komen — nog niet verouderd is en in zijn laatste woorden nooit verouderen zal.

»Wilhelmus van Oranje!«
Zoo klenk der vad'ren zang,
Ten trots van 't dreigend Spanje,
En Alva's ijz'ren dwang
Met Godsvrucht en vertrouwen
Werd hoed en speer geplant;
»Wilhelmus van Nassouwen!«
Was 't lied van Nederland.

Gerust op 't rein geweten,
Hun goede zaak en God,
Verbrak men d' ijz'ren keten,
Verdreef men 't beulenrot.
»Wilhelmus van Oranje!«
Klonk dond'rend in den Briel
En van de scheepskampanje,
Toen Spanjes zeestaf viel.
. . . .

De kiel keert, met de zwaarte
Des rijkdoms, uit het zout;
En 't buld'rend schutgevaarte
Spreidt nu voor ijzer goud.
Aan 't stichten en aan 't bouwen!
De welvaart rijst uit zee;
»Wilhelmus van Nassouwen!«
Klinkt langs de volle reê.

(Een Potgietertoon, drieëntwintig jaar vóór *de Gids!*)

Wij siddren voor geen koning;
Neen, hem beminnen wij;
Zelfs bij de praal der kroning
Is 't volk, dat vrij denkt,[1]) vrij.
In 't hooggetroond Brittanje
Vreest niemand schepterdwang,[2])
't Wilhelmus van Oranje
Wordt nooit een slavenzang

Maar dat ongelukkige *Oranje* voor *Nassouwe!*

De minste onder de broederen is hier, zonderling maar waar, Staring. Hij heeft (wat hem anders nooit gebeurde) de eischen der dichtsoort uit het oog verloren; en zoodoende wel een schoon *lofdicht op het oude Wilhelmus* en een krachtige *opwekking om het te zingen* geleverd; maar geen *lied;* wij zouden zelfs niet aannemen, dat dit zijn bedoeling is geweest, als er niet boven stond: »Wilhelmus, *dischlied*«. [3])

---

[1]) Vooral niet *vrijdenkt,* in één woord, te lezen! »Vrij denken« was toen geheel iets anders. En Loots zelf was, reeds blijkens vs. 1, r. 5 hierboven, geen vrijdenker in de hedendaagsche beteekenis.

[2]) Men was toen niet vrijzinnig, als men Engelands regeeringsvorm en staatkunde niet bewonderde. En de Ieren? Die kende men alleen uit Engelsche boeken, onnoodig te zeggen *hoe.* En onze broeders op Ceylon en aan de Kaap? Die kende men in 't geheel niet; daar had de Compagnie wel voor gezorgd.

[3]) Gedichten, uitg. Beets blz. 321. De rechtvaardigheid gebiedt mij op te merken, dat Staring daarentegen in zijn Feestlied: »Gij erf, vergeets van zee en vloed« een onzer beste

Zoo heeft dan Spandaw vier misgrepen vermeden, door evenvele kunstbroeders aan hetzelfde onderwerp gepleegd; en dit verklaart, waarom *zijn* werk is blijven leven, voor zoover in het Nederland der 19e eeuw een lied leven kòn. Toch is hij op zijn best Boxmans gelijke en zeker de mindere van Loots — om van Bilderdijk en Staring te zwijgen. Eén ding ontbreekt hem, dat door geen afwezigheid van fouten, geen aanwezigheid van schoonheden zelfs te vervangen is: de *kracht*.

IV. Dat, indien al éénige navolging, zeker die van Tollens ze hem niet kon geven, springt in 't oog. Deze bederft zijn *Reinier Claessens* door het bespiegelend slot; zij maakt zijn »luimig« gedicht *Eigenliefde* veel te lang; zij verleidt hem om zich het rijmen gemakkelijk te maken: wij hebben allen geglimlacht om het loopje, dat Hildebrand neemt met het rijm *omstrengeld: verengeld* — het komt bij Spandaw slag op slag voor. En toch kon hij ook kunstig, veel kunstiger dan Tollens, rijmen; soms veertien regels met denzelfden rijmklank! [1]) En een afwisseling van maat, die bij T. alleen voorkomt in vertalingen; en wat bij Tollens nooit voorkomt, (trouwens niet voorkomen mocht; zoo hij blijven wilde, wat hij zelf volksdichter noemde) rijmlooze verzen en antieke maten. Wie deze in nieuwe talen bruikbaar acht, moet in Spandaw prijzen, dat hij den moed heeft gehad, die in *zijn* tijd in Nederland noodig was om ze te bezigen; maar tevens betreuren, dat hij niet beter is geslaagd; *der* in arsi; jamben en trochæën, die spondæën moeten verbeelden! Prudens van Duyse noemt dan ook zijne hexameters: »Te zeer mythologisch, te luttel metrisch«. [2]) En Tollens, hoe vaak hij ook meer rijmt dan dicht, vervalt nimmer in zulke afgrijselijke prozataal, als Spandaw in zijn Trajanus; en niet daar alleen.

V. Spandaws Lied van Nederland en tegenhanger: Aan de Koningin worden hier volledig herdrukt, omdat beide samen hem geheel teekenen.

---

vaderlandsche liederen heeft geschapen, een, dat de vergelijking met de meeste Duitsche kan doorstaan, en dat zegt iets!

[1]) Gedichten 2de dl., blz. 63 der nieuwe uitgave; ander merkwaardig rijm blz. 143.

[2]) Verhandeling over den Ned. Versbouw, I, 90.

I.

Wilhelmus van Nassouwen....
Zoo klonk der vad'ren lied;
In hem was hun vertrouwen,
En hij begaf hen niet:
Het wreed geweld van Spanje
Had dolk en bijl gewet;
Maar Willem van Oranje
Heeft Nederland gered.

Wilhelmus van Nassouwen
Is weder Neerlands lied;
Op hem rust ons vertrouwen,
En hij begeeft ons niet:
Het zaamvereend Europe
Verplet de dwinglandij,
En Willem, Neerlands hope,
Maakt Neêrland weder vrij.

Er rees uit ak'lig duister,
Den zwartsten nacht van
[schand,
Met nooit gekenden luister
Een zon voor Nederland.
Verbrijzeld ligt de keten,
De drijver werd verneêrd;
Nu smaad en smart vergeten,
Nu Willem ons regeert!

O ziet, hoe hij zijne oogen
Vertrouwend vest op God!
Zijn boezem, diep bewogen,
Heeft deernis met ons lot.
Hem streelt geen ijd'le glorie,
Hij wenscht ons groot en vrij,
De veder der historie
Vermeldt eens zijn waardij.

O hoort, hoe van zijn lippen,
De troost der liefde vloeit!
Hem zal geen zucht ontglippen,
Die niet voor Neerland gloeit!
Ja, aan het heil van allen
Heeft hij zijn heil verpand;
God ziet met welgevallen
Op hem en Nederland.

Hij dempt de bron van smarten,
Den poel van twist en haat;
Hem zeegnen alle harten,
Hem, aller toeverlaat,
Hem, aller hulp en raden,
Die steeds van liefde blaakt,
En als een teeder vader
Voor al zijn kind'ren waakt.

Die tot den troon verheven,
Zijn majesteit en magt,
Door zijn eenvoudig leven
En burgerdeugd verzacht;
Wien ijd'le praalvertooning
Noch slavenstoet omgeeft,
Die met den rang van Koning
Het hart eens vaders heeft.

Dat hart bemint den vrede,
Maar vreest den oorlog niet;
Het zwaard moet uit de scheede,
Als de eer den krijg gebiedt;
Ja, geldt het Neerlands regten
En vrijheid, ons zoo waard,
Dan moge 't staal beslechten ...
Zie daar Oranje's aard.

Wilhelmus van Nassouwen....
Dit blijve Neerlands lied!
O God van ons betrouwen!
Begeef den Koning niet,
Die in het spoor der glorie
Van d' eersten Willem treedt,
De latre schandhistorie,
Met eigen ramp, vergeet.

Die leed en grieven lenigt,
De tweedragt nedervelt,
De harten weêr vereenigt
En 't vaderland herstelt!
Op hem rust ons vertrouwen,
Neen, God begeeft hem niet;
Wilhelmus van Nassou-
[wen
Is aller braven lied.

II.

Wilhelmus van Nassouwe
Is weder Neêrlands lied:
Maar Neerlands eerste vrouwe
Vergeten wij ook niet.
Wij, Neêrlands echte zonen,
Met vaderlandschen zin,
We' wijden onze toonen
Aan Neêrlands Koningin.

Wij jubelen, wij danken;
Ze neemt onze offers aan;
Haar hart zal onze klanken
En ons gevoel verstaan.
Ze wil in liefde ontvangen
Den ronden toon van 't land,
De vaderlandsche zangen,
Den vaderlandschen trant.

Ja, Gij, doorluchte Vrouwe,
Die aller borst ontgloeit,
Ons door uw liefde en trouwe
En zachte deugden boeit;
Door geest en kunst verheven,
Den troon tot luister zijt,
En uw weldadig leven
Geheel aan Neêrland wijdt.

Wier hart geen trots doet zwoe-
[gen;
Geen damp van wierook
[streelt;
Die 't huisselijk genoegen
Met onzen Koning deelt;
Wat leed uw boezem griefde,
Hem teederlijk bemint,
En in zijn wederliefde
Uw hoogsten wellust vindt;

Die, hoe het purper flonkert.
Dat hem te beurte viel
Der kroonen glans verdonkert
Door d'adel van uw ziel;
Ge zijt, verheven Vrouwe!
Een sieraad van uw stand,
En door uw deugd en trouwe
De lust van 't vaderland.

Als wij 't *Wilhelmus* zingen,
Dan voelen we in de borst
Een gloed van liefde dringen
Voor Neêrlands ed'len Vorst;
Maar 't voorwerp zijner minne,
De glorie van ons lied,
De dierb're Koninginne
Vergeten wij ook niet.

Zij schonk den Koning zonen,
Twee zuilen van zijn troon,
Wie 's vaders eer moog' honen,
Zij wreken 's vaders hoon;
Ze schonk het land twee helden,
Beschermers van zijn magt,
Beroemd in de oorlogsvelden,
Vereerd bij 't nageslacht.

ô Gunst des Albehoeders,
Die haar aan Neêrland schonk,
Haar, voorbeeld aller moeders,
Haar, aller vrouwen pronk,
Haar, keurbloem van Germanje,
In Neêrlands grond geplant,
Behoed haar, met Oranje,
Tot heil van 't vaderland!

Wilhelmus van Nassouwen....
Dit blijve Neerlands lied!
Maar u, verheven Vrouwe!...
Vergeten wij ook niet.
Leef, leef, in vreugd en smarte,
Met vader Willem lang!
Leef eeuwig in ons harte
En in ons volksgezang!

— o —

VI. Hij bewondert van de ouden »sommige reijen en (?) koren van Euripides en Sophocles« als lierzangen, Homerus, — maar toont zich tevens leerling van Boileau door Vergilius den »Feniks aller dichters« te noemen, doch volgt zelf Horatius na [1]) — voorts Ovidius en alle minnedichters; van buitenlandsche middeneeuwers (kon het toen en bij hem anders?) alleen Petrarca en van Nederlandsche niemand — vrij zeker, en buiten zijn schuld, kende hij ook niemand van hen; — van vreemde nieuweren: Delille, Thomson, Ossian, Ewald von Kleist, Wieland, Voss, Klopstock, Goethe, Schiller, Hölty, Claudius en thans vergetenen: Thummel en Sonnenberg; bepaaldelijk als lierdichters Victor Hugo en ('t stáát er) Sainte-Beuve; als minnezangers La Fontaine, Bürger (die trouwens met hem overeenkwam in »levendig, meer dan fijn, gevoelen«), Matthisson, Jacobi, Stolberg, Gleim — »niet Gleim Tyrtæus, maar u, mijn Gleim Anakreon!« — en weêr een gansche reeks vergetenen: La Fare, Chaulieu, Poiry, Gentil, Bernard, Bertin, Chapelle; als zanger van geloof en liefde Lamartine, dien hij — weder voor hem zeer natuurlijk — boven Byron stelt. Dus geen treurspeldichter, als zoodanig, tenzij misschien Schiller en Goethe; geen blijspeldichter, zelfs Molière niet; Walter Scott alléén als romanschrijver en verder geen Engelschman, dan Thomson — (immers de zangen van Ossian waren voor hem, die geen oogenblik aan de echtheid twijfelde, slechts vertaling in 't Engelsch) — geen Lessing; van de romantische school zelfs geen Novalis; geen Chamisso; geen Uhland; en zonderling genoeg voor den dichter van »vaderlandsch afscheid« in 1830, voor den man, die in 1814 zelf huzaar wilde worden, geen Arndt niet alleen — deze kan hem te ruw van vorm geweest zijn — maar ook geen Schenkendorf, geen Rückert en geen Körner!

Hij bezingt Vondel en heeft ook veel meer van hem gelezen dan Palamedes en Hekeldichten, wat men toen niet van alle Vondelvereerders zeggen kon (en thans?); noemt Hooft »Hollands eeuwige eer«; bewondert Roemer Visscher en dochters [2]), de Groot,

[1]) Hij schrijft zelfs herdersdichten, waarin Chloe en Doris optreden; daarentegen ook balladen met Edwin en Emma (zie blz. 273).

[2]) Het is de moeite waard zijne schildering van den Muiderkring (De Vrouwen, Derde zang) te vergelijken met de Genestets »Op een vervelende soirée«. Ook vond hij in de Clercqs verhandeling Hooft niet genoeg vereerd. Kenschetsend meer voor zijn tijd, dan voor hem, is wat hij er bijvoegt: »al had hij valschen smaak gehad, zoo moest men dit toch niet zeggen of drukken.« (Pierson, W. de Cl. n. z. dagboek I, 175).

Reael, Barlaeus, Huygens, Cats, Antonides, Poot, de Decker, Dirk Smits, Anna Maria Schurman, Wellekens, Bellamy, Vereul, Onno Zwier van Haren, van Alphen [1]), Feith, Bilderdijk, »zijne eeuw te groot« en »onnavolgbaar«; Julia de Lannoy — die waarschijnlijk ook bedoeld is, waar hij, van »Neêrlands Sappho« spreekt, althans er meer aanspraak op heeft dan ... Fenna Mastenbroek —, Wolff en Deken, Borger, Helmers, Staring, van der Palm, Wiselius; Loots, Tollens, »Apollo's troetelzonen« [2]) en »jeugdige adelaren«, neemt *dezen* in zijn vaderlandsche poëzie tot voorbeeld en bezingt zijn wedstrijd met *genen* in 1803 [3]). Da Costa is hem »de krachtige dichter« van *Vijfentwintig jaren.* Met waardeering veeleer dan bewondering spreekt hij van Kruyff, de Bosch, van Hall, Stuart, Bernard en Hendrik Harmen Klijn, van Winter, Pater, Jer. de Vries, Lucas Trip, van Heijningen Bosch; en vermeldt als dichterlijke vrienden Strick van Linschoten, Meerman, Mollerus, J. Immerzeel Jr., en, dien ik ook onder de helden zijner bewondering had kunnen noemen: Lulofs.

Die bonte rijen, die geestdrift voor Hooft en de Groot en tegelijk voor Bilderdijk, staven het reeds aangehaalde oordeel van zijn levensbeschrijver [4]): »hij voelde levendig, meer dan fijn.« En *niet* levendig voelde hij, die toch de oprichting van *de Gids* negentien jaar overleefd heeft, den adem der nieuwe eeuw: van Lennep, ten Kate, Hofdijk, Beets, Schimmel, Potgieter, al doet zijn toon een enkele maal aan dezen denken [5]) — hebben niet voor hem gezongen. Slechts Heije, in zijn gedichten zoo min als een der anderen genoemd, is in eene zijner redevoeringen met instemming aangehaald als »de vaderlandsche dichter«. [6]) En even weinig als de bespotting door Fokke in *de Moderne Helicon* en door Wolff en Deken in dl. III van *Willem Leevend*, kon het voorbeeld van

[1]) Die hem (zegt hij) dichter heeft gemaakt. Nu, dan toch zeker meer door zijn *Starrenhemel* en andere gewijde zangen, dan door zijn kindergedichtjes, al beoordeelen ook wij deze thans anders dan de Genestet, die — laat ons 't niet vergeten! — te strijden had tegen vergoding en daardoor geprikkeld werd tot verguizing.

[2]) Tollens noemt Loots »Vondels troetelzoon«. De wijziging teekent.

[3]) Onderwerp: Lofzang aan Hugo de Groot. L. werd met goud bekroond, T. met zilver; 't vers is (daarom?) niet in zijn werken opgenomen.

[4]) Mr. A. Modderman in Levensberichten van Lett. 1857.

[5]) Gedichten, IV, 113.

[6]) *De invloed des gevoels* (enz.) blz. 33. 't Aangehaalde is èn om zijn eigen verdienste èn om 't verband met het onderwerp der redevoering, uitmuntend gekozen — een der schoonste gedeelten van *Dageraad aan Zee:* Wie glorie ijdel noem!...

zijn toch zoo hoogvéreerden Tollens hem bewegen om den Grieksch-Romeinschen godentoestel af te schaffen. Doch wel hebben van Lennep, Oltmans, Drost, Toussaint voor hem romans geschreven; — beteekenen niet ook voor ons van Lenneps romans veel meer dan zijn verzen? En de vereerder van Scott zou zich voorzeker aan een echt Nederlandsche, maar daarom niet minder diep droevige onbillijkheid hebben schuldig gemaakt, indien Oltmans en Drost hem koud hadden gelaten; of indien hij niet bemerkt had, dat het verschil tusschen den Engelschen smakelijken verteller en de Nederlandsche dichteres in proza geheel in háár voordeel is.

Zelf heeft hij, ondanks zijn bewondering voor zoo vele balladen- en romancendichters, er slechts twee geschreven — gelukkig; want kort en krachtig zijn, schilderen in één trek, laten raden, laten aanvullen, lagen geheel buiten zijn aanleg. Eéne: »Edwin en Emma« is in volksliedeboekjes overgegaan en wordt misschien nog op vliegende blaadjes herdrukt. Buiten den voor 's volks smaak aandoenlijken inhoud, zal hier ook de vorm wel deel aan hebben, die mogelijk maakt het lied te zingen op de wijze: *Wien Neêrlandsch bloed.*

VII. Merkwaardig is zijn groot vers »Vooruitgang«: èn door strekking èn door de aanteekeningen (in zekeren zin meer lezenswaard dan 't vers zelf) bewijst het, dat da Costa niet de eenige is geweest, die voorzag wat stoomwerktuigen en grenzenloos vrije mededinging over de menschheid zouden brengen; dubbel merkwaardig, omdat bij hem niet, zooals bij da Costa, de blik gescherpt was door haat.[1]) Hij zoekt het redmiddel dan ook niet in onbeperkte vorstenmacht, staats-Godsdienst en ('t onvermijdelijk gevolg van da Costa's beginselen, al zou hij zelf er van gegruwd hebben) Inkwisitie; haaste ik mij er bij te voegen, dat hij 't evenmin zoekt in graanrechten of in iets, dat ook maar zweemt naar 't hedendaagsch socialisme; maar in landbouwkoloniën en herstel der gilden — is het niet, alsof er een man van den jongsten tijd spreekt? En dat in 1847! Doch het vers bewijst tevens, dat alleen een da Costa zulk een stof dichterlijk behandelen kan: 't is een Nutslezing in rijm en maat, geen gedicht. De mannen van 1848 konden natuurlijk naar den verstandig-vrijzinnigen rij-

[1]) Immers hij bestrijdt Bilderdijk en tevens — hoewel elders zich vermeiend in den schoonen droom van een verdraagzaam Rome — het ultramontanisme; en verdedigt de inenting.

melaar evenmin luisteren als naar den dwepend-rechtzinnigen dichter. Wie niet in Adam Smith geloofde, mocht niet meêpraten. En dan iemand, die verzen maakt!

VIII. Twaalf van zijn vaderlandsche zangen zijn op muziek gezet door C. J. Kist; het Haringlied, met de muziek van J. van Boom, is opgenomen in het Liedeboek der Ver. van onderwijzers en onderwijzeressen in 't 3e district v. Zuid-Holland; en dus *blijkbaar*, mogen wij zeggen, nog niet verouderd. Wel zijn dit zijne studentenliederen; uit persoonlijke ervaring kan ik zeggen, dat ze reeds in 1880 nooit meer gezongen werden.

IX. Spandaw heeft zich ook verplicht geacht — nu, daarvoor was hij letterlievend Nederlander van 't eind der achttiende eeuw — twee tooneelspelen in proza te schrijven: *Vriendschap en liefde* (1800) en *Ontmoeting en vergeving* (1801), beiden opgedragen aan het Groninger tooneellievend genootschap »Utilitatis et jucunditatis ergo« en stellig door zijn leden vertoond. Daarom verdient opmerking, dat in ieder twee vrouwenrollen voorkomen; zeventig jaar later zouden ze daardoor voor liefhebbers in het liberale Groningen onspeelbaar zijn geweest; o vooruitgang! Zij bewijzen, dat schrijver voor deugd en verlichting ijverde — niet altijd met verstand; [1]) en zeer veel Duitsche stukken in den geest van Iffland had gelezen of zien spelen; maar ook, dat dit niet voldoende is om iets van blijvende waarde voor 't tooneel te schrijven. Te prijzen valt alleen, dat bij zoo sterken Duitschen invloed op den inhoud, toch de taal er geheel vrij van gebleven is. [2]) Blijkens de voorrede van het tweede, heeft het eerste bij vertooning grooten opgang gemaakt; en geen wonder, want wij weten immers, hoe Feith destijds vereerd werd. Of het tweede, geheel in denzelfden

---

[1]) Eén staaltje: de predikant in *Vriendschap en Liefde* geneest zijn gansche gemeente van 't geloof aan heksen en spoken... in een half jaar tijds; en wordt daarom bewonderd door ... een oude boerin! Doch Spandaw was hier in goed gezelschap. Koning Thoas en zijn volk brengen menschenoffers, als Ifigenie bij hen komt — eenige jaren later zijn ze onder haren invloed zoo zachtzinnig geworden, als Goethe de Weimarsche burgers van zijn tijd maar wenschen kon. Het was de algemeene, de grond-dwaling der achttiende eeuw, zich de overwinning van het kwade door het goede, en vooral van het bijgeloof door de verlichting, veel te gemakkelijk voor te stellen.

[2]) Met het laatste is evenzeer in overeenstemming als met het eerste in strijd (trouwens, hij was intusschen 23 jaar ouder geworden), dat hij, als lid van het Instituut zijn oordeel over de Clercqs bekende verhandeling uitsprekende, niet genoeg den verderfelijken invloed der Hoogd. taal op onze taal- en letterkunde daarin geschetst vond — wat hem gelukkig niet belette vóór bekroning te stemmen. (Pierson, W. de C. naar z. Dagb. I, 175).

trant, minder geluk heeft gehad, of het daarom het laatste is gebleven, valt bezwaarlijk te zeggen. [1])

X. Uit zijne »Lofrede op Willem den Eersten« [2]) willen wij aanhalen:

„Neen! nooit heeft iemand de liefde en het vertrouwen van een geheel Volk in ruimer mate genoten, dan onze nooit volprezen Willem. En die mate van liefde en vertrouwen was er ook noodig, om, bij zoo vele voorbeeldelooze rampen, de harten voor vertwijfeling te behoeden. Oranje was het hoofd, de ziel van den opstand. Hij was alles voor allen. Hij deelde aan alles leven en beweging mede. Hij schonk hoop, moed en vertrouwen. De verslagenen werden door hem gerust gesteld. Bij zijne verschijning daalde bemoediging en troost in de meest ontroerde harten. Even als een geneesheer den wanhopigen kranken, wiens geheele vertrouwen hij bezit, door zijne tegenwoordigheid en hartelijke toespraak opbeurt en bemoedigt, zoo mogt Oranje, alleen door zijne tegenwoordigheid, in duizenden van radelooze harten moed en vertrouwen storten. Geen gevaar werd gevreesd, wanneer hij verscheen. Geene opoffering was te groot, wanneer hij die vorderde. Eén woord van hem stelde het volk gerust, en bij de Staten gold zijn gevoelen schier voor eene Godspraak. Wanneer deze alles verloren achtte, vroegen zij den Prins, of er nog redmiddelen waren, en zijn raad werd opgevolgd. Op zijn voorstel, stak men, om Leyden te behouden, de IJssel- en Maasdijken dóór, en op zijn voorbeeld, deden ook de Staten den regel gelden: *Liever een bedorven, dan een verloren Land!* Wanneer het onmogelijk scheen den ongelijken strijd tegen Spanje langer vol te houden, en wanneer zijn eigen raad was uitgeput, dan wist hij nog door den wanhopigen voorslag, om de dijken door te steken, het land voor den vijand te verwoesten, en met vrouwen, kinderen, en alles wat lief en dierbaar was, elders een veilige wijkplaats op te zoeken, den uitgedoofden moed weder te doen ontvlammen, en de vaderlandsche harten, als door eenen onwederstaanbaren schok, te verheffen tot besluiten en ondernemingen van onbegrijpelijke, nooit gehoorde zelfopoffering.

Zoo was Oranje meester over de harten. En dit gebied voerde hij van regtswege. Het was hem van God en de natuur geschonken. Het was het uitwerksel van zijne begaafdheden, van zijne zielsvermogens, van zijn edel hart, van zijne deugden, van zijn vertrouwen op God, van al zijne zeldzame eigenschappen, in de schoonste, de heerlijkste overeenstemming gebragt.”

Zijne verdere prozawerken bepalen zich tot drie redevoeringen:

---

[1]) Hier een vraag: wie levert ons een geschiedenis van het tooneel te Groningen? Noodig zijn: 1°. letterkundige en tooneelkennis; 2°. te Groningen wonen. Voor wie het onder deze voorwaarden wil beproeven, stel ik gaarne mijn aantt. en persoonlijke herinneringen beschikbaar.

[2]) Niet uitgesproken, maar »bij de Holl. Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen ter mededinging ingezonden« in 1817; gedrukt »met eenige wijziging« in 1821.

»Over den invloed des gevoels op den geest en de verstandelijke vermogens« gehouden in het Genootschap ter Bev. der Natuurk. Wetenschappen te Groningen, voor dien tijd (1842) opmerkelijk kort en voor die plaats het gevoel opmerkelijk hoog waardeerende. De aanteekeningen stemmen in strekking en ten deele woordelijk overeen met die van »Vooruitgang« — ook in zijn kleine gedichten komt dit getuigen tegen den eeuwgeest telkens voor. Nog was hij van 1801—04 [1]) mede-opsteller van het tijdschrift uitgegeven door het departement Groningen van het door hem geestdriftig vereerde Nut — men zie hier geen tegenstrijdigheid. De geest van het Nut was en is: het beste van den geest der achttiende eeuw, gelouterd door de vreeselijke ontgoocheling aan haar einde; de geest van Spandaws tijd was het slechtste van den geest der negentiende, in Nederland nog verergerd door Stastok en Jan Salie.

XI. En wat is nu de beteekenis van dezen man?

Naar 't oordeel van Prudens van Duyse was Spandaw de zanger van het schoone, Tollens de zanger van het goede, »zoo dit schoone en goede niet inderdaad een en hetzelfde is.« De juistheid dezer vereenzelviging daargelaten, springt in 't oog, dat hier alleen zijn beteekenis in vergelijking met Tollens en mogelijk met andere dichtende tijdgenooten is aangewezen — en misschien zeer goed — maar niet in 't algemeen. Daarom zou ik liever zeggen:

Een getuige tegen den tijdgeest, zoo hij getuigt uit eigen hoofd en hart, en niet als spreektrompet van een gewijden of betalenden inblazer — heeft *altijd* beteekenis, zelfs indien hij dwaalt; hoeveel te meer, indien, zooals hier, de uitkomst na een halve eeuw hem in 't gelijk stelt.

Maar wat is de beteekenis van dezen dichter? Hij heeft geen nieuwe wegen bewandeld en op de oude nauwelijks *eigen*, zeker geen *krachtige* schreden gezet. Toch had hij iets *toen* zeer bijzonders, dat zijn levensbeschrijver slechts in 't voorbijgaan vermeldt:

»Hij voelde levendig.« De meeste Nederlanders dier dagen voelden flauwtjes; zelfs de dichters hadden een schok als den val van Napoleon, als den Belgischen opstand noodig om in vuur te komen; en het zal den Groninger wel vrij staan zich niet te verbazen, omdat het hiermeê tusschen Aa en Hunze vooral niet beter gesteld was dan elders. Jan Salie was er misschien minder tehuis dan in het vroeger en langer door weelde verslapte Holland; de

[1]) Doorninck, Naaml. geschr. 4200.

familie Stastok des te meer, In dezen gedachtenkring wierp Spandaw zelf, wat hij aan Feith toeschreef en van Lulofs vorderde:

.... zijn vaderlandsche zangen
Stroomend uit het volle hart!

en een vereering der vrouw, zoo vurig als Nederland sinds Hooft niet had gezien, en tevens rein als die zich uitte in van Harens *Rosemond.*

En zoo heeft hij met Lulofs, Hecker en Goeverneur Groningen in het dufste tijdvak van zijn geschiedenis bewaard voor dikhuidigheid en verstoffelijking — of samentrekking van alle aandacht voor het onstoffelijke op den strijd tegen de »koksiaon'n«, zegge tegen de kerkelijke afscheiding.

Wanneer krijgt Groningen zijn gedenkteeken? of tenminste — dat is toch de goedkoopste hulde! — zijn naam op een straathoekbordje?

DR. W. ZUIDEMA.

DE MOSTELLARIA VAN PLAUTUS
en de Nederlandsche navolgingen

DOOR

J. E. TER GOUW.

(Vervolg en Slot van pag. 170.)

VI.

Wat leert ons nu het blijspel van Plautus? Het geeft ons een prachtig kijkje op het huiselijk leven der Grieken van ± 200 v. Chr. Wij zien het buitensporige leven der jeunesse dorée dier dagen, wij vernemen, hoe de kapitalen, die de ouderen in den handel en in den oorlog bijeengegaard en geschraapt hadden, door de jongeren bij Wijntje en Trijntje verkwist werden. Wij leeren de groote macht kennen, die het bijgeloof uitoefende, maar vooral krijgen wij een ander denkbeeld van den slavenstand bij de Grieken, dan wij ons gevormd hebben door de lezing van de »Negerhut.« De Grieksche huisslaaf was een geheel ander wezen, dan de negerslaaf, die op de suikerplantages van latere eeuwen werkte, of de galeislaaf, die op de Spaansche, Italiaansche en Turksche roeischepen een ellendig bestaan voortsleepte.

Tranio is het type der brutale, zelfzuchtige en schurkachtige huisbedienden, die wij ook in de 17e en 18e eeuw ten onzent aantreffen.

Tranio is de hoofdpersoon van het geheele stuk, om hem heen draait de handeling. De oude heer heeft niets te beteekenen, hij is een pop, Philolaches is een zwakkeling en Kallidamates is nog minder waard. De fluitspeelster Philematium zal ik niet in bescherming nemen, maar toch is zij een liefelijke verschijning te midden dier dronkenlui, haar naam reeds is er op berekend, de toeschouwers voor haar in te nemen, Philematium, eigenlijk Phi-

lemation, is het verkleinwoord van *philema*, kus, alzoo: kusje of zoentje.

Hare omstandigheden in aanmerking genomen, heeft zij niets weerzinwekkends, wel daarentegen hare kamenier, de oude Scapha.

De woekeraar heeft een ironisch bedoelden naam: Misargyrides, van *misargyria*, toch beteekent: »verachter van het geld.«

Nu rijst bij ons de vraag: waarom hadden onze vaderen zulk eene liefhebberij voor het antieke stuk, dat het driemaal bewerkt is en verscheidene malen opgevoerd werd? Het antwoord is heel eenvoudig: omdat het een klare spiegel is van de 17e- en 18e-eeuwsche Hollandsche zeden. Ook onze vaderen hadden veel geld verdiend door den handel en door de kaapvaart; ook bij ons was de weelde tot een schrikbarende hoogte gestegen en ook onze jeunesse dorée verkwistte het geld harer ouders bij kan en kaart, bij de rethorijkers, in de kaatsbaan en op de pikeursplaats. Om het dreigend zedenbederf paal en perk te stellen, gevoelden de blijspeldichters, zoo goed als de predikanten, dat het noodig was de gevolgen der spilzucht den volke voor oogen te stellen, de laatsten deden het van den kansel, de eersten op het tooneel. Vraag mij niet, of het geholpen heeft, dat is wat anders, maar de bedoeling was toch te prijzen. De Fransche revolutie heeft eerst met kracht ingegrepen en het mes gezet in de maatschappelijke verzweringen.

Aan die vermakende zedenmeesters, die iemand lachende de waarheid zeiden, danken wij dan ook eene reeks klucht- en blijspelen, waarin het kwaad in al zijne naaktheid werd ten toon gesteld.

Wij zullen om dit aan te toonen maar een greep in 't honderd doen.

In 1617 werd gespeeld *Lichte Wigger* door G. C. van Santen, waarvan het slot is, dat de doordraaier, die de titelrol heeft, in 't gasthuis aan de »pokken« sterft.

De *Heden-daeghsche Verloren Soon* door W. D. Hooft, 1630, vertelt ons, dat Juliaen, het »weelich Rijck-mans Seuntje«, door zijn vader bij de »wittebroodskeyeren« in het tuchthuis besteed wordt voor driehonderd gulden.

Nu, Frik in 't Veurhuys in 't kluchtspel van dien naam door M. G. Tengnagel 1642, is een der gemeenste sujetten van dien tijd.

Melis Jansz. een wijnkooper, had een zoon Kees, die allerlei brooddronkenheden bedreef, o.a. in de herbergen de roemers kort en klein sloeg en dan de schade gewillig betaalde. Eindelijk liet zijn vader hem in 't Rasphuis zetten. Dit leert ons de *Klucht van 't Wijnvaatje* door H. Verbiest 1651.

Anne Pieters had een zoon, Leander, die haar veel verdriet bezorgde, en over wien zij zuchtte:

»Komt hij maer op 'et schip, of in Oost-Injen aen,
'k Wed dat hem de weeldrigheyt daer wel sel vergaen;
Och, waer ick hem al quyt,
Daar is niet beter voor hem, als d' Oost-eeuwicheyt.
(Zie J. de Mol, *Bedrogen Lichtmis* 1671.)

En dan Jan Klaasz uit de tooneelspelen van Asselijn (1682—1684): die vrome schelm eindigde zijn leven in het gasthuis te Batavia.

Verder wijs ik u nog op den student uit *Het Studentenleven* van Bernagie, 1684:

»Studeert mijn zoon naerstig?
Ja, al te naerstig, maar dat je me wel verstaet, 't is niet in [de boeken.
Waarin dan?
In de kaatsbaanen, hoerhuizen, trokken, troeven, siessinken [in de hoeken. [1])
Zo, kan hij dat?

Ja, wonderlijk. Glazen uitsmijten, kloppers afdrayen en schellen steelen kan hij ook. Ze zetten het vaatje op de tafel en scheyden niet, voordat het uit is, dan loopen ze 's nachts langs de straaten, hij ranst [2]) de vrouluy aan, zet ze af en doet ze voor hem vlugten als voor een spook.«

Jeroense (1709) vertelt ons, dat op de deur der akademie te Utrecht een versje aangeplakt stond, waarin de zeden der studenten gehekeld werden. De laatste twee regels luidden:

»'s Avonds op straat te schrappen en te akkermenten [3])
Is hedendaags de mode der studenten«.

Om er niet meer te noemen:

---

[1]) Trokken = Tarok spelen; siessinken = six cinq. 't Zijn kaartspelen.
[2]) Aanransen = aanranden.
[3]) Akkermenten, van »sacrement«, is vloeken.

A. du Moulin schildert ons in zijn *Lichtmis*, 1687, een vader, Arent Pietersz, die tot zijn zoon Michiel zegt:

»Verkies of je na Oostindiën wilt of in 't Rasphuis wilt leeren zaagen.«

en tot zijn vrouw:

»Dat komt 'er van dat de Vaders door de malle Moeders [werden bedroogen!
Had je mij niet geblindhokt, Vrouw, en 't rietje, terwijl 't jong [was geboogen,
Zo was hij nu een schikkelijk Jongman van aanzien en staat,
En nou een Lichtmis, die voor soldaat na Oostindiën gaat.«

Laat ons nu vooral niet denken, dat de schildering van de zeden dier jongelui enkel fictie en dichterlijke vrijheid is: ook de geschiedschrijver getuigt hetzelfde. Melchior Fokkens schrijft in zijne »*Beschrijvinge Der wijdt-vermaarde Koop-stadt Amstelredam* (1662, 2e druk 1663): »In 't jaar 1603 is hier ter plaats noch een ander Tuchthuys opgerecht, dat van dit [1]) is afgezondert, doch aan dit Gebouw behorende; in dit Tuchthuys brengt men die van geschikte ouders zijn, doch niet geschikt willen zijn, oft moeten hier soo een lange tijdt van de straat en uyt de Bacchus Schoolen gebannen worden, hiertoe zijn bezondere kameren en slaapplaatsen, en dese wercken niet, maar de Ouders betalen de kostpenningen; sij worden ook niet bezien [2]) oft moet met toelatinge van de Meester of Opsiender geschieden.«

Hielp de afzondering niet, om het »wittebroodskind« tot inkeer te brengen, dan maar naar de Oost!

»Maar schopt hij deught en les, soo brengt men dese kwant
Op 't holle See-paart, dat hem voert in 't warme Landt.«

Zoo zien wij klaar en duidelijk, dat de Grieksche tooneelhelden, mits in een Hollandsch kleed gestoken en van een Hollandsch klinkenden naam voorzien, door het 17de-eeuwsche publiek volkomen begrepen werden, omdat — er zoo luttel verschil bestond tusschen den heidenschen geldverkwister en den onder de zegeningen van den nieuwen tijd geboren doordraaier, — »er is niets nieuws onder de zon« zegt de Prediker 1 : 9.

---

[1]) N.l. het Rasphuis, bestemd voor bedelaars en landloopers, eertijds het Klarissen-Klooster, in 't jaar 1595 tot tuchthuis ingericht en staande aan den Heiligenweg.

[2]) D.w.z. deze instelling was niet voor de vreemdelingen te kijk.

Splint = geld.

In onze etymologische woordenboeken wordt bovenstaand woord voor hetzelfde gehouden als »splinter«, en ter bevestiging daarvan worden als corollaire woorden aangehaald: »schijf«, »mop«, »brik«, »stuk« en het Vlaamsche »spaan«. De afval van den uitgang »-er«, weliswaar moeilijk te verklaren, zou bij een woord als dit, dat veel in den volksmond voorkwam als practische verkorting kunnen worden beschouwd; een ander bezwaar is echter — en hierin verschilt het juist met de bovengenoemde analoga — dat het steeds zonder lidwoord, en steeds in singulari gebezigd wordt; het werd namelijk als collectief of als stofnaam gevoeld. Mogelijk is hier invloed van het woord »geld« aan te nemen. Maar kan »splint« ook niet een reminiscens zijn aan den naam van den al of niet historischen Jan Splinter, wiens testament en koffer met splint hier te lande in de 16e eeuw zeer bekend geweest is [1]) en die in de 18e eeuw zelfs nog spreekwoordelijk was? [2]) Weiland (1810) geeft »splint hebben« op als uitdrukking in »gemeenzame verkeering« en Bilderdijk vermeldt »splint« als »boertige benaming« voor geld. [3])

Ware »splint« een neologisme of aan een andere taal ontleend (men zou b.v. aan het Engelsch kunnen denken, doch daar is 't woord niet in onze beteekenis) dan zou mijne verklaring onmiddellijk kunnen worden doorgehaald; nu is 't misschien een metonymisch gebruikte eigennaam zooals er vele zijn in elke taal.

Groningen. G. A. NAUTA.

Bovenstaande verklaring is de overweging wel degelijk waard, alleen blijft weer de vraag, wat was er eerder: de kip of het ei? Is »Jan Splinter« naar »Splint« genoemd of omgekeerd?

Het woord »splint« komt echter wel eens met een lidwoord voor, vgl. b.v. onderstaand oud rijmpje:

Zijn kar loopt op een effen paadtje,
Zijn scheepje vlak voor stroom en windt,
En elken duit werd een dukaatje,
Hij tast tot de elleboog in *de* splint. (Wildzang).

Op zichzelf en alleen is dit evenwel niet voldoende om de voorgestelde verklaring geheel te verwerpen. RED.

---

1) Zie *Veelderhande geneuchlycke gedichten*, no. 24, bl. 199.
2) Zie *Tijdschrift v. Ned. Taal- en Letterk.* 18, 215; 26, 242.
3) *Verklarende geslachtslijst;* we zijn hiermee in 1834. Bilderdijk leidt 't af van het Fransche »splendide« en verklaart 't als »klinkklaar geld«. Had hij tevens verklaard, dat dit klinkklare onzin is, dan zouden we 't met hem eens zijn.

Nav. LVIII, 48, 81, 174.

Hieronymus in zijn aureool.

De blz. 174 gegeven verklaring voldoet niet. Immers H. spreekt niet van een boek getiteld *Aureolus* of *De aureola*, maar van een dat z.i. recht heeft op het epitheton *aureolus*; en voegt er bij, dat het een boek van Theophrastus is — dus niet van hemzelf. Ik blijf derhalve bij mijn gevoelen, nu ook door K. uitgesproken, dat eerst het zinsverband nader aangegeven moet worden. Maar er is op die verklaring nog meer aan te merken: zij ontleent hare voorstelling van Jovinianus aan Hieronymus, en maakt dezen dus tot rechter in zijn eigen zaak — dubbel bedenkelijk, waar het iemand geldt, die om zoo goede redenen de minst beminnelijke van alle heiligen genoemd is. Augustinus, de haeresibus c. 82 (VIII, 24 sqq. ed. Maur.), spreekt geheel anders, hoewel hij natuurlijk evenzeer J. onder de ketters rekent. Daar blijkt ook, dat deze voor zichzelf trouw bleef aan het celibaat, zoodat H. tegen windmolens vocht of de leer van zijn vijand eenvoudig verdraaide. Een »epicurist« zou ook bezwaarlijk een voorlooper van Erasmus, zeker niet van Luther kunnen heeten. En als zoodanig is J. niet het eerst aangeduid door Boissier, maar reeds door Flacius, Cent. Magdeb. IV 5, p. 381; waarmede alle Protestantsche kerkgeschiedschrijvers instemmen.

W. Z.

Nav. LVIII, 177.

Aibr.

Er is geen reden om aan te nemen dat Ulfilas hier Hebr. heeft gebruikt. *Korban*, *eloï* (bij hem *ailoe*), *kumi*, staan ter pl. waar hij ze gebruikt, ook in 't Grieksch en in de door hem daarnaast gebezigde Itala; en zijn door hem behouden om dezelfde reden, waarom de Itala en zoover ik weet alle vertt. ze hebben behouden: omdat het Grieksche woord er naast staat en men dus door beide te vertalen, tweemaal hetzelfde zou krijgen: b.v. Mc. VII : 11 : »het is eene gave, dat is overgezet zijnde eene gave;« wat onzin zou zijn. Maar Mt. V : 23 staat in 't oorspr. geen Hebr.; waartoe

zou Ulf. het daar hebben ingevoerd? Niet bij gebrek aan een Gotisch woord; want Mc. VII: 11 vertaalt hij *dooron* met *maithms*. En **tibr* stemt inderdaad in zijn vorming overeen met alle klankwetten. Ik meen mij dus met Prof. Uhlenbeck te moeten vereenigen.

W. Z.

Ik ben het met den geachten inzender nog niet eens, de lezing **tibr* is geenszins verworpen, omdat die klankwettig niet juist zou kunnen zijn, al moet die alleen op het Angel-Saksisch en Oud-Hoog-Duitsch steunen; maar het blijft dan toch in ieder geval een conjectuur. Bij *korban* c.s., zegt W. Z. te recht, staat de verklaring in het Grieksch en ook in het Gotisch er naast, bij *aibr* is dat niet het geval, dus, concludeert W. Z.: geen Hebreeuwsch; met die conclusie kan ik mij niet vereenigen, er zijn immers meer Hebr. woorden overgenomen zonder verklaring, vgl. *rabbei*, Marc. 9, 5, *amen*, Matt. 5, 18, toevallig ook *in kaurbanaun*, Matt. 27, 6, e.a. ook hiervoor zijn Gotische woorden; dat de Grieksche text hiervan geen toelichting geeft, is voor mij geen afdoende bewijs, dat Ulfilas niet die vaste, algemeen bekende Hebr. woorden zou gekend hebben; men zou evengoed kunnen zeggen, dat J. Grimm, die het eerst de lezing **tibr* voorstelde, niet aan het Hebr. *eiwer* gedacht heeft. Met zekerheid is dit natuurlijk niet uit te maken, maar een karakteristiek voorbeeld is o.a. het zeer juiste *Aharon*, Luc. 1, 5, waar de Grieksche text de beslist verkeerde lezing *Aaron* heeft; nu geeft het inderdaad moeilijkheden om de tweede *a* in het Grieksch als *ha* te doen klinken, omdat een spiritus asper op de 2de letter niet wel mogelijk is, maar er blijkt tenminste uit, dat Ulf. de juiste uitspraak kende; hij kan dus ook het Hebr. *eiwer* gekend hebben. Dat Ulf. niet steeds slaafs den Griekschen text volgt blijkt voortdurend, meer speciaal bij de vreemde woorden, o.a. schrijft hij in Marc. 1, 21; 2, 23; 2, 27; en 2, 28, overal *sabbato*, als indeclinabile (hoewel hij een verbuigbaar *sabbatus* elders gebruikt) waar de Grieksche text resp. luidt: *tois sabbasin*, *en tois sabbasin; dia to sabbaton; tu sabbatu.*

De geachte inzender haalt zelf Marc. VII: 11 aan, als bewijs, dat *dooron* door *maithms* wordt weergegeven, waarom gebruikt Ulf. datzelfde woord dan niet hier, waar toch ook in den Griekschen text *dooron* staat?

Ulf. wilde een ander woord gebruiken, en waarom dan niet een woord van even groote bekendheid als *rabbei* en *amen*,. waarbij dus toelichting overbodig is? Bij *kaurbanaum* acht de Grieksche text ook geen nadere verklaring noodig.

Nog altijd acht ik de lezing **tibr* niet noodzakelijk, waar *aibr* zoo volkomen door het Hebr. wordt gedekt, als ik op pag. 177 heb aangetoond.

De reden, waarom we bij dit woord stilstonden, ligt hierin, dat er in het algemeen met de Hebr. anologe woorden te weinig rekening wordt gehouden; het zou onzen blik over de vergelijkende taalwetenschap heel wat verruimen, indien hier verandering in kwam en men zich eens wat meer en nauwkeuriger met het Hebr. zou gaan bezighouden.

Een eigenaardig staaltje vinden we o.m. bij Vercoullie in zijn »Beknopt Etym. Woordenboek der Nederl. Taal«, Gent — 's Hage 1898.

Op pag. VIII van de inleiding schrijft hij:

»Nopens het woord *sjofel* leert men van Franck, dat het van Hebr. oorsprong is. Ik geef bepaald aan, van welk Hebr. woord het afkomstig is en leg verder het Hebr. woord uit.«

En dan de uitlegging ter plaatse:

»*Sjofel*, bijv. *armoedig*.... uit Hebr. *sjafel* = *gering* van *sjafel* = *wordt vernederd.*

Ik voor mij geef dan de voorkeur aan Franck, die niet »uitlegt«; want in de eerste plaats is *sjofel* niet afgeleid van *sjafel*, maar staat er precies mee op één lijn, er is slechts een dialectisch verschil tusschen beide, hetzelfde wat er bestaat tusschen het West-Nederlandsche *krachtig* en het Limburgsche of Oost-Brabantsche *krechtig* en wie zal nu zeggen, dat *krachtig* is afgeleid van *krechtig* of omgekeerd?

Verder beteekent *sjafel* niet: *wordt vernederd*, maar: »*is laag*«, het woord ziet er geenszins uit als lijdende vorm, (het kenmerk daarvan is de *n* voor den stam), en ten slotte is het zeer de vraag of het bijvoegelijk naamwoord is afgeleid van het werkwoord en niet omgekeerd, het voert ons voor het moment te ver om hierop in te gaan.

Een ander staaltje vinden we b.v. bij *Kluge* in zijn *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache* (6e druk, 1899).

(Het is slechts één uit vele):

Op pag. 70 lezen we de verklaring van het woord *Dalles* aldus: »Verderben, Untergang; Jüd. Totenkleid am groszen Versöhnungstage (daher ursprgl.: den Dalles an haben) aus Hebr. *talith.* Nach anderen liegt hebr. *dallûl, Armut,* zu Grunde.«

Laat ik onmiddellijk verklaren, dat de laatste uitlegging alleen de waarheid het meest nabijkomt, met dien verstande, dat een woord *dallûl* niet bestaat, wel: *dallûs*, dat zal dus wel een drukfout zijn van Kluge, de Hebr. woorden *dal* = *arme* en *dallûs* zijn zoo gewoon en nog zoo gebruikelijk in de spreektaal, dat hieromtrent geen twijfel kan bestaan; terwijl er toch »klankwettig« tusschen *talith* en *dalles* een groote tusschenruimte ligt; maar onoverkomelijk is het verschil in beteekenis. In de eerste plaats is *talith* niet de term voor *doods*kleed, in de tweede plaats wordt het niet alleen op den grooten verzoendag gedragen, maar iederen dag; het is eenvoudig een kleed, dat bij het gebed wordt aangedaan en hiermee valt natuurlijk K's verklaring geheel.

Dergelijke verkeerde voorstellingen vinden we bij massa's en niet alleen bij Kluge, speciaal waar het afleidingen geldt uit het Hebr.

RED.

Nav. LVIII, 48, 81, 175.

Pamflet.

(Volgens Chambers's etymological dictionary of the english language): a small book consisting of one or more sheets, stitched together from Spanish *papeleta*, slip of paper; or Latin *pagina filata* threaded page: also given from French *par un filet*, (stitched) by a thread.

J. H. F. K.

Nav. LVIII, 177.

Leguaan.

In het spaansch *(Iguana)* kamhagedis. Ook, als scheepsterm, stootkussen van touwwerk.

Zie Kramers Kunstwoordentolk; en, uitvoeriger, prof. Veth's »Uit Oost en West« pag. 157.

S. KALFF.

Leguaan is een kleine krokodil die ook in Ned. Indië veel voorkomt en zelfs door enkelen in huis wordt gehouden.

Zie b.v. Brockhaus' Conversations Lexicon onder *Leguane* voor nadere inlichtingen.

Haag, 25 Aug. '09. KAPT. STEENKAMP.

„Leguaan" heet een breed, plat vlechtwerk van touw, dat als stootkussen voor op een sloep bevestigd wordt, en eenigszins den vorm heeft van het beest »leguaan«, een soort groote hagedis, o.a. voorkomende op de rivieren in Indië. Naar de eigenschap van het beest, dat zich gewoonlijk langzaam beweegt en erg lui is, zegt men in den scheepsomgang van iemand die niet vlug is: »hij is net een leguaan.«

R. Z,

Nav. LVIII, 78.

„Muizen" als scheepsterm is mij bekend in de uitdrukking: »aapjes« (door het scheepsvolk uitgesproken »apies«) muizen = vast schaften = eindigen met eten.

In: »Het muist wat van katten komt« heeft het de beteekenis »muizen najagen« en is het spreekwoord te vergelijken met »De appel valt niet ver van den stam«.

De naam »muis« wordt gegeven aan een vlechtwerk van touw, in het midden rond en aan weerszijden uitloopend, dat o.a. als stootkussen voor op een sloep bevestigd wordt.

R. Z.

Muizen is volgens van Lennep, Zeemans-woordenboek: de kabelaring (touw om 't anker te lichten, id. i.v.) beslaan, d.i. van muizen (knoopen id. i.v., 4°) voorzien.

W. Z.

Nav. LVIII, 178.

Sjeezen zal wel ontstaan zijn uit de voorstelling, dat de vader van den mislukten student hem met een sjees kwam halen.

W. Z.

Nav. LVIII, 178.

Musket of **mousquet,** soort van sperwer; later, gelijk vele dierennamen, voor een wapen gebruikt, eerst een soort van boog, Huydek. op Stoke III: 115; later het vuurwapen, dat den boog verving, ons *geweer*.

W. Z.

Wat beteekent **hangebast?**

L.

Wat is de verklaring van het woord **harrewarren?**

P.

Welke beteekenissen kan **harst** hebben en wat is de afleiding van dit woord?

P.

Wat is de verklaring van **nijdnagel?**

P.

MEMORANDA.

Een Middeleeuwse Pasteursgenezing.

Hrabanus Maurus, abt van Fulda (IXe eeuw), schrijft over een man die door 'n dolle hond in de voet was gebeten; enkele van zijn kennissen en vrienden hadden hem, zonder dat-ie 't wist, de lever van dezelfde hond te eten gegeven.

Hrabanus keurt 't af, want er bleek uit hoe weinig die lui van de medisijnen wisten.

Is er evenwel niet in te vinden een volksgeneeswijze, een »vorahnung« van 't hondsdolheid-serum dat wetenschappelik nu wordt toegediend in 't Pasteurs-instituut?

B. H.

De tegenwoordige vorm onzer schoenen werd aangewezen door den beroemden anatoom Petrus Camper (1722-1789.)

In Histoire des sciences naturelles van Georges Cuvier Paris 1843 Tom IV p. 286 las ik: Camper a écrit jusqu' à une dissertation sur la meilleure forme à donner aux souliers; car il n'ya aucun sujet qni ne puisse être déterminé par des règles tirées des sciences. A cette époque, les souliers étaient symétriques; ils étaient faits sur une seule forme, et il fallait les changer chaque jour de pied pour ne pas les déjeter. Camper fit voir que chaque pied, ayant un côté différent de l' autre, il fallait que la semelle et l' empeigne eussent aussi leurs côtés différents. Depuis lors les souliers ont reçu la forme que nous leur connaissons et qui ne permet pas que celui d' un pied aille à l' autre pied. Ici l' influence de la science a été universelle.

Volgens Oscar Schmidt (Die Entwicklung der vergl. Anatomie, Jena 1855. S. 62) werd deze verhandeling in 't duitsch vertaald »Ueber den besten Schuh« en zij werd ook opgenomen in P. Kampers kleinere Schriften, Leipzig 1784, de oorspronkelijke uitgave is mij onbekend.

J. H. F. K.

Aardbeving te Breda op 4 April 1640.

In den klapper op het schepenprotocol van 1640 van Breda staat deze aanteekening.

Op ten vierden April 1640, wesende des woensdachs Inde goede weke t's morgens tusschen den drije ende halver vier uren, Is alhier tot Breda ende alle dese omliggende steden ende dorpen gehoort ende gevoelt geworden eene grouwelijcke ende affrijschelijcke aerdtbevinghe, dat men niet beter en wiste ofte de stadt soude versoncken hebben, wat hetselve sal beteeckenen weet den Almogenden Godt van Hemelrijck ende aertrijck Amen.

J. PEERIS 1640.

Van Goor meldt hiervan niets.

H. J. SCHOUTEN.

Bruid en bruidegom in de kerk.

Ordinary weddings — that is, working people's weddings — differ in detail from these of the middle and upperclass. As often as not, they are walking weddings, the whole party going arm in arm. [1]) Great care is, however, taken that the bride and bestman head the procession, for if the bridegroom with the bridesmaid enter first, the wife for all her married life will, »walk behind«. If it is the other way about, the husband will play »second fiddle«. I know of one instance where the bridegroom of a wedding party was »diddled«. He was advised to be at the church by himself in good time, and as the rest of the party came to the door to meet them. He did so, and in this way »lost his kail« and was twitted with it by his friends after the ceremony. The bestman with the bride reached the parson before the bridegroom and the bridesmaid.

Th. Ratcliffe. Notes and Queries 13 Febr, 1909.

Half binnen en half buiten de kerk begraven.

Visitors to St. Michael's Church, Winterbourne, in Gloucestershire, are informed that Hugo de Sturden (he was Hickonstern, the hero of Gloucestershire legend) died all but excommunicated,

---

[1]) Zooals nog heden ten dage soms ook hier te lande geschiedt.

receiving the Communion only at the point of death, and that he was for his sins buried half within and half without that church.

Stapleton Martin. Notes and Queries 6 Febr. 1909. (vgl. ook N. a. Q. 20 Mrt. 1909.)

Nav. LVIII, 195.

Redding van drenkelingen.

De Maatschappij, waarnaar door J. H. F. K. wordt gevraagd, is de in 1767 opgerichte Maatschappij tot Redding van Drenkelingen, die thans nog bestaat en haren zetel heeft Rokin 114 te Amsterdam. Haar secretaris is de heer Mr. H. Pouw.

In 1854 gaf Dr. J. A. Kool eene »Geschiedkundige Beschouwing van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen« in het licht; Amst., J. de Ruyter. Het is een octavo boekdeel van meer dan 400 blz. Daarin zijn o.a. ook te vinden de door de Maatschappij verspreide »Bekendmakingen«. Het Amsterdamsch Archief bezit eenige van deze op groot papier gedrukte en blijkbaar tot aanplakking bestemde stukken, waaronder de oudste van den 16den December 1767. Zij bevatten aanwijzingen van middelen tot opwekking der levensgeesten, en vermelden de belooningen, die bij goed geslaagde redding zullen worden uitgekeerd. De Maatschappij gaf »Historie- en Gedenkschriften« uit, waarin merkwaardige gevallen van redding werden vermeld, en waarvan het laatste deel in 1817 verscheen. Daarop volgde van 1834—1854 een »Tabellarisch Overzigt over alle gevallen van schijndoode drenkelingen, gestikten en gehangenen, bekroond door de Mij tot R. van D., van 1767—1853, samengesteld en met opmerkingen voorzien door J. A. Kool«. Het zijn vier kwartijnen, »gedrukt bij P. Ellerman«. In 1862 verscheen een »Verslag« over 1854—1862, waarin een aantal brieven van binnen- en buitenlandsche geleerden uit de jaren 1768—1774 werd gepubliceerd.

Van 1767—1853 reikte de Maatschappij niet minder dan 2627 gouden en 963 zilveren medailles, of daarmede gelijkstaande belooningen in geld uit. Betreffende de medailles, en ook betreffende de vereeniging zelf vindt men in de niet genoeg te waardeeren Vervolgen op van Loon's Beschrijving der Nederl. Historie-

penningen vele bijzonderheden. De Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken van 1769 gaven in de Maart-aflevering een artikel over de Maatschappij. Bij haar vijftigjarig bestaan in 1819 hield Mr. P. A. Brugmans in de Oude Walen-kerk te Amsterdam eene feestrede, waarin eveneens veel over de geschiedenis der Maatschappij kan worden gevonden.

De eerste, in 1767 opgetreden, »bestierders« of directeuren zijn geweest:

Claude Noortwijck († 1797).

Jacob de Clercq (honorair 1775, † 1777).

Ds. Jean Scipion Vernède († 1779).

Gijsbert Antwerpen Verbrugge van Freyhoff (honorair 1775, † 1777 [1]).

Pieter Meyer († 1781).

Johann Goll van Frankenstein († 1785).

Cornelis Vollenhoven (honorair 1769 † 1793).

Johannes Albertus Schlosser, med. dr. († 1769).

Johannes Lublink Jr. († 1816).

Ter orienteering mogen hier een paar losse aanteekeningen over deze personen volgen.

Claude Noortwijck dreef handel »in catoenen en lijwaten«, onder de firma de Haan, Noortwijck en Comp., welke haar kantoor had »in de Warmoesstraat bij de Papenbrugsteeg«. Den 16den April 1744 was hij, wegens zijn huwelijk met Elisabeth de Haan, dochter van Gerrit de Haan, als poorter van Amsterdam erkend. Dit huwelijk was reeds in het einde van 1736 gesloten; waarschijnlijk werd Noortwijck in 1744 deelgenoot in de zaak van zijn schoonvader, en liet hij zich daarom eerst toen als poorter inschrijven. Hij gaf zich daarbij op als afkomstig »van Londen«. In de Amsterdamsche Courant van den 10den October 1797 vindt men, onder dagteekening van 4 October, de volgende advertentie: »Dezen morgen, circa 10 uuren, overleedt onze teedergeliefde »Vader en Schoonvader, Claude Noortwijck, in den hoogen, doch »alsints gezegenden ouderdom van 88 Jaaren en ruim 5 Maanden; »zijn leven was nuttig, zijn sterven was langzaam, doch zagt; thans »is hij Zalig, om zijns Verlossers wille: Dit vertrouwen wij op »onfeilbaare Bijbelgronden, en dit strekt ons tot troost. Allen

[1] En niet 1779, zooals ook Dr. Kool, in navolging van de Gedenkschriften, opgeeft.

»die den braaven Man gekend hebben, zullen gevoelen dat wij »en onze kinderen billijk over zijn gemis treuren. Robert Daniel »Crommelin. Maria Elizabeth Crommelin, geb. Noortwijck.«

Jacob de Clercq was een aanzienlijk Doopsgezind koopman. Hij was gehuwd met eene zuster van Verbrugge. Beide zwagers gaven, in vereeniging met den niet in het bestuur opgetreden Doopsgezinden predikant Cornelis van Engelen, den stoot tot de oprichting der Maatschappij. Hij handelde, onder de firma Jacob de Clercq en Zoon, op Portugal en de Oostzee, en woonde op de Keizersgracht over de Westermarkt. Hij overleed op 67-jarigen leeftijd in Juni 1777 aan de waterzucht.

Verbrugge en Goll van Frankenstein waren compagnons en dreven een groot bankiershuis (zie Elias, De Vroedschap van Amsterdam, II. 1051). De laatstgenoemde werd in 1787 door de patriotten op onwettige wijze in de Vroedschap gedrongen, waaruit hij na de komst der Pruisen natuurlijk weer verdween.

Ds. Vernède was een om zijn groote welsprekendheid vermaard Waalsch predikant. Hij stond sinds 1761 te Amsterdam.

Pieter Meyer, was de bekende boekhandelaar op den Dam, wiens huis de beurs der Nederlandsche Letterkunde werd genoemd, en die dan ook grooten invloed op de litteraire beweging ten onzent in de 18e eeuw heeft uitgeoefend.

Cornelis Vollenhoven behoorde tot de gegoede Doopsgezinden. Hij is de grootvader van den bekenden Mr. Cornelis Vollenhoven.

Johannes Albertus Schlosser was een Utrechtenaar, en 12 Juni 1753 te Leiden gepromoveerd. Sinds December 1755 was hij te Amsterdam als geneesheer gevestigd.

Johannes Lublink de Jonge was in 1736 geboren, en de jongste uit het Bestuur. Hij maakte naam als letterkundige en musicus, en is bekend om zijne bemoeiingen in zake het kerkgezang bij de Lutherschen, tot wie hij behoorde. Cf. over hem, v. d. Aa, Biogr. Woordenb. in voce.

DR. JOH. C. BREEN.

Nav. LVIII.

Vrouwen die een pijp rooken.

De boerinnen in 't Gooi waren er vroeger voor bekend; van daar het uithangbord voor een tabakswinkel te Amsterdam »In de Gooische Boerin.« (Zie v. Lennep en ter Gouw: »De Uithangteekens.«) Over het rooken der Hollandsche vrouwen bij Schotel, »Geschiedenis van de tabak«, pag. 66.

Over rookende vrouwen in Engeland leest men in het *Journaal* van C. Huygens (d. I p. 15), waar sprake is van de landing van Willem III in Engeland.

»Op een plaets stonden vyff vrouwen hem groetende, yder met een pijp taback in haer mondt, gelijck wij der sulcke met groote menichte sagen, sonder eenighe schaemte roockende, oock geheel jonghe van 13 of 14 jaeren.«

S. KALFF.

In de Bickerstraat te Amsterdam moet een **spookhuis** hebben gestaan. Al wat ik er van te weten kon komen, is het rijmpje:

We zijn hier met ons zessen,
We vechten hier met messen,
's Avonds in de maneschijn,
Pas maar op of je zult verdwijn'!

Wie weet hier meer van?

W. Z.

Wordt verzocht: mededeeling van *bijgeloof* omtrent de *vrijmetselarij*.

W. Z.

Liberaal.

Wanneer en door wien is dit woord in Nederland voor 't eerst gebruikt als benaming van een partij?

EEN LIBERAAL.

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

I.

LINNE

(heute Martenslinde. Limburg.)

1096—1330

VON

BARON ADHEMAR VAN LYNDEN.

Die erste Kunde von Linne erhalten wir in der Urkunde von 1096 in welcher Ida, Gräfin von Boulogne, durch ihren Sohn, Herzog Godfried, und mit Zustimmung ihrer übrigen Söhne dem St. Amorsaltar in Munsterbilsen (»in pago Belisiae«) zu einer Memorie für ihre Mutter Uda und ihren Grossvater Markgraf Godezo eine Anzahl Güter, darunter »Linne I mansus« überträgt. ([1])

Hier folgt die Liste der genannten Allodial-Güter:

Hæc nomina villarum: Buocholz, *Hirtheren, Riemest III mansi et dimidius et I curtile, dimidia camba cum uno bonuario et dimidio*, Rudenchoven I mansus, Recken XVIII bonuarii, *Liten* I mansus, *Linne I mansus*, Assebeke XVIII bonuarii, Wilre I mansus, Buo-

---

[1]) Düsseldorf, Staatsarchiv, Munsterbilsen, Orig. auf. Pgt. Gedruckt: Ernst, Histoire du Limburg, tome VI, p, 113. Der in der Urkunde erwähnte Dux Godefridus kann nur der Herzog von Niederlothringen gewesen sein. Das ergibt sich aus folgenden Erwägungen. Der damalige Herzog von Oberlothringen (1070—1115) kann nicht in Betracht kommen, da er den Namen Theoderich führte. (Bertholet, Histoire ecclésiastique et civile du Duché de Luxembourg III, p. XIX.) Auf Herzog Godfried von Niederlothringen treffen die genealogischen Angaben, welche die Urkunde über den Dux Godefridus macht, zu.

Herzog Godfried war der vierte seines Namens aus dem Hause Ardenne. Er wird gewöhnlich Godfried von Bouillon genannt und ist unter diesem Namen bekannt als einer der Führer des ersten Kreuzzuges. Er folgte — nach kurzer Unterbrechung — in der Herzogswürde nicht seinem Vater sondern seinem Oheim Godfried II, dem Buckligen, der von 1069—1076 Herzog war. Dieser nahm ihn an Kindesstatt an. Nach dessen Tode erhielt er die Grafschaft Verdun und die Mark Antwerpen. 1089 gab ihm Kaiser Heinrich IV das niederlothringische Herzogthum. Godfried's Mutter, die Schwester Godfrieds III, hiess Ida († 1113), wie dies auch in der Urkunde zum Ausdruck kommt. Sie war mit Eustachius, Graf von Boulogne und Lens (im jetzigen französ. Departement Pas de Calais), vermählt. Es kommt ihr daher der Titel einer Gräfin von Boulogne zu. Die in der Urkunde als Uda bezeichnete Mutter Ida's, war Oda, die erste Frau des niederlothringischen

cholz XV bonuarii, Bilesen dimidius mansus, Gelleken VI mansi et dimidius, Repen IV bonuarii, *Litte* I mansus, in prato Belisie I bonuarius solvens V denarios, Eigenbilsen I curtile, Gellenc I, Bocholz I et alterum desolatum, de salica terra I mansus, Gudenchoven I mansus cultus et alter incultus, dimidius molendinus, de ecclesia V denarii et III denarii de molendino Sexta pars IV ecclesiarum Gelleke, Riemest, Repen, Wilre. Sexta pars decima de Langele, Rotheim dimidius mansus, Eigenbilesen dimidius mansus, Amelestorp unus mansus.

Herzogs Godfrieds II, des Bärtigen († 1069). Der in der Urkunde »Godezo marchio« genannte Grossvater Ida's war Gozelo I von 1023—1044 Herzog von Niederlothringen und Markgraf von Antwerpen. Godfried selber war nicht der älteste, sondern der zweite Sohn Ida's. Seine Brüder hiessen Eustachius und Balduin. Zur näheren Informirung verweisen wir auf: K. Breysig, Gottfried von Bouillon vor dem Kreuzzuge, Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst XVII, 169 f., Pirenne, Geschichte Belgiens, übersetzt v. Fritz Arnheim II, 566 u. I. M. Kremer, Genealogische Geschichte des alten Ardennischen Geschlechts I (Frankfurt 1785, Tafel VI.)

Das Haus Ardenne, welchem Gräfin Ida und Herzog Godfried angehören, hatte bereits im Anfang des 11. Iahrhunderts in den Thälern der Schelde und Maas festen Fuss gefasst. (Pirenne l. c. I. 77.) Dass es auch zur Zeit Gotfrieds in der Gegend, in welcher die in der Urkunde von 1096 erwähnten Güter lagen, Besitz hatte, wird z. B. auch dadurch bewiesen, dass Godfried 1096 2 zu Maestricht gelegene Mühlen an Bischof Otbert von Lüttich verkaufte (Wauters, Table chronologique des Diplômes imprimés concernants la Belgique 1, 601).

Eine andere Urkunde der Gräfin Ida von 1096 für Kloster Affighem bei Brüssel (Marneff, de, Cartulaire de l' abbaye d' Affighem p. 15) bestätigt die obigen genealogischen Daten. Ebenso in der Urkunde Ida's von 1098 für St. Bertin in Artois, welche ebenfalls nur im Drucke vorliegt. (Miraeus et Foppens, Opera Diplomatica, tome I, 79.) Einen weiteren Beleg bietet die Genealogia comitum Bulonensium (Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum, tome IX, 301), in welchem Gotfrieds Brüder die angegebenen Namen führen. Bezüglich des Siegelwappens des Herzog Godfried verweisen wir auf eine Abhandlung von De Ram, Notice sur un sceau inédit de Godefroid de Bouillon (Bullletins de l' Academie royale XIII, 1ére partie, p. 335.)

Das Siegel der Gräfin von Boulogne.

1201 August — Ida, Gräfin von Boulogne: Spitzovaler, normännischer Schild; Breite 2 engl. Zoll.; Höhe des Schildes, 3 engl. Zoll. eine Linie. *Portrait-Siegel*, ohne Wappen, ganze Figur, stehend; die linke Hand etwas horizontal gestellt, darauf ein Vogel (Falke?) Umschrift: Sigillum Comitisse Bolonie. (Paris, Archives Nationales, Section Historique, No. 1058.)

1201 August — Gegensiegel: Ida, Gräfin von Boulogne: Spitzovaler, normännischer Schild, Breite: 1 engl. Zoll. eine Linie; Höhe des Schildes 2 engl. Zoll. Im Schilde zwei mit dem oberen Schildrande gegenüber liegende, dreieckige Schilde, deren Ecken abgerundet sind. Im ersten Schilde: *drei Balken;* im zweiten: *drei Scheiben oder Pfennige*, je eine in die drei Ecken des Schildes gestellt. (Ibid, Archives Nationales, Section Historique, No. 1058 bis.)

Die Urkunde an welcher die eben beschriebenen Siegel und Gegensiegel hängen ist ein Heirathscontrakt zwischen Mathilde, Tochter des Reginald, Grafen von Boulogne und der Ida, Gräfin von Boulogne, dessen Gattin, und Philipp, Sohn und Thronfolger des Königs Philipp von Frankreich.

Es handelt sich hier um eine Schenkung an die Kirche von Munsterbilsen. Wie sehr die Bischöffe darauf ausgingen, für ihre Kirchen Grund und Boden, natürlich mit der dazu gehörigen, niederen Gerichtsbarkeit zu erwerben, bedarf ja keiner besonderen Nachweisung. [1]) Sie gelangten frühzeitig, durch die Munificenz der Könige und die Oblationen freier Grundbesitzer, [2]) nicht allein in den Besitz vieler einzelner Grundstücke, sondern auch ganzer, grosser geschlossener Complexe oder Höfe (Villae, curtes, curiae) und der mit denselben nothwendig verbundenen, auch polizeiliche Befugnisse gewährenden Herrenrechte, [3]) wie wir im vorstehenden Falle sehen. Von wem sollen die Bischöffe, in jenen vielen Städten, die älter waren als das betreffende Bisthum, Grund und Boden erworben haben, wenn nicht vom Fiscus und von freien Einwohnern. Der Weg, welcher dabei gewöhnlich beschritten wurde, war nun aber kein anderer, als dass sich der Freie, wohl oder übel, dem Bischofe commendirte und sein nunmehr allerdings geschütztes, aber auch unfrei werdendes Gut wieder zu Niessbrauch zurückempfing. So wollte es die fromme Sitte.

Linne war somit in 1096, nicht ein oppidum, sondern eine Villa.

Eine weitere Erwähnung von Linne befindet sich in der Urkunde von 1147. Ludgarde van Mereheim weiht mit ihren drei Söhnen, Conrard, Rutger und Dirick, dem Heiligen Remigius durch die Vermittlung Henrik II, Bischofs von Lüttich, acht mansi (96 Bünder Landes), von welchen 72 in der Villa Posterholt und 24 in Linne gelegen sind, deren Ertrag zur Erhaltung des Mönches in Herten, der immerwährend für die Geber beten sollte, zu dienen hat. [4]) Rutger van Merheim war wahrscheinlich der Vater der Beatrice van Merheim erwähnt in einem Acte von 1212, welcher folgt.

In demselben erklärt Gerhard, here van Wassenberg dass, mit der Einwilligung seiner Gattin, Beatrix, Tochter des verstorbenen

---

[1]) Das Bisthum Augsburg verfügte im Jahre 812 über 1507 Mansen; Salzburg erhielt zur Zeit Karls des Grossen etwas über 1600 Mansen geschenkt; der Besitz von Freising belief sich auf mehrere tausend Hufen. Das Gebiet welches Karl der Grosse 802 dem Erzbisthum Trier schenkte, betrug arrondirt etwa 10 Quadratmeilen. Nach Inama-Sternegg, Wirthschaftsgeschichte I. 292.

[2]) Heusler a.a. O. S. 97.

[3]) Zöpfel, Alterthümer II. 7.

[4]) Maastricht, Staatsarchiv, Urkundensammlung von Meersen und Publications de la Société Historique et Archéologique du Limbourg, tome 25, p. 100. No. 4.

Rutger van Merheim, der besagte Rutger der Kirche von Camp einen Hof genannt Regensenhuve (Regencenhoeve) geschenkt hat, der gelegen ist in dem Territorium der Villa von Linne, die, nach dem Tode des Rutger, Eigenthum des Gerhard geworden ist. Hier folgt diese von Lacomblet berichtete Urkunde.

»In nomine sanctae et individue Trinitatis. Gerardus, Dei gratia »dominus de Wassenberge, omnibus hoc scriptum legentibus ac »lecturis in perpetuum. Notum esse volumus, quod bone memorie »Rutgerus de Merheim, de bono consensu uxoris nostre Beatricis, »filie sue, et nostro, in villa que vocatur Linna, que post mor»tem ipsius in nostram translata est propietatem, pro remedio »anime sue et suorum predecessorum mansum unum, qui vocatur »Regenshuve, libere sine alicujus contradictione ecclesie Campensi »contulit. Ut autem hec donatio stabilis in perpetuum permaneat, »presentem paginam conscribi et sigilli nostri impressione fecimus »communiri, attestantibus viris, quorum hec sunt nomina: Adam »de Berge, Rutgeri Vegebosch, Herusmannus de Mercheim, Sibertus »de Massenrode, Bertramus de Horne, Henricus Smich et alii »quam plures. Acta sunt hec anno Domini incarnationis MCCXII. [1])

Rutger van Merheim ist somit der erste in der Geschichte bekannte Herr von Linne. Dieser Rutger war ein reichsunmittelbarer Vasall, aber zu gleicher Zeit, unter anderen Beziehungen, Vasall des Grafen von Looz und des Grafen von Holland. [2]) Er zeichnete sich in den Begebenheiten seiner Zeit in hervorragender Weise aus. [3]) Er war auch Vasall des Grafen von Geldern. [4]) Kluit nennt ihn in der oben angezogenen Stelle, ex intimis consilariis Comitis de Los. Dieser Titel wird bestätigt durch die Urkunden von Wolters. [5]) Nach der oben berichteten Urkunde starb er in 1212.

Beatrix, seine Tochter, Gattin des Gerhard van Wassenberg, erbte die Herrlichheit Linne und brachte sie in die Familie Van Wassenberg.

Aus Gerhard van Wassenberg gingen hervor: Gerhard II, here van Wassenberg, here van Linne, nach dem Tode seines Schwiegervaters, und Rutger. [6])

[1]) Lacomblet, Urkundenbuch, Band II, p. 23.
[2]) Ernst, M., Histoire du Limbourg, Band III, p. 390, Anmerkung 1.
[3]) Kluit, S., Hist. Crit. comit. Holland, I, part. I, p. 180 seq.
[4]) Butkens, Chr., Trophées de Brabant, p. 54 und Folge.
[5]) Wolters, Cod. Dipl. loss. Nos. 142 und 145.
[6]) Kremer, Akadem. Beiträge, III, diplom. num. 77. p. 99.

Gerhard II van Wassenberg heirathete in erster Ehe eine Gräfin van Kessel und in zweiter Ehe Elisabeth, Tochter Hendrik I, Herzog von Brabant, und Wittwe des Dierick, heren van Dinslaeken, ältesten Sohne des Grafen von Cleve, Dierick V. [1]) Gerhard II, here van Wassenberg und von Linne lebte nicht mehr im Monat September 1254, denn um diese Zeitperiode machte Elisabeth, seine zweite Gattin, eine Schenkung an die Kirche von Wassenberg für seine Seelenruhe: »quatuor maldra tritici apud Linne, »pro anima moriti sui domini Gerhardi bonae memoriae de Was»senberge... apud Linne anno 1254 mense Septembri. [2])

Gerhard van Wassenberg hinterliess, aus seinen beiden Ehen, mehrere Kinder in betreff welcher Näheres in *Ernst*, *Histoire du Limbourg*, zu ersehen ist; wir werden nur über die drei berichten welche wir für die Studie die uns beschäftigt, benöthigen:

1. Iutta van Wassenberg, welche folgt.

2. Reiner van Wassenberg dessen Existenz durch eine Urkunde der Abtei Herckenrode enthüllt wird. Es ist eine Urkunde aus dem Iahre 1269 des Willem, riddere van Hamal, here van Elderen. Walterus van Here, riddere, dapifer des Grafen von Looz, verkauft an die Abtei drei und zwanzig Bünder in Schalkhoven gelegenes feudales Land, mit Zustimmung seiner Gattin Marie (van Wassenberg) welche sie als Heirathsgut erhalten hatte und welche ihren eigenen Bruder Reiner, riddere, zum Vormund (mamburnus) hatte; nach dem Tode desselben erwählte sie ihren Gatten zum Vormund. [3])

3. Marie van Wassenberg, welche, nach dem Zeugnisse von Hemricourt (p. 45^{s}, c.) heirathete 1. Walter van Heers und 2. Guillaume de Waroux. Sie starb am 3 Dezember 1227 und wurde in der Kirche von St Remy in Alleur beigelegt. Auf dieselbe bezieht sich die obige Urkunde von 1269. [4])

Jutta van Wassenberg welche an erster Stelle genannt wird, war eine Tochter aus der zweiten Ehe des Gerhard II van Wassenberg. [5])

Vor seinem Tode hatte Gerhard II van Wassenberg seiner

---

[1]) Ernst, Histoire du Limbourg, III, p. 398 und Folge.

[2]) Butkens, Trophées, Preuves p. 77 und Gelenius in auctario Hist. S. Engelberti p. 373.

[3]) Daris, Not. sur les églises du dioc. de Liège, IV, p. 107 und Lüttich, Staatsarchiv, Bibliothek des Seminars, Urkundensammlung der Abtei Herckenrode II, fo 9.

[4]) Ernst, Histoire du Limbourg, III, pp. 406 und 407.

[5]) Spaen, Baron van, Groot Charterboek, sect. 3, No. 108.

Gattin, Elisabeth von Brabant, ein Witthum angewiesen, welches durch eine Urkunde des Walram IV, Herzog von Limburg, mit dem Datum vom 13 März 1253, bekannt ist. Linne bildet einen Theil dieses Witthums welches ihr in der Art gegeben wurde, dass sie und ihre Kinder sich desselben wie eines erblichen Besitzes erfreuen sollten. [1]) Et donavit predicte domine Elisabeth uxori suo suisque liberis jure hereditiario in perpetuum possidenda. [2]) Elisabeth von Brabant succedirte somit in die Herrlichheit Linne nach dem Tode ihres Gatten.

Am 25 November 1258 schloss Elisabeth mit Otto, Graf von Geldern, ein Uebereinkommen ab zur Schlichtung der Differenz welche sich zwischen ihnen in betreff des Ortes (opidum) Linne erhoben hatte: »Elisabeth, domina de Sprimont etc. quod dissensio... »de opido quod Linne vocatur, taliter sopita est, quod nos et »Jutta, filia nostra, propter hoc montem circumfossatum, qui »Miemekar nuncupatur, consanguineo nostro..... Ottoni comiti »Gelriae... contulimus... hoc adjecto, quod, cum *Jutta, filia* »*nostra, ad annos discretionis pervenerit*, si . . . ratum noluerit observare etc.« [2])

Der Text dieser Urkunde wurde von Wolters nicht richtig aufgefasst. »Linne, sagt er (Montfort p. 14), fût spécialement »cédée, par lettre du 25 Novembre 1258, à Otton, comte de »Gueldre, à la suite d'un différend qui avait existé entre lui et Elisabeth, dame de Sprimont.« Und Alphonse Wauters wiederholt in seiner *Table des diplômes, Bd. V. p. 191*, den Irrthum von Wolters. Der wirkliche Sinn des Aktes ist von Bondam in folgenden Worten gegeben: »Verdrag wegens eenige goederen bij Linne, »door Elisebeth, vrouw van Sprimont en weleer gravin van Cleef, »afgestaan aan Graaf Otto, *durch Elisabeth, herrin von Sprimont* »*und ehemals Gräfin von Cleve, abgetreten worden sind.*« — Der Text der Urkunde ist übrigens vollständig klar. Elisabeth von Brabant und Jutta. ihre Tochter treten nicht Linne ab, sondern montem circumfossatum qui Miemekar nuncupatur. Sie haben somit Linne behalten, denn eine Uebereinkunft in welcher ein Theil abgetreten würde, ohne dass der andere behalten wird, hat keinen Sinn.

Jutta war zur Zeit des Datums der Urkunde noch minderjährig.

[1]) Ernst, Hist. du Limbg., III, p. 393.
[2]) Bondam, Charterboek, No. 108, p. 532.

Da sie thatsächlich aus der zweiten Ehe des Gerhard van Wassenberg hervorgegangen ist, muss sie nach 1247 geboren sein. Die Einwilligung welche sie der Uebereinkunft nach Erlangung ihrer Majorität geben sollte, beweist ausserdem, dass Linne um diese Zeit ihr gehören sollte. *Jutta van Wassenberg succedirte daher in die Herrlichkeit von Linne.*

Nach Jutta van Wassenberg hört das was die Geschichtschreiber über Linne und dessen Besitzer veröffentlicht haben, auf, und es bleibt nur noch die Genealogie des Hauses Van Lynde oder Lynne die wir selbst in »De Navorscher« berichtet haben übrig. [1])

Diese Genealogie beginnt mit einem Arnold, riddere van Linne, welcher zum erstenmale in 1281 erwähnt wird. Aber wie soll man die Succesion dieses Herrn auf diejenige des früheren Geschlechtes beweisen? Wie soll man die Identität dieses Herrn herstellen und auf welche Weise Linne sein Besitz und seine Herrlichheit geworden ist? Diese Fragen werden wir in einer eigenen Arbeit besprechen.

Wo ist nun das Linne von dem es sich hier handelt gelegen?

Einige belgische Schriftsteller behaupten, dass diese Frage durch die weiter oben erwähnte Urkunde von 1147 definitiv gelöst sei, weil die in derselben genannten vier Oertlichkeiten Merheim, Posterholt, Linne und Herten in der Umgegend von Roermond liegen und deren Identität festgestellt sei.

Dies ist eine rein wilkürliche Behauptung. Weil vier Lokalitäten in ein und derselben Urkunde genannt werden, soll man daraus schliessen, dass alle vier neben einander gelegen sind und dass es in diesem Falle diejenigen Oertlichkeiten sind, welche in der Nähe von Roermond diese Namen führten.

Wir glauben nichts von alledem und wir werden uns erklären. *Herta* in der Urkunde von 1147.

Wo war dieser Ort gelegen?

Die zu besprechende Urkunde enthält eine Schenkung an eine Dependenz der Probstei von Meersen.

In 968 schenkte Gerberga, Königin von Frankreich, Gattin Louis IV, genannt d'Outremer, dem Kloster von St. Remi in Reims die Domaine Meersen mit seinen Dependenzen Cliema, Litta, Hertra und Angledura.

---

[1]) De Navorscher, 1892.

Cliemen liegt bei Valkenberg (Fauquemont)

Litta, bei Bois le duc. (Litten oder Litte erwähnt in der Urkunde von 1096?)

Angledura, ist Angleur bei Lüttich.

Aber *Hertra* welche Oertlichkeit ist dies?

Es ist hier zu bemerken, 1) dass die Schenkungen der Königin Gerberga und diejenigen der Ludgarde van Merheim in 1147 sich alle beide in St. Remy vollzogen haben — 2) dass in beiden Acten *Herta* und *Hertra* eine zur Probstei Meersen gehörige Oertlichkeit sind.

Die Form *Hertra* findet sich in dem Cartular von Meersen, a) Urkunde von 968 [1]); *b*) Urkunde von 1178 [2])

Die Form in der Urkunde von 1147, eingeschaltet zwischen den Daten von 968 und 1178, welche *Herta* lautet, kann somit nur ein Irrthum des Abschreibers sein für *Hertra*.

Miraeus sah in *Hertra*, Erthren bei Lüttich, die Herren Habets und De Borman, nach H. Schaepkens, finden in demselben Herten bei Roermond.

Wir stimmen diesen beiden Lösungen durchaus nicht bei. *Hertra*, gerade so wie *Hirtheren* [3]) ist nichts anderes als Herderen, zwischen Bilsen und Maastricht.

Als Beweis für diese Behauptung führen wir an:

1. Die orthographische Erklärung des Wortes ist mehr der Regel entsprechend, da das *r* der Endung *tra* in dem *deren* der heutigen Orthographie enthalten ist.

2. Herderen ist in der Nähe von Meersen selbst gelegen, was seine Abhängigheit von Meersen viel erklärlicher und viel verständlicher macht als diejenige von Herten bei Roermond sein würde.

3. Herten bei Roermond, wurde überdies ehemals von den Sires van Cuyck belehnt [4]) und man kann sich nicht erklären wie diese Oertlichkeit aus dem Besitze des Abtes von St. Remy in Reims hervorgegangen sein sollte.

4. Die Abtei Rolduc bezog die Zehnten von Herderen, auf Grund der ihr vom Grafen Adolf van Saphenberg, Sohn des Grafen

[1]) Publications de la Société Historique et Archéologique du Limbourg, tome I, p. 135.

[2]) Ibid., t. I. p. 138.

[3]) Wolters, Munsterbilsen, Urkunde von 1090, p. 46. Hirtheren wird daselbst wie in der Urkunde von 1096 neben Riempst erwähnt. Nun bildeten Riempst und Herderen nur eine Gemeinde.

[4]) Publications de la Soc. Hist. et Arch. du Limbourg, tome I, p. 137, note 1.

Adalbert, gemachten Schenkung, welche von Arnold I, Erzbischof von Cöln, am 12 der Calenden des Oktober 1140 bestätigt wurde [1]). Diese Thatsache erklärt vollständig — wenn es sich in der Urkunde von 1147 um Herderen handelt — warum der Abt von Rolduc Zeuge war bei der Schenkung der Ludgarde van Merheim, eine Thatsache welche keinen Sinn hätte, wenn es sich um Herten bei Roermond gehandelt hätte.

LINNE.

Linne, welches in der Urkunde von 1147 erwähnt wird und wo Ludgarde van Merheim Mansen besass, ist offenbar dieselbe Oertlichkeit wie diejenige welche sich in der eingangs berichteten Urkunde von 1212 befindet.

Beatrix van Merheim in dieser Urkunde von 1212 war sicherlich die Tochter des Rutger van Merheym erwähnt in der Urkunde von 1147. Sie heirathete Gerhard van Wassenberg, welcher durch diese Heirath in den Besitz von Linne kam. Linne gehörte noch den Van Wassenherg in 1253. Am 13 März dieses Iahres verfügt Gerhard van Wassenberg über dasselbe als Theil des Witthums für Elisabeth van Brabant, seiner Gattin in zweiter Ehe [2]).

Linne kam in den Besitz von Iutta einer aus der Heirath Gerhard II van Wassenberg und der Elisabeth van Brabant hervorgegangenen Tochter und wurde am 24 November 1258 der Gegenstand eines Vertrages mit Otto, Grafen von Geldern, den wir eingangs dieser Studie ausführlich besprochen haben.

Aber welches war dieses Linne? War es Linne bei Roermond oder Linne bei Bilsen?

Wolters (Montfort) hat in demselben Linne bei Roermond gesehen.

Der gelehrte Ernst hat die Frage nicht gelöst. Er sagt: »Comme »cet endroit, qui était situé au comté de Gueldre (car je le »reconnaîtrais plustôt dans le village de Linn, a cinq quarts de »lieue de Ruremonde que dans la petite ville de Linne au ci-devant »électorat de Cologne) était une propriété limbourgeoise de Gerard »de Wassenberg, mari d' Elisabeth etc. etc.«

Mr. Ernst sagt qui était situé au comté de Gueldre, weil er Linne mehr in dem Dorfe Linne bei Rurmund als in dem kleinen im ehemaligen Churfürstenthum Cöln gelegenen Städtchen Linn

[1]) Compte rendu de la Commission royale d'histoire t. IX, p. 108.
[2]) Ernst, Histoire du Limbourg, t. VI, p. 247.

erkennen würde; aber es ist klar dass er die Frage nicht gelöst hat, er würde es nur *erkennen, möchte es wiederfinden* vielmehr in einer Oertlichkeit bei Rurmund als irgend wo anders. Er sagt somit nichts Positives und die Phrase *qui était situé au comté de Gueldre* hat offenbar zur *Bedingung sine qua non* dass er den Ort in Linne bei Rurmund erkennen würde.

Mr. Ernst war etwas weiter abermals ungenau. Linne kommt nicht von Gerhard van Wassenberg her, sondern von seiner Gattin Beatrix van Merheim.

Die Benennung opidum welche Linne in der Urkunde von 1258 führt, hat uns lange zögern machen in diesem Linne, das Linne bei Bilsen zu erkennen. Aber, wenn man in Betracht zieht, dass sicherlich das Linne in der Urkunde von 1212 dieselbe Oertlichkeit ist wie diejenige in der Urkunde von 1258; wenn man bedenkt, dass in 1212 der Ort noch den Namen einer Villa führt, dass von 1212—1258, nach 46 Iahren, die Verwandlung in *opidum* in dieser weit zurück gelegenen Zeit kaum annehmbar ist, wenn man sieht dass Ernst selbst, trotz der Benennung opidum in 1258, eher zugibt dass Linne ein Dorf bei Roermond sei, als die kleine Stadt des Churfürstenthums Cöln und sich nicht um den Titel *opidum* bekümmert, glaubten wir nicht mehr vor der Schwierigkeit halten zu müssen welche dieser Titel zu stellen scheint.

Es ist somit zu constatiren dass Herr Ernst in den Text der Urkunden von 1147 und 1212 mehr Vertrauen gesetzt hat als in denjenigen der Urkunde von 1258 in welcher Linne als *opidum* benannt wird.

Es steht ferners fest, dass das in den drei oben angezogenen Urkunden vorkommende Linne ein und dieselbe Oertlichkeit ist, ein Besitz der Familie Van Merheim, denn die Ausstellerin der Urkunde von 1258 war Elisabeth van Brabant, Wittwe Gerhard II van Wassenberg, welcher Linne als einen Theil ihres Witthums bestimmte, dasselbe Linne das sein Vater Gerhard I von Rutger van Merheim geerbt hatte.

In der Urkunde von 1212 erklärt Gerhard I, here van Wassenberg, mit Einwilligung seiner Gattin Beatrix, Tochter des verst. Rutger van Merheim, dass der besagte Rutger der Kirche von Camp einen Hof genannt Regensenhuve geschenkt hat, der gelegen ist in dem Territorium der Villa von Linne (in villa quod vocatur Linna), die nach dem Tode Rutgers Eigenthum des Gerhard geworden ist.

Da nun das in den obigen drei Urkunden erwähnte Linne ein und dieselbe Oertlichheit ist, so ist man berechtigt anzunehmen dass Bondam, welcher den Text der Urkunde von 1258 reproducirt hat und darin das Linne, das in 1212 eine Villa genaunt wird in ein opidum verwandelt hat, einem Uebersehen zum Opfer gefallen sein muss, da sich in der damaligen Zeitperiode eine Villa innerhalb 46 Iahren kaum zu einem opidum entwickelt haben konnte.

Es ist demgemäss eine Thatsache, dass das in den Urkunden von 1147, 1212 und 1258 repräsentirte Linne eine Villa war.

Unter *Villa* verstand man im frühen Mittelalter grosse geschlossene Complexe oder Höfe (Villae, curtes, curiae) und die mit denselben verbundenen Herrenrechte d.h. mit eigenthumsrechtlicher Gerichtsbarkeit.

Wenn es daher eine Thatsache ist, dass unser Linne eine Villa war, so müsste man es folgerichtig unter dieser Benennung auch in anderen Urkunden des vorliegenden Zeitalters wiederfinden.

Thatsächlich, hat Herr Ernst übersehen, dass in der Schenkungsurkunde der Ida, Gräfin von Boulogne, a. d. I. 1096 ein Linne den Namen einer Villa führt, und daher mit dem in den Urkunden von 1147, 1212 und 1258 erwähnten Linne identisch hätte sein können.

Die Gelehrten von Beruf lassen in strittigen wissenschaftlichen Fragen gerne ihr Licht leuchten, aber ob sie etwas zur Lösung derselben mit ihren von einander abweichenden Theorien beigetragen haben, bleibt in vielen Fällen ein dunkler Punkt, und doch betrachtet ein jeder derselben seine abgegebene Meinung als unfehlbare Wahrheit! Dies beweist wieder einmal in schlagender Weise, Baron Sloet in seinem Urkundenbuch der Grafschaften Geldern und Zutphen. Dort bekundet er in 1212, Gerhard I, here van Wassenberg, als Herrn von Linne (bei *Crefeld*), während er *dasselbe* Linne, diesmal in *Limburg* gelegen, in einer anderen Urkunde seines Werkes dem Erzbischof Philipp von Cöln, in 1188, im Kaufe zuspricht, ohne den Verkäufer zu nennen, der allerdings in dieser Urkunde nicht erwähnt wird [1]). Er verwechselte also das Linne der Van Wassenberg mit dem Linne bei Crefeld, welch letzteres, wie wir nun wissen, den heren van Linne gehört hatte, und von Otto van Linne und seinem Bruder Gerlach zwischen

[1]) Sloet, Baron L. A. I. W., Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutfen tot op den Slag van Woeringen, 5 Juni 1288 I, No. 374, II, No. 812 und III p. 1143.

1169—1191 an den Erzbisschof Philipp von Cöln verkauft wurde [1]). Dieses Linne wird in der Urkunde ein Allod genannt.

Unsere zwingende Beweisführung erhält kräftige Unterstützung von Niemand Geringerem als Herrn Ernst selbst. Er reproducirt in seiner Histoire du Limbourg eine Urkunde welche uns den Schlüssel gibt zur entgültigen Lösung der Frage in betreff der geographischen Lage des Linne das von den Van Merheim auf die Van Wassenberg überging.

Es ist der Act von 1213 durch welchen Gerhard van Wassenberg und seine Gattin Beatrix die Schenkung ihres Vaters, Rutger van Merheim an die Kirche von Camp die derselbe von seinen Gütern in *Blerik* gemacht hat, billigen und bestätigen. Hier ist der Act:

Gerardus de Wassemberg, ducis de Lymburg filius....

Notum igitur facimus omnibus presentem paginam inspecturis, quod cum bone memorie vir nobilis Rutgerus de Merhem, pia ductus consideratione, spontaneam fratrum cenobii Campensis attenderet paupertatem, bona sua quecunque in Blereke possidebat cum omnibus pertinentiis suis memorate contulit ecclesie, amicos sibi per hoc facere cogitans, a quibus in tabernaculo reciperetur eterne felicitatis. Cuius pie donationi nos et uxor nostra Beatrix eius filia, quam eadem bona iure hereditario contingere videbantur, ex animo congaudentes, eam gratanter acceptavimus et nostro ipsam favore confirmavimus et assensu. [2]) Aus diesem Acte geht hervor, dass die, ein Jahr zuvor, in 1212, von Rutger van Merheim an die Kirche von Camp gemachte Schenkung von einem mansus (12 Bünder) »qui vocatur Regensenhuve in Villa quod vocatur Linna« in der Villa Linne gelegen ist, und der Act von 1213 sagt, dass dieser mansus den in *Blerik* gelegenen Gütern des Rutger entnommen worden ist, folglich gehörte das hier in Frage stehende Linne zu den in Blerik gelegenen Gütern des Rutger van Merheim. Das ist klar und deutlich. Wo aber ist die Oertlichkeit genannt Blerik gelegen?

Es muss zuvörderst eine Oertlichkeit Blereijk sein die bei Linne gelegen ist oder, umgekehrt, ein Linne das in Blereijk seine Lage hat. Blereijk heisst Bij den Eyck (bei der Eiche), durch Zusammenziehung (Contraction) Blereijk.

---

[1]) De Navorscher 1908, Urkundliches über die Van Lynden, VI, erste Seite.

[2]) Ernst, Histoire du Limbourg, VI, No. 124.

Es gibt mehrere Oertlichkeiten dieses Namens. Ein Blerick gehört zu der Gemeinde Maasbrée und liegt 28 Kilometer nördlich von Rurmund, im heutigen holländischen Theil von Limburg, und war der Besitz der heren van Borne. In 1219 überträgt Otto van Borne mit seiner Gattin Petronella und seinen Kindern, mit Zustimmung seines Lehensherrn, Arnold, Graf van Looz, das Patronatsrecht der Kirche von Blerik und die Gerichtsbarkeit daselbst an die Abtei Averbode.[1]) In dieser Gegend gibt es aber keine Oertlichkeit namens Linne. Dies kann daher nicht das gesuchte Blerick sein.

In der Gemeinde Westherck liegt eine Oertlichkeit namens Blereyk. Dieses Westherck ist identisch mit dem heutigen Herck-la-Ville und ist 26 Kilometer im Vogelflug von Linne (Martenslinde) entfernt. In dessen Umgegend ist aber kein Ort namens Linne gelegen. Dies hier gemeinte Blereyk kann daher nicht das gesuchte sein, denn der in Frage stehende mansus in Linne lag, nach dem Act von 1213, in den Gütern des Rutger van Merheim zu Blereyk.

Das von Ernst angezogene Linne liegt 5 Kilometer westlich von Roermond und die anderen Orte namens Blereyk sind mehr als 26 Kilometer nördlich von Roermond entfernt. Aber südlich von diesem Linne, in einer Entfernung von ungefähr 15 Kilometer ist ein Eyck (Maeseyck) und Alden Eyck, durch Contraction Blereyck. Da aber unser Linne nach dem Act von 1213, *in* den Gütern von Blereyk gelegen war und dieses Blereyk 15 Kilometer von Roermond entfernt ist, so kann es unmöglich das gesuchte Blereyk sein.

Man muss hier mit dem Dichter ausrufen: »Warum mit den Blicken in die Ferne schweifen, das Gute liegt so nahe. Thatsächlich liegt in der Gemeinde Linne (Martenslinde) eine Oertlichkeit genannt Eyck bij den Eyck, durch Contraction Blereyk, woaus man mit Sicherheit schliessen kann dass dieses Blereyck identisch ist mit dem in dem Act von 1213 genannten Orte gleichen Namens weil es in der Gemeinde Martenslinde liegt.

Wenn Gerhard van Wassenberg in dem Act von 1213 Sohn des Herzogs von Limburg genannt wird so hat hier das Wort filius den Sinn als Enkel. Thatsächlich war Gerhard der Enkel

[1]) Publications Historiques et Archéologiques du duché de Limbourg, VII, pp. 302 t. 310 und VIII, pp. 304 t. 308.

des Herzogs von Limburg wie auf der dieser Arbeit beigelegten Tafel II ersichtlich ist.

Sloet theilt die von ihm in seinem Urkundenbuch vorgeführten Oertlichkeiten welche den Namen Linne führen in zwei Partien ein: a) Linne bei Crefeld und b) Linne in Limburg (III, p. 1143).

Wir lassen dieselben hier in chronologischer Ordnung folgen.

Linne, Limburg.

943 — *Linne* erscheint hier als Oertlichkeit, während die mit demselben erwähnten Willere und Fischelo als *Villae* genannt werden (I, No. 84).

1057 Oct. 30 — Die Kirchen von Berg an der Niers und *Linne* werden hier erwähnt (I, No. 171).

XII Iahrhundert — Es ist hier die Rede von dem Einkommen der Kirche zu U. L. F. in Aachen, und dass die nona von Haslo, von *Linne* und von Swalmen zu dieser Kirche gehören (I, No. 200).

1188 — Erzbischof Philipp von Cöln kauft das Allod von *Linne. Hier verwechselt Sloet ein vermeintlich in Limburg gelegenes Linne mit dem Linne bei Crefeld, das der Erzbischof von Ritter Otto van Linne und seinem Bruder Gerlach Kaufte* (I, No. 374).

1223 — Iohannes, Plebanus de *Linne.* Wahrscheinlich Linne bei Roermond (I, No. 471).

1230 — *Linne* bei Roermond, da der Plebanus von Roermond und der Advocatus dieses Ortes unter den Zeugen erscheinen (II, No. 532).

1277 Dez. 12 — Hendrik van Montfoort, ehemals Bischof von Lüttich, erklärt dass Reinald, Graf von Geldern, Herr sei von seiner Burg Montfoort, von Nieuw-Stad, genannt Elsene, von *Linne* und von den Villae Echt, Vlodorp, Roosteren, Posterholt und Odilienberg. Dieses Linne war ein opidum und dürfte wohl identisch sein mit demjenigen von 1230 (II, No. 986 und 992).

1258 Nov. 25 — Uebereinkommen zwischen Otto, Graf von Geldern, und Elisabeth von Sprimont, Gattin in zweiter Ehe des Gerhard II von Wassenberg, und ihrer Tochter Iutta in betreff des opidum Linne (II, No. 812). *Hier versetzt Sloet das Linne der Van Wassenberg — nicht nach Geldern — sondern nach Limburg.*

Linne bei Crefeld.

1155—1165 — Einkommen der Abtei Deutz. Unter Anderen:

De *Linne* solvit in festo s. Michaelis XXII maldra bracü, VI maldra caseorum, ova D. C. etc (I, No. 302). Dies ist ganz richtig das Linne bei Crefeld.

1212 — Gerhard, heer van Wassenberg, erklärt dass der Vater seiner Gattin, Rutger van Merheim, einen im Territorium der Villa von Linne gelegenen mansus, genannt Regencenhoeve, der Kirche in Camp geschenkt habe (I, No. 430). *Hier verwechselt Sloet das von ihm in 1258 nach Limburg versetzte Linne der Van Wassenberg mit dem Linne bei Crefeld!*

Die Verwirrung welche Sloet in betreff der geographischen Lage des Linne der Van Wassenberg angestiftet hat ist, wie ersichtlich, vollständig, dennoch unterstützen seine diesbezüglich angezogenen Urkunden unsere Beweisführung über diesen Punkt in indirekter Weise, da sie darthun, dass, ausser dem Linne der Van Wassenberg, keines der in diesen Urkunden erwähnten Linne den Namen einer Villa führte, welche Thatsache unsere Annahme bekräftigt, dass das Linne von 1212 identisch ist mit dem Linne von 1096, da letzteres thatsächlich eine Villa genannt wird, und folglich auch identisch ist mit dem Linne bei Bilsen, dem heutigen Martenslinde.

Es sprechen übrigens zahlreiche Gründe dafür, dass es sich in der Urkunde von 1258 um das bei Bilsen gelegene Linne handelt.

1. In den Urkunden der Deutsch-Ordens- Ballei Alten-Biesen (Vieux-Joncs) heisst Martenslinde einfach *Linne.*

2. Linne war ein Limburger Besitz, man muss es daher vielmehr in Limburg als in Geldern suchen.

3. Die Urkunde von 1212 enthüllt die Existenz von *Regenshuve* in welchem wir *Rijckhoven* bei Bilsen sehen.

4. Die Urkunde von 1258 spricht von *Miemekar*, welches wir für *Mumerke* bei Bilsen halten.

5. Linne war ein Besitz der Familie Van Merheim welche, nach dem *Livre des fiefs du comté de Looz*, in der Umgegend von Bilsen ihre Wohnplätze hatte und durch die Vornamen Thomas, Walter, Johan und Gisbert daselbst repräsentirt war. Diese Vornamen sind identisch mit den ersten Generationen der Van Lijnde von Spauwen bei Bilsen, dieselben Van Lynde von denen wir nachgewiesen haben dass sie Herren von Martenslinde waren.

6. Bei Bilsen befand sich ein Ort welcher den Namen *Merhem* führte.

7. Die Schenkung der Ludgarde van Merheim in St. Remy 1147, zu Gunsten des Mönches in *Hertra* wird vollständig klar und verständlich, wenn Linne bei Bilsen liegt, nicht weit von Herderen.

8. Nach Lambrecht, Sohn des Thomas van Linne, führten die Van Lijnde von Spauwen nicht mehr den Titel von heren van Lijnde, ein Verfall der Familie der sich durch den gleichzeitigen Verfall der Van Merheim, aus denen sie hervorgegangen sind, erklärt.

Drei Oertlichkeiten der Urkunde von 1147 befinden sich somit in der Grafschaft Looz, Herderen, Linne und Merheim, alle drei in derselben Gegend. Wenn man in diesem Act auch Posterholt, als in Geldern liegend, findet, so kann dies nicht befremden. Rutger van Merheim war thatsächlich nicht nur Reichsvasall, sondern Rath und Vasall des Grafen von Looz, was seinen Besitz in dieser Grafschaft erklärt, Vasall des Grafen von Holland, [1] und Vasall des Grafen von Geldern was seinen Besitz von Posterholt erklärt. [2] Nach Sloet war übrigens Posterholt auch ein Limburgischer Besitz. [3]

DIE HEREN VAN LINNE.

Arnold riddere van Linne.

wird in folgender Weise erwähnt:

1281 Ar. riddere van Linne
1285 Linne, Ar. riddere
1287 Linne, Ar. riddere
1288 Linne, Ar. riddere

Dieser Arnold entrichtet nach dem Einnahme-Register der Deutsch—Ordens—Ballei Alten—Biesen verschiedenen Grundzins zwischen den Iahren 1281—1288. [4] Nach dem letzteren Iahre wird er in diesem Register nicht mehr erwähnt.

Der Sinn des Wortes riddere in den vier Citaten ist identisch. Er bezieht sich einfach auf den Titel eines Ritters. Die Stellung jedoch des Wortes *riddere* in diesen Citaten gibt Raum zu verschiedener Auslegung.

Das Wort *miles* zwischen den Taufnamen und den Familien-

[1] Kluit, Hist. Com. Hollandiae, Bd. I, erster Theil, p. 180 und namentlich 2ter Theil Excursus IX.

[2] Ernst, Histoire du Limbourg, t. III, p. 390, note 1.

[3] Sloet, Baron L. A. I. W., Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutfen, No. 992.

[4] De Navorscher, 1892, Urkundliche Belege a, p. 446.

oder Ortsnamen gestellt, bezeichnet das Eigenthumsrecht eines militairischen Gutes, die Eigenschaft eines *ingenuus*, bedeutet also so viel als heer van; während *miles*, hinter den Familiennamen gestellt, das Zeichen des Ranges eines Ritters ist. Der Unterschied, in den mittelalterlichen Zeiten, zwischen *miles* und *dominus*, Ritter und Herr, bestand ohne Zweifel darin, dass der Ritter eine Gerichtsbarkeit zu Lehen hatte, während der Herr eigenthumsrechtliche Gerichtsbarkeit besass. [1])

Die neuere Auslegung ist jedoch die, dass nachgeborene Söhne aus dynastischen Häusern das miles in die Mitte zwischen den Tauf- und Familien- oder Ortsnamen stellen, [2]) was übrigens auf dasselbe hinausläuft wie die erstere Erklärung. Bei beiden handelt es sich um den Herrentitel. Bei der ersten, auf Grund des Eigenthumsrechtes eines militairischen Gutes, bei der zweiten, in Folge von Geburtsrecht.

Arnold war daher, nach der zweiten Auslegung ein nachgeborener Sohn eines Herrn oder Dynasten — ein Ausdruck der in Parenthese gesagt in der Urkundensprache fehlt.

Die verschiedene Stellung des Wortes *riddere* in den vier Citaten deutet ferners darauf hin, dass, nach dem Iahre 1281, ein Ereigniss, eingetreten ist, welches Arnold veranlasst hat die Stellung des Wortes *riddere* präciser zu gestalten, und das darin bestand, dass Arnold seine Herrenrechte auf Linne angetreten habe; denn die drei anderen Citate sagen: in Linne, Arnold, der Ritter d.h. Arnold, der Ritter von Linne, welcher Linne besass.

In den urkundlichen Belegen auf Seite 447 des Navorschers sieht man zu wiederholtenmalen erwähnt: Lambrecht van Linne, h. van Linne. [3]).

Und wenn man einigen Zweifel hegt über die Auslegung welche man der Abkürzung h. für Herr geben soll, so nehme man die Urkunde aa., wo man voll ausgeschrieben liest: Lambrecht *heren* Moes son van Linne, [4]) dann, gg.a., Lambrecht *heren* Moys son van Linne, [5]) und gg.b. Moys *heren* Lambrechts son van Linne. [6])

In den angezogenen Akten ist die Eigenschaft als *heer van*

---

[1]) Spaen, Baron van, Inleid. tot de Geschied. van Gelderland, IV, p. 178.
[2]) Eltester Görz, Mittelrheinisches Urkundenbuch, Bd. II, Vorwort, p. LXXIXX.
[3]) De Navorscher 1892, Urk. Bel., p. 447.
[4]) De Navorscher 1892, Urk. Bel., aa. p. 448.
[5]) Ibid., gg. a. p. 451.
[6]) Ibid., gg. b., p. 452.

Linne in klarer Weise dem Arnold, Thomas und Lambrecht, welche die ersten Generationen der Van Linne in der genealog. Geschichte dieses Geschlechtes in De Navorscher bilden, beigegeben.

Lambrecht, oder vielmehr Thomas, Sohn des Lambrecht, ist der letzte welchen wir als heren van Linne finden.

Die nach den Urkunden der Abtei Munsterbilsen und der Deutsch-Ordens-Ballei Alten-Biesen entworfene, eben erwähnte Genealogie der Van Linde van Spauwen, beweist ausserdem zu genüge, dass es sich in den obigen Acten um Martenslinde und nicht um irgend ein anderes Linne oder Linde handelt.

Dass Thomas van Linne, here van Linne, der Sohn des Arnold, riddere van Linne, war, ist hinlänglich bewiesen durch die Erbnachfolge des Thomas in der Herrlichheit Linne und durch den Titel *here* welchen er führt, der gleichbedeutend ist mit Ritter, dem Titel des Arnold, und daher von letzterem herkommend.

Wie erwähnt, war Lambrecht van Linne der letzte des Geschlechtes der im Besitze von Linne war, und da die Aebtissin von Munsterbilsen dessen Nachfolger in dieser Herrlichheit war, so geht man mit der Annahme nicht fehl, dass sie diesen Besitz durch Kauf, Schenkung oder Erbfolge von Lambrecht erworben hatte. Thatsächlich finden wir, dass die Van Lijnne nach Lambrecht, d.h. circa nach 1330, nicht mehr Herren von Linne, sondern Vasallen der Aebtissin von Munsterbilsen, Herrin von Linne, waren. [1]) Diese Mehrung des Besitzes kommt von nun an auch im Siegelwappen der Aebtissin zum Ausdruck: Gespalten, mit rothem Schildhaupt; vorn, in Gold, fünf rothe Leisten (Looz); hinten, in Silber ein natürlicher *Lindenbaum* (Lijnde).

Die Schöffen von Bilsen (Munsterbilsen) führen, 1468, ebenso diese heraldischen Stücke in ihrem Siegelwappen: parti; au 1er coupé; a, un saint, tenant un glaive, passant à d.; b, *un arbre terrassé;* au 2e *un burlé.* L..... illom opidi se libertatis blisiensis. [2])

Aus den obigen Zusammenstellungen und Ausführungen geht hervor dass Linne (Martenslinde), nicht eine Lehensherrlichheit,

---

[1]) Johannes de Linne feodalis abbatisse et Wilhelmus filius Wilhelmi de Linde, feodalis domine abbatisse Bilsiensis (Hasselt, Staatsarchiv, Munsterbilsen Vol. 4, p. 10). Feodales in Munsterbilsen, et Wilre, Amelsdorp, Bylsen et Spauden investiti anno m^{o}cccxc^{o} (1390). Item Wilhelmus de Linde de Vletingen de j bon. terra sita inter Wilre et Amelsdorp prope herwech; idem iiij virg. prati sitas in pratis Kothem (Ibid., St. Arch.. Munsterbilsen, Adelskapitel, Reg. I, fo. 77).

[2]) Raadt, I. Th. de, Sceaux des Pays-Bas, I, p. 256.

sondern eine Herrlichheit mit *eigenthumsrechtlicher Gerichtsbarkeit* war, dass sie in den Besitz des Gerhard, here van Wassenberg, Enkel des Herzogs von Limburg, durch seine Heirath mit Beatrix Tochter des Rutger van Merheim, vir nobilis, kam, und dass schliesslich Judith oder Jutta, Tochter Gerhard II van Wassenberg aus seiner zweiten Ehe mit Elisabeth van Brabant, in die Herrlichheit succedirte, die auf die Nachkommen aus ihrer Heirath mit Arnold van Millen alias De Busco alias Van Linne überging, und, gegen 1330 in den Besitz der Aebtissin von Munsterbilsen kam.

Het Geslacht SNELLEN

DOOR

N. J. M. DRESCH.

Het geslacht Snellen [1]) heeft in den loop der eeuwen in ons land steeds een bijzondere vermaardheid gehad. Tal van hoogbegaafde mannen, ontsproten uit dit geslacht, vervulden in verschillende plaatsen gewichtige ambten. De Snellens zijn bovendien verwant aan vele bekende families, waaromtrent reeds het een en ander in boekwerken of tijdschriften is gepubliceerd geworden.

Voor de beoefenaars der genealogie kan het ongetwijfeld van veel belang zijn het een en ander omtrent genoemd geslacht mede te deelen.

Reeds in deel V (blz. 271) van de »Navorscher« werd naar bizonderheden omtrent het geslacht Snellen gevraagd, maar totnogtoe werd slechts weinig aangaande deze familie bekend. Een enkele maal zag men in de »Navorscher« en in het »Alg. Ned. Familiebl.« een korte mededeeling, doch een meer aaneengeschakelde genealogie verscheen tot nog toe niet.

Wel moet er een Ms genealogie Snellen zijn geweest, die in het bezit was van Dr. G. D. J. Schotel en waaruit eenige mededeelingen zijn geput in »Geschied-, Letter- en Oudheidkundige uitspanningen«, Utrecht 1840 (Beschrijving slot Develstein), maar het is mij niet gelukt den tegenwoordigen bezitter ervan te ontdekken. Dat genoemde genealogie veel meer bevatte, dan hijzelf eruit heeft medegedeeld, acht ik niet waarschijnlijk. Er was toch alle aanleiding voor hem om in deze zoo volledig mogelijk te zijn.

Hetgeen thans hieronder volgt is de vrucht van langdurige

---

[1]) Het wapen van het geslacht Snellen geeft Rietstap in zijn »Armorial General« II aldus op: De sin. à deux levriers courantes d'arg., coll. d'or, l'un sur l'autre; c.: un lévrier de l'écu, iss.

Toen het Gemeente-Museum van Rotterdam nog niet in zijn tegenwoordige localiteiten was gehuisvest, was daar een groot geschilderd wapen aanwezig; thans vond ik het niet meer bij de vele aldaar tentoongestelde familiewapens. Wèl is er nu een kleiner geschilderd wapen.

nasporingen in verschillende archieven en bibliotheken. Doop-, trouw-, overlijdensregisters en grafboeken waren de voornaamste bronnen waaruit de bouwstoffen werden bijeengegaard, terwijl in het bizonder nog vermelding verdienen de lidmatenboeken, berustend in het archief der Remonstrantsche Broederschap te Rotterdam, die menige onduidelijkheid ophelderden.

* * *

Willem Snellen, geb. ± 1515, meester of regent van het gasthuis te Breda in 1571 en 1572, † aldaar vóór 1580.

Hij huwde:

Elisabeth Ruysseners.

Kinderen:

Pieter Snellen, geb. te Breda, Tienman in 1593 en 1594.

Huwde:

Elisabeth Mercelisdr. van Deurne.

Kinderen:

Bartholomeus Peter Snellen, geb. te Breda, Lid van de Tien-Raden 1610—'11, schepen in 1615 en '16. Buitenvader of regent van het Weeshuis in 1621 en '23 en in 1624 burgemeester van Breda.

Huwde:

Maria van Giffen † 1660, d. van ... *van Giffen*, tienman van Breda in 1594, en *Christina Woutersd. Van Haren.*

Kinderen: *a.* Willem, *b.* Elisabeth,

a. Mr. *Willem Snellen*, z. van Bartholomeus Peter Snellen en Maria van Giffen, geb. te Breda 16..., burgemeester in 1637—'38, '41—'42, '48—'50, '61, '64, '68, '70—'71 en '75, schepen in 1640, '44, '45, '65, '66, '67, '72, '73 en '76.

Huwde:

Catharina Verhoeven [1]).

Kinderen: *a.* Jan, *b.* Pieter.

b. *Elisabeth Snellen*, d. van Bartholomeus Peter Snellen en Maria van Giffen.

Huwde:

Jan Crillaerts [2]), z. van Jan Jacobsz. Crillaerts en van ... Van Grientsven Hendriksd.

---

[1]) Er waren in het bezit van *Dr. G. J. D. Schotel* aanteekeningen betreffende het geslacht *Verhoeven.* Zie *Geschied-, Letter- en Oudheidkundige Uitspanningen.* Utrecht, *L. E. v. d. Bosch & Zn*, 1840, blz. 107, noot 51.

[2]) Is ook burgemeester van Geertruidenberg geweest.

Pieter Snellen [1]), Drost der Heerlijkheid Oosterhout, geb. te..... 1648, † te..... 1698.

Huwde (1673):

Anna Hennequin, geb. in 1650 te Toulouse, † te Breda 1740. Zij was in 1672 onder Lodewijk XIV, wegens den godsdienst, naar Breda gevlucht.

Kinderen: *a.* Willem, *b.* Hendrik, *c.* Maria, *d.* Anna, *e.* Bartholomeus, *f.* Pieter en *g.* Paulus.

a. Pieter Snellen, z. van Willem Snellen en Catharina Verhoeven, † te Breda in 1729 [2]). Hij was schepen te Breda van 1718—'21 en burgemeester van 1722—'24 en 1726—'29.

b. Jan Snellen [3]), z. van Willem Snellen en Catharina Verhoeven, geb. te Breda...., huwde in April 1680 te Rotterdam Margaretha van Muyen (Muyden), [waarschijnlijk een d. van Rijkaart van Muyen (Muyden) [4]), begraven in graf 124 in de Fransche of Waalsche kerk, aan de Hoogstraat, hoek Roode Zand, te Rotterdam op 1 Dec. 1708; volgens het grafboek bereikte hij den leeftijd van 58 jaren], geb. te Rotterdam 1659 en † aldaar in Febr. 1753 (begraven in graf 124 in de Fransche of Waalsche kerk).

Genoemde Jan Snellen was in 1673 kapitein bij onze Zeemacht. Men vindt hem bij verscheidene groote zeeslagen vermeld. Koning Willem beloonde hem voor zijne dappere, stoutmoedige daden door hem in 1690 tot schout-bij-nacht te bevorderen [5]). Deze post vervulde hij tot de dood hem plotseling aan boord van zijn oorlogsbodem voor de haven van Torbay (Engeland) in den nacht van 24 op 25 Aug. 1691 overviel. Zijn ingewanden zijn te Paignton in de parochiekerk begraven, terwijl zijn lijk naar Rotterdam overgebracht en aldaar met veel luister werd ter aarde besteld in de Fransche of Waalsche kerk. [6])

In de kerk te Paignton bevindt zich een houten wapenbord met het volgende opschrift:

---

[1]) Zie het in de vorige noot aangehaalde werk van Dr. Schotel, blz. 73 en 108.

[2]) Zie: »Beschrijving van Stad en Lande van Breda«, pag. 245 kol. I.

[3]) Zie: Jhr. Mr. J. C. de Jonge »Het Ned. Zeewezen«, deel III, blz. 204, 211, 213 en 261; deel IV, blz. 701.

[4]) Op de Markt te Rotterdam woonde in 1694 Richard van Muyden, zie: G. van Reyn: »Geschiedb. Beschrijv. der stad Rotterdam« deel I, blz. 155.

[5]) »Alg. Ned. Familieblad« 1883 No. 23 blz. 2.

[6]) Uit een ontvangboek der Fransche of Waalsche kerk: »1691. Van de wed. van den heer Snellen, schout bij nacht van Hollant, voor 't ophangen van desselfs wapenbordt met banderolle f 290.—.«

»Heire lyeth the Heart and Bowels of the right honourable, most worthy, and highly esteemed John Snellen, Rear Admiral of Holland and West-Friesland, who dyed the XXiiii of August, M. D. C. XCI.«

Het wapen, dat op het wapenbord staat geschilderd, is van sabel, met twee hazenwindhonden van zilver; het helmteeken is een hazenwind van zilver.

Het grafschrift, dat in de Fransche of Waalsche kerk te Rotterdam was aangebracht, wordt in het handschrift getiteld »Rotterdamze aanteekeningen, behelsende de oudste keuren, oude gebruiken, geschiedenissen, t'zaamen gestelt door Korn. van Alkemade en P. van der Schelling«, op fol. 47 vermeld. [1])

Schout-bij-nacht *Snellen* had de volgende kinderen: *a.* Bartha, *b.* Paulus, *c.* Willem, *d.* Bartha, *e.* Bartha, *f.* Catharina, *g.* Margaretha en *h.* Johanna.

a. Willem Snellen, z. van Pieter Snellen en Anna Hennequin.

Huwde:

Godelive Broeckhuysen [2]), geb. in 1684. Zij was eigenares van het slot »Develstein« bij Dordrecht.

Kinderen: *a.* Willem, *b.* Johanna Maria Elisabeth, *c.* Willem, *d.* Emerentia (Amarantha) Geertruid.

b. Hendrik Snellen, z. van Pieter Snellen en Anna Hennequin, geb. . . . . . † Feb. 1769. Hij woonde te Rotterdam.

Hij huwde: *Elisabeth Huys.*

Kinderen: *a.* Pieter, *b.* Anna Maria, *c.* Cornelis, *d.* Elisabeth, *e.* Anna Maria, *f.* Cornelia Catharina, *g.* Sussanna Bartha, *h.* Cornelius Tobias, *i.* Anna, *j.* Francoysie.

c. Maria Snellen, d. van Pieter Snellen en Anna Hennequin, geb. te . . . . 30 Nov. 1631, † te . . . . . 2 Feb. 1749, nalatend 7 kinderen.

Huwde:

Gerrit van der Hoeven, ontvanger te Oosterhout.

d. Anna Snellen, d. van Pieter Snellen en Anna Hennequin, † te . . . ., een dochter nalatend.

Huwde (9 Jan. 1734): *Baron van Bergheim.*

e. Bartholomeus Snellen, z. van Pieter Snellen en Anna Hennequin, jong overleden.

f. Pieter Snellen, z. van Pieter Snellen en Anna Hennequin, jong overleden.

---

[1]) Het handschrift berust in het Gemeente-Archief te Rotterdam, inventarisnummer 45.

[2]) Zie Schotel, *Geschied-, Letterk. en Oudheidk. Uitsp.*, blz. 73.

g. Dr. *Paulus Snellen*, z. van Pieter Snellen en Anna Hennequin, geb. te Breda 9 Mei 1683, promoveerde te Leiden 29 April 1707, was eenigen tijd dokter te Amsterdam [1]) en werd later burgemeester en stadsdokter te Breda. Men vindt hem in 1742 als lid van het opperbestuur der Latijnsche school te Breda vermeld. Hij overleed te Breda in 1747.

Huwde (26 Nov. 1714):

Margaretha Geertruida van Beek, geb. te .... † te .... 2 Febr. 1769. Zij liet 8 kinderen na. [2])

a. Bartha Snellen, d. van Jan Snellen en Margaretha van Muyen, ged. te Rotterdam 23 Mrt 1681. (Getuigen Paulus Snellen, burgemeester te Breda en Maria Verhoeven).

b. Dr. *Paulus Snellen Jzn*, z. van Jan Snellen en Margaretha van Muyen, geb. te Rotterdam in 1681, † te Brielle 27 Aug. 1751. Hij werd 20 Oct. 1724 lid van de Vroedschap te Brielle en is later ook burgemeester aldaar geweest. In 1739 werd hij benoemd tot lid van het college der admiraliteit op de Maas. In 1729 en 1749 vinden wij hem genoemd in een lijst getiteld: Raden van 't college der Magistraten te Brielle in de jaren 1618—1794.

Huwde: *Josyna van Dijck.*

Kinderen: *a.* Margaretha, *b.* Barent, *c.* Johanna Margrieta, *d.* Geertrui Helena en *e.* Paulina.

e. Willem Snellen, z. van Jan Snellen en Margaretha van Muyen, geb. te Rotterdam 16 Aug. 1683. (Getuigen: Pieter Snellen en Amylea de Bergh), † te Rotterdam in Jan. 1739. Hij was bewindhebber der »O.-I. Kompagnie« in 1712 te Rotterdam.

Huwde (12 Jan 1709 te Rotterdam): *Margaretha van 't Wedde*, wonende te Zoetermeer.

Kinderen: *a/b* Jan en Herman (tweeling), *c.* Jan, *d.* Wilhelmina.

d. Bartha Snellen, d. van Jan Snellen en Margaretha van Muyen, ged. te Rotterdam 15 Sept. 1684. (Getuigen Paulus Snellen en ... van Broeckhuysen), † ....

e. Bartha Snellen, d. van Jan Snellen en Margaretha van Muyen, ged. te Rotterdam 5 Dec. 1686, get. *Engelbrecht Graswinckel* en *Constantia van der Houve*, † te Rotterdam 17 Aug. 1710. Begraven in de Fransche of Waalsche kerk (graf 124).

f. Catharina Snellen, d. van Jan Snellen en Margaretha van

---

[1]) Zie Alg. Ned. Familieblad 1883, No. 17, blz. 5.

[2]) Het is mij niet gelukt de namen dezer kinderen op te sporen.

Muyen, ged. te Rotterdam 17 Dec. 1687 in de Rem. kerk, † aldaar Sept. 1761. Begraven 12 Sept. in de Fransche of Waalsche kerk. Zij huwde *Wijnant Tips*, j.m. van Keulen, te R'dam, 4 Maart 1716.

g. Margaretha Snellen, d. van Jan Snellen en Margaretha van Muyen, ged. te Rotterdam 15 Dec. 1688 in de Rem. kerk, begraven in de Fransche of Waalsche kerk aldaar 15 Dec. 1766. Zij huwde te Rotterdam 21 April 1723 met *Daniel Lagendaal*, wedr van Elisabeth van Woerden, wed. van Isak Vroombroek.

h. Johanna Snellen, d. van Jan Snellen en Margaretha van Muyen, geb. te Rotterdam in 1691, begraven in de Fransche of Waalsche kerk aldaar 18 April 1761.

a. Willem Snellen, z. van Willem Snellen en Godelive (Broeckhuysen), geb. te ... 1724, † te .... 1725.

b. Johanna Maria Elisabeth Snellen, d. van Willem Snellen en Godelive (Broeckhuysen), geb. te .... 4 October 1726, † 1816. Zij bewoonde het slotje Lindenberg bij Oosterhout, vertoefde nu en dan op Develstein. Hare nalatenschap verviel aan de erven in de vaderlijke en moederlijke lijn. Develstein, dat niet verkocht mocht worden, kreeg haar oudste neef, Cornelis Tobias Snellen, die het niet meer bewoonde;

huwde op meer dan 70-jarigen leeftijd: *Alexander Augustinus Florentius, Grave van Dam*, † vóór haar te Breda.

c. Willem Snellen, z. van Willem Snellen en Godelive Broeckhuysen, geboren 19 Dec. 1727. Na aan de Hoogeschool te Leiden gestudeerd en het meesterschap in de rechten te hebben verworven, vestigde hij zich te Dordrecht, zijn woning en die zijner zusters stond te Dordrecht in de Hooge-nieuw-straat en was onder den naam van Snellenhuizen bekend. In Dordrecht was hij ook eenigen tijd burgemeester. 1785 vertrokken naar Breda. † te Breda Oct. 1791, bijzonder plechtig in de groote kerk aldaar begraven. Hij was een bekwaam werktuigkundige. Er waren van hem werkstukken op »Develstein«.

In Schotel »Develstein in welstand«, deel II, blz. 92—93, lezen wij over hem:

»Wanneer hij zich te Develstein bevond, vervaardigde hij kunstige uurwerken, waarmede hij het slot en zijne woning versierde. Te Dordrecht had hij de gewoonte, al de stadsuurwerken, die hij in orde gebragt had, op eene seconde af na te gaan, en te zorgen, dat zij, zoo mogelijk, gelijk bleven met den waren tijd. Menige

overlevering van 's mans, waarlijk zonderlinge, zucht voor die liefhebberij, is tot mij gekomen, en vele uwer zullen zich den voormaligen klokkenist der groote kerk, den smid Coenraads, nog wel herinneren, die steeds zijne ontevredenheid over de nalatigheid en onoplettendheid der toenmalige regeering, ten aanzien der klokken pleegde te betuigen, en met ophef van burgemeester Snellen, en van diens bijzondere zorg voor dezelve, sprak.

Door Snellen zijn aan het Rotterd. genootschap van proefondervindelijke wijsbegeerte pendules en aan prins Willem V een zee-horologie vermaakt, die hoogst waarschijnlijk op Develstein zijn vervaardigd geworden.

Twee zijner astronomische horologiën zouden (volgens overlevering) zoo groot en zoo kunstig zamengesteld zijn geweest, dat de vermaarde Steven Hoogendijk dezelve niet dan met behulp van den horologiemaker Civati, die dezelve Snellen had helpen vervaardigen, konde ineen zetten.«

d. Emerentia (Amarantha) Geertruid Snellen, d. van Willem Snellen en Godelive Broeckhuysen, geb. 4 April 1729.

a. Margaretha Snellen, d. van Dr. Paulus Jzn en Josina van Dijck, ged. te Rotterdam 6 Aug. 1706 † kort daarop.

b. Barent Snellen, z. van Dr. Paulus Jzn en Josyna van Dijck, ged. te Rotterdam 16 Jan. 1709, † Aug. 1709.

c. Johanna Margrieta Snellen, d. van Dr. Paulus Jzn en Josyna van Dijck, ged. te Rotterdam 25 Dec. 1710, † te .... den .... 17...

d. Geertrui Helena Snellen, d. van Dr. Paulus Jzn en Josyna van Dijck, ged. te Rotterdam 14 Jan. 1714, begr. Groote of St. Jacobskerk te s'Hage 5 Oct. 1790. Zij huwde te Brielle 14 Sept. 1735: *Gerardus Sandifort*, geb. te Goedereede, begr. te s'Hage Groote of St. Jacobskerk Dec. 1780.

e. Paulina Snellen, d. van Dr. Paulus Jzn en Josyna van Dijck, ged. te Rotterdam 5 Dec. 1717.

a/b. Jan Snellen en *Herman Snellen*, z. van Willem Snellen en Margaretha van 't Wedde, ged. te Rotterdam 25 Maart 1710, † Juni 1710.

c. Jan Snellen, z. van Willem Snellen en Margaretha van 't Wedde, ged. te Rotterdam 24 Nov. 1711, † 10 Feb. 1787.

Huwde 24 Feb. 1740 te Rotterdam met Crina Vroembrouk, wed. van Jacobus Vermeer. [1])

[1]) Jan Snellen en Cryna Vroombrouk hadden een huis op de Meent te Rotterdam. Prot. no. 2377A.

Hij huwde voor de 2e maal te Rotterdam op 25 Juli 1753 met Jacoba van der Wallen, geb. te Rotterdam 31 Oct. 1716, † te Rotterdam 22 Aug. 1784.

Kinderen:

a. Margaretha Cornelia, *b.* Josephus Johannis.

a. Pieter Snellen [1]) zoon van Hendrik en Elisabeth Huys, gedoopt te Rotterdam 29 Aug. 1714, † aldaar 16-20 Oct. 1757.

b. Anna Maria Snellen, d. van Hendrik en Elisabeth Huys, gedoopt te Rotterdam 1 Oct. 1715, † aldaar 18 Juli 1716.

c. Cornelis Snellen, z. van Hendrik en Elisabeth Huys, gedoopt te Rotterdam 16 Sept. 1717, † te....

d. Elisabeth Snellen, d. van Hendrik en Elisabeth Huys, ged. te Rotterdam 13 Dec. 1718, † 9-15 Maart 1788.

e. Anna Maria Snellen, d. van Hendrik en Elisabeth Huys, ged. te Rotterdam 3 Dec. 1719, † aldaar 18-24 Nov. 1764. Zij huwde Hendrik Sacharias en woonde aan den Goudschen singel.

f. Cornelia Catharina Snellen, d. van Hendrik en Elisabeth Huys, ged. te Rotterdam 28 Dec. 1720, † 5 Jan. 1796.

g. Susanna Bartha Snellen, d. van Hendrik en Elisabeth Huys, ged. te Rotterdam 8 Nov. 1722, † aldaar 3-9 Jan. 1790.

h. Dr. Cornelis Tobias Snellen [2]), z. van Hendrik en Elisabeth Huys, ged. te Rotterdam 25 Mei 1724, schepen 1757, 1758, 29 Nov. 1762, kapt. der schutterij 1758—'63, † aldaar 29 Nov. 1777. Hij huwde 27 October 1755 te Rotterdam met Hillegonda (Helena?) van der Wallen.

Kinderen:

a. Elisabeth, *b.* ......, *c.* Agatha, *d.* Hendrik, *e.* Pieter, *f.* Jan Bartholomeus, *g.* Elisabeth, *h.* Anna Cornelia.

i. *Anna Snellen,* d. van Hendrik en Elisabeth Huys, ged. te Rotterdam 29 Aug. 1725, † aldaar 30 Juli 1803.

j. *Francoysie Snellen,* d. van Hendrik en Elisabeth Huys, ged. te Rotterdam 10 Oct. 1726, † aldaar 4 Febr. 1791. Zij huwde Anthony Baart.

---

[1]) Van hem is het volgende werk bekend:

Petrus Snellen. De lethalitate vulnerum, eorumque renunciatione. Lugd. Bat. G. Wishoff 1739, 4°.

[2]) Van zijn hand verscheen:

Cornelis Tobias Snellen. De theoria pulveris pyrii 1 p. l. 32 p. p. 1 l. 1 pl. 4°. Lugd. Bat. Apud. S. Luchtmans et filium 1747.

——, De varia vitae energia, 4°, zelfde uitgever 1750.

a. Margaretha Cornelia Snellen, d. van Jan Snellen en Jacoba van der Wallen, ged. te Rotterdam 14 Maart 1757, † te Rotterdam 8 Febr. 1848, huwt te Rotterdam 28 April 1782 François van Vollenhoven, geb. te Rotterdam 27 Juli 1756, † aldaar 22 Juli 1842.

a. Elisabeth Snellen, d. van Dr. Cornelius Tobias en Hillegonda v. d. Wallen, ged. te Rotterdam 6 Aug. 1756, † aldaar 1783. [1])

b. .... Snellen, ged. te ...., † 27 Jan.-2 Febr. 1760.

c. Agatha Snellen, d. van Dr. Cornelius Tobias en Hillegonda van der Wallen, ged. te Rotterdam 5 Maart 1758, † te .... den .... [2])

d. Hendrik Snellen, z. van Dr. Cornelius Tobias en Hillegonda van der Wallen, ged. te Rotterdam 23 Mei 1760, † aldaar 12-18 Oct. 1777.

e. Pieter Snellen, z. van Dr. Cornelius Tobias en Hillegonda van der Wallen, ged. te Rotterdam 16 Augustus 1761, † aldaar 12 Aug. 1814.

Huwde 10 Oct. 1786 met Johanna van Stolk van Cool, d. van Jan en Melsje van Heel, ged. te Rotterdam 30 Nov. 1766, † te Noordvliet 23 Juli 1831.

Kinderen:

a. Hillegonda Cornelia, *b.* Mattha Cornelia, *c.* Mattha Cornelia, *d.* Cornelius Tobias, *e.* Mattha Cornelia, *f.* Agatha, *g.* Jan, *h.* Elisabeth Cornelia, *i.* Jan.

Zijn vrouw hertrouwde 19 April 1816 met Jan van der Hoop, wed^{r}. van Elisabeth Bierens, geb. te Rotterdam 28 Juni 1761, † aldaar 11 Maart 1841.

f. Jan Bartholomeus Snellen, z. van Dr. Cornelis Tobias en Hillegonda van der Wallen, geb. te Rotterdam 1764, † te ..... den ...., huwde 26 Febr. 1792 te Rotterdam met Maria van der Hoop, d. van Adriaan en Catharina van Eck.

Hij hertrouwde 30 Oct. 1796 met Henriette Boon, wed. van Johannes Heijbroek uit Delft.

Kinderen:

a. Cornelius Tobias, *b.* Hillegonda Cornelia, *c.* Frans Adriaan, *d.* Govert George, *e.* Jan Bartholomeus, *f.* Elisabeth Cornelia.

g. Elisabeth Snellen, d. van Dr. Cornelius Tobias en Hillegonda van der Wallen, ged. te Rotterdam 13 Dec. 1765, † te Schoon-

[1]) Lidmatenboek der Rem. Broederschap, deel III.

[2]) Vertrok Juli 1791 naar Breda. Lidmatenboek Rem. Broederschap.

derloo 17 Oct. 1817, huwde 29 Juni 1785 te Rotterdam Cornelis van Stolk, koopman, geb. te Rotterdam 16 Aug. 1761, † 10 Febr. 1837.

h. Anna Cornelia Snellen, d. van Dr. Cornelius Tobias Snellen en Hillegonda van der Wallen, ged. te Rotterdam 6 Juli 1770, † 14-20/3 1773.

a. Hillegonda Cornelia Snellen, d. van Pieter en Johanna Stolk, geb. te Rotterdam 28 Jan. 1791, † aldaar 18 Oct. 1849. Huwde 26 April 1809 alhier Cornelis Suermondt, geb. te Rotterdam 6 Jan. 1787, † aldaar 6 Juni 1856.

b. Mattha Cornelia Snellen, d. van Pieter en Johanna van Stolk, ged. te Rotterdam 29 April 1792, † ......

c. Mattha Cornelia Snellen, d. van Pieter en Johanna van Stolk, ged. te Rotterdam 7 Febr. 1794, † aldaar 7 Nov. 1795.

d. Cornelius Tobias Snellen, z. van Pieter en Johanna van Stolk, geb. te Rotterdam 21 Mei 1795, † .....

Hij huwde Anna Maria Roetering.

Kinderen:

a. Anna Cornelia Petronella, geb. 24 Aug. 1833.

b. Pieter Cornelius Tobias, 30 Aug. 1833 te Rotterdam geb.

c. Cornelia Maria.

e. Mattha Cornelia Snellen, d. van Pieter en Johanna van Stolk, geb. te Rotterdam 1 Aug. 1797, † te .... den ....

f. Agatha Snellen, d. van Pieter en Johanna van Stolk, geb. te Rotterdam 16 Dec. 1798, † te .... den .... Zij huwde G.... G.... van der Hoeven.

g. Jan Snellen, z. van Pieter en Johanna van Stolk, geb. te Rotterdam 14 Juni 1800, † te .... den ....

h. Elisabeth Cornelia Snellen, d. van Pieter en Johanna van Stolk, geb. te Rotterdam 31 Oct. 1803, † te .... den .... Zij huwde Michiel Plemp.

i. Jan Snellen, z. van Pieter en Johanna van Stolk, geb. te Rotterdam 11 Sept. 1807, † te s'Hage 26 Maart 1865. Huwde te s'Gravenhage 24 April 1833 Maria Christina Huygens, geb. te s'Hage 8 Oct. 1809, † te Elst 18 April 1865.

Kinderen:

a. Johanna Petronella, 2 Jan. 1835 te Rijswijk geb.

b. Willem Jacobus, 18 Sept. 1836 te Rijswijk geb.

c. Pieter Johannes, 3 Juli 1839 te Rijswijk geb.

Nav. LVIII, 119, 221.

(Fransen) van Eck.

Een kleine fout, maar die zeer hinderlijk is, omdat zij den oorsprong van het geslacht betreft, bleef in het stuk staan. Men leest daar: »*Michiel Fransen*, j.m. van Bemmel, trouwde daar in Mei 1663.«

In plaats van »Bemmel« leze men: »Hemmen,« en in plaats van »daar«: »te Bemmel«.

6 Regels verder staat »scholten«, waarvoor men leze: »scholtus«.

Blz. 223, r. 4 v. b. staat, dat *Margariet* gedoopt werd »1792«, waarvoor men leze: »1702«.

A. — Z.

Nav. LVIII, 119, 221.

Op de vraag naar het **familiewapen van Catherina Cornelia van Eck** moet worden geantwoord, dat het zeer goed mogelijk is, dat zij er geen heeft gehad. Immers toen hare ouders in 1761 in het huwelijk traden behoorden dezen tot den kleinen burgerstand, wat blijkt uit het feit dat zij zich voor den aanslag in de provinciale belasting op het trouwen aangaven als te vallen onder de vierde klasse. Volgens de door de Staten van Holland op den 26sten October 1695 vastgestelde »ordonnantie van het middel op het trouwen en begraven« werd bij het aangaan van een huwelijk, zoowel van den bruidegom als van de bruid, eene belasting geëischt van respectievelijk 30, 15, 6 of 3 gulden. Het laatgenoemde bedrag, dat ook door Cornelis van Eck en zijne bruid werd betaald, was verschuldigd door degenen, die zelven of wier ouders een inkomen hadden van minder dan f 200, of een vermogen bezaten van minder dan f 2000 »sonder distinctie hoedanige personen deselve mogen zijn, ten ware deselve 't eenemaal van onvermogen waren«.

In 1761 werden te Amsterdam gesloten 142 huwelijken in de 1^{e}, 51 in de 2^{e}, 110 in de 3^{e} en 210 in de 4^{e}. Als onvermogend gaven zich op 1937 paren! Waarschijnlijk beschouwde men zich al heel spoedig als »'t eenemaal van onvermogen«.

Het is Cornelis van Eck blijkbaar goed gegaan in de wereld.

Bij zijn huwelijk woonde hij in de Warmoesstraat, doch bij den ondertrouw zijner dochter, op de Keizersgracht. Hij zal wel dezelfde zijn, die in 1770, 1775 en 1778 als diaken en in 1793 als ouderling der Nederduitsche Gereformeerde Kerk voorkomt. In 1761, het jaar van zijn huwelijk, werd een »winkelier« Cornelis van Eck als ingeboren poorter erkend, wiens vader, mede Cornelis geheeten, »vrijman aan de waag« was. Deze oude Cornelis van Eck gaf zich bij zijne poorter-inschrijving, 7 Juni 1719, op als geboortig van Wageningen. Hij werd den 7den Juli 1719 tot waagdrager aangesteld en overleed den 2den Februari 1770.

DR. JOH. C. BREEN.

Nav. LVIII, 226.

Geslacht Houbolt.

Een apotheker J. H. Houbolt komt niet voor in het Apothekersproefboek tusschen 1790 en 1806. 23 Juni 1797 is niet de datum van zijn huwelijk, doch van zijn ondertrouw. B. vrage ten archieve van Amsterdam afschrift van de ondertrouw-acte.

Dr. JOH. C. B.

Nav. LVII, 615.

Het geslacht **Tromp** (van Hettinga Tromp) voert gedeeld: 1. Friesche Adelaar, 2. in lazuur 3 bladerlooze eikels van goud 2. 1. de stelen omlaag. De oudste tak der familie de eikels op keel.

J. C. S.

Nederlanders in vorige eeuwen te Colombo.

Zijn de doop- en trouwboeken, de lidmatenlijsten en de opschriften van het kerkhof niet ergens gedrukt? Ik meen het gezien te hebben.

H. J. S.

Op zilver geëtst portretje van Martinus Rummerink, pred. te Dordrecht, einde 18e eeuw, door *I. Weygand* (?) bevond zich vier jaar geleden in eene bekende collectie en is bij transport daarvan spoorloos verdwenen. Wie kent het?

H. J. S.

Wapen gevraagd.

Zou een der lezers van dit tijdschrift de vriendelijkheid willen hebben mij het wapen mede te deelen van de familie *de Koff* of *de Coff*, afkomstig uit Bretagne en ongeveer in 1680 in ons land gekomen?

H. O.

Bastaarden van de graven en hertogen van Gelder.

In het belangrijk geschrift van de H.H. P. N. van Doorninck en Dr. J. S. van Veen, de graven en hertogen van Gelre, Arnhem, 1894 komen ook de bastaarden van Gelre voor.

Wie kent meer bronnen en kan meer bastaarden aanwijzen, dan daar genoemd zijn?

B.

De Quay of de Quade.

Aanvullingen op de geslachtlijst de Quay, voorkomende in het Stam- en Wapenboek van A. A. Vorsterman van Oyen, zullen hoogst welkom zijn. Het laatste woord om deze geslachtlijst te voltooien is nog niet gesproken.

A.

Von Stackelberg.

Dit geslacht moet van Belgischen oorsprong zijn, het komt later in Zweden, Rusland vooral in Lijfland voor. De wapens zijn bij Rietstap vermeld.

Wie heeft de goedheid genealogische inlichtingen van den vroegsten tijd te verstrekken en bronnen te vermelden, waarin dit geslacht behandeld wordt?

A.

Deynoot.

Voor schepenen te Breda verschijnt op 27 Jan. 1633 en later Peter *Deynoot*, beenhacker en borger. Heeft deze iets te maken met de nu adelijke familie *Gevers Deynoot?*

H. J. S.

Friesch wapen.

Gedeeld; r. van goud met den halven adelaar v. sabel, komende uit de deelingslijn; l. van azuur met 3 eikels v. goud, paalswijze. Wordt gevraagd, welk Fr. geslacht dit in de 16^e^ of 17^e^ eeuw heeft gevoerd. De wapenboeken hebben 't niet.

W. Z.

ONDER DE STUDEERLAMP.

Dr. T. en Prof. W. Söderhjelm, De Italiaansche Renaissance,
uit het Zweedsch door D. Logeman—Van der Willigen.
Uitgever H. Honig — Utrecht — 1909.

Een populair-wetenschappelijke uitgave over de Renaissance kan voor ons Nederlandsche volk niet anders dan veredelend werken, al behoeft het zich nu juist niet te spiegelen aan het particuliere leven van de verschillende hoofdpersonen, die in dit tijdperk naar voren zijn getreden, toch is het van onberekenbaar nut, kennis te nemen van hetgeen er op literair en artistiek gebied in die dagen werd geleerd. Het werk van de Söderhjelms beoogt dat en men kan het van hen met dit voor oogen, niet vorderen, dat zij op verschillende dingen te diep ingaan; over de Decamerone b.v. ware natuurlijk ontzaglijk veel meer te zeggen, dan zij doen, maar het streng wetenschappelijke moet vaak uit vrees voor dorheid voor het populaire wijken en voor het groote publiek kan het geheel slechts daardoor aan aantrekkelijkheid winnen, de mooi uitgevoerde illustraties, de royale uitvoering, waarvoor den uitgever alle lof, dragen trouwens het hare daartoe bij.

De vertaling laat op een enkele uitdrukking na niet te wenschen over, het leest alles prettig en onderhoudend, en als er in de inleiding b.v. een valsch »beeld« gebruikt wordt, kunnen we dat niet aan de vertaalster wijten; 't is b.v. erg jammer als er staat: »Herinnerd zal worden aan gebouwen en beelden welke nog luid de taal van dat tijdperk verkondigen.

»Gebouwen« en »beelden« zijn nu eenmaal de stomme bewijzen van het kunnen van hen, die ze maakten en dan nog wel uitgewerkt in »de taal van dat tijdperk«, 't kan er heusch niet door.

Maar het geheel is toch bevredigend.

Zeer interessante hoofdstukken zijn vooral die over: »Het gezelschapsleven in den volmaaksten vorm: Castiglione en Il Cortegiano« en »Bibbiena, Kardinaal en Schrijver van blijspelen.« Het laatste vooral toont ons den beroemden Bibbiena zuiver, onpartijdig in zijn ware gedaante volkomen gekarakteriseerd en dit is des te juister gezien, omdat men gewoonlijk meent, wanneer er over dit tijdperk gesproken wordt, alleen op Lorenzo de Medici, Petrarca en Boccacio het oog te moeten gericht houden, dus ook wat »het overzicht« betreft, kunnen we dit werk met gerustheid aanbevelen.

Van geheel anderen aard is de:

Bijdrage tot de geschiedenis van de Hooge Vierschaar in Zeeland

door Dr. L. W. A. M. Lasonder.

's Hage — Mart. Nijhoff — 1909.

Hier is uit den aard der zaak alleen »de wetenschap« aan het woord en hier verwacht men natuurlijk ook niet anders.

De schrijver geeft in een viertal hoofdstukken den oorsprong en samenstelling van de hooge vierschaar in Zeeland tot na »onzen afval van Spanje« als rechtbank in civiele en crimineele zaken en als leenhof, in breede trekken met tal van publicaties uit de bronnen en bijlagen.

Wij vernemen dan, dat de hooge vierschaar was samengesteld uit den graaf (burggraaf) met ongeveer 16 leenmannen, welke laatsten door den graaf werden bezoldigd, en een aantal meer ondergeschikte ambtenaren als de »heescher«, »clerc« en »voirsprake« (advokaat), later kwamen hierin eenige wijzigingen, o.a. werd den graaf langzamerhand zijn macht in crimineele zaken ontnomen en maakten de steden zich hiervan meester, in het begin van de 16de eeuw had de graaf geheel afgedaan en met hem de vierschaar in haar oude gedaante en behielden een paar steden nog als zoodanig een zeker overwicht over de »lage heerlijkheden van het platte land«. De civiele zaken kwamen in hooger beroep sinds de 16de eeuw steeds voor het hof van Holland. Ten slotte zet ons de schrijver uiteen, dat er na onzen afval van Spanje al heel weinig centralisatie was op het gebied van de rechtspraak, in ieder geval veel minder dan op politiek terrein en eindigt hij zijn hoogst belangrijk betoog met deze clausule:

»Zonder onzen worstelstrijd tegen Spanje zouden wij dan ook ongetwijfeld veel eerder in het bezit zijn gekomen van die eenheid van rechtspraak en eenheid van wetgeving, die ons, zooals het nu geloopen is, eerst het genie van een Napoleon heeft geschonken.«

We kunnen er bijvoegen, dat de eenheid op politiek gebied en die in de 17de en 18de eeuw nog heel wat te wenschen overliet, evenzeer eerder tot stand zou zijn gekomen, als de tachtigjarig oorlog er niet geweest was, dan nu geschied is door den invloed van de Fransche revolutie.

Dr. Lasonder blijft natuurlijk bij zijn onderwerp, en in Zeeland, al maakt hij dan ook soms vergelijkenderwijze een uitstapje naar

de andere provincies; gezien zijn grondig doorwrochte studie willen we den wensch uiten, dat hij ook daar eens wat langer vertoeve en ons het resultaat daarvan zal mededeelen.

Het artistiek schoone.
Meesterwerken der beeldende kunst,
verschijnt jaarlijks in 6 deelen, groot kwartoformaat met ieder 50 afbeeldingen en begeleidenden text.
Uitgever C. L. G. Veldt — Amsterdam.

Wanneer het schijnsel van onze oude »Navorscher's«lamp valt op deze prachtig uitgevoerde modern bewerkt uitgaaf, die alle sporen vertoont van een voortbrengsel te zijn van den nieuweren tijd, een resultaat van hetgeen de meest volmaakte reprodruktiemiddelen konden geven, dan moeten we erkennen, tempora mutantur *et opera* mutantur in illis.

Slechts weinigen is het voorrecht beschoren zich de schilderstukken der groote meesters aan te schaffen, de meesten moeten zich met de reproducties tevreden stellen, wanneer deze »meesten« echter kennis nemen van deze folio-uitgaaf van »Het artistiek schoone«, dan gelooven we, dat zij ook vrijwel tevreden *kunnen* zijn.

De reproducties zijn op een bijzondere wijze vervaardigd volgens een nieuw systeem en het resultaat is zeer te roemen.

We komen nog eens uitvoerig op de verschillende afleveringen van het werk in het bijzonder terug.

Onder »de Studeerlamp« werden geschoven:

Alb. Plasschaert.

XIXde Eeuwsche Hollandsche Schilderkunst
met 46 afbeeldingen en enkele portretten.
Uitgegeven door: De Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur — Amsterdam
in de »Wereldbibliotheek« onder leiding van L. Simons.

Bhagawad—Gita
uit het Sanskrit vertaald door J. W. Boissevain.
2[de] geheel omgewerkte en vermeerderde druk.
N. V. Thesofische Uitgeversmaatschappij — Amsteldijk 79, Amsterdam — 1909.

Desiderius Erasmus.

De lof der zotheid,

vertaald door wijlen Mr. Dr. J. B. Kan; met prentjes naar penteekeningen van Hans Holbein, den Jongeren.

Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoop lectuur in de »Wereldbibliotheek« onder leiding van L. Simons.

De Vrije Fries.

Tijdschrift uitgegeven door het Friesch genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

Een en twintigste deel, eerste aflevering.

Leeuwarden — Meijer en Schaafsma — 1909.

Inhoud:

Het Leeuwarder Blokhuis in de 16de eeuw, door Dr. J. S. Theissen.
Voor en na de Reformatie te IJlst, door H. J. Busé.
San Michele, die Friesenkirche in Rom, von Dr. H. Reimers.
Muntvondsten van vroeg-13de-eeuwsche halve obolen in Friesland, door S. Wigersma Hzn.
Iets over de Kerkvoogdij-goederen in Friesland, door Mr. P. C. J. A. Boeles.
Friesche Bibliographie 1905—1908, door Mej. R. Visscher.

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde,

verzameld en uitgegeven door Dr. P, J. Blok.

IVe Reeks. Deel VIII. Aflevering 1 en 2.

's Gravenhage — Mart. Nijhoff — 1909.

Inhoud:

De dertien »discreperende« kooplieden te Smirna, (1685-87) door W. E. van Dam van Isselt.
De vrede van Carlowitz en wat daaraan voorafging, door Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama,
Hodere, Kok, Hauding, door Dr. W. L. van Helten.
Kunstige interpretatie. Antwoord aan Prof. Van Helten, door Dr. J. H. Goosses.
Is de Heerlijkheid Haamstede eene Baanderheerlijkheid geweest? door J. W. des Tombe.
Bibliographie.

Taxandria.

Tijdschrift voor Noord-Brabantsche geschiedenis en Volkskunde.
onder redactie van W. J. F. Juten en G. C. A. Juten
16de Jaargag Afl. 1—9.
Bergen op Zoom — Gebr. Juten — 1909.

The secret history of the court of Spain during the last century
by *Rachel Challice*,
with thirty illustrations.
London — John Long, Norrisstreet, Haymarket — 1909.

Verder verscheen een nieuw **prospectus** van **„de Navorscher"** op mooi papier gedrukt »in quarto formaat«, met »*Proeve van illustratie*« en »*Oordeel der Pers*«.

Zij die hiervan eenige exemplaren ter welwillende verspreiding onder vrienden en kennissen wenschen, vragen den uitgever van ons tijdschrift.

G. F.

CORRESPONDENTIE.

Aan het standaardwerk: »De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde, door prof. J. te Winkel, uitg.: de Erven Bohn, Haarlem, hopen we een uitvoerige bespreking te wijden, in vervolgstukken, het werk is te belangrijk om in een paar regels af te doen.

S. v. R. te 's Hage. Uw bijdrage moet tot onze spijt nog tot ons volgend nummer blijven liggen.

M. G. W. te 's Hage. Idem alsvoren.

Dr. H. te L. Uwe laatste bijdrage is voor ons tijdschrift te onbelangrijk.

RED.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

De „windhengst" uit Gorter's Mei.

Naar aanleiding van eenige vragen, mij gedaan over en uit Gorter's gedicht *Mei*, meen ik den studeerenden geen ondienst te doen door een' dier vragen en 't antwoord in dit tijdschrift te bespreken, omdat iedere opheldering van de talrijke moeilijkheden in dit op menige plaats zoo duistere symbolische gedicht welkom zal zijn. Kennis van de mythologie, zoowel van de oude Grieken en Romeinen — men denke aan Idoena in het lied, dat Baldr voor de aandachtig luisterende »Mei« met fluweelen voetjes, zingt (Tweede zang) — als van de Oudgermaansche (Oudnoorsche) is een vereischte, wil men het gedicht eenigszins begrijpen. Zoo herinner ik aan de mythe van Baldr, den lichtgod en zijn dood door den misteltak van zijn blinden broeder Hoder, die gericht was door den dubbelhartigen demon des verderfs Loki [1]), met het oog op den treurzang van Wodan. En dan die »windhengst« uit den zoo vreemd rythmeerenden regel:

De teere lucht woei vloeiend met een vaart
Omhoog, hinnekend draafde de windhengst rond op aard.

In het eerste deel der jongere Edda (Snorra-Edda), *Gylfaginning* genaamd, d.i. misleiding van Gylfi, hoofdstuk 42 [2]) wordt de mythe van den hengst Svadhilfari verteld, een symbolische voorstelling van de wisseling van zomer en winter [3]). Deze hengst evenals zijn afstammeling, het achtpootige ros van Odhin, Sleipnir, stelden zinnebeeldig de winden voor (Wodan zelf was ook oorspronkelijk de windgod). Uhland, een grootmeester op het gebied van sagenkennis, schrijft in zijn *Zur Geschichte der Dichtung und Sage* (VI, 63 vlgg.): Svadhilfari is de voorstelling van den kouden wind,

---

[1]) Zie het 1ste deel der Snorra Edda (Gylfaginning), hoofdst. 49 en mijn artikel in den *Navorscher* van 1894, bl. 702.

[2]) In het eerste Godenlied der oudere Edda, Volospo d.i. voorspelling der volva (wichelares), wordt in strophe 26 en 27 slechts kort op deze mythe gezinspeeld.

[3]) Staring heeft in zijn *De Noordsche goden en hun bouwmeester* deze stof op eigenaardige wijze bewerkt. Als commentaar daarop schreef ik in *Taal en Letteren* XIII een artikel, dat wat bl. 505/6 betreft, ook hier van belang is.

die door het aanbrengen van steenblokken, d.z. sneeuw- en ijsmassa's, den winter zijn woning helpt bouwen ..... Loki verandert zich in eene merrie, die, tegenover Svadhilfari, die den (Noord) oostenwind voorstelt, den (Zuid) westenwind verpersoonlijkt; het gehinnik is 't geloei der draaiende winden; de vrucht van hun samenzijn is het achtpootige ros Sleipnir, een voorstelling van Odhins alomtegenwoordigheid, den menschelijken en goddelijken geest, die zich aan geen winden stoort, de geheele windroos als 't ware in zich meedraagt (vandaar de 8 pooten die tevens zijn geboorte laten zien uit twee tegengestelde winden.) En waarom is Sleipnir grijsgrauw van kleur? Om de onzichtbaarheid van de winden, de luchtstroomen aan te duiden.

G. A. NAUTA.

Waterboei, winterboei d.i. ijs.

Men herinnert zich uit Borger's *Aan den Rijn:*

En rolt de Rijn weer langs zijn boorden,
Ontslagen van den *winterboei.*

In de oorspronkelijke uitgave in den Nederlandschen Muzenalmanak van 1821 zoowel als in de eerste uitgave der Dichterlijke Nalatenschap (1836) staat echter *waterboei.*

Dr. J. W. Muller heeft deze varia lectio tot onderwerp genomen van eene »mededeeling« in de *Mededeelingen* van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden [1]) en bewijst, dat Borger geschreven heeft *winterboei,* zoodat *waterboei* »hetzij door een schrijffout in het afschrift, hetzij door een drukfout in den afdruk geraakt en aan het oog van Immerzeel [2]) of diens corrector ontsnapt« zal zijn [3]). De winterboei heeft ten slotte zijn recht gehandhaafd en is *de* lezing gebleven.

Maar, zoo vraag ik, is dat gelukkig? en is de verandering van »winterboei« in »waterboei« eene »smakelooze wijziging« [4]) te noemen? Zeer zeker, de samenstelling »waterboei« is dubbel-

---

1) Zie het jaar 1891/2, bl. 3—16 der Mededeelingen.
2) T. a. p. bl. 12.
3) Die Borger's handschrift voor de uitgave van zijn Muzenalmanak in bezit had.
4) Zie *Ned. Wdb. III* op Boei I.

zinnig, maar dat winterboei »volstrekt te verkiezen« is, wil ik nog niet zoo dadelijk aannemen. De ijskorst kan immers te recht vergeleken worden met een boei voor het water en meerdere dichters maken dan ook gebruik van deze figuur. Vgl. in Lublink's vertaling van Thomson's *The Seasons:* De rivieren, hare boeijens moede, zwellen; in ten Kate's *Schepping:* de rivieren, die door de stormen in marmeren boeien geslagen worden; en bij van Beers:

Beken
En vlieten
Verbreken
Hun boeien.

En reeds de volksdichter in den Beovulf, vs 1611, noemt het ijs naast forstes bend = band der vorst, ook waterboei (eigenl. water-reep) väl-râp.

Voer(en) = doen en laten, handelwijze, manier.

»Ghy sult nae desen tijdt, der voeren niet meer drijven«; deze onheilspellende woorden van H. v. Woerden tot G. v. Velsen in Hooft's Treurspel (vs. 389, IIe bedrijf), welke deze dichter letterlijk overgenomen heeft uit Melis Stoke's *Rijmkroniek* (IV, 147), verraden hunne herkomst uit andere geschriften door het woord »voere«, dat in de 17e eeuw reeds een archaïsme was. [1]) Het doel van dit artikeltje is om er op te wijzen dat het woord in de 16e eeuw, in 't laatst nog, wel gewoon was. Wij lezen het een paar maal in het boekje getiteld: »Goede, manierlijcke zeden, hoe de jonghers gaen, staen, eten, drincken, spreken, swijghen, ter tafelen dienen, ende de spijse ontghinnen sullen, met vele andere schoone onderwijsinghen« en dat uitgegeven is te Antwerpen in 1587. Het werkje is »gecolligeert« uit verschillende schrijvers en geleerde werken en is gesteld op vraag- en antwoord. [2])

Op de vraag: »Wien duncket wel staen 't hayr met den handen

---

[1]) Hooft gebruikt 't woord nog enkele malen: eens in de *Ned. Hist.* en eens in de *Gedichten* (uitg. Stoett, I, 310): Wegh met dat nutteloos geween, geen mannenvoer, en eens in zijn *Brieven* (2,26): Heerenvoer is 't getij te kunnen kavelen.

Vgl. de spreekwijze: Oogluiken is Heerenvoer, d.i. de manier van heeren, Harrebomée I, 296a.

[2]) Dr. Van Vloten besprak het werkje en drukte het over in de *Dietsche Warande VI*, 337 vlgg. (1864); de door mij genoemde citaten vindt men aldaar bl. 343 en 352.

uut de ooghen ten rugghe oft ten schouderen waert te strijcken? is 't antwoord: »De schaepherders, die gemeynlijk lanc hayr hebben ende die wyfsche *voeren* aen haer hebben.« (uit Hoofdst. 1. »Hoe de jonghers haer in alle de leden des lichaems houden sullen).

Op de vraag: »Sal den jongen ooc met de vingheren in de schotel tasten ende nemen dat hem belieft?« is het antwoord: »Dat is grover en onghemanierder *voeren*, enz. (uit Hoofdstuk 5 »Hoe men hem aen de tafel houden sal«).

G. A. NAUTA.

Oude Spreekwoorden.

De Brune verzamelde er honderden in zijn *Nieuwe Wyn in oude Le'erzacken* 1636. D.o. (blz. 36:)

Goede vrienden in de noot,
Vierendertigh in een loot.

Waarom 34?

Op blz. 38 is 't getal verminderd:

Vrienden in der vrienden nood,
Vierentwintigh in een loot.

Om de maat kan evengoed, als nu »Wel honderd« staan. Maar waarvandaan had De Br. deze getallen?

(50) Kersmis komt maer eens in 't jaer.
(53) Wanneer het wel-gaet, met goe schijn
Kan yder een wel vroe-vrouw zijn.
(73) Hy slacht de Switsers zoo hij leeft:
Hy is voor hem die meest hem geeft.
(77) Yder hane, jonck of oud
Is op zijne messingh stout.
(111) De eene lust de ander kust
Zoo baert d' een lust d' ander lust.
(112) Hij heeft hem, doch niet ongeschonden
Ad patres, metter haest ghezonden.
(122) Die lijdt en mijd, Die wint de strijd

Ook bij Cats te vinden.

(126) Een vrouwe van 't gheluck bemint
Die baert wel een dry-maendich kind.

(126) Die niet en waeght, Niet wegh en draeght.
(130) Die staet int rolleken
Het kost zijn bolleken.

Dat ook bij Bredero voorkomt.

(133) Helpt erst u zelf, zoo helpt u God,
Of anders schijnt het enckel spot.

Bekend uit het Geuzenlied.

(158) Het leeren wert niet in-ghedwonghen
De lust moet wesen in de jonghen.
(159) Het ey wilt met een zot fatsoen,
Veel kloecker zijn als zelf het hoen.
(164) De hond die neder is ghesmeten,
Van alle honden wort ghebeten.
(174) Hij heeft veel hommels in de kop

Nu: veel muizenesten. [1])

(176) Die bij den steert een palingh houdt,
Die op een vrouws woorden bouwt;
Die mag wel zegghen met verdriet,
't Is maer wind, 'k en hebbe niet.
(177) Het is veel beter een »houd-daer«
Als twee »ghy zult het hebben,« vaer.
(177) En hanght u mantel of u rock
Niet aen een swacken mantel-stock.
(198) Hij is een zot, die is ghespoort,
En zeght tot 't peerd »hay, hay, gae-voort.«
(211) Zij wast de moor
De zotte sloor.
(246) Hansken is een edel-man
Als hij Frans maer spreken kan.
(250) Als de oude honden bassen
Daer is vrijwel op te passen.

Ook bij Cats.

(260) Het zoet en 't zuer van 't houwelijck
Dat moet ghedeckt zijn trouwelijck.
(337) Ghij hebt plattijnen aen de voet,
Men hoort uw comst al gaet ghij zoet.

H.

---

[1]) Niet muizennissen, zie *P. H. Mulder. Taal en Letteren*, VIII, 382.

Een Archaïsme?

In plaats van »dinéren« vindt men nu vaak *noenmalen*, en voor »dinee« *noenmaal* gebruikt.

In de XVIIe eeuw drukt *De Brune Nieuwe Wijn in oude le'erzacken* (1636 blz. 12) al:

Naer 't noen-mael zit vrij neer een wijl,
Naer 't avondmael zoo gaet een mijl....

Die 't al vernoen-maelt, op een tijd,
Heeft 's avonds niet, waer in hij bijt.

Zw. B. H.

In »Apollo verzaemt met de Nederd. Academie« 1618 (C. 1. v.) vraagt Thalia, o.m.:

Jae wel, maer wat dunktje van onse jorden
Monsieur *Lubbert* mien ick, ô 't is sulcken soeten vaer
En evenwel is hy 't met *Miester Jaspers meysjen* al klaer
Daer sellewe een zundach al een kluytje van speulen
Maer as icker om deynck, wat isset oock een meulen?
Isser yemandt, vrienden, die dan nerghens veul verlooren het
Die komt ons by, en helpt ons kijcken wat Lubbert achter
[syn ooren let.

Welk stuk is hier bedoeld? — dat gespeeld werd op de eerste Zondag van Augustus 1618? —

H.

Nav. LVIII, 178.

Slabbe een doek, dien men een klein kind voorbindt, opdat het bij 't eten zijn kleederen niet zal beslabben, d.i. bemorsen:

Maer met uwe cost mach ich my niet beslabben.
Roemer Visscher.

Later ook, misschien spottend = voorhemdje; zoo bij den »boertigen« dichter P. van Sandwijk, † 1860:

Wat zou mijn man ook doen? Hij kan zichzelf niet kleeden,
Zoo waar ik leef!
Beschouw hem maar ter deeg: zijn slabbetje zit scheef (enz.)

W. Z.

Mot. (Nav. LVIII, 178).

1. Zeug, 2. verschillende soorten vlinders, allen klein; daar er ook nachtvlinders toe behooren, kan zoowel uit deze als uit de 1ᵉ de 3ᵉ: snol, zijn ontstaan, die ik echter niet anders ontmoet heb dan in de samenstelling *motkast* (blijkens *h.... kast* en 't gebruik van *kast* buiten samenstelling in denzelfden zin is v. Dale's schrijfwijze *motkas* af te keuren). 4. vernieling, bederf, ontleend aan de vraatzucht der larven van de motten onder 2 bedoeld, die in kleederen, tapijten enz. huizen [1]); vand: 5. *de mot komt er in* = 't komt in verval; zoo in deze uiting van volks-dichtkunst en volks-Bacchusvereering, die m.i. verdient in ons immers ook aan volkskunde gewijd tijdschrift bewaard te worden:

Lang leve de klare
Het nat van Schiedam
God zal ons bewaren
Als er de mot in kwam. [2])

(Dit zag ik onlangs aan den wand geschreven in de gemeente-zweminrichting te Leeuwarden.)

Of 6° *mot* = turfmolm, hetzelfde woord is als 4°, betwijfel ik ondanks den zeer natuurlijken overgang van beteekenis ten sterkste, wegens de heldere onvolkomen *o*. Daarentegen is *mottig* stellig van *mot* 4 afgeleid: een van de motten doorknaagd kleed vertoont een menigte kleine gaatjes; een mottig gezicht eveneens.

W. Z.

Nav. LVIII, 288.

Hangebast, Hars en Harrewarren.

In het Woordenboek der Nederlandsche Taal, Deel V vindt men een vrij uitvoerig artikel over *hangebast* en in 't zelfde deel over *hars* en *harrewarren*, terwijl in Deel VI kolom 1 en 2 *harst* behandeld wordt.

Een strop schijnt oorspronkelijk van boombast gemaakt te zijn, men vindt althans het woord *bast* voor *strop* gebruikt.

Bijvoorbeeld in de *klucht van de koe* (1612):

»Sulcken waert, sulcke gasten;
Sulcke dieven, sulcke basten.«

[1]) Verg. Matth. VI: 19 en 20 Statenvert.

[2]) Beter met het metrum stemt overeen: »Als de mot er in kwam«, zooals wij het trouwens wel gehoord hebben als soldatenliedje. RED.

In *de Spaansche Brabander* (1617):

»Maer die de arme luy so diefs ghewijs strijckt deur [1])
Die wensch ick oock een bast na Keyser Carels keur.«

Een hangebast is dus een galgestrop, beide woorden in beide beteekenissen, namelijk van het middel om een schurk op te hangen en, bij overdracht van den schurk zelf.

Hilversum. J. E. TER GOUW.

Hangebast.

Galgebrok (eng. »hangrope«); ook een soort van karnemelksspijs z.g. hang-op. Zie Stoett. Spreekwijzen 568.

S. KALFF.

Nav. LVIII, 178.

Vuizer = stevig eter; en niet zooals Oudemans aangeeft = frissche gezonde, bloeiende knaap; blijkens zijn eigen bewijspl.:

Ziet dat is een kloek kijnt, zie dat is eén vuizer;
Hij het ien paar wangen as een katuizer.

Warenar, vs 1467/8.

Wat hiermee bedoeld werd, blijkt uit zijn tweede pl.:

Hij had laesten een vis gevangen zo groot als onse kater;
Die schonck hy de Paters van de Katuysers, tsijn seker goe [vuysers
Ende oock goe buysers (drinkers), die den wijn niet en sparen.

Tafelspel v. mr. Kackadoris,
bij v. Vloten Ned. Kluchtspel I, 56.

De derde pl. geeft geen licht:

Ich ging met me spleulnoot buyten in de katuysers,
Daer quam een knecht by ons, een van de jonge vuysers.

Sp. Brab.

Hier schijnt het woord alleen rijmshalve gebruikt.

W. Z.

---

[1]) besteelt.

Nav. LVIII, 48, 81, 175, 286.

Pamflet.

Vergelijk hiervoor ook Nav. XIX, 207 en het artikel van H. Tiedeman in Nav. XIX, 439.

RED.

Nav. LVIII, 48.

Kuch.

Kan dit woord ook afgeleid zijn van het Duitsche »Kuchen«? Hollandsche soldaten hebben in het begin van de 19e eeuw meermalen samen met Pruisische troepen gestreden.

J. P. ENKLAAR.

Het eigenaardige van dit woord is, dat de soldaten spreken van: *kuch* en niet van: *koech*, zooals het in het Duitsch wordt uitgesproken. Het is echter niet onmogelijk, dat het van het Duitsche verkleinwoord is afgeleid, dus *ü* (met umlant) en dat dan de uitgang is afgesleten.

RED.

Nav. LVIII, 282.

Splint en splinter.

Hierbij dient ook overwogen, dat de naam Splinter veel ouder is dan Jan Splinters testament. Aelbert Splinters was schepen van Gouda in 1388, Goris Splinter Pietersi in 1397 (Walvis 64, 65; de Lange van Wijngaerden II 248, 49).

W. Z.

Wanneer is aan de Koninklijke Militaire Academie het woord **„asymptoot"** in gebruik gekomen om een cadet aan te duiden, die niet is overgegaan en dus eenzelfde studiejaar ten tweeden male doorloopt?

Van een cadet, van wien rapport is gemaakt naar aanleiding van de eene of andere overtreding, heet het, dat hij **„zuur"** is, of dat hij **„zuur gelapt"** is; van een, die in verlegenheid is, zegt men aan de K. M. A. **„hij is in het vest".** Hoe zijn deze uitdrukkingen ontstaan en komen ze ook elders voor?

J. P. ENKLAAR.

Hoe komen we aan het woord **maatjesharing?** Ik vond, dat het ontstaan is uit: *maagdekensharing*, is dat zoo?

V. M.

Wie kan iets mededeelen over het **dialect,** dat tegenwoordig in Noord-Frankrijk wordt gesproken? Zijn er nog overblijfselen van den tijd, toen daar het Vlaamsch overheerschend was?

V. M.

GESCHIEDENIS.

De „Mercure" onder Rousset verboden.

De Gecommitteerde Raden uit de Staten van Holland en West-Friesland hadden in 1749 hun committenten »onderricht«, dat bij hen klachten waren ingekomen omtrent zeker boekje: »Mercure Historique et Politique«, waarin zou zijn opgenomen »een periode, ten uitersten laesif aan de eer en goede naam van een Minister van zeekere Mogendheid«, waarmede Frankrijk werd bedoeld.

Kortheidshalve was de bijtitel weggelaten, welke ter verduidelijking noodig is. Hij luidt:

»Contenant l'Etat préseert de l'Europe, ce qui se passe dans toutes les Cours, les Interêts des Princes, et géneralement tout ce qu' il y a de plus curieux.«

In de Resolutie van de Staten van 2 Juli was ter verduidelijking nog aangegeven: »hetgeen maandelijks word uitgegeeven.«

Het boekje was dus een tijdschrift.

Iets over den prijs komt men te weten door het »Avertissement sur la continuation de ce journal« op bladz. 17 van het 126e deeltje, waarin wordt gezegd: »Les cxxv Volumes de ce journal contiennent 747 mois divers, à 4 sols la pièce, font Argent courant d' Hollande la somme de 149 florins 18 sols.«

De »Mercure« had dus al een hoogen leeftijd bereikt, en bij dien hoogen leeftijd mag het verwondering wekken, dat nog steeds complete exemplaren verkrijgbaar waren. Om een valsch gerucht van het tegendeel te weerleggen werd noodig gevonden mede te deelen, dat de boekverkooper F. H. Scheurleer voor een zekeren tijd gelegenheid had om te leveren: »des Exemplaires complets en feuilles pour 125 florens Argent courant d'Hollande.«

Hoffelijk als men toen was, begon het plakkaat, waarin de resolutie werd omgezet, met het gebruikelijke: »allen den geenen die deeze zullen zien of hooren leezen salut,« maar daarmede

was de delinquent, die door het besluit getroffen werd, of op de kaak gesteld, niet geholpen.

Thans was het Jean Rousset de Missy.

Hij was in 1849 63 jaar oud. Geboren te Laon 26 Augustus 1686 als zoon van Jean, en Rachel Cottin, vingen zijne studiën in zijn geboorteplaats aan, en hij vervolgde ze te Parijs in het college van Plessis, waar Viel, Billet en Montempuis zijne leermeesters waren.

Zijne ouders waren protestantsch en zeer gehecht aan die leer. »La révocation de l'édit de Nantes entraîna leur ruine. Ils refusèrent de reconnaître leurs erreurs: la mère mourut et son cadaire fut selon les lois du temps trainé sur la claie; le père, en cherchant a s'echapper fut arrêté et aurait encore la peine capitale sans l'intervention opportune de la chancelière voysine.«

Wellicht ter wille van zijne stiefmoeder, (zijn vader was hertrouwd), verliet hij het ouderlijk huis en zijn vaderland, maar de voornaamste reden vermeldt Didot in zijn werk Biogr., als hij schrijft: »Les malheurs immérités de sa famille lui inspirérent, une haine ardente contre ses persécuteurs et plus tard contre le gouvernement de Louis XIV. Il avait dix-huit ans lorsqu'il parvint à s'enfuir en Hollande.«

Hier werd hij opgenomen in de compagnie van Fransche cadetten, diende met eer, en was bij vele veldslagen, o.a. bij die van Malplaquet (1709) tegenwoordig.

Liefde voor de studie deed hem een anderen weg zoeken.

Hij richtte te 's Gravenhage een pensionaat op voor adellijke jongelieden.

Zoo wordt bericht in enkele biographieën, hoewel hij als zoodanig noch onder de refugées, noch in het Register der Appointementen voorkomt, wat dus een open vraag blijft.

In 1723 of 1724 sloot hij zijne inrichting; poseerde zich als schrijver en journalist, en werd redacteur van den Mercure, na het van verschillende journalen geweest te zijn.

Voor dat we hem zijn levenstaak zien afwerken, komen we eerst nog op den inhoud van het plakkaat terug.

De Staten dan hadden door hun Commissarissen den beklaagde doen hooren, met dit succes, dat hij onomwonden bekend had de auteur te zijn »van het voorzegde boekje en van de voorzegde laesive periode«.

Zonder die bekentenis te niet te doen, deed hij haar veel van hare waarde verliezen door zijn verdere houding, want een en andermaal voor Gecommitteerde Raden bescheiden zijnde, was hij niet »te voorschijn gekomen«, zoodat Gecommitteerde Raden »niet hadden moogen afzien, om ter requisitie van het Officie Fiscaal een provisie van Justitie tegens denzelven Jean Rousset te verleenen.«

Blijkbaar had zijn wegblijven ter vergadering kwaad bloed gezet, want, zoo wordt gezegd in het plakkaat, »alzoo wij niet zonder reden beducht zijn, dat de voornoemde Jean Rousset door zijn kwaadaardige en lasterlijke schriften, hetzij openlijk van elders, hetzij bedekkelijk zal trachten allerlei kwaad zaad te strooien, en zijn passie en vindictie te voldoen,« zoo meenden de autoriteiten daaraan paal en perk te moeten stellen.

Verboden werd daarom niet alleen het drukken, uitgeven en distribueeeren, maar men vond goed »op het krachtigste en nadrukkelijkste te interdiceeren en te verbieden, dat geenerlei schriften van den voornoemden Jean Rousset onder welken titel of benaming dezelve ook zouden mogen zijn, waarin eenige aanstotelijke periodes, hetzij ten laste van de hooge of mindere regeering van het land of eenig ingezetene van dien, hetzij ten nadeele van eenigen potentaat, macht of hun ministers zouden mogen gevonden, hier te lande zal mogen worden gedrukt, of van buiten 's lands gedrukt zijnde, hier ingevoerd, verkocht, verhandeld of gedissemineerd, direct of indirect zonder onderscheid, of zulks geschiedt onder den naam van den voornoemden Jean Rousset, dan of zulks geschiedt bedektelijk, voor zooverre zal bevonden worden, dat hij is de auteur, maker of opsteller, op straffe dat den drukker, inbrenger, verkooper of dissiminateur van zoodanig geschrift of geschriften zal worden gehouden voor den auteur van het zelve, en daarover zal zijn aansprakelijk, en verbeuren een boete van duizend gulden en verder op arbitraire correctie hetzij van bannissement of anders na bevinding van zaken.«

Men ging nog verder door te gelasten en te bevelen, dat voortaan niemand eenig geschrift of geschriften door den voornoemden Jean Rousset gemaakt of opgesteld, binnen deze landen zal mogen drukken, of elders gedrukt zijnde, alhier verkoopen of dissemineeren, onder welken titel of benaming zulks ook zoude mogen zijn, zonder alvorens zoodanig geschrift aan den Magistraat

van zijn woonplaats te hebben vertoond, en, na examinatie, permissie daartoe te hebben bekomen, op dezelfde straffen als hiervoren is vermeld.

Gecommitteerde Raden, mitsgaders alle Magistraten en officieren van den lande hadden behoorlijk acht te geven, dat alles wat in het plakkaat was vermeld punctueel nagekomen en geëxecuteerd zou worden.

De Procureur-Generaal en alle officieren moesten nauwkeurig onderzoek doen naar de contraventeurs en tegen hen met alle rigeur procedeeren.

De publicatie werd gedaan, opdat niemand eenige onwetenheid te dier zake zou kunnen pretendeeren.

Met den Heer Mr. W. P. Sautyn Kluyt [1]) moet erkend worden, dat het verbod *belachelijk gestreng* was.

Werd er uitvoering aan gegeven?

Neen, want de *Mercure*, die geregeld iedere maand in 12mo formaat uitkwam heeft hoegenaamd geene stoornis in de verdere uitgaaf ondervonden, en kwam ook reeds de volgende maand, evenals vroeger, uit den boekwinkel van Frederic Henri Scheurleer in den Haag te voorschijn. De zaak kan dan ook niet wel anders verklaard worden, dan dat men, niettegenstaande het zoo stellige verbod van het verder uitgeven van den Mercure, evenwel lettende op het verdere gedeelte der resolutie in het plakkaat opgenomen, deze, bij de uitvoering in zooverre gewijzigd heeft, dat de uitgaaf wel toegestaan werd, echter onder verbod van medewerking van den kant van Rousset.

Deze veronderstelling kan juist zijn, want Rousset had zijne medewerkers en zijne voorgangers. Onder de laatsten noemt Hatin [2]) dan ook Sandras de Courtile, Bayle, La Brune, Lefevre etc., onder wie hij, nà Sandras, onzen Rousset plaatst.

Didot citeert onder de werken des eersten: Le Mercure 1686—1688. Courtilz de Sandras, dit was zijn eigenlijke naam, werd geboren in 1644 en overleed te Parijs 6 Mei 1712. In 1683 begaf hij zich naar ons land, om er zijne werken te doen drukken onder den schuilnaam Montfort. Hij was verplicht Holland te verlaten, waar hij in 1694 terugkeerde. In zijn historische werken

[1]) Zie zijne Opm. en Meded. omtrent Fransche dagbladen enz. in Nijhoffs Bijdr. N. R. IV bl. 224—231.

[2]) Hatin, Les Gaz. de Hollande.

is hij hoofdzakelijk romanschrijver. Hij had overigens een levendigen en duidelijken stijl.

Pierre Bayle, overleden in 1706, de bekende schrijver van den Dictionnaire Historique et critique, kan wel voorganger zijn geweest, maar geen medewerker ten tijde van Rousset's redacteurschap, evenmin als Jean de la Brune, eerst te Bazel, later te Schoonhoven(?); hij moet redacteur geweest zijn van 1687—1719.

Iets verdachts heeft 't adres van den uitgever door de bijvoeging van Parme [1]), als stad van uitgave, bij den plaatsnaam: *La Haye* van den Mercure, dat in elk geval, een der importantste is onder de historische recueils van de 17° en 18° eeuw, en waarvan zich een exemplaar bevindt in de Bibliotheek van het Arsenaal van de jaren 1686 tot 1757.

Een feit is, dat Rousset zich als redacteur door Franschen liet bijstaan. Onder meer gaf hij ook een schuilplaats aan La Barre de Beaumarchais, maar deze beantwoordde zijne gastvrijheid met ondank.

Komende van St. Victor te Parijs werd deze, reeds gehuwd, op zijn 35ᵉ jaar student in de medicijnen te Leiden. 26 Juli 1731 werden zijne »Lettres Sérieuses et Badines, etc.« verboden, en hoewel hij als medewerker van Rousset's periodiek geschrift goede diensten had gehad, kwam de jalousie in 't spel, waardoor zij in onmin raakten, en, er wordt gezegd: »on les vit bientôt se jeter mutuellement à la tête les plus violentes injures.«

Omtrent verdere medewerkers zijn we niet ingelicht kunnen worden. Trouwens Rousset was mans genoeg om alleen te staan, zij het ook, dat hij wel wat onvoorzichtig was, en zich te veel bloot gaf. Oprecht zijn is een deugd, maar een slot voor den mond hebben brengt verder.

Rousset overleed te Brussel. Hij had het in Amsterdam en Den Haag te bont gemaakt, en redde zich door de vlucht.

Ziehier wat verder van zijn levensloop is te vermelden.

Eerst laten we van der Aa [2]) aan het woord.

»In Holland genaturaliseerd en deel willende nemen aan de publieke zaken, omhelsde hij de partij van het stadhoudelijk huis en gaf hij vlugschriften in het licht tegen de Hollandsche regee-

---

[1]) Op de titels der twee eerste jaargangen werden naam en plaats verborgen gehouden. Het heette Parme, Bahanu.

[2]) v. d. Aa, Biographisch Woordenboek.

ring. Vooral meende men, dat hij de hand had in eenige naamlooze geschriften, waarin eenige staatslieden, vooral de Raadpensionaris Gilles [1]), schandelijk werden tentoongesteld. Daarenboven hield men hem verdacht van overbrieving naar Engeland van hetgeen, naar zijn oordeel, op de Bredasche onderhandeling [2]) aangaande onze neutraliteit voorviel. Hoe het zij, zeker is het dat Rousset, ten tijde van den Raadpensionaris, zijn verantwoording deed wegens de geruchten te zijnen nadeele verspreid, opgelicht werd te Amsterdam, waar hij zijn woonplaats had, en naar 's Hage ('s Gravenhage) werd gevoerd en in de kastelenye in bewaring gesteld werd.

»Na eenige dagen zittens, werd hij op voorspraak van den Prins van Oranje, inmiddels tot Stadhouder verheven, ontslagen, en door dezen Vorst tot zijn buitengewonen raad- en geschiedschrijver benoemd. Nauwelijks was hij te Amsterdam weergekeerd of hij plaatste zich aan het hoofd der Doellisten, waarop de Stadhouder hem het volgende jaar al zijn waardigheden en titels weder ontnam.«

»De Nederlandsche Jaarboeken« lichten dit feit nader toe: »De persoon van Jan Rousset, in den voorleden jare, door den Prins-Erfstadhouder met een acte van Raed- en Historieschrijver zijner Doorl. Hoogh. begiftigd zijnde, doch door wangedragh zich deze bediening onwaerdig gemaekt hebbende, had hooggemelde Vorst goedgevonden de voorn. acte weder in te trekken.«

In elk geval hebben de autoriteiten onzen Jean Rousset niet eer aangedurfd dan in 1749, want »de Weekelijksche Papieren van Jan Rousset [3])« liet men stilletjes gaan. Daarin werd op zeer scherpen toon geschrold op de onbehoorlijke voordeelen, die de Burgemeesters der steden gezegd werden te hebben van het begeven der ambten, terwijl men er in 1748 verscheiden smadelijke aanmerkingen in vond tegen de Pachters, die men volgens hem met hun ganschen stoet naar het leger zenden moest in plaats van hen zich langer te laten mesten met het zweet en bloed der schamele gemeente.

De titel »wekelijksche papieren« is eene vage aanduiding voor,

[1]) Jakob Gillis, eerst pens. v. Haarlem; in 1744 tweede griffier der Algem. Staten, daarna raadp. v. Holland. Na de verheffing van Willem IV verschenen lasterschriften tegen hem (vermoedelijk van Jean Rousset). In 1749 trad hij af en leefde in ruste bij den Haag; overleden 10/9 1765.

[2]) 4 October 1746. De vredesonderhandeling mislukte.

[3]) Zie Wagenaar, Vad. Gesch. XX, bl. 136, 196.

wellicht, een vertaling van L'avocat, pour et contre, met den titel: De Amsterdamsche Staatkundige, Vermaakelijke en Oordeelkundige Snapper.

Er is ook tegenspraak omtrent de plaats van overlijden van Jean Rousset.

Hij zou namelijk van Brussel naar Rusland zijn gegaan, où la tsarine le nomma conseiller de la chancellerce. Daarna zou hij te Amsterdam overleden zijn.

Ten slotte laten we Didot en Hatin aan het woord.

Eerst Didot. Deze zegt: »Doué d'une grande facilité, il composa avec une précipitation regrettable, une vingtaine d'ouvrages d'histoire, où de droit public, favorablement reçus et souvent réimprimés, mais qui aujourd'hui, (hij schreef in 1663), sont tombés dans un oubli complet. Ou lui a reproché la médiocreté de son instruction et de la prétention à l'esprit., surtout une haine aveugle contre la France et le catholicisme; il se croyait pourtant exempt de passion et de préjugés, au point, disait-il, que la lecture de ses écrits ne pouvait faire connaître ni son pays ni sa religion.«

Hatin geeft tevens feiten.

Hij schrijft: »Malheureusement il se laissait tellement emporter par la passion qu'un anonyme crut devoir lui opposer par: Le Courrier véridique, ou l'anti-Rousset, mémoires pour servir à l'histoire du siècle présent, Genève 1743.«

Dit was dus zes jaar voor zijne vervolging.

In de Dictionnaire Historique zegt Prosper Marchand: »C'est probablement le premier anti-périodique. Un lecteur impartial peut très-légitimement appliquer également à tous deux ce trait de parole:

»»L'un dit que le Mercure est plat et pitoyable,
l'autre que le Courrier et un menteur affreux;
et le grand Apollon, toujours juge équitable,
trouve qu'ils ont raison tous deux.««

Na deze aanhaling gaat Hatin voort: »Le Mercure a été contrefait. Rousset dans une publiquation: l'Epiloqueur se plaint »»que tous les mois un misérable bouquiniste de Liège imprime en papier gris et avec de têtes de clous son Mercure, qu'il sabre, châtre, rogne et defigure comme il lui plâit!«

De Mercure, die in 1686 voor het eerst verscheen is nooit de

voorganger geweest van de Fransch-Leidsche Courant. Dagblad en revue zijn geen gelijksoortige geschriften.

Rousset's leven en streven moet nog geschreven worden. Veel bouwmateriaal moet nog bijeen worden gebracht, niet alleen ter wille van Rousset, maar voornamelijk ook ter wille van den Mercure, die tot 1782 bleef verschijnen, dus ongeveer een eeuw lang.

Wie weet in de duistere punten licht te geven?

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

Nalatenschap van den veldmaarschalk Paul Wirtz.

Wirtz, in 1668 tot die hooge waardigheid benoemd, was ongehuwd en is begraven in een praalgraaf in de Oude Kerk te Amsterdam. Hij heeft, bij een testament dd. 21 Maart 1676, tot eenige en algeheele erfgename benoemd zijne huishoudster *Johanna van der Plancken*.

De laatstgenoemde, die 29 Januari 1679 te Hamburg testeerde, liet bij overlijden als eenige en algeheele erfgename na eene minderjarige dochter, door *Wirtz* buiten huwelijk bij haar verwekt, met name *Bartha Wirtz*, die kort na den dood van hare moeder stierf, en in 1680 in het praalgraf van haren vader werd begraven. Een zilveren gedenkpenning werd daarop geslagen (zie *de Vries* en *de Jonge*, plaat 10, No. 1).

Na gevoerde processen over de nalatenschap van *Wirtz*, groot f 50,022.10, werd die uitgekeerd aan de erfgename ab intestato van *Bartha Wirtz*, namelijk haar grootmoeder *Alida Hocque*, weduwe van *Abraham van der Plancken*.

v. R. v. d. K.

Nav. LVIII, 93.

Willem de Zwijger heeft ongetwijfeld de Roomsche kerk verlaten uit overtuiging. IJverig Roomsch is hij nooit geweest; zoodra de godsdienst in zijn gemoed de eerste plaats verkreeg, werd hij Hervormd. Maar dit beteekende toen nog niet: ijveren voor zuivere leer. »De zeventiende eeuw« — heeft Prof. Krämer zeer juist opgemerkt — »is bij uitnemendheid de eeuw van den leerstelligen godsdienst, van het dogma. In de zestiende was alles nog onzeker.« Tot aan 't einde der Trentsche Vergadering kon men hopen op een hervorming *in* de kerk. Menschen met meer warmte van gemoed, dan scherpte van blik, konden nog veel langer hopen op verzoening tusschen Lutheranen en Calvinisten. Maar bij een staatsman kan die hoop bezwaarlijk nog hebben bestaan, toen Willem tot de Hervormde kerk overging; en men mag vermoeden, dat juist ontgoocheling op dit punt hem heeft doen besluiten 't partij kiezen niet langer uit te stellen.

W. Z.

Kenau Simons Hasselaer.

Zooals uit onderzoekingen van lateren tijd is gebleken, berusten de verhalen omtrent *Kenau's* heldendaden gedurende het Haarlemsche beleg veelal op fantastische gronden. Van 8—12 October 1861 werd te Alkmaar eene tentoonstelling gehouden ten huize van den heer *J. N. Agricola* in den Ouden Doelen aldaar en georganiseerd door de »Vereeniging tot Jaarlijksche viering van Alkmaars Verlossing in 1573«. Volgens den catalogus werden onder no. 105 o.m. door den heer *Mr. H. C. Hooft Hasselaer* ingezonden »*twee pieken en een sabel gebruikt door Kenau*«.

Kan een der Heeren Navorschers mij ook mededeelen, waar deze voorwerpen zich thans bevinden en vooral ook op welke gronden de wetenschap berust, dat ze gebruikt werden door *Kenau*?

H. W. P. J. O.

Er wordt dikwijls verteld, dat een jongen **Hans Vedder (?)** genaamd, oud 8 (?) jaar, toevallig ontdekte, dat er een gaatje in den dijk bij Haarlem (?) was ontstaan, waar het water al doorsijpelde. Het groote gevaar, dat hierdoor zou kunnen veroorzaakt worden begrijpende, hield hij zijn hand er op, zoolang tot er hulp opdaagde en er afdoende maatregelen konden genomen worden, om de opening te dichten.

Er worden van deze gebeurtenis vijf verschillende lezingen gegeven, o.a. een van J. Vaughan, een Engelsch geestelijke, die verklaart, het uit een Hollandsch geschiedboek te hebben opgediept.

Het zou in het begin van de 19e eeuw hebben plaats gevonden.

Wie kan hieromtrent iets meer vertellen?

C. D.

KUNST-GESCHIEDENIS.

Een cosmopolitisch schilder; Adriaen van Linschoten.

Getuigd wordt op 28 Juni 1655, o.m. door een Hendrik Schullenburgh, ten versoeke van een wijnkooper, dat hij zeer wel kennende is Adr. v. Linschoten, mr. Schilder, en dat hij is een persoon die »*nieuwers* vaste domisilie heeft, maer hem selven onthout soo hier en daer zulcx hem gelegen compt, sonder dat men seeckere reeckeninghe soude connen maecken waer hy deurgaens te vinden is, als synde een eenloopendt gesel, die overal en nergens thuis en is.« Een ander verklaart uit den mond van den voornaemden Adr. v. L. vernomen te hebben: »het en scheelt mij niet waer ick ben; de geheele werelt is myn vaderlant.«

Het is bekend, dat v. L. Italië bezocht, en dat hij in den Haag op hoogen leeftijd woonde; wat is er meer van zijne *rondzwervingen* bekend?

Den Haag. A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

FOLKLORE.

Heierslied.

Gelijk de dorschers, zongen vroeger de heiers bij hun werk om het *gelijk* en daardoor tevens *krachtiger* en *gemakkelijker* te doen (zie Bücher, Arbeit und Rhytmus, zoo even in 4[en] druk verschenen bij B. G. Teubner, Berlin-Leipzig); thans heeft de stoomfluit ook *dit* gezang tot zwijgen gebracht. Het eerste vers van hun lied begon met *een*, *twee;* het tweede met *een*, *twee*, *drie*, enz.; ik herinner mij alleen het vierde:

Een—twee—drie—vier—vijf;
De bakker sloeg zijn wijf.

Stichtelijk is 't niet; maar stichtelijkheid en volkskunde zijn nu eenmaal twee. Wie kan er iets meer van opgeven?

Dr. W. Z.

MEMORANDA.

Kooplui in de XVIIde eeuw.

Over kooplui wordt geklaagd in de XVIIde eeuw, wel bekend. Ziehier nog 'n bijdrage:

In »Spel des Gheschils tot Athenen, ghenomen uyt het 17 Cap. van de Handelinghen der Apostelen: Ende in Rijm ghesteldt door Dierick Scabaelje, 1617,« zegt Talus tegen Eurialus:

Ich hebbe menich Jaer
Veel Koopmanschap ghedaen, in veelderhande waer.
Ick sach noyt slimmer tijdt, of menschen soo gheslepen:
Want hoe men 't keert of went, men is altijdt begrepen.
De Luijden hedens-daechs achtent voor eere best,
Als sy haer roemen zoo, ick nam die Man uyt 't Nest.
Gheen waer blijft onvervalscht, zoo speeltmen menghel, [manghel,
De Koopmanschap is nu een doodelycke Anghel.
'Tbedroch is eer en deucht, uitstrycken vroomheyt hiet,
Ick dacht laest by my selfs, ick krygher in verdriet,
En zoo ick anders my wel wiste te gheneren,
Den Handel sou ick nu wel willen gantsch ontberen.

Eurialus stemt er mee in:

wy weten wel wat treecken
De Kooplui om haer winst nu voor gheen zonde reecken .....
nu hoe datse som schynen te zijn devoter,
Wtstrijckers zijn sy maer, en loghenaers te grooter.

B. H.

Lange preeken in den ouden tijd.

Elisabeth Charlotte van Orleans schrijft in een brief van 18 Juli 1715 (serie — Holland in de Werken van de Litt. Verein te Stuttgart) het volgende naar aanleiding van haar lange brieven:

»Aber ich mags (= mache es), wie jungfer Colb, meine hoff- »meisterin, alsz vom herr Bierman verzehlt so alsz [er] sagte: »»Genung undt übergenung von dieszem allem!« wen er 3 stundt gepredigt hatte.«

Van haren brief van 30 April 1722 zegt ze »4 stundt«.

H. J. SCHOUTEN.

Middel om lange preeken tegen te gaan.

Den 7^en Maart 1614 werd aan Ds. Glaserus in Amsterdam »bevolen« des Zondagmorgens gedurende de Vasten de passie te preeken en precies met het uur zijne prediking te eindigen. Daar hij echter van lang preeken hield en hij reeds meermalen daarover was onderhouden, werd tevens aan den Secretaris-Voorzanger »bevolen« precies op tijd met zingen aan te vangen, *ongeacht of de prediking geëindigd was of niet.*

Nieuwe bijdragen tot kennis van de geschiedenis en het wezen van het Lutheranisme in de Nederlanden.
Uitg. Dr. J. W. Pont.
Deel II pag. 182.

RED.

Geraamte als versiering eener graftombe.

Bekend is de graftombe der Brederodes te Vianen, onder het praalbed der overleden echtgenooten is in marmer gehouwen een half vergaan lijk (geraamte met nog enkele vleeschdeelen). Het is mij onbekend of deze eigenaardige versiering meer voorkomt. Een dergelijke werd gevonden bij de opruiming der graven in de kerk van St. Eloy te Duinkerken in 1784. Men vond toen eene kist met het jaartal 1637, op welker deksel een kunstig beeldwerk uitgehouwen was, vertoonende het geraamte van een jongeling, tusschen wiens beenen een hond uitgehouwen was, alles verguld. Suite du recueil des pièces concernant les exhumations faites dans l'enceinte de l'eglise de St. Eloy de la ville de Dunkerque. Aldaär 1784.

J. H. F. K.

Iemand die een hoogen ouderdom bereikte.

In de beschrijving der stad Rotterdam door *Gerard van Spaan*, van 1738, wordt op blz. 229 door hem medegedeeld, dat in het jaar 1497 in het Bagijne-Klooster aldaar stierf de bagijn *Gerbreg van Montfoort*, oud zijnde 123 jaren en vijf maanden, die nog zonder bril kon lezen.

V. R. V. D. K.

Duels tusschen dames.

In »The Town and Country Magazine«. XXVII, 626, there is a story of a duel between Miss Roach or Le Roche, afterwards Lady Echlin and another lady, who is styled »the Fair Hibernian«. Again, in »The Carlton House Magazine« for august 1792, it is stated that »Lady Almeria Braddock and Mrs. Elphinstone had not long ago an affair of honour in Hyde Park, first with pistols, and afterwards with swords.«

Notes and Queries, 3 Juli 1909.
Horace Bleackley.

Hij die ons bovenstaand mededeelt, twijfelt zelf aan de waarheid ervan, toch komt het me niet ongegrond voor, dat er meer dergelijke duels hebben plaats gevonden. Kan iemand ook zeggen, of dit in ons land ook eens gebeurd is?

Nav. LVIII, 198, 294.

Vrouwen die een pijp rooken.

»Dese aerdige Hof-meesterinne, met een Tabackpijp aen de mont, en een kan in de hant, trad al slingervoetende na den wagen, en begon met een schorre stem, en een pinckend oogh, dit soete geselschap te nooden, tot een pijpje smoocks, en een soopje soen-water (soo sy seyde.)«

J. VAN HEEMSKERK, Batavische Arcadia.
4de druk. Amsterdam 1663 blz. 10.
Mr. C. Bake.

Dezelfde plaats in de Batavische Arcadia werd ons medege-

deeld door A. W. Stellwagen, die nog het voorgaande aanhaalt ter nadere verklaring, luidende:

We zijn aan »'t huys, dat den hoofschen Haegh en 't wijsheytlievende Leyden van malkandern deylt... En terstont quam daer voor den dagh een onhebbelijck wijf... (volgt de beschrijving dezer dame). Deze aerdige...« enz.

RED.

Nav. LVIII, 294.

Iets over 't woord liberaal

Niet lang na de Duitsche vrijheidsoorlogen is het trefwoord *liberaal* in zijne nieuwere beteekenis uit het Spaansch overgenomen. Ofschoon Littré 2, 1 : 293 aantoont, dat het in zijne bepaald staatkundige beteekenis reeds bij Chateaubriand (1802) en Madame de Stael voorkomt, als partijnaam is het toch het eerst in 1812 in de Cortes gestempeld. Bij Görres 4, 263 (1821) wordt het voor 't eerst in 't Duitsch gebezigd; diezelfde schrijver spreekt ook meermalen van het *liberalisme*, b.v. 5, 135 en 137 (1822—23.)

Van nu af wint het woord steeds veld. Laube, »Das neue Jahrhundert« 2, 1 (1833) getuigt van zich zelf: »Liberaal ben ik, maar tot de lieden, die zich liberalen noemen, wil en zal ik niet behooren.«

Ook ten dage der grondwetsbeweging in 1848 wordt het woord druk gebruikt; zelfs krijgt dan de *liberale partij* eene bijzondere beteekenis, want toen ze zich voor het grootste deel tot de democratische ontwikkelde, wenschten de gematigden onder hen als de oudliberalen te boek te staan. Ongeveer twintig jaar later, in 1866, ontstond de *nationaal-liberale partij*, die alzoo het oude woord tot nieuw leven riep, maar natuurlijk met wat vooruitstrevender beteekenis. En nu nog een woord van Bismarck: [Polit. Reden 5, 382 (1873)]: De spreker klaagt er over, dat het liberalisme in de laatste jaren vorderingen heeft gemaakt... »Ja, meine Herren, ich habe Ihnen das im vorigen Jahre... vorhergesagt, dasz dies wahrscheinlich der Fall sein werde; es ist auch möchlich, dasz es noch mehr Fortschritte macht....«

O. Ladendorf, Hist. Schlagwörterbuch, 193—'95.

A. W. STELLWAGEN.

Van **Hoefijzers** boven deuren van stallen enz. geplaatst, moet een geluk aanbrengende macht uitgaan, ook, wanneer men het vindt, met de open zijde naar den vinder gekeerd.

Wie kan zeggen, waar dit bijgeloof vandaan komt en waarom juist een hoefijzer daartoe werd gekozen?

R.

In het archief van het **Ned. Herv. weeshuis te Woubrugge** werd onlangs het volgend vers gevonden, dat geen opschrift of onderteekening draagt. Is de vervaardiger een prinsgezinde of patriot? Men leze eerst de geheele regels, daarna de halve regels, onder elkander staande.

Het gedicht luidt als volgt:

Ik zweer nu ganslijk af,	de Staaten en haar wet.
De Prins tot in het graf,	is in mijn hart gezet.
Dies laak ik en bespot,	die voor de vrijheid is.
Prins Willem zijn gebot,	gaat zeker en gewis.
'k Vervloek nu meer en meer,	het Patriots geslacht.
De Prins als opperheer,	bescherm ik nu met macht.
En uijt ons Land moet voort,	die vrijheid roemt en mint.
Die na Prins Willem hoort,	die is mijn besten vrind.
Al wie is Prinsgezind,	het Heemelrijk beërft.
Dat is een duijvels kint,	die voor de vrijheit sterft.

(De Rijnlandsche Courant, 3 Juni 1909).

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

Het geslacht FRESE,

GENEALOGISCH OVERZICHT

MEDEGEDEELD

DOOR

M. G. WILDEMAN.

In het Maandblad van het Genealogisch Heraldiek Genootschap »De Nederlandsche Leeuw«, jaargang 1901, alsmede in »De Wapenheraut«, jaargang 1901, deed ik eenige mededeelingen aangaande bovengenoemd geslacht. Wat hier volgt is een overzicht der geheele familie, welke in de oudere generaties o.a. verwant aan *Ripperda*, *van Delen*, *van Plettenberg*, *Beninga* e.a. ten volle eene studie waard is in een hollandsch vakblad.

Eenige afschriften van authentieke acten [1]), waaruit van het familieverband blijkt, benevens de vererving van zekere goederen, heb ik als bijlagen laten volgen. Men zal daaruit zien, dat er ten opzichte van den stamvader van den hollandschen tak een groot onrecht is geschied, en dat zekere rechten, hoewel door 't Hofgericht te Emden erkend, nooit uitgeoefend zijn geworden.

[1]) Het schrift der charters is erg verbleekt en op sommige plaatsen door vocht vernield, zoodat het een aanmerkelijke dosis geduld kostte om alles te ontcijferen, waarbij het zonderlinge platduitsch de taak niet altijd vergemakkelijkte. De papieren, die tijdelijk bij eene familie te Emmerich berustten, zijn in eigendom overgegaan aan den Heer Von Frese bij Emden.

Wilko Frese, heer te Weihe in 't Bremische, overl. 1439, nalatende vijf zonen.

Johannes Frese (de oudste, blijft in den vaderlijken Borg), in 1457 Drost van Fredenburg en ambtman van den Aartsbisschop te Vörden, laat een zoon na Outbaren [Ohtrave?] Frese, Overste in dienst van den Koning van Spanje.

Arnold Frese.

Nicolaas Frese.

Okko Frese 1465. Hoofdling te Lookwert, verkoopende den Lookwerder Molen aan Albert Mulder van Appingedam. De Lookwerder Heerlijkheid gaat van Okko op zijn broeder Victor over.

Victor Frese I, de Jongste, eerst aan 't Hof te Oldenburg, komt in 1488 in Oost-Friesland, reist met Graaf Ennos in 1489, en daarna met Edzard I in 1491 naar het Beloofde Land, waar hij nevens den Graaf tot Ridder van het Heilige Graf wordt geslagen; wordt Eerste Geheimraad van den Graaf en is Drost en Hoofdling te Lookwerd en Uttum, hebbende daar ook een molenwerk; sticht in 1513 het orgel in de Rysumer kerk, in 1516 de groote klok te Lookwerd, overl. in 1527, ligt te Lookwerd in de kerk begraven. Huwt 3 maal:

1ste vrouw **Theda of Tetta Thom Broek,** dochter van Okko II Thom Broek, Erfvrouwlyn te Risum, Campen, Lookwerd, ten Ham enz.

Hieruit:

Wilko Frese, 10 Aug. 1556 Heer of Hoofdling van Risum, tho Loquart en in den Ham; was gehuwd met vrouwe Katharina van Knyphausen, dochter eener zuster van den Heer Tido van Knyphausen, waaruit drie dochters:

- **Lyse Frese,** zonder kinderen overleden.
- **Tetta Frese,** Erfvrouwlijn te Risum, tweemaal gehuwd: 1ste man **Petrus Ripperda** (vgl. Wapenheraut 1901, blz. 214); 2de man **Schweer van Dehlen** (vgl. d'Ablaing: Riddersch Veluwe, blz. 62).
- **Hyme Frese.**

Hime of Ekke Frese, huwt met Hero van Oldersum. Zij laten in 1558 den Borg te Oldersum bouwen.

Okko Frese, huwt eene dame uit 't Maa denburgsche, sneuvelt bij Jemmingen in 1533. Uit zijn huwelijk is **Victor Frese II.**

Lise Frese, huwt met **Poppo van Jenled,** zonder oir.

Hima Frese, huwt met **Jr. Hane.** waaruit

Joost Hane, aan het Oost-Friesch grafelijk Hof.

2de vrouw **Fossa Beninga,** dochter van Ajold Beninga, Proost te Hinte en Hoofdling te Grimersum en Uttum.

Hieruit:

Ajold Frese, Hoofdling te Uttum, overl. 10 Aug. 1542, begraven in 't koor te Uttum (kinderloos).

Nicolaas Frese, ontvangt een schuldbrief van den Roomschen Keizer Ferdinand, tegen Gravin Anna van Oost-Friesland, de dato 24 Oct. 1561. Hij was Hoofdling te Hinte en Drost te Leer en laat twee zonen na, te weten:

Maurits Frese, huwt met Nombda Beninga. Zij laten één zoon na:

Nicolaas Frese, Administrator uit de Ridderschap in 1620, huwt **Oriana Cornelia Baronesse van In- en Knyphausen,** overl. in 1645. Had vier zonen, te weten:

Maurits Frese, Drost des Huizes en Ambt Emden, huwt Anna Elisabeth van Diepenbroeck.

Iko Frese.

Nicolaas Gerrolt Frese, huwt Magdalena de Calandrini. Hij was aan het Hof van den Keurvorst Karel Ludwig van den Paltz in 1654, wordt Hofraad in 1654, Regeeringsraad in 1657, kerkelijk Raad in 1660; Assesor in het Rijkskamergericht te Spier in 1663. In 1667 daarin aangenomen en bevestigd. Overl. 27 Aug. 1674, ~~ligt in de Gereformeerde~~ kerk te Spier begraven. Zijne vrouw, geboren te Geneve 24 Febr. 1643, stierf te Hinte 29 Juni 1701, ligt in 't kerk en koor te Hinte begraven. Uit dit huwelijk drie kinderen, te weten:

- **Oriana Elisabeth Catharina Frese.**
- **Maria Esther Sidonia Frese.**
- **Nicolaas Mauritius Victor Frese,** vier jaren oud toen zijn vader overleed, studeert te Heidelberg, Franeker en Halle in de rechtsgeleerdheid, komt daarna aan 't Hof te Weenen, gaat voorts naar Zwitserland, en is in de Ambassade van den Keurvorst van Brandenburg, als voornaam Edelman bij den vredehandel te Rijswijk 1697. Zijne tante Anna Elisabeth van Diepenbroeck intusschen overleden zijnde, ontwijkt zijne moeder, wijl Fransche soldaten haar Huis te Schimsum en Wallerthem in de Nederpaltz zouden plunderen, naar Hinte, waar haar zoon van de Heeren uit de Ridderschap in 1699 Administrator gekozen werd aan 't Collegie der Heeren Landstenden. In 1704 huwt hij Henriette Fridag van Godens. Op 1 Maart 1671 geb. te Spier overleed hij op 10 Febr. 1717. Hij laat na vier dochters, waarvan eene na zijn overlijden geboren, te weten:
  - **Magdalena Oriana Frese.**
  - **Ernestina Mauritia Frese.**
  - **Maria Elisabeth Frese.**
  - **Nicolaa Victoria Frese.**

Tido Wilhelm Frese.

en

Ajold of Eilt Frese, huwt met Essa Beninga, de jongste dochter van wijlen Gerald Beninga tot Grimersum en Borsum, Hoofdling, die aan zijne drie dochters Nombda, Gehla en Essa, ieder voor een derde had nagelaten, het Huis van Borsum met toebehoorende Jurisdictie en alle andere Land- en Erfgoederen. Ajold en Essa koopen bovendien van Coenraad Grothuus en Gehla, het één derde, dat zij bij erfenis in het Huis van Borsum bezitten en inzonderheid de Jurisdictie en Heerlijkheid der beide Dorpen Jarsum en Middelsweer met alle recht en gerechtigheid totus in totos voor vier duizend Daalders, berekend tegen vijftien schaft; dit alles volgens Erfelijken Koop- en Transportbrief de dato 1 Juli 1588. Verkrijgen mede van Grothuus en Gehla in ruil voor hun één derde Erfdeel in de Bezittingen der Behuizing, Werven en Landen te Groothuizen bij Mansheerden, de door Grothuus en Gehla geërfde $31^3/_4$ grasen Land binnendijks bij het Huis te Borsum gelegen, alles nader omschreven in een Transport- en Erfelijken Koopbrief de dato St. Georgen 1597, en naar aller genoegen geteekend en gezegeld op St. Michiel 1609.

Ajold en Essa laten twee zonen na, te weten:

Gerrolt Frese, huwt Jonkvrouw .. **van Plettenberg,** koopt volgens akte van 7 Oct. 1620 van Prederik, vrijheer van Schwartsenburg en Hohenlansberg Heer tot Oldersum en Sibilla van Plettenberg, Echtelieden: de beide Kerspelen en dorpen Groot en Klein Borsum, met al wat daaraan verbonden is. Op voorwaarden nader omschreven in die akte.

Gerrolt laat geen kinderen na.

en **Victor Frese,** huwt met N. N. maakt met zijn broeder Gerrolt eene verdeeling der bezittingen.

Victor laat twee dochters na, te weten:

Essa Sophia Frese geb. tusschen 1625 en 1630, huwt met **Jakob Ulferts,** die volgens akte van 28 Maart 1651 gepasseerd te Norden, met zijn broeder **Maintz Ulferts** een verdrag maakt. Het mannelijk oir in dezen tak uitgestorven zijnde heeft **Essa Sophia Frese,** luidens extract uit het Norder Doopprotocol dd. 3 Juni 1685 (Vgl. »De Wapenheraut« 1901) hare beide zonen **Ulfert Jacobs Frese** en **Ajold of Albert Frese** haar geslachtsnaam en wapen doen voeren als Ajold of Albert Frese. (Vgl. mijn art. in Maandbl. v. h. Geneal. en Herald. Genootsch. »De Nederlandsche Leeuw«, 1901).

Anna Elisabeth Frese, geb. tusschen 1625 en 1630, blijft ongehuwd.

Gerrolt laat aan zijn jongeren broeder **Victor** over, te kiezen òf het Uttumer òf het Borsumer deel. Victor heeft Uttum cum annexis gekozen. Daar de moeder van Essa Beninga de goederen met fideï commis had bezwaard en Gerrolt geene kinderen naliet, is alles aan Victor *moeten komen.* Maar Nicolaas Frese is bij nacht gekomen, heeft Victor van 't Huis Uttum gestooten en zich zelven in possessie daarvan gesteld. Achttien jaren lang heeft hij Victor opgehouden eer deze dispositie van 't Hofgericht te Aurich ontving en daar hij, Nicolaas, wel wist, dat hij bij 't Hofgericht zou succombeeren, transporteerde hij in prejuditie een deel dezer goederen op Jonkhr Hane en bovendien cedeerde hij aan de stad Emden zekere actie, die hij sustineerde te hebben. Beno Uden bewaart voor Gerrolt twee koffers uit het Huis te Uttum, die Victor onder recepissen naar zich genomen had; maar Victor vond ze bij 't openen ledig, zoodat Beno Uden hem leelijk had bedrogen. De stad Emden heeft de cessie van Gerlach naar eigen fantasie gestimeerd en dus de Jurisdictie van 't Hofgericht gëusurpeerd, de akte van Nicolaas Frese op 3000 Daalders en die van Beno Uden op 4000 Daalders gëestimeerd en zich zelve in possessie der goederen van Jarsum en Middelsweer gesteld en judiceo in propria geworden, gelijk zij zelven hebben bekend, volgens de resolutie daarvan zijnde op de voorschreven sessie daarvan genomen. Middelerwijl blijven Jonkh. Hane en Nicolaas Frese in possessie van 't goed te Uttum en bovendien nog van 52 grasen Land, zoodat Victor telkens aan de Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederl. heeft moeten klagen en vragen om de sterke hand te mogen hebben, teneinde te executeeren de sententie van 't Hofgericht, waarbij Victor was hersteld. Door H⁰. M⁰. Staten zijn daarop opene patenten verleend met bijvoeging eener missive aan 't Hofgericht en aan den Commandant van Emden. De laatste rescribeert zijne zwarigheden. H⁰.M⁰. Staten persisteeren bij hun besluit. Toch heeft voornoemde Hane de Erven van Victor Frese met name Essa Sophia en Anna Elisabeth bevorens geperst te komen tot een akkoord, waarbij zij meer als over de helft werden bedrogen. Bovendien waren zij nog onmondig. Wat nu verder Nicolaas niet durfde bestaan, heeft daarna zekeren Kajus gedaan in 12 grasen Land. H⁰. M⁰. schrijven daarop weder zoo aan 't Hofgericht als aan den Graaf. Zonder gevolg. Nog laat Nicolaas, Victor geen rust. Wat hij te Uttum niet vermocht, doet hij nu in 't goed te Borsum, dat fideï commis subject was, neemt possessie van een deel van 't goed te Borsum en sluit voorn. Victor Frese daar uit. Hierop weder eene sententie van 't Hofgericht, waarbij Victor wordt hersteld; maar heeft nooit daarvan gejouïsseerd.

Frans Frese.

3de vr. **Sophia Kenesna van Windenham,** dochter van Kenau van Windenham, nagelaten weduwe van Eilke Houwerda Jonker te Uphuizen en Waldhuizen. Zij was geboreu te Nesse in 1460 of 1470 en is te Uphuizen overleden 23 Mei 1510. Bij Victor Frese I had zij geen kinderen. Zij is tot de Luthersche kerk overgegaan en bij haar eersten man in het koor der kerk te Uphuizen begraven.

. . . Magescheid i. d. 8 . . . . . 1580 inzake de kasteelen *Borssum* en *Grimarssum*.

Also denn vyftenn Juny Anno duysent vyffhundert ein vund achtzigh frouw *Adda Beninga vonn Groethuszum* wilant *Geertich Beningha tho Grymarszum* nagelat. wedwe weg. eihre kindern met gehabbten bystant eihres sohns des edelvestenn *Cordt Groethuisz thoe Speck* vund *Ewe vann Jemmegum tho Peckel* am einenn, eine settinge van weilandt des Erenvestenn *Egghericht van Grymersum ock Eilenn und Degentricht*, frouwe *Belen van Borssum* nagelaten stambhuser als *Grimersum* und *Borssum* ock *Leher* vund *Menschenherdenn* vund nagelatenenn erffgueder üfgerigtett (von) der edlen frawenn *Teecklen van Diepholdt anders genanndt Beningha* wilandt *Juncker Schnelliger Beningha van Grymarssum* nagelatene wedewe wey. eiher unmundige Kinder auergegeven . . . . . settinge dartho die gelegenheit sich referirt vund obgedachte *frauw Teeckela* weg. eihre vunmundige Kinder mit gehabten beystand eihrer Bröder der Edlen vnnd Erenvesten *Remeth und Röleff von Diepholt* eihr . . .

. . . .

Des dhoen kundt vund bekennen wij undergeschr. dat obgedachte wedewen mit eihre bystanderen voraus sich erklaret vund bekannt habenn dat *frauw Teeckla* opgemeltt . . . . dorch wolbedachter election an sich genhoomen vund thogestanden sindt die *Borch tho Grymerssum* mit sinen grafften schatzhuyzere . . . . und van older darby gebruckede *borchlander* darby ock get. vundt gereckend sint die *tein ghrasze tho Wirdum* gelegen . . . .

. . . .

Hierentgegen heft *fraew Adda* ufgemelt mit eihren bistondt . . . . *Juncker Garlichs* Erffgenhamen an sich genhomen vund entfangen die *Borch tho Borssum* mit seinen Grafften [1] . . . .

. . . .

---

[1] Het verdere is op vele plaatsen onleesbaar door roestvlekken in 't perkament en verschillende gaten. De hoofdzaak is evenwel in bovenstaand fragment genoegzaam vermeld, en de ontcijfering was op zichzelf een uiterst tijdroovend werk. Waar het charter aan het eind begint met »*Dess tho oirkunde*« is de rest geheel afgesleten; alleen valt nog te ontcijferen, dat tot zegeling zijn uitgenoodigd *Tyde Ebingha tho Wevererden (?)* vnnd . . . . en *Shweer van Delhen* tho . . . .

Het eene zegel is geschonden, meer dan de helft afgebrokkeld, en vertoont in 't schild een draak. 't Omschrift is niet te ontcijferen *UPLU . . . . . THO R . . . .*

Het andere zegel is gaaf en vertoont het bekende wapenschild der familie Van Delen. Het omschrift luidt: *S. Assweri a Delen Capin. Uttum E Ham.*

Actum tho Groethusum den VIII . . . . vijffhundert ein vundt tachtentigt.«

De onderteekeningen (op de plique) luiden:

Adda van Meckenborch, anders
Benynga van Grymersum weduwe
Tekla van Depholt ander Beninga
tho Grimersum wedewe
Gele Benynga anders genant
Groethussche

Cordt Grothuus
myn handt
Ewe van Jingum
myn handt
Roleff van Deipholt
Remeth van Deipholt

Menaldus Ompteda
bekenne als boven vorhendelt tho wesen mytt myn handt als getuyge
Joannes Hoppen bekenne als boven verhendelt tho wesenn mit myner handt.

In Namen der Hilligen und Vunerteilten Drevoldigheit Amen. Kundt offenbahr und zuwissen sei allen und Jedermenniglichen deme dieser Jegenwertiger Transportation und Erblicher Kauffbrieff vorkommen wert sehen oderr horen lesenn Nachdeme weilandt der Edler und Erenvester *Garreldt Beninga zu Griemarssum und Borssum*, haubtlingh, zu seinen nachgelassenen guetherenn, alss das hauss Borssums, die zugehorende Jurisdiction sampt allen andern landt und Erbguettern seine drie gedochtere die auch Edle *Gehla*, *Nomnha* und *Essa Beninga*, alsso seine rechte natuirliche leibes erben dazu hinder sich verlassen, davon einen in den oben berürte hauses und guettern sein Rechte und dritte quota gebuerenn thuet, Gleichvoll dannoch von vorgerürten geschwestern *Essa Beninga*, alss die jungeste so vermuge der under Ihnen aussgerichteden Scheidt und Deehlzedull der besitz und erbschaft des vorangedeutten hauses und heerligheit voraus den annde-

derenn competiret auch dahero die andere beide Schwestern *Gehla* und *Nomna Beninga*, nebenst consent und verwilligungh ihrer beiderseitz hausheren der Edlvesten *Couraeth Groethäus* und *Moritzen Friesenn*, Ihrer E. Schwester *Essenn Beninga* sothanen besitz hirmit freundt — und quidtlichen zugestanden und consentiret haben. Also und solcher volgenden gestalt, das wolg. *Conraeth Groethaus* mit wolbedachten und vorgehabten Rahde seiner geliebte hausfrouwen *Behlen Beninga* vor sich ihr Erben und nachkommen, in dato des . . . . 1588 *Aieltten Friesen*, seiner auch E. Hausfrouwen Ihren nachkommen und erbenn, erstlichen in einem steden vasten ewigen und uuwedderroeplichen rechtmassigen kauffe, verkaufft vundt transporteeret haben verkauffen transportiren und tragen uber jegenwerdiglichen hirmit und craft deeses breeffs, Ihren rechten vatterlichen dritten andehl des hauses *Borsums*, alss es in dato obengemelt in seinem gezimmer mit dem Schathause, beijde Appelhouvenn, Grafften, Brugkenn, Kloppen, stricketten und sonsten was darahn erdt und nagelvast befnnden worden sampt und forderlich auch der mehrgerorte *Juridiction* und *heerligheit beider dorffer Jarssums und Middelsthwer*, met allen zugehorennden frey und . . . . annexe, recht vund gerechtigheit, totus in totos nichts in allem auszgesondert, wie das genomet werden kontte, und das alles vor die summa von Viehrtausent Tahler currents geldes jederen zu funffzehn Schafft gerechnett welcher summa bekennen wir *Conradt Groethaus* und *Behla Beninga*, Eheleute vor Vunns und unse mitbeschrieben, von wolg. *Ayeldten Friesenn* und seine geliebte hausf: *Essen Beninga* den lezten phenningk mit dem ersten zu dancke mit voller genoge wolbezält entfangen zu habenn derhalben wir sie hiemit auch, ihre erbenn und nachkommen, dessentwegen gantzlichen quitorende und gueter ufrechter bezalungh bedanckende gerehden und versprechen unss hir mit craft diesses brevess vor Vunss und vunsere erbenn, diesen getroffenen Kauff nun hinferner und zu ewigl. zeitten noch zu rechte oder in der guete mit retractiren sollen auch ohne unss und der unssen rechtmessige ansprache dieses alles wie opstehet bi vunsezenn adtlichen Ehren, trauen und glauben vestiglich zu haltende hirmit verplichtet und verbünden sein und bleiben wollen. Demnach nun ferner Ano Neuntzig zwei ahm 24 der Monats Juny zwischen den Edlenn und Erenvesten *Ayelttenn Friesen*, und *Conrathen Groethaus* mit

consent und allersintz vorwillegungh der Edlen Ihrer beider vorgenante hausfrouwen *Gehlen* und *Essenn Beninga* und ihrer beiderseitz erbenwegen auch ihres S. Vatters nachgelassenen Borchlanden ein steiervast ewig und unwiederkaufflicher erbwechsell und nachvolgender Kauff ist aufgerichtet ingestalt und manieren wie volget, sintemahll zu gedachtem hause Borssum, derzugehorenden binnendickes lande, in ihrer antzall sechs und neunzigste halb grass gebrauchet werden, davon ermelte *Gröthaus* und *Behlen Beninga* seiner geliebte hausfr: zu ihrem dritten quota specifice ein und dreissigh und 3 viertell grasslandes gebueret, davon sie auch bis dato obengerort ihr jahrliche heura von *Ayleten Friesen* et consorten, zu dancke und gueter genoge wolbezählt entfangen, Ihme und die seinen finaliter und zu eirigen Zeitten quitirende, darjegen aber nun welg. *Aieldt Friese* wegen seiner auch geliebte hausfr *Essen Beninga*, gleichvalss Vaterlicher guetter von dem besitze der behaussingh Werffen und Landen zu *Groethaussen bei Menssenheerde* gelegen auch ihr dritte quota davon gebueret und gehorich Weill aber jedem sein Theill selbst in gebrauchen undienlich befunden so haben dannenhero umb so vielbessern nutzes, *Conrath Gröthaus* und seine vielg. hausfrouwe *Behla Beninga* obgedacht, *Aieldt Friesen*, *Essen Beninga*, *seiner l. hausfr* ihren erben und nachkommen hiemit und craft dieses briefs Erb und ewiglich, stedes und vast, in einer unwiederkauflichen transportation de facto in rouwlichen possession transportiret und eingethän haben vorgesagte 31 und 3 viertel graft binnen dickeslande, bi angeregtem Hausse Borssumb gebruckeligh gelegen, namptlich vorgemelte ihren dritten quota und andeell der behausinge Werffen und in Specie 25 grass landes mit aller annexe und gerechtigheit bi ermeltem heerde gelegenn, Solches alles wir itzo gemelt, wolg. *Aieldt Friese* und *seine E. hausfrouw* vor sich ihre erben, *Connräthen Grothaus* und seinen gemelten erben, hiergegen wir darumb, erb und ewiglich stedes und vast zu gebrauchen übergetrag(en) und tuen das allenseit(en), wie dat jummer zu rechte am kreftigsten und bestendigsten gescheen soll kan oder magh Vorngestalt und also, das ein jeder vor sich und seine Nachkommen ohne eines jedern oder der seinen rechtmaszige ansprache und Justerung diese vielangezogene und übergetragene vaterliche land und erbgueter hinferner und zu ewigen zeitten nach eines jeden willen und gevallen, sonder einige mitgelt jarlicher huura oder

canonem sollen geniessen und gebrauchen mueegenn Deweill aber von diesem allen wie oben erholet der getroffenen handlung, noch biss an hero, ... erbliche siegell und brieffe, zwischen den parten contrahenten aufgerichtet gewesen, und vor anordnungh derselben der eine Theil nemptlichen *Ayeldt Friese* mit Todte verfallen und dannoch *Conrats Groethauss* wege seiner vielgerorten hausfrouwen beidem Hause *Borsumb* ihnen dritten Anpartt der *Buthendickes oder Osgeslandes*, bei diese zeit hero unabgehandelt an sich gehabt, als habenn auch weiter und denmach vielgedachter *Groethaus* und seine E. hausfrouw *Behla Beninga* Ihrer E. schwester *Essen Beninga genant Friese* und Ihren erben in einem gleichmaszig steden vasten erbekauffe, verkauft und übergetragen haben nemblich ihren gerorten dritten andeell buutendickes Lande, alles vor die summa Ein thausend Tahler . . . . , ... , ...

Desse zu rechter und wahrer Urkundt haben beide aufgerichtet nebenst den Edlen Erenvesten und hochgelarte Egher und Eggerus Beninga in Griemarsum respective hauptlinge und Jarmanus Meyer, der rechten licentiaten alsz glaubhafte gezeuge(n) und bistandt met ihren anhangen den Siegelenn parte contrahente dieszen brieff der zwei eines luides bevestiget und undergeschriebenn, welches geschehen und gegeben nach Christi unsers herres gebortte ein taussent füuffhundert Neuntzigh syeben. A. S. Georgenn.

(De twee aanhangende zegels zijn geheel afgesleten.) In dorso staat:

Dieweill der Edler und Erenwester Conrad Groethauss sich diesen brieff bisz hero zu unterschreiben vund zu bestettigen verweigeret, hierumb dasz er in den hier eingeschriebenen ein vund dreiszig drey quartier graszen Borsummer Borchlanden so fraw Esse Grothausz aber nur allein vier vund zwantzich grafe lands bey Menschenherde zu Groethausen gelegen in wechslung empfangen sich bekürtzt befunden wie insgleichen eines dritten theils von vierzehn grasenlandes so durch rechtfertigung erhalten vund in deesem Brieffe nicht gedacht und begriffen worden: So ist durch zwischensprechen den auch Edlen vund Ernvesten *Jan Joest Hanen* vund *Joest Beninga* als freunden vund verwanten diese streitigkeit dahin gutlich verglieehen vund vertragen dasz fraw Esse zu Borsum wegen groszheit dieser vorg. an sich gewechselten landen vund der vorgerurrten

ankauffs des dritten theils it 14 graszen borgl(anden) mit nachstendiger heur von zeit an eingeschobter Possession alles quit vund tott gerechnet uf künftigen michaelis d(es) laufenden 1609 Jahres, Ihme Groethausz in freien kost vnnd schadlosen gelde zugeben vund zubezahlen sich verpflichtet Thausent Thaler jeden zu 15 scht. verrechnet damit dan alle streitigkeit wegen vor specificierter verwechselten Landen so woll der nachstendigem heur, alsz erblichen eigen thun derselben tuiglichen alle ansprach zu Mensen herdtstede vund landen cassiert vund ufgehohen vund dan ferner diese verrsiegelung in allen Ihren anderen Puncten und Clauzulen cräfftig vund bundich, alle defecten so biszhero deszwegen sich erhalten crafft dieses suppliert vund ergentzet sein vund bleiben sollen. Alles sonder list vund gefehede zu urkunt hat fraw Essa zu Borsum . . . . Conrad Groethausz und seiner hausfrawen Gehlen deesz mit eignerhanden untergeschrieben zu Groethausen am 20en february A° 1609.

(geteekend) Cordt Groethusz. Gele Benyngha Esse Benyngha genant Groethusz anders Friesen

Joest Haen. Jost Beningha.

1620. 7 Oct. *Frederik vrijheer thoe Schwartzenberg, heer van Oldersumb en zijn echtgenoote Sibilla van Plettenberg* verkoopen de kerspelen en dorpen Groot en Klein Borsum aan hun neef en zwager *Gerrolt Friesen*, jonker tot Borsum, Uthsum, Jarsum en Midelstewer.

Wir *Friedrich Frey-herr zu Schwarzenberg und Hohen Lantzberg, Herr zu Oldersumb* [1]) und *Sibilla geborne von Plettenburg* [2]), *frey frauwe zu Schwartzenberg und Hohen Landtsberg, Frauwe zu Oldersumb*, Eheleute, vor uns und unseren erben und erbnemmen bekennen undt thuen kundt offentlich vor manniglich mit diesem

[1]) Volgens Ferwerda geb. 1582 † 27 Nov. 1640 en begraven in Martini-kerk te Groningen, ritmeester in Statendienst lid van H. H. M. en de Staten van Friesland, ridder van St. Michiel — zoon van Georg Wolfgang en diens eerste vrouw Susanna van Meckema.

[2]) Volgens denzelfde geb. ? † 1621 dr. van Christiaan Victor en Sibylla Kühle tot Wellingbuttel. — Zij was bij haar huwelijk met Thoe Schwartzenberg wed. van Eggerik Adriaan Ripperda, kapitein.

brief, das wir mit vorgepflogenen Rath unserer freunden und anverwanten, wolbedachtlich auss gewissen und uns dazu bewegenden Ursachen, und zufurderst umb unser und unser mitbeschriebenen aufnahmblichen gedeien und darauss erschiessenden nutzes willen, eines rechten redlichen und unwiederruflichen erbkaufs verkaufft und zu erbkauf geben haben; verkaufen und geben alss zu erbschafft hiemit und gegenwertiglich in der aller bestendigsten und besten formb masse und weise als ein rechter redlicher und unwiederruflichen erbkauf in allen und jeder zeit und weltlichen rechten gerichten und gewonheiten am aller kräftigsten und bestendigsten sein und woll geschehen soll kan oder mag krafft dieses briefs dem Wohl Edlen gestrengen und Vesten *Gerrolt Friesen zu Borsums Uthsumb Tarsums* und *Midelstewer Junkhern und Haubtling* unserm freundtlichen Eirbes Vettern und Schwagern seinen erben und nachkommen, die beide Kirchspilen und Dorffen *gross und klein Borsums* geheisen mit allen und jeden hohen und niedern obrigkeiten geist vund weltlichen gerichten, rechten gerechtigkeiten und herligkeiten und sunften allen andern rechten, ehren, würden, freyheiten und gewaltsambten verbothen und gebothen, pferde, hände und fuszfröhne und andere diensten und pflichten keine noch gar nichts davon ausgeschlossen, wie die nach anzeig unseres Ihme kauffern seinen erben und nachkommen zugestelten erbregisters, uns und unsern Vorfahren Gothseligen andenckens ir desmahls schuldiger gebuir geleistet und wir empfangen ambescheiden gleichwoll unsere eigene . . . . lande, in selbiger herligkeit belegen so wir uns reserviren und ausbedingen vor *dreyzehen tausent enchte guthe und wichtige Reichsdaler* dazu *einer perlen Kethen von Tausent gulden* zu 20 stufer, und *einem guthen ross mit sathell gezeugt und pistollen*, deren wir auch von dato dieses aufgerichten erblichen ewigen Kaufbriefs vor dem Kauffern bahr über in einer ergentzten und unzertheilten summa voll bezahlt, und in allem voll entrichtet sein worden und solche erbkauf summen geldes wir hinwieder an unser und unserer erben augenscheinlichen nutz, vortheill und frommen gekehrt und angewandt haben; mehr wollten Kaufern und dessen mitbeschriebene diesswegen freij quit ledig und losssprechend mit der errinerung weiln unsers ermessens die vorangeregte herligkeit eines höhern werths und preiss alss dieselve von uns cedirt und abgetrethen, das wir auss vether — und

schwägerlicher Verwantniss dem Kaufern vier tausent Rixthal: krafft dieses und hirmit verehret und geschoncken haben wöllen. Setzen demnegst mehrg. Kaufern und alle seine erben und erbnemmen in die rechte, ruhr- und leibliche *possess* und gewähr vorberürter unseres gewesenen und Ihme kauffern und seinen erben und erbnemmen ehwig und erblich verkauften herligkeit, zu *grosse und kleine Borsumb* zusambt allen appertinentien und anklebenden gerechtigkeit, wie hie oben angeregt hiermit würcklich allermaszen wie dieselbe unsere Vorfahrn Christsehliger Memorie und wir solchs alles und jedes dabevor besessen eingehabt, gebraucht und genutzet haben dasselbe nun hinfurter zu ewigen zeiten und tagen gantz erblich ein zu haben zu besitzen, zu gebrauchen und zu geniessen, und damit zu handlen zu gehalten und walten zu thun und lassen, etc. . . . .
zu wahrem Urhrkundt haben vier diese Kauffnothul mit unseren Christlichen und geschlechtsnahmen wehen alenen dazu erbethenen gezeugen unterschrieben und mit unserem angestammten pitchier untersiegelt. Geschehen und geschlossen zu Embden den 7 Octobris Anno 1620.

(get.) Zu Schwartzenberg
als getuege.

Friderich friheer zu
Schwartzenberg.

Sibilla geb. Von Plettenberch
freifraue zu Schwartzenberch.

Ludolff Röver Ltt
als erbetener gezeuge sub III.

[De zegels in houten kapsels zijn alle gaaf met de bekende wapens *Thoe Schwartzenberg* en *Van Plettenberg*. Dat van *Ludolf Röver* vertoont: Gedeeld 1. halve adelaar, 2. geharnaste arm met degen in bloote hand, komende uit de *rechter* bovenhoek bij de deellijn (aldus de degen naar beneden). Helmteeken: als 2 tusschen een vlucht, doch thans de degen naar boven gericht.]

Scheiding of verdeeling van aanbeërfde landen tusschen GERROLT en VICTOR FRESE.

Dat *adelijke stamhuys en burgh tot Borsum* met syn graften, schathuysen, schuyren, werven, hoven, veenen en daerby gehoorige voorlanden, borglanden synde in 't getal binnen de zeedijken hondert zestien en een halve graes maer buiten de dijken vijftig

en acht grasen waervan tot den afslagh van 't water 18 grasen afgetrocken en maer 40 grasen gereeckend werden, sulks $156^1/_2$ grasen.

HINTA.

De heerdt daerop althans Johan Seyts woont.

Geylenplaets achtiendehalfe gras heertslant off weyland.

Frese gerdt tot Kleyn Borsum behalve de spitlanden 60 grasen groot.

Gerrits plaets tot Jarsum groot $21^3/_4$ grasen daeronder 16 grasen spitlanden en $9^3/_4$ beheerdische off weylanden.

Gerrit tot Middelsweer en hermen backess van $43^1/_2$ grasen, daeronder 2 grasen kerkenlant.

Noch Fredrick Duysendaeldersheert van 18 grasen daerby gereeckent syn 5 grasen kerckelant en zullen bereeckent syn gedaen werden 16 grasen beheertische off weylanden die de schoolmeester tot Jarsum op syn lijff gebruyckt soo drae deselve geëvacueert sullen wesen.

Otto Reynaerts plaats van 27 grasen mette spitlanden en 16 grasen ingetrokken heertische of weylanden.

Voorts Doddeburgh met 95 grasen lants waer onder syn 24 grasen beheerdische landen daervan men jaerlijks geeft 24 Ryckxd.

By Jurgen Berents int lant Aurick 5 grasen Beheerdische landen tot:

Jarsum	12
Middelsweer	18
Suyderhuysen	$37^1/_2$
Louw	33 — of $100^1/_2$ grasen.

Noch de *Heerlyckheit* over *Jarsum* en *Middelsweer* met de jaerlycksche intrest daeruyt dependerende alsmede de gebouwen van 't schathuys en schuyren tot Borsum.

Item de daerbygehoorige hooi en 't geene zulx alles beter is als de gebouwen tot Uttum en Damhuysen metten aencleven van dien in de andere deylcedel gespecificeert, daervoor sal diegene die Borsum behoret of behuyst aen't Uttummerdeel wederom uytgeven en volgen laten.

Vooreerst Doddenburgh met syn toebehoorige huysinge, landen en gerechtigheit.

Ten tweede vijf grasen uit Aurickerlant, by Jurgen Berents.

Ten derde de hiervoren gespecifieerde $82^1/_2$ gras heerdische

landen, dewyle van de gespecificeerde 100 en een $^1/_2$ grasen beheerdische landen by Wilke Dickerheert tot Middelsweer by 't Borsumerdeel sullen blijven.

En eyndelyck uyt de seeckerste rentebrieven die hem in de deylinge souden mogen toevàllen, sooveel dat de Uttumer noch in gelde ontfangen sal 8000 gl., welcke brieff by die van Uttum geeligeert sal worden nochtans wert hiernevens tot dergenen die het Borsumer deel compt, te kiesen off toe te vallen vrije wille toegestaen off hy de voors. 8000 gl. wil betaelen en volgen laten, dan off hy in plaets van tselve aen de schulden dewelcke sedert de doot van moeder zal. van de deylende gebroeders op vader- of moederlycke goederen gestaen hebben ofte noch staen alleen afleggen en betaelen.

Ende sal die van Borsum niet vermogen de possessie van het Huys, de landen en heerlyckheit en alle voorschrevene stucken aan te vaerden tensy dat alsoo het Uttummerdeel zijn satisfactie hebbe geoptineert.

(was geteekend:) Gerrolt Frese.

UTTUMMER DEEL.

Eerstdyk het adelyke stamhuys tot Uttum met damhuyzen en daartoe gehoorige borglanden, graften, cingelen, voorburgen, schathuysen, hofsteden en veenen met alle daartoe gehoorige recht en gerechtigheden, werven, werfhuyzen en Turfhuyzen met noch drie werven tot Uisquart en tot Widum, twee daelers, 2 schaepwerfhuyzen.

Noch tot Hinta een heert lants by Jan Seyts tegenwoordigh gebruyckt.

Een heert tot Widum voor desen van Twiede Ricke maar nu van Hendrick Corstens gebruyckt werdende, noch sal diegeene die dit Uttummer deel sal toevallen gemachtigt syn Jan Hockes tot Woltsetel onderhebbende heert te redimeeren en vry te maecken insgelycks wert tot dit Uttummerdeel gerekent:

Doddeburgh en Reyderlant en alle daertoe gehoorige landen en gerechtigheden; maar dewijle wegens 20 grasen lants die althans daerby noch werden gebruyckt met Aeltje Hemmes aen 't Keyserlycke Camergerecht wert geprocedeert soo sal diegeene denwelcke het Borsummerdeel toevallen mochte den anderen pro quota caveren, echter evenwel zal die geene denwelcken Uttum-

merdeel sal toevallen over 't selve proces inderminne (so by maer alleenlyck den anderen daervan heeft geadverteert) mogen accooderen off andersints tselve uytvoeren waertoe beyde partijen gehouden sullen wesen.

Noch een heert tot cleyn Borsum, Twiedepietersheert genaamt met de daertoe gehoorige vrijbrieff, item huysinge, hofsteden, tuynen, spit en anderen daertoe gehoorige landen.

Noch volgende beheerdische landen, als in specie:

Uttum	Hero Menes $^3/_4$ grasen.
	In de Breder Vrylant $2^1/_2$ grasen.
	Thomas Willems acht gr. $^3/_4$ deel.
	Berent Fapen Tisch 6 grasen.
	Jan Claesz 10 grasen.
	Atte Emen $15^1/_2$ grasen.
	Frerick Claessen $4^1/_2$ grasen.
	Ebe Toeden erfgen. $10^3/_4$ grasen.
	Lutke Wildrigh $5^1/_2$ grasen.
Eilsum	Ubbe Loffren 13 grasen.
	Ocko Uden 21 grasen.
	Claes Smith Vrylandt 2 grasen.
Campen	Egge Ulfers 19 grasen.
	Pieter Jansen 22 grasen.
	Tryntie Cocks tot Uttingen $18^1/_2$ grasen.
Manslagt	Heylke Seyts althans Jan Jansen 1 graes.
	Funke Geycken althans zyn zoon D. Boterus Funke [11 grasen.
Trepsum	Jasper Lammerts 1 graes.
Grimersum	Locko Otten 8 graes.
Jaersum	Pieter Pietersen 12 grasen.
Middelweer	Wilco Diecken 18 grasen.
Suyderhuysen	Wessel Hendriks $37^1/_2$ graes.
Canum	Foldrick Ubben $26^1/_4$ grasen.
	Fredrick Duken 7 grasen.

Een Huys en thuyn staende tot Borsum achter de kerckhoff hiervooren in de deylinge vergeten.

Noch 5 grasen lants tot Haxtum in Ampt Aurich by Jurgen Gerrits gebruyckt worden.

Noch de scheepsparten in Andriessen schip omtrent 730 gl. sigh bedragende.

Noch een half huys tot Embden op Valderen twelck althans Hermen van Stenvoorden bewoont.

Ingevalle nu de jongste broeder Jr. Victor Friese dit Uttummerdeel soude kiezen sal hy synen oudsten broeder voor syne afcortinge alle lasten van reparatie voor en naer by den oudsten broeder nae de doot van syn moeder zal. aengewent volgens speciale designatie en estimatie van goede luyden restitueren met gewoonlycken intrest.

Deze bovengespecificeerde goederen werden tot het Huys Uttum gehecht en gereeckent met alle haere toehoorige oude ende nieuwe rechten en gerechtigheden en sal diegeene die dit Uttuummerdeel sal kiesen vrij en sonder belastinge werden gelevert, maer ingevalle de moeder zal. op de Huysen van d' een off d' ander huyrman eenigh gelt mochte ontfangen hebben daervan de huyrceel meldinge mochte doen ofte andersints bewijsselyk is, sulcks sal alleen van dit deel gedragen en affgelecht werden, voorts sal de een den anderen pro evictione en vrye leveringe naer Rechten caveren ent allen tyden garandeeren en soo noch eenige goederen ofte actien in dit ofte int Borsummerdeel niet gespecificeerd synde ende tot het sterfhuys gehoorende voorbonden mochte wesen, sullen beyde de deelen gemeen syn en gelyk gedeelt werden daeronder in specie de inschulden sullen gereeckent werden, gelyck oock de uytschulden egaelyck sullen gedragen en betaelt werden.

Dese Deylceel van 't Uttummerdeel nevens de deylseel van 't Borsummerdeel wertt van den outsten broeder Gerrolt Friese met desselffs hant geteyckent den jongsten broeder in handen gestelt om me een van beyde de deelen naer syn goetvinden te eligeren.

(Wordt voortgezet).

Nav. LVIII, 58, 117, 224.

Van Stakenburg.

Eene genealogie van het geslacht *de Roode dit Roovere-Stakenborg-Boisschot* is te vinden in Recueil Genealogique I. bl. 94—104, andere genealogieën van Stakenburg schijnen niet in druk te bestaan, wanneer de vrager zooals wel waarschijnlijk is eene andere familie bedoelt, dan zal eene nadere aanduiding niet overbodig zijn. De Haagsche van Stakenburgen schijnen tot bescheidener kringen te hebben behoord.

Aldaar teekenden 24 Septr 1617 ten huwelijk aan, *Roeland van Stakenburg* jm. soldaat en *Aeltgen Roelants* j.dr beiden wonende alhier. Op 28 October 1618 *Claude van Staeckenburg* jm. palfrenier van Z. Prinsel. Excel. en *Maeyke Marcelis* j.dr. beiden wonende alhier, en op 20 Decbr 1620 *Roelant van Stakenburg* adelborst bij de garde j.m. en *Margaretha Pietersdr van Dijck* j.dr. beiden wonende alhier.

Wat betreft de aangehaalde mededeeling uit het jaarboekje »die Haghe« 1901, die moet op eene vergissing berusten, wel verklaarbaar wanneer men let op de overeenkomst in de namen Stakenburg, Stakenbeecq, Stakenbrouck, en Staebrouck, die toen allen te 's-Gravenhage voorkwamen.

Een Luitenant Generl. *van Stakenburg* is in de Haagsche Registers van dien tijd niet te vinden, bedoeld is klaarblijkelijk de bekende *Thomas van Stakenbrouck* die als gewoon ruiter begonnen, ritmeester was, toen hij 14 Febr. 1598 te Bergen op Zoom huwde met *Walborg van den Broucke Hendriksdr*, later opklom tot Luitenant Generaal van de Cavallerie, en als Goeverneur der stad Grave in 1644 overleed.

Deze althans bezat een huis op het tegenwoordige Korte Voorhout.

Op 4 Mei 1634 verkocht *Philips Gevais*, den WelEd. Manhaften Jonker *Thomas van Staeckenbrouck*, Luiten^t-Gener^l van de Cavallerie, Gouverneur der Stad Grave een huis en tuin met ap- en dependentiën buiten de Boschpoort. Voor de belendingen wordt verwezen naar de oude brieven.

Dat huis werd later bij executie verkocht.

(onwilllg decreet). *Jacob Bosman*, cruidenier impetrant, contra *Walburch van den Broecke wed^e van den Heer van Staeckenbrouck* in zijn leven Luitenant-Generaal van de ruiterij ten dienste dezer landen, geëxecuteerde, alsmede *Jacob van der Mast*, soliciteur

alhier namens zijn broeder cornet eener cpie ruiters in garnisoen te Grave medegedaagde, verkoopen *Laurens van Swaenswijk* voor den Luit. Col. en Majoor *Siel* een huis, erf, tuin, stalling en koetshuis vóór aan de Plantage strekkende Zuidwaarts tot achter in de Sterlingstraat (de tegenwoordige Casuariestraat), Oost de admiraal Tromp, Noord de Plantage, Zuid de Sterlingstraat.

G. E.

Nav. LVIII, 226.

Geslachten van Deuverden, Leyendekker.

Te Velsen is een grafsteen ontdekt, die de namen vermeldt van *Isaac Leyendecker* (gestorven 18 Februari 1706), *Peironella de Beer* († 22 Mei 1670) en *Barbara van Deuverden* († 29 Jannari 1680). Hoogstwaarschijnlijk is het de grafsteen van ds. *I. Lebendecker*, die van 1668 tot 1699 predikant was te Purmerend en in 1706 is gestorven. De twee, goed gebeitelde wapens, hebben stellig betrekking op de families, tot welke beide vrouwen (echtgenooten van een predikant) hebben behoord. De niet groote en nog gave zerk, die langen tijd (omgekeerd) tot bedekking van een put heeft gediend, heeft voorloopig eene goede plaats gekregen in de burgemeesterskamer van het raadhuis te Velsen.

(O. H. Ct. 21 Aug. 1909).

H. O.

Geslacht van Deuverden.

Den 16 Jan. 1669 zijn te Willemstad gehuwd *Diederik van Deuverden* en *Susanna van Rhijn*. (Zie Genealogische en Heraldische Bladen ven 1907, bl. 307).

V. R. V. D. K.

Nav. LVIII, 325.

Nederlanders te Colombo.

Over opschriften op het hollandsche kerkhof zie het werk van Ludovici. »Lapidarium Zeylanicum«.

Lijst van predikanten bij Valentijn, deel V. (Zaken van den godsdienst.)

S. KALFF.

Geslacht Nahuys.

De genealogie van dit geslacht staat in »Adelsboek« 1902/3, met uitvoerige en vernietigende kritiek op de beweerde afstamming uit het huis *Ahaus*. Laat ik aan deze kritiek toevoegen, dat wijlen de genealoog Jhr. M. P. *Smissaert* mij verzekerd heeft, dat op de familieportretten bij »graaf« *Nahuys* geheel andere wapens (in verband met de fictie) geschilderd stonden dan toen de vader van den »graaf« ze had.

Te Delftshaven vond ik deze aanvulling: 25 Mei 1704 Isaac Jansz. *Heerma*, j.m. v. D. tr. Joh[a] *Nahuys*, j.d. van Lommel, beiden won. alh.

Hij hertr. 1715 (14 Apr. 3[e] afk.) te Rott., nog won. te D., Cornelia *van der Schot*, j.d. v. R.

H. J. S.

Jonkheer Roelof Staeckenbrouck.

16 Augustus 1578 compareerden te Leiden Jacob Reyerszoon, speldenmaker, en Robert van Asperen, poorters en inwoners dier stad, en getuigden, ten verzoeke van den hiervoren genoemden Jonkheer, gouverneur van Woerden, dat op eergisteren zij deposanten, wezende in den Doelen, gezien en gehoord hebben, »dat de Commissaris dewelcke tvendel ende de zoldaten van den requirant monsterde onder andere ende gelycke woorden zeyde ende dezelve zoldaten belaste, dat zy lieden casseren ende scheuren zoude tvendel van den voorszegden requirant, twelck toen noch aen steng was ende hebben dezelve zoldaten uyt de voorsz. Doelen comende daernaer terstont, gemeender hant, tselve vendel van 't steng geruct ende aen stucken gesneden ende voorstz. gehelicken tot niet gebracht ende gescheurt«.

Wat is er van dien Jonkheer bekend, en aan welk feit had hij die schande te danken?

Den Haag. A. J. SERVAAS VAN ROOYEN.

Joannes Christiani(us), geb. + 1525, waar? ouders? studeert 1546—1557 te Deventer, 1552 te Munster i/Westf. werd 1553 te Keulen door wien? »accomodato titulo ordineert« (Joh. Novesianus is toen wijbisschop te Keulen), hij is van 1553—1558 pastor te? (Aken

of Eupen bij Aken?) van ± 1558—1570 pastor te Otzenrath bij Gulik. Van daar noemt hij zich ook: Joannis Otzenrath. Hij is van 1570—Maart 1574 pastor te Aken (intusschen April 1572 te Keulen) en sedert 1574—1584 te Bedburg hoofdpredikant bij de graven Herman en Adolf van Nuenar. Hij is tegelijk prior van het klooster te Bedbur. In Juni 1582 predikte hij in Mechteren bij Keulen. Hij is van 1570 voorzitter der meeste synoden in 't hertogdom Gulik. (z. Werk. der Marn. Ver.) In 1584 is hij naar Aken teruggekeerd en aldaar den 4[den] Juni 1597 overleden.

Van waar is Joannes Christiani afkomstig?

Mogelijk is, maar nog niet vastgesteld, dat hij een zoon was van zekeren Petrus Christiani, die in 1497 te Friemersheim a. Rijn geboren in 1530 uit *Deventer* met zijne echtgenoote en kinderen verdreven was, is in 1530 Luthersch predikant te Oldestor en 1530—1574 pastor der St. Jacobskerk te Lubeck.

In 1560 is te Eupen bij Aken een jeugdige kapelaan, Henricus Christiani »Petri filius«, die in 1565 te Heidelberg studeert. Misschien een jongere broeder van Joannis en zoon van den Lubecker pastor? In 1608 is pastor te IJzendoorn een zekere Henricus Christiani (Reitsma en van Veen IV, blz. 170). Henricus Christiani was 1577 pastor te Germersheim in de Palts.

Ook Joannis Christianus te Aken had eenen zoon, die pastor was. Misschien Cornelis Christiani, die in 1571 bij de Synode van Embden beteekend is als: »futurus minister«.

Wie van de Navorschers kan mij licht verschaffen?

Odenkirchen (Rijnland). Pastor P. BOCKMÜHL.

Nederlanders op het fort St. Georges d' Elmina.

Is hierover iets gedrukt? Of waar zijn de kerkelijke registers?

H. J. S.

Judith van Dorth werd in 1799, in naam van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, voor een krijgsraad gebracht, ter dood veroordeeld en doorschoten. Wordt gevraagd, of zij afstamde van Willem van Dorth, met wien Walburg van Marnix, wed. van Willem van Stoutenburg, in 1638 hertrouwde; en bijgevolg van Filips van Marnix v. S. Aldegonde. W. Z.

ONDER DE STUDEERLAMP.

Desiderius Erasmus. De lof der Zotheid,
vertaald door wijlen Mr. Dr. J. B. Kan, uitgegeven en van korte ophelderingen voorzien door Dr. A. H. Kan.

Wereldbibliotheek, onder leiding van L. Simons.

De »Wereldbibliotheek«, die in haar snel opeenvolgende uitgaven menig oud en bestoven boekje uit zijn schuilplaats heeft te voorschijn gehaald en in een nieuw pakje gestoken, kleedde ook nu weder eene vier eeuwen oude pennevrucht in een jongfrisch omhulsel. Er zijn van die werken, die veel opschudding verwekken in hun tijd, zooals dat met het produkt van den grooten Erasmus ook het geval was, door de eeuwen heen voortleven en voortsluimerend, nu en dan plotseling ontwakend, zonder geheel van het aardsche afscheid te nemen. »De lof der Zotheid« was in zijn tijd, zooals volgens Huet, de »Max Havelaar«: een donderslag aan den helderen hemel, een ironie, een scherp bijtende scherts op de toestanden in de Kerk in zijn dagen, getuigend van geest en helderen blik op menschen en leven, die het heden nog belangwekkend maakt bij den lezer. Geheel vergeten is het werk daarom ook nooit, telkens en telkens weder is het herdrukt en vertaald, Dr. Kan mag ook met voldoening op deze door hem en zijn vader geleverde bewerking terugzien en de »Wereldbibliotheek« eveneens op haar uitgave. De allergeestigste teekeningen van Hans Holbein, den jongere bij den oorspronkelijken text geleverd, zijn er bij gereproduceerd; helaas, niet alle, omdat ze »aanstoot zouden kunnen geven,« daar is iets voor te zeggen, het oog valt onwillekeurig eerder op de plaatjes dan op den text, het beeld spreekt nu eenmaal duidelijker en meer direkt, hoewel mijns inziens dit in werkelijkheid hier minder »aanstoot geeft« dan de woorden; de uitgave wordt door dat gemis onvolledig en wellicht ware het beter geweest geen enkele afbeelding te geven.

Wat de vertaling zelve betreft, hierover niets dan lof, geen lof over »zotheid«, maar over goed werk, of »zotheid« moet de beteekenis hebben, die Erasmus er zelf aangeeft volgens prof. Emerton: »de aandrift, waardoor de menschen hun edelste daden verrichten«. De text is goed begrepen en juist weergegeven, leesbaar en begrijpelijk ook voor de minder ontwikkelden, wien tevens de talrijke verklarende opmerkingen aan het einde van het boekje goede diensten zullen bewijzen.

Een andere uitgave van de »Wereldbibliotheek«: **Alb. Plasschaert XIXde Eeuwsche Hollandsche Schilderkunst** op glanzend papier gedrukt, ziet er ook bij eersten blik wel aardig uit, ze geeft, wat ze belooft, een korte levensschets van de Hollandsche schilders van de vorige eeuw, hun opvatting, wijze van werken, enz., verscheidene met portret en reproducties van enkele schilderstukken; alleen de laatste zijn niet te roemen, men is in den tegenwoordigen tijd nu eenmaal gewoon hieraan eenige eischen te stellen, waarom deze er dan bij gevoegd, als de wijze van uitgeven zich hiertoe niet leende?

Met genoegen namen we kennis van een artikel, voorkomende in »De Haarlemsche Woninggids« van 21 October 1909 van de hand van onzen geachten medewerker W. P. J. Overmeer, waarvan de titel luidt:

De Volksgeest van 1813—1815.

(Beschouwd naar aanleiding van de destijds verschenen volks- en straatliedjes en gelegenheidsgedichten.)

Het is een goede gewoonte uit den laatsten tijd om de geschiedenis niet uitsluitend meer naar de officieele bronnen te bewerken, maar ook wel degelijk met den volksgeest uit vroegere tijden rekening te houden en deze blijkt nergens beter uit, dan uit pamfletten en volksrijmpjes, zooals wij dat zelf hebben aangetoond in ons artikel: »Iets over de spotschriften van het jaar 1720«, (Nav. LVIII, 99) dat weldra zal worden voortgezet.

Nu is het waar, dat de geschiedenis van de jaren 1813—15 vooral, zoo in bijzonderheden is nagegaan, dat er weinig onbekends is overgebleven, toch heeft het verzamelen der pamfletten, waar-

van de heer O. er ± 400 (en dat is geen kleinigheid) heeft gevonden, zijn nut; hij geeft er eenigen in zijn artikel en bij sommigen de wijsjes, dat zeer zeker velen onzer Navorschers genoegen zal doen, die dikwerf naar »wijsjes« vragen. Wat de schrijver van het artikel zeer voorzichtig uitdrukt met: »Bijna zou ik geneigd zijn te constateeren, dat vele dezer liedjes reeds waren vervaardigd voor den gelukkigen Novemberdag van 1813, want het aantal in dat jaar is zeer groot,« kunnen we wel als zeker aannemen, want hoeveel opstellen, gedichten en platen zelfs waren er al niet gereed, geduldig wachtende met verschijnen op de geboorte van Prinses Juliana en zoo is het bij vele nationale gebeurtenis gegaan.

Men moet zeer zeker met het gebruiken van volksliedjes als bron voor de geschiedenis voorzichtig zijn, maar hun waarde mag ook geenszins worden onderschat tot het volkomen leeren kennen van den volksgeest uit die dagen. Wij hopen, dat de heer Overmeer zijn publicaties zal voortzetten.

Onder »de Studeerlamp« werden geschoven;

Marie Antoinette, Gedenkschriften van haar hofdame Mevrouw Campan, bewerkt door S. J. Bouberg Wilson, met 16 illustraties.

Wereldbibliotheek, onder leiding van L. Simons. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

Bijbelsch handboek en concordantie, bevattende een kort begrip der bijbelboeken met tal van verklaringen ook op het gebied der gewijde geschiedenis en van het heilige land. Tweede druk.

Rotterdam. — J. M. Bredée.

Volkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche Focklore, onder redactie van A. de Cock, 20ste Jaargang. Afl. 5—9.

Gent. — Ad. Hoste. Deventer. — A. E. Kluwer. — 1909.

Nijhoff's Index op de Nederlandsche periodieken van algemeenen inhoud verschijnt maandelijks. No. 1, 2 (Sept. Oct. 1909.)
's-Gravenhage. — Martinus Nijhoff. — 1909.

De Maasgouw. Orgaan voor Limburgsche geschiedenis, taal- en letterkunde. Onder redactie van A. J. A. Flament, Dr. P. Doppler en J. M. H. Eversen. 1909. No. 4.
Uitg. Boosten & Stols. — Maastricht.

De Boekzaal. Algemeen maandschrift voor boek- en bibliotheekwezen. Orgaan der vereeniging voor openbare leeszalen in Nederland, onder redactie van Dr. H. E. Greve.
3de Jaargang No. 7, 8, 9.
Uitgave van Ploegsma & Co., Zwolle.

Wij vestigen de aandacht op de eenvoudige en toch smaakvol uitgevoerde *banden*, die de uitgever ten behoeve van »De Navorscher« heeft doen vervaardigen en tegen geringen prijs beschikbaar stelt. Voor een tijdschrift als het onze, dat steeds moet nageslagen worden en voortdurend zijn waarde blijft behouden, zijn de banden (ook voor oude jaargangen verkrijgbaar) *beslist noodzakelijk*. Wij verwijzen voor bijzonderheden naar achterstaande kennisgeving.

G. F.

OUDHEIDKUNDE.

Een en ander over BEZWERING.

Het geloof aan Bezwering dagteekent reeds van de oudste tijden. Immers vinden wij reeds in het boek Exodus: »En de *Egyptische* toovenaars deden ook alzoo met hunne bezweringen.« Bij *Jood* en *Heiden*, bij *Christen* en *Mahomedaan*, bij Ooster- en Westerling, overal vindt men dit bijgeloof. [1])

De Magi bij de *Perzen* konden, evenals de Egyptische toovenaars, door hunne bezweringen groote dingen doen. Zij stonden daartoe in gemeenschap met den duivel. De bezwering bestond altijd in 't bezigen van sommige woorden of teekens, die gesproken of geschreven werden en waar zonderlinge houdingen of gebaren bij in acht genomen werden. Hierdoor werd de Booze hun dan ter wille om geheimnissen te openbaren en wonderen te verrichten.

Als de bewoners van *Zendero* in *Abyssinië* een nieuwen koning hadden gekozen, gingen ze in de bosschen om hem volgens de vlucht van een vogel op te zoeken, die hem dan door zijn geschreeuw aanwees. De koning gaf daarbij een proeve van zijn kunst. Zoodra hij door de bezwering de keus, op hem gevallen, vernomen had, liet hij door dezelfde kracht leeuwen, tijgers, draken en andere ongure wezens bij zich komen, en ging dan zoo de grooten van zijn rijk tegemoet.

De Brama's in *Loango* trachten door bezwering hunne veldvruchten tegen dieverij te beveiligen.

Als het bij de *Guinëers* met de visscherij niet vlotten wil, dan bezweren ze de Goden om hun den visch in het net te drijven. Om in dit leven gelukkig te zijn wordt ook al van de bezwering gebruik gemaakt.

De Psylli en Marsi bezwoeren de slangen, dat ze op de vlucht gingen. *Orpheus* stilde met zijn gezang een zeestorm, en *Homerus* deelt mede, dat *Ulysses* het bloeden met het uitspreken van enkele woorden stelpte.

---

[1]) Zie in verband hiermede Nav. LVIII, 43. RED.

Voornamelijk schijnt het bezweren van de slang, welk dier in den godsdienst der oude volken zulk een groote beteekenis had, van de oudste tijden af bij verschillende volken bekend te zijn geweest. Zoo vinden wij de slangenbezwering al genoemd bij den psalmdichter, waar hij de goddeloozen vergelijkt bij een doode adder, die de stemme des belezers (bezweerders) niet hoort. Ps. 58: 5, 6. En in het boek van Jeremia wordt gesproken van de bezwering. »Want zie ik zend slangen, basilisken onder u-lieden, tegen welke geen bezwering is: die zullen u bijten, spreekt de Heere.« Jer. 8: 17. Ook in den Talmud wordt van de bezwering tegen het bijten van slangen, dieverij en tooverij gesproken. De inwoners van *Choromandel*, de *Cingaleezen* en *Malabaren* waren met de kunst van slangenbezweren vertrouwd, om zich daarmee tegen deze dieren te beveiligen.

Het verdient opmerking, dat men in het Oosten de bezwering bezigde om zich voor den beet van de slang te vrijwaren, terwijl in het Westen, met name bij de *Angelsaksen* en *Friezen* de bezwering diende om de wonde, daardoor veroorzaakt, onschadelijk te maken.

Zoo lezen wij bij den Prediker, Hoofdst. 10: 11: »Indien de slange gebeten heeft eer de bezwering geschied is, dan is daar geen nuttigheid voor den aller-welsprekendsten bezweerder.« Dat deze meening in het Oosten zeer algemeen was, wordt ook bevestigd door Mozes Maimon, een van de beste Joodsche schrijvers. [1]) Hij laat er zich ongeveer als navolgend over uit: »Een bezweerder is iemand, die duistere en vreemde woorden gebruikt. Men is daarbij van de dwaze meening, dat als iemand daar een slang of schorpioen mee toespreekt, deze dan een mensch geen kwaad zal aandoen, of ook wel, dat iemand, op de een of andere wijze daarmee aangesproken, voor ongeluk bewaard is.«

De Friezen en Angelsaksers evenwel bezigden de bezwering om ontvangen wonden onschadelijk te maken. De Angelsaksische bezweringsformulieren moeten dan ook dienen om ongesteldheid als kiespijn, kwade of gebeten wonden te genezen. Zoo vinden wij tegen gebeten wonden het volgende: »Maak Christus' kruisteeken en »zing« daarop drie malen dit en pater noster: »Longinus miles lancea punxit dominum, et restitit sanguis, et recessit dolor«.

Dit Latijnsche bezweringsformulier zal wellicht afkomstig zijn

[1]) en philosophen, vandaar ook deze sarcastische verklaring. RED.

van geestelijken, die om hun nieuwe leer beter ingang te doen vinden, het heidensche bijgeloof in een nieuwen vorm gegoten hebben. Veel overeenkomst met dit Angelsaksische toont een, in 't midden der vorige eeuw in Friesland nog in gebruik zijnd, dat wij hier letterlijk overschrijven:

»Een quader dier heeft dy gebeten, geblasen of gesteken. Yn den naame des Vaders ende des Zoons ende des heilygen geestis. Yesum Christum. Amen, Amen, Amen.

Deese stekte uit, die moet verdwynen, gelijk die man die Yesus Christum verried. Yn den naame des Vaders..... enz.«

Volgens de overlevering moest er telkens als er amen gezegd werd met de hand het kruisteeken gemaakt worden, naar men meent, zoowel op den grond als over de wonde. Als iemand het formulier van mond tot oor aan anderen meedeelde, had het voor hem zijn kracht verloren.

Het drietal: kruisteeken, pater noster (waarvoor hier Yesum Christum) en eindelijk Longinus in 't Angelsaksisch, de verrader in het door ons medegedeelde formulier, toont ons hier punten van overeenkomst.

Longinus zou de naam geweest zijn van den krijgsknecht, die Jezus aan het kruis in de zijde stak. Men vindt dien naam ook in een door *Grimm* in den Anhang zijner »Deutsche Mythologie« afgeschreven formulier, hetwelk aldus luidt:

»Ein schöner segen das blut zu stillen.

Longinus, der man, der unserm herren Jezu Christ sein gerechte seiten hat auf getan, daraus rann wasser und bluet, ich beschwöre dich bluet, durch desselbigen bluets ehre, dat du nimmer bluetest mere.«

Bij de Mahomedanen is het geloof aan de bezwering van slangen en booze geesten ook onder het volk verspreid. Sommige bezweerders onder hen geven voor, dat deze kunst in hun geslacht erfelijk is en van den vader op den zoon overgaat. Anderen zeggen, dat zij daarmede van God begiftigd zijn om hun deugd en heiligheid. Men vindt bij hen ook de getal- of lettertooverkunst, die ook bij de Joden niet onbekend was. Een woord bestaande uit zes letters, zes maal het eene onder het andere geplaatst, terwijl men telkens éen letter aan de linkerhand afkort, helpt iemand voor de derdedaagsche koorts.

Het was bij de Joden in zwang om met behulp van den boärus-

wortel de demons uit te drijven. Deze wortel wordt beschreven als gestreept van kleur en die bij avond een glans van zich gaf. Zonder gevaar voor zijn leven kon niemand dezen wortel uit den grond trekken. Men groef daarom om denzelve heen in den grond, bond een hond er aan vast en ging heen. Als de hond dan wou volgen, trok hij den wortel uit den grond, maar het beest moest het met den dood bekoopen. De wortel kon dan verder zonder gevaar behandeld worden.

Volgens *Josephus* moet deze wortel daartoe het eerst van *Salomo* aangewezen zijn, die ook, volgens hem tooverspreuken samensmeedde en bezweringsformulieren opmaakte, waar hij de demons mee verdreef. In de dagen van Josephus was dit nog in zwang. Men ging daar op de volgende wijze mee te werk: terwijl men iemand, die van den duivel bezeten was, een ring, met onder het zegel een boärus-wortel, onder den neus hield, trok men den bezochte, die daaraan rook, den boozen geest door den neus uit het lichaam. Terwijl de bezochte door den schok neerviel, bezwoer men den demon om niet weder in hem te varen, en aan Salomo denkende, zeide men diens tooverspreuken op.

De bezwering van demons is van de vroegste tijden af ook bij de Christenen in zwang geweest. Wij lezen in het H. Evangelie, dat Jezus zelf duivelen uitwierp.

In het boek van de Handelingen der Apostelen, hoofdstuk 19, wordt gesproken van rondzwervende Joden, die zich met duivelbezwering ophielden, en daarbij den naam van Jezus gebruikten.

Ook de kerkvaders hebben almede van zoo iets te verhalen. *Irenaeus*, uit de 3e eeuw, zegt: »Onder de christenen duren de gaven van Christus immer voort; sommigen drijven in waarheid demons uit, zoodat zelfs zij, uit wie de duivel uitgedreven worden, gelooven en tot de Kerk overgaan.

Ciprianus die ook in de 3e eeuw schreef, zegt dat de duivel door de bezwering met de menschelijke stem, maar door Gods kracht, gegeeseld en gepijnigd werd. Diezelfde kracht schrijft hij toe aan den naam van Jezus, als hij zegt: »de demons gaan op het woord van de bezweerders, terwijl ze zeggen: »Christus weten en Paulus kennen wij, en in Christus' naam, dien Paulus predikt, gaan wij heen.«

Justinus Martyr, die omstreeks het midden der 4e eeuw schreef, wil hebben, dat alle demons door bezwering in den naam van

Jezus te overwinnen zijn, maar dat geen Jood met den naam van een koning of profeet zulks doen kan. Mogelijk dat hij 't alleen dede met den naam van den God van Abraham, Izak en Jacob.

Lactantius, een man, die ook in de 4e eeuw leefde, zag insgelijks in de bezwering een groote kracht. »De duivels,« schrijft hij, »vreezen hen, die God eeren, daar ze, in Zijn naam bezworen, van het lichaam uitgaan, en door welke woorden ze als met zweepen geslagen, niet alleen bekennen demons te zijn, maar ook hun naam zeggen.«

Ook aan de heidensche toovenaars schrijft hij de gave van bezweren toe. Zoo wil hij de Epicuristen overtuigen van de onsterfelijkheid met te zeggen: »*Democritus* en *Epicurus* zouden de ondergang der zielen niet durven prediken in tegenwoordigheid van een Magi, die door sommige verzen de zielen uit de onderwereld weet te voorschijn te roepen, haar aan de menschen te toonen en toekomstige dingen te laten voorzeggen.«

Over dit laatste staat ook te lezen in een wet van *Constantijn* uit het jaar 357. Men leest daar: »Velen ontzien zich niet de elementen door tooverkunsten te beroeren, het leven der eenvoudige menschen te krenken en de dooden op te roepen.«

Niet anders dan Constantijn in de vierde, liet nog in de zeventiende eeuw het hof van *Friesland* zich over de bezwering uit. »Sommige bezweerders,« zoo heet het daar, »zijn het menschengeslacht schadelijk, die door hun fenijnige bezwering en tooverij *de elementen turbeeren* en die het leven van de eenvoudigen onrustig maken, de menschen dooden ....«

In de »Vijff boecken der gewysder saeken voor den Hove van Vriesland, van den raadsheer *Joan van der Sande*, 1638,« komt onder vele andere rechtszaken ook voor »van de poene eens besweerders, dewelcke pleegh de sieckten door briefkens te genesen, waer inne gheschreven staet het Evangelie van Johannes.« In dit stuk wordt het vonnis medegedeeld, dat een bezweerder, *Arien Cornelis Const* heet hij, den 20en April 1627 ondergaan moest. Deze man moest een half uur lang onder den spot van het volk aan den geeselpaal staan. Hij moest daarbij de briefjes, die hij voor zijn kunst gebruikte, op de borst hebben. Deze werden daarna op den brandstapel gebracht en hij zelf voor drie jaren buiten 's lands gebannen.

Const had bekend, dat hij de ziekten van menschen en dieren

door briefjes genezen had. In die briefjes was het begin geschreven van Joh. I : 1: »In den beginne was het Woord«, waar andere duistere woorden onder gemengd, die Const zelf ook niet wist te verklaren, benevens eenige kruisen en teekens.

Volgens een *ordonnantie* van Friesland mochten »gheen duyvelbesweerders, waerseggers, handkijckers, butterbelesers het land doorloopen, noch haer brieven yemant te koope aanbieden, ofte verkoopen, ofte sulxks in eenigherleye wyse te exerceren ende dat by pene van schandalisatie ende bannissement.« Het hof, »achtervolgende den inhoudt van de ordonantie,« verwees Const tot bovenstaand vonnis. Het vroeger genoemde stuk geeft ook verder inlichting, hoe men met bezweerders placht te handelen. Bezweerders, die men als schadelijk voor de menschen aanmerkte, werden naar de »constitutiën van de Princen« met den dood gestraft. De keizers, die zulke lieden vreemdelingen van de natuur, vijanden van het menschelijk geslacht en de algemeene welvaart noemden, spraken, dat de vernielende pest hen verslinden mocht. *Karel de Vijfde* liet hen verbranden.

Anderen, die de bezwering tot welvaart van de menschen gebruikten, ziekten wegnamen of de kwalen afwendden, die iemand door een heks aangedaan werden, vruchten voor kwaad bewaarden, al dezulken werden door Constantijn vrijgelaten. Maar dewijl dit zeer veel naar 't heidendom riekte, en Constantijn die wet zou hebben gegeven vóór zijn bekeering, werd die afgeschaft. Het kwam toch met de heilige wet beter overeen, geen kwade middelen te gebruiken om het kwaad te keeren. En een zware zonde moest het zijn de bron des heils te verlaten, die men wantrouwde, en hulp te zoeken en te verwachten van kwade geesten.

De rechtsgeleerden van Leipzig wilden, dat iemand, die de bezwering gebruikte tot voordeel van de menschen, geen lijfstraffen zouden aangedaan worden; maar dat zij door de geestelijken ernstig vermaand, en hun een boete opgelegd zou worden.

De straf van »schandalisatie en bannissement« voor de duivelbanners werd mild genoeg geacht. Deze lieden worden daar beschreven als voor te geven, dat zij door hun mompelend bidden en briefjes met woorden uit de H. Schrift de »creatueren« nieuwe kracht konden inblazen, en zieken genezen. Maar zij baden daartoe tot den duivel, brachten de menschen zoodoende op een verkeerden weg en hun zielen in het uiterste verderf; en daarom

waren sommige theologen dan ook van meening, dat zulke bezweerders, hoewel ze niemand leed deden, volgens de wet van Mozes met den dood gestraft moesten worden.

Bij dit alles behield de Kerk evenwel haar bezweringen. Twee jaar later na het bovenstaande vonnis tegen Const uitgesproken werd, werd dit middel van de Jezuiëten te baat genomen om *Bouwe Roorda*, een edelman en behoorende tot de Mennonieten, tot het katholieke geloof over te halen. Daar Bouwe aanvankelijk niets van hen weten wilde, begrepen zij, dat ze den strijd met den duivel moesten beginnen. Van deze toch werden naar de algemeene meening de Mennonieten bestuurd en gedreven. Zij wikkelden daarom Bouwe, die ziek te bedde lag, een priesterstool om den hals en om de borst, vermengden zijn eten en drinken met wijwater en legden heilige relequieën onder zijn hoofdkussen. Behalve dit waren de middelen, die de Jezuiëten tegen den duivel bezigden, vooral deze: het noemen van den naam van Jezus en het aanroepen van de heilige maagd; het vontwater, dat op Paschen- of Pinkster-avonden gewijd werd; het Gregorius-water, door de bisschoppen gezegend om de altaren, enz. mee te wijden; de kaarsen op Lichtmis; de palmtakken, enz. op Palmzondag gewijd; het Agnus Dei; het teeken van het heilige kruis en eindelijk de *exorcismi* of bezweringen, door de heilige kerk beschikt.

Nog andere dingen werden reeds in de eerste eeuwen van de christelijke kerk aangewend om de duivels uit te drijven. Onder anderen behoorde hiertoe ook het opvragen van den naam van den kwaden geest. Zie ook Markus V : 9; Lukas VIII : 30.

Bij de vuur- en waterproeven werd ook van de bezwering gebruik gemaakt. Als iemand van tooverij of ook wel van ketterij aangeklaagd was, dan werd hem in de kerk bij het altaar een gloeiende staaf in de handen gelegd, welke hij negen schreden ver dragen moest. Terwijl het ijzer op de gloeiende kolen lag, werd het eenige malen met wijwater besprengd, de priester zong het lied van de jongelingen in den oven, deed de mis, gaf den man den heiligen ouwel in den mond en bezwoer hem. Daarna bad hij God, dat Hij de schuld van den verdachte mocht openbaren, door zijn hand te beschadigen, of zijn onschuld, door die voor branden te bewaren.

Nadat alles volbracht was, werd de hand omwikkeld en verzegeld

en na drie dagen geschouwd. Was zij beschadigd, dan werd de ongelukkige man met duivels beschilderd en verbrand.

Niet minder pijnlijk ging het toe met den ketelvang. Een ketel vol kokend water stond in de kerk, welke met vreeselijke woorden bezworen werd. Om de schuld of onschuld van den man, die beticht was, te ontdekken, moest hij de hand tot den elleboog in het borrelende water steken.

Bij de koudwaterproef bezwoer de priester het water in een gracht of stroom. Daar werd de persoon, die aangeklaagd was, met de duimen kruiselings aan de teenen gebonden, dan ingeworpen. Zonk hij, dan was hij vrij, maar dreef hij, zoo wachtte hem de brandstapel!

Ziedaar een en ander over 't geloof aan bezwering, waaruit wij tevens zien, dat de menschelijke geest niet zonder de droevigste gevolgen van de waarheid afwijkt. Onrust in 't hart en vijandschap en vervolging zijn daarvan steeds de bittere vruchten geweest, want waar geen vrijheid van denken werd geduld, bleef *Humaniteit* achterwege.

S. K. FEITSMA.

Meester Wouter die Tymmerman, burger van 's Hertogenbosch, verklaart op 9 Juli 1502 voor schepenen aldaar, dat hij op 20 Juni 1501 aangenomen heeft »te repareeren, op te maken ende »te richten een kercke met eenre sacristie, die staen sullen in »ts Gravenhage opt Spoy in een cloester offte Goedshuyse van »den sustren genoemt tot Sunte Marien, gelegen in den Hage voers., »voer een zekere somme van penningen;« en stelt hiervoor borgen.

Schepenreg. v. d. Bosch
en Vrijdom no. 96 f. 66010.
R. Arch. N. Br.

Is deze bouwmeester bekend?

W. Z.

Grenadiersuniform laatst 18de eeuw. Waar vind ik een betrouwbare afbeelding? Weet iemand losse plaat te koop uit dien tijd met voorstelling van één grenadier (gewoon soldaat)?

H. J. S.

GESCHIEDENIS.

Hoe de omwenteling van 1813 te Moordrecht tot stand kwam.

Moordrecht is een welvarend dorp, schilderachtig gelegen aan den Hollandschen IJsel en aan den straatweg van Gouda naar Rotterdam.

Het is bekend uit de geschiedenis van den Jonker Fransen-oorlog.

Jonker Frans van Brederode, hoofd der Hoeksche partij, had den 19^{den} November 1488 Rotterdam ingenomen en werd daarna in die stad belegerd door de troepen van Maximiliaan van Oostenrijk, die zich destijds te Dordrecht ophield. De Oostenrijkers stonden onder bevel van den stadhouder Egmond en Maarten van Polhain. Toen Jonker Frans gebrek kreeg aan levensmiddelen, besloot hij, om zich daarvan te voorzien, tot een scheepstocht langs de Lek. In het gevecht, dat op die rivier bij het dorp Streefkerk ontstond, werd zijn vloot door die der Kabeljauwschen verslagen. Hij zocht toen zijn doel op andere wijze te bereiken. Een uitval door de venen naar den kant van Waddingsveen en Boskoop had aanvankelijk beter gevolg, maar toen de bezetting der stad, onder aanvoering van Jan van Naaldwijk en Frederik van Zevender, met den buit op den terugtocht was, werd zij bij Moordrecht door de Oostenrijkers verslagen. Van de 1200 man, die uit Rotterdam vertrokken waren, kwamen nauwelijks 300 man in de stad terug. Jan van Naaldwijk en Frederik van Zevender werden krijgsgevangen gemaakt en naar Dordrecht gevoerd. Laatstgenoemde wist uit de gevangenis te ontkomen. Van Naaldwijk werd tegen losgeld ontslagen, onder voorwaarde, dat hij pogingen zou aanwenden tot de overgaaf van Rotterdam, die in Juni 1489 plaats had, nadat het beleg ruim zes maanden had geduurd.

Nog tot het begin van de vorige eeuw, werd de herinnering aan

dit gevecht op de plaats zelf bewaard door den naam eener kade, die de Jonkerskade werd geheeten. Door de droogmaking van den Zuidplaspolder is de kade vervallen.

Mijn doel is echter niet eene beschrijving van Moordrecht te geven — hoewel de stof daarvoor wel voorhanden is — maar enkel aan de lezers van dit tijdschrift een paar m. i. belangrijke stukken mede te deelen, die een eigenaardig licht werpen op de Novemberdagen van 1813 ten plattenlande en weder aantoonen, hoe het eigenlijke volk spoediger bereid was mede te werken tot een ommekeer der zaken en minder vrees koesterde voor hunne vroegere meesters. Dit was toen zoo en zal wel steeds zoo blijven.

De brieven, die in het gemeente-archief van Moordrecht aanwezig zijn en op die dagen betrekking hebben, zijn de navolgende:

Rotterdam, den 4en December 1813.

De Officier bij den Regtbank van Eersten Aanleg zitting houdende te Rotterdam.

Aan

Mijnheer den Maire van de gemeente van Moordrecht.

Mijnheer.

Zware klagten zijn bij het officie ingekomen met betrekking tot de feijtelijkheden, welken op den 18den van den gepasseerden maand gepleegd zijn ten huize van den notaris Blok te Moordrecht, waardoor dezen heer verpligt is geworden zijne woning en kostwinning te verlaten, ten einde zijn leven te redden, het zal niet noodig zijn Mijnheer UwelEd. te doen opmerken hoe weinig zulke opschuddingen en mishandelingen geschikt zijn om de goede zaak van 't Vaderland te bevorderen en hoezeer het derhalven noodig is soortgelijke excessen op het serieuste tegen te gaan, en daar zekere grutter aldaar, Aulman genaamt, en een ander persoon A. Plak, ten sterksten zijn geinculpeerd, verzoek ik UWelEd. mij van het voorgevallene spoedig en omstandig te informeeren; ten einde tegen de schuldigen dadelijk het Regt van de hoge overigheid te kunnen handhaven, en alzo aan genoemden Notaris veiligheid te versorgen naar zijne woonplaats te kunnen retourneeren.

Ik hebbe de Eer met bijzondere hoogagting te verblijven

get. F. Bogaert

Subt.

Het antwoord op dezen brief is in concept aanwezig en niet geteekend [1]) of gedateerd.

»Ter obedientie van UEd. aanschrijving in dato 4 dezer, inhoudende een verzoek om een omstandig verhaal van het voorgevallene te Moordrecht op den 18 November l.l. hebben wij de Eer UEd. te berigten:

Dat op Donderdag den 18 Nov. l.l. een groote menigte boeren van de Marktdag van Gouda in den namiddag tusschen 3 en 4 uren: Verciert met oranjelinten, zo te paard met wagens als te voet, zeer ontstuimig door ons dorp passeerden, welke het volk dat zeer rustig was (niettegenstaande de fransche geëmployeerden op den middag reeds waren vertrokken) aanhitsten — hetwelk echter van geen vrugt was, maar circa 5 uuren kwamen eenige dorpelingen beschonken van Gouda en vorderden van mij op eenen vrij onstuimigen toon dat ik de vlag op den tooren zoude plaatsen, de klok doen luiden, ja zelfs eenige Burgers voorstelden om dat werk te doen verrigten. Dan ik weigerde *alles* en vermaande hen tot rust.

Mijne pogingen gelukten in zoover dat zij afzagen van hunne eischen, onder beding dat, indien Gouda de vlag op den tooren plaatste en vreugde bedreev, zulks ook zoude permitteeren. Het was dienzelfden avond zo lang rustig tot dat de tijding kwam dat Gouda de vlag op den tooren had gezet en de menigte aldaar zeer onrustig was.

De drie nabuurige dorpen, waar de menigte van Gouda was teruggekeerd, gaven het teeken van onrust, men begon de klok te luiden, zodat de vrij onstuimige menigte, nu aangemoedigd door het voorbeeld van de nabuurige dorpen, omstreeks 8 uuren voor het Huis van den Heer Notaris W. Blok gingen en zeer bedaard het uithangbord verzogten. Het antwoord van den Heer W. Blok was gansch niet geschikt om rust en vrede te bevorderen; had Z.Ed. volgens mijn inzien het bord zonder tegenspraak gegeven, geloof ik dat hij even zo min als den heer Notaris van Staveren [2]) en den Debiteur van de Tabak J. van Geelen [3]) eenige onaangenaamheid zoudt hebben ondervonden, maar de weigering gepaard met een dreigende houding en toegevoegde woorden van: *ik wil het niet geven en gijlieden moet niet denken dat ik voor een*

dronke boel bang ben, dit was oly in 't vuur. Ik vreesde voor personele beledigingen en verzogt den Heer Blok om het bord maar te geven, 't geen de Heer Blok andermaal weigerde niettegenstaande Z.Ed's echtgenoote met alle ernst daarop aandrong; Z.Ed. gaf te kennen dat als de Maire het gelaste, dat hij het dan doen zoude, ik begreep dadelijk het oogmerk van den Heer Blok, om zich te dekken ingeval de Franschen andermaal terug kwamen; de menigte zeide de Maire heeft niets over dat bord te zeggen, en drongen met meer ontstuimigheid op het geven van het bord aan; 't geen eindelijk dan ook geschiedde; zodra nu het bord in handen was is het in stukken geslagen, men ging van daar na Dh. Not. van Staveren, die het zonder dralen gaf, ook den Bureaulist van Geelen, en beide de borden wierden ook in stukken geslagen; de menigte ging uit elkanderen, er wierd niets meer bedreven of gepleegd en zooveel ik weet is aan niemand eenig ongeluk toegebracht; om 9 uuren was alles stil, van tijd tot tijd deed ik door het dorp de nodige navorsing, maar vond alle deuren gesloten en, volgens het geduurig rapport dat ik van den nagtwaker ontving, niemand op straat, echter durfde ik mij niet ter ruste begeven omdat op de Dorpen Nieuwerkerk, Ouderkerk, Capelle en Gouderak onophoudelijk geluid werd.

Des anderen daags morgens verzogt men mij in navolging van Gouda en de nabuurige dorpen om de Vlag op den tooren te zetten, de klok te doen luiden en wel door eenige burgers. [4])

Mijn antwoord was, dat ik de vlag op den tooren zoude doen plaatsen en door den klokluider de klok laten luiden, maar dat ik volstrekt weigerde om aan hun de sleutels van den tooren te geven en wel strengelijk verbood om iemand, wie het ook zijn moge, te noodzaken de klok te luiden.

Mijne vermaning was van een goed gevolg, niemand is zooveel ik weet genoodzaakt geworden om te luiden, ik bleef meester van de sleutels en liet door den klokluider van tijd tot tijd luiden.

Alles was vrij rustig en stil, maar om elf uur kwam er tijding van Gouda, dat men op de markt de Eerepoort en decoratien verbrand had, nu vorderde men van mij dat ik de Eerepoort, die op het ambachtshuis geborgen was [5]) zoude

afgeven, ik tragte de menigte te beduiden dat wanneer de Eerepoort verschilderd wierd, dezelve dan nog tot andere einden konde dienen, maar alles was te vergeefs, ik paaijde hun met twee stukken, als den adelaar en de naamletter, en zulks gelukte vrij wel, maar toen het naburig Gouderak buiten alle bedwang was en aldaar alles verbrand wierd, kon ik de overgaaf van alle de andere stukken niet meer tegenhouden, en men verbrande die in navolging van Gouderak.

De dag bleef toen rustig; ter nauwernood was de avond ingevallen, of men wilde mij noodzaken de Publique gebouwen te doen verlichten, 't geen ik met kragt en geweld heb tegen gehouden; des avonds ten 8 uuren wierd mij berigt, dat zig eene menigte volk voor het huis van den Not. W. Blok posteerde, dadelijk begaf ik mij derwaarts met een getal van 10 brave burgers, dan naauwelijks waren wij voor het huis of een aanval met steenen, die hier en daar over en langs onze hoofden heen vlogen en een groot aantal glazen verbrijzelden, begon, het was zo donker en de toevloed van gemeen zo groot dat alles in een oogenblik teruggedrongen wierd, ik wist geen ander middel tot andere bevijliging dan de bovenste verdieping van het huis te doen verligten; 't geen van een goed effect was; van toen af kon ik van mij afsien en bleef met de 10 burgers post vatten, totdat de menigte afzakte en niets verder bedreven werd; om 10 uur was alles stil, ten Elf uur deed ik nog een patrouille, maar vond niemand op straat.

Ziedaar Mijnheer een waar verhaal van het gebeurde op den 18 en 19 November l.l., na dien tijd is er niets meer voorgevallen.

Vertrouwende aan UEd. intentie te hebben voldaan, heb ik de Eer met bijzondere hoogachting te zijn: Etc.

[1]) De destijds fungeerende Maire was W. de Timmerman.

[2]) In 1795 door de Franschgezinden ontzet uit zijne betrekking van Schout, na 1813 tot 1832 Burgemeester van Moordrecht.

[3]) Tevens schoolmeester.

[4]) Een dezer was mijn grootvader P. Snel, destijds Maire van Berkenwoude, doch woonachtig te Moordrecht.

[5]) Deze eerepoort had dienst gedaan bij den doortocht van Keizer Napoleon, van Gouda naar Rotterdam, op diens reis in October 1811.

Uccle, bij Brussel. A. CHR. SNEL.

Het bezoek van Koning Lodewijk Napoleon aan de doorbraak in de Tielerwaard.

In het laatst van Januari 1809 had in ons land een zware overstrooming plaats. Ter hoogte van Lent was de Waal doorgebroken, waardoor de geheele Betuwe tot aan den Diefdijk overstroomd werd. Hoewel met het oog op het ruwe jaargetijde het in 't belang van 's Konings rheumatisch gestel wenschelijk was, dat Z. M. in zijn paleis in de hoofdstad bleef, meende de menschlievende vorst, dat het zijn plicht was, de onheilen, welke zijn onderdanen in die streken getroffen had, met eigen oogen te gaan zien. Gedurende twee dagen bezocht hij met zijn minister van Binnenlandsche Zaken de plaatsen, die het meest geteisterd waren. Hieromtrent heeft 's Konings prefect van het Paleis in de hoofdstad, de Heer Smissaert [1]), die eveneens tot het gevolg van Z. M. behoorde, eenige bizonderheden in zijn journaal in h. s. aangeteekend, die we niet onbelangrijk achten hier mede te deelen. Zij geven een beeld van den ontzettenden toestand dezer doorbraak en kunnen als aanhangsel dienen van hetgeen daarover medegedeeld wordt door den Utrechtschen kroniekschrijver in jaargang 1905 van de Nav., blz. 248—249:

»25 Januari 1809. Vergezelde ik Z. M. op Hoogstdeszelfs reize naar de inundatiën, bleven dien dag te Utrecht en vertrokken den volgenden dag naar Gorcum vandaar naar de Thielerwaard en alle bedreigde punten.

30ste bezweek in Gorcum de gemaakte bedijking, waardoor in weerwil van alle aangewende pogingen tot herstel derzelve de stad binnen een uur als onder water stond. De koning moedigde door zijn voorbeeld alle arbeid aan en verliet Gorcum des avonds ten 10 uur, vertrekkende naar Hardinksveld met zijn gevolg.

---

[1]) Marinus Adriaan Perpetuus Smissaert, geb. te Utrecht 11 November 1773, overleed op Banka 1 Nov. 1819 als inspecteur der mijnen op Banka en Billiton.

31ste Ten half een uur des nachts deed mij de koning tot zich roepen en gaf mij in last dadelijk naar Schoonhoven te vertrekken indien ik voor die stad de rivier konde overkomen, aldaar vervolgens alles tot zijne receptie en overtogt gereed te maken voornemens zijnde in den vroegen morgen zelve van Hardinksveld te vertrekken. Voor een uur vertrok ik vandaar, passeerde een der ijselijkste nachten die men zich verbeelden kan op den dijk. Het ijs der rivieren op de meeste plaatsen veel hooger opeengestapeld en geschoven als de dijk zelve was. Een vreeselijke storm welke verscheidene half ontwortelde boomen nedervelde en daardoor de weg onbruikbaar maakte vertraagde zeer mijn reis. Ten half zeven uur des morgens kwam ik aan 't veerhuis, tegenover Schoonhoven, alwaar men volstrekt weigerde mij over te zetten, daar de rivier alle oogenblikken los ging doch zich gedurig weer zettende. Eindelijk wanneer ik hun te kennen gaf dat de koning mij binnen weinige uren zoude volgen en zij hierdoor op een goede betaling konden rekenen, betoonden zich twee schippers gereed mij in een ijsschuit over te zetten, indien ik hun 6 ducaten wilde toezeggen. Gaarne bewilligde ik hierin; nadat zij mij gelukkig hadden overgebragt, welke overtogt door de wakken, door de gemaakte sloof voor de stad of over de groote drijfschotten plaats had. Na in de stad de noodige preparatiën voor de ontvangst van den koning gemaakt te hebben begaf ik mij ten 9 uur weer naar de wal vanwaar ik het gezigt op de overzijde hebbende ook spoedig reeds de rijtuigen van den koning ontdekte. Aan het veer gekomen, stapte Hoogstdezelve in de gereed liggende ijsboot doch op het oogenblik dat dezelve zoude afsteken ging de rivier opnieuw met een vreeselijk geweld los en de geheele sloof was in een oogenblik vol drijfijs. De rivier zette zich toen opnieuw geheel digt en een soort van ijsdam ter hoogte van circa 6 à 10 voet bevond zich dwars voor de stad, over de geheele breedte der rivier. Op dat oogenblik verklaarden de schippers eenparig aan den koning dat er geen mogelijkheid was de rivier te passeeren. De koning ontdekte mij door zijn verrekijker aan de overzijde en deed mij met een zakdoek het sein van naar de vaart te Vreeswijk te zullen vertrekken en aldaar zoo mogelijk de rivier te

passeeren. Zulks gelukte nog even bijtijds waarop de koning zijn reis dadelijk tot Utrecht voortzette. Dit verwagtende vertrok ik ook tegen den middag naar Utrecht en had het genoegen Z. M. in goeden welstand aldaar te 6 uur des avonds aan te treffen; wij vertrokken den volgenden dag zijnde den 1sten Februari naar Amsterdam, verliet 7 Februari andermaal in het gevolg van den koning Amsterdam en altoos in de dubbelde qualiteit van prefect en thesauriergen[1] van de kroon, vergezelde ik Hoogstdezelve over Utrecht en het Loo naar Overijssel, Drenthe, het Graafschap Zutfen enz. en kwam den 15 April in Amsterdam terug.«

Medegedeeld door C. F. GIJSBERTI HODENPIJL.

Vrijenban bij Delft.

De souvereiniteit van Prins Maurits.

In de »Gedenkschriften behoorende tot de historie van Holland« door Lovys Aubery (Amsterdam, 1709, pag. 273), vinden we als staaltje van de veranderde gezindheid des volks jegens prins Maurits na den dood van Oldenbarneveldt en daar voorgesteld als een van de oorzaken, waarom hij de souvereiniteit niet heeft gekregen:

»want van te voren wanneer hij door de Hollandsche steden ging, liep elk uit zijn huis om hem te zien, hem zegenende met ongemene uitroepingen ..... op een dag tot Gorcum over d'algemene plaats gaande, daar het opgepropt van Volk stond, was 'er niet een eenig Mensch die de hoed voor hem afligte, hetwelk hem geweldig smertede«

en dan volgt het karakteristieke:

»en hem moeste doen bekennen, dat deze stijve en hooghartige gemoederen, niet geschikt waren om Slaven van hem te worden«

een eigenaardige opvatting inderdaad van souvereiniteit!

RED.

Beleg van Haarlem.

In »Het Oudt Haerlems Liedt—Boeck,« vind ik in het lied »Van de Belegeringe van Haerlem, in 't Jaer 1572,« het volgende voorval vermeld, dat ik in geen enkele bron bevestigd vond. Kan een onzer Navorschers daaromtrent iets naders mededeelen, alsook over den oorsprong van het lied? Het vroegst vond ik het vermeld in 1648; het voor mij liggende ex. is de 17de druk van 1682.

— — — — — — — — — — — — — —

»Een Borger van Haerlem gepresen,
Heeft in Duc d'Albaes leger gevoert,
Vijfthien Hollandtsche gevalschte kesen,
Die daer af aten die bleven doodt:
Een Spanjaert vraeghde hem metter spoet,
Van waer brenghdy dese kesen goedt?
Van Amsterdam mijn goede Sinjoren;
De Spanjaert sprack, wilt ons t' Amsterdam voeren.
't Gebeurde des avonts laten,
Wilden de Spanjaerts schampen daer van,
Daer quamen seven Spaensche soldaten,
Die dwongen den goeden Man,
Dat hyse moest voeren na Amsterdam,
De twee hadden gouden keten an;
De voerman heeft een mijl of twee omgerede,
Hij brochtse te Haerlem binnen de Stede.
Doen sy te Haerlem quaemen,
De Vrouwen riepen al even dol,
Hier komen seven Heylige Mannen,
't Isser effen een Galge vol;
Die Spanjaerts kregen soo menigen sol,
Sy schudde haer aers, sy krauden haer bol:
Des morgens saghmense hooge proncken,
De Borgers den Voerman een Gouden Keten schoncken.

H. W. P. J. O.

Reizen in de 17de eeuw.

De beide volgende advertentiën, ontleend aan de *O. H. C.* van 1664 no. 7 en 1665 no. 27 zijn wellicht van belang als bijdrage tot de geschiedenis van ons reiswezen. Zij luiden:

A.

Een iegelyck wert geadverteert, dat vanden 18 February Postwagens sullen ryden, overvoerende Passagiers en kleyne Packagie, in volgender maniere:

Van	Naerden	op	Hamborg	in 88	uren,	ieder	persoon	voor	22	guld.	10 st.
»	»	»	Bremen	» 78	»	»	»	»	17	»	10 »
»	»	»	Hannover	» 68	»	»	»	»	17	»	10 »
»	»	»	Minden	» 52	»	»	»	»	15	»	
»	»	»	Osnabrugh	» 40	»	»	»	»	12	»	10 »
»	»	»	Rheyne	» 30	»	»	»	»	11	»	
»	»	»	Bentheym	» 24	»	»	»	»	10	»	

En so eenige plaetsen vacant zijn:

Van	Naerden	op	Amersfoort,	ider	persoon	voor	1	gld.
»	»	»	Deventer,	»	»	»	4	»

De Passagiers konnen haer addresseeren tot Naerden aende Wagenschout *Fan van Oijen*, in *'t Vliegende Hart.*

B.

Werdt by desen bekendt gemaeckt, dat de Furst: Osnabrughse Postwagens aanvang genomen hebbende den 22 Maert lest-leden, voortaen continueren twee-mael ter Weke, als Woensdaeghs en Sondaeghs, ten 11 Uren precijs van Swol af rydende op Linghen, Osnabrugh, Bremen en Hamburgh, en door 't ganse Landt Brunswijck, en betaelt yder Persoon voor Vracht als volght:

Van Swol op Osnabrugh, in 30 Uren, voor 3 en een halve Rijxd.
Op Bremen, in 48 Uren, voor 6 Rijxdaeld.
Op Hamburg, in 66 Uren, voor 8 Rijxdaeld.
Op Minden, in 42 Uren, voor 4 en een halve Rijxd.
Op Hanover, in 53 Uren, voor 5 en een halve Rijxd.

H. W. P. J. O.

Maria Stuart's Engelands Koningin en Hollands Stadhouderin laatste redenen en dood.

Een yder digt om strijd, en elk een maakt tans rijmen,
Messieurs, ik bid je gunt, ey laat ik ook wat lijmen.
De Koningin is dood, niet waar? dit is een slag,
Die zonder weerga is. Eilaas bedroefde dag!
Waar in dat schrikkelijk spook die Voetster van de deugden,
Die Pallas in 't verstand, en 's Konings Wilhelms vreugden,
Heeft weggerukt. Ach! Ach! treurt nu gij Batavier,
En kleed u in den rouw, Gij Schot en Brittannier.
Om dees gevalle Bloem, die Engeland regeerden
Met wijsheid en beleid, die 't mis- en quaad doen weerden.
En die zoo vigilant den vyand weerstand bood,
Wanneer de Franse magt wou landen met een vloot,
Die Parel van het land, Is dan Maria henen?
Och ja! we zijn haar quijt: die Noortstar is verdwenen,
Die ligtende Robijn, die heldre Diamant,
Die Amazoon is dood, dat lief en waardste pant,
Dat pronk- en puikjuweel gaf Engeland goê Wetten
In 's Konings afzijn, en men zag haar voeten zetten
In Kerk en Kapitool, die heeft dus Kroon en Staf.
Versmaat en afgelegt, en rust in 't duister graf
De ziel bij haren God. Dit zijn haar laatste woorden,
Die 't hert van haar gemaal doorwonden en doorboorden:
»Mijn lief, ik ga nu heen, en sterf de bittre dood;
»God wil uw trooster zijn, en redden uit den noot,
»Al waar je strijd of vegt; daarom wilt niet verschrikken,
»Al toont Louwijs Bourbon vervarelijke blicken,
»Met zijn geschoren hoop: beschermt dog Nederland,
»Het Duits en Spaans gewest van Vlaanderen en Brabant
»En 't Piemonteesche Dal, stuit voorts verraderyen,
»Draagt zorg voor uw Persoon, wilt altoos dapper strijen
»Voor 't Christelijk Geloof, en voor de ware Kerk,
»Ontzenuwt Vrankrijks magt, en maakt de zwakken sterk,
»Of stelt ze in postuur, opdat ze 't moord, en branden
»Manhaftig wederstaan; bedwing en breng tot schanden
»d' Ontrusters van het Land; hersteld de lieve Vreê;
»Dat eenmaal, 't bloedig swaart, mag raken in de schee.

›Ay my, ik kan niet meer, mijn eind begint te naderen,
›Ik voel een hemels vuur my krielen door de aderen,
»Van onzen Vrede-vorst, die Bisschop van mijn ziel,
›Die Heilant groot van magt, daar yder een voor kniel,
›Die stap ik in 't gemoet, die zal me straks geleiden
»Daar straten zijn van goud en zilver tussen beiden.
»Weg dan met d' aardsche kroon, dees troonen eeuwig staan,
»Alwaar geen Son behoeft, nog 't flikkeren van de Maan,
›Alwaar geen sterre schijnt: daar muuren van Saphieren,
»Kristal en Jaspis zijn, daar duizend Engelen zwieren
»En dienen voor Gods troon, en quelen voor den Held
›Die door zijn dierbaar bloet verwinnaar bleef van 't velt,
»Daar zal ik u, mijn Vorst en Koning gaan verbeiden
»Alwaar w' in eeuwigheid niet meer en zullen scheiden,
»Alwaar men niet en doet dan Gode zingen lof,
»Terwijl het lichaam hier beneden werd tot stof.«

Dit gedicht is vervaardigd door Gerard van Spaan, en komt voor in den derden druk van zijne »Beschrijving der stad Rotterdam en eenige omleggende dorpen« van het jaar 1738.

De voornoemde Koningin is overleden te Kensington, den 7den Januari 1695, en werd 25 Maart 1695 in de Westminstersche Abdij te Londen begraven, volgens van Loon »met zoo groote staatsi als nog ooit in Engeland gezien was.« (Zie van Loon, Nederlandsche Historiepenningen, Deel vier, blz. 132.)

V. R. V. D. K.

Iets over de spotschriften van het jaar 1720

DOOR

G. FULDAUER.

(*Vervolg en slot van pag. 104*).

De bedoeling van dit spotdicht [1]) is duidelijk, de dekenkoopman prijst zijn waar als het meest noodige aan in den tijd, dat de »Zuide- en Westenwinden deze Vrinden te moedernaakt hebben gemaakt«, daar deze kleinhandel echter niet veel te beteekenen heeft, raadt hij hun zich met hun »papieren schilden« te dekken, die zij natuurlijk in overvloed hebben, verder is hier weer niet onaardig de »kale mantel van Frederik« te pas gebracht, zooals in meerdere pamfletten uit dezen tijd.

Wat we hieruit concludeeren mogen, en daar wijzen ook andere gegevens op, is, dat de inkomsten van den minderen man, ook van hen, die niet speculeerden en die waren er ook nog, al zou men zoo denken, dat iedereen door deze koorts was aangegrepen, nu niet zoo schitterend waren, als dat in het algemeen wordt voorgesteld en het kan geen kwaad hier even het licht op te laten vallen, we lezen b.v. in een artikel in den volksalmanak van 1872 (uitgegeven door de Maatschappij tot nut van het algemeen) gretig overgenomen uit bovenaangehaald stuk van Vissering: »En de winnende hand is mild, waar men zoo met millioenen speelde, zag men niet op honderden of duizenden; de ambachtsman had nooit betere bronnen gekend, de smalle gemeente nooit meer weldaden genoten« .... dit is beslist overdreven, al mag er in zekere kringen een soort welstand en weelde zelfs geheerscht hebben, die men daar in gewone omstandigheden niet gekend had; alles wijst op het »onduurzame«, op een koortsachtige haast, op een rennen naar de goudmijnen, op een streven om zoo spoedig mogelijk »binnen« te zijn en eerst *dan* van het gewonnene op

---

[1]) Zie Nav. LVIII, pag. 103.

zijn gemak te kunnen genieten, dat was de Hollandsche geest van die dagen en zoo ligt het waarschijnlijk al sluimerende tegenwoordig nog in den aard van het Nederlandsche volk.

Dat het steeds zoo zou blijven, dat de aandeelen der verschillende maatschappijen steeds zouden stijgen, dat verwachtte niemand, een ieder hoopte alleen, dat de stijging zoo lang zou duren, als hij ze in zijn bezit had. Slechts deze gedachte alleen was voldoende om geen handel op hechte grondslagen te vestigen, omdat het vertrouwen en een kalm verschiet ontbraken; alleen de tallooze maatschappijen, al hadden ze ook het onmogelijkste en bespottelijkste doel, konden hun aandeelen grif van de hand doen. Hier is al elders herhaaldelijk op gewezen, b.v. de maatschappijen om Weesp, Edam, Purmerend tot wereldcentra te maken van handel en internationaal verkeer, om Utrecht te dieneinde door een kanaal met de Zuiderzee te verbinden;

vgl. Catal. Knuttel 16500.

»Doch Utrecht zien wij haast, door heide en bergen heen,
Met eene grift voorzien, door d' Eem in zee te vlieten:
Wat nu! Zal dan die Stadt den rijkdom noch ontschieten,
Die van een Landstadt in een zeestadt wordt hervormd?«

en verder: Catal Knuttel 16518.

»Wie nu zijn geld wil uytschieten, zal op gelege tijd daar schoone intrest van kunnen krijgen; alzo zij te Uytrecht den Dom 5 à 6 elle in de hoogte zullen opvijzelen, om de Vuurbakens uyt te winnen: een nieuwe Inventatie, nooit zo bedagt....«

Op Dordrecht, Rotterdam en Hoorn:

Catal. Knuttel 16501.

Daar hebje Dort, als de eerste stadt,
Die acties dorren, dat je 't vat,
Nu Rotterdam, dat 's niet te spotten!
Die actien zijn al aan 't rotten.

. . . .

Wel hei, wat biedt je dan voor Hooren?
Die vollen Hooren loopt verlooren.

. . . .

De verzekeringen tegen schade door dienstboden aangericht,

vennootschappen om handel te drijven in menschenhaar, om onechte kinderen op te voeden, enz. enz. Zelfs was aan sommige een prijsvraag verbonden om nog een geschikt doel te vinden, terwijl de maatschappij al bestond, en dan was er nog een, misschien wel de meest overbodige, n.l. tot het invoeren van ezels uit het buitenland; dat deze niet zoo erg geminacht werden, blijkt uit een ander bijschrift onder een spotprent:

»Ik ben de hopman van de dommen,
doch won daardoor van vossen groote sommen,«

en een ander aldus luidende:

»Al ben ik niet recht bij mijn zinnen,
't is echter altijd om geld te winnen.«

Maar om op den werkelijken handel terug te komen, waarvan zoo hoog wordt opgegeven, hierbij kan als treffend staaltje dienen het besluit van de Staten-Generaal om een »bededag« uit te schrijven, noodig om »de vermindering van kostwinning en neeringhe« en al weer het onderschrift van een andere spotplaat luidende:

»Getouwen, winkels en kantooren
Staan leeg: den handel gaat verlooren
't Is Quinquenpoix, al wat men zijd
Dus raakt den Burger 't geldje quijd.«

En dat de regeering van Amsterdam zich wel degelijk den onwaren toestand bewust was, blijkt uit deze mededeeling:

»Te dezer tijd deden de Heeren Burgemeesteren dezer Stad ook boven ontbieden de overluiden en de voornaamste geswoore Makelaars, aan dewelke, voor hun, en hunne medegildebroeders zeer scherp en strictelijk geïnjugeerd wierd, zig in geenderhanden manieren direct of indirect met deze Windnegotie te bemoeijen, daarin eenigen handel te drijven, of de minste parthije niet te sluiten, op poene, zo zulks aan den dag kwam, de zodanige van zijn maaklaars plaats versteken zoude zijn,«

en tevens uit het slaan eener waarschuwingsmedaille.

En nu wat den aard der speculanten betreft, hij doet al niet onder voor dien van de bedrijvers het »beursspel«, dat men zoo van tijd tot tijd nog heden ten dage kan waarnemen, vgl. b.v. de volgende onderschriften der spotprenten uit die dagen:

(Catal. Knuttel 16493.)

»Hij geeft zich uit voor een Negotiant, hoewel hij solders noch pakhuizen beleijt, alsoo syne Koopmanschappen geen plaets beslaan, 't Is een leerling, die, soodra hij sijn voet op 't School set, meent een groot meester in de kunst te zijn. Wanneer sijne poddehaaren uitbotten, word hij straks voor meerderjarig erkent, verhandelende, dikmaals met geringe, ja sonder middelen, meer tonnen gouds als veele voorname kooplieden te samen.........

Dus tracht hij naar sijn vermogen te doorsnuffelen de geheimenissen van den Staat, omse na zijn belang openbaar te maken, en daar meê te speelen, soo 't hem goeddunkt.........

Men sou seggen, dat hij een geboren Laplander was, dewijl hij de Windhandel niet alleen self oeffent, maar ook aan anderen in verscheide Koopmanschappen, soo van Peper, Traan en anders, onderwijst.......«

Men ziet het dus: geen nieuws onder de zon.

En wat de gevolgen aangaat, deze zijn ook al weer niet ongewoon passend bij den toestand in die dagen; vgl. hiervoor o.a. den titelplaat, behoorende bij dit artikel (pag. 99), waarbij onderstaand rijmpje:

»De verslagen actionist in de Stoel met Rinkels, overreden geweest van 't ge*Lauw*erd [1]) paard van Troje.

»Helaas! de Zuid! de Zuid
Mijn brijn, mijn schat, mijn eer verbruid!
Zo dat ik julfus met de noord
Met meer gevolg moest uit de poort
Die twintig duisend ponden 's jaars
Inkomen had, heb bij de kaars
Het al verquist; grijpvogel pikt
Mijn herssen-vat, ter dood verschrikt,
De molen gaf me een zwaare slag:
Mijn wijf en kinderen arm! ach! ach!«

De gevallen van zelfmoord, ten gevolge van mislukte speculaties

---

[1]) Een zinspeling op *Law*, de eigenlijke oorzaak van den windhandel, hoewel er ook veel goeds school in zijn denkbeelden, waarvan verscheidene later nog op nuttige wijze zijn toegepast.

bleven in de toenmalige crisis, die noodzakelijk volgde, evenmin achterwege, als dit in het ongeluksjaar 1907 het geval was.

Het aantal pamfletten en spotschriften, caricaturen en platen uit dien tijd is overstelpend veel, (een geheel boekdeel werd er mee gevuld, zoo ontstonden de bekende exemplaren van »het Groot tafereel der Dwaasheid«), zooals uit een mededeeling uit de Mercuur blijkt:

»Veele boekwinkels zagen er door de menigvuldige uijtgekome Gedigten en spotprenten, die om en aan de deuren woeijen, uijt, als of ze een schets van de met wimpels en vlaggen gestoffeerde Haagse Hof-zaal wilden vertoonen.«

Het is onze taak niet deze allen in den breede te behandelen, we hebben slechts hier en daar een greepje gedaan om enkele onjuistheden, die over het jaar 1720 zijn gedebiteerd te weerleggen en ook omdat onze historici met zoo'n bekwamen spoed over die periode heen hollen, waaruit zooveel valt te leeren voor het goed begrip van den volksgeest, die zich mijns inziens even buitensporig hoewel op andere wijze uitte, als in het zoo beroemd geworden wanhoopsjaar »1672«, dat zijn groote bekendheid te danken heeft aan de oorlogen en den moord op de gebroeders de Wit, en het is dan ook de schuld van de nu gelukkig grootendeels verouderde wijze van geschiedenis behandelen (n.l. alleen het bestudeeren van oorlogen en jaartallen), dat het jaar 1672 zooveel meer is bekend geworden dan 1720.

Ter karakteriseering van het jaar 1720 vermeld ik ten slotte het rijmje uit die dagen:

»De filosoof toen hij 't bekeken hadt,
Kroop, *lachend* in zijn vadt;«

als we in plaats van »lachend« het woordje »schreiend« invoegen, kan het *ook* voor het jaar 1672 dienen.

In beide jaren kwamen de gemoederen van de groote massa door de omstandigheden aangevuurd, op buitengewone wijze in beweging.

Voor de bestudeering van ons volkskarakter in vroegere tijden zijn zij van groote beteekenis, er zijn er meer van in onze historie.

Een nationaal belang.

In 1912 zal te Moscou een museum worden geopend, gewijd aan den *veldtocht van 1812*. Alles wat betrekking heeft op den veldtocht en op de deelnemers, Russen of vreemdelingen, moet een plaats vinden in dit Museum. Enkele regimenten uit het groote leger bestonden geheel uit Nederlanders en zonder twijfel bestaan er nog verschillende documenten van deze Nederlanders afkomstig. Verscheidene personen in Nederland beloofden uit hunne papieren stukken voor het museum, maar ondergeteekende is overtuigd, dat er nog verscheidene documenten zijn, die een waardige plaats zouden kunnen innemen in het Museum, dat gewijd zal zijn aan den veldtocht. Gaarne zal ondergeteekende voor het museum ontvangen:

1. *Portretten van deelnemers aan den veldtocht.*
2. *Busten, beeldhouwwerken, monumenten of afbeeldsels hiervan.*
3. *Schilderijen, etsen, teekeningen.*
4. *Topographische kaarten.*
5. *Uniformen.*
6. *Wapenen en munitie.*
7. *Eerekruisen, medailles, uitrustingstukken.*
8. *Manifesten en aankondigingen. Assignaten.*
9. *Manuscripten, brieven. Dagboeken of afschriften daarvan.*
10. *Boeken, brochures, dagbladen en andere drukwerken.*
11. *Karikaturen*, enz. enz. in 't algemeen *alles wat op 1812 betrekking heeft.*

Voorwerpen uit 1811, 1813 en 1814 in onmiddellijk verband met den veldtocht van 1812 staande, worden ook gaarne in ontvangst genomen.

De correspondent voor Nederland van het keizerlijk goedgekeurde Comité ter oprichting van het Museum 1812 te Moscou

H. VAN SON,
14 Lucas Bolwerk, Utrecht.

Waar het zooals hier een *nationale zaak* geldt, twijfelen we er niet aan, of onze geachte medewerkers en lezers zullen zich beijveren den heer van Son de noodige gegevens te verschaffen, die hij voor zijn gewichtigen arbeid, dien ook wij zeer gaarne zullen steunen, behoeft, opdat Nederland op waardige wijze in

den vreemde vertegenwoordigd worde. Het zal ons veel genoegen doen talrijke mededeelingen diengaanaande in »de Navorscher« te kunnen publiceeren. Zooals de Nederlandsche correspondent schrijft, wordt het museum in 1912 geopend, dus nog tijd genoeg voor onze historici en snuffelaars om de stof te verzamelen.

RED.

Kenau Simonsdochter v. Haarlem zweert dat David Joris, brouwer, haar de stukken van hare rekening afhandig heeft gemaakt, en wint haar proces tegen hem.

Camerboek van Delft,
10 Juli 1576.
(losliggende acte.)
Gem. Archief Delft.

W. Z.

Nav. LVIII, 193, 261.

Den vrager naar inlichtingen omtrent de **inrichting van ons leger in het begin van den tachtigjarigen oorlog** kunnen we verwijzen naar de belangrijke »*Nasporingen en studiën*« op het gebied der Nederlandsche krijgsgeschiedenis, 14de jaarverslag, ('s Hage — 1909) pag. 3 en 4, waar we o.a. lezen:

».... in verband met de ontwerpen der Commissie van advies voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën, is dezerzijds een aanvang gemaakt met bewerking, naar de op het Algemeen Rijksarchief en elders uitvoerig beoefende bronnen van een beredeneerd overzicht omtrent de samenstelling, het bevel, het beheer, enz. van het Staatsche Leger van 1572 tot 1795.«

RED.

Voor de inrichting van een leger in het begin van den 80-j. oorlog zie men Fruin, *Tien jaren*, in 't hoofdstuk: De veldtocht van 1591 en '92.

G. A. NAUTA.

Nav. LVIII, 193, 351.

Over Willem de Zwijger's geloofsovergang (in 1573 is hij openlijk Calvinist geworden) zie men Felix Rachfahl, *Wilhelm v. Oranien* II, bl. 390; R. Putnam, *William the Silent* 2, 39 (Nederl. bewerking 2, 31); Harrison, *Willem, prins van Oranje* (vertaling) blz. 168; Blok, *Gesch. v. h. Ned. Volk* 3, 129.

G. A. NAUTA.

Overgave van Doesburg.

In de *O. H. C.* van 1674 no. 7 komt eene advertentie voor, waarbij de Kolonels *Coetis* en *Nieulandt* worden ingedaagd, omdat zij 21 Juni 1672 de stad Doesburg zonder noodzaak aan den vijand hebben overgegeven.

Kan iemand daarover iets naders mededeelen?

O.

Op een aardewerk bord van omstreeks 1820 met oranje-versiering komen de woorden voor:

„Es lebe die Juliana".

Kan iemand mij omtrent deze Juliana (eene Oranje?) iets naders berichten?

G. VAN VELZEN.

Wie is de schrijver van:

›De beroerten in de Vereenigde Nederlanden van den jaare 1300 tot op den tegenwoordigen tijd; geschetst ter waarschuwing van derzelver tegenwoordige burgers en leden van regeering.‹

Te Amsterdam bij Petrus Conradi.

Te Harlingen bij van der Plaats, 1787. (12 dln.)?

Delft. J. ENTE.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

Sprokkelingen op het gebied der Taalkunde

DOOR

J. E. TER GOUW.

1. **Enkhuizer vijgen.**

Enkhuizen, beroemd om zijne haringvisscherij en daarom de drie gekroonde haringen in zijn wapen voerende, vermaard door den wereldberoemden Enkhuizer almanak, de geboorteplaats van Nieuwsgierig Aagje en ten slotte elken bezoeker verbazende door zijn Drommedaris, Enkhuizen heeft nog iets merkwaardigs, dat nu zoo goed als vergeten is, maar dat vóór 200 en meer jaren elken niet-Enkhuizer de lippen tot een spotlachje deed krullen, namelijk zijne *vijgen*.

In de *klucht Vande Qua Grieten, Gespeelt in de Amsterdamsche Schouwburgh 1644* komt de toevallige ontmoeting voor van twee oude vrienden, waarbij zich het volgende gesprek ontspint:

Symon: Wel, mon Amy, waar kom je so vroeg van daan?
Dirk: Ik ben gisteren van Enkhuysen gevaren en kom so met [het veerschip aan.
Symon: Hoe varen de vijgen daar al, zijnse noch soet?
Dirk: Ik vertrou ja, maar ik hebber niet in gebeten.
Symon: Hoe! tot Enkhuysen te komen en geen vijgen te eten? [Dat is de stad te kort gedaan.

Nu kwam mij dezer dagen in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* van September 1909 bl. 179 een artikel van Dr. Brugmans en Dr. van der Meulen onder de oogen, handelende over de spotprenten uit den tijd van 1720, het tijdvak van den Windhandel. In dat stuk is ook een prent afgebeeld, getiteld: »*de Meerman van 't Noorder Gewest*«, enz., betrekking hebbende op het plan, om een zandbank vóór Enkhuizens haven weg te ruimen.

Zij vertoont een meerman, staande in een schip, dat getrokken wordt door de stedemaagden van Enkhuizen, Hoorn en Medemblik, elk, om ze kenbaar te maken, van hare attributen voorzien. De eerste draagt aldus op 't hoofd een mand met »*Sukerde Fiegen*«, d.i. geconfijte vijgen. De vijgen waren dus toen nog kenmerk genoeg, om Enkhuizen van hare zustersteden voldoende te onderscheiden. [1])

Maar nu komt de vraag: waarom?

Ik heb die vraag niet kunnen beantwoorden, en verzoek daarom den Navorschers mij te willen mededeelen, welk verband er bestaat tusschen *Enkhuizen* en *vijgen*.

2. **Eene vraag.**

In het *Alg. Handelsblad* van 28 Sept. 1909, Ochtendblad, lees ik het volgende in een verslag van een bezoek van een Nederlandsch oorlogsschip in de haven van Amoy:

Chineesche kooplui op het dek met allerlei curiositeiten. Janmaat koopt verschillende snuisterijen. Als dan de koop gesloten wordt, is op 't gezicht van den Kee maar even een flauw lach-trekje te zien, terwijl de kooper vroolijk zijn schat gaat opbergen in zijn kastje in het tusschendeksch, lachende, dat het hem maar twee »ronzebonzen« gekost heeft.

Wat verstaat de matroos onder »*ronzebonzen*«?

3. **Een spreekwoord.**

Carolus Tuinman geeft in het tweede deel van zijn Spreekwoordenboek, Middelburg 1727, bij de verklaring van: »de eerste slag is een daalder waardig« nog dit spreekwoord ten beste: »*stooters voor klapmutsen ontvangen*«. Dit beteekent zooveel als: »klappen geven en stompen terugkrijgen«. Men lette hier op de dubbele woordspeling: *stooters*, de bekende munt van 20 duiten en *stooters* van 't werkwoord stooten; alsmede *klapmutsen*, de Friesche achtentwintigen van 1601 en later, waarop de oude Fries

[1]) Vergelijk een artikel van mijne hand in *Noord en Zuid*, jaargang 1905, bl. 252, waarin de verschillende beteekenissen van *vijg* worden nagegaan, n.l. 1°. eene vrucht. 2°. eene kleinigheid, 3°. een giftmengsel, 4°. een geneesmiddel en 5°. een spottend gebaar met den middelsten vinger om de grootste minachting uit te drukken, (de vijghe setten oft gheven); maar geen dezer is op Enkhuizen toepasselijk. In *Woordenschat*, 's-Gravenhage 1899 leest men: »Vijgen, spotnaam voor de inwoners van Enkhuizen,« meer niet.

met zijne bonten klepmuts was afgebeeld, en *klappen*, die men om de ooren of op zijn rug krijgt.

In hetzelfde deel vindt men ook: »Je bent zo plat niet, als een mannetjes duit«, waarbij de schr. deze verklaring voegt: »Dit is een boertige uitdrukking, dat ymand zijn weetje wel weet. Een platter is een botmuil, een dommerik, een weetniet. De gelijkenis van een mannetjes duit wordt 'er bij gevoegt om te lachen. Het speelt op die oude duiten, waarop een mans hoofd met een klapmuts gemunt was.« De schr. bedoelt de oude Friesche oorten, die denzelfden beeldenaar hadden als de bovengenoemde achtentwintigen; in zijn tijd golden zij, evenals alle oortjes, maar de helft of een duit.

4. **Over de vlijt der ambachtslieden.**

't Schijnt, dat stadswerklieden, zooals metselaars en stratemakers, zich in vroeger tijden niet onderscheiden hebben door buitengewone toewijding aan hun vak en dat ze, om eene nog gangbare uitdrukking te bezigen »liever lui dan moe waren«. Slaat men de stedelijke keuren op, dan vindt men allerlei bepalingen omtrent hun loon, hun werktijd, de verhouding van de bazen en de knechts tot de overlieden van hunne gilden, maar om de wijze te leeren kennen, waarop zij zich in waarheid van hunne taak kweten, moet men de *volkstaal* raadplegen. Deze volkstaal leert men alleen kennen uit de spreekwoorden en uit de kluchtspelen, waarin die spreekwoorden, aan de markt en de straat ontleend, weer ten tooneele gebracht werden.

Aldus lezen wij in G. C. van Santen's *Lichte Wigger*, uitgegeven te Leiden 1617, het volgende:

Lichte Wigger klaagt: »Ick heb de koors,« waarop zijn »vriend« Coppen Quist-goed hem aanraadt:

»Daer sal ick jou go'en raed voor weten,
Neem het sweet van de stêe-werckers, bestryck jou daer mede
Voor een eycken vier over al jou leden,«

waarop de ander antwoordt:

»Nou spotje met mij, dat hoor ick wel, 'k weet niet, dat men ['t vind,
Want sij slachten de Graeuw-Munnicken, die wercken datse [cou crijghen.«

In 'tzelfde stuk vindt men de bevestiging van die beschuldiging:

»Want die 't meeste werck doet, die crijgt het minste geld.
Nouje daer aff segt, de stee-metselaers sijn lui in 't veld.
Die doen veel werck voor een cleinen daghuir,
Want sij metselen soo veel in een uir,
Dat het wonder is om te seggen,
En om 't werck wel te doen, besien sij de stien wel 10 mael,
[eer sijse leggen
En speelen met haer trou-wel as een Aesack-speelder.«

Een Aesack-speelder is een goochelaar, die de voorwerpen, waarmee hij goochelt, telkens opneemt en weer neerlegt, om het publiek zand in de oogen te strooien; zoo neemt de metselaar zijn troffel op en legt hem weer neer, en schiet niet op met zijn werk.

In de *klucht van Oene* door Jan Vos, t'Aemsteldam 1642, wordt met dat metselaarszweet, als 't symbool van 't harde werken, evenzeer gespot. Oene zegt:

»Wat dunkje van me gang, mach ik de ratste niet wel passeeren?« waarop Fijtje, zijne vrouw, antwoordt:

»Ik loof niet of je moet je met 'et swiet van de Stads Metselaers smeeren.«

Een halve eeuw later was het niet beter gesteld.

Van het jaar 1692 dagteekent *De Besteedster van Meisjes en Minnemoers*, waarin de doopceêl van Ceely gelicht wordt.

»Ik ken 'er voor een van de grootste labbekakken:
De heelen dag loopt ze met 'et kind op 'er arm bij 'er zoort,
[bij diergelijke luyelakken.
Daarbij is ze noch zoo lui, ja zo lui als een Stads Metselaar.«

Ook de stratemakers stonden niet in een besten reuk.

Een bewijs daarvan geeft ons W. van der Hoeven in zijn *Schrandere Tooneelspeelder* t'Amsterdam, 3e druk 1729.

Constant, een acteur, vertelt:

»Maar 'k liep me best, ik ben 'er mak af als een lam,
Ja 'k zweet 'er af, dat geen straatmaaker te Amsterdam,
Daar oit bij haalen kon.«

En wat zegt Justus van Effen in het 294e vertoog van den *Hollandschen Spectator* van 20 Augustus 1734, sprekende van de vlijt der metselaars en timmerlieden?

»Zo ik dat slach van gasten wel ken, durf ik den Lezer wel

verzekeren, dat ze groote zorg dragen om zig niet dood te werken.«

Mogen wij onzen tijd niet gelukkig prijzen, omdat zulke aantijgingen niet meer gehoord worden?

5. Zij is met den Prins over de Maas gekomen.

Slaan wij Hooft's *Nederlandsche Historiën* bl. 197 (Uitg. 1677) op, dan vinden wij daarin een heldenstuk van Prins Willem I, dat terecht de bewondering van tijdgenoot en nageslacht heeft opgewekt. Wij lezen aldaar op het jaar 1568: »In de ondiepten der stroome (de Maas) deed hij (Alva) minkijzers, oft houten (bouten?) vol spijkers, met de punten opwaarts, werpen, om der ruiterij 't wedt t'onbruik te maaken. De Prins niettemin, naar 't peilen der Maaze tot verscheide plaatsen, vond, niet verre van Stokhem, eenen bequaamen grondt: 't zij dat Alva op alles niet had kunnen voorzien, oft dat de voetangels, door den sterken watergang, neederwaarts gespoelt waaren. Dies, hebbende zich eerst aan een' anderen oort vertoont, om den vyandt te mompen [1]) gaat hij in der nacht [2]) toe, zeindt etlijke ruiters oover, om den opsteigher te verzeekeren; stelt 'er naa 't exempel van Caesar, eenighe honderden dichtgepakt in 't bedde der stroome, om die te schorten en haar kracht te breeken en voert 'er gelukkelijk het voetvolk door. Zijn geschut, zijnde nu twintigh veldstukken, deed hij onder 't nat heenen sleepen: ende stond, den vijfden van Wijnmaandt, met al zijn geweldt, aan de Brabandtsche zijde. Van deeze oovertoght, die meest ieder uit zijn' gissing ging, waaghde 't gansche Landt: in voeghe dat de Ooverheeden, om de versleeghenheit der Spaansgezinden te stutten, en den moedt der anderen te zwichten, zich ten uiterste pijnden den roep te verdooven.« Men zegt, dat Alva zelf, van den graaf van Barlaimont de tijding vernemende, het niet wilde gelooven en antwoordde: »Denkt gij, dat 's vijands leger een troep vogels is, die over de Maas vliegen?«

Zelfs Spaanschgezinde schrijvers roemden dit wapenfeit, zooals Arend [3]) en Collot d'Escury [4]) zeggen, »als een proefstuk van krijgsbeleid en stoutheid«. Beide schrijvers herinneren, dat

---

[1]) Misleiden, in verband met *mom*, *vermommen*.

[2]) Van 4 op 5 October bij helder maanlicht.

[3]) *Algem. Geschied. des Vaderlands.* 1851. II Deel 5de St. bl. 113.

[4]) *Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen* 1839. IV Deel 2de St. bl. 152. Zie ook *Oude Tijd* 1871, bl. 249.

uit die geschiedenis een spreekwoord ontstaan is: »hij is met den Prins over de Maas geweest«, om zooals eerstgenoemde schrijver zegt, iemand aan te duiden, »welke stoutmoedig was of veel gezien en gevaarlijke ondernemingen bijgewoond had« [1]), welke woorden Arend letterlijk van Collot d'Escury overgenomen heeft. En toch hebben, zooals in de Oude Tijd t. a. pl. opgemerkt wordt, beiden 't spreekwoord verkeerd aangehaald: 't is niet *geweest*, maar *gekomen;* — in het *komen* over de Maas lag de kracht der uitdrukking. Het eerst vindt men dit spreekwoord in Bredero's *Klucht van de Koe*, 1612, alwaar het een zeer ongunstige beteekenis heeft. Giertje, de waardin, heeft het over een meisje, dat bij haar in huis is, of dient; 't is de dochter van Marten den Waterlandschen boer en van schele Jut en zij zit vol leelijke streken:

»'t Is al ien out Soldaet, s' is met de Prins over de Maas 'ekomen,
Sij het so veel mannen dat sijse niet tellen kan,
Sij houwt sukken stoet Vrijers en jong Gesellen an,«

en nu volgt een opsomming van namen: doove Jas, mancke Klaas, droncke Piet, enz.

Dan vinden wij 't in J. Starter's *Daraide* 1618:

Neel Snaversnel raadt haar zoon, Jan Soetekau, aan een vrouw te zoeken en beveelt hem Trijn Appelmongts aan, maar, zegt Jan

»die is te kostelijck, te rijck, te moy in 't habijt,
S' is een oud Soldaet, kijeren, s' is met de Prins over de [Maes ekomen!«

In de *Klucht van Bol-Backers-Jan* door M. Waltes, Amst. 1659 heet het van een meisje, die graag trouwen wil:

»Hoo! dit is een meysje als een kruyt
Se sou met de Prins wel over de Maes wille.«

Het kan hier ook beteekenen: zij is voor geen klein geruchtje vervaard! maar gewoonlijk heeft het den zin van »gaan trouwen.«

In de *Bedroogen Smith* 1661 zegt een moeder tot haar zoon:

»Ick was wel acht-en-twintigh jaer en getrouwt,
eer dat ick met jouw vaertje over de Maes voer.«

In de *Gewaande Weuwenaar* (± 1700) heeft het weder eenen zeer ongunstigen zin:

»Soo aanstonds zullen 'er vier van de best

[1]) Zie ook *Navorscher* XLIII, bl. 610.

Hier in order compareeren (n.l. vier straatmeiden)
De minste is met de Prins over de Maas geweest, dat zal je
[ondervinden.«

Hoe Harrebomée, *Spreekwoordenboek*, er toe komt den Prins elfmaal over de Maas te laten trekken, is mij een raadsel, maar hij geeft tweemaal het spreekwoord aldus:

»Ik ben ook al elfmaal met den prins over de Maas geweest,« waarin hij »gekomen« in »geweest« heeft veranderd, in navolging van de *Gewaande weuwenaar.*

Deze laatste onjuistheid begaat ook Potgieter in zijne bekende allegorie: *Jan, Jannetje en hun jongste kind.*

In dat stuk barst Jan Cordaat, de soldaat, uit: »O, die zuurdeesem uit de dagen der Republiek! toen men mij zoo noode in fatsoenlijk gezelschap ontving...... ik, die met den Prins over de Maas ben geweest,.... die met Mouringh bij Nieupoort de zege zoo gaarne bij de vleugels had gepakt, die met Fredrick Henrick zeven steden nam.... enz.«

Men ziet klaar, dat de aanhaling van het spreekwoord hier tot niets anders dient, dan om aan het geschiedkundig feit te herinneren, zonder bijbeteekenis.

6. **Vuizer.**

(Zie *Navorscher* LVIII, bl. 178).

Al wat ik van dit woord weet mee te deelen, heb ik gezegd in het Tijdschrift *Noord en Zuid* 1902 bl. 262.

Het wordt slechts op drie plaatsen gevonden: ten 1°. in het *Tafelspel van Meester Kackadoris* [1]) *ende een doof wijf met ayeren*, A° 1596:

»Hij had laesten een vis gevanghen zoo groot als onze kater.
Die schonck hij die Pater van de Katuysers, 't zijn seker
[goe' Vuysers
Ende ooc goê buysers [2]), die den wijn niet en sparen.«

Van Vloten verklaart vuysers door *vijsters* (!!), maar voegt er toch bij: *waarschijnlijk.*

Dan vinden wij 't in den *Warenar* (1617):

---

[1]) *Kakadorus* is het echte woord, en niet *Cocadorus*, zooals men den vermaarden humorist noemt.

[2]) Drinkebroers.

»Veul geluks, bruigom heer, veul geluks met jou jonge zeun.
Ziet, dat is ien kloek kynt! Ziet, dat is een vuizer!
Hij het ien paer wangen as ien Katuizer.«

Prof. Verdam teekent hierbij aan: »een jongen met bolle wangen, een bollebuis; de oorsprong is onbekend.«

Ten slotte komt het voor in de *Spaansche Brabander* (1617):

»Ick gingh met me speulnoot buyten in de Kathuisers,
Daer quam een knecht bij ons, een van de jonghe vuysers,
Een seun van de Zeedijck, ouwe Dirick hiet sijn vaer.«

Prof. ten Brink zegt hierbij kortaf: »jonkman«,

Oudemans iets breeder: frissche, gezonde, bloeiende knaap.«

Bilderdijk gaat verder en brengt het in verband met *vuys* vuur, dus vuizer = vuurstoker, vuurblazer, en bij uitbreiding, iemand, die er warmpjes inzit, een dikke, vette of rijke knaap.

Hoe dit zij, de oorsprong is onbekend, de beteekenis tamelijk wel te begrijpen; maar 't is merkwaardig, dat dit woord alleen voorkomt als rijmwoord op Kathuizer.

Tot zoover *Noord en Zuid*, meer kan ik er niet bijvoegen.

7. **Bij mijn ziet 'er na!**

Evenals de oude Grieken en Romeinen vloekten »bij Pollux! bij Hercules! [1]« en men in de middeleeuwen vloekte »bi sente Simoen! bi sente Jan, bi sente Amant!« en men tegenwoordig nog wel hoort: »bij mijn ziel en zaligheid!«, zoo was men in de 17^e eeuw alles behalve verlegen, er nu en dan een versterkingswoord tusschen te voegen.

Een van de meest voorkomende uitdrukkingen was wel de bovenstaande: wilde men iets krachtig verzekeren of bezweren, dan was het dadelijk: »bij mijn ziet 'er na!«

Heel duidelijk is het bezweringsformulier niet.

Het komt reeds voor in den aanvang der 17^e eeuw:

In *Lichte Wigger*, 1617, zegt Teun Moyweertje van Claertje, die met den wijn komt:

»Daer comtse bij me sieter-na, hebb' ick 't niet wel gheseit?«

In de *Klucht van Robert Leverworst* door Isaak Vos, 1650, zegt Robbert, als hij muzikanten hoort:

»Ick loof bijmijn sieter na dat het Sinte Cicilia met heur
[musyck en al 'er Engelen is.«

[1] Mipol! Mehercle!

De beroemde *Klucht van Trijntje Cornelisdr* van den nog beroemder Huygens (1653) heeft het ook; de schippersknecht Kees' zegt tot Trijntje, die haar man gekapitteld heeft:

»Jae soo, je vilt an 't preke,
Wel bijmen sieternae, dat benne braeve streke,
Daer staender op 't Compas gien wisser.«

Filibert of Oud Mal, blijspel door J. van Paffenrode (1657) heeft het tweemaal:

Als Weerhaan van Laurette, een jonge vrijster, een paar klappen heeft gehad, schreeuwt hij:

»Wat bruitme dat verke, ô bloemmerherte, was dat een smeet,
Se kostme bij men siterna haer leven niet beter raken.«

Later wil Weerhaan een kennis, Coenraad, trakteeren op een paar glazen bier:

»Wil ik 'er je eens een paertje laten sien?« waarop Coenraad antwoordt: »Bij men sitterna! hij heeft 'er af,« dat is: »hij heeft ze, hij heeft geld!«

De *Klucht van 't Kalf* werd door Joos Klaerbout »gerijmt« in 1662. Kees, een boer, brengt zijn kalf naar de stad om het te verkoopen en ontmoet Rokus den kok, die tot hem zegt:

»Of ick een koopman wist, so behoefde gij niet verde met
['t kalf te loopen,«

waarop Kees antwoordt:

»Wilt gij een halen, ick blijf hier met mijn kalf wel wat in
[de straet staen,
Of wilt ghij het koopen, soo siet hem eens van onder sijn
[staert aen:
Siet eens, wadde moye billen, wat een blancke buyk en wad
[een borst, 't is een Beest of hij vol speck stack,
Ja, maer siet 't kalf eens van onder sijn . . , . siet 'er na,
Je kondt 'er van koocken, 't zij Pasteyen van te backen of
[om te bra.«

En hierdoor hebben wij nu de ware beteekenis ontdekt. 't Is eenvoudig een eufemisme voor 't geen men later noemde: »weetje wel«. Ik herinner mij een kinderboekje, waarin de avonturen van Jokko den aap beschreven waren. Bij een plaatje stond het bijschrift:

»Nu bleek zoo duidelijk als de zon,
Dat Jokko niet was heer Baron,
Hij kreeg nu voor zijn weetje wel,
Er vijftig, lang geen kinderspel.«

Een gelijkbeteekenende uitdrukking vindt men door Justus van Maurik een Amsterdamsch vischwijf in den mond gelegd n.l. »Jij visch eten?? An me nooit niet!«

En hier ter plaatse zei een vrouw tot haar man Rijk:

»Wat denk je wel? An me, hoor Rijk!«

In *de bedrogen Dokter* van Nicolaas Zeeman 1669 komt de besproken uitdrukking als scheldnaam voor:

»Hans: Kom aan loop haastig heenen
En vraag wat dat zij dog wel meenen
Met zulk gebel.
Pieternel: Ik durf niet Man.
Hans: Wel Wijf, hoe stel jey jou dus an?
Loop Zieter naa.«

De Pasquil-maecker voor den Duyvel, zonder jaartal, maar ± 1674, geeft het ons tweemaal:

»Ja bij mijn sieterna, hij gaet schuyven,« en
»D'Historie is bij mijn Zieterna al te speculatief om verbij [te gaen.«

De ons bekende Dr. Ludolf Smids gaf in 1688 eene Hollandsche bewerking uit van Plautus' *Miles Gloriosus* onder den titel van *De geschaakte Cinthia*, waarin Zakkanino uitroept, als hij Cinthia ontmoet, die hij goed bewaard dacht:

»Daar isse nu; bij men zieterna! wat gaat mijn aan!«

Nog honderd jaren na dien bleef het woord in zwang.

In 1782 schreef J. Nomsz een blijspel *de Driftige*, waarin Muldorp, de minnaar van Julia tot Van Wild, een anderen minnaar van 't meisje, zegt:

»Je hebt die sleeper daar verduveld of eslagen!
Van Wild: Wat seldrement!.....
Julia: Wees stil.
Muldorp: Ja vrindje lief! ja, ja!
De sleeper aan den Dam, ja bij men citterna!«

Aan de spelling ziet men, dat het toen in 't geheel niet meer begrepen werd.

En nu ten slotte: de Ouden vloekten bij hunne goden, de

Middeleeuwers bij de Heiligen, de Zeventiende-eeuwers bij hun weetjewel en onze tijdgenooten vloeken en zweren in 't geheel niet meer!

8. **Spek.**

In het bekende gedicht, waarin Staring de eerste der beide heldendaden, door Jan Haring bedreven, bezingt, n.l. het tegenhouden der Spanjaarden op den Diemerdijk, vertelt hij, dat de Watergeus twee zijner vijanden geveld heeft, en

»Eer 't een derde durft te wagen,
Hem ten nieuwen kamp te dagen,
Springt hij lachend in den vloed,
En terwijl zijn forsche streken
Door de golf het pad hem breken,
Roept hij: »Spekken, zijt gegroet!««

Met »Spekken« worden de Spaansche soldaten bedoeld, maar hoe zij aan dien scheldnaam kwamen, is niet uit te maken. Dr. F. A. Stoett in zijn *Nederlandsche Spreekwoorden* 1901 waagt de onderstelling, dat het woord eene verkorting is van »spekschieters« d.i. bluffers (bl. 546).

't Zou evengoed eene verkorting van »spekdief« kunnen zijn, welk woord ook voorkomt; elders vindt men weer »spekjan«. Is de hypothese erg gezocht, dat de Spanjaarden groote liefhebbers van spek waren en daarom bij de boeren de varkens stalen? Mij dunkt, niet onaannemelijk. Ook werden de Spanjaarden vaak gescholden voor *Maranen;* dit woord wordt dan afgeleid van Mauren, Mooren, en zou dus Bastaard-mooren beteekenen. Het Spaansche woord *marrano* beteekent echter *varken*, 't geen alweer op *spekken* doelt.

Vreemder daarentegen klinkt het, dat de oudere en oudste vorm *specht* is en men dan dadelijk denkt aan den scherpgebekten vogel van dien naam.

Het eerst vond ik dat woord in *Tspel van Sinte Trudo* A° 1562, uitgegeven door Dr. G. Kalff in »Trou moet blijcken.«

»Ick sal hem doen slechten
Dees schorfte voetknechten
Die tvolck verdrucken
Als duyvelspechten.«

Desgelijks in de *Geuzenliederen (Nederlandsche Geschiedzangen)* 1852 door Van Vloten verzameld. Daarin vindt men op het jaar 1573 onder den titel van *Alva's jammer:*

»Wat seyt men van de spechten,
Het zijn duc d Alve's knechten,
Ruydich, rappich en zeer.
Tegen d'onnoosele slechten,
Willen zij sterck gaen vechten,
Schoorsteenvegers sonder leer.«

En in een ander lied van 1574, getiteld in die verzameling: *Muitende Spanjaarts te Antwerpen:*

»Als nu bij Moock was gedaen die slach,
Daerna men tAntwerpen groot jammer sach,
Van duc dAlfs ruyteren ende knechten.
Antwerpen te berooven maeckten zij een verdrach,
Twee-en-dartich vendelen sachmen rechten
Moutchassen en spechten.«

Toch komt »spekken« reeds in dienzelfden tijd voor. In het lied van 1573, getiteld *Alva's vierde boetpsalm* in genoemde verzameling, vonden wij:

»Schouwenborch bracht specken bij hoopen,
Nu tgelt op is, nu gaense loopen.«

Schouwenborch is graaf Joost van Schouwenburg, die onder graaf Lodewijk bij Heiligerlee de zaak der vrijheid diende, maar later naar de Spanjaarden overliep.

In *'t Moortje* van Bredero, 1615, vinden wij beide woorden, Spekken en Spechten.

Als Moy-Ael vertelt van haar oom, die naar de Turken of Barbaren op slavenhandel wilde varen met een Spaansch schip, gaat zij voort:

»De Spaansche Kraack en was met ballast niet ghelaan,
Maar met Jan Gatten, die 'r niet op de Vaart verstaan,«

het schip werd door zeeroovers genomen,

»Dat groote back-Beest, dat verlaa'n was met ses hondert
Spaanjaarden, was terstond verovert en gheplondert,
De Specken, die haar lijf met geld niet konden boeten,
Die nam het Grauw gheswind en spoeldese de voeten.«

Iets later vertelt zij, sprekende over »'t Haechsche Meysie«:

»Hoe dat haar Vaders huys stont teghen over 't Hof,
Daar ande Vijv'ren-bergh, en dat een van sijn sonen,
Die daar de Brandt ontliep, hier t' Amsterdam quam wonen,
Siet om de veyllicheyt, want de Spechten de'en hier
Soô veel quaats niet, als wel de Bloedt-raat en het vier.«

Na Bredero's tijd bleef »Spekken« de geijkte term voor Spanjaarden.

In 1648 verscheen *de Hellevaart van Rodomond gherijmt door* J. H. Krul, waarin Stokebrant bluft:

»Weet je wel Heyntje man, wat dat ick daer al deed?
En hoe ick met mijn vuyst een Turck de kop of smeet,
Die van Turckyen vloogh in Spanjen langhs de straten
Daer ickse voor een wonder de Specken sien wouw laten.«

Toen 't vuur van den rassenhaat tusschen Spanje en Nederland reeds lang gedoofd was, werd 't woord Spek nog als een geestigheid zonder hatelijkheid gebruikt.

Dit blijkt uit *de Malle Wedding of Gierige Geeraard* voor 't eerst uitgegeven in 1671, 4e druk in 1713.

Heintje, de knecht, zegt n.l.:

»Maar 'k heb aan u noch éène bêe,
Heer Eduard, dat ik u, als een Spek, mag kleeden.«

Als Eduard nu verkleed is als een »Spaansch knecht«, zegt de kamenier van Leonore, Eduards vrijster:

»Zie eens hoe ze stappen!
Leonore: Dat 's op zijn Spaansch....
Ook lijkt Heer Eduard natuurelijk een Spek.«

Aldus wordt het ook gebezigd in *de Klucht van de kale Edelman* door Johannes van Dalen 1679, waarin Snaphaen tot een »Spaense-koopman« zegt:

»Wegh jou Speck
Of kom en rijs hier, ick lapje wel goetkoop voor je beck.«

Desgelijks in *Waarheid en Loogen* van H. van Halmael 1715:

»Daar hoor je 't nou: de Spaansche Brabander is weêr ver-
[reezen,
De beste Spek zou hier maar een kreng bij wezen,
Dat is eerst opsnijden.«

Deze verzen bevatten, zooals men ziet: eene toespeling op het bluffen en grootspreken der Spanjaarden.

Tuinman en Winschooten en naar dezen Harrebomée deelen ons in hunne *Spreekwoordenboeken* mee, dat »Spekjan« een smaadnaam is voor Spanjaarden en Portugeezen.

Dien scheldnaam gebruikte Jan de Regt, († 1715) in zijn *Zang op het eten van een kalfskop:*

»Eêle kost, êele kost,
Uit Spanje vers gelost,
Geen koppen op kon weegen;
Indien Spekjan de lucht maar rook,
Hij zou gewis zijn lap en pook
Aan deeze kop verveegen.«

»Lap en pook« doelt op den rooden mantel en den degen der stierenbevechters (toreros).

Hetzelfde woord vinden wij ook in *de Bisschop voor Groningen op de maniere van Tragi-Comedie* door C. H. (1673).

Trijntje zegt:

»Speckjan ga nu maer heen, wij zijn
Het wroeten en 't geknor al moê van 't gortigh swijn,«

en nu bedoelt zij geen Spanjaard, maar den Bisschop van Munster.

Eindelijk vinden wij nog »Spekdief« in *de Gelijke Twelingen*, 1e druk 1670, 4e druk 1715:

In een twist tusschen Antonio, een Portugees en faktoor van Kwierijn Sr. en Joost Smuiger, een »kochchel«, dat is een waard van de minste soort, zegt de eerste:

»Cient diablos, laat Sinjoor met vreên of anders kanaalje....« waarop de ander antwoordt:

»Hou jij je bakkes toe, Spekdief!«

Op welke gebeurtenis kan het volgende, ongeteekende gedicht, voorkomende in de »Amsterdamsche Vreughde-stroom, 1e deel, p. 27, doelen?

Wat duycker heeft den Arminiaen,
Al weer dit snoode feyt begaen,
Dat hy door handen van een Bengel
Met een Tygers wreet ghewoel
Soo minnelijcken Engel
Sluyt in dese Poel?

'T is wonder dat haer blicksem-licht
Hem niet als slaef in dienst verplicht,
En dat haer minnelijcke loncken
Sijn boos Tyrannigh hert,
Versachten en ontfoncken,
(Dat) Het medooghent wert.

Bedwingt men dan soo lieven ziel
In 't Tuchthuys van een snoode Fiel,
Wie kan soo lieven Engel quellen,
En tot het diep ghesucht
Haar Hertjen soo ontstellen
Door een valsch gherucht.

Is dit een Beckjen voor droogh broot
En dranck als water uyt de Sloot,
Zijn dese hantjes om te kluysteren?
En is dit dan een Beelt,
Om een gat te duysteren,
't Geen de herten steelt?

Wie siet haer droeve Ooghjes aen
Benevelt door een laeu ghetraen
Die niet haer Zieltjes rust sou soecken,
En die de wreede daet
Van den Tyran vervloecken,
Die dit feyt begaet.

Al was de Wooningh van metaal,
De kluysters van ghestrengelt stael,
Soo sal mijn wil haer kracht verdrucken,
En haer minnelijcke ziel
Wt al 't ghekluyster rucken,
't Gheen haer schoonheydt hiel.

Amstelveen. CORN. J. G.

Nav. LVIII, 342.

Dialect in Noord-Frankrijk.

Wie iets, of liever veel, over het dialect (de dialecten) in Noord-Frankrijk wil lezen, raadplege Prof. Solverda de Grave's artikels in het *Tijdschrift v. Taal en Letterkunde* 15; 16; 21 en in *Taal en Letteren* 7 en 14 en 't lijvige boek over *Frans weerden in het Nederlands* in de verhandelingen van de Akad. van wetenschappen, afd. Lettk. N. Reeks, no. 7.

Voor bibliographie van patois-beschrijvingen verwijzen we speciaal naar het *Tijdschrift v. Ned. Taal en Letterk.* 15, 173.

G. A. NAUTA.

Tot voor 25 jaren werd in het noorden van Frankrijk, het oude Fransch Vlaanderen, een deel der Fransche Nederlanden, nog Vlaamsch gesproken, — en waarom zou het nog niet zoo zijn?

In een werk van Joh. A. en L. Leopold: *Van de Schelde tot de Weichsel*, Groningen, 1882, vindt men een aantal proeven van dit dialect, alle ingezonden door den heer *De Coussemaker*. Ter wille van den geachten vrager, die dat werk mogelijk niet bezit, zullen wij van elk artikel het begin opgeven, met de vertaling er onder:

Bailleul. Doa zoat en kroaie aen de boord van den pit en ze zey;
Daar zat eene kraai aan den rand van den put en ze zei:
Puyt, kruypt uyt. Ye zou me pekken, zey den puyt.
Kikvorsch, kruip uit. Je zou me pikken, zei de kikvorsch.

Bambeque. 't Wos a kee an heere; hen hadde zijn fijne oogen
Er was een keer een heer; hij had zijne fijne oogen
'eslegen up an upgeschooten waele ion' hen, ommen t' heuren [voor lakey.
geslagen op een opgeschoten flinke jongen, om hem te huren [voor lakei.

Bergues. Goaw slapen, zei duymeloot; ken h'en nog nie eeten
Gauw slapen, zei duimelot; ik heb nog niet gegeteu
zei lekkerpoot.
zei likkepot.

(Dit kinderrijmpje is ook in Amsterdam bekend).

Caestre. Boontje, stroyke en koolkevier goun'hen te goare up reyze.
Boontje, strootje en kooltjevuur gingen te gader op reis.
Ze kwamen by a dykje.
Ze kwamen bij een dijkje.

(Ook een bekend Nederlandsch sprookje).

(id.) Over veele jaeren der was a boer, die snavens loate hadde
Voor vele jaren was er een boer, die 's avonds laat was
bluiven drinken. En hadde a wagen méé die eloan wos.
blijven drinken. En hij had een wagen meekrap, die geladen was.

Capellebrouck. Van den tijd os de veugels konden klappen,
Van den tijd, als de vogels konden praten.
De kroaien en d' hoasters woaren wit en de kwakkels
De kraaien en de eksters waren wit en de kwartels
hadden an lan'nen steert; den grasgroenynkel hiel
hadden een langen staart; de groenvink hield
herberge.
herberg.

Duinkerken. Der was a keire a mannekie, die gink om water
Daar was een keer een manneke, die ging om water
te sceppen; en al water sceppende, hè nam a vissche. 'T
te scheppen, en al water scheppende, ving hij een visch. De
vissche zey aen 't mannekie: wèye me laeten gaen, 'k zaye
visch zei tot het manneke: »wil je me laten gaan, ik zal je
geven al daye wil.
geven al wat je wilt«.

(Het bekende sprookje van het mannetje, dat alles van het botje begeerde en verkreeg en eindelijk, toen hij te veel vroeg, weer naar zijn ton werd verwezen, waarin hij eerst gewoond had.)

Hazebrouck. 't Siepen en 't Saepen goun'hen te goare om hout
Siepe en Sape gingen te gader om hout
te raepen. 't Saepen en wilde geen rapen en 't Siepen
te rapen. Sape wilde niet rapen en Siepe
vounk geen. Ze kwaemen ennen stok teegen. Stok, stok,
vond geen. Ze kwamen eenen stok tegen. Stok, stok,
sloat 't Siepen: 't Siepen en wul geen hout raepen.
sla Siepe: Siepe wil geen hout rapen.

(Ook een bekend sprookje.)

Rexpoede. Over oude tijden, dae was a kée a boer, die hadde
Voor oude tijden, daar was een keer een boer, die had
twee dienstboden met naeme Pier en Mitte. Pier en Mitte
twee dienstboden met name Piet en Mietje, Piet en Mietje
uwden mê mekanhers. Ze pachten a oud huysken.
huwden met malkander. Ze pachtten een oud huisje.

Hilversum. J. E. TER GOUW.

Nav. LVIII, blz. 339.

Mot.

Mottig zegt men, als iemand een gelaat heeft, dat door de pokken geschonden is; 't is geen mooi woord, maar 't heeft niets te maken met *mot:* integendeel *mot* is hier *moet,* plek, vlek, en *mottig* is dus *plekkig.*

Nog een ander woord speelt om *mot: grammottig,* d.i. knorrig, slecht geluimd. Het is een verbastering van *grammoedig* en dit komt van *in grammen moede.*

Men zie ook *Nav.* XIX bl. 467; XX, 265 en Franck, *Etymologisch Woordenboek* kolom, 644.

J. E. TER GOUW.

Nav. LVIII, 288, 339.

De vrager van de beteekenis der woorden: **hangebast, harrewarren** en **harst,** schijnt niet het groote *Woordenboek der Ned.*

Taal in bezit te hebben; de bedoelde woorden zijn daarin uitvoerig behandeld. [1])

Het woord *nijdnagel* is nog niet in het Woordenboek besproken. Doch welk woord nijdnagel wordt door den vrager bedoeld? Wordt het in de beteekenis van 1) klinknagel, spijker bedoeld, of in die van 2) dwangnagel, nagelwortel, afgescheurd deel van den nagel eens vingers? Het woord sub 1 hangt samen met 't oude werkwoord »nieden« = slaan, klinken. Zie Kiliaen op nijden, van Dale op neeten, nieten; het woord sub 2) wordt meestal in verband gebracht met den nijd, waaraan iemand, die het gebrek van nagelwortels had, in 't volksgeloof meer dan anders was blootgesteld. Vgl. Kiliaen: unguis invidiosus en het Fransche woord envie = nijd en nijdnagel. Zie het *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterk.* 16, 168.

Groningen. G. A. NAUTA.

Nav. LVIII, 178, 287.

Muizen als scheepsterm is, voor zoover ik weet, alleen bekend als meervoud van muis en »touw, dat toegedraaid is«, zooals we lezen in Winschoten's *Seeman*.

G. A. NAUTA.

Vanwaar komt toch 't woord **„paradijs"**, dat we in de paradijsgeschiedenis niet in den Bijbel lezen?

P.

---

[1]) Een van de vorige redacteuren van dit tijdschrift, de hoogst bekwame P. Leendertz Wz., heeft reeds opgemerkt, dat er hoegenaamd geen bezwaren zijn, om de verklaring te vragen van uitdrukkingen en woorden in de Navorscher, ook al worden deze in een woordenboek behandeld. Hij zag te recht in, dat de etymologische taalstudie nog steeds in wording was en sedert dien is er wel veel veranderd en opgehelderd, maar niemand zal durven beweren, dat we het culminatie-punt al hebben bereikt. Reeds sedert het verschijnen van de eerste afleveringen van het »Groote Woordenboek« is er veel veranderd, dit is nu niet zoo'n groot wonder in aanmerking genomen de snelheid (?) waarmede die afleveringen elkaar opvolgden. Men late zich dus niet weerhouden ook in de rubriek »Taal- en Letterkunde« opheldering te vragen, afgescheiden van een al of niet voorkomende verklaring elders, allicht is er nu dienaangaande meer mee te deelen. RED.

FOLKLORE.

VOLKSLIED.

Wie rijdt daar op een moedig ros, zoo fier!
Wie houdt de teugels ruim en los, met zwier!
  Wie groet zoo edel in het rond,
  Met gullen glimlach om den mond?
    't Is Koning Willem twee. *(bis.)*

Wien jubelen, schutters, Grenadiers, zoo toe?
Wat juichen Jagers en Lanciers, nooit moe?
  Wie is die Krijgsman toch, die Held
  Wiens oog een traan van vreugd ontwelt?
    't Is Koning Willem twee! *(bis.)*

Wie streed met ons te Waterloo, vol kracht!
Wie sloeg Napoleon daar zoo, niet zacht!
  Wie riep toen: Moeder wees toch blij,
  'k Ben wel gewond, maar 't land is vrij!
    't Is Koning Willem twee. *(bis.)*

Wie toonde Leuven Holland's vaan, zoo schoon?
Wie kreeg daar frissche lauwerblaen, tot loon?
  Wie week dan eerst toen Nassau's wet
  Den strijdlust had een perk gezet?
    't Is Koning Willem twee! *(bis.)*

Wie roemen burgers en soldaat, in 't rond?
Wie is 't daar onze hoop op staat, gegrond!
  Wien zweeren wij nu hou en trouw?
  En smeeken wij dat God behou?
    't Is Koning Willem twee. *(bis.)*

Kent iemand ook den maker van bovenstaand lied? Was het algemeen bekend en op muziek gezet, zoo ja, wie kan de wijs opgeven? R.

MEMORANDA.

Eemlust.

Geruimen tijd geleden kwam mij het volgend handschriftje in handen. Belanghebbenden kunnen het gaarne voor hun archief of verzameling cadeau krijgen. Het bestaat uit één vel kwarto gelinieerd met het volgend gedicht. (Onveranderde tekst):

Schoon verkwiklijk Buiten Leven
Daar ook Lievde en Vriendschap woont
Waar natuur in vollen Luister
t Oog verrukt en t Hart doorstroomt!
Blijf nog lang verruklijk Eémlust
s' Landvrouws vreugd' en stil genot
t Leer bij vorige Herdenking
Niets bestendigs buiten God!

Smaakt in deze Landgenoegens
Lang die Vreugde zonder Druk
En Wagt in een Zalig Eeden
Duurzaam Eindeloos Geluk.

Dit zijn de oprechte gevoelens van haar die zig voor alle genoegens en vriendschap deze dagen genoten met 'alle Erkentenis noemt, UwE Zeer ootm: en verplichte dienares

J. D. van der Zandt

Eemlust den 27 Septr 1816. *Geb. van Romondt.*

Medegedeeld door W. P. J. OVERMEER.

Uitleenen van Boeken.

Dat autoriteiten vroeger niet medewerken tot algemeene volks-ontwikkeling, kan o.a. blijken uit het reglement der Stads-Bibliotheek van Haarlem, vastgesteld door den gemeenteraad 29 April

1863 en van kracht gebleven tot 1899, waarin o.m. was bepaald, dat de bibliothecaris bevoegd was boeken uit te leenen, »*niet anders dan bij uitzondering en aan personen van den wetenschappelijken of beschaafden stand.*«

Het zal zeker wel een moeielijke taak zijn geweest om beide laatste eigenschappen te beoordeelen.

H. O.

Een voorstel tot traktementsverhooging van den dorpsschoolmeester in de 17ᵉ eeuw.

Wij Jeriphaes Goyert ende Dirck van Ewijck Scholtis en Richters der Heerlicheyt Lienden, ieder van onses Heren weghen, mitsgaders Kerck- ende Buyrmesters ende nabuyren derselver Heerlicheyt met de nabuyren van de appendeerende Buyrschappen Meerten en Aelst *In consideratie hoe zeer noodigh ende dienstigh sij een goede schoole tot welstant der Kercke ende des gemeynen dorps en hoe cleyn ofte sobers* gagie tot noch toe alhier voor den Schoolmester geweest, willende het *jaerlicx tractement van den Schoolmʳ verbeteren* en de schole benificieren, sijn eendrachtelick metten anderen overslaen, dat wij van nu voortaan tot ende boven hetgeene gehoort is alrede gevonden is, noch daerbij *fournieren en wt maecken* stellen een summe van een *hondert Keijs: Carolusgl.* ofte so veel min ofte meerder als waer voor men met een eerlick man sal kunnen eens worden; te neemen wt onse respective middelen en inconsten daer wt wij sulcx bequaemst sullen weten te vinden, synde de geheele summe verdeijlt nae de oude maniere van quotisatien ende dan te betalen elcx onse quota dat de schoolmʳ t'elcken vierendeel jaers een quartael van zijne bedonghen ende beloofde penningen en sal ontfangen enz.; daarvoor de Buyrmesters respectivel: in der tijt, idem in zijn quota geloven vaststaan ende in zijn jaer suijver betalen sullen onder verband tot bedwanck ende met remburialis als nae rechten, nae Lantrecht des Ampts van Neder-Bestuur en nae de Costuymen deser Heerlicheyt in 't Ampt voorz. sonder arg ende list. Oircond onse beteyckeninghe gedaan op den 13 November 1638.

volgen de namen.

J. VAN DER HORST.

De „Halve Maen".

Op de »Halve Maen«, die dezer dagen (September 1909) op zoo luisterrijke wijze herinnert aan den tijd van Hudson — de feesten te New-York maakt ze als pièce de milieu mee — wordt gezinspeeld door Potgieter in zijn *Aan New-York* (van 1841), welk gedicht een waarschuwing is, gericht tot deze stad, om toch het gespot met de »knickerbockers«, aan wie ze alles verplicht is, na te laten. De dichter doelde op Washington Irving in zijn *History of New-York* (1809) en in zijn *Sketch-Book* (Rip v. Winkle).

G. A. NAUTA.

Een „Draay-om" op den Kloveniers-Doelen te Dordrecht.

Bij de beschrijving van dien doelen en van de »*Groote-Boven-Zale*« aldaar, wordt door *M. Balen*, in zijne Beschrijving van *Dordrecht*, op blz. 666—667 het volgende medegedeeld:

»Ter Zale uyt tredende, neffens de Duer, is den Opgang tot »een Torentje, dat sich boven 't Dak van de *Doele* verheft, ge»meenlik den *Draay-om* genoemd, om dat deszelfs Tafel, en Bankken, »staande op een IJzere-Spil, heel vaardig Bewogen, en Omgedre»ven kunnen worden: tot vermaak der Nieusgierigen, en Vrem»delingen. Zijnde gemelt Torentje, rondom verzien met Glazen, »die, over al, een vermakelik uytzicht geven.«

Kan soms iemand nagaan of de voormelde *draaiom* nog aanwezig is?

v. R. v. d. K.

Boven den ingang der kerk te Champéry (bij Lausanne) staat het volgende opschrift:

QVOD † AN † TRI † MVL † PA †
† GVIS † STI † CEDINE † VIT †
† HOC † SAN † CHRI † DUL † LA †

Men leze dit als volgt:

Quod anguis tristi mulcedine pavit
Hoc sanguis Christi dulcedine lavit.

Zijn er meer van dit soort opschriften bekend?

J. P. ENKLAAR.

Een grafschrift.

Het Engelsch-Indische blad »Pioneer« vertaalt het volgende grafschrift, dat te lezen is op het Hollandsche kerkhof te Coromandel:

»Begraven onder dezen steen liggen de lijken van Catharina van den Briel, uit Amsterdam en Jan Kruyf uit Tounan (?), jong koopman in den dienst der Achtbare Compagnie, eene jonge vrouw en een jonge man, geboren den 15^{en} Augustus 1657 en den 28^{en} November 1649, overleden op de factorij den 3^{en} October 1678 en den 1^{en} Juli 1679, oud 21 jaar 1 maand en 19 dagen, en 29 jaar 1 maand en 3 dagen. Zij rusten in vrede! Eenen vrijer en eene maagd dekt deze steen; hun beider zin was het, van tweeën een te maken, maar de al te wreede dood belette de vereeniging. Eerst bezweek den Briel en toen legde Kruyf het leven af. Hun lichaam liggen hier, maar in het Koninkrijk der Hemelen zal God de zielen van deze twee menschen vereenen. Amen.«

Dordr. Ct., 11 Nov. 1909.

H. DE V. V. D. S.

Vier ambachten en ... hoeveel ongelukken?

1472, 26 Juni. Lysbeth weduwe wilner Rolofs Coenen heeft huer afgeseit der nastelwerker, cremer, viscoper ende verwer ambacht dezer stadt ende en wil daermede schieten noch genieten.

Schepenregister v. d. Bosch en Vrijdom no. 67, f 362 vso
R. A. N. BR.

Dit strookt weinig met de naar ik meen gewone voorstelling, als hadde ieder slechts tot één ambachtsgilde tegelijk kunnen behooren. Met de kerkelijke gilden was het natuurlijk anders; terwijl omgekeerd bij de buurt- en schutterij-gilden het lidmaatschap van twee tegelijk uit den aard der zaak onmogelijk was.

W. Z.

Een spel uit het jaar 1819.

Het bedoelde spel is het »*Koninklijk spel*«, waarvan zich een exemplaar in mijn bezit bevindt.

De vorm en de wijze van spelen zijn die van het algemeen bekende »Ganzenbord«, men telt ook hier van 1—60. De op het bord voorkomende figuren stellen, op eenige uitzonderingen na, Leden van het toenmaals bestaande Vorstelijke Huis voor. Bij dit spel is een reglement van 13 artikelen. De indeeling en de regeling van het spel zijn, in het kort gezegd, de volgende: No. **60**. De Koning *(Willem I)*, wint de pot; **55**. De Koningin; **51**. De Dei van Algiers. Opnieuw beginnen en inzetten en zoo zich een speler op 39 bevindt aan dezen 5 betalen; **47**. Mevrouw de Prinses Douairière *(van Willem V)*; **43**. De Kroonprins *(Willem II)*; **42**. De Hoorn van Overvloed; **39**. Hollandsch Oorlogschip; **36**. De Kroonprinses; **30**. De jonge Prins *(Willem III)* gaat naar 42; **24**. Prins Frederik; **20**. De stad Algiers, men is gevangen tot een der spelers op 39 komt en telt dan vijf terug; **16**. Prinses Marianne; **9**. Prinses Douairière van Brunswijk; **4**. Slagboom, twee betalen en naar 6.

Die op een der vorstelijke personen komt, krijgt een zeker bedrag uit de pot, variëerende van 2—20.

Voor de inning en uitbetaling der verschillende inlagen en prijzen wordt een kassier aangesteld.

De portretten (?) zijn alle bustes behalve de Koning, deze is in het midden der prent afgebeeld in generaalsuniform zittende op een opspringenden schimmel. De jonge Prins is er op afgebeeld als een tweejarig kind. In aanmerking nemende, dat Prinses Louise Douairière van Brunswijk 15 October 1819 overleden is, kan men veilig aannemen, dat het Koninklijk spel reeds 90 jaren oud is.

Naar aanleiding van de heugelijke gebeurtenis, de geboorte van Prinses Juliana, vond ik het wel eigenaardig dit oude Oranjespel eens in herinnering te brengen.

's Gravenhage. P. B. Sr.

Hoe een paard te beoordeelen.

The following simple rules for horse selection are from *Turf, Field and Farm.*

1. Never take a seller's word; if dishonest, he will be certain to cheat you; if disposed to be fair, he may have been the dupe of another, and will deceive you through representations which cannot ber elied upon.

2. Never trust to a horse mouth as a sure index to his age.

3. Never buy a horse while in motion; watch him while he stands at rest, and you will discover his weak points. If sound he will stand firmly and squarely on his limbs, without moving any of them, the feet planted flat upon the ground, with legs plump, and naturally poised, If one foot is thrown forward, with the toe pointing to the ground, and the heel raised, or if the foot is lifted from the ground and the weight taken from it, disease of the navicular bone may be suspected, or at least tenderness, which is a precursor of disease. If the foot is thrown out, the toe raised and the heel brought down, the horse has suffered from laminitis, founder, or the back sinews have been sprained, and he is of little future value. When the feet are all drawn together beneath the horse, if there has been no disease, there is a misplacement of the limbs at least and a weak disposition of the muscles. If the horse stands with his feet spread apart or straddles with the hind legs, there is weakness of the loins and the kidneys are disordered. When the knees are bent and the legs totter and tremble the beast has been ruined by heavy pulling, and will never be right again whatever rest and treatment he may have. Contracted or ill formed hoofs speak for themselves.

4. Never buy a horse with a bluish or milky cast in his eyes. They indicate a constitutional tendency to ophthalmia, moon blindness, etc.

5. Never have anything to do with a horse who keeps his ears thrown backward. This is an invariable indication of bad temper.

6. If the horse's hind legs are scarred the fact denote that he is a kicker.

7. If the knees are blemished the horse is apt to stumble.

8. When the skin is rough and harsh and does not move

easely and smoothly to the touch, the horse is a heavy eater, and his digestion is bad.

9. Avoid a horse whose respiratory organs are at all impaired. If the ear is placed at the heart, and a wheezing sound is heard, it is an indication of trouble. Let him go.

(The Ceylon Handbook and Directory by J. Ferguson, Edition of 1896—97. Columbo A. M. & J. Ferguson.)

Medegedeeld door v. R. v. d. K.

Nav. LVIII, 198, 294.

Rookende vrouwen kan men ook zien afgebeeld op de plaat in prof. Muller's *Onze gouden eeuw* III, 235 terwijl over haar geschreven is in Schotel, *Maatschappelijk Leven* 45, 46 (2e dr. bl. 41, 42), in ter Gouw, *Volksvermaken* bl. 673, 674.

G. A. Nauta.

Nav. LVIII, 199.

Het woord **„vingerhoed"** vinden we reeds in de Wiesbadener glossen van de Heilige Hildegard van ± 1150, door W. Grimm in Haupt's Zeitschrift VI uitgegeven. (Zie Grimm's Wörterbuch i. v.) In Diefenbach's woordenboek vinden we 't woord uit 1470, ook de Teuthonista (15e eeuw) geeft 't.

G. A. Nauta.

Misbruik van Naam.

In de O. H. C. van 1665 no. 19 wordt medegedeeld, dat een blauw boekje is uitgegeven, getiteld: *Compromis tusschen Dr. Galenus Abramsz. en Tobias Govertsz. (N.B.), gedrukt bij Jan Rieuwertsz.* Deze laatste doet weten, dat hij het niet heeft gedrukt of doen drukken, zoodat zijn naam is misbruikt.

Kent iemand dit boekje?

O.

Nav. LVIII, 359.

In het met de open zijde naar voren boven deuren of op drempels, ook wel aan masten van schepen gespijkerde **hoefijzer,** dat dan geluk heet aan te brengen, wil men een reminiscens zien aan de Wodanmythe; het zou namelijk het hoefijzer zijn van Wodan's ros, waarop deze als windgod (als »wilde jager«) met zijn woesten troep, volgens 't oude volksgeloof, door de lucht reed. Niet alleen zou zulk een hoefijzer, ook wanneer iemand het vond met de open zijde naar den vinder, en vooral wanneer er zich nog spijkers in bevonden, geluk aanbrengen, maar het zou brand, tooverij, heksen, in welke gedaanten deze ook optraden (als weerwolven, katten, hazen, ganzen, uilen) en ziekten (o.a. krampen bij kleine kinderen) afweren.

Men zie Wuttke, *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart* op de in het register sub verbo »Hufeisen« opgegeven plaatsen.

G. A. NAUTA.

Het **hoefijzerbijgeloof** zal vermoedelijk in verband staan met het paard van Donar of Thor, dat ook aanleiding gaf om den paardenkop als gevelversiering in Saksische landen te gebruiken. Aanbeveling verdient om in: *Gesnerus* Historia animalium en *Aldrovandus* Opera omnia onder »paard« te zoeken. Die oude zoölogen hadden de gewoonte bij de beschrijving van het dier, alle daarmede verbonden bijgeloof enz. te vermelden. Onlangs zag ik in de koninkl. bibliotheek te 's Gravenhage een *oud* boekwerk (17^e of 18^e eeuw), waarin allerlei bijgeloof en volksgebruiken verklaard werden. Ik noteerde den titel, maar verloor helaas de aanteekening. Is er iemand, die dat verlies weet te verhelpen?

J. H. F. K.

Nav. LVIII, 289.

Den schrijver van het stukje **„Een middeleeuwsche Pasteurs-genezing"** meenen we de woorden van *Prediker* I, 10 of Heraclitus' *panta rei* (= Prediker I, 7) in herinnering te moeten

brengen. Zoowel de serumtherapie (behandeling met bloedwei) als organotherapie (behandelingen met lichaamsdeelen van dieren), die tegenwoordig zulk een opgang maken, zijn in haar wezen oude volksgeneeswijzen. Onze oude medici zouden, wanneer ze op de hoogte waren van de hedendaagsche scheikunde en dus konden weten, wat het testine of Sequardine is, daarin een goede kennis ontmoeten; de genezing door de tegenwoordige schildklierpreparaten zou hen heelemaal niet van verbazing stom doen staan. En reeds in zeer vroegen tijd: werd de blinde Tobit, blijkens het apocriefe boek van dien naam, niet genezen door het door zijn zoon Tobias meegenomen wondermiddel, bestaande uit 't hart, lever en gal van een in den Tigris gevangen visch? Evenmin is iets nieuws de heilgymnastiek en de massage. Plato in zijn werk *Over den staat* (III 106) noemt den geneesheer-gymnastiekleeraar Herodikus, die een bekwaam masseur was. Massage heette toen iatroliptiek. Zijn vrouwelijke studenten of vrouwelijke professoren soms iets nieuws? Uit de middeleeuwen zijn ons te Salerno, de oudste speciaal medische universiteit, vrouwelijke studenten bekend, te Parijs — daar was theologie *het* vak — doceerden de dochters van den hoogleeraar Manegold (± 1070); de schoone Novella Andreae moest zich, terwijl ze college gaf, door een gordijn onzichtbaar maken. Zijn de »afschaffers« iets nieuws? Wel neen, de nazireërs, o.a. Simson, moesten zich immers van wijn en sterken drank onthouden! (Numeri 6, 2; Richteren 13, 7). Ook Lucianus in zijn werkje *Hoe men Geschiedenis schrijven moet* (35) spreekt hierover. Ook het »trenen« onzer sportlui is niets nieuws. Ikkos, door Plato t.a.p. genoemd, gaf daar reeds voorschriften voor en in Bredero's *Klucht v. d. Koe* (643) treffen we een dief aan, die in zijn handwerk aardig »getrynneerd« is. Evenmin is het vegetarisme iets nieuws onder de zon. We weten o.a. dat Seneca, de bekende wijsgeer en tragicus vegetariër was, zeer tegen den zin van zijn vader, die zulks (ook dat hooren we immers heden ten dage er tegen inbrengen) voor zijn zwak gestel nadeelig achtte. Ook de »mystici« uit Euripides' tijd waren vegetariërs.

Groningen. G. A. NAUTA.

Nav. LVIII, 18, 193.

Ik heb te Leeuwarden zeer goed gekend den **baron van Utenhove,** die, naar ik stellig meen, ook in Indië, in Djocja, geweest is. Iets naders zou men gewaar kunnen worden bij den zoon van den door mij bedoelden edelman, die thans geneesheer is te Rijssen.

Groningen. G. A. NAUTA.

De steen aan de Vuursche is algemeen bekend; maar of hij inderdaad van eeuwen her daar zoo ligt, wordt betwijfeld; de aanduiding als »Germaansch offer-altaar« is in elk geval uit de lucht gegrepen.

Wie kan opgeven, òf en wáár dit vraagstuk wetenschappelijk behandeld is?

W. Z.

Spokerij te Oosterbeek.

Volgens den Almanak voor het Schoone en Goede 1847 bestaat (of bestond destijds) aldaar een overlevering aangaande een Groninger jonkvrouw, door een Frieschen jonker geschaakt, en spokende op een plek genaamd »de witte poort«.

Wie weet hier meer van?

W. Z.

Getal dertig in 't bijgeloof.

(Salmon), Tegenw. Staat v. Friesland, 1787, zegt (II, 606) van de vischmarkt te Harlingen:

»Bij de openbare veiling heeft hier eene bijzonderheid plaats, die ik niet weet of wel eldèrs vernomen wordt, hierin bestaande, dat de afslager nooit het getal van *dertig* noemt, maar bijvoorbeeld, van 31 altoos terugspringt op 29; zodat het bijgeloof zijne rol ook zelfs aan de vischmarkt speelt.«

Die verbazing is echt 18de eeuwsch; waar zou — zeggen wij —

het bijgeloof eerder zijn rol spelen dan onder visschers en vischvrouwen!

Van meer belang zijn de vragen of dit gebruik inderdaad alleen te Harlingen heeft bestaan; of het misschien ergens nog bestaat, en of er nog andere bijgeloovigheden omtrent het getal 30 bekend zijn. Den oorsprong hebben we wel ergens anders te zoeken dan in de dertig zilverlingen. Mogelijk was het niet eens bijgeloof, maar wilden de visschers niet voor »dertig« verkoopen om niet door de volksgeestigheid »Judas« genoemd te worden.

Dr. W. Z.

Het geslacht FRESE,

GENEALOGISCH OVERZICHT

MEDEGEDEELD

DOOR

M. G. WILDEMAN.

(Vervolg en slot van bladz. 374).

BORSUMMER DEEL.

Eerstlyk het adelyke stamhuys tot Borsum met syne grachten, schathuysen, schuyren, hooven, veenen en werven met alle toegehoorige en althans voorhanden borghlanden soo binnen als buyten de zeedycken.

Noch de heerlyckheit over Jarsum Middelsweer met de jaerlyckse intrade uyt deselve dependerende.

Noch een heert tot Borsum daerop jegenwoordich Van Witmar woont.

Noch Heylenplaets tot Borsum.

Item een heert tot Jarsum genaemt Berent Timmermansheert.

Noch een heert tot Middelsweer die Iffre Remmens althans bewoont.

Noch Fredrick Duysentdaeldersheert tot Middelsweer.

Eyndelyck Otten Reynertsplaets ofte heert tot Middelsweer.

Item twee cameren en een werff opt Valderen tot Embden.

Desen hiervooren gespecificeerde goederen werden tot het Huys ofte Borsummerdeel gehecht en gerekent met alle hare toegehoorige oude en nieuwe rechten en gerechtigheden en sullen die geenen die dit deel kiesen offe toevallen sal vrij en sonder belastinge werden gelevert, maer ingevalle de moeder zal. op de Huysen van de een off d' ander huyrman eenigh gelt mochte

ontfangen hebben daervan de huyrceel meldinge soude mogen doen, enz. . . . . . .

Dese deylceel vant Borsummerdeel nevens de deylseel vant Uttummerdeel wert van den oudsten broeder Gerlach Friese in handen gestelt omme een van beyde de deelen naer syn goetvinden te eligeeren. [1])

(was get.) Gerlagh Friese.

(Copie translaat) Aan de voorzijde staat:

Copia Copiae van een gerechtlyk protocolsch Contract in specie transactionis recessus tusschen *Jonkheer Joost Mouritz Hane, en consorten*, ende *beide dochteren van wijlen Jonkheer Frese* in dato 30 Novemb(er) 1650.

Folio 1^{verso} bevat 't volgende:

Verdrag van afstand tusschen *Jonkheer Joost Moritz Hane, en consorten*, en weilen *Jonkheer Victor Frese beider dochteren.*

Anno 1650 den 30 November is Notarius publicus Bernh-Volckerus in name des *Jonkheer Joost Moritz Hane* en *Diderick Arnold Hane* voor haer en in name hunner vrouwen, moeders, broeders en zusteren waervoor zij in der daad werkelyk borg stellen, nadien wijlen *Jr. Victor Frese* beide dochters jufvrouw *Essa Sophia* en jufvrouw *Anna Frese* met toezicht haeren daertoe speciaelyk begeerden bijstaenden begenoemden of respective erenvesten grootachtbaren en hooggeleerden ook den geachten welvoornamen heere Rutgerus Cloppenburg graeflyke oostfrieschlyke Landrichter en Ulfert Maintz verscheenen voor dezen gerechte in personelyke tegenwoordigheit reets genoemde zijner principaelen die zyne persoon hiermede volmagtigden en aenbood een verdrag van afstand tusschen hen Jonkhr Hane en Jufvrouwen Frese opgericht welk verdrag van afstand zy van eene solemnele schriftelyke vervatting (een ander tegenwoordig onnoodig zynde) bestendiglyk

[1]) We herhalen hier, wat wij elders over deze familie handelend, ter raadpleging aanraadden:

E. F. Harckenroth. Geschiedenissen behoorende tot de Moederkerk in Emden en Oost-Friesland. 1ste deel, 4de hoofdstuk.

Luïscius. Alg. hist. geograph. en geneal. Woordenboek: F. pag. 131.

Mushart. Theat. Nob. Brem.

J. J. Harkenroth. Oost-Friesche Oorspronkelijkheden, pag. 627, 28, 29, 76, 77, 729, 757.

Beninga. Historie van Oost-Friesland. pag. 732.

L. van Aitsema, . . .

Gothaïsches Genealogisches Taschenbuch der Adeligen Häuser 1903 en 1905.

houden en aenneemen deeden met bede denzelven welke zy partyen corporali juramento in openen gerechte nochmaels hiermede confirmeeren en alles zyner inhaling te ratificeren vervaerdigt werden ad acta publica te registreeren en ten protocolle contracti te insereeren ook daervoer de gerichtelyke manu tevens en handbiedinge kragtiglyk te praesenteeren en te verleenen.

DECRETUM.

Hierop hebben beiderzyds Jonkheer Hane en Jonkvrouwen Frese igelyk in gerechte een corporalen eed afgelegd zo waerlyk hun Godt almachtig helpen wille dat der tegenwoordige verdrag van afstand in allen puncten waeragtig zy beloofden ook daerby met gemelden corporalen eed voor zich en haer erven dezelver transactie (overdragt) in allen puncten en clausulen ten eeuwigen dage by verband hooren goederen stand en vast te houden waerop dan nu maar deeze gantsche acte en geprocureerde verdrag van afstand den contracten protocolle inverlyfd en ingrosseerd zal werden. 't Verdrag van afstand luid woordelyk aldus:

Anno 1650 den 27 Mey zyn de langwylige zeer kostbare rechtvaerdigingen en strydigheden betreffende het huis Uttum cum annexis tusschen Jonkheer Hane te Leer en Victor Frese erven nevens de curatoren en advocaet door tussenspreeken reets benoemde scheidsvrienden en getuigen volkomen afgedaen en daerover gunsticklyk transigiret worden in volgende gestalte:

1. De Frese Erven met auctoriteit en consent hunner curatoren en advokaet treden volkomen af en quitteeren dat Huis Uttum cum omnibus annexis als Uttummerdeel zo zaliger *Garrelt Frese* als zyn broederlyk deel aengenomen en tot zyn einde bezeten heeft, nemen daerby op en aen alle tot den Uttummerdeel behoorende obligatien andere brieven en documenten zo noch vermogen deelceduls by hun berusten aen *Hane* aenstaende Michielsdag over te leveren en begeven zich alle uitspraak op 't gemelde goet cum annexis met renunciatie en daading aller aengehad hebbende zoo wel te Spyer als aent hier zynde hofgerichte noch hangende processen. Quitteeren in specie ook gantschlyk de uitspraek zo zy op dat adelyke goed te Leer gehad of anders tegen Hane noch hebben mochten; willen ook haere vaderlyke schulden en die zy zelf by noch duurende processen hebben gemaekt zonder

toedoen der Hane zelfs afdoen en ten ende richten zonder eenige exeptie of beding wat die name mogte hebben alles getrouwlyk ongevaer en in plaetse van Eede gelyk zy dan ook geweest zyn zo haest die den 27sten Mei geslootene en volmaekte renunciatie en afzicht als boven gemeld in forma schriftelyk vervat de reale possessie en eigendom des bovengemelden goeds hun Hane af te staen en in te ruimen ook de tot aenstaenden St. Jurien de bewooninge des huizes op haer der Hanen vergunning bij verzoek te laten genieten zich te reserveeren gelyk zy zelfs hier mede erkennen.

2. Hier tegen neemen de Hanen te Leer vastiglyk aen by adelyke eere en geloove aen plaetse van Eede voor dezen der Fresen afstand en afzigt hen eerstelyk twaalfduezend drie hondert gulden in drie volgende termynen als op Michielsdag Anno 1650 vierduizend driehondert gulden, op Michielsdag 1651 vierduizend gulden Anno 1652, 4000 in contanten edoch tidertyd acht of 14 dagen ongeschonden af te geven ook tot hare verzekering hunner Freses erven, alzo haest ten eersten na de afgestane possessie des huizes *Uttum* cum annexis die der possessie des goeds damhuiren gelyk den huurman het tegenwoordig gebruikt gelyk ook de beide *Deddeborgen* werkelyk in te ruimen met dat beding gelyk wel dat by betaling der eersten termyns eene van deze beide onderpanden Deddeborg of damhuir aen Haene wederom zullen toevallen maer het andere onderpand zullen gemelde Freses erven tot de betaling der lasten termijns in behouden maer alsdan zal hetzelve aen Hane wederom ingeruimt werden maer dit hebben de Hanen haerlieder pretensie op Deddenborg op 300 ryksdaelders zetgeld alleen af te betalen en af te doen aangenomen — gelyk dan ook de processen, die zy hebben contra Essa Beninga erven, Johan van Gelderen en Albert Onnen in twee zaken gelyk den Simonides contra Jonkheer Victor Frese tituleert alleen te staan en de Freses Erven uit dezen hoofde te indemniseeren gelyk dan ook de Freses Erven de stukken Uttummer landeryen als 72 of 80 grasen die zy tegenswoordig gebruiken dit jaer over tot St. Jurien 1651 (doch dat daertegens de daerop vallende onera van tocht, zijl- en contributiekosten zijzelfs opneemen en dragen zullen) gelyk ook de achterstallige behaerdsche huuren en werfhuuren ook turfhaling tot 1649 inclusive gebruiken en genieten te laten, zoo willen ook de Hane, Victor Freses Erven wegens aller

Uttummer schult die Gerrelt Frese heeft nagelaten indemniseeren en daervan libereeren.

3. Eindelyk is afgesprooken dat wat aan brieven, obligatiën en documenten voorhanden is, zo die wijlen de gebroeders Gerrelt en Victor Frese iets in gemeenschap hebben gehad, dat dezelve onder hen Hane en Frese vooreerst in communion en gemeenschap verblijven zal.

Alzo afgesproken en heftiglyk overgedragen anno en die quibus supra met ceremoni der handgeving en gelukwensching taller tijd, geschied in onze en desbenoemde scheidsvrienden onderhandsche getuigen tegenwoordigheit, in alle puncten en clausulen alsboven gemeld.

Ook is deeze acte onder ons reeds benoemde getuigen ook Curatoris Doctori Boekhoeld der beide Jonkh. Joost Moritz en Diederick Arnold Hane ook de beide dochteren Frese eigenhandige ondertekening den welloffelyken Hofgerichte door derzelver beiderzydsche procureurs (die hiertoe van overtekening schriftelyk zyn verzogt geworden) toegezonden.

Dat alzo, dit als bovengemelde gepasseerd is be-oirkonden wy onderbenoemden hiermede ten kragtigsten wyze gelyk ook hetzelve op gelyken opvordering eedlyk met onbevlekt gewisse dan doen en betuigen kunnen.

Onderstaand met verscheiden handen geschreven.

Moritz Hane als van beidener deel verzogte onderdoenlykn getuigen ut supra.

Mauritz Frese als getuigen.

H. Westendorp als getuigen.

Lucas Vitzig Ecclesia grimersumana pastor als getuigen en [scheidsvriend.

Cornelius Wilemius pastor v. Humang als getuigen en scheids- [vriend.

Pro vera protocolli copia.

J. Oberberg, amptman.

Dat deze copie met geene my onderschrevene amptman Oberberg hand voor getekende originael overeenkomt betuig ik

Johan Flennen, amptman.

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

Bonaventura Maximiliaan Joos,

eerst Franciscaan, daarna Protestant en Chirurg,
geb. 10 Dec. 1690 te Brugge, gest. 28 Sept. 1781 te Breda.

Een mijner voorouders was de man, wiens naam hier boven staat. Hoewel hij geen beroemdheid is geworden, heb ik toch alles over hem bijeen gebracht, wat er over hem te vinden was, dank zij de vriendelijke hulp van hen, die kerkelijke archieven en oude registers van wat thans »Burgerlijke Stand« heet, voor mij hebben doorzocht, een en ander ter aanvulling van het »Memoriaal«, dat *Joos* schreef op de schutbladen van een Statenbijbel, welke in mijn bezit zijn.

Of hij behoorde tot het bekende regeeringsgeslacht van Brugge, weet ik niet. Ik vermoed het wel, want de namen zijner voorouders *(Hanno, van Ockerhout, van de Kerckhove, de Somere, Jooris, Caulier)* vindt men onder de patricische en adellijke namen van Brugge en omstreken. Den hierachter volgenden stamboom kan ik echter niet aansluiten aan de genealogieën, die Gaillard in »Bruges et le Franc« en de Herckenrode in het eerste vervolg van zijn »Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne« geven. Dit is ook het geval met vele personen, die in andere werken voorkomen, zooals in Gaillard »Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale«, van Dycke »Recueil héraldique et généalogique de la Ville et du Franconat de Bruges«, de Vlaminck »Filiations de Familles de la Flandre«, Dhont de Waepenaert »Quartiers généalogiques des Familles flamandes«, etc.

Terwijl het oorspronkelijke (thans vermeerderde) wapen van het sinds geadelde geslacht is: in zilver een blauwe schuinbalk, beladen met vier gouden kronen, geplaatst in de richting van den schuinbalk, vindt men in laatstgenoemd werk een geheel ander wapen op een kwartierstaat, n.l.: in zilver een faas, van boven vergezeld van twee open ruiten, waarin een klimmende leeuw, en

van één hermelijnstaart, en van onder van één open ruit, waarin een klimmende leeuw, en van twee hermelijnstaarten, alles van zwart. Dit wapen werd gevoerd door Gilles Jacobzn *Joos*, die 6 Jan. 1559 huwde.

Jammer genoeg staat er geen wapen op de grafzerk van Johannes *Joos*, die als pastoor van Varssenaere peter was bij den doop van Johannes, den vader van Bonaventura Maximiliaan, en dus ongetwijfeld tot dezelfde familie behoorde. Deze zerk bevond zich in de O. L. Vr. Kerk te Brugge en is vermeld in bovengenoemd werk »Inscriptions«. Hij was eerst pastoor te Sevecote, daarna te Varssenaere, vervolgens gedurende twintig jaar van de St. Catharina-parochie binnen en buiten Brugge, en stierf 19 Oct. 1690, oud 80 jaar. Zijn vader heette Johannes. Zijn zuster Anna, gest. 25 Oct. 1676, lag onder dezelfde zerk, welke thans verdwenen is. Ook deze drie personen staan niet in bovengenoemde geslachtlijsten, waarvan die van Gaillard de grootste is. Alleen een uitgebreid onderzoek in notarieele archieven zou kunnen leiden tot het vinden van den band tusschen den eersten *Joos* in de reeds gedrukte geslachtlijsten en den eersten *Joos* in den hierachter volgenden stamboom.

Op voornoemde schutbladen vind ik van de hand van *Joos* de navolgende aanteekeningen (waarbij ik, evenals in andere citaten, de familienamen cursiveer):

MEMORIAAL.

Den 18 december 1690 ben Ick geboren en ten selven Daghe gedoopt met den naam van Bonaventura Maximilianus *Joos*.

Den 26 April 1713 ben Ick In een clooster gegaan.

Den 16 Julij 1716 ben Ick uyt Het clooster gegaan en Hebbe de roomsche Dwaalleer teghens de christelycke gereformeerde Religie verwisselt.

Den 15 maart 1719 ben Ick getrout met Catharina *Becol*.

Den 18 mey van Het selve Jaar is mijn vrouws moeder overleden.

Den 26 november van Het selve Jaar is mijn vrouw In de kraam gecomen van een doode Dogter.

Den 29 november 1720 is mijn vrou In de kraam gekomen van een soon en is Johannes genaamt en na den doop 'snags overleden.

Den 19 december van het selve Jaar is mijn geliefde Huisvrou In dieselve kraam overleden. [1])

Den 27 Julij 1721 Ben Ick Bonaventura *Joos* met Johanna *den Broeder* getrout. [2])

Den 22 Mey 1723 is mijn vrou In de kraam gecomen van een Doode soon.

Den 2 December 1724 is mijn vrou van een Jonge Dogter In de kraam gecomen, en is voor den Doop gehouden den 3 van Zara Tobias *(van Schelleve)*, ende Johanna genaamt. [3])

Den 9 februarij 1728 Is mijn vrou In de kraam gecomen van een Jonge soon. Hij is voor den Doop gehouden den 11 dito van syn grootmoeder Johanna *den Broeder* ende Cornelis genaamt, na Zijn grootvader.

Den 2 Januarij 1730 is mijn vrou In de kraam bevallen van een Jonge Dogter. Sij is voor den Doop gehouden den 4 dito van haar muy Cornelia *den Broeder* ende is na de selve Cornelia genaamt.

Den 13 Augusti 1731 is mijn vrou In de kraam bevallen van een Jonge Doode dogter.

Den 22 Xber 1732 is onsen soon Cornelis overleden, out 4 Jaren, 10 maanden, 12 dagen.

Den 8 8ber 1735 is onze Dochter Cornelia overleden, out 5 jaar, 8 maanden en dry weken.

Den 30 7ber 1737 is mijn vrou In de kraam bevallen van een Jonge dogter. Sij is voor den doop gehouden den 6 8ber van Maritie *Naarthuysch* en is naar muy Cornelia genaamt.

Den 16 9ber 1741 is onze dogter Cornelia overleden, oud 4 iaren, 6 weken en drije dagen.

Den 20 8ber 1742 is onsen geliefden Broeder Mr. [4]) Adriaan *den Broeder* overleden, synde op een saterdag te half twaalf en den 25 ter aarden bestelt synde op een donderdagh.

Den 10 september 1752 is onze geliefde suster Susanna *den Broeder* overleden, synde op een sondagh smorgens ontrent vier

---

[1]) Te Puttershoek. De diaconie aldaar bezat een doodskleed, dat zij verhuurde. In de rekening van 1720 staat: »En laatstelijck van 't Dootkleet van de huijsvr. van Mr. *Joos* fo: 18 : o.«

[2]) Te Breda. Zie verder den stamboom.

[3]) Dit kind werd als lidmaat te Puttershoek bevestigd 31 Mrt. 1744 en kreeg 25 Febr. 1745 attestatie naar Zierikzee.

[4]) Chirurg?

uuren en op den derthienden synde op een woensdagh ter aarde bestelt.

Den 10 december van het selve Jaar is onse oude moeder overleden In den ouderdom van 84 Jaaren en ses maanden, namentlyck sondags nademiddagh en den 14 synde donderdagh ter aarde bestelt.

Den 6 mey 1753 is onse doghter Johanna *Joos* getrouwt met Cornelis *Arent*, Jonghman van Dordregt. [1])

Den 14 mey 1754 is onse suster Cornelia overleden synde op een woensdagh smorgens half negen en saterdagh den 17 In myn afwesen ter aarde bestelt.

Den 1 meydagh 1754 is onse dogter In de kraam bevallen van een soon ende is Egarius genaamt.

Den 27 october 1755 is onse Dogter In de kraam bevallen van een soon en is ten selven dage gedoopt en Bonaventura genaamt.

Den 23 september 1757 is onse Dogter In de kraam bevallen van een Dogter en is des saterdags In de voorbereydingh gedoopt en Adriana genaamt.

Den 10 April 1758 smorgens omtrent vier uuren is mijn geliefde Huusvrouw Johanna *den Broeder* overleden in den ouderdom van 66 Jaaren of daar omtrent.

Den 10 October 1758 smorgens quartier na agt uuren is onze dochters oudste soon Egarius overleden In den ouderdom van vier Jaaren vijf maanden 10 dagen.

Den 13 febr. 1759 is te Dordregt subyt overleden Egarius *Arent*, vader van onsen soon Cornelis *Arent* In den ouderdom van 63 Jaar en vijf maanden en is den 19 ter aarde bestelt In de groote kerck te Dort.

Den 22 7ber 1759 is mijn dogter In de kraam bevallen van een soon. Hij is den 24 smaandags savons gedoopt en Egarius genaamt en is voor den doop gehouden van zijn grootmoeder Adriaantie *Arent*. [2])

Op vrijdagh den 12 september 1760 smorgens te half elf uren is overleden den tweeden soon van onse dogter Egarius den

---

[1]) Trouwboek te Puttershoek 1711—1761.
6 April 1753 Cornelis *Arent* j.m.,
geboortig van Dordregt en woonachtig te Breda
en
Johanna *Joos*, j.d.
geboortig van Puttershoek en gewoont hebbende te Zierikzee.

[2]) Adriana *Boshoven*.

tweeden van dien naam oud een jaar min thien dagen en is des maandaghs den 15 ter aarde bestelt.

Op donderdagh den 5 maart 1761 savons quartier voor negen uren is overleden onsen ouden vader Cornelis *den Broeder* In den ouderdom van 96 Jaaren en is den 10 zynde dynsdagh ter aarde bestelt.

Dinsdagh den 3 november 1761 is onse dogter In de kraam bevallen van twee kinderen, Het eerste synde een dogter is Johanna genaamt — het tweede synde een soon is Egarius genaamt synde Johanna den 2 october 1763 aan de kinderpockies overleden zynde swoendags den 5 ter aarde bestelt.

Den 27 september 1763 ben Ick In het man Huys gegaan.

Den 24 Juny sondags savonts ten 9 uuren Int jaar 1764 is onse dogter In de kraam bevallen van een dogter die des maandags savons gedoopt zynde genaamt is Johanna zynde van Haar grootmoeder voor den Doop gehouden.

Op maandagh den 6 July 1767 is onse dogter savonts te acht uren In de kraam bevallen van een soon die des donderdags savons den 9 dito is gedoopt met den Naam van Johannes.

Zie hier alles wat *Joos* heeft aangeteekend. Een zijner kleinkinderen, bovengenoemde Bonaventura *Arent*, schreef er bij:

Den 28 September 1781 is onse geliefde grootvader Bonaventura Maximilianus *Joos* overleede in den ouderdom van 90 jaare en 9 maande en 18 daage.

En den 2 October te Breda ter aarde bestelt.

Afgaande op eene familieoverlevering, dat *Joos* uit het klooster naar Breda gevlucht was, liet ik aldaar een onderzoek instellen.

In het trouwboek der Kleine Kerk, genaamd Merkendaal, vond men:

Den 15 Febr. 1719 extraordinaris in ondertrouw opgenomen, doch zijn de 2 duscatons, daartoe staande, om redenen niet gevorderd: Bonaventura *Joos*, j.m. van Brugge, met Catharina *Bekol*, j.d. van Breda, woond in de Veemarktstraat, alhier getrouwd den 5 Maart 1719.

Trouwbrief f 1—0—0, attest. naar Dort 12 stuivers.

Deze vrouw werd te Breda gedoopt 26 Febr. 1698:

Katrine, dochter van Daniel *Bekol* en van Elisabeth *Dom*.

Getuigen: Johannes *Kanneman* en Kornelia *van de Krokette*. [1])

[1]) Echtpaar. Zij heet in haar huwelijksacte: Cornelia *Croo-kette*.

Joos kwam dus uit Brugge. De staatsarchivaris [1]) aldaar zond mij zijn in 't latijn geschreven doopacte uit het register der O. L. Vr. kerk, 3e afdeeling:

»10 Xbris 1690 Bonaventura Maximilianus, filius Joannis *Joos* et Isabellae [2]) *Hano*, conjugum. Sucept. Maximilianus *Joos* et Maria *de Langhe*«, welke laatstgenoemden dus de peter en meter waren.

Op 28 April 1717 legde *Joos* te Breda belijdenis des geloofs af. Het lidmatenboek meldt:

Bonaventura *Joos*, geweesen minderbroeder onder het pausdom, aangenomen den 28 April 1717 in praesentie van den ouderling *van Riel.*

Hij besloot voor chirurg te gaan leeren en riep daartoe den steun van den kerkeraad in.

De notulen van 9 Jan. 1719 melden het volgende:

Is binnengestaan Bonaventura *Joos*, gewezen Franciscaner monnik, verzoekende de consistorie met de fransche Kerk alhier alsmede met de gemeyntens van de Hage en van Ginneken te concurreeren om hem jaarlijks de som van 100 gulden te fourneren, ten einde zich op een chirurgijnswinkel mogte bestellen voor den tijd van twee jaren en is hem geaccordeerd jaarlijks de somma van 12 gl. 10 st. op voorwaarde dat hij bezorge, dat de bovengemelde gemeyntens het overige suppleren, wordende ondertusschen praeses en scriba gelast de broederen diakenen uit name van dese consistorie te versoeken een gelijke som van 12 gl. en 10 st. aan hem te willen toestaan.

De notulen van 16 Januari d.a.v. melden, dat de diakenen de som toestonden.

In die van 26 Maart d.a.v. vinden we het volgende:

De proseliet Bonaventura *Joos* heeft een briev gehandreikt van de chirurgijn Pieter *van Esch* welker inhoud was, dat hem, Bonaventura *Joos*, niet minder als voor 280 car. gld. in twee jaar in de kosten kan hebben, maar daarvoor zoude aannemen behalve 't gereedschap en boeken, die zoude van noode hebben en hierop aanvrage gedaan is besloten, dat behalve de 25 gl., die kerkeraad en diaconie hem voor jaarlijks beloofd hebben, hem 's jaars daarenboven zullen betalen vijf car. gld., zullende de

[1]) De verdere voorouders zocht de chef van het bureau-B. S. voor mij. Zie den stamboom aan 't slot.

[2]) In haar trouwacte heet zij Elisabeth. Ik acht eene vergissing in doopacten, wat betreft de namen der ouders, waarschijnlijker dan in trouwacten, wat betreft de personen zelven.

scriba aan de gezeyde chirurgijn rekening geven, dat hij op deze 30 gld. door kerkeraad en diaconie jaarlijks kan staat maken.

Genoemde chirurg woonde blijkbaar te Dordrecht. Althans de notulen van 24 April zeggen dit: Bonaventura *Joos* bedankt de vergadering voor de gunste tot nu toe aan hem bewezen en verzocht doordien hij eerdaags stond te vertrekken naar Dordrecht om de chirurgie te leeren, dat hem een getuigenisse mocht gegeven worden van zijn goed gedrag, zoo lang hij onder ons staat. De dankzegging is dankelijk aangenomen en hem is zoodanig getuigenis toegestaan.

Joos ging dus naar Dordrecht.

Daar zocht hij weldra steun bij den kerkeraad. In de notulen van 13 Mei 1717 lezen we:

Is buyten gestaan Bonaventura *Joos*, voorheen monnik geweest, dog uit het Pausdom overgekome, exhibeerende een kerkelijke attestatie in debita forma van den kerkeraad van Breda, voegende daarbij dat die kerkeraad nevens andere hem ten haren koste besteed had bij den chirurgijn *van Nes* omme aldaar de kunst der chirurgie te leeren; verzoekende overzulks hem hier als lidmaat erkent te worden, en dat de kerkeraad hem gelieve onder haare Protectie te nemen om veilig te kunnen zijn tegen de lagen des Pausdoms, ten einde hem niet overquame 't geen hij seyde aan iemant syns gelijken te Rotterdam te zijn gebeurt, die op een clandestine wijze van daer vervoert was [1]); en eindelijk, dat de vergadering, siende het voorbeeld van zijne genoemde begunstigers hem eenige subsidie wilde toestaan, tot het koopen van nodige instrumenten tot bevordering van zijn kunst. De vergadering, hierover gedelibereert hebbende, is hem aangezegt dat op de overgeleverde attestatie als lidmaat erkent wierd en dat de vergadering hem als lidmaat onder haar opzigt nam, dog dat hij om protectie tegen geweld sig aan de regering moest adresseeren, en dat men zijn versoek om verder onderstand zoude voordragen in de naeste groote vergadering als daertoe eigenlijk behoorende, aan dewelke hij sig dan ook adresseeren moest.

---

[1]) Dit betreft de eind 1713 veel beweging makende ontvoering van den ex-Minderbroeder *Cannaerts*. Zie: »Rotterdam in den loop der Eeuwen«, en wel: Dr. J. R. Callenbach »De Nederl. Herv. Kerk«, bl. 86.

Kort daarop (27 Mei) wordt bericht: Ds. *van Doreslaar*, predikant van het quartier, waarin hij woont, zal vernemen aan den chirurgijn *van Nes* wat voormelde *Joos* tot bevordering van zijn oeffeningen in de kunst van nooden soude hebben, en dat hem sulk zal worden toegevoegd.

Op 10 Juni d.a.v. wordt medegedeeld, dat *Joos* blijkens onderzoek noodig heeft vier messen en twee lancetten en dat den boekhouder wordt opgedragen hem daarvoor drie rijksdaalders te betalen.

Meer komt er in de notulen van den kerkeraad van Dordrecht niet voor, terwijl ook de archieven van het Chirurgijnsgild en van het Collegium Medicum hem niet vermelden.

Wij weten echter, dat hij chirurg geworden is, want op 22 Febr. 1719 [1]) werd hij als zoodanig aangesteld te Puttershoek, blijkens het schepenprotocol dezer gemeente.

Hij werd er ook diaken en kerkmeester en had er de diaconie-practijk.

In het »Register van de Arme Reeckeninge van [den] Dorpe van puttershouck Beginnende met den Jaare 1713—1726« vinden we hem het eerst op 1719:

»Betaalt aan Mr. *Joost*, cirurghijn alhier wegens het meesteren van de Armens In 't geheele Jaar volgens accoort Bij quitantie f 16 : 0 : 0.«

Later kreeg hij méér. In 1720 vinden we:

»Betaalt aan Bonaventura *Joost* mr chirurgijn alhier wegens het meesteren van Arm off beenbreuken als andere Siektens en Acsedenten van de Armens alhier volgens gemaakt accoort In t geheele jaar Bij quitantie de zomma van f 40 : 0 : 0.«

In de beide volgende jaren komt zijn naam niet voor, wel in 1723 en 1724, met f 38 : 0 : 0 honorarium.

Dan vinden wij hem weer in 1727, waarin hij »hougelt« kreeg voor een kind van Inge *Langerack*, n.l. f 12 : 0 : 0, benevens twaalf ton turf en f 5 voor tarwe, hetwelk echter de helft te veel was, zoodat hij f 2.50 terug moest geven. Ik vermoed, dat dit kind bij hem was uitbesteed om het in doorloopende behandeling en onder opzicht te hebben. Van 1730 tot 1744 krijgt hij om

[1]) In 't zelfde jaar werd een kerkstoel, no. 70, voor f 1 : 0 : 0 huurgeld, op zijn naam overgeboekt.

het andere jaar [1]) f 38 : 0 : 0, van 1746 tot 1749 jaarlijks f 25, van 1750 tot 1757 jaarlijks f 24. Buiten deze bij accoord aangegane medische hulp vinden wij (behalve inzake bovengenoemd kind) alleen nog in 1733: »hetgene hij verdient heeft aan Geerit *Silverschoon* f 5 : 8 :.«

Drie keer moest hij ex officio als diaken een reis doen: om een predikant te gaan »hooren«, om te Dordrecht een advocaat te spreken over de geboorte van een onecht kind, waarvoor hij ook naar 's Gravenhage moest gaan (in dit geval dus ook ex officio als geneesheer), en om over diaconale belangen te gaan spreken.

Wij vinden:

»Den 18 Februarij 1753 Petrus *Visser* [ouderling] en bonaventura *Joos* den voorn. Ds. *Velse* wezen Hooren en als doen aan Reys en teerkosten betaalt f 19 : 5 : 0, voor de helft f 9 : 12 : 8.«

»1753 betaalt aan den diaken bonaventura *Joos* aan Reys en teerkosten soo na den Haag als Dordregt, om aldaar te spreken met den Advocaat *de Wit*, over het craambevallen van Liedewij *Polderman* wegens een onegt kind, te samen f 12.«

Nog aan den voorn. Bonav. *Joos* betaalt over Reys en teerkosten, dat hij op ordre van de gecombineerde armbesorgers is geweest na Sprang om over sake den Arme Rakende te spreken bij quitantie f 7 : 14 : 0.«

Hij was slechts twee volle jaren (1752 en 1753) diaken en slechts één jaar kerkmeester: Juni 1745 tot Juni 1746.

In 1727 bezorgde hij zichzelven groote onaangenaamheden.

Puttershoek had n.l. meestal twee geneeskundigen, wier practijk grootendeels van de diaconie scheen af te hangen, daargelaten nog de vaste som, die men als armen-chirurg kreeg. Zijn concurrent was zekere *van der Heijden*, die in 1727 tot diaken werd benoemd, waartegen *Joos* zich verzette, en wel omdat diens vrouw »paapsch« was.

Joos heeft zich in deze zaak onbehoorlijk geuit en gedragen, waarvan de ware oorzaak wel geweest zal zijn de angst, dat hij zijn practijk ten deele zou verliezen, welke angst reden van bestaan had, blijkens het niet weerleggen van zijn bewering, dat men hem zoo veel mogelijk onttrok.

De zaak werd het eerst behandeld in de vergadering van 12

[1]) De nader te noemen *van der Heyden* had in de andere jaren de practijk.

Nov. 1727. De notulen zijn te uitvoerig om ze hier af te drukken.

Joos werd ondervraagd, waarom hij aan den predikant Jacob *Kubert* een, blijkbaar gesloten, klachtbrief te dezer zake naar de vergadering der classis had medegegeven, waarin hij ook beweerde, dat »het wijf van den voorgestelden diaken hart paaps was,« en dat »zij onder de predikatie de paapsche dwaelingen voor oogen horende stellen daarin een groot misnoegen schepte.« Voor deze laatste bewering beriep hij zich op de bekendheid hiervan in den geheelen »Hoek« (Hoeksche waard). Hij grondde zijn bezwaar tegen de benoeming van dezen diaken op I Timotheus 3 : 11, en speciaal op de kantteekening bij dezen tekst in de Statenvertaling. [1])

De predikant antwoordde hem, dat het zijn plicht geweest was eerst eens met hem (predikant) over deze zaak te spreken, dan zou hij hem verteld hebben, dat deze vrouw reeds in haar hart gereformeerd was, particulier onderricht had verzocht en weldra belijdenis zou doen.

Na eenige woordenwisseling zei *Joos:* ».... gij onthoud mij mijn brood, gij en *van der Heiden* onttrekt mij alles, dat gij maar kunt of moogt, laat ik maar voor het classis komen, ik zal andere staaltjes voor den dag brengen.«

Dit onttrekken van patienten geschiedde dus reeds éér de andere chirurg diaken werd.

Onder het uiten van hoogst ongepaste woorden verliet hij de vergaderkamer.

Daarop was er weer vergadering op 10 Dec. d.a.v. Tijdens het voorlezen der notulen »vertoonde hij een morrende en knorrende gedaente al schuddende met zijn hooft en zeggende Ja, Ja, zettende teffens den hoet op zijn hooft, en trok dezelve diep in zijne oogen met een stuurs en wreet weezen.« Verder gedroeg hij zich op vinnige en ongepaste wijze, zoodat hij om deze reden en om hetgeen hij op de vorige vergadering gezegd had onder censuur werd geplaatst, hierin bestaande, dat hem het gebruik

---

[1]) »De vrouwen ingelijks [moeten] eerbaar [zijn], geen lasteressen, wakker, getrouw in alles.« De kantteekening luidt aldus (waarbij de door mij cursief gezette woorden zeker die zijn, waarop hier de nadruk werd gelegd): »Getrouw. Dit schijnt den Apostel hier in de huysvrouwen der Opsienders ende Diakenen te vereyschen, niet alleen omdat hare mannen moeten getrouwe zijn, maer ook omdat hier oock somtijds eenige dingen de *regeeringe der Kercke* (stel, zoo'n roomsche vrouw vertelt dat aan haren pastoor!) ende de bewaringen ende uytdeelingen der Aelmoessen aengaende, bekent worden, daer in getrouwigheyt van nooden is.«

van »des Heeren heilig en hoogwaerdig avontmael« ontzegd werd. Hij antwoordde zich hieraan niet te zullen storen, »waerop de predikant hem nogmaals aanzeide uijt naam van de Kerkeraad, dat hij zig zoude hebben te wagten van zulks te ondernemen, wilde hij zig niet verder beswaeren, hierop zeide hij tegens de predikant, met de uyterste spitsvinnigheid drijgende met zijn vuyst voor des predikants aangezigte: Ve tibi, tu nigra es, dicebat cacabus ollae, [1]) waarbij hij voegde, dat hij zig niet onthouden zoude terwijl de censuure alleen uit haat en nijt haar oorsprong nam, omdat hij de vergaderinge belet hadde in haar voornemen met de bevestiginge van den voorgestelden diaken *van der Heiden* voort te vaeren.«

Na verdere woordenwisseling vertrok hij.

Helaas, hij bleef halsstarrig weigeren berouw te toonen over hetgeen hij gesproken had, blijkens de vergaderingen van 15 Maart 1728, 17 Maart en 2 Oct. 1729, en 3 April 1730, zoodat de censuur gehandhaafd bleef. Eerst na drie jaren boog hij het hoofd, blijkens de notulen van 29 Juni 1730:

»Is voor de Kerkenraad verschenen Bonaventura *Joos*, die na voorgaande betuiginge van berouw en Leed-weezen verzogt van zijne censure ontheft en tot het gebruik van des H.H. avontmaal weder toegelaaten te werden, welk verzoek hem met toewenschinge van des Heeren zeegen is toegestaan.«

De onverkwikkelijke kwestie was hiermede van de baan. Uit het feit, dat de twee geneesheeren tot 1746 de armenpractijk om het andere jaar hadden en dat *Joos* van af 1746 tot en met 1757 de practijk alléén had, is af te leiden, dat zijn concurrent toen vertrokken of overleden was en dat er voorloopig geen ander voor in de plaats kwam.

Op 6 Juni 1759 kreeg hij attestatie naar Breda.

Te Puttershoek werd zijn opvolger Servaas *Stoop*, tot nog toe chirurg te Zwijndrecht, die zijn huis voor f 500 kocht.

Joos nam zijn intrek in het Oude-Mannenhuis op 27 Sept. 1763 en stierf 28 Sept. 1781, bijna 91 jaar oud.

De aanteekening van zijn overlijden luidt aldus:

Den 28 Sept. gestorven en den 2 October begraven
Bonaventura *Jooste*, eenmaal geluid f 3.14, baarkleed f –.18.

---

[1]) Wee u, gij zijt zwart, zeide de pot tot den ketel.

Joos testeerde tweemalen bij notaris Jasper *van Vliedt* te Puttershoek, met zijne eerste vrouw (wier naam met een *c* wordt geschreven door den notaris en door haarzelve) op 17 Juli 1720, met zijne tweede vrouw op 20 Nov. 1738. Beide keeren wordt hij als ziek vermeld en krijgt de langstlevende alles. Den tweeden keer worden tot voogden der (niet genoemde) kinderen benoemd Adriaan *den Broeder* en Reynier *van den Broek*, broeder en zwager der testatrice, beiden wonende te Breda. De handteekeningen der echtgenooten staan er telkens onder.

STAMBOOM. [1]

Johannes *Joos*, geb. ± 1565, tr. Brugge St. Donatiuskerk 20 Juli 1590 Johanna *Caulier* [2]). Vermoedelijk hertrouwt hij in de St. Annakerk 29 Mrt. 1609 Cornelia *Clappaers*.

De zoon moet uit het eerste huwelijk zijn:

Johannes *Joos* geb. ± 1595, tr. Maria *Jooris*. [3])

Zoon:

Josse *Joos*, ged. St. Salvatorkerk 25 Nov. 1620 [4]), tr. [5]) Anna *van de Kerckhove* [6]), ged. zelfde kerk 26 Feb. 1634, dr. van Maximiliaan *van de Kerckhove* en van Clara *de Somere*.

Zoon:

Johannes *Joos*, ged. St. Salvator 13 Juli 1654 [7]), tr. zelfde kerk

---

[1]) De heer Van Allemeersch, chef de-bureau van den B. S. te Brugge, heeft met veel bereidwilligheid de oude kerkregisters voor mij doorzocht. De acten zijn in 't Latijn opgesteld. Ik heb de voornamen in het vlaamsch of nederlandsch omgezet.

[2]) Goethals noemt in zijn »Dict. gén. et hér. des fam. nobles du Royaume de Belgique«. genealogie *de Wolff*: Willem *Caulier*, baljuw van Lobes, tr. Barbara *de Fieve*; dr.: Anna, tr. te Thuin Antonie *Wolff* uit Roermond, wiens zoon Simon in 1653 als kapitein een beleg medemaakte. Rietstap geeft drie verschillende wapens.

[3]) Bosmans »Armorial ancien et moderne de la Belgique« geeft drie versch. wapens.

[4]) Moeder, noch getuigen, zijn genoemd. De moeder blijkt uit den doop van een ander kind: Johannes, ged. St. Salvator 18 Febr. 1619; peter en meter: Johannes *de Vestile* en Jacoba *van Houter*.

[5]) De huwelijksacte werd niet gevonden. Van Dycke noemt Jan *van den Kerckhove* 1460, voerend: in zilv. een keper van rood; blauw schildhoofd met twee gouden wassenaars, welk wapen bij 1466 vermeerde'de met een lambel met drie hangers in 't hoofd en het wapen van *Gramez* op den keper. Rietstap noemt twee adellijke families van dezen naam.

[6]) Peter: Hubertus *Daele*, meter: Maria *Patijn*.

[7]) Peter en meter: Rev. dom. Johannes *Joos*, pastoor te Varssenaere en Clara *de Somere* (grootmoeder).

26 Nov. 1678 [1]) Elizabeth *Hanno*, ged. O. L. Vr. kerk 14 Nov. 1657 [2]), dr. van Peter *Hanno* en van Magdalena *van Ockerhout*, welke huwden St. Jacobskerk 3 Febr. 1641 [3]).

Zoon:

Bonaventura Maximiliaan *Joos*, geb. 10 Dec. 1690, ged. op denz. dag, O.L.Vr. Kerk [4]); Franciscaner 26 April 1713; ontvlucht het klooster 16 Juli 1716; lidmaat der Geref. Kerk te Breda 28 April 1717, chirurg te Puttershoek 1719—1757, diaken en kerkmeester, † Breda 28 Sept. 1781. Tr. Breda 5 Mrt. 1719 Catharina *Becol*, ged. ald. 26 Febr. 1698 [5]), † te Puttershoek 19 Dec. 1720, dr. van Daniel *Becol* en van Elizabeth *Dom*. Hij hertr. te Breda 27 Juli 1721 Johanna *den Broeder*, ged. ald. 18 Jan. 1693 [6]), † te Puttershoek 10 April 1758, dr. van Cornelis *den Broeder* en van Johanna *Visschers* [7]).

Dochter (uit 2e huwelijk):

Johanna *Joos*, geb. Puttershoek 2 Dec. 1724, tr. ald. 6 April 1753 met Cornelis *Arent*, ged. te Dordrecht 2 Aug. 1724, kostschoolhouder te Breda, daarna collecteur van 's Lands gemeene middelen te Puttershoek en schepen 1783—'94, zoon van Egarius, of Icharius, *Arent* en van Adriana *Boshoven*, geb. Dordrecht 12 Juli 1699, dr. van Johannes *Boshoven* en van Catharina *Pancras*.

Hij voerde, blijkens een oud zilveren cachet, van hem [8]) of van een zijner voorouders afkomstig: in zilver (?) een zwarte (?) winkelhaak, de opening naar rechts [9]). Helmteekens: rechts een

---

[1]) Getuigen: Karel *van der Heyde* en Rev. dom. Frans *Lansschoot*.

[2]) Peter en meter: Cornelis *van Hecke* en Elisabeth *Doust*.

[3]) Getuigen: Hendrik *van Ockerhout* en Joanna *Hanno*. De nu adell. familie *van Ockerhout*, veelvuldig voorkomend in bovengenoemde werken, voert in zilver een staanden rooden eenkhoorn. Voor de, eveneens veelvuldig genoemd, familie *Han(n)ot* vind ik bij Goethals een wapenbrief van keizer Karel VI, gedat. Weenen 12 Juli 1725, en wel voor Charles François Joseph *Hanot* te Bergen, raadsheer in den prov. raad van Henegouwen. Wapen: in goud een zwarte wildezwijnenkop naar rechts gewend (en fasce). Maar Rietstap kent een ander wapen.

[4]) Peter en meter: Maximiliaan *Joos* en Maria *de Langhe*.

[5]) Getuigen: Johannes *Kanneman* en Kornelia *van de Krokette*.

[6]) Getuigen: Kornelis Dirk(sz?) *den Broeder* en Maria *Gijsberts*.

[8]) Dit echtpaar tr. te Breda, hij als j m. van Nieuwerkerk, zij als j.d. van Breda, won. aan den Havenkant, 20 Aug. 1690. Zij werd er ged. 31 Dec. 1668 als dr. van Jan Jansz, *Visschers* en van Marigje *Janssen*.

[8]) Een kleinzoon van hem gaf het mij. Het handvat is begin 18de eeuw, het daaraan gesoldeerde cachet kan ouder zijn.

[9]) D.w. heraldiek rechts, dus links van den beschouwer.

antieke hamer, de platte kant naar binnen, links een bijl, de scherpe kant naar buiten, beiden vrij zeker zwart. Dekkleeden zilver en zwart. (?)

Aangezien de genealogie van deze Zevenbergsche regeerings-familie voor dit tijdschrift in bewerking is, geef ik hier slechts in 't kort de verdere ascendenten:

Icharius *Arent*, geb. te Zevenbergen 1695, was zoon van Cornelis *Arent* en van Digna Segersdr. *Langewegh.*

Cornelis *Arent*, geb. te Zevenbergen 1666, mr. timmerman en diaken aldaar, was zoon van Tobias *Arent* en van Maria *van Bloemendaal*, dr. van Cornelis *van Bloemendaal* en van Anneke *Symons.*

Tobias *Arent*, geb. te Zevenbergen 1638, procureur bij het gerecht te Zevenbergen en winkelier, was zoon van Icharius *Arent* en van Catelijnken *van Dapoel*, dr. van Philips *van Dapoel* en van Maaike Embrechtsdr. *Emmens.*

Icharius *Arent*, geb. te Breda ± 1605, kleermaker te Zevenbergen en schepen van af 1657 tot zijn dood (Juli 1677), was zoon van Tobias *Arent.*

Onder de kinderen van Cornelis *Arent* en Johanna *Joos* was Adriana, geb. te Breda 1757, ged. te Dordrecht 9 Mei 1846, ald. getr. 11 Nov. 1792 met Arie *van Efferen*, koopman ald. in engelsche metaalwaren, zoon van Jan *van Efferen* en van Wilhelmina *van den Bosch*, uit welk huwelijk mijn vaders moeder voortkwam.

BIJLAGEN.

A. Geslacht *Joos* en verwanten. (Niet in gedrukte genealogieën vermeld)

Baptist *Joos* tr. Brugge St. Donat 2 Juli 1616 Maria *van Assen.*

Ged. St. Salvator 26 Febr. 1615 Jacob, zoon van Jan *Joos* en Cornelia . . . . ?

Ged. St. Salvator 20 Nov. 1618 Laurentius, zoon van dezelfden.

Ged. St. Anna 21 Juni 1622 Adriana, dochter van Baptist *Joos* en van Maria *van Assene.*

Ged. O. L. Vr. 11 Juni 1658. Jean Charles, zoon van Jacob *Joos* en van Magdaleina *Keynens.* Peter en meter: Thomas *Joos* en Catharina *Joos.*

Ged. St. Salvator 26 Febr. 1615 Jacob, zoon van Jan *Joos* en van Cornelia *Rijnders* (?) Peter en meter: Philippus *Belnadel* en Laurentia *La Merre.*

Ged. O. L. Vr. 14 Febr. 1643 Jacob, zoon van Josse *Joos* en van Catharina *Joos.* Peter en Peter: Jacobus *van Womene(?)* en Elisabeth *van Assene (?)*

Getr. St. Anna 27 Sept. 1640 Jacob *Joos* en Francisca *Coppejans.*

Ged. St. Jacob 25 Mei 1632 Anna, dochter van Jan *van Kerckhove* en van Anna van *Essche.*

Ged. St. Anna 16 Febr. 1622 Anna, dochter van Jan *van Kerckhove* en ?

Ged. St. Salvator April 1611 Anna, dochter van Karel *van de Kerckhove* en van Maria *van de Winne.*

Ged. St. Anna 26 Juii 1617. Jan, zoon van Jan *Hanno* en Maria . . . . ?

Ged. St. Anna 25 Juli 1620. Jacob, zoon van Jan *Hanno* en van Johanna *Flamen.*

Aangaande bovengenoemden doopgetuige, den pastoor van Varssenaere, stond jaren geleden in de Navorscher:

»Een deel van St. Maurits en zijnder metgezellen hoofdschedels »wordt in de kerke te Varssenaere in een zilveren hoofd bewaard »en is door eene openinge omtrent de kruine aanschouwelijk ge»maakt; het opschrift luidt als volgt: Heer Johannes *Joos*, pastoor »te Varssenaer, Pieter *de Jager* ende Olivier *van de Walle* Mau»ritius me^rs^ ten Jaere 1665«.

B. Geslacht *Becol.*

Adrianus *Becol*, pred. te Brielle, doet intrede te Amsterdam 25 Sept. 1754 † ald. 1790.

Grafzerk te Heusden met enkel: *Bekol.*

Daniel *Becol*, † Brielle 1750, tr. Geertruy *Hordijk*, geb. Dordrecht 19 Aug. 1674, † aldaar 22 Dec. 1742, dochter van Adriaan *Hordijk*, diaken en ouderling, en van Maria *Hamer.*

Daniel *Bekol* en Elisabeth *Dom* lieten op 21 Juni 1693 te Breda doopen: Johanna; get. Jacobus *Bekol* en Anneke *van der Ven.*

Jacobus *Bekol* van Breda, tr. ald. 6 Nov. 1695 Maria *Soeters* van Capel.

Johannes *Bekol* en Anna *Coumans* lieten te Breda op 20 Jan. 1694 doopen: Cornelis.

Jacobus *Dom*, sergeant te Breda, tr. ald. 6 Mei 1693 Suzanna *Matton*, j.d. uit Utrecht.

C. Geslacht *den Broeder*.

Cornelis *den Broeder*, geb. te Nieuwerkerk 1665, † Breda 5 Maart 1761, huwde ald. 20 Aug. 1690 Janna *Visschers*, ged. 31 Dec. 1668, † Breda 10 Dec. 1752, d. van Jan Jansz. *Visschers* en van Marigje *Janssen*.

Kinderen:

Johanna, ged. Breda 18 Jan. 1693, huwt B. M. *Joos*. Zie boven.

Cornelis, ged. 21 Sept. 1695, get. Anna *Broeders* (lees: *den Broeder*) en Pieter *Rijcken*.

Cornelia, ged. 23 Oct. 1697, get. Dirk *den Broeder* en Geertrui *Rijken*. Zij † 14 Mei 1754.

Ida, ged. 29 Nov. 1699, get. Cornelis *den Broeder* en Herken *Hendriks*. Tr. Reinier *van den Broek*, wiens zoon Cornelius, pred. te Prinsenhage op 10 Nov. 1768, tr. Petronella *Boom* Cornelisdr. Uit hen is de predikantenfamilie van dien naam.

Daniel, ged. 1 Dec. 1702, get. Jacoba *van der Schoot* en Daniel *van Middelaer*.

Arian (in 't memoriaal van *Joos:* mr. Adriaan), ged. 24 Maart 1704, get. Cornelis en Neeltje *den Broeder*, vermoedelijk chirurg † 20 Oct. 1742.

Suzanna (genoemd in 't memoriaal) † 10 Sept. 1752.

Geertruydis *den Broeder*, j.d. van Nieuwerkerk, tr. te Breda 3 Mei 1693 Peter *Ryken*, j.m. van Dongen. Zij laten 4 April 1704 doopen: Adriaan; get. Anna Suzanna *Pels*, vermoedelijk moeder van den man.

Willem *den Broeder* was 1788 pred. te Herkingen.

Nicolaas *den Broeder*, landbouwer bij Brielle, geb. 10 Juli 1781, gest. 24 Nov. 1831, was de voornaamste bewerker van het verdrijven der Franschen aldaar.

Ook te Dordrecht komt deze familie voor in de oude registers.

H. J. SCHOUTEN.

Nav. LVIII, 326.

De Koff of **de Coff.**

Naar wij uit goede bron vernemen heeft er zeer zeker een wapen van deze familie bestaan, moeilijk zal het echter zijn hiervan een beschrijving te geven, aangezien door een brand van het stadhuis de familiepapieren grootendeels zijn vernietigd; hoogstwaarschijnlijk is te Utrecht dienaangaande nog wel wat te ontdekken.

Nakomelingen van *Jean de Koff* of *de Coff*, die na het Edict van Nantes naar Nederland is uitgeweken, wonen nog heden te Amersfoort.

RED.

Nav. LVIII, 325.

Nederlanders te Colombo.

In de Nederlandsche Leeuw stond eenige jaren geleden een lange reeks van uittreksels uit de oude kerkboeken te Colombo.

J. H. F. K.

Nav. LVIII, 378.

Nederlanders op het fort St. Georges d'Elmina.

Wellicht kan de vrager iets vinden in Jhr. Mr. J. A. J. de Jonge: *De oorsprong van Neerlands bezittingen op de kust van Guinea.* ('s-Gravenhage 1871), blz. 18 vlgg.

G. A. NAUTA.

Nav. LVIII, 327.

Deynoot.

Breda. Schepenprotocol 1596, 20 Juni, meldt een testament, verleden voor Charles *Deynoot*, notaris te Vere.

H. J. S.

Nav. LVIII, 378.

Judith van Dorth.

Willem van Dorth liet uit zijn huwelijk met Walburg van Marnix, gescheiden vrouw van Willem van Oldenbarnevelt, geene kinderen na. Alzoo kan Johanna Magdalena Catharina Judith van Dorth tot Holthuizen niet van Willem van Dorth afstammen.

's Gravenhage. J. D. WAGNER.

Johanna Magdalena Catharina Judith van Dorth, 22 Nov. 1799 te Winterswijk doodgeschoten, was de dochter van Johan Adolf Hendrik Sigismund v. D., kleindochter van Johan Adriaan v. D., achterkleindochter van Werner v. D. Deze was een broeder van den bedoelden Willem v. D., die kinderloos is overleden.

J. S. v. V.

Nav. LVIII, 314.

Het Geslacht Snellen.

Tot dit geslacht hebben nog behoord *Kristiaan Snellen*, Heer van Werkendam, overleden 2 Maart 1654, die 29 September 1638 was gehuwd met *Emerentia Berk*, dochter van *Johan Berk*, burgemeester, enz. te Dordrecht, en van *Johanna van Diemen;* en hunne kinderen:

1. *Willem Snellen*, jong overleden;
2. *Johanna Snellen*, 15 Mei 1668 gehuwd met Mr. *Johan Berk*, contrerolleur van de convoyen en licenten te Hoorn;
3. Dr. *Johan Snellen*, medicijn ordinaris der stad Dordrecht, gehuwd met *Maria van Overstege*. Hij stierf kinderloos in Juni 1673;
4. *Alida Snellen*, die huwde met *Theodorus Biel*, predikant van de Waalsche gemeente te Leiden; en
5. *Emerentia Snellen*, gehuwd met *Glaude de Jong*.

v. R. v. D. K.

Wapen van de familie Lehling.

(Naar een grafsteen.)

Het grafschrift luidt alsvolgt:

«Anno 1714 den 7 Februar ist der Wohl-
löbliche vornehmer Manhafter und Gelehrter
Herr Matthias Lehling, Erbgesessen zu
Loppersum, Eisinghausen und Canhansen
Hauptmann der Hinter Voogdey Sielrichter
der Neuport-Sielacht Kirchvogt und
älteste dieser Gemeine im Herrn Entslapen
Sine Alters 54 Jahren Erwarten mit allen
Christ-Gläubigen eine selige Auferstehung
auf dem grossen Tage des Urteils.«

Deze familie is waarschijnlijk in het begin van de 17de eeuw om den geloofswille uit Frankrijk gevlucht, het eerst naar Holland en daarna naar West-Friesland, waar zij door aankoop groote landgoederen verwierf. *Matthias Lehling* stierf aldaar 7 Februari 1714 op 54-jarigen leeftijd, zijn kleinzoon droeg denzelfden naam.

Wie kan iets naders omtrent deze familie mededeelen?

Het is niet onmogelijk, dat zij in Holland haar naam veranderd heeft.

Wordt dit wapen nog heden gevoerd? J.

Guilelmus Stephani.

De eerste praeses van de eerste generale synode van Gulik, Kleef en Berg, gehouden te Duisburg den 7 Sept. 1610 was Dr. Guil. Stephani, toen predikant te Wezel, later te Kampen en Arnhem 1613, 1615 en later weder te Kampen 1619.

Kan iemand ook meer omtrent hem mededeelen en bestaat er ook een portret van hem?

O. BOCKMÜHL.

In mijn vorig artikel over Christiani staat abusievelijk voor **Euchen** (zie pag. 378) afgedrukt Eupen. B.

E. J. Travers baron van Jever, generaal-majoor, inspecteur-generaal der maréchaussée, overleden 1825.

Bestaat er van hem een portret?

Waar is hij overleden?

Zijn er afstammelingen of aanverwanten van hem bekend?

V. D. S.

Wapen?

Op een schaaltje van bontkleurig z.g. oostind. porcelein zag ik de volgende gekleurde teekening:

Eene kroon, nederlandsche gravenkroon (Rietstap), daaronder een blad of schelp in 't midden gedeeld. De linker helft toont een groenen boom met geel-roode (oranje?) vruchten; tegen dien boom staan rechtop, met de voorpooten steunende op den stam, twee viervoetige dieren met manen en korte staarten (kleur grijs). De rechter helft is weer in twee vakken verdeeld, het bovenvak toont een bruin springend paard, het ondervak een grijze duif staande op een tak met groene bladeren. De kroon doet aan een wapen denken, overigens schijnt het meer phantasie, wellicht eene allegorische voorstelling. Kan iemand deze teekening verklaren.

J. H. F. K.

Engelbert Faber.

Deze kwam in 1578 uit de Paltz met Fontanus naar Arnhem en stierf in 1580 te Venlo. Zijn graf werd door Lindanus in 1584 vernietigd. Een brief van hem komt voor in de archieven van Groen van Prinsterer.

Wie heeft de goedheid omtrent hem meer mede te deelen?

P. BOCKMÜHL.

Geslacht van Arnhem.

Behalve het wel bekend adellijk geslacht van Arnhem, waarvan de laatste afstammeling heer van Rosendaal was, bestond er te Nijmegen een geslacht van Arnhem, dat aldaar in de regeering zat. Een afstammeling daarvan Willem van A., geb. te?, den?, st. te?, den?. Wie waren zijne ouders? Hij huwde te Neerbosch 28 Mei 1699 met Helena Vermasen, geb. te?, den?, st. te?, den?, dr. van Joh. V. en van Grietje Wanray. (Hoe was haar wapen?). Een zoon uit dit huwelijk: Willem v. A. ged. te Nijmegen 1 Maart 1705, begraven in de St. Stephanskerk aldaar 16 Febr. 1782, huwde te Hees 10 Juli 1735 Barbara de Bruyn, geb. te?, den?, st. te?, den?, dochter van Maurits de Bruyn en van Barbara de Ram. Wie waren hare grootouders? en welk wapen voerde deze familie de Bruyn? Aangenaam zullen aanvullingen zijn.

B.

Van der Straten.

Weet een der lezers ook nadere gegevens te verschaffen, de navolgende personen betreffende?

Wie waren:

Reijnouca van der Straten 20 April 1749 met *Pieter Kuyper*, subsituut Drossart en Rentmeester van Terschelling, te Nes (Ameland) gehuwd.

Willem Hobbe van der Straten, gehuwd met jonkvrouwe *Christina Zuhm* (17 . . ?).

Samuel van Pietsen Heere van der Straten, *Royenhuijsen*, *Meulenacker* etc, Hij was, volgens octrooi 20 Dec. 1635, uitvinder van z.g. hospitaallinnen.

's Gravenhage. H. DE VOOGD VAN DER STRAATEN HZN.

---

1. Aan welk geslacht behoort het volgende wapen?

Gevierendeeld: 1. in zwart een leeuw van ....; 2. in blauw drie heraldische rozen van .... 2 en 1; 3. in blauw drie paardenkoppen (?) van .... 2 en 1; 4. in rood vijf ballen of schijven van .... 3 en 2.

Het schild gedekt door een kroon met 5 vijf-fleurons. Bij de redactie is een lakafdruk; de arceeringen zijn op het cachet (een zilveren naaldenkoker, niet in mijn bezit,) zeer duidelijk.

2. In mijne familie bevindt zich een beenen cachet met het volgende wapen:

In (vermoedelijk) zilver drie rechtsgewende rozen (?) gesteeld en elk van twee bladen voorzien; alles van .... 2 en 1.

Helmteeken: De rechtsgewende, gesteelde en van twee bladen voorziene roos.

Een lakafdruk is bij de redactie.

Ik onderstel, dat het wapen is van het Fransch-Zwitsersch geslacht *Versel*, waartoe mijne overgrootmoeder *Enklaar* behoorde. Gaarne ontving ik inlichtingen betreffende bovenvermeld wapen, alsook omtrent het geslacht *Versel*. Het weinige, dat ik weet en dat misschien bij het beantwoorden dezer vraag van nut kan zijn, laat ik hieronder volgen.

Op het eind der 17ᵉ en in het begin der 18ᵉ eeuw leefde in het canton Vaud, tusschen het meer van Genéve en dat van Neuchâtel *Jean Versel;* zijn zoon *Jean François Versel* werd met Paschen 1733 te Moudon toegelaten tot de belijdenis; vermoedelijk valt zijn geboortejaar dus omstreeks 1715. Deze *Jean François* huwde *Susanne Marie Alisson*, uit welk huwelijk zijn gesproten:

a. Emanuel André v. ged. te Rovray 16 Juni 1737, toegelaten tot de belijdenis met Paschen 1755.

b. Jean Pierre v. ged. te Rovray 20 Aug. 1741, toegelaten tot de belijdenis met Paschen 1757.

Om onbekende redenen verliet deze *Jean Pierre* zijn land, vermoedelijk in 1770 — immers een afschrift uit het doopregister der parochie van Yvonand en Rovray, dat hij meebracht en nog in mijne familie berust, is gedagteekend 5 Febr. 1770 — kwam naar Holland en legde in 1772 te Amsterdam den poortereed af. Hij huwde aldaar *Catharina Maria Masschop* geb. 1742, d. van *Jacobus Godfried* en *Johanna Wilhelmina Evers*, uit welk huwe-

lijk, voor zoover mij bekend, zijn gesproten twee dochters, t. w.

a. Anna Elisabeth tr. 30 Juli 1803 *Johannes Enklaar* geb. 1782 z. van *Evert* en *Angenis Diebers,* waardoor ze mijne overgrootmoeder zou worden.

b.. . . . . . tr *David Bonnet.*

Ziedaar wat mij bekend is; wat de bovenvermelde plaatsen betreft, diene, dat Yvonand ligt aan het meer van Neuchâtel, Moudon zuidelijker, terwijl Rovray, dat op mijne kaarten niet voorkomt, behoorde tot de »bailliage« van Yverdon aan het meer van Neuchâtel. Naar de tegenwoordige predikant te Yvonand, de heer C. Vetter, mij schreef, berusten de oude kerkregisters tegenwoordig in de cantonale archieven te Lausanne, de hoofdstad van het canton Vaud.

N.B. Uit Yvonand is ook afkomstig de beroemde geneesheer *Gallandat*, die in de 18e eeuw in Holland de verloskunde hervormde.

3. Wie helpt mij aan de kleuren der hieronder nader omschreven wapens?

a. **Rombouts.**

Een der geslachten *Rombouts*, n.l. dat, waartoe behoorde wijlen *Gerrit Rombouts*, in het midden der 19e eeuw geneesheer te Ingen en later te Velp, voert:

In . . . . . twee staande, naar elkaar gekeerde ooievaars van . . . . .

Helmteeken: De ooievaarshals tusschen een vlucht van . . . . .

Vermoedelijk is het schild zilver.

b. **van Voorthuysen.**

Een der geslachten *van Voorthuysen*, n.l. dat, waartoe behoort de heer *H. W. van Voorthuysen* te Nijmegen, z. van *Pieter* en *Catharina Elisabeth van Rossem;* beide geboren en overleden te Amsterdam, voert:

In . . . . . een watermolen van . . . . .; de molen voorzien van een ladder tot toegang en een windvaan op de kap.

Helmteeken: twee molenwieken.

c. **Rollandet.**

De vraag door mij gesteld in Nav. LVIII, blz. 120, kan ik gedeeltelijk zelf beantwoorden door een in mijn bezit gekomen lakafdruk, en wel als volgt:

Gedeeld: 1. doorsneden *a.* in ..... drie dwarsbalken van goud. *b.* in zilver drie bloemen (tulpen?) gesteeld en elk van twee bladen voorzien, de steelen naar beneden, alles van ..... 2 en 1. 2. in blauw een vogel op een van bladeren voorziene tak van .....

Helmteeken: de vogel (zonder tak) van .....

d. **Mensonides** (Friesland, o.a. Bolsward).

Gedeeld: 1. In ..... een halve adelaar van ..... uitgaande van de deelingslijn. 2. Doorsneden *a.* in ..... een naar rechts zwemmende eend (of zwaan) van .....; *b.* in ..... een huismerk van ..... Helmteeken ..... (N.B. Twee lakafdrukken zijn bij de redactie.)

4. In de familie *Hoos* bevindt zich sinds lange jaren een cachet met alliantiewapen. Het schild van den man heeft in goud zeven ruiten van ..... 2, 3 en 2; dat der vrouw in zilver een grond, waaruit komt een bloemstengel, die één groote en twee kleine bloemen draagt, alsmede twee bladen, alles van ..... De beide schilden zijn gedekt door een helm met de ruit van het rechter schild als helmteeken. Wie kan mij over deze wapens inlichten? Een lakafdruk is bij de redactie.

5. **Versteeg.**

Gevraagd het wapen van het geslacht *Versteeg*, dat nog rijkelijk vertegenwoordigd is in de Betuwe (Tiel, Zalt-Bommel, Wadenooyen) en waartoe o.a. behoort de oud luit.-kol. der genie, oud chef van den Topographischen Dienst in Ned.-Indië, van dien naam, wiens moeder eene *Andreae* was.

6. **Enklaar.**

Gevraagd gegevens betreffende oorsprong, naamsafleiding en geschiedenis van het geslacht *Enklaar*, vooral vóór 1750. Het wapen is o.a. beschreven in Nav. XXXIX (1889) blz. 247. In het archief te Arnhem zal wel het een en ander te vinden zijn.

Welk is het familieverband tusschen *Cornelis Enklaar* (geb. ± 1715) te Arnhem, echtgenoot van *Everdyn van Hulsteyn* en *Pieter Enklaar* te Amsterdam, echtgenoot van *Hendrika van Hulsteyn*, welke *Pieter E.* 4 Febr. 1763 in de Westerkerk te Amsterdam is begraven. Zijne vrouw stierf in 1778 en werd 19 Nov. begraven in de N.O. Kerk, waar ook zijn tweede dochter *Gerritje E.*

27 Januari van dat jaar ter ruste was gelegd. Wie was de eerste dochter en zijn er nog mannelijke afstammelingen? Behoort ook *Mathijs Jansz. Encklaer*, in 1628 poorter te Oudewater, tot dit Geldersch geslacht?

N.B. Men merke hier nog op, dat voor *Enklaar* ook *Inklaar* geschreven werd; dit voor het eventueel naslaan in registers, dat de naam ook met *c*, met *ck*, met *ae* en met het voorzetsel *van* wordt geschreven, spreekt wel van zelf.

7. **van Steyn.**

De heer D. G. van Epen beschrijft in zijne genealogie van het geslacht *van Steyn* het wapen aldus:

»In rood een zilveren dwarsbalk beladen met drie zwarte ringen, in den schildvoet vergezeld van een zilveren inhoeking van twee stukken uitgaande van de rechterzijde.

Helmteeken: Een uitkomend hert van natuurlijke kleur.

Dekkleeden: Zilver en rood.

Schildhouders: Twee herten van natuurlijke kleur« en merkt daarna zeer terecht op, dat dit wapen groote overeenkomst vertoont met dat van *Plaat*, immers Rietstap (Arm. Gén.) beschrijft dit als volgt: »De queules à la fasce d'argent, chargée de trois annelets de sable et accompagnée en pointe d'une émanche de deux pièces d'argent, mouvement du flanc dextre.« Over helmteeken, dekkleeden en schildhouders wordt niet gesproken. Men ziet, de schilden der beide wapens zijn volgens de beschrijving volmaakt identiek. Nu is het echter een feit, dat al de mij bekende *van Steyn's* — en dit zijn er, daar mijne echtgenoote tot dat geslacht behoort, uit den aard der zaak verscheidene — het wapen anders voeren dan de heer van Epen het beschrijft en wel als volgt: (bij de redactie is een lakafdruk) De zilveren inhoeking van twee stukken uitgaande van de rechterzijde is vervangen door wat ik niet beter kan beschrijven dan door twee zilveren boven elkaar liggende palissaden, uitgaande van de linkerzijde en met de punt tot aan het midden van het schild reikend. Nu is het mogelijk, dat indertijd een graveur bij het snijden van dit wapen alleen een beschrijving en geene of een slechte teekening tot zijne beschikking had, links met rechts verwisselde en de uit twee stukken bestaande inhoeking door twee palissaden heeft vervangen, en dat naar dit model de tegenwoordig in de verschillende

takken der familie gebruikte cachetten en zegelringen zijn gesneden. Wat die z.g. palissaden betreft, ik herinner mij niet ze ooit in een ander wapen te zijn tegengekomen; het kunnen toch geen smalle halve dwarsbalken zijn, die maar tot het midden van het schild doorloopen en daar puntig zijn bijgewerkt? Verder gebruiken de tegenwoordige *van Steyn's* allen twee leeuwen als schildhouders en geen herten.

Ik voor mij acht het waarschijnlijk, dat een der vroegere leden van het geslacht, vermoedelijk *Gerrit van Steyn*, heer van Hensbroek (1769—1857) wiens vrouw en wiens moeder beiden tot het geslacht *Plaat* behoorden, welk geslacht schijnt te zijn uitgestorven, zijn eigen wapen door dat van *Plaat* heeft vervangen, opzettelijk of door onachtzaamheid met de wijzigingen boven beschreven. Of had wellicht *Gerrit van Steyn* een wapen met leeuwen als schildhouders en verving hij alleen het schild door het gewijzigde van *Plaat?* Wat was indien een van bovenstaande onderstellingen juist is, het oorspronkelijke wapen van *van Steyn?* Ziet hier een quaestie, die nog niet is opgelost en waarover, naar ik meen, ook jaren geleden reeds in de Navorscher is geschreven, doch voor zoover ik weet niet met afdoend resultaat.

8. Gevraagd inlichtingen over »huismerken«, zooals die in meerdere familiewapens voorkomen.

J. P. ENKLAAR.

ONDER DE STUDEERLAMP.

Een nieuw biographisch woordenboek.

Van bevriende zijde gewerd ons de »Voorloopige proeve van bewerking van een *Nederlandsch biographisch woordenboek* onder redactie van P. C. Molhuysen en P. J. Blok«, wij achten deze gebeurtenis, n.l. het verschijnen van een nieuwe »Van der Aa«, belangrijk genoeg om er onzen lezers even op te wijzen, al ontvingen wij deze »proeve« niet rechtstreeks van de redactie en al is het nog maar de proeve, want een dergelijk werk is beslist zeer noodig en al jaren geleden werd hier in de Maatschappij der Nederl. Letterkunde met nadruk op gewezen.

Eindelijk zal het er dan van komen, en wij kunnen deze omvangrijke onderneming niet anders dan toejuichen.

Van de voor ons liggende »Proeve« valt uit den aard der zaak nog maar weinig te zeggen, te meer of liever te minder, omdat het nog maar een »voorloopige« is, zooals de titel luidt.

Een enkele opmerking moet ons van het hart, we zijn er van overtuigd, dat het de uitgaaf te goede zal komen.

Van de geleverde biographieën lijken ons de door P. J. B. geproduceerde de beste, zoowel wat duidelijkheid, omvang en vooral wat bronnenopgaaf betreft, want het laatste is toch in een biogr. wrdb. hoofdzaak; door zijn artikel over Willem I krijgt men een volledig beeld van diens persoon, werken, invloed, enz; wat b.v. minder het geval is in de biographie Aurelius, waar P. C. M. zich vergenoegd heeft met een levensbeschrijving en opgaaf van werken, van zijn persoonlijkheid, karakter, invloed, enz. vernemen we weinig; een paar zinnetjes dienaangaande zouden ons inziens voldoende zijn geweest, beter is hier aangedacht in de artikels Justus van Effen en Jean de Labadie, er blijft dan tenminste een indruk achter.

En wat den omvang der bijdragen vergelijkenderwijze betreft, waar in de toelichting over gesproken wordt, het komt ons in de practijk zeer moeilijk voor den juisten weg te kiezen; men kan in het algemeen niet zeggen: A. is belangrijker dan B., dus moet

A. zooveel kolommen meer innemen dan B. De biographie van B. kan voor het goede begrip meer uiteenzetting behoeven, omdat b.v. zijn persoonlijkheid meer ingrijpt in, laten wij zeggen, b.v. de internationale gebeurtenissen, men moet dan toch minstens even die gebeurtenissen vermelden.

Dat *is* en blijft nu eenmaal *het* zwakke punt in alle woordenboeken, en het lijkt ons toch al heel oppervlakkig een oordeel over iemand te vellen naar het aantal kolommen, dat zijn persoonsbeschrijving in een biogr. wrdb. beslaat; een verwijt dienaangaande behoeft zich, binnen zekere grenzen, de redactie niet aan te trekken.

Met meer dan gewone belangstelling zien wij de eerste aflevering tegemoet.

Analecta uit Leopold von Ranke's historische werken, verzameld en toegelicht door M. ten Bouwhuis vertaald door Jac. J. van Gelderen.

Tweede bundel.

Amsterdam. — S. L. van Looy. — 1909.

Een bloemlezing uit Ranke's werken, een poging om zooals in het voorbericht wordt meegedeeld, uit het vele schoon, dat Ranke biedt, eenige proeven binnen het bereik te brengen van onze beschaafden en hierin zijn de bewerkers uitstekend geslaagd, alle lof voor de idee; het is volkomen juist, dat Ranke's naam meer geprezen wordt, dan zijn werken gelezen, misschien is het de lange boekenreeks, zijn penproducten, die de menschen terughoudt, en als dat waar is, hebben beide bundels zeer zeker reden tot bestaan.

De werkjes zien er aantrekkelijk uit, keurig uitgegeven, op goed papier, duidelijke letter en, laten we er onmiddellijk bijvoegen, letterlijk en goed vertaald en toch zuiver vloeiend Nederlandsch met vermijding van alles wat aan Germanisme herinnert.

Het eerste deel bevat een 25-tal stukken, beginnende met: Het ontstaan van het Christendom, de eerste eeuwen der Christelijke kerk en eindigende met het edict van Nantes. Het tweede deel loopt, als we hier tenminste van een indeeling kunnen spreken, van »het hof van keizer Rudolf« tot »de vereenigde landdag« in Pruisen, 1847, en houdt 22 analecta in. Er is een keuze gedaan uit: Ranke's *deutsche*, *französische*, *englische* en *preussische Ge-*

schichte. Verder vindt men er gedeelten uit zijn *Geschichte der Päpste*, zijn *Weltgeschichte*, etc. en nu kan men wel vragen, waarom b.v. juist gekozen de beschrijving van het hof van keizer Rudolf II en niet de evenzeer belangrijke hoofdstukken uit de tijden van keizer Ferdinand I en Maximiliaan II, b.v. de z.g, »Wirkung des Religionsfriedens« of de »Innere Lage der deutschen Politik« uit die dagen, of de keizerkeus van 1619, die ook zoo'n interessanten blik geeft op de Duitsche toestanden, maar als de samensteller dat gedaan had, zou de vraag wellicht juist andersom geklonken hebben, en dat komt eenvoudig, omdat Ranke overal even interessant is en de vraag slechts zou vervallen, als er een volledige vertaling van al zijn werken zou verschijnen.

Wat de verklarende aanteekeningen en inleidingen van ten Bouwhuis betreft, over wier uitgebreidheid half excuus wordt aangeboden, hebben we slechts dit te zeggen: 1°. dat ze onmogelijk voor het goede begrip kunnen gemist worden (Ranke heeft een heel hoogen dunk van zijn lezers); 2°. dat ze op sommige plaatsen nog wel in grooter aantal hadden aangebracht kunnen worden, dan ten B. dat gedaan heeft; in de origineele uitgaaf, die we voor ons hebben, zien we hoogst belangrijke notities, dikwijls slechts uit een halven regel bestaande, die we ook gaarne in de Nederlandsche uitgaaf zouden hebben gezien, b.v. in het stuk over Rudolf II, waar van den alchymist wordt gesproken: ».... er hatte eine Tinctur bereitet, durch welche der Kaiser mit eigner Hand ein Transmutation der Metalle zu Stande gebracht zu haben überzeugt war« en dan de aanteekening: »Sendivogius Polonus, vgl. Kopp Geschichte der Chemie II, 198«, of even vroeger, waarvan den codex argenteus van Ulfilas' bijbel wordt melding gemaakt, staat de aanteekening: »Dudick, Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte«, terwijl we in de Nederlandsche uitgave de voor ons toch belangrijke mededeeling missen, dat die codex zich oogenblikkelijk te Upsala bevindt, maar dat zijn kleinigheden en wellicht lag het niet in de bedoeling van den samensteller om »de kost te zwaar« te maken.

We kunnen deze Nederlandsche uitgaaf warm aanbevelen, ze is het volkomen waard in ruime mate gelezen en gewaardeerd te worden, en zal zeer zeker den indruk achter laten, dien de onvergetelijke Fruin aan Ranke's geschriften toekent: »ze spreken tot het gemoed, zoowel als tot het verstand, ze boezemen eerbied in voor het goede en groote onder welken vorm het zich vertoont.«

Nijhoff's Index,

op de Nederlandsche periodieken van algemeenen inhoud, verschijnt maandelijks.

Uitg. Martinus Nijhoff. — 's-Gravenhage.

No. 1, 2, 3 en 4.

Met genoegen namen we kennis van dit periodiekje, dat alle Nederlandsche uitgaven, die in den loop van een maand verschijnen registreert in alphabetische volgorde de namen der schrijvers en onderwerpen opgevend. Het denkbeeld is niet nieuw, want in buitenland is men ons al lang daarmee voorgegaan. (*Library Index to periodicals*, *Bibliographie der deutschen Zeitschriften-literatur*, e. a.) en waarom zullen we het goede van onze buren niet overnemen?

Behalve de bellettrische bijdragen vindt men de artikelen zoowel op den naam van den schrijver als op het onderwerp, hetgeen het zoeken natuurlijk zeer vergemakkelijkt.

Moest men tot nog toe bij het nasporen van de schrijvers, die men noodig had, dikwijls steunen op de proefondervindelijke kennis van bibliothecarissen, en andere ambtenaren van archieven en bibliotheken, die uit den aard der zaak vaak heel oppervlakkig kunnen inlichten, omdat het ook vrijwel onmogelijk is *alle* schrijvers over een of ander onderwerp te onthouden, of op literatuur-opgaven in encyclopledieën en woordenboeken, die ook al weer vaak onvolledig en verouderd zijn, door gebruik te maken van Nijhoff's Index zal men zich grootendeels zelf kunnen helpen, al zal het groote nut pas in den loop van tijden afdoende blijken, als de omvang der registers wat grooter zal zijn.

Nog meer zouden we het waardeeren als deze »registratie« terugwerkende kracht zou worden verleend, als de bewerkers ook het vóór September 1909 verschenene zouden aanteekenen, b.v. door middel van een 2 of 3 maandelijks verschijnenden Index, misschien komt het ook nog daartoe, nu eenmaal de eerste schrede op den goeden weg is gezet.

In het 4de Nr., December 1909, vinden we reeds de aanteekening der artikels van een en dertig tijdschriften (waaronder »de Navorscher«, tenminste van die bijdragen, die voluit zijn geteekend, een reden te meer voor onze H.H. medewerkers om hun naam onder de stukken niet af te korten) en vijf couranten, en we

hebben reden te denken, dat dit aantal nog zal worden uitgebreid. Aan het eind van ieder nummer staat een register van beoordeelde Nederlandsche boeken, ook dit heeft zijn nut; een opmerking, die we nog zouden willen maken, is deze, om n.l. ook de recensies op naam van den recensent te doen voorkomen, al zijn deze nog zoo gering van omvang, het zit immers niet in de quantiteit, er zijn beoordeelaars, wier meening door een zeker deel van het publiek als toonaangevend wordt beschouwd, ook een registratie in dezen zin kunnen we aanbevelen.

En nu wat de nauwkeurigheid van bewerking aangaat, we geven onmiddellijk toe, dat de indeeling en groepeering zooal niet aanleiding geeft tot moeilijkheden, dan toch dikwijls tot tweeërlei opvatting, maar het lijkt ons toch wel wat vreemd, als er b.v. staat op pag. 79:

»*Folklore* — Kleine mededeelingen over f. (Navorscher 09, 354—359.«.

En we zien dan op de aangegeven pagina's: o.a. een mededeeling van H. J. Schouten over lange preeken in den ouden tijd, of van J. H. F. K. over een geraamte als versiering eener graftombe, of »iets over 't woord liberaal« door A. W. Stellwagen, dat is toch geen »Folklore« te noemen.

De samenstellers dienen toch even, al is het maar heel oppervlakkig, van den inhoud der artikels kennis te nemen; maar ook te dien opzichte koesteren we goede hoop op de toekomst, we verheugen ons met hetgeen we hebben en de bewerkers streven er naar zooveel mogelijk verbetering aan te brengen, blijkens de stijging, die we in de verschenen vier nummers konden waarnemen.

G. F.

Onder »de Studeerlamp« werden geschoven:

„Onze Schrijvers" geschetst in hun leven en werken, met portretten en illustraties, door André de Ridder.

Eerste en tweede bundel.

Hollandia-Drukkerij — Baarn. 1908/09.

„Middeleeuwsche handschriftkunde".

Rede bij de aanvaarding van het buitengewoon hoogleeraarsambt aan de Rijks-universiteit te Leiden, door S. G. de Vries.

Leiden — A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij. 1909.

„Illustrirte Sittengeschichte" von Eduard Fuchs.

Lieferung 1—20.

Albert Langen, Verlag für Litteratur und Kunst. — München. 1909.

„Limburg's Jaarboek".

Limburg, Provinciaal genootschap voor geschiedkundige wetenschappen, taal en kunst. XV, derde aflevering.

Sittard — B. Claessens — 1909.

„Nasporingen en Studiën" op het gebied der *Nederlandsche krijgsgeschiedenis.*

14de jaarverslag (tot 1 Oct. 1908) met aanhangsel.

's Hage — Gebr. van Cleef — 1909.

CORRESPONDENTIE.

A. W. S. te H. Uwe bijdrage is zeer geschikt.

Dr. W. Z. te A. In dank ontvangen.

H. J. S. te H. Idem.

N. N. Uw »soldatenliedje« ontvangen, wil ons uw naam mededeelen.

v. D. v. I. te A. Uwe bijdrage komt in ons volgend N^r^.

B. te H. Daar de eerste aflevering van dezen jaargang door de wisseling van redactie pas ver in 1909 is verschenen, lag het voor de hand, dat wij onze 12 afleveringen niet allen meer gedurende het afgeloopen jaar konden doen uitkomen, wij haasten ons echter zooveel mogelijk om bij te werken, hetgeen ons, dank zij de krachtige medewerking van onze H.H. redacteuren, zeer zeker spoedig zal gelukken.

RED.

Genealogische aanteekeningen betreffende de familie van Dam (Amersfoort).

X.

A. Bartholomeus van Dam.

Bartholomeus van Dam werd den 15^en^ Aug. 1656 te Amsterdam *geboren* [1]) en vier dagen later als volgt door den *doop* in de Remonstrantsche kerk opgenomen:

»1656. 19 Aug. in huis gedoopt door domini Pontanus het kint van pieter Van dam, advocaet van d' oost indijsse compangie ende Lijdia Van Segwaert genaemt *bartholomeus*, daer over getuigen hebben gestaen Vrouwe Maria Hogerbeets weduwe wijlen de Heer Luitenant colonel cadel *a)* voor en van weegen Vrouwe Margareta van craijestein weduwe wijlen d' Heer Johan van Lanschot *b*). Mitsgaeders d' Heer Generael pieter de carpentier.« [2])

Hij *heette* naar zijn grootvader van moederszijde, mr. Bartholomeus van Segwaert, veertig en schepen te Dordrecht [3]), enz.

B. v. D. *overleed* den 11^en^ April 1657. [1]) Zijn *begrafenis* wordt in geen der begraafregisters der 47 Amsterdamsche kerken over de maand April 1657 vermeld.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Genealogie van het Geslagte Van Dam bij Ferwerda, 11de Generatie, o, 4. [2]) Doopregister der Remonstrantsche kerk, oud-archief Amsterdam. [3]) Zie de genealogische aanteekeningen—van Dam. IX. De 16 kwartieren van Lydia van Segwaert.

B. Johanna van Dam.

Johanna van Dam werd den 16^en^ Jan. 1658 te Amsterdam *geboren* [1]) en zes dagen later als volgt door den *doop* in de Remonstrantsche kerk opgenomen:

»1658. 22 Jany. in huys ghedoopt *Johanna*, 't kint van Mr. Pieter van Dam, adv^t^ ende lidia van Segwaert.« [2])

---

a) Maria Hogerbeets was een zuster van Johanna Hogerbeets, tweede vrouw van Mr. Willem van Dam, grootvader van den doopeling. Beiden waren dochters van den bekenden pensionaris van Leiden, mr. Rombout Hogerbeets.

b) Zij was vermoedelijk in de familie, daar de moeder van Lydia van Segwaert ook van Crayestein heette.

Zij heette vermoedelijk naar de tweede vrouw, Johanna Hogerbeets, van haar grootvader, Mr. Willem van Dam.

J. v. D. *overleed* den 1en Jan. 1659 [1]) en werd den 6en d.a.v. als volgt in de Oude Kerk te Amsterdam *begraven:*

»1659. 6 January. Een kint van Mr. pieter van dam comt van de oude syts Achterborchwal f 4.— : —.« [3])

AANTEEKENINGEN.

[1]) Genealogie van het Geslagte Van Dam bij Ferwerda, IIde Generatie, o, 5. [2]) Doopregister der Remonstrantsche kerk; oud-archief Amsterdam. [3]) Begraafregister der Oude kerk; oud-archief Amsterdam.

C. Johanna van Dam.

Johanna van Dam werd den 3en Sept. 1660 te Amsterdam *geboren.* [1]) Haar *doopinschrijving* is a° 1660 *niet* te vinden in de doopregisters van de Hervormde Kerken te Amsterdam. Vermoedelijk is zij, evenals hare broeders en zusters, door doop aan huis in de Remonstrantsche kerk opgenomen en is de desbetreffende inschrijving door nalatigheid, hetzij der ouders, hetzij van den koster, achterwege gebleven.

Zij *heette*, evenals hare oudere zuster, naar hare tweede grootmoeder van vaderszijde, Johanna Hogerbeets.

J. v. D. *overleed* den 11en Nov. 1660 [1]) en werd dienzelfden dag in de Nieuwe kerk te Amsterdam als volgt *begraven:*

»1660. 11 Nov. pieter van dam. Inde nes. kint by avont begr. f 5 : 6 : 8.« [2])

Daar zij reeds den dag van haar overlijden begraven werd, ligt de gedachte aan pest voor de hand.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Genealogie van het Geslagte Van Dam bij Ferwerda, IIde Generatie, o, 6. [2]) Begraafregister der Nieuwe en Engelsche kerken; oud-archief Amsterdam.

D. Berta (Bartha) *Johanna van Dam*, tr. Mr. Nicolaes Boogaert, Heer van Beloys, veertig-raad te Delft 1710; schepen en burgemeester aldaar, enz.

Berta Johanna van Dam werd den 11en Nov. 1662 te Amsterdam *geboren* [1]) en vier dagen later als volgt door den *doop* in de Remonstrantsche kerk opgenomen:

»1662. 15 Nov. In huijs gedoopt door do. Pontanus *Berta* Johanna, dochter van Pieter van Dam, Advocaet vande Oost-

indische Compang. en Lydia van Zegwaert, Getuijge Mr. Nicolaes van Leeuwen. *a*)« [2])

Haar vader nam voor »Bartha Johanna, oudt 8 iaeren« voor f 250 deel in eene negotiatie bij forme van tontine op 400 lijven à 4 % (totaal 100.000 Caroligulden), waartoe de stad Kampen op 27 Oct. 1670 met eenparig consent van den raad en de gezworene gemeente besloot. [3])

Zij *huwt* 10 Juli 1696, [1]) *b*) vermoedelijk te Amsterdam, Mr. Nicolaes Bogaert, Heer van Beloys, waaromtrent men te Amsterdam het volgende aangeteekend vindt:

»Den 16 Juny compareerden voor De Hr. en Mr. Hendr. Decquer de Jonge, Commiss. De Hr. en Mr. Nicolaas Boogaert van Beloys, van Delft, Wedr., Vrouwe Anna Cecilia Boogert van Alblasserdam, woonende tot Delft, en Juffrouw Bartha Johanna van Dam, van A: oud 32 Jaarn *c*) op de Kleveniers Burgwal geassi^{t}. met haar E. Vad^{r}. De Hr. en Mr. Pieter van Dam, adv^{t}. van de Oostjndische Compagnie Hier ter Steede, Versoeckende,« enz. [5]) In margine staat: »Dese nevenstaende personen sijn Ingetekend p. ordre de Hr. Decker den 15 Juny 1696 en gaet het eerste gebod opden 24 Juny.« [5])

In het testament, dd. 28 April 1711 door hare oudere zuster, »vrouwe Adriana van Dam, weduwe van den Hr. en Mr. Carel Rudolph van Kuffeler, in syn leeven Raad en Resident van Z. Kon. Majesteit van Pruisen, wonende te Amsterdam« vóór notaris de Wilde te Amsterdam gepasseerd, werd aan B. J. v. D. haar leven lang f 1000 's jaars gelegateerd. [6]) Door den dood dier zuster op 5 Mei 1711 trad zij in het bezit van bedoeld legaat.

»Barta johanna van Dam« was doopgetuige bij den doop in de Oude Kerk te Delft van haar oudste kleinkind Simon Boogaert op 17 Jan. 1723; van haar 2de kleinkind Barta johanna Boogaert op 30 Jan. 1724 en van haar 4de kleinkind Nicolaes op 14 Juli 1727. Bij de eerste en de laatste gelegenheid wordt zij »Vrouwe van Beloys« genoemd. [7])

B. J. v. D. *overleed* te Delft den 22^{en} Juli 1747. Den 27^{en} d.a.v.

---

a) Mr. Nicolaes van Leeuwen was de man van Dina van Dam, een halfzuster van Mr. Pieter van Dam,

b) Vorsterman van Oyen, I. 79 (genealogie Boogaert van Beloys) zegt abusievelijk: 10 Juli 1697.

c) Zij wordt hier één jaar te jong opgegeven.

werd aldaar in de Oude Kerk *begraven:* »Vrouwe Bartha Johanna van Dam, wed[e] wijlen d' Heer oud burgem[r] Mr. Nicolaes Boogaert, Heer van Beloys, aan het oud delft, bij het gemeenlandshuys met 18 dragers en Een wapendr.; de wapenkas hoog 9 voet, met 8 quartieren en met koetsen op de middag, eyge graftkelder, 4 minderj. kintskinderen.« [8])

Hare *handteekening* vindt men onder de hierna te noemen notarieele acten dd. 10 Aug. en 9 Sept. 1746, alsmede van 3 Juni 1747.

Mr. Nicolaes Boogaert, Heer van Beloys, werd den 26[en] Dec. 1662 *a*) te Delft *geboren* [9]) en den 31[en] d.a.v. *gedoopt* in de Oude Kerk aldaar als: »Nicolaes, zoon van Adriaen Boogaert en Anna Welhouc.« [10]) Voor zijn verdere *afstamming* zie men achterstaanden kwartierstaat. [10a]) Men vindt hem noch te Leiden noch te Utrecht als student ingeschreven.

Hij werd 1 Juni 1699 *bewindhebber van de O.-I. Comp. ter Kamer Delft* [11]), hetgeen hij tot zijn dood bleef à f 1200 's jaars [11a]), en had langen tijd zitting in de Vroedschap dier plaats. Hij werd in 1710 *veertigh-Raad te Delft,* hetgeen hij tot zijn 70e jaar bleef. Voorts was hij *weesmeester* in 1716, '17, '24, '28; *schepen* in 1718, '19, '20, '21; *burgemeester* 1725, '26, '31, '32. Als zoodanig »stond hij 26 Dec. 1732 de regeering af, als 70 jaar oud zijnde«. [12]) Voorts was hij *adjunct ten dagvaert b*) in 1723, 1727 [12]) en in 1730. [12a])

Den 2[en] Jan. 1709 werd Mr. Nicolaas Boogaert, bewindhebber der O.-I. C[ie] te Delft, verlyd (beleend) met de helft van de Ambachtsheerlijkheid Natairs *c*), en zulks naar aanleiding van het overlijden zijns vaders. Wederom ging het leen van vader op zoon over den 31[en] Mei 1747, toen Adriaan Nicolaas Bogaerd *d*), veertigraad en schepen van Delft, bij doode van Mr. Nicolaas Bogaerd, Heer van Beloys, in leven veertigraad en oud-burgemeester der stad Delft, zijn vader, ermede werd beleend. [30a])

Den 28[en] April 1711 benoemde Adriana van Dam, weduwe van Mr. Carel Rudolph van Kuffeler, bij testament, vóór notaris de Wilde

a) Ferwerda geeft ten onrechte op, dat hij geboren werd in Jan. 1663.

b) Adjunct ten dagvaert was synoniem met afgevaardigde ter Statenvergadering.

c) De Ambachtsheerlijkheid van Beloys en Natairs, in de leenbrieven bekend onder den naam van Natairs.

d) De zoon uit het eerste huwelijk.

te Amsterdam gepasseerd, »haar zwager, Mr. Nicolaas Bogaart van Beloys, bewindhebber der O.-I. Compagnie« tot een der toeziende voogden over de executeurs harer nalatenschap en toeziende voogden van hare minderjarige erfgenamen. [13]) In deze hoedanigheid trad hij 20 Juni 1715 op bij de scheiding, die de erfgenamen toen inzake bedoelden boedel maakten [13]), terwijl hij, schepen en raad der stad Delft, mitsgaders bewindhebber der O.-I. Comp[ie] ter Kamer aldaar zijnde, bij acte, dd. 5 Mei 1719 vóór genoemden notaris, verklaarde, dat bij bedoelde scheiding o.a. 2 obligatiën overgeleverd waren aan Carel van Dam *a*), die hem derhalve in vollen eigendom toebehoorden. [14])

Den 22[en] Maart 1716 compareerde te Amsterdam vóór notaris de Wilde Mr. Nicolaas Bogaart, Heer van Beloys, als in huwelijk hebbende Vrouwe Bartha van Dam. Hij transporteerde met zijn zwager, Mr. Pieter van Dam (deze laatste mede voor de verdere erfgenamen) een erf met opstal en getimmerte, liggende aan de Zuidzijde van de Achtergracht bewesten den Binnen Amstel, afkomstig uit de nalatenschap van hun vader Mr. Pieter van Dam, voor f 450. [14])

Mr. N. B. v. B. *overleed* te Delft den 10[en] Mei 1746 [1]) en werd 16 Mei 1746 als volgt in de Oude Kerk [15]) aldaar *begraven:* »De Hr. Oud-Burgem[r] Mr. Nicolaas Boogaert, Heer van Beloys aan het Oude Delft naast 't Gemeenlanthuys (d.i. Delflandshuis) met 18 lijkd[rs]. een wapendr. de wapenkas hoog 9 voet, met 8 quartieren [15]) op de middag. Eyge graftkelder, 1 meerderjarige en 4 minderjarige kintskinderen.« [16])

Mr. N. B. v. B. *huwde* 1°. den 6[en] Mei 1687 te Nootdorp met Anna Cecilia Boogaert van Alblasserdam, die hem 3 Oct. 1695 door den dood ontviel. Voor haar en hare afstamming zie achterstaanden staat. [16.7]) Hij *hertrouwde* 2°. Berta Johanna van Dam, zooals hiervóór werd aangegeven. Bij zijn eerste vrouw had hij eene dochter, Anna Elisabeth (tr. Mr. Reinhard Merens) en een zoon, Mr. Adriaan (tr. Hester van Royen) [17]) *b*), bij zijn tweede vrouw 4 *kinderen.* [1])

Zijne *handteekening* vindt men onder de hiervóór genoemde acten dd. 20 Juni 1715 en 22 Maart 1716, alsmede aan het slot

a) Zie de genealogische aanteekeningen—van Dam, I.

b) Ferwerda, Genealogie—van Dam, geeft alleen den zoon op.

der Resolutie nopens de vergadering van H.H. 17^en^ der O.-I. Comp^ie^, dd. 24 Juli 1706.

Nopens hunne bezittingen, enz. zijn in het notarieel archief van Delft [17a]) de volgende acten te vinden:

Vlaerdingerwoud	20 Juni 1727.	Zijn testament.
de Bas	23 April 1744.	Hij benoemt executeurs van [zijn boedel.
id.	1 en 16 Sept. 1748.	Rekening van de gemeene boe- [dels, scheiding van de ge- [meenschap der overleden [echtgenooten.
id.	id.	Scheiding van zijn boedel.
id.	20 Juni 1746.	Haar declaratoir inzake zijn [erfenis,
id.	10 Aug. 1746.	Zij benoemt executeurs.
Brouwenaar.	9 Sept. 1746.	Zij machtigt N. N. om namens [haar op te treden inzake den [boedel van wijlen haar man.
id.	3 Juni 1747.	Zij benoemt executeurs.
de Bas.	10 April 1749.	Inventaris van haar nalaten- [schap.
id.	20 en 25 April 1750.	Scheiding van haar boedel.

Boogaert van Beloys is een oud Dordtsch geslacht, dat aldaar reeds in de 14^e^ eeuw in de magistraat voorkwam. [18]) In de 17^e^ eeuw treft men het als zoodanig te Delft aan. Eene genealogie van dat geslacht vindt men bij Vorsterman van Oyen. [19])

Amsterdam, 1909. W. E. VAN DAM VAN ISSELT.

Dr. Nicolaes Boogaert Nicolaesz. tr. 20 Sept. 1620 **Anna van der Burch** Jansdr.

geb. omstreeks 1603.
ob. 20 Jan. 1669.
Medec. doctor. Ingeschreven als student te Leiden den 27 Sept. 1623.[33a)]

geb.
ob. 13 Sept. 1651.

Frederik Abbema tr. **Cecilia de Vayer.**

geb. 1610.
ob. Juli 1659.
Eerst predikant te Vianen, daarna op Ternate.

Mr. Andries Boogaert, Heer van Alblasserdam *a*) tr. 2⁰. 30 Juni 1667 **Susanna Abbema.**

geb. 16 Febr. 1628
ob. te Delft 7 Febr. 1699
begr. Oude Kerk Delft 12 d.a.v.[34])

20 Juni 1656. In raade van Justitie (te Batavia) te employeeren.
29 Aug. 1656. 50 gld. ter maand toegelegd.
22 Oct. 1660. In die qualiteit gecommitteerd naar Ceylon en de kust Chormandel.
7 Sept. 1663. Wordt opperhoofd van Jamby.
28 Jan. 1667. Toegestaan van Jamby herwaerts (= Batavia) te komen.
1 Juli 1667. In raade van justitie te plaatsen.
12 Aug. 1667. Wordt scholarch over de Latijnsche schoole.
31 Aug. 1667. Directeur in Souratte.
25 May 1674. Naar Jamby te committeeren om 's Comp. dienaeren en effecten te salveeren.
23 Aug. 1675. Geëligeerd tot Gouverneur van Banda.
1 Dec. 1676. Op order der heeren Maiores vandaar herwaards te laten opkomen.
17 Oct. 1679. Deszelfs proces bij den Raad van Justitie afgedaan zijnde, hem op zijn versoek volgens de ordre der heeren Ms. met zijn famillie per de aanstaande retourvloot na patria te laten gaan in zijn qualiteid en met 2de vlagge.[35])
31 Juli 1685. Beleend met Alblasserdam.[35a)]
Veertig-raad te Delft sedert 1687.
Weesmeester id. 1689, '90.
Schepen id. 1691 t/m '98.

geb. 30 April 1646
ob. te Delft 10 Mei 1727
begr. Oude Kerk Delft 15 Mei d.a.v.[36])

23 Maart 1699. Oud 50 jaar, wonende tot Delft, beleend met Alblasserdam bij dode en makinge van Mr. Andries Bogert. Voor haar deed eed mr. Nicolaes Bogert, haar zoon, die als raad en oud-burgemeester der stad Delft den 11den Maart 1728 bij doode en makinge van zijne moeder met de Heerlijkheid werd beleend.[35a)]

Anna Cecilia Boogaert van Alblasserdam *b*)

geb. 13 Juni 1672 *c*)
ob. te Delft 3 Oct. 1695
begr. Oude Kerk aldaar 7 Oct. 1695[37])
tr. te Nootdorp 6 Mei 1687 (aangeteekend te Delft 19 April t.v)
mr. Nicolaes Adriaensz. Boogaert, Heer van Beloys.[38])

---

a) Hij trouwde 1⁰. in 1656 met Helena de Meer Jansdr. *b*) van der Lely noemt haar een enkele maal alleen: Anna, en een jongere zuster: Cecilia.
c) Deze datum is ontleend aan van der Lely, folio 143, doch kan, in verband met den vaststaanden datum van haar huwelijk, onmogelijk juist zijn. Haar geboorte is door mij te Delft niet gevonden; vermoedelijk in Indië?

Mr. Adriaen Boogaert tr. 7 Sept. 1604 **Margaretha** Paulusd. **van Beresteyn.**

geb. 1583
ob. 5 Aug. 1619

geb. 13 April 1584
ob. 29 Oct. 1639

Gijsbert Cornelisz. **Briel** tr. 20 Oct. 1602 **Anna van der Dussen** Jacobsd.

geb. 9 Mei 1578
ob. 14 Dec. 1607

geb. 5 Nov. 1578
ob. 24 Aug. 1616

Cornelis Cornelisz. **Briel(l)** gen. **Welhouck**[20]) tr. te Amsterd. 19 Juli 1579 **Aechtgen** Gerritsd. **Verdelff.**

geb. te Brielle 24 Aug. 1553 *a*)
ob. te Delft 1610.
Raad te Delft sedert 1595.
Schepen aldaar, 1601, 07.
Weesmeester id. 1602, '08, ['09.
Thesaurier id. 1604.

Adriaen Spiering Corn.zn tr. **Anna van Loon** Willemsd.

Vroedschap en schepen 1604 te Rotterdam.
Raad ter Admiraliteit.

Mr. Nicolaes Boogaert, tr. 2 Nov. 1631 [20]*a*) ondertr. 18 Oct. t.v. **Eva Briel.**

geb. te 7 Juni 1605 [20]*b*)
ged. te
ob. te Delft 20 Jan. 1654 [21])
begr. Oude Kerk Delft 26 Jan. 1654 [22])
Veertigraad van Delft sedert 1634
Schepen id. 1636, '37
Weesmeester id. 1639, '40, '44, '45
Burgemeester id. 1652, '53.
Ontvanger Gemeene Landsmiddelen vóór 1634 *b*)
Adjunct ten Dagvaart 1641, '42, '43, '48 t/m '50.
Commissaris van de huwelijksche zaken te Delft, 6 Jan. 1635 (tot zijn dood).

geb. te 10 Oct. 1604 [20]*b*)
ged. te
ob. te Delft 26 Febr. 1659
begr. Oude Kerk Delft 4 Maart 1659 [23])
woonde in 1658 te Delft, waar in dat jaar schilderijen, haar toebehoorende, werden getaxeerd. [24])

Gerard Cornelisz. **Briel(l) v. Welhouk,** tr. 2⁰. te A'dam Mei 1627 [24]*a*). Ondertr. 8 Mei t.v. **Petronella Spiering.**

geb. 1593 [20]*b*)
ob. 7 Febr. 1665
begr. Oude Kerk Delft 12 Febr. 1665 [25])
Veertigraad te Delft sedert 28 Dec. 1622.
Schepen te Delft, 1623. '24, '25, '33, '34, '35.
Thesaurier te Delft 1628, '37, '45, '52, '59.
Weesmeester te Delft 1636, '42, 43.
Burgemeester te Delft, 1640, '41, '48, '49, '50, '51, ['55, '56, '57, '58, '62, '63.
Adjunct ten Dagvaart 1644 t/m '47.
Bewindhebber der O.-I. Cie. ter Kamer Delft 24 Nov. [1625; afstand 8 Sept. 1656.

geb. 1609 [20]*b*)
ob. te 14 Sept. 1686
begr. Oude Kerk Delft [26])
Hun graf m/d sterfdata komt met afbeeldingen voor bij P. Timareten. Verzameling v. Gedenkstukken in Nederland. I. Delft, blz. 42. Zij liggen begraven in het Vrouwenchoor. [27])

Mr. Adriaen Boogaert, Heer van Beloys *c*) tr. te Delft 25 Oct. 1655 **Anna Briel(l) van Welhouk.**

geb. te Delft 3 Nov. 1634 *d*)
ged. te Delft 10 Nov. 1634 [28])
ob. te Delft 28 Jan. 1708 *e*)
begr. i/d Oude Kerk aldaar 3 Febr. 1708 [29])
Ingeschreven als student in de rechten te Leiden: 28 Maart 1652. [30])
Veertigraad van Delft sedert 1664. A⁰ 1672 bij Zijn Hoogheid gelicentieerd en 1679 opnieuw gekozen tot Raad.
Schepen van Delft 1665, '66, '67, '68.
Weesmeester te Delft 1670, '71.
Burgemeester van Delft 1680 t/m '83, '88, '89, '92, '93, '96, '97, 1700, '01, '04 (70 jaar oud), '05.
Bewindhebber der O.-I. Cie ter Kamer Delft 21 Sept. 1656; afstand 6 Mei 1699.
Gecommitteerd Raad wegens de stad Delft der Staten van Holland en W.-Vriesland 1672, doch in hetzelfde jaar vervangen, als zijnde door den Prins van Oranje geëxcuseerd v/d Regeering. Herbenoemd in 1684.
Heemraad van Delfland 2 April 1681 (tot hij bailluw werd).
Bailluw en Dijkgraaf van Delfland 8 April 1699 (tot zijn dood).
Adjunct ten Dagvaart 1669, '90, '95, '99, 1703.
24 Mei 1670. Beleend met de helft van de Ambachtsheerlijkheid van Natairs. [30]*a*)

geb. te Delft 6 Juli 1639
ged. Oude Kerk te Delft 13 Juli 1639. [32])
ob. te Delft 21 Aug. 1688. *f*)
begr. in de Oude Kerk aldaar 26 Aug. 1688. [33])

Mr. Nicolaes Boogaert, Heer van Beloys.

geb. te Delft 26 Dec. 1662, ob. te Delft 10 Mei 1746.
tr.: 1⁰. te Nootdorp 6 Mei 1687 Anna Cecilia Boogaert van Alblasserdam.
2⁰. te Amsterdam 10 Juli 1696 Berta Johanna van Dam.

---

a) Elias. I, blz. 82 zegt, dat hij in 1554 te Brielle geboren werd.
b) Ontleend aan Boitet, blz. 87. van der Lely zegt: 1642.
c) Boitet. Hoofdstuk III, Gecommitteerde Raden wegens Delft in de Staten v. H. en W.-Fr. noemt hem ook Heer van Naters; evenzoo Vorsterman van Oyen in de genealogie B. van B. Blijkens de hiervóór genoemde notariëele acten van notaris de Bas, dd. 1 en 16 Sept. 1748 stond de Ambachtsheerlijkheid van Beloys en Natairs in de leenbrieven alleen bekend onder den naam van Natairs.
d) Vorsterman van Oyen vermeldt, dat hij 1 Nov. 1634 geboren werd.
e) Boitet, blz. 88, geeft op, dat hij 21 Jan. 1708 overleed. Dit is in verband met den datum van begraven minder waarschijnlijk. Valentijn, I, 1 ste stuk, blz. 310, geeft 6 Mei 1699 als den sterfdatum op, doch vergist zich blijkbaar met dien van zijn aftreden als bewindhebber der O.-I. Compagnie.
f) Vorsterman van Oyen geeft ten onrechte op, dat zij 26 Aug. 1688 overleed. Dit is de datum van het begraven.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Genealogie van het Geslagte Van Dam bij Ferwerda, 11e Generatie, o, 7. [2]) Doopregister der Remonstrantsche kerk; oud-archief Amsterdam. [3]) Algemeen Nederlandsch Familieblad; 2e jaargang; blz. 48 en 156. [4]) Genealogie-van Dam bij Ferwerda; conform het extract trouwboek van Mr. Harmen van Berewout op het oud-archief te Amsterdam [5]) Inteeken Boeck van de Kerck. [6]) Secrete acten van notaris de Wilde te Amsterdam op den genoemden datum. [7]) Doopboek Oude Kerk Delft. [8]) Grafboek Oude Kerk Delft; conform de genealogie — van Dam bij Ferwerda. [9]) Ontleend aan van der Lely en aan Vorsterman van Oyen, I, blz. 79. Blijkt ook uit een ms. genealogie-van Dam. [10]) Doopboek Oude Kerk Delft. [10 a]) De gegevens voor dezen kwartierstaat zijn, voor zoover het tegendeel niet uit afzonderlijke noten blijkt, ontleend aan: 1⁰. Mr. Willem van der Lely. Namen, wapenen en stamdeelen der Edele Agtbaare Heeren Veertigh Raaden ende Vroedschappen der Stad Delft (gemeente-archief Delft), folio O. 51 en 102. 2⁰. Mr. Willem van der Lely. Namen ende Wapenen der Baljuwen, Dijkgraven en Heemraden van Delfland (m. s. als voren). 3⁰. Boitet. Beschrijving der stadt Delft. (Men werd destijds in Dec. in de vroedschap van Delft benoemd voor het volgend jaar. Vandaar eenige kleine verschillen tusschen van der Lely en Boitet.) 4⁰. Kaart van Delfland op het Delflandshuis met de namen en wapenen van dijkgraven en hoogheemraden van Delfland. [11]) Valentijn. Oud en Nieuw Oost-Indiën. I. 311. [11a]) Acten, dd. 1 en 16 Sept. 1748 gepasseerd voor notaris de Bas te Delft. [12]) Al deze benoemingen te Delft zijn ontleend aan Boitet, Beschrijving der stadt Delft. [12a]) Gegevens van het gemeente-archief van Delft. [13]) Secrete acten van notaris de Wilde; notarieel archief van Amsterdam. [14]) Gewone acten van voornoemden notaris. [15]) Conform Ferwerda. [16]) Grafboek Oude Kerk van Delft. [16a]) De gegevens van dezen kwartierstaat zijn, voor zoover het tegendeel niet uit afzonderlijke noten blijkt, ontleend aan van der Lely en Boitet. Zie noot 10*a*), 1⁰ en 2⁰. [17]) Genealogie Boogaert van Beloys bij Vorsterman van Oyen, I, blz. 79. [17a]) Algemeen rijksarchief te 's Gravenhage. [18]) M. Balen. I blz. 273 e. v. Vorsterman van Oyen. I, blz. 78 vlg. [19]) Deel I, blz. 78/9. [20]) Zie voor hem ook: Elias. De Vroedschap van Amsterdam. I. blz. 82. [20a]) Huwelijkslegger Delft. Ondertrouwd den 18en October 1631. Mr. Nicolaes Bogaert, jongman, aen de Turffmarct, en Joffr. Eva Briels, j.d. aen de Oude Delff. In margine staat: getrout den 2 November per Spranckhuysen. [20b]) Ontleend aan van der Lely, ten deele ook aan Boitet. In de doopboeken van Delft niet aangetroffen. [21]) Boitet, blz. 87. [22]) Register van begraven Oude Kerk Delft: Den 26en Januarij A⁰ 1654 D' heer Mr. Niclaes Bogaert. [23]) Als voren: Den 4e Maert 1659. Juffr. Eva Briel aen de oude Delff. [24]) Oud-Holland, 1890, blz. 224. [24a]) Huwelijkslegger Delft: Ondertrouwd den 8en Mey 1627: Gerard Welhouck, wonende aan de Oude Delff, en Petronella Spierings, j.d. te Amsterdam. In margine staat: Attestatie gegeven op Amsterdam. [25]) Register van begraven Oude Kerk Delft: 12e February 1665 de heer Out-burgemr. Geraldo Welhouck. [26]) Als voren: 18 September 1686. Mevrouw Petronella Spierink, wed. van de hr. Burgem. Geraldo Welhoek, aan de O. Delft opt choor bij avont begraven. In margine staat: 16 lijkdr. 1 wapendr. 18 flamb. dr. 2 meerderj. [27]) P. Timareten. Verzameling van gedenkstukken in Nederland. I. Delft, blz. 42. Met afbeelding van het graf. Hij heet hier Gerard Welhouc. [28]) Doopboek Delft. Nieuwe Kerk: 10 Nov. 1634. 't Kind Adriaen, Vader Nicolaes Bogaert, moeder Eva Briels, getuygen de Heer Corn. van Beresteijn en Joffrou Margareta van Beresteijn (d. i. zijn grootmoeder.) [29]) Grafboek Oude Kerk Delft. 3 Februari 1708. Begraven D' Heer Burgemr. Mr. Adriaan Boogaart, heer van Blois etc., bij de Oude Kerk, eygen kelder, op de middag met 18 drs, 1 wapendrager, een wapekas, 7 voet hoog, 5 voet breet, 8 quartieren. 5 meerderjaarige, 2 minderj. kindtskinderen. In de Oude Kerk te Delft vindt men niet ver van en vóór het graf van Piet Hein een grafsteen, waarop: »Inganck tot het graft van Adriaen Boogaert, Heere van Beloys.« Op dezen steen vindt men geen wapen noch kwartieren. [30]) Alb. stud. Lugd. Bat. kolom 419. Ingeschreven 28 Maart 1652. Adrianus Bogaert. Delphensis 20 J. (20 jaar, rechten.) De leeftijd komt niet geheel uit, wat meermalen het geval is. [30a])

Repertorium van de leenen in Voorne. [31]) Ingeschreven (aangeteekend) te Delft: Den vij (7e) Oct. 1656 Mr. Adriaen Boogaert, aen de Oude Delff, Anna Welhouck i. dr. (jonge dochter) mede aldaer.« In margine staat: »getrouwt den 25en October 1656.« [32]) Gedoopt Oude Kerk Delft: »13 Juli 1639 een k. gen. Annetjen, d' ouders Gerrit Welhoeck, pieternellen.« [33]) Grafboek Delft. Oude Kerk: 26 Aug. 1688. Vrouwe Anna Briel van Welhoeck, Huysv. van de Hr. Burgem. Mr. Adriaen Boogaert, Heere van Belois, etc. aen de Oude Delft, naest 't gemeenelantshuys op 't choor by avond begraven.» In margine: »16 Lijkd. 1 wapedrager, 20 flambouwdr., Meerderj. ende m.j.k.« [33a]) Alb. Stud. Lugd. Bat. Ingeschreven 27 Sept. 1623. Nicolaus Bogaert. Delphensis 20. M. [34]) Als voren, 12 February 1699. D. hr. Mr. out schepen Adriaen Boogert, hr. van Alblasserdam op de Oude Delft eygen kelder. In margine staat: 16 dragers. [35]) Personaliaklapper op de resn. van G. G. en R. v. I. [35a]) Repertorium van de leenen in Zuid-Holland. [36]) Grafboek Delft, Oude Kerk: Den 15 Mey 1727. Vrouwe Susanna van Abama, weduwe van de Heer Out Schepen Mr. Andries Boogaert aen de Oude Delft met 18 drs. en met koetsen, op de middag eyge kelder. 1 meerderj. [37]) Grafboek Delft, Oude Kerk: »Begraven 7 Oct. 1695. Juffr. Anna Cicilia Bogaart van Alblasserdam. huijsvr. van d. Hr. Nicolaes, hr. van Beloys aan de Oude Delff aldernaast Burgemr. Berckhout op de middagh in een eygen kelder met 16 dragers, een wapendrager.« In margine staat: »2 minder. I. kin.« [38]) Ingeschreven (aangeteekend) te Delft: »Den 19 April 1687, Mr. Nicolaes Boogaert van Beloys. Anna Caecilia Boogaert van Alblasserdam.« In margine: »attestatie gegeven op Nootdorp (d.i. om aldaar te mogen trouwen) den 5den Mei 1687. Solvit 50 gld.«

De opschriften der monumenten en grafsteenen op het Prot. kerkhof te Wassenaar

opgeteekend door

M. G. WILDEMAN TE 'S GRAVENHAGE.

Ter zijde en achter de fraaie Hervormde kerk van het dorp Wassenaar vindt men den doodenakker, alwaar uit den aard der zaak geen oudere opschriften zijn te vinden dan nà 1830, als een gevolg van het algemeen verbod om nog langer in de kerken te begraven.

Meer dan eenig ander dorp in de omstreken van 's Gravenhage bevat dat kerkhof de graven van aanzienlijke families of van leden der geslachten, die op de buitengoederen bij het riante dorp in de 19de eeuw verblijf hielden.

In het werk van R. P. van den Bosch »Neerlands verleden uit steen en beeld« [1]) zoekt men te vergeefs naar eene beschrijving der opschriften van de monumenten en grafsteenen op dit kerkhof aanwezig. Als eene aanvulling daarop moge deze kleine bijdrage welwillend worden aanvaard.

Voor nadere inlichtingen verklaart de verzamelaar zich gaarne bereid.

---

[1]) Neerlands Verleden uit steen en beeld. Gedenkteekenen en grafgesteenten uit den vroegeren en lateren tijd. Bijeenverzameld en uitgegeven door R. P. van den Bosch.......
Schiedam — H. A. M. Roelants. 1901.

Familiegraf
van
Dr. M. Rutgers

Familiegraf
van
A. de Lange

Hier rust
Adriana Zwartbol
geb. *Muilwijk*
overl. 8 Juni 1905

Into
thy
Hands

O Lord I commend

My soul shall praise The Lord even unto death.	my spirit	His will be done on earth as it is in Heaven

[Hieronder is het alliantiewapen *Van Brienen—Van Tuyll*, gedekt door eene kroon uitgebeiteld. Dat van *Van Brienen* vertoont

alléén den eenhoorn. Het cirkelvormig schild is omgeven door een tevens uitgehouwen krans van immortellen.

Het onderschrift luidt:]

In Memory of our
Dearly loved Mother
Marie Louise Otteline Niagara
Baroness de Tuyll de Serooskerken
widow of
A. N. J. M. baron de Brienen de Groote Lindt
Born 25 Juny 1818
Died 18 August 1903

Johannes XI : 25
Van der Oudermeulen
Ida Alida
Geboren 19 Januari 1861
Overleden 27 Februari 1864

Cornelis Jan
Van der Oudermeulen
Geboren 28 Maart 1838
Overleden 1 Juni 1904

D. Nierop
Geb. 25 Februari 1859
Overl. 29 Juli 1905

Johanna Elisabeth
Planteydt
1901 — 1906

Rust in Vrede
E. van Staalduinen.

Fell asleep
October 26 1901
Hannah Roe Woodward [1])
Aged 72

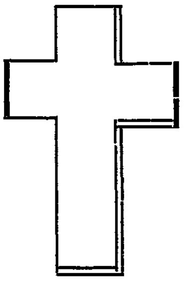

I heard the voice of Jesus
Say come unto me and rest.

Aartje Blankenspoor
7 Aug. 1875 — 24 Aug. 1906
Dierbaar Gedenken.

C. Mansvelt
Geb. 25 Juni 1830
Gest. 10 Februari 1886
Psalm 66 : 16—20

Cornelis Nicolaas Willem
Mansvelt
Geb. 24 Jan. 1883
Overl. 3 Aug. 1886
I Petr. I : 24, 25.

Antje Mansvelt
onvergetelijke echtgenoote van
D. Kraay
Geb. 3 Nov. 1860, overl. 12 Nov. 1882
Spr. 31 - 10—31.

M. S. Mansvelt geb. *Wyler*
Geb. 10 Jan. 1826, overl. 10 Aug. 1904.

[1]) Echtgenoote van *William Woodward*, en moeder van *Baronnesse Van Pallandt*, geb. *Edith Sarah Woodward* (geb. Shanty Bay, Ontario, Canada, 24 Aug. 1862).

Constance Lely
geboren *Boissevain*
Geb. 21 Juni 1851
Overl. 3 Oct. 1883
Ik weet dat myn Verlosser leeft.

Georgina Mathilda Boissevain
Geb. 26 Dec. 1853 — Overl. 10 Aug. 1892
Tweede Echtgenoote van
J. W. Lely.
Uw Wil geschiede.

Eduard Constantin Lely
Geb. 8 Juli 1886 — Overl. 2 Juli 1904
Die in Mij gelooft zal leven
Al ware hij ook gestorven.

J. A. Glaser
Geb. 16 Febr. 1808
Te Amsterdam
Overl. . . . . [1] 1881.

Familie
Van der Kellen.

Hier ruste
onze geliefde Kinderen
Willem Jacob Werdes
Geb. $\frac{10}{8}$ 1873 Overl. $\frac{16}{11}$ 1878
en
Eugenea Theresa Johanna
Geb. $\frac{8}{9}$ 1875 Overl. $\frac{29}{11}$ 1878
Pieternella Maria Johanna
Geb. $\frac{24:3}{1871}$ Overl. $\frac{23:8}{1891}$

[1] Bedekt door kransendoozen.

D. Dobbe
Geb. 15 Jan. 1811
Overl. 5 Mei 1877

Hier rust
R. J. Mahieu
Geb. 16 Juni 1844
Overl. 20 Sept. 1876

Familie
Bruins.

D. Kraay
Geb. 5 Dec. 1853
Overl. 19 Sept. 1874

C. Kraay
Geb. 16 April 1824
Overl. 26 Dec. 1894

L. I. C. [1]

J. U. [2]

J. A. v. B. [3]

Jonkvrouwe
L. A. W. van Beresteyn
Gebore 11 December 1818
Overlede 28 April 1832

D. L. v. W. [4]

[1] Dit graf stond in 1831 op naam van Vrouwe *Catharina Josina Gerlings*, douairière *Jacob Jan Cambier*. In 1834 eigendom van *Sophia Jacoba Cambier*, bij boedelscheiding van Vrouwe *C. J. Gerlings*, douairière *Cambier* 15 Juli 1833 voor notaris R. J. toe Laer te Amsterdam gepasseerd. — 1855, eigendom van *Sophia Jacoba Schallig*, echtgen. van *Jan Dionys Gerlings* bij boedelscheiding van jonkvr, (sic) *Sophia Jacoba Cambier*, dd. 13 Mei 1855.

[2] Dit graf staat op naam van *S. Vorstman*, wed. den WelEerw. heer *Jacobus Uyt den Broeck.*

[3] Dit graf behoort aan de familie van den vroegeren notaris te Wassenaar, *Johannes Antonius van Bergen.*

[4] Dit graf werd in 1834 geboekt op de namen van *Bonaventura Adriaan Cornelis de Lange van Wijngaarden* en Vrouwe *Anthonia Catharina Cornelia Slicher*, echtelieden.

Johan Hendrik Leedegang
Geboren 8 April 1810
Overleden 5 April 1836

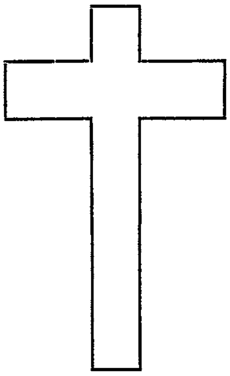

Sara Petronella
Verhout — Van Gogh.

Hier rust
Barendina Johanna Judith Ter Haar
Geb. 1 Aug. 1859 te Amsterdam
Overl. 19 Dec. 1888 te Wassenaar
Haar leven was Christus haar sterven gewin.

Barend Ter Haar
Geb. 19 Aug. 1819 te Amsterdam
Overl. 10 Jan. 1890 te Wassenaar

H. De Jong
Geb. 11 Maart 1829
Overl. 29 Maart 1892
Zijn asch ruste in vrede.

Hier rust
Willem Rotteveel
Geb. 10 April 1829
Overl, 18 Oct. 1900

M. N. I. M. [1]

[1] In 1836 stond dit graf op den naam van Marinus Nicolaas Jacob Moltzer, predikant.

J, Nell [1]

F. v. d. Veen

Jhr. Mr. Cornelis Joannes
van Reenen
Geb. 30 Sept. 1818 — Overl. 31 Mei 1893
en zijne echtgenoote
Clara Frederika van de Poll
Geb. 10 Juli 1821 — Overl. 31 Oct. 1875.

[Dit alles en 't geen volgt is gegrift in een marmeren plaat bevestigd op den zerk.

Aan 't hoofd een in marmer gebeitelden opengeslagen bijbel. Op 't eene blad woorden uit Ps. 37 : 37, op 't andere uit Openb. 14 : 13.]

Van Traa

J. D. A. van Lennep
echtgenoote
van *Ph. J. baron van Pallandt*
Geb^{n} 2 Juli 1822
Overl.^{n} 27 October 1869

Adriana Maria
Baronnesse van Zuylen van Nyevelt
echtgenoote
Ph. J. baron van Pallandt
Geb. 18 Februari 1819
Overl. 15 Januari 1892

Philip Jacob
baron van Pallandt
Geb. 17 Juli 1814
Overl. 16 Juni 1892

[Onder aan den steen]
Zalig zijn de dooden die in den Heere sterven
Openb. 14 : 13.

[1] In 1837 eigendom van Maartje Oudshoorn Wed. Johannes Nell. — De naam Nell komt te Wassenaar veel voor, het is eene uitgebreide plantersfamilie, waarvan de zoo evengenoemde leden wonen op »de Kerkewoning« Veenzijde, behoorende aan de kerk te Wassenaar.

J. M. van Bever

C. W. L. Arbeiter

J. C. de Haan
Geb. 10 Juni 1858
Overl. 14 April 1899

Familiegraf van *Ds. J. G. Klomp.*

Zalig zijn de dooden die in den Heere sterven van nu aan.
Openb. XIV : 13.

Gerritje Elizabeth Kleber
echtgenoote van *Ds. J. G. Klomp*
Geb. te Amersfoort 29 Feb. 1852
Ontslapen in Haren Heer en Heiland te Wassenaar 2 Oct. 1894.

Hier rust
Antonia Elisabeth Borsboom
geb. *Van Alphen*
Geb. 11 Febr. 1833 te Leiden
Overl. 31 Jan. 1895 te Wassenaar

Familie *P. C. Nell.*

Geertje Mansvelt—Bos
Geb. 24 Aug. 1864
in haren Heer en Heiland ontslapen 17 Mei 1895

Gerard Mansvelt
Geb. 9 Mei 1895
Overl. 12 Febr. 1899
Lukas 18 : vs 16.

Familie
Dobbe

Cornelis Bos
Geb. te Moercapelle 1 Jan. 1831
Overl. te Wassenaar 24 Aug. 1896

Johannes Nell
Geb. 9 Mei 1830
Overl. 2 Feb. 1900

L. J. van Heloma
Luitenant ter zee 1e klasse

Familie Graf
van
Mr. E. van Heloma
J. H. van Heloma—Rietberg
Geb. 2 Dec. 1826 Overl. 19 Aug. 1904

T. H. Ottolander
Geb. 13 Maart 1829
Overl. 15 Maart 1900

Sophia Wilhelmina gravinne van Wassenaer [1])
geb. *Baronesse van Heeckeren van Kell*
Geb. 's Hage 19 Sept. 1772. — Overl. 's Hage 13 Jan. 1847.

Maria Cornelia baronesse van Heeckeren van Wassenaer
geb. *Gravinne van Wassenaer*
Geb. Amsterdam 21 Sept. 1799. — Overl. 's Hage 31 Maart 1850.

Isabella Antoinetta baronnesse van Heeckeren van Wassenaer
geb. *Baronesse Sloet van Toutenburg*
Geb. 's-Gravenhage 26 Sept. 1823
Overl. 's-Gravenhage 8 Juli 1872

Jacob Dirk Carel Baron van Heeckeren van Wassenaer
Geb. Emmerik 8 Febr. 1809
Overl. 's-Gravenhage 7 Nov. 1875

---

[1]) Recht tegenover dezen grafzerk bevindt zich in de kerkmuur een nis waarin het in hartsteen uitgehouwen wapen der familie Van Wassenaer en de woorden »Mutando non mutor«, en op den grooten steen daarvóor, welke vermoedelijk tevens den ingang tot den kelder uitmáakt, de volgende inscriptie:

»Hier rust in 't kil verblijf der dooden
Een vrouw, die rijk aan Christendeugd
Der armen toevlugt was in nooden
Der weeuwen troost, der weezen vreugd.

Vraagd gij die dit geschrift zult lezen
Op dezen zerksteen wandelaar
Wie mag die eedle vrouw toch wezen
Zij was Gravin Van Wassenaar.

Geb. 19 Sept. 1772. Overl. 13 Jani 1847.«

Johanna Maria Anna Mathilda
gravinne van Limburg Stirum
geb. *Baronesse van Pallandt*
Geb. 30 December 1837 — Overleden 28 Mei 1895

Marinus graaf van Limburg Stirum
Geb. 9 Sept. 1830 te Kollum
Overl. 14 Oct. 1897 te Wassenaar

Barend Schouten
overleden
9 Maart 1867
En
zijne Echtgenoote
Aleida Johanna
Schouten
overleden
29 November 1907

Hier rust
J. Groen—de Bruin
geboren te Voorschoten
16 November 1845
overleden te Wassenaar
27 Maart 1888

Albertus Martinus de Lamaar
Geb. 16 Febr. 1823
Overl. 13 April 1892

Magdalena Suzanna Johanna de Lamaar
Geb. *Schweitzer*
Geb. 23 April 1822
Overl. 15 Aug. 1898

Victor de Lamaar Fz.
Geb. 1 Sept. 1892
Overl. 1 Aug. 1893

Geertruida de Lamaar
geb. *Broekman*
Geb. 10 Febr. 1854
Overl. 12 Mei 1899

Gerardus van der Mark
Geboren 15 Augustus 1830
Overleden 17 September 1880

Everhardina Jacoba van der Mark
geb. *Vlaanderen*
Geboren 28 Augustus 1827
Overleden 4 Maart 1900

Familie Graf
van
C. Mansvelt

—

Jacobus Hendrik Rotteveel
Geboren 9 Mei 1828
Overleden 10 Aug. 1890
Ps. 81 vers 12 Ber.

Cornelis Nell
Geboren 4 September 1837
Overleden 8 December 1890

In de onmiddellijke nabijheid van den Grafkelder der familie Van Wassenaer bevindt zich een marmeren tombe, door een geheel met klimop begroeid hekwerk afgesloten. Ook de tombe [1]) is geheel begroeid, zoodat het opschrift nauwelijks zichtbaar is. Dit luidt:

Freiherr
Fritz von Gagern
Geheimrath und Kammerherr
Geboren 18 Aug. 1808
in Weilburg
gesturben den 2 Jan^{i} 1877
Huis de Pauw
beim Haag.

---

[1]) Graf en monument staan op naam van de Erven *Maurits Carel Philip baron von Gagern.*

[Een met hekwerk omringde sarcophaag van arduinsteen, waarvan de bovenzijde een marmeren plaat draagt in den vorm van eene jonkvrouwelijke figuur getooid in langen mantel, een doornenkroon (?) op het hoofd torschende.

De rand van het schijnbaar deksel vertoont de volgende in profiel bewerkte legende:]

Hier rust Mej. *Sophie Wundt*, geb. te Ludwigsburg in Wurtemburg, 2 Oct. 1823. Gest. te Stadwyk onder Voorschoten, 9 Maart 1866.

Hare dankbare leerlingen.

[Op het bovenvlak zijn in het arduin nog eenige duitsche spreuken en profiel uitgehouwen. Het geheel, monument en hek, zijn dusdanig begroeid met klimop en wilden plantengroei, dat een flinke schoonmaak geen overdaad zou blijken te zijn.]

Naar aanleiding van het genealogisch overzicht van het **geslacht Frese,** meegedeeld in Nav. LVIII, 360, 442, deel ik mede, dat ik in het »Historisches Taschenbuch des Adels im Königreiche Hannover« door Freih. v. d. Knesebeck, uitg. Hannover 1840, van dat geslacht vind opgeteekend: »von Frese, Uradel. Die Familie gehört zu dem landsässigen Adel und besitzt die Güter Uiterstewehr und Hinte in Ost-friesland, so wie Poggemühlen und Etelsen im Bremischen.

Das Gut Etelsen gehört dem Herrn von Frese, genannt von Quiter; dieser Zuname soll daher rühren, dasz ein Herr von Frese eine von Quitersche Erbtochter geheirathet hat.

Die Familie erscheint schon in Urkunden von 1254 und 1350.«

VAN HOEVELL.

Sp. o. O., 11 Febr. 1910.

Nav. LVII, 631.

Jongemaets.

In mijn geslachtsregister komt o.m. het volgende voor:

Daniel, ✝ 1575.

Cornelis Danielszn, geb. 1600, † 16 Jan, 1672.

× *a. Marigjen Hendriksdr.* van Medemblik op 25 Xber 1611. g. k.

× *b. Trijn Jansdr*, op 30 Apr. 1634, † 6 May 1677.

Hun zoon *Cornelis Danielszn de Iongh*, geb. te Hoorn 1 Jan. 1642, obiit aldaar 24 Jul. 1603, trout te Hoorn 13 Nov. 1661:

Aafje [1] *Pouwelsdr. Jongemaets*, geb. 15 Oct. 1641, † 7 Oct. 1707.

Hij was jongste bediende op een comtoir in Vrankrijk in zijn jeugt, waarnaar hij den naam *de Iongh* heeft aangenomen en behouden.

Simon Jongemaets † N. N.

Pouwels Jongemaets † N. *Gaergoed*,

gingen 1616 van *Schagen* naar *Hoorn* waar hun zoon *Boonganger* geworden is. Zij teelen:

Simon Pouwelszn Jongemaets, trout *Neeltje Claesdr.*

Pouwel Simonsz. Jongemaets (leeft nog in 1682 volgens verpondingsboek), hij trout 27 Oct. 1630 *Neeltje Claezdr. Clok* van Schagen, dr. van *Claes Klok* en *Marijtje Alderts* (leeft nog in 1668).

Zij telen o.a. **Aafje** *Pouwelsdr. Jongemaets* geb. 15 Oct. 1641, † 7 Oct. 1707 † 13 Nov, 1661 enz.

Familiewapens van een dezer geslachten zijn niet aangegeven of bekend.

STEENKAMP.

Nav. LVIII, 377.

Stakenbrouck.

Over personen van dezen naam, raadplege men Nav. XVI, 28, 36, 65, 97, 197.

D. W. v. D.

---

[1] niet *Eva*.

Nav. LVIII, 378, 464.

Judith van Dorth.

Zie over haar zelf: (Engelen:) uit de Gedenkschriften van een voornaam Nederl. beambte . . . 2de helft 18de en 19de eeuw . , . medegedeeld door Mr. H. van A. (Tiel 1882), blz. 215 vlgg.

Kan het aldaar vermelde de schrijfster van »Majoor Frans« door het hoofd gespeeld hebben bij het samenstellen van dezen roman?

D. W. v. D.

Nav. LVIII, 466

E. J. Travers.

De vraag wordt grootendeels beantwoord in het Nederland's adelsboek 1910.

Deze Franschman stond in hooge gunst bij Louis Koning van Holland. Hij met den admiraal Blois van Treslong waren de eenigen, die den Koning bij zijne vlucht naar Oostenrijk in 1810 vergezelden. Hij werd 16 Febr. 1807 Commandeur in de koninklijke Orde der Unie, 12 Aug. 1808 Grootkruis in dezelfde Orde en den 1 Juni 1812, zijnde toen Kapitein Generaal der Gardes, tot Baron van Jever gemaakt. Deze vreugde was slechts van korten duur, daar Napoleon den 31 Juli 1810 het navolgende aan Lebrun schreef: »Le roi n'a pas pu donner le château de Jever qui ne lui appartenait pas. Le titre de baron de Jever qui a été donné au général Travers, est ridicule. Ce n' est ni le général Travers, ni les Hollandais qui ont acquis la seigneurie de Jever. Les dotations faites à six individus dans l' Ost-Frise sont aussi déplacées.

Ce n' est pas dans un pays obéré de dettes que l' on doit faire de pareilles choses. Donnez ordre que toutes les dotations que le roi a données, rentrent au domaine.«

J. D. WAGNER.

's-Gravenhage.

Nav. LVIII, 467.

Geslacht van Arnhem.

Barbara de Bruyn was eene dr van Mouris Bruyn en van Johanna (niet Barbara) de Ram. Hare grootouders waren Maurits

Broen en Sara Pelsers. Zij leefde met haar man Willem van Arnhem in 1777, in 1789 waren zij beiden dood. Uit dit huwelijk zijn geboren: Helena, Johanna en Willem Carel van Arnhem, welke drie kinderen in 1789 en 1795 voorkomen.

Deze de Bruyn's zijn een echt Nijmeegsche familie; zij schijnen hun welstand te danken te hebben aan de leerlooierij; nog den 11 Mei 1773, bij de huwl. voorw. van Mauritz de Bruyn en Hester Johanna Boogaard, bracht de bruidegom mede ten huwelijk: »de helft in alle winst en verlies welke zal komen te vallen op de loijerije, zeemberijderije en touwerije, alsmede in de helft van de run- en volmolen.«

Aan dit bedrijf vermoedelijk ontleend voerde deze familie de Bruyn: in goud een aanziende..... ossenkop; tot helmteeken een geharnaste arm een zwaard zwaaiende.

Gossen Ver Masen Gildebroeder Schippersgild te Nijmegen voerde 1652 een ossenkop, doch Nicolaas Vermase meester Bakkersgild in 1710 een merkteeken.

Te Nijmegen komen voor: 1501 en 1502 Johannes de Arnhem, provisor van St. Michiel Broederschap; 1559 Henrick v. Arnhem te Valburg en 1712 Johan v. Arnhem, boekhouder van eenige Broederschappen.

's-Gravenhage. J. D. WAGNER.

Nav. LVIII, 470.

Versteeg(h).

Het wapen van het geslacht Versteeg(h) in de Betuwe (Tiel, Zalt-Bommel, Deil, Tuil, Waardenburg, *niet*-Wadenoijen, enz.) is als volgt:

Gedeeld: In goud een zwart gehaakt kruis. In azuur een zilveren goud-gekroonden zwaan.

Veel omtrent dit geslacht is te vinden in Arnhem, waar de protocollen van bezwaar van Tricht berusten, terwijl ook de poorterboeken op het archief te Amsterdam licht verschaffen omtrent den tak, die zich daar indertijd nederzette. Als bewezen stamvader treedt op een zekere *Sebastiaan Lambertszn. Versteegh* te *Tricht*, die vermoedelijk was: »broeder van Jan, Ao 1610 en zoon van Lambert, Ao 1570.«

Naar beweerd wordt zou de oud-luit.-kol. der genie V. tot deze Versteegh'en behooren. Dit wordt niet in twijfel getrokken, maar zoolang een stamreeks van dezen officier niet is gepubliceerd kan zulks niet nagegaan worden. Er zijn *meer* geslachten van dien naam; en, voor zoover bekend, wordt eene alliantie Versteegh-Andreae bij de Betuwsche Versteegh'en *niet* aangetroffen. Echter is het zeer wel mogelijk, dat de tak van den genoemden officier zich aansluit op bekende voorouders. Nadere opgaven zijn daarom in hooge mate gewenscht, wil de inzender der vraag tot zekerheid komen. Takken van dit geslacht vestigden zich o.a. in Hernösand en Tunis.

Tiel, Januari 1910. JONKH. VAN KINSCHOT.

Nav. LVIII, 470.

Enklaar.

Johan Winkler in De Nederl. geslachtsnamen in oorsprong enz. houdt den naam Enklaar voor den Nederlandschen vorm van de Duitsche familienaam Enkler. Winkler's eigen naam werd in zijne jeugd te Leeuwarden door het volk gemeenlijk als Winkelaar uitgesproken. Verdere voorbeelden zijn: Ziegler en Ziegelaar, Kessler en Kesselaar, Weidner en Weidenaar, Schwemmler en Swemmelaar, enz.

J. D. WAGNER.

's-Gravenhage,

Nav. LVIII, 472 No. 8.

Een huismerk of handmerk is het best te vergelijken met het kruisje, heden ten dage als onderteekening gebruikt door hen die het schrijven niet machtig zijn, en was in oude tijden het persoonlijk onderschrift van analphabeten, dat o.a. op kwitanties voor genoten stedelijke renten e. a. geplaatst werd.

Hoewel tegen het einde der middeleeuwen de schrijfkunst meer algemeen geworden was, bleef toch het gebruik in zwang dergelijke merken te zetten, en dikwijls komen akten voor, zoowel van de naamsonderteekening als van het huismerk voorzien. Zelfs zijn

mij kwitanties uit de 15ᵉ eeuw bekend, door dezelfde persoon geheel eigenhandig geschreven en onderteekend, en toch nog met zijn merk bekrachtigd.

Waar blijkbaar een ieder zijn eigen afzonderlijk huis of handmerk bezat, werd dit meestal, na zijn overlijden, het zij onveranderd, het zij met eene kleine wijziging, door zijne weduwe of afstammelingen voor hetzelfde doel gebruikt, en kan dan ook, uit de gelijkheid of overeenkomst dezer merken, afstamming uit- of verwantschap tusschen de opvolgende gebruikers vrij zeker aangenomen worden.

Bekend is dat voorheen alle akten, voor schepenen gepasseerd, door dezen teneinde wettige kracht te verkrijgen, bezegeld moesten worden, hetgeen geschiedde door aan of op het stuk een afdruk aan te brengen van hun z.g. schepen zegel. Voor hen die in het bezit van een geslachtswapen waren, was de zaak eenvoudig, maar niet alle tot het schepenambt verkorenen konden daarop bogen en moesten zich op andere wijze behelpen.

Velen namen dan ook hun toevlucht tot het gebruik van een zegel voorzien van een wapenschild, beladen met hun gebruikelijk huismerk en al of niet vergezeld van een schildhouder terwijl hun naam als randschrift daarop aangebracht werd.

Door eene schijnbare overeenkomst misleid, heeft men dergelijke zegels meermalen ten onrechte voor afbeeldingen van geslachtswapens gehouden, en zijn dan ook later zelfs eenige daarvan als zoodanig aangenomen, eene, uit den aard der zaak foutieve voorstelling, waar die huismerken in geenen deele tot die heraldieke stukken gerekend kunnen worden, waaruit een wapen samengesteld mag worden, maar integendeel, in een wapenschild aangebracht, juist het bewijs leveren van het ontbreken van een familiewapen.

PAUW VAN WIELDRECHT.

Nav. LVIII, 472.

Huismerken.

Zie: Homeyer, die Haus- u. Hofmarken, Berlijn 1870.

W. Z.

Onbekend wapen.

De gevel van een huis te Frederikstad aan den Eider, gebouwd voor een Nederlander, draagt blijkens afbeelding in *Neerlandia* Dec. 1909 dit wapen:

Gedeeld: r. hartschild, vergezeld van 3 leliën gaffelswijs, de onderste omgekeerd; l. 19 bollen, 4, 5, 4, 3, 2 en 1; kleuren natuurlijk niet aangegeven; helmt. lelie; spr.: Omne solum forti viro patria.

Van wien? W. Z.

Inlichtingen gevraagd aangaande het geslacht **de** of **die Grebber**, in het bijzonder aangaande Willem Jacobszn de Grebber, 11 Jan. 1315 baljuw van Waterland en 6 Dec. 1339 tot schout van Markerhoofd aangesteld door graaf Willem van Henegouwen.

P.

De echtelieden **Arie Janszoon Bijlevelt** en **Jannetje Gerrits, wed. Jacob Willemszen,** woonden 1676 te Rotterdam, waar hun dat jaar een zoon, *Jan* geboren werd. Sedert verlieten zij Rotterdam en vestigden zich waarschijnlijk in een der plaatsen aan den grooten waterweg tusschen Rotterdam en Zeeland. De man, geboren ± 1635, leefde nog 31 Mei 1685, was waarschijnlijk schipper of pachter van een veer op een der Z.-Holl. eilanden. De man was katholiek, de vrouw N.-Hervormd. De zoon, Jan, vestigde zich 1701 te Zierikzee.

Wie kent nadere bijzonderheden omtrent dit gezin?

B.

KERKGESCHIEDENIS.

Geschiedkundige opgaaf van de Predikanten, die, tijdens de Kerk-reformatie, in het laatste gedeelte der 16de eeuw, bij de toen achtervolgens ontstane Hervormde Gemeenten op de eilanden Schouwen, Duiveland en Tholen (aanvankelijk de Classis van Beoosterschelt uitmakende) in dienst geweest zijn, door wijlen J. VAN DER BAAN. [1])

THOLEN.

Van het Zeeuwsche gewest is het eiland Tholen het langst onder de oppermacht van Spanje gebleven, hoezeer toch door de vrijheidsvrienden gedurig pogingen zijn aangewend om het daarvan te verlossen. Zoodra evenwel de stad Goes en het eiland Zuid-Beveland, met acte van satisfactie, den 22 Maart 1577 onder het stadhouderschap van den Prins van Oranje was overgegaan, trad ook de stad en het eiland Tholen den 17 April daaraanvolgende in hetzelfde voetspoor.

Hoe ook zuchtende onder het dwangjuk van Spanje, had toch de Hervormde godsdienstleer, zoowel in de stad als in de gemeenten van dat eiland, hier mede al vroeg aanhangers gevonden, hetgeen blijkt uit de eerste sententiën van Alva, den 2 November 1568 tegen inwoners van 't Land van Tholen, inzonderheid van Poortvliet en Scherpenisse. En zijne vervolging nam toe, toen Johan Versteech, gewezen Roomsch Priester te Scherpenisse, in dien tijd de eerste openbare Hervormde predicatie in de stad Tholen had gedaan. Bij vonnis van den Bloedraad te Brussel, van den 8 en 10 November 1568 en van den 15 Juni 1570, werden nu velen, met hen, die gevlucht waren, uit het land gebannen, met verbeurdverklaring van hunne goederen.

Maar zoodra de satisfactie in 1577 was aangegaan, waarbij

---

[1]) Deze copie danken wij aan de welwillendheid van den Heer A. A. VORSTERMAN VAN OYEN te Arnhem. 't Is vervolg en einde van de artikelen, voorkomende in het Algemeen Nederlandsch Familieblad, 1895. Wij danken den heer P. D. DE VOS te Zierikzee voor het nazien der proeven. RED.

evenwel toch ook de voortduring van den Roomschen godsdienst was bedongen, kreeg de Kerk-reformatie niettemin allengs de overhand, en werden, zoo te Tholen als in naburige gemeenten, door de voorbereidselen van Ds. Gerardus van Kuilenburg, den eersten Predikant te Zierikzee, die zich daartoe een half jaar te Tholen heeft opgehouden, reeds in 1578 en vervolgens Hervormde gemeenten gevestigd.

Het gemis van het 1e actaboek der Classis van Beoostenschelt laat zich ook jammerlijk gevoelen voor de geschiedenis van de vestiging der Hervormde gemeenten in het eiland Tholen, als welke zich aanvankelijk, ook met die van Schouwen en Duiveland, bij die Classis hadden aangesloten. Doch, toen in 1584 die van Tholen eene afzonderlijke Classis vormden, waarbij aldra Bergen-op-Zoom, en later achtervolgens ook de ontstane Hervormde gemeenten in het Marquisaat, zich voegden, verheugen wij ons, dat althans dit 1e Classicale actaboek van Tholen, loopende van 23 Maart 1584—18 November 1608, behouden is gebleven, waardoor wij in staat zijn, zoo al niet van het tot stand komen der allereerste Hervormde gemeenten aldaar, dan toch van verscheidene daarop gevolgde, en althans van hare verdere ontwikkeling en uitbreiding, nog in het laatste gedeelte der 16ie eeuw, bizonderheden mede te deelen, welke ons anders geheel onbekend zouden zijn gebleven.

De eerste Predikant, die bij de gemeente in de stad Tholen in dienst trad, was:

1. *Joannes Dorpius.* Uit de acta der Classis van Voorne c.a., van 20 Mei 1577, vernemen wij, dat hij, na reeds elders gediend te hebben, toen Predikant te Dirksland werd. Aldus leest men: »also hij voor de Broederen seeckere attestatie ende affscheyt verthoont heeft, is hij sonder ymants wederseggen totten kerckendienst in Dircxlant aengenomen.« Lang mocht Dirksland zich evenwel niet in zijn bezit verheugen. Bij acte van 29 September 1578, »wert besloten by den Broederen, dat Joannes Dorpius bliven sal bij sijn gemeynte met alsulcke conditiën, dat die van Dircklant sullen achtervolgen haers scrijvens ende missive gesonden aen onse Broederen van den Briel houdende in date den 28 Sept. 1578, ende indien niet, sal de voorn. Joannes van hair ontslagen ende vrij sijn.« En dat hij vandaar vertrok, blijkt uit de acta van

18 Mei 1579, waar over Dirksland als eene vacante gemeente gehandeld werd. Waarschijnlijk is hij toen in dienst getreden bij de jeugdige gemeente van Bergen-op-Zoom, als zijnde aan hem den 18 Nov. 1579 door den Rentmeester, Joos Marinussen Zuytlandt te Tholen, uit de aangeslagen kerkegoederen 50 gld. uitbetaald, om de armoede van de gemeente aldaar. Na een kort verblijf te Bergen-op-Zoom, is hij naar de stad Tholen overgegaan, komende reeds voor op den 9 Juli 1580 als »Minister te Tholen«. Hij is aldaar in 1583 overleden, naardien aan zijn weduwe den 10 November 1583 eenige gunsten zijn verleend, blijkens de rekening van den voornoemden Rentmeester, folio 129 verso.

(Zie de acta der Class. van Voorne, c.a., medegedeeld in Navorscher, D. 37. blz. 140 en 278; Soermans, Zuidholl. Predikanten blz. 122; te Water, Reform. van Zeeland, blz. 316, en 's Gravesande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 222—223).

Uit de acta der Classis van Voorne c.a., vernemen wij, dat vóór Dorpius eene vruchtelooze poging is aangewend tot het bekomen van eenen Predikant te Tholen, n.l. door het beroep van Ds. Henricus Crieckenbeek Pieterszoon, Predikant, sedert 1577, te Zwartewaal. [1]) In Juni 1579 ontving hij 2 beroepen. In acta Cl. van 29 dito wordt te dier zake vermeld:

»Also twee schrifttelycke beroepingen, de eene van die van Utrecht, ende eene van die van Tertoolen, vertoont syn op Henricus Krieckenbeek, so is bevonden dat Henricus, so die van Utrecht met sijne stemme ende andere gaven conden gedient worden, bij die van Utrecht als sijn vaderlandt behoort te blijven; so niet, sall hij die van Tertoolen voor een jaer geleent worden, ende soo hem alsdan de dienst ende opbouwing der kercke aenstaen mochten, sal hem vrij staen daer te blijven, so niet, sall hij aen de Classe verbonden blijfven.« Hij ging intusschen noch naar de eene, noch naar de andere plaats. En dat hij ook voor een jaar niet naar Tholen ging, blijkt uit de acta van de vergaderingen op 23 Nov. 1579, 25 April 1580 en 20 Juni 1580, alstoen altijd

[1]) Henricus Crieckenbeek Pz., werd eerst Pred. te Zwartewaal, 1577, te Muiden 1581, te Rockanje 1588 en te Zuidland 1591, waar hij, blijkens Cl. acta van 19 Sept. 1594, toen overleden was, eene wed. nalatende. (Zie Soermans, Zuidholl. Predikanten, blz. 114 en 119; Veeris & de Pauw, Noordholl. Predikanten, blz. 164 en 293; Navorscher, D. 37, bl, 561; id. D. 38, blz. 248—250; id. D. 41, blz. 146—147).

present zijnde. (Zie deze mededeeling in Navorscher, D. 41, blz. 146).
Intusschen bekwam Ds. Dorpius nog een ambtgenoot te Tholen, in:

2. *Theodorus Verhaer.* Deze komt in 1579 voor als Predikant te Aelst, blijkens zijn medeonderteekening van den merkwaardigen brief van de afgevaardigden der Hervormde gemeente in Vlaanderen aan de gedeputeerden der Staten van Holland en Zeeland, geschreven uit Gent den 26 Februari 1579, welke brief, met de noodige inlichtingen en hoogst gewichtige beschouwingen van dr. J. Borsius, is opgenomen in Zeeland, Jaarboekje voor 1852, blz. 51—111. Van Aelst naar Tholen overgekomen in 1580, werd den Rentmeester, den 25 Febr. 1580, gelast, een huis in de Hoogstraat te saiseeren voor den Minister aldaar, en werd hem, vanwege de Staten, als Minister van Tholen toegevoegd 400 gld. en 30 gld. huishuur. Hij is van hier vertrokken naar Hulst, en verscheen als Predikant bij die gemeente, op de merkwaardige synodale vergadering van de Vlaamsche gemeenten, den 8 Mei 1582 in de St. Salvatorskerk te Brugge gehouden, waar hij door de Broederen tot Assessor werd verkozen. De verdere lotgevallen van hem zijn ons echter onbekend gebleven. Zie: te Water, Reform. van Zeeland. blz. 316; 's-Gravesande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 222, en Jansen, Kerkherv. in Vlaanderen, D. i. blz. 37, 38 en 253.)

3. *Johanni Martini.* Zijn naam wordt het eerst vermeld op de Classis van Gent van 29 Juli 1578, als »resideerende onder de Classis van Dordrecht [1]). Hij werd toen benoemd tot Predikant te Oudenaerde, doch is daar, zoo goed als zeker, niet gekomen; want hij verscheen op de Classis te Gent den 3 November 1578, als Predikant te Waesmenster. Den 26 Februari 1579 was hij Predikant te Zele of Zeele bij Gent; hij onderteekende toen evenals ds. Theodorus Verhaer, (zie bij n°. 2) den brief van de Vlaamsche Predikanten, als »Jan Marthiny«. Opdat de »heerlijke plaats van Thorout«, 4 uren van Brugge gelegen, niet zijn zou zonder Evangelieverkondiging, bewilligde hij tegen Zondag 8 November 1579 derwaarts te reizen en te prediken, en reeds vóór 8 Maart 1580 was hij als Predikant aldaar in dienst. In de helft des volgenden jaars

---

[1]) Volgens Soermans, Zuidholl. Predikanten, blz. 20, zou zijn 1e standplaats geweest zijn Westmaas, onder de Class. van Dordrechi, waar hij in 1577 in dienst trad en in 1578 ontslagen werd.

vertrok hij vandaar naar Herenthals en vervolgens naar Tholen, waar hij den 24 Juni 1583 als Dienaar bij deze gemeente voorkomt In de Classicale vergadering van Beoosterschelt, gehouden den 4 April 1584 te Brouwershaven, waarin besloten werd, zich af te scheiden van Schouwen en Duiveland, en eene afzonderlijke Classis van Tholen, c.a. uit te maken, fungeerde hij als Scriba. In de eerste vergadering van deze nieuwe Classis, den 3 September 1584 te Tholen gehouden, was hij Praeses, en zoo ook vervolgens in die van 27 Febr. en 17 Mei 1586 te Tholen. Hij was een der gecommitteerden uit de Class. van Tholen, c.a. naar de particuliere Synodale vergadering te Middelburg op 28 Mei 1586 gehouden; terwijl hij als Predikant van Tholen ook verscheen op de Nationale Synode, den 20 Juni 1586 te 's-Gravenhage vergaderd, waardoor hij absent bleef op de extraordinaire Class. vergadering van 14 Juli 1586 te Poortvliet. Op den 28 October van dat jaar werd weder eene buitengewone vergadering belegd te Tholen, over een kwestie aldaar ontstaan tusschen ds. Johs. Martini met zijn kerkeraad en de gemeente, waaromtrent besloten werd, aan de Class. van Schouwen, c.a. te verzoeken 4 a 5 leden te committeeren, teneinde met deze Classis dien twist te beslechten. Op den 18 November werd die vereenigde vergadering te Tholen aangevangen, waartoe uit de Class. van Schouwen, c.a. waren opgekomen: ds. Henricus Brandt, Christoffel van den Bulcke, Anthony Laurentius en Carel van den Broecke, respectievelijk Predikanten te Zierikzee, te Zonnemaire, te Drieschor en te Renesse, c.a. Als in die kwestie gemengd zijnde, verscheen ook Coenraad de Voghele, schoolmeester te Tholen en bevorens te Brouwershaven, waarom hij zijne attesten vertoont van de Class. van Schouwen, c.a. en van den Kerkeraad aldaar. Er werden verscheidene zittingen over deze zaak gehouden, als op 19, 20, 21, 24, 25 en November, en in de laatstgemelde werden partijen in zoo verre bevredigd, dat ds. Martini met Mei aanstaande van zijn dienst te Tholen afstand zou doen onder afgifte van behoorlijke attestatie der Classis, maar tevens werd besloten tot eene geheele vernieuwing van den Kerkeraad. In de zitting van 27 November verklaarden de nieuw benoemde leden van den Kerkeraad hunne betrekkingen aan te nemen, zoodat deze, na de 3 proclamatiën bevestigd zouden worden. Omstreeks April 1587 vertrok ds. Marrini uit Tholen als Predikant naar Leerdam. Den Rentmeester over de aangeslagen kerke-goederen werd gelast,

hem 120 gld. uit te betalen voor zijn afscheid uit Tholen, den 31 Maart 1587. Zijn verdere lotgevallen zijn ons intusschen onbekend gebleven.

(Zie: te Water, Reform. van Zeeland, blz. 317: 's-Gravesande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 223; Janssen, kerkherv. in Vlaanderen, blz. 242, 350, 423, 436, 463—464; Class. acta van Tholen, c.a. en Soermans, Zuidholl. Predikanten, blz. 20 en 149, waar wel vermeld staat, dat hij in 1587 te Leerdam als Predikant in dienst trad, maar niet, of hij aldaar overleden of vertrokken zij.)

De vierde Predikant te Tholen was:

4. Matthijs van den Broecke, doch het blijkt niet duidelijk, of hij vóór of na ds. Martini hier in dienst getreden is, en wie van beiden de opvolger van ds. Dorpius of van ds. Verhaer geweest zij. Voor het eerst komt hij den 20 November 1583 als Predikant te Tholen voor, zonder te weten, vanwaar hij herwaarts beroepen is. Hij was ongetwijfeld van Vlaamschen oorsprong en verwant aan Pieter en Carel van den Broecke, die respectievelijk bekend staan als de eerste Predikant van Koudekerke op Walcheren, en van Renesse en Noordwelle. De geleerden uit dit geslacht droegen, naar de gewoonte van dien tijd, doorgaans den naam van Paludanus. Van zijn werkzaamheden als Predikant te Tholen, staat weinig of niets in de Classicale acta genoteerd. Eerst in de extraordinaire vergadering der Classis, den 14 Juni 1586 te Tholen gehouden, verneemt men van hem, dat hij zich in zwarigheden gewikkeld zag. De Magistraat van Tholen wilde hem zijn ontslag geven, doch de kerkeraad en eenige opgeroepen lidmaten stemden hierin niet toe. Uit oorzake van het geschil, verlangde ds. van den Broecke evenwel zijn ontslag, waarop wederzijds goedgevonden werd, dat men in de volgende gewone vergadering hem ontslag zou geven bijaldien de geschillen intusschen niet vereffend hadden kunnen worden. In de buitengewone vergadering der Classis van 14 Juli te Poortvliet, compareerden eenige inwoners van St. Annaland, hun verlangen te kennen gevende om een Predikant voor hunne gemeente, doch geen middelen hebbende tot zijn onderhoud, evenmin tot het repareeren van hunne kerk, welke gansch vervallen was, en verzoekende daartoe de hulp der Classis, welke besloot tot het committeeren van ds. Johannes de Prince, Pred. te St. Maartensdijk, teneinde met de gedeputeerden van St. Annaland

naar Middelburg te reizen, en bij de Gecommitteerde Raden van Zeeland aldaar hun verzoek in te dienen. In de buitengewone vergadering van den 29 dito, werd onderling geaccordeerd, dat, om de bestaande kwestie te Tholen, ds. van den Broecke tegen 1 November e.k. zijn ontslag van Tholen zou bekomen. In de gewone vergadering van 1 Sept. daaraanvolgende te Tholen werd medegedeeld, dat hij tot Predikant te St. Annaland was beroepen, en dat hij zulks wel aangenomen had, maar tijdelijk voor 7 maanden van 1 Oct. 1586—1 Mei 1587, op voorwaarde, dat, zoo hij alsdan niet mocht begeeren aldaar te blijven, hij zijn dienst dan 3 maanden te voren zou opzeggen. Naardien de Magistraat van Tholen verklaarde, met hem verzoend te zijn, en hem een loffelijke attestatie zou geven, stond de Classis dan ook zijne verplaatsing naar St. Annaland toe. In de gewone vergadering van 2 Maart 1587 te Oud-Vossemeer, vernam de Classis, dat hij zijn dienst te St. Annaland weer voor een jaar had aangenomen, met ingang van 1 Mei, mits die gemeente hem een behoorlijke woning bezorgde; maar, bijaldien het licht der Reformatie te Meenen in Vlaanderen weder mocht opgaan (aan welke gemeente hij zeide verbonden te zijn), hij dan vrijheid zou verlangen, daarheen te vertrekken, bij vooraf-gaande kennisgeving van 3 maanden. Hoezeer in de Classicale acta geene bizonderheden hieromtrent verder vermeld staan, blijkt het echter, dat zijn dienst te St. Annaland bestendigd is. Bij het behandelen van die gemeente zal straks alzoo nader op hem worden terug gekomen.

(Zie: te Water, Reformatie van Zeeland, blz. 211, 249 en 320; 's-Gravesande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 223 en Classic. acta van Tholen, c.a.)

Als opvolger van ds. Martini, kwam:

5. *Henricus Heiningius*, die den Nederlandschen naam van Heining voerde. In 1583 was hij Predikant te Harderwijk en vertrok van daar naar Brussel, waar hij verbleef, totdat die stad den 13 Maart 1585 aan Parma overgegeven werd. Er bestaat nog een brief van hem, den 20 Januari 1584 uit Brussel, namens den Kerkeraad aldaar, geschreven, en onderteekend door «Henricus Heiningius J. F. Minister verbi.«, om te erkennen, dat de som van 321 gld. 12 st. ontvangen was, en er voor te bedanken. In 1586 was hij Predikant te Serooskerke op Walcheren, en van

daar, komt hij sedert 1 Februari 1587 voor als Predikant te Tholen. Aan hem werd den 24en dier maand 400 gld. tot bezoldiging en huishuur uitbetaald, met 12 gld. voor verhuiskosten. Hij schreef en onderteekende den brief, aan Prins Maurits gezonden, behelzende het advies der Predikanten van Tholen over de voorgestelde vragen nopens den vredehandel met de Spanjaarden. Ook woonde hij als Predikant te Tholen, drie Synodale vergaderingen bij, n.l. te Middelburg den 1 Februari 1591, mede aldaar den 19 en 20 October 1593, en te Goes den 15—18 April 1597, bij welke laatste hij tot scriba benoemd werd. Beroepen te Middelburg den 22 December 1596 tot 1sten zevenden Predikant, gaf de Classis van Tholen c.a., hem den 8 April 1597 een loffelijk attest, met dank voor zijne bewezene diensten. Den 8 Juni daaraanvolgende te Middelburg bevestigd, is hij te dier plaatse overleden in November 1612 (begraven 16 dito.)

Zijn zoon, Zacharias Heiningius, werd den 14 April 1608 bij de Class. van Walcheren praeparatoir geëxamineerd en tot Propenent toegelaten. Vervolgens den 14 December 1609 weder geëxamineerd zijnde, door ds. Lodewijk Dericksen, Pred. te Sluis, en tot den predikdienst in O. I. bekwaam gevonden, werd hij den 21 dito tot dezen dienst bevestigd door ds. Hermannus Faukelius, Pred. te Middelburg.

(Zie: te Water, Reform van Zeeland, blz. 190—191 en 318; 's-Gravesande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 223—224; de Jongh, Pred. Geldersche Synode, blz. 325; Janssen, Kerkhervorming in Vlaanderen, D. I., blz, 160; id. in Werken der Marnix-Vereeniging, serie 3, D. 3, blz. 38 en 42; Gedrukte Naamlijst der Pred. van Middelburg, n°. 13; Classic. acta van Tholen, c.a. en id. van Walcheren).

Ter vervanging van ds. van den Broecke, trad als Pred. te Tholen op:

6. *Gerard Plateel* [Platelius], die ook voorkomt onder den naam van Plateau, en misschien was deze Fransche naam wel zijn ware naam, waarvan Plateel slechts een Nederlandsche vorm is. Hij was geboortig van Halle bij Brussel, en heeft ruim twee en een half jaar als Predikant te Brugge aldaar het Evangelie verkondigd. Of hij bevorens ook te Middelburg in Vlaanderen als Predikant gediend heeft, is onzeker. Wel werd op

dė Classicale vergadering van 12 September 1581 te Oostburg besloten, hem voor de gemeente te Middelburg te beroepen, maar het blijkt niet, of dit beroep is uitgebracht en welke gevolgen het gehad heeft. Hij heeft te Brugge getoond een ijverig en vrijmoedig man geweest te zijn. Hij predikte, hoezeer met bescheidenheid, tegen den vredehandel met Spanje, en toonde de gevaren aan, welke daaronder verborgen waren. Op den dag, vóór dat de vrede afgekondigd werd, 24 Mei 1584, vervoegde hij zich met een zijner ambtgenooten nog bij den Prins van Chimay, op wien zij achterdocht koesterden, waar door beiden krachtige en stoute taal gevoerd werd. Eerst omtrent een half uur vóór de afkondiging op 25 Mei van het vredesverdrag met den Hertog van Parma, verliet hij de stad Brugge. Hij is toen naar Engeland uitgeweken, waar hij als Predikant bij de Nederduitsch-Hervormde gemeente te Londen is opgetreden. Van daar in 1587 naar Tholen beroepen, vertoonde hij in de extra-ordinaire vergadering van de Classis aldaar, den 13 Juli van dat jaar, zijn attest van de Londensche gemeente, zoodat hij als lid der Classis werd aangenomen. Aan hem werd, even als aan zijn ambtgenoot, Ds. Heiningius, gagie en huishuur verleend, en daarbij 100 gld. voor zijne reiskosten uit Engeland. Onder den dienst van hem en van zijnen evengemelden ambtgenoot is de gemeente van Tholen in een bloeienden staat gekomen. Als Predikant bij deze gemeente, verscheen hij, als daartoe afgevaardigd, op de Provinciale Synode van Zeeland, van 12—20 Nov. 1602 te Tholen gehouden. In 1594 werd hem onderstand vergund voor twee zoons, die hij op de Latijnsche school had. Van een hunner vernamen wij uit de Classicale acti van Walcheren, n.l. Jacobus Plateel, dat deze, als alumnus der kerk van Tholen, en door de Classis aldaar beroepen tot den dienst der kruiskerken, den 17 Januari 1611 bij de Classis van Walcheren praeparatoir geëxamineerd, en bekwaam bevonden zijnde, bevestigd werd tot en opgenomen onder de Predikanten van de kruiskerken. Hij was de eerste, die daartoe uitgezonden zijn geworden, en heeft zich in die betrekking in 't Land van Waes, in Vlaanderen, zeer verdienstelyk gemaakt tot den 13 Maart 1614, toen hij daaruit ontslagen is, en den 17 dito een loffelijk attest verkreeg van de gedeputeerden der Class. van Walcheren, ds. Fankelius, Bucerus en van Laren, respectievelijk Predikanten te Middelburg, Veere en Vlissingen, als zijnde beroepen tot Predikant te 's Gravenpolder,

onder uitdrukkelijk beding van tevens de naburige gemeente van 's Heer Abtskerke, bij approbatie der Class. van Zuid-Beveland van den 10 Maart van dat jaar. Van daar naar Wemeldinge verroepen den 2 October 1616, bij approbatie derzelfde Classis van den 5 dito. Ter oorzake van de bizondere genegenheid, welke voor hem te 's Gravenpolder c.a. gekoesterd werd, vertraagde zijn verlangd ontslag tot den 2 Januari 1617, waarna hij toen weldra naar Wemeldinge vertrok. Te dier plaatse zijn 3 kinderen van hem geboren, n.l. Jacobus, gedoopt 13 Mei 1635, Maria, ged. 13 Juli 1636 en Gerard, ged. 29 Aug. 1638, doch zonder vermelding van den naam der moeder. Van wege verdere ongeschiktheid voor zijn dienst, verzocht de Kerkeraad den 5 Januari 1643, dat de Classis zijne rustgagie mochte aanvragen, ten gevolge waarvan hem den 7 October van dat jaar zijn Emeritaat verleend werd. De tijd van zijn overlijden is niet bekend, maar uit een advies van de Provinciale Rekenkamer aan Gecommitteerde Raden van Zeeland, in dato 17 Sept. 1647, blijkt, dat hem toen nog 6 maanden pensioen werden toegelegd.

Van onzen Predikant, ds. Plateel vernemen wij uit de Classic. acta van Tholen c.a., van den 10 April 1603, dat hij om des lichaams zwakheid verzocht verschoond te blijven van het bijwonen der Class. vergaderingen, hetgeen hem wel werd toegestaan, doch alleen dáár, waar de vergaderplaatsen voor hem wat verre gelegen waren, en alsdan een ouderling in zijne plaats te doen compareeren. In de vergadering van 1 April 1604 te Bergen-op-Zoom, werd zijn verzoek toegestaan om rust-gagie voor hem aan te vragen. Uit consideratie van »zijnen grooten ouderdom en menigvuldige accidenten, waardoor hij 't predikambt niet meer konde bedienen,« werd den 1 Juni 1604 door den Rentmeester 500 gld. uitbetaald, Het schijnt, dat hij kort daarop overleden is, eene weduwe nalatende, omtrent wie in de Class. vergadering van 27 Januari 1606 besloten werd, dat zij zich voor haar onderhoud behoorde te wenden tot de kerk van Middelburg. In zijne plaats werd tot Predikant te Tholen beroepen ds. Johannes Pantinus, Pred. te Scherpenisse, bij approbatie der Classis van den 30 September 1604.

(Zie: te Water, Reform. van Zeeland, blz. 317; 's Gravesande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 224; Janssen, Kerkherv. in Vlaanderen, D. I., blz. 137 en 318, en Class. acta van Tholen c.a.)

(Voor den zoon, zie: Hunnius, Zeeuwsche Buyze, blz. 215 en

342; Class. acta van Tholen c.a., id. van Walcheren en id. van Zuid-Beveland; Notulen van Gecommitt. Raden van Zeeland; Kerker. actaboek en Doopboek te Wemeldinge).

De vacature, ontstaan door het vertrek van ds. Heiningius naar Middelburg, werd vervuld door:

7. *Johannes de Prince*, die bevorens Predikant was te Vilvoorden in Zuid-Brabant, en aan wien den 26 Juli 1585 door de Staten, uit bizondere gunst, eenig geld werd toegelegd. Bij het indienen van zijne attestatie, vanwege de kerk van Brussel, werd hij door de Classis van Tholen c.a., den 27 Februari 1586 als Pred. te St. Maartensdijk, tot lid der Classis aangenomen.

Den 8 Januari 1590 van daar naar Waarde in Zuid-Beveland beroepen zijnde, nam hij, als bevestigd Predikant bij die gemeente, den 1 Mei van dat jaar zitting in de Classis van Zuid-Beveland. En eindelijk van Waarde, den 17 Maart 1597 naar Tholen verroepen, vertrok hij herwaarts. Als Predikant alhier, en wed^r^ van Lijsbeth van Zijpe, werd hij den 16 November 1599 te Vlissingen in ondertrouw opgenomen met Tanneke Mondekens, wed. van den Vlissingschen Predikant David Arondeaux. Op zijn verzoek, werd zijn zoon Samuel den 3 Oct, 1606, na afgelegd examen bij de Class. van Tholen c.a., tot Proponent aangenomen.

Ds. Joh^s^ de Prince is te Tholen overleden, doch zijn sterftijd is onvermeld gebleven.

(Zie: te Water, Reform. van Zeeland, blz. 308 en 318; 's Gravensande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 224—225; Janssen, Kerkherv. in Vlaanderen, D. I., blz. 431—432; Vrolikhert, Vliss. Kerkhemel, blz. 33; Classic. acta van Tholen c.a., en Trouwb. van Vlissingen).

ST. MAARTENSDIJK.

Als eerste Predikant dezer gemeente, tevens voor den dienst te Scherpenisse, wordt op de door ons gevondene Naamlijst vernoemd: Johannes Florianus, 1578, wiens naam ons wel goed bekend was, al ware het alleen om zijn tragisch uiteinde; maar dien wij toch nog nergens hadden aangetroffen ten dienste van eenige gemeente in Zeeland.

Intusschen vertrouwen stellende in onze Naamlijst, nemen wij tot 1sten Predikant alhier dan ook op:

1. *Johannes Florianus*, die in 1578 in dienst trad, om de Hervormingsgezinden van St. Maartensdijk en van Scherpenisse in hun godsdienstig geloof te stichten en op te bouwen, en de zaken aldaar zoodanig voor te bereiden, dat op beide plaatsen, waar de geestelijke goederen behoorden tot de Domeinen van het Vorstelijk huis van Oranje-Nassau, geordende kerkelijke gemeenten tot stand gebracht mochten worden. Bizonderheden ontbreken ons, om op te geven, van waar en hoe hij hier in dienst gekomen is en op welke wijze hij zijn taak vervuld heeft. Zijn verblijf is intusschen van geen langen duur geweest, naardien reeds aan het einde van 1579 naar een opvolger werd uitgezien. Na zijn vertrek verliezen wij hem geheel uit het oog tot op het jaar 1582, toen hij als Predikant te Spijkenisse in dienst trad en van daar in 1583 vertrok naar Brussel om bij de Hervormde gemeente aldaar, die wel vrij talrijk, maar in groote armoede gedompeld was door de heftige tegenwerking van de vijanden dier gemeente, de zware taak op zich te nemen, van die voor vernietiging te bewaren, door er het Evangeliezaad met milde hand uit te strooien.

Toen Brussel evenwel den 13 Maart 1585 door hongersnood zich gedrongen zag om met den Hertog van Parma een verdrag te sluiten, en alzoo in handen der Spanjaarden terug kwam, eindigde er de Hervormde godsdienst en de Roomsche besteeg den troon weer, welken zij eenen geruimen tijd had moeten vaarwel zeggen. De 12 Predikanten, die bereids den 8 Maart voorzichtiglijk waren uitgeweken, kwamen den volgenden dag te Lier; doch Florianus, die met zijnen 12 of 13-jarigen zoon, bij zijne vlucht uit Brussel, de stad Lier omtrok, werd door de Spaansche soldaten gevat, naar Beveren, waar Parma zijn hoofdkwartier had opgeslagen, vervoerd, en aldaar, nadat vergeefsche pogingen door zijne vrouw en verdere aanzienlijke personen waren aangewend, en hij intusschen veel overlast van de Roomsche geestelijkheid had moeten lijden, op den 4 April van dat jaar, in een zak gebonden en in een moeras, waar nauwelijks water genoeg in was om te verdrinken, versmoord, en op die wijze den marteldood stierf. Hij was 63 jaar oud, en liet eene weduwe na met 8 kinderen. Te Antwerpen geboren moest hij in 1560 reeds zijne vaderstad ontvluchten,

wegens het uitgeven en vertalen uit het Latijn en Fransch van een aantal stichtelijke boekskens, »dienende tot onderwijs en troost van allen, die hunner zielen zaligheid van harte beminnen, mitsgaders tot wederlegging van de dwalingen en bijgeloovigheden des Pausdoms.« Onder de ingekomenen als lidmaat bij de Hervormde gemeente te Delft, vindt men: »Hester Jans, jonge dochter van Johannes Florianus, dienaer tot Brussel«.

De zoon, die met zijn vader in 1585 de stad Brussel ontvluchtte, was Jacobus Florianus. Als Propenent, beroepen te Zuidland, werd hij in Juli 1601 door een der Brielsche Predikanten tot Predikant aldaar bevestigd en is te dier plaats in 1638 overleden. Men leest van hem in de Classic. acta van Voorne c.a., in dato October 1603, dat hij bij de Classis klaagde over »de slappicheyt sommiger lidtmaten soo in het gehoor als in de communicatie des avontmaels.« Als j.m. huwde hij den 1 September 1602 te Brielle met Maertgen, of Marritgen Reyniers Donteclock, j.d. van ds. Reinier Donteclock, toen Pred. te Brielle, en het eerste kind van dit echtpaar, Reynier geheeten, werd den 13 Oct. 1604 te Brielle gedoopt. Een tweede zoon, Johannes genaamd, werd in 1630 Predikant te Bleiswijk en overleed aldaar in 1640.

(Zie: Janssen, Herv. in Vlaanderen, D. I. blz. 155—158; id. in Werken der Marnixvereeniging, serie 3, D. 3, blz. 39 en 41; Janssen en v. Dale, Bijdr. voor Z.-Vlaanderen, D. 3, blz. 96; Navorscher D. 41, blz. 252; id. D. 42, blz. 601, en id. D. 43, blz. 540—541; Soermans, Zuidholl. Predikanten, blz. 84 en 119).

Uit de acta der Classis van Voorne, c.a. vernemen wij, dat ds. Henricus Crieckenbeek Pietersz., Predikant te Zwartewaal, die in de eerste helft van 1579 een beroep naar Utrecht en een naar Tholen afwees, ten zelfden jare nog een derde beroep ontving. In de acta van 23 November 1579 leest men daaromtrent: »Die Broederen gehoort hebbende het begeren Henrici Crieckenbeeck nopende die beroepinge van St. Maertensdijck, dat hij aldaer soude mogen trecken, gelijck het hem van die broederen op t versoeck van die van Ter Toolen alrede gegunt waer; ende oock gehoort hebbende sijne klachten dat hij, oock soberlyck huyshoudende, met sijn familie ende behoeftigen ouden Vader tot Swartewael niet can jaerlicx met sijn alimentatie toecomen, ten waere dat hem hyer die alimentatie gemeerdert wert, gemerckt hij oock grootelick aldaer heefft ingeteert ende niet meer heeft voorhanden

om in te teeren; — die broederen, hyerop rijpelijcke delibereert, hebben voor goet angesien, dat hij de beroepinge van St. Martensdijck volge, bijaldien dat die Rentemeester hem geen vermeerderinghe van sijn alimentatie tot Swartewael can toeseggen, ende die van Swartewael hem oock mit vreden willen laten vertrecken; doch so verre hij, Henricus, bevyndt, dat hij Christo sijnen Heere aldaer geen profijt langer can doen, ofte andersins niet blyven can, dat hy altyt gehouden sal zijn dese Classe voor eenige andere sijnen dienst te presenteeren.« Doch Henricus bleef te Zwartewaal. (Medegedeeld in Navorscher D 41, blz. 146—147.)

Na dit vruchteloos beroep, volgt:

2. *Bartholomeus van der Houcke*, die in 1580 als Predikant hier in dienst schijnt gekomen te zijn. Over hem werd gehandeld in de acta der Particuliere Synodale vergadering van Zeeland, gehouden te Vlissingen den 21 Februari 1581: »in dier voege, dat hij aan die van St. Maartensdijck ontnomen synde, ende niet ter goeder trouw in syn vertreck van daar gehandelt hebbende, aen dese gemeente, door schriftelijcke schultbekentenisse genoegen sou geven, sonder gehouden te sijn, tot haer weder te keeren naer dien hem, na langdurige supplicatie geen behoorlijck onderhoudt was gegeven.« In 1583 vertrok hij naar Zoutelande, en bij zijne onderteekening van de Nederl. Confessie, in de Class. van Walcheren, is later nevens zijn naam gevoegd: »vertr,«

(Zie: te Water, Reform. van Zeeland, blz. 212 en 319 en Bijlage y, blz. 74—75: Class. acta v. Walcheren.)

Na hem is de gemeente van St. Maartensdijk niet aanstonds vervuld, wat blijkbaar veroorzaakt werd door onvoldoende bezoldiging van den Predikant, zoowel in deze als in de naburige gemeente van Scherpenisse, welke door bizondere omstandigheden voor hare Predikanten geen tractement konden genieten van het Provinciaal Geestelijk kantoor, zooals alle overige gemeenten in Zeeland, maar bepaaldelijk uit de inkomsten der Diaconiegoederen van de beide heerlijkheden, welke beheerd werden door Rentmeesters, vanwege de Vorsten van Oranje-Nassau daartoe gesteld. [1])

Na eene tijdelijke bediening sinds 1583 door Gerardus Pauli, eerst Pred. te Brouwershaven, doch sinds het gemelde jaar, te Bergen-op-Zoom, kwam:

[1]) Zie: de bezittingen van het Huis Oranje-Nassau, Nav. D. 43, blz, 119—140 en speciaal van St. Maartensdijk en Scherpenisse, blz. 137, en id. D. 37, blz. 393—394.

3. *Johannes de Prince*, in 1585 hier in dienst, die als Pred. bij deze gemeente, den 27 Februari 1586 tot lid der Class. van Tholen, c.a. werd aangenomen. In 1590 vertrok hij van hier naar Waarde in Zuid-Beveland. (Zie over hem bij Tholen, n°. 7.)

4. *Henricus van Heynsbergen*, beroepen van Haamstede, c.a. trad ten jare 1591 als Pred. bij deze gemeente op, en bediende haar tot op zijn overlijden in 1621. (Zie over hem bij Haamstede, c.a. n°. 2.)

(Wordt voortgezet).

VOYAGE AUX PAYS BAS. en 1778.

PAR

LOUIS DESJOBERT

GRAND-MAÎTRE DES EAUX ET FORÊTS
DE FRANCE
AU DÉPARTEMENT DE VALOIS, SENLIS ET SOISSONS.

L'auteur de ce curieux récit de voyage aux Pays Bas est un homme sur quel nous n'avons pu, malgré les plus minutieuses recherches, recueillir que fort peu de renseignements, mais dont la famille a bien voulu nous confier les papiers. Leur dépouillement nous a réservé les plus aimables surprises, et nous en avons extrait, entre autres, la partie que nous sommes heureux de pouvoir offrir, aujourd' hui, aux lecteurs du »*Navorscher*«.

Nous sommes convaincu que ce public lettré trouvera un grand charme à se voir représenter ce qu' était sa patrie, il y a un siècle et demi, alors que les touristes étaient si rares et les moyens de locomotion encore si imparfaits.

Observateur sagace, notre écrivain a bien vu et gracieusement décrit les contrées qu' il a parcourues. Ses notes sont pleines de piquant et de charmants apercus; les détails intimes qu'il donne sur la vie Néerlandaise et les personnages qu'il rencontre sont des plus curieux: on en jugera du reste.

Louis Charles Desjobert, fils de Charles Desjobert, Conseiller Secrétaire de la Maison et Couronne de France, en la Chancellerie établie près le Conseil Supérieur de l' ile de Corse, naquit à Paris, le 13 avril 1751 et était encore vivant en 1793.

Avocat en Parlement, comme son père, il fut, en Juillet 1778, quoiqu' il n'eut pas encore atteint l'âge requis par les règlements, pourvu des fonctions de grand maître des Eaux et forêts de France au département de Valois, Senlis et Soissons.

Les continuels déplacements que Desjobert était obligé d' exécuter pour remplir les devoirs de sa charge lui inspirèrent le goût

des voyages, il en effectua de nombreux, principalement en Angleterre, dont il n'a pas laissé de journal et d' autres en Normandie, en Bretagne, en Suisse et surtout aux environs de Paris, dans le ressort de sa juridiction; (ces derniers seront prochainement publiés par différentes sociétés savantes), et, enfin, celui des Pays-Bas, lequel, à notre avis, est le plus intéressant de tous.

Desjobert habitait, à Paris, la vieille et pittoresque rue du Jardinet (qui existe encore), près St. André des Arcs, et il possédait a Orsay, Seine et Oise, la propriété de Launay.

VICOMTE DE GROUCHY.

Journal de mon voyage en Hollande.

. . . »Et hoc meminisse juvabit«.

Je partis de Paris le 14 mai 1778, un peu avant quatre heures du matin, de la maison de Fombard, mon compagnon de voyage, avec Barrois son domestique. Le cocher de sa mère nous conduisit, avec un cheval, jusqu' au Bourget, où nous primes la poste. Nous nous arrêtâmes à Pont Ste Maxence, pour diner, et fûmes d' autant plus retardés dans cet endroit, que nous descendîmes au Grand Cerf, auberge en deça du pont, et fort éloignée de la Poste, qui est au dela, et a, auprès d'elle plusieurs autres auberges, telles que le Cheval Rouge, la Grosse Tête, etc.

Je courus la poste à cheval, neuf lieues depuis Ste Maxence, à Conchi-les-pots. Nous avons vu, en traversant la ville de Roye un Jeu de paume dans les fossés de la ville. Barrois fit le reste, vingt et une lieues, du Bourget à Péronne, ce dont il se trouva assez mal à son arrivée, ayant, disait-il, les boyaux dérangés; il faut observer aussi que les chevaux étaient très fatigués par le passage d' officiers qui allaient rejoindre leur corps. Le cheval de brancard, qui nous entra à Péronne, avait déjà fait vingt et une lieues, ce jour là, et pensa tomber de lassitude à notre arrivée à la poste, où nous logêames.

Nous entrâmes dans Péronne, à environ sept heures du soir, n' ayant trouvé ni troupes, ni portes que l' on dût fermer, et nous avons vu combien était mal fondée la crainte que nous avions eue toute la journée de ne pas arriver assez tôt pour

entrer dans cette ville. Nous n'y avons rien vu absoluement, ayant même demandé inutilement la pierre de grès qui, au dire de Piganiol de la Force, doit se trouver au milieu de la place publique, et qui, ayant été érigée en fief, a, suivant cet auteur, de singuliers privilèges. Après avoir chargé nos pistolets, et soupé, nous prîmes le repos dont nous avions grand besoin; je sentis un mal de tête occasionné par le grand air, le soleil, et le mouvement du cheval, n' y ayant pas été exposé depuis longtemps, il ne m' a point inquiété, l' ayant toujours éprouvé en pareil cas.

J' oubliais de faire observer que je suis passé à Cuvilly, à quatre lieues du lieu d' où l' on voit le château de Mr. de Séchelles.

Vendredi 15. Je suis parti à cheval de Péronne, et ne suis monté dans la voiture qu' à *Bon-Avis* à sept lieues de cette ville. Fins est à quatre lieues de Peronne, j' y suis entré dans le château de Mr. Hébert, qui est meublé assez rustiquement, mais la terre qui en dépend a au moins, dix mille livres de rentes, elle leur a été léguée par Mr. Gallois, son parent éloigné, qui a deshérité mr. de l' Espée, son neveu. Mr. Hébert a, du reste, une quantité considérable de dettes à payer sur ce lieu; la maison du maitre de poste, qui n'est point encore achevée. sera plus belle que le château.

Les campagnes de Picardie sont riches en grains, et les chemins superbes, mais les villages ont un air misérable, les maisons n'étant bâties que de terre posée sur des lattes de bois, et couvertes de chaume, presque sans fenêtres.

Nous nous arrêtâmes pour diner, à Cambrai, à la Poste. En entrant dans cette ville, un des commis, qui s'informait de nos noms m'a demandé quelqu' argent en m' appelant de mon nom, qu' il venait précisement d' apprendre, et avec le ton de quelqu'un qui m' aurait connu depuis longtemps. Ce tour ne lui a pas réussi, car nous ne lui avons rien donné.

La citadelle de cette ville est une des plus fortes du royaume, on remarque sur la grande place, la Maison de ville, en haut de la quelle deux statues, appelées Martin et Martine, frappent les heures, chacune avec un gros marteau, on voit aussi, a côté, sur la porte, je crois de la prison, la Justice tenant une balance, et, devant elle, un patient, à genoux, dans une attitude singulière, dans la quelle on dit qu'il était, au moment où on allait l' exécuter.

Le carillon de l'horloge joue des airs à chaque heure. La

flêche de la Cathédrale est en pierre de taille, creuse et très élevée; nous sommes montés jusqu' en haut, d'échelles en échelles, nous servant des échafaudages qui y avaient été élevés pour la réparer; ordinairement, ou ne va que sur la galerie qui est au bas de la flèche; ayant été conduits par un ouvrier, nous rencontrâmes, en descendant, un sonneur, désespéré d'avoir perdu cette petite aubaine. J'ai remarqué l'opiniatreté des mendiants que nous avons rencontrés dans cette ville, et les haillons noirs et gris dont ils sont à moitié couverts. L' Eglise du St. Sepulchre est neuve, et très bien bâtie. On remarque un tableau de Ghérard, peintre de ce temps, à Anvers, le quel imite parfaitement le relief.

En sortant de Cambrai, au lieu de prendre la route ordinaire, à la quelle on travaillait, nous traversâmes des prairies fort agréables, coupées de belles allées de tilleuls. Ayant regagné la grande route au bout d'une demie lieue, nous arrivâmes à la poste de Bouchain, et, de là, à Valenciennes.

Nous avions commencé à voir, dès Bon-Avis, des bornes qui traversent le chemin de distance en distance, pour y attacher des chaines de fer, qui empêchent les grosses voitures d'y passer, dans les temps de dégel, ou y place alors des hommes payés pour ouvrir ces chaines aux chaises de poste et aux voitures légères. Les charriots de charbon de terre consistent en de grandes mannes d'osier découvertes et portées sur quatre roues; elles noircissent les chemins d'une manière très remarquable.

Nous sommes arrivés à Valenciennes bien longtemps avant qu'on en fermât les portes, ayant pris de l'inquiétude depuis Cambrai dans la crainte de ne pouvoir entrer, on s'est présenté deux fois pour nous visiter, car il y a un bureau pour le commandant et un autre pour les fermiers généraux. Nous avons, chaque fois, donné six sous, mais le commis du dernier bureau nous a traités avec une honnêteté remarquable. »Messieurs, nous a t'il dit, »après avoir entendu nos noms, si j' avais su à qui j' avais l' honneur »de parler, je m' en serais tenu à vous demander des nouvelles »de votre santé et à vous souhaiter bon voyage.«

A Valenciennes, nous descendîmes à la Poste, et allâmes nous promener, en arrivant, à la citadelle, qui est très vaste et des plus irrégulières. La promenade, fort jolie, se compose de plusieurs rangées d' arbres d' une hauteur prodigieuse. La statue pédestre de Louis XV en marbre, est érigée sur la place Royale. On

travaillait, pour lors, à l' Hôtel de Ville. Nous nous sommes, ensuite, dirigés au hazard, et, chemin faisant, comme j'avais bon appétit, j' ai acheté et mangé quelques couques et des échaudés. Revenus, enfin, par les remparts, devant l' esplanade de la citadelle, nous avons trouvé des écoliers qui jouaient au tamis, et rentrâmes à la Poste, où Madame de la Place nous a expliqué avec beaucoup de complaisance, la valeur des monnaies du Brabant, dont nous allions être obligés de faire usage. Nous lui avons payé, en cette monnaie, suivant les règlements, la poste jusqu' à Quièvrain, pour le lendemain. Etant arrivés avec trois chevaux de voiture et un bidet, depuis Cambrai, à cause de prétendues difficultés du changement de chemin, en sortant de cette ville, madame de la Place en a profité pour nous en faire aussi payer quatre, mais elle nous a fait observer qu'il serait de notre avantage de n'en mettre que deux à la voiture, ce qui serait suivi le reste du voyage jusqu' à Anvers. Nous avons accepté cet arrangement, qui nous a très bien réussi.

Nous avons commencé à nous apercevoir, dans cette ville, qu' aux demi-heures, les horloges frappent l'heure suivante, mais avec un timbre plus clair.

Cet usage s' observe dans tous les Pays-Bas et en Hollande, le timbre des heures est ordinairement plus grave, et frappe plus lentement que celui des demi heures.

Samedi 16. Parti à cheval de Valenciennes, j'ai couru la poste jusqu à Carignan: six lieues.

Au dernier bureau de France, un peu avant d' arriver à Quiévrain, Fombard a évité la visite en donnant une dizaine de sols. Mais à Quiévrain même, les employés de l' Impératrice ont fait les perquisitions les plus exactes dans nos porte manteaux, boites, nécessaires, sacs de nuit, et même dans les paquets de notre portefeuille. Ils y ont employé une grande heure, tant à faire qu' à refaire les paquets. Le but de leurs recherches est de voir s' il y a quelque chose de neuf; tout est sujet à confiscation, s' il s'en trouvait qu' on n' eut pas annoncé au préalable. Lorsque l' on déclare quelque chose, le droit est d' environ le vingtième de sa valeur; moyennant son acquittement, toutes les marchandises peuvent entrer dans le pays. Si on a l' intention de passer outre les états de la Reine, avec des marchandises, on vous expédie un billet de transit, et, en le représentant à la sortie, on vous

rembourse une grande partie du droit douanier, de manière qu' il se trouve réduit environ au centième pour le transit. Ce dernier cas a eté celui de Fombard, qui avait trois paires de bas de soie neufs, et une de fil, de la valeur de quarante livres au total. Nous y avons aussi fait plomber nos porte manteaux, ce qui nous a évité entièrement d' être fouillés aux bureaux suivants, et nous avons donné deux escalins aux commis.

Nous commencàmes à prendre la poste flamande à Quiévrain; les postillons ont des vestes rouges à paremens jaunes. Le prix est de trois escalins par cheval, de quatre sous en plus pour le limonier, et de deux escalins pour le postillon: (il n' est même dû que dix sous). On paye, en outre, les barrières pour l' entretien des chemins, un sol par cheval; le postillon se charge de les payer, en revenant, de manière qu'elles n' arrêtent pas les voyageurs. La voiture compte pour un cheval, en outre. Il est aisé de voir que tout cela est plus cher qu' en France, mais aussi, les postes sont elles plus longues et bien mieux servies; du moins, elles nous ont paru telles sur cette route.

Le chemin, depuis Valenciennes, est bordé de très belles allées de trembles, de tilleuls, et même de beaux saules, des branches des quels il parait qu' on tire beaucoup de profit dans le pays. Le »koolzaad« est une plante jaune, dont les champs sont semés par parties; elle sert à faire de l' huile, et le marc est employé à faire des tourteaux pour engraisser les bestiaux. Avant d' arriver à Carignan, j' ai remarqué, pour la première fois, une voiture de planches, attelée de huit chiens. Elles sont très communes dans ce pays, et surtout à Mons.

Arrivés à Mons, où on sent le charbon de terre, nous aurions pu, de là, voir la maison de plaisance du Prince Charles, qui s' appelle Mariemont; on dit qu'elle est très belle, nous n'y avons pas été, n'en ayant entendu parler qu' à Bruxelles, d' ailleurs, nous n' aurions pas eu le temps de nous y arrèter. Elle est à quatre lieues de Mons, du côté de Charleroy.

Nous sommes descendus à l' auberge de la Couronne Impériale, sur la place. Nous avons commandé notre diner, et sommes allés nous promener, conduits par un enfant de huit à dix ans, fort intelligent. Nous avons vu l' Eglise de Saint Waudru, où sont des chanoinesses, puis la Cathédrale, qui est surchargée d' ornements, et de figures de saints et de peintures comme toutes

les églises de ce pays. La chaire est très belle, on voit au dessus de chaque pièce, de grandes statues de saints et d' évèques, dont la chûte pourrait écraser les fidèles. Nous y avons aussi remarqué dans le côté gauche, derrière le chœur, le tombeau d' un chanoine, dont le cadavre, représenté en relief, est rongé de vers; un ange soutient, au dessus de sa tête, une bande de papier où sont inscrites ses bonnes actions, et le diable, à ses pieds, avec une autre bande pour les péchés.

De la cathédrale, nous sommes montés au château, qui a été rebâti, il y a cent vingt ans, en briques. Il contient beaucoup de cloches et la vue qu' on a de la lanterne est très belle. Les instruments de la justice sont dans une salle en bas, où nous avons failli entrer, sans savoir ce qu' elle contenait. En revenant à l' auberge, nous sommes passés à la place St Jean, qui est plantée d' arbres et assez jolie.

Ayant observé, le matin, que des postillons avaient remarqué le palonnier du troisième cheval, et qu' ils pourraient bien le faire figurer sur le compte aux postes suivantes, nous avons remis ce palonnier dans la boite de cuir, derrierè la voiture, avec la clef. On nous a, ensuite, servi très abondamment, à diner; beaucoup plus que ce que nous avions demandé, ce qui nous a fait craindre que ce ne fût très cher, mais on ne nous a fait payer que six escalins et cinq sols pour tout. Un fripon de garçon d' écurie ne voulait nous rendre que quatre couronnes, ou trente six escalins pour un louis, que je lui avais donné à changer, mais étant instruits, nous lui avons fait restituer l' escalin et deux sols qu' il voulait retenir.

Je suis monté à cheval à Braine le Comte jusqu' á Bruxelles, sept lieues, et ai eu deux excellents chevaux, les chemins sont magnifiques et commencent à être bordés de beaux tilleuls.

L'écurie de la poste de Halle est très belle, c' est là que j' appris que les portes de Bruxelles ne se fermaient qu' à neuf heures, ce qui calma les inquiétudes de mes compagnons de voyage, qui se croyaient en retard. Nous arrivâmes à sept heures et demie, et, étant descendu de cheval, le premier, à la Maison-Rouge, j' ai salué par son nom son propriétaire, M^r. Stevenard, qui en a été très satisfait.

Nous y avons soupé, à neuf heures, à table d' hôte avec des anglais, dont la conversation nous a beaucoup amusé. Nous fûmes

avec eux au grand café, où on lit différents papiers publics, et où on joue au tric-trac. J' y ai pris une carafe d' orgeat, qui m' a couté quatre sols. En sortant de là, nous fûmes chez Mr. Vernot, dont le cabinet de tableaux nous a été montré par son domestique. Quant à lui, c' est une espèce de malade imaginaire, qui n' est pas sorti de sa chambre depuis vingt cinq ans. Il n' est pas même descendu dans son cabinet aujourd' hui, de manière que nous ne l' avons pas vu. Le plus grand morceau de cette collection est le couronnement de Ste Catherine, de Rubens: il y a là, surtout, beaucoup de Teniers.

Dimanche 17. Nous avons entendu la messe aux Carmes, où j' ai remarqué plus que jamais, les grands voiles d' étamine et de soie noire, appelée faye, dont les femmes se couvrent. Rien n' est plus triste, il semble qu' elles vont à un enterrement. Celui qui quètait faisait remuer une espèce de crécelle de bois, qui lui servait de bourse et qu' il frappait en la présentant à chacun.

La place Royale, où est la statue pédestre du Prince Charles sera très belle lorsqu' elle sera finie, on y travaille, ainsi qu' à l' église de Coubert. Le jeu de paume n' en est pas très éloigné; il est très petit.

Pendant le diner, un officier de la garnison, grand parleur, nous a raconté, entre autres choses, la guérison du prince Charles, par un homme de la campagne, après avoir été abandonné par les médecins et les chirurgiens.

Après diner, nous avons vu, à la Cour, les appartements qui sont très beaux, la ménagerie, où il y a de fort jolis singes, des marquis et beaucoup d' oiseaux; le cabinet d' histoire naturelle et de curiosités est considérable: nous y avons rencontré Colin de Cancé et sa compagnie. Le plafond de l' escalier qui est neuf, est orné de belles peintures et fort beau.

La cathédrale se trouvant sur un penchant de colline, son portail est précédé d' un grand escalier, d' un bon effet; une belle chaire en bois sculpté est dans la nef. La tableau de Rubens représentant Jésus-Christ remettant les clefs du paradis à St. Pierre est placé dans une chapelle consacrée en mémoire de la profanation des Juifs sur les Saintes Hosties. Nous sommes montés sur les tours de la Cathédrale, mais jusqu' à une certaine hauteur seulement, le sonneur n' ayant pas la clef du reste.

La salle de comédie est fort belle; on y donnait *la brouette du*

vinaigrier, et, *l' ami de la maison.* Pin, acteur de Paris, jouait le rôle du vinaigrier, il est un des directeurs de la troupe; on n' est pas debout au parterre qui coûte deux escalins, le reste des places est, à peu près, au même prix qu' á Paris, La salle est fort bruyante pendant la représentation, ce qui, joint à sa grandeur, fait qu' on entend assez mal. Petit, acteur dans l' opéra comique pour les rôles de Clerval, n' est plus ici. Il possédait une belle voix, mais n' était pas assez jeune pour ses rôles et jouait mal.

Lundi 18. Fombard nous avait adressés à M^r^. Romberg, dont la femme, allemande, parle aussi mal français que lui; ils sont bien logés, et m' ont montré du papier moiré en argent qui ne noircit jamais et se fabrique à La Haye. Il a un salon avec des tableaux modernes de Faber, et le portrait de son père, grand chasseur, et maître des eaux et forêts de Westphalie, aujourd' hui agé de cent quatre ans.

Le cours de Bruxelles est fort beau, il se trouve à la suite du port formé par un grand canal où se rendent les eaux de la Senne. Entre le canal et le port est un pont levis, auquel on monte par un grand escalier, pour aller sur les remparts. On le lève toutes les fois qu' un bâtiment passe, pour entrer ou pour sortir.

L' après diner, nous avons été visiter l' Hôtel de Ville, et nous avons vu, en chemin, le petit Maneken qui pisse: outre plusieurs salles ornées de tapisseries anciennes, on y voit celle des Etats, où sont les portraits en grand de l' Impératrice et du Prince Charles. Le premier est sous un dais de velours cramoisi avec des franges d' or; les chaises sont aussi en velours cramoisi. Aux deux côtés du dais, deux cartes du Brabant; elles ont le poli et le brillant du marbre, et on ne pouvait imaginer comment on était venu à bout d' y peindre ce qu' elles représentent, lorsque, en 1746, quand les français s' emparérent de la ville, deux d' entre eux, disputant sur la matière dont elles pouvaient être composées, la question fut décidée par des coups d' épée, dont on voit encore la trace sur celle qui est du côté de la fenètre; il parait de là, que ces tables, faites par des Italiens, sont en une espèce de stuc. Cette salle, d' ailleurs, est magnifiquement ornée, et, même, surchargée de dorures. Le plafond où est représenté le conseil des Dieux, nous a paru très bien peint. J' ai offert à la fille qui nous a montré l' Hôtel de Ville, un louis d' une paire de manchettes de Malines brodées, qu' elle ne m' a pas laissée.

Mlle Doudoine est à la tête de la boutique de Mr Boubert, libraire, rue d' Assaut, elle a beaucoup d' intelligence, et nous dit en avoir grand besoin avec les flamands, qui sont très difficiles en affaires. Pour nous, qui sommes français, nous eûmes bientôt traité avec elle. Elle m' enverra à Paris cinq articles que j' ai choisis, et tout ce qui paraitra de nouveau. Elle s' est aussi chargée de nous renvoyer en France un certain nombre de livres que nous avions apportés inutilement et qui auraient pu nous embarasser.

La place St. Michel est de la plus noble simplicité, c' est un carré long, entouré de bâtiments parfaitement réguliers, elle est, sans doute, préférable à la place de l' Hôtel de Ville, malgré tous les ornements et dorures dont cette dernière est surchargée. Il y parait, surtout, fort ridicule de voir la statue équestre du Prince Charles bien dorée, au dessus de la maison des brasseurs, au troisième étage.

L' Eglise du Grand Béguinage est neuve et jolie. Il y a beaucoup de tableaux, qui nous ont parus bons.

Nous avons été, enfin, chez Collaer, libraire, près le Poids de la Ville: je lui ai acheté les »délices de Hollande,« deux volumes in 12 pour deux couronnes, et le Pline du P. Hardouin, trois volumes in folio, pour quatre louis, franc de port. Nous avons causé très longtemps avec lui de notre voyage en Hollande il nous a donné de si bonnes leçons, pour nous apprendre à marchander partout, que je me suis presque repenti de l' avoir fait si peu avec lui, car il ne m' avait demandé du Pline que cent livres et je lui en ai offert sur le champ quatre vingt seize.

Son confrère Ermens, chez qui nous sommes entrés ensuite, nous a paru un fort sot homme, n' ayant répondu que très froidement et très laconiquement à ce que nous lui avons dit.

Bruxelles est fort bien bâti; le pavé en est comme celui de toutes les villes de ce pays, en petits galets très unis. Le principal défaut des rues est qu' on est obligé de monter et de descendre continuellement. Les maisons sont la plupart en briques, et bâties de manière que les toits vont de l' une à l'autre, avec une goutière entre eux au lieu d' avoir les toits inclinés vers la rue, comme la plupart de celles de Paris. L' intérieur des maisons est sablé.

On trouve sur les places d' excellents fiacres qui ne côutent qu' un escalin par heure ou course, et deux, passé huit heures du soir.

Nous n' avons point été à l' Arsenal, où on dit qu' on ne voit

que les armes de Charles Quint, ni à Tervueren, maison de plaisance du Prince Charles, beau frère de l' Impératrice, on dit le château laid et vilain. Il n' y a de curieux que le chemin qui passe par des bois magnifiques et différentes petites maisons qui sont des manufactures de rubans, de galons, de toiles imprimées, qui sont l' amusement du Prince.

Nous n' avons point vu, à Bruxelles, le beau jardin à l' anglaise de Mr Daalk's, qui n' en est éloigné que d' une petite lieue, ni, dans la ville, la manufacture des tapisseries. Il y a ici des bains publics près la Senne, où l' on est très bien soigné.

Mardi 19. J' ai été à cheval de Bruxelles à Malines, deux postes et demie, la sortie de Bruxelles est magnifique, la vue, surtout, du pont sur le quel on passe, au bout du Cours, est très remarquable.

Nous avons diné à Malines dans la chambre même, où madame la duchesse de Chartres, allant aussi en Hollande, a couché cette nuit, au Grand-cygne, sur la grande place, près la poste. Les chambres de l' auberge étaient encore pleines de l' odeur de musc et d' ambre qu' elle y a répandu.

Cette place est effectivement immense et la plus grande que j' aie vue. La cathédrale de St Rambault est fort bien éclairée, et ornée de gravures, de statues et de tableaux.

Le Sanctuaire, le Jubé et les portes de l' Eglise sont en marbre noir et blanc, ce qui est fort triste. La tour est bien bâtie, mais non achevée. Quatre immenses cadrans, aux quatre faces, ont, chacun, environ cent quarante quatre pieds de circonférence.

Arrivés à Anvers, le postillon, fort maladroit, car il nous avait rudement accrochés au milieu du grand chemin, nous arrêta précisement, devant le Grand Laboureur, où nous ne voulions pas descendre, l' ayant entendu dire trop cher. De là, il nous conduisit à St. Antoine. Nous sommes sortis aussitôt pour aller parler au frère de Flamand: il ne peut garder notre voiture que dans le cas où le maître de l' auberge n' aurait point de place. Il vient de perdre, avec plusieurs de ses confrères, un proces contre les conducteurs au Moerdijk, qui sont maintenus dans le privilège exclusif de cette route. La societé de ces conducteurs au Moerdijk est bien mal arrangée en ce que chacun donne ses chevaux et ses voitures, à son tour, pour le Moerdijk, et que, comme ils partagent tous ensemble, chacun a intérêt d' avoir le moins de monde possible, le jour ou il mêne, afin de ménager

ses chevaux. On nourrit, dans ce pays, un cheval pour un escalin et demi, ou trois plaquettes, par jour, et un carrosse de remise ne coûte que onze ou douze escalins.

Colin de Crancé et sa compagnie, que nous avons trouvés à souper, ce soir, nous ont appris que les portes de la ville avaient eté fermées aujourd' hui, pour ceux qui auraient voulu en sortir, et ce, à cause d' un meurtre commis cette nuit, tel est l' usage ici pour chercher un coupable.

M^r^. Boghe, père, chez qui nous avons été, à environ onze heures, nous a très bien reçus. Sa fille ainée fit si bien les honneurs que nous la prîmes longtemps pour sa femme. Ils nous montrèrent leur maison, et dans leurs salons quelques bons tableaux, dont l' un représente un ange dictant l' Evangile à St. Jean. Mr. Boghe nous conduisit sur le champ à la Cathédrale, où nous remarquâmes surtout le tableau de Rubens, la descente de Croix. Il est à observer qu' il n' appartient pas à l' Eglise mais à la Compagnie des Arquebusiers, les quels refusèrent de Louis XV quatre vingt cinq mille francs, que ce Prince offrait, et en outre, pour l' avoir, d' en donner une copie, qui aurait été fait par le meilleur maître d' Anvers. Cette cathédrale est très vaste, beaucoup plus large qu' aucune autre que j' aie vue; il y a des autels à chaque pilier de la nef. Elle est, d' ailleurs surchargée d' ornements, de figures de saints, comme toutes les églises des Pays-Bas. La tour est très élevée, j'y ai compté, en y montant, plus de six cents marches, on y jouit d' un très belle vue, de tous côtés, sur l' Escaut et les prairies couvertes de troupeaux sur la rive opposée.

De là, M^r^. Boghe nous a menés sur le port, en passant par le marché aux poissons, les plus gros vaisseaux y peuvent aborder, l' Escaut y ayant une profondeur suffisante; cependant, depuis la paix de Munster, le commerce d' Anvers se fait par Ostende, où il fleurit de plus en plus tous les jours, et commence à approcher de celui d' Amsterdam.

Etant retournés à trois heures chez m^r^. Boghe, son fils commença par nous faire entrer à côté de chez lui, dans l' atelier d' un sculpteur que l' on dit très habile. Cet artiste, d' une très petite taille, presque contrefait, ayant une figure fort triste, et étant des plus mal vêtus, n' avait rien dans son extérieur qui annonçât le talent sans lequel on ne saurait réussir dans cet art difficile, il ne faut jamais juger les gens sur leur mine.

Puis, on nous fit voir la place de Meir, très spacieuse, mais irrégulière, les maisons n' y étant pas alignées. Elle est beaucoup plus longue que large. La plus belle maison est celle de Mr. Roose.

On nous mena ensuite chez Mr Vanlanker, dont le cabinet de tableaux est très riche; nous y reçûmes les plus grandes honnêtetés, et ne pûmes nous défendre de boire quelques verres d' un vin blanc des coteaux.

Les fortifications de la ville sont en très mauvais état; elle se rend, ordinairement, lorsque l' ennemi parait. Quant à la citadelle elle est régulière et en bon état; il n' y avait guères que quatre à cinq cents soldats. En général, nous avons vu peu de troupes dans les Pays-Bas autrichiens, l' Empereur les ayant rassemblées pour la guerre qu' il va entreprendre contre le Roi de Prusse.

Les troupes autrichiennes sont habillées en blanc, même la cavalerie et les dragons. L' infanterie a des bonnets de cuir, chaque soldat porte une veste très courte, une autre plus longue et une ample redingote grisâtre, pour mettre par dessus. Ils ont des guêtres noires, et de petits sabres au lieu d' épées. La cavalerie a de grands chapeaux, des habits et de longs sabres, dont le fourreau est de fer poli. Les uns et les autres ne doivent point avoir de boucles à leurs cheveux. A la parade de Mons, nous les avons vus, de dessus le château, où nous étions montés, faire une prière de quelques minutes, qui nous a fort édifiés.

Revenons à notre promenade avec Mr Boghe fils, il nous mena aussi chez Mr Knijffe, chanoine de la Cathédrale, très riche de patrimoine. Ses tableaux sont dans une très belle salle, qu' il a fait bâtir exprès. On y voit un tableau qui, par le moyen de prismes mobiles, se présente sous différents aspects. Nous sommes revenus par le rempart, qui forme une très belle terrasse sur le bord de Escaut. L' Abbaye de St. Michel, où Louis XV a logé lors de la reddition d' Anvers en 1746, est tout auprès: on avait même fait un escalier pour que le Roi pût se promener sur le rempart, on en voit encore les traces.

J'ai vu, ensuite, chez Grange, libraire, une carte de toute la Flandre, elle est en vingt cinq feuilles et se vend quatre vingt seize livres.

Nous sommes encore revenus chez Mr Boghe, où nous sommes restés environ deux heures, et avons commencé à y parler du linge que nous avons eu la fantaisie d' acheter dans le pays. Notre projet avait été de partir demain matin pour Rotterdam,

mais nous n' avons pu résister aux instances réitérées qui nous ont été faites pour y dîner, malgré l' embarras considérable où se trouvait, en ce moment, toute cette famille, a cause de la lessive, que chacun fait, dans ce pays, pour soi, ordinairement, seulement deux fois par an. On peut juger par là de la grande quantité de linge qu' il y a dans chaque maison. La famille Boghe nous dit en avoir pour douze ou quatorze mille francs de France. Nous sommes enfin rentrés à notre auberge, toujours accompagnés de Mr Boghe, le fils, après avoir fait de vains efforts pour lui éviter cette peine.

Le jeudi 21, Mr Boghe, le fils, est venu nous prendre à St. Antoine, à dix heures et nous a menés 1°. aux Augustins, où nous avons remarqué le martyr de Sainte Catherine, 2°. aux Carmes, où nous nous sommes trouvés avec une pension d'écoliers qui se sont rangés en très bon ordre dans la nef pour entendre la messe, 3°. à St. Jacques, où est le tombeau de Rubens et où il y avait, de la musique, 4°. aux dominicains, où on voit la flagellation de Jésus-Christ par Rubens, 5°. à St. Walburge, où est l' élévation en croix du même. Enfin, nous sommes montés à la tour de la Cathédrale: je crois qu' on compte six cents marches pour arrivér au haut. Nous sommes venus, de là, dîner très agréablement avec le père, la mère, les deux filles, et le fils. Après dîner, nous avons été en voiture avec la fille ainée et le fils, à la maison des Brasseurs chez madame Hèlen, marchande de mousseline et d' étoffe des Indes, où nous avons pris le thé, et vu un bocal de verre double, fait de manière que les oiseaux paraissent mélés aux poissons. Ayant aussi été chez une marchande de dentelles, nous sommes sortis de la ville pour aller à leur maison de campagne, à une demie lieue de distance. Elle est très simple et les chambres sont extrèmement petites, elle est, ou reste, suffisante pour aller se reposer le dimanche du travail de la semaine.

Je conserverai toute ma vie le souvenir des honnètetés dont nous avons été comblés dans cette famille respectable, on ne peut exercer l' hospitalité avec plus de noblesse, et, en même temps d' attentions et de délicatesse. Nous l' avons retrouvée là, telle que nous nous figurions qu' elle était chez les anciens. Cette famille est très vieille dans la ville, où elle tient fabrique d' étoffes

de soie, de père en fils, depuis deux siècles. Le soin du ménage et la conduite des affaires sont distribuées entre le père, la mère et les enfants. La fille ainée, pleine de sens et de vertu est chargée de la correspondance des lettres et de l' inspection des métiers. Il parait, qu' en général, les moeurs sont plus pures à Anvers que dans les autres grandes villes; ce qui peut y beaucoup contribuer, c' est qu' il n' y a point de garnison dans cette ville, les bourgeois ayant le privilège de monter eux mêmes la garde aux portes. Il y a bien des troupes dans la citadelle, mais les officiers sont rarement admis dans les maisons de la ville, et les soldats ne sortent jamais de la citadelle, si ce n' est pour aller chercher les provisions nécessaires sous la conduite de leur sergents. Les femmes ne sortent jamais dans les rues que sous leurs capotes ou leurs fayes. Ce dernier vêtement est exactement pareil au voile des religieuses, il est toujours noir ou d' étamine ou de soie. Les capotes sont ordinairement grises. Une fille ne peut paraître en public qu' accompagnée d' un grand parent ou d' une femme mariée qui la chaperonne. Tous les gens bien élevés, parlent ici le français, les filles l' apprennent au couvent, par principes; la langue française étant devenue la langue universelle de l' Europe, les négociants en ont besoin pour leurs affaires, mais ce qu il y a de plus étonnant, c' est qu' ils s' écrivent les uns les autres en français, dans de simples billets d' invitation ou de lettres particulières.

Il n' y a, dans cette ville, de spectacles ou de concerts règlés, que pendant quatre ou cinq mois de l' hiver, le reste de l' année tout le monde va à la campagne. On voit des équipages brillants et surtout de beaux chevaux. Les rues sont spacieuses et bien pavées, les vitres toujours très propres, les montants des vitrages si délicats qu' ils font perdre peu de jour.

L' aune n' est ici que d' environ vingt six pouces, de manière qu' il en faut douze pour dix sept de France.

On y voit un Vierschaer, espèce de tribunal où les accusés qui peuvent encourir la peine de mort, sont jugés publiquement, ayant, même un avocat pour plaider leur cause; on dit qu' il n' y en a que quatre de cette espèce en Europe. L' Hôtel de Ville et la Bourse nous ont paru n' avoir rien de remarquable.

Les hommes portent, dans ce pays deux chemises toute l' année, excepté dans les grandes chaleurs de l' été.

On sert des cosses de pois, épinards, asperges (presque toutes blanches) et autres jardinages avec la soupe. Le beurre et les radis se réservent pour le dessert. Les plats, qu' on nous à présentés au petit St. Antoine avaient plus fâcheuse mine, qu' ils n' étaient réellement mauvais. Le bœuf, que l' on sale pour environ huit jours est très passable. Chez m^r^ Boghe, nous avons eu de l' esturgeon et du turbot, qui étaient très bons et aussi des écrevisses de mer dont je ne fais pas grand cas. On ne met point le pot de bière sur la table, mais les domestiques en servent des verres pleins, aux quels on fait succéder des petits verres de vin pur, on emploie des assiettes et des plats d' étain, à la vérité fort propres, mais qui, à manger ne valent jamais la fayence. Les couteaux sont aussi très bien nettoyés, bien tranchants, avec des bouts larges et ronds, comme on en voit en France, on se doute bien que les cuilleres et les fourchettes sont en argent.

On travaille très bien dans ce pays; la menuiserie, les bois de lit, les commodes sont soignés, et polis comme nos ouvrages d' ébénisterie.

On pourrait aussi aller voir à deux lieues d' Anvers, sur le bord de l' Escaut, du côté de Ruppelmonde, la belle et riche abbaye de St Bernard, de l' ordre de Citeaux. Nous ne sommes pas non plus entrés, à Anvers, dans la célèbre abbaye de St Michel, où les princes et gouverneurs logent, lorsqu' ils viennent dans cette ville. On y voit plusieurs bons tableaux.

Vendredi 22. Le valet du St Antoine porta nos paquets dans une brouette au bureau des voitures de Rotterdam, et nous partimes à cinq heures précises du matin, dans ce qu' on appelle un phaëton ou charriot de poste, c' est une espèce de calèche, dont la caisse est en toile cirée, sur des montants de bois. Les portières, et le devant sont en rideaux, aussi en toile cirée et fermant très mal, de manière qu' il s' en faut beaucoup qu' on y soit à l' abri de la pluie et du vent. Nous fûmes suivis d' une autre voiture dans laquelle, il y avait un nommé Divi, qui allait à Rotterdam, pour être à la tête d' une nouvelle troupe de comédiens; il était avec un ami et une autre femme, qui voyageait seule et devant qui ils lâchèrent plusieurs fois les plaisanteries les plus grossières, telles qu' on devait les attendre de gens de leur sorte. Le plus vieux des deux, qui parlait hollandais, nous fut, au reste fort utile tout le long de la route.

A six heures, les cochers s' arrétèrent pour donner du pain et de l' eau aux chevaux; un quart d' heure après, nous commençâmes à entrer dans les sables et les bruyéres arides, qui règnent jusqu' au Moerdijk, à l' exception des environs de quelques misérables bourgades, qu' on rencontre sur la route. A environ sept heures et demie, les chevaux rafraichirent, pour la seconde fois, dans un village où est le dernier bureau de l' Impératrice, et l' on remboursa à Fombard ce qu' il avait payé, à Quiévrain, de plus que le droit de transit pour ses trois paires de bas de soie. Troisième station, à huit heures et demie et enfin, arrivée à Roetveldt, à dix heures, où nous prîmes le plus mauvais dîner possible et le plus mal proprement, dans une chambre empestée des odeurs mélées de la cuisine, des pipes et de la tourbe. Fombard ayant dit dans cet endroit à Barrois, de changer son portemanteau de place, de peur qu' il ne fût percé de la pluie, cela amena une grande colère du cocher, quand il vit détacher ce portemanteau et elle n' était pas trop mal fondée puisqu' il répond de ce qui est sur sa voiture.

Partis après diner, à II h. $^1/_2$ nous changeâmes de véhicule à environ midi et demie, avec d' autres personnes qui venaient à Anvers, et nous perdîmes beaucoup à ce change, car cette seconde voiture était comme un tombereau, ce qui prouve qu' elles ne sont pas dù tout semblables les unes aux autres; les chevaux s' arrétèrent ensuite pour boire et nous arrivâmes à la première rivière à une heure et demie, nous la traversâmes en peu de minutes dans un bac; elle est environ, la moitié de la Seine au Pont-Royal. De là nous allâmes au fameux Moerdijk, que nous traversâmes en quarante minutes, quoiqu' il fit beaucoup de pluie et un très mauvais temps. Nous y eûmes très froid. D' autres phaëtons nous attendaient pour nous conduire à Rotterdam, ce sont les mêmes voitures que les premières, seulement, elles sont attelées de deux chevaux, au lieu de trois, qui étaient aux autres. On passe la vieille Meuse au bout de cinq quarts d' heure. De là, nous nous arrêtâmes pour rafraichir à Erisdam, à six heures un quart; enfin, nous arrivâmes à Rotterdam à huit heures et demie,. au Maréchal de Turenne, après avoir passé la Meuse, dans un très petit bateau qui nous conduisit à la porte de l' auberge.

(A suivre).

TAAL- EN LETTERKUNDE.

TREFWOORDEN

DOOR

A. W. STELLWAGEN.

(Eerste zestal).

Geflügelte Worte.
Von Georg Büchmann.
21ste Auflage.
Historisches Schlagworterbuch.
Von O. Ladendorf.

De vraag in »De Navorscher« naar den oorsprong der staatkundige beteekenis van 't woord **liberaal,** is mij niet alleen aanleiding geweest mee te deelen, wat ik ter beantwoording bij Ladendorf had gevonden, maar heeft me, behalve in diens *Schlagworterbuch*, nog eens weer in Büchmann's *Geflügelte Worte* doen bladeren. Zoo is bij mij de lust ontstaan nu en dan te dezer plaatse een paar trefwoorden te behandelen, die tot de omgangstaal van alle beschaafde volken zijn gaan behooren, en wel waard zijn, ook in hun eerste opkomen gekend te worden. Ik wil ze »trefwoorden« noemen, omdat ze de eigenaardlgheid bezitten, als de trefkogels bij 't schijfschieten, hun doel getroffen te hebben, d.i. voor zekere bepaalde begrippen, op een gegeven oogenblik den naam te hebben gegeven, waaronder ze bij alle volken burgerrecht zouden erlangen.

Hierbij gaat het eerste zestal.

1°. Het **„Perfide Albion".**

De uitdrukking het »Perfide Albion« is, terstond na 't bekend worden der conventie van Engeland, Rusland, Oostenrijk en Pruisen (gesloten den 15[den] Juli 1840) tegen den Pashja van Egypte, in Frankrijk in zwang gekomen. Volgens Heine's mededeeling (27 Juli 1840) werkte de ministerieele afkondiging van »het in Londen uitgebroeide verraad« in Parijs als trompetgeschal: »met uitzondering der Legitimisten, die hun heil slechts van 't buitenland

verwachten, verzamelen zich alle Franschen om de driekleurige vlag, en oorlog met het »Perfide Albion« is hun gemeenschappelijk wachtwoord.« Heine laat ook niet na een weinig den draak te steken met den verschalkten Guizot, »wien de arendsblik ontbrak om de kuiperijen van 't »perfide Albion« in tijds te doorzien. En alzoo is uit het hatelijke epitheton des dichters, de tot in die dagen slechts letterkundig gebezigde naam voor Engeland, het scheldwoord geboren, dat sedert alle vijanden van Groot-Brittanje beurtelings gebruiken. Ten onzent b.v. was het tijdens den Boerenoorlog gangbare dagelijks gebezigde munt, natuurlijk!

2°. **„Boycott"** en **„boyotteeren".**

Dit zijn woorden van nog jonge dagteekening. Het eerst werden ze gebezigd in November 1880, toen tegen kapitein Boycott, een gehaat Iersch landheer, het middel der doodverklaring werd aangewend om hem machteloos te maken. Het eerste moderne slachtoffer van het boycotteeren, d. i. op iemand den bycott toepassen om hem onmogelijk te maken, heeft alzoo, zeer tot zijn schade en schande, zijn naam als trefwoord zien stempelen. En van Ierland en Engeland uit zijn de beide woorden al heel spoedig in alle talen overgegaan. Wij *boycotten* b.v. evengoed als de Franschen *boycotter (boycottage)*; en zelfs de Russen *boikottirovat* mee. In Amerika vond de zaak in 't woord vooral een vruchtbaren bodem. In Duitschland boycotten de menschen, naar 't schijnt, bij voorkeur de bierbrouwers, en ten onzent gebeurt het wel, dat men herbergen boycot, die socialistische vergaderingen onderdak verleenen. Maar dat de havensteden den boycott uitspreken over alle koopwaar van een land, zooals het de Turksche deden met de Oostenrijksche artikelen van invoer, dat is na 't continentaal stelsel van Napoleon I nooit vertoond.

3ᵉ. **„Atavisme".**

Het Latijnsche *atavus*, in den zin van oud-voorvader, is natuurlijk het middelwoord om te komen tot het thans in alle beschaafde talen gangbare *atavisme*. Het woord heeft de beteekenis van erfelijkheid van lichamelijke en geestelijke eigenschappen, zooals die, met terugsprong over vele latere geslachten, bij den stamvader en stammoeder der familie voorkwamen. Het is omstreeks 1870 in gebruik gekomen; en in 1880 ongeveer ontmoet men het

reeds als trefwoord, bij allerlei gelegenheid. Als woord der wetenschap is het echter anders; Murray bezigt reeds in 1833 *atavism.* en Littré in 1863 noteert *atavisme* als een botanisch-physiologischen vakterm, maar in het supplement, met het jaartal 1873, staat reeds: »*réapparation d'un caractère primitif apres un nombre indéterminé de générations.*«

Nietzsche spreekt zelfs (in 1881—82) van gevoelsatavisme en zet boven een zijner aphorismen: »Eene soort van Atavisme.« Daarin heet het dan: de buitengemeene menschen eener periode beschouw ik het liefst als plotseling opduikende na-uitspruitsels van voorbijgegane beschavingstoestanden en hunne krachten.«

En Max Nordau, wiens »conventioneele leugen« ook ten onzent, vertaald en onvertaald, vele lezers heeft gevonden, zegt:

»Anthropologie en atavisme en haerediteit, al die mooie woorden, die ik voor 't rechte begrip der loyaliteit van 't onwetende en gewone volk aanroep, laten me in den steek, als ik me gesteld zie voor het byzantinisme [1]) der aanzienlijken en beschaafden.«

Laat me hier bijvoegen, dat men Nordau gelijk kan geven, maar daarom niet minder volhoudt, dat het trefwoord *atavisme* anders nogal meedoet ter verklaring (?) van allerlei onbegrijpelijks.

4°. **„Annexatie".**

Het woord *annexatie*, dat in de eerste uitgave van Kramers' Kunstwoordentolk, 1847, nog niet voorkomt, is een aan de Fransche diplomatenspraak ontleend woord met de beteekenis van: »gewelddadige inlijving van een vreemd gebied of landstreek bij het rijk van den veroveraar.« Napoleon III heeft het woord met den hierboven gegeven inhoud in 1860 aan den omloop overgegeven, immers ter gelegenheid van de annexatie van Sardinië door Frankrijk. Volgens Treitschke heeft de Keizer het gevormd naar 't Amerikaansche *annexation.* Kladderadatsch was er dadelijk bij en haastte zich Koning Victor Emanuel met den naam »Annexander den Groote« te bestempelen. Maar geen vorst zou meer recht op dien titel hebben dan de Koning van Pruisen, de latere Keizer Wilhelm I, die in 1866 het heele koninkrijk Hannover, met Keurhessen en de vrije stad Frankfort annexeerde, en in 1870 hetzelfde deed met Elzas-Lotharingen, dat als rijksland bij het nieuwe Keizerrijk Duitschland [zooals Wilhelm I het had willen noemen, maar

[1]) hierover later.

Bismarck hield voet bij stuk, en zoo werd het Duitsche Keizerrijk geboren] werd gevoegd.

5°. **Nihilisten.**

Iwan Turgenjew (1818—'83) schrijft [in de Deutsche Rundschau van Feb. 1884 opgenomen] over den held van zijn roman *Vader en Zoon* (1862): »De figuur van Basarow is het evenbeeld van een jongen, even voor 1860 gestorven arts uit de provincie, dien ik heb leeren kennen, en in wien me belichaamd scheen, wat men later *nihilisme* noemde.

Het door mij gevonden woord *nihilist* werd door velen gewraakt, die maar op eene gelegenheid, een voorwendsel, wachtten om de beweging, die zich in de Russische samenleving had geopenbaard, tegen te houden. Niet in den zin van een verwijt, van een smaad, heb ik het woord gebruikt, maar veeleer als de eenige juiste uitdrukking voor een historisch feit; het werd echter tot een middel voor valsche aanklachten, ja bijna tot een brandmerk der schande gemaakt.«

Niet geheel overeenkomstig deze inlichtingen is de beteekenis van 't woord nihilist voor het spraakgebruik der beschaafde volken geworden. Thans is een nihilist een radicale Russische socialist, die de absolute omverwerping van al 't bestaande, maar vooral die van de maatschappelijke en staatkundige grondslagen onzer samenleving beoogt. Uit het algemeene begrip, de idee en de doctrina der algemeene negatie, ontstond het begrip: een nihilist is een mensch, die geen autoriteit aanvaardt, en zonder onderzoek geen beginsel aanneemt, al staat het ook nog zoo in algemeen aanzien. Het woord nihilisme is in die beteekenis veel ouder dan Turgenjew's boek. In Büchmann's »Geflügelte Worte« staan de voorbeelden bij Jacobi (1799), bij Jean Paul (1804), bij Immermann (1836) en anderen, dat men het hierboven genoemde algemeene begrip lang voor den Russischen romanschrijver van 1862 had aanvaard. Maar, het mag herhaald, door en na Turgenjew's boek, heeft *nihilist* de bepaalde beteekenis van den radicalen Russischen socialist gekregen.

6°. **„Chauvinisme"** en **„chauvinist**, zijn trefwoorden ter aanduiding van een oorlogzuchtig, opgewonden patriottisme, dat onverzadelijk eer- en roemzuchtig zich vertoont. In uitgebreideren zin

wordt het dan verder gebezigd voor eene blinde, slechts door dweperij en hartstocht te voorschijn geroepen vereering voor een persoon of eene zaak, die hare kracht zoekt in haat en verderf tegen allen en alles, waardoor het vereerde voorwerp of de vereerde persoon zou kunnen overschaduwd worden.

Het woord is ontstaan in den schouwburg, in het theater »Folies dramatiques«. Daar werd, den 19^{en} Maart 1831 met veel bijval het blijspel »La cocarde tricolore« der gebroeders Cogniard gespeeld en zoo werd een der hoofdpersonen van 't stuk, *chauvin* genaamd, (een voormalig soldaat uit den Napoleontischen tijd, de incarnatie der hiervoor genoemde eigenschappen, maar wiens voorganger in levenden lijve, volgens »Figaro« (1882, n°. 41) werkelijk bestaan heeft) algemeen bekend en tot drager van zijne eigenaardige vaderlandsliefde.

Intusschen is diezelfde naam Chauvin toch ook reeds vóór 1831 gebezigd door Nicolas Toussaint Charlet (1792—1845), die ze op zijne lithographische voorstellingen van 't Fransche soldatenleven als »naam voor de jonge soldaten« heeft gebruikt. De heeren Cogniard kunnen hun Chauvin dus aan charlet te danken hebben.

De zeer verbreide meening, dat het woord *chauvinisme* aan een persoon uit Scribe's blijspel »Le soldat laboureur« ontleend zou zijn, heeft geen grond, 1° omdat Scribe geen stuk van dien naam heeft geschreven, 2°. omdat de naam Chauvin in geen zijner stukken voorkomt.

Vreemd is ook, dat het woord *chauvinisme* in Kramer's »Kunstwoordentolk«, uitgave 1847, en dus 16 jaar later, nog niet voorkomt.

Nav. LVIII, 177.

Mikmak.

Vercoullie in zijn Etym. Wdb. verklaart dit als: »reduplicatie met ablaut van den stam van *maken* in ongunstige beteekenis; of *gemaakt spel.*« Een zelfde redupl. vertoont het Zndl. *kipkap*: 1°. gehakt vleesch, 2°. een warboel, een zoodje, eveneens met ongunstige bet. Vgl. ook nog *triptrap;* getrappel. Blijkbaar is bij deze samenst. analogie in 't spel naar klanknabootsende woorden als *tiktak*.

Nav. LVIII, 178, 338.

Slabbe.

Vercoullie, ib: »haring. Wellicht bij *slabben* (dial. *slobberen*), Hgd. schlappen, Eng. to slobber.« Het woord bet. nog »morsdoekje voor kinderen« (Zndl. slobberdoek of bavet.) Beide bet. staan vermeld bij Van Dale.

Nav. LVIII, 178, 340.

Vuizer.

Verc, ib: »zooveel als smeulende kool«, cf vuister = vuurhaard. Verwant met vuizen, veuzen, veunzen, vunzen = smeulen.«

Nav, LVIII, 178, 288.

Sjeezen.

Van sjees = Fr. *chaise.*

Nav. LVIII, 178, 288.

Musket, ook mosket.

Vercoullie ib: »OFra, *mosquet*, Mlat. muscheta« dimin. van Lat. *musca*, van waar Ndl. musch.« Darmesteter geeft als etym. Ital. *moschetta.* Het Fr. *mouchet*, thans *émouchet* is een soortnaam van kleine valken. Het Fr.-Ndl. wdb. van J. L. D'Arsij (Rotterdam, 1643) geeft voor *musket* alleen »éprevier«.

Nav. LVIII, 178, 339, 428.

Mot.

Beteekent (behalve het reeds vroeger opgegevene) volgens het Nederlandsch Wdb. nog 1. krot, huisje. 2. fijne regen. 3. veenachtige aarde, fijne aardmest. 4. slag.

Bij J. L. D' Arsy vind ik: 1. mot = bordeau ou bordel. 2. motte, zoch = truye. Zie voor equivalenten van de uitdrukking »iets in de mot« hebben *Stoett*, Nederl. Spkw. en gez. 501.

Zou *mot* hier niet kunnen opgevat worden in de bet. van: bordeel, zoodat de uitdr. zooveel zou beteekenen als: ik *heb*, ik *weet van* een meisje in een bordeel?

Cf. de woorden van den Jongeling Reynier in Bredero's Moortje (Pantheon, blz. 68):

»Dan ick denck dat hy van zyn Laagenoots heeft vernomen,
Datter weer een nuwt haartje, of swaentjen is gekomen
Yewers in een kufje, daer hy hem by vergeet.
Daer is niet een kamer-katje, niet een stijfstertje dat hy niet
[en weet:
Want hy het de Besteetsters en rofsters, en koppelsters op zyn
[hant,
So datter niet een nuw snofje komt van Oosten of van Brabant:
Of hy heefter zyn Kouranct of, hoewel s' et niet luyt roepen.

Nav. 288, 339, 428.

Harrewarren.

Is volgens Franck (Etym. Wdb.) eene vervorming van *haderwarren*, waarin hader = twist; volgens Vercoullie eene reduplicatie van *warren*, gelijk *hassebassen* van *bassen*.

Nav. LVIII, 288, 336, 428.

Harst.

Volgens Nederl. Wdb. 1. een stuk vleesch, inzonderheid een ribstuk, dat gebraden is of gebraden moet worden. 2. droogoven, rooster. In Zndl. is het woord nog van algemeen gebruik in de bet. van »een ruggestuk van 't varken«, d.i. een paar wervels die in de soep gekookt worden gewl. met rijst. De harst is het laatste gerecht van zoet varkensvleesch na de slachting: dan is de »penskermis« uit. De meeste plattelandsbewoners »slaan« bij den ingang van den winter hun eigen varken en noodigen dan 's Zondags daarna de familie uit op een vette smulpartij, die uitsluitend uit gerechten van varkensvleesch bestaat. Onder die gerechten nemen de »pensen« = bloedworsten de eereplaats in. — Het

woord heeft de uitgebreide bet. van *rug* in de uitdr. »iemand over zijnen harst (uitspr. hest) geven = iem. een pak slaag toedienen.«

Nav. LVIII, 288, 429.

Nijdnagel.

Volgens Franck een samenst. uit *nagel* en *nijd.* (Fr. envie) = een drukkende, knellende nagel. Het volksgeloof, dat iemand met nijdnagels benijd wordt, zou slechts later door volksetymologie ontstaan zijn.

Oostende. Dr. R. VERDEIJEN.

Nav. LVIII, 342, 426.

Over het **in Noord-Frankrijk gesproken dialect** en de Vlaamsche overblijfselen aldaar handelde uitvoerig Johan Winkler in zijn werk »Oud Nederland«, den Haag 1888. Hetzelfde onderwerp met een kaartje werd niet lang geleden behandeld in »Neerlandia«, ook werd er in Vlaanderen onlangs (1909) eene uitvoerige lezing over gehouden, maar ik verzuimde spreker, plaats en datum te noteeren.

J. H. F. K.

Nav. LVIII, 429.

Paradijs.

Grieksch *paradeisos*, door Xenophon aan 't Perzisch ontleend als benaming der tuinen en diergaarden des »grooten konings,« derhalve = groote prachtige tuin; daarom in de Septuaginta gebezigd in Gen. II : 8 (Statenvert. hof van Eden; hebr. *gan-eden* = tuin der vreugde, der weelde); vandaar Vulgata: *paradisum* voluptatis; en hieruit dietsch *paradijs.*

W. ZUIDEMA.

MEMORANDA.

Krankzinnigenverpleging in de XVIe eeuw.

In het 4e Memoriaal van *Bartolt Ernst van Bassen*, griffier van het Hof van Holland vindt men op f° 60 een apointement op een request, dat in dit opzicht zeer leerrijk is.

Nicolaas van Assendelft, oudste zoon van Mr. *Nicolaas van Assendelft* [1]), welke laatste gevangen zat op de Voorpoort van het Hof, had tevens namens zijne minderjarige broeders en zusters den Hove te kennen gegeven, dat hun vader reeds lange jaren krank van zinnen was geweest, en allerlei dwaze daden verrichtte, zoo had hij o.a. 2 jaar geleden moedernaakt op de straat te Brussel gezeten, en aan de omstanders zijne goederen ten verkoop geveild, waarna hij 6 maanden in een dolhuisken »te Cellebroeders« is opgesloten geweest.

Toen de moei van suppliant, de weduwe *van Avesaeth* [2]) zulks vernam, heeft zij weten te bewerken, dat *Mr. Nicolaas* te haren koste als »een furieus persoon« op 't kasteel te Woerden is in bewaring gebracht, alwaar hij een half jaar in de boeien is gesloten geweest.

De kastelein van Woerden wilde hem toen echter niet langer houden, en heeft zij hem toen te haren koste laten brengen naar 't cellebroedersklooster te Schoonhoven, waar hij »met boeien aan lijf en om 't midden in een dolhuysken is gesloten geweest.« Doch ook de pater van genoemd convent had er spoedig genoeg van, en toen werd er door de nabestaanden een stevig dolhuisken gemaakt in het cellebroedersklooster te Haarlem, en werd *Jan van Benthem* substituut van den casteleyn van Woerden gehuurd om den krankzinnige derwaarts over te brengen. Onderweg echter, in een herberg bij Amsterdam, heeft *Mr. Nicolaas* zijn geleider dermate gekwetst, dat hij spoedig overleed, en werd hij dientengevolge door den baljuw van Amstelland gevangen genomen en

[1]) Mr. *Nicolaas van Assendelft*, Heer van 's Gravenmoer, gehuwd met *Agatha van Bruhese Hendriksdr.*, deze tak komt hoewel zeer onvolledig voor in de genealogie van Assendelft. Bat. Illustr. bl. 856, van de krankzinnigheid wordt daar echter geen melding gemaakt.

[2]) *Maria van Assendelft* weduwe *Albert Albout van Avesaeth*. (Bat. Illustr. bl. 856.)

op de gevangenpoort te Amsterdam gebracht, vanwaar hij nu weder naar de voorpoort van het Hof is getransporteerd. Suppliant verzoekt, dat de krankzinnige vader daar verder levenslang mag blijven opgesloten.

't Hof na rijpe deliberatie gelast den voornoemden Mr. *van Assendelft* zijn leven lang als een furieus persoon op de Voorpoort alhier gevangen te houden mits de familie alle kosten en onderhoud betaalt. Gedaan 6 April 1565, stil. cur.

G. E.

„Ezel", scheldnaam voor christen.

Het is bekend, dat de heidenen de eerste christenen wel »ezels« gescholden hebben, of dat zij ter bespotting der christenen een ezelskop aan een kruis spijkerden met het opschrift »dit is de God der Christenen«. Zoover mij bekend is hiervoor nog geen voldoende verklaring gevonden, toch meen ik, dat die te vinden is, zoo men de natuurwetenschappelijke werken raadpleegt, waarin vroeger bij elk dier werd opgegeven, welke rol het in het bijgeloof, in de letterkunde, geneeskunde, enz. had gespeeld. Zoo zich iemand voor deze vraag interesseert dan raad ik hem aan te raadplegen de werken van *Gesnerus*, *Aldrovandus* en de *Nederlandsche Plinius*.

Onder »*Asinus*« zal men dan veel vinden. Bedoelde werken zijn op elke universiteit te krijgen. Mij trof onder anderen, dat onder Grieken het volgende verhaal bekend was. Alexander de Groote beloofde aan de Goden om hen het eerste levende wezen te offeren dat hij ontmoeten zou. Dat was een boer, die een ezel voor zich uitdreef. Alexander wilde den boer offeren, maar die protesteerde en beweerde, dat de ezel geofferd moest worden, en zoo geschiedde het. In dit verhaal sterft dus de ezel voor den mensch. Zouden de Grieken dit wellicht hebben toegepast op den offerdood van Christus, waarom zij hem met den ezel vergeleken? Belangrijk zijn ook de oude verhalen over den onocentaurus, half ezel half mensch, dien men in bedoelde werken ook onder »*asinus*« of onder »*Sphinx*« en »*Satyrus*« vinden kan.

J. H. F. K.

Inventaris van een dorpskruidenierswinkel in 1626.

In den yersten het aerdewerck bij den hoop, 3 tobbentges om meel ende gort in te bergen, ende een oudt gort vat, een halff pynts cantgen met een thinnen lit om syroop in te doen, twee heele groene keesen met een halff, omtrent een vierendeel van een smalthon[1]) biscuyt. een eeckvat zoo het is, met een trechter ende meetges [2]) daer bij, vijff houten schoppen, de soutcas meest ledich, daerin de maten als een halff vierling en mettgen[3]), een mettgen ende een cop, een halff vat licht bier in de kelder, daer omtrent 2 mengelen uitgetapt was, twaelff lijncoecken, achthalff bosch roopen, een halff mettgen ende cop om meel ende gort mede te meten, een aschthon meest ledich met een stooter daer toe, een asch moud met een coper seeff daerin, twee schalen ende het gewicht daertoe, twee bosschen swavelstocken, een halff kinneken zeep ende een halff kinneken daer weynich in gebleven was zeep, een bosch ende een halff bosch slaepdrancksbollen, twee cleyne coper schaelkes met een coper gewichte van een vierendeel ponts, noch eenige doosen in de winckel met oock het lint als linnen ende wollen schorteldoecks band, coord ende boord, soo als hetzelffde daer hangende is, met eenige haspels, quastges witten ende swarten, met het touwerck, keersen by raminge omtrent twee pont, hamen ende zydboeytges (?), zooals het altemael daer hangende is, zynde altemael niet wel te specificeren, noch ettelycke besemen onder het bancxken, een nettye met kaetsballen, een nieuwe stooff, drie ofte vier korensacken, een teerketel.

Nol. protocol van Winkel,
1621—39, f 63 vso,
Rijksarchief in Noordholland.

W. ZUIDEMA.

Nav. LVIII, 440,

De steen aan De vuursche.

Het Hunebed in het dorpje De Lage Vuursche in het Gooi, gewoonlijk genoemd »De Steen aan de Vuursche«, is evenmin

1) Kleine ton.
2) Maatjes.
3) Maatje.

als eenig ander onzer Hunebedden (Drente en Groningen) ooit *wetenschappelijk* doorzocht en dus ook nooit wetenschappelijk behandeld, wel is er herhaaldelijk sprake van geweest in de litteratuur en heeft het zelfs tot vrij heftige controversen aanleiding gegeven.

Blink, in zijn »Van Eems tot Schelde« IV, 135 ontkent zonder grond, dat het een echt-oud Hunebed zou zijn, daarbij in de oude dwaling terugvallend, dat zulke gevaarten »offersteenen« kunnen geweest zijn, wat slechts een naklank is van het oude ongemotiveerde geloof aan Kelten als stichters onzer megalithische graven. Ook Mr. N. de Roever in zijn »Het Leven onzer Voorouders« ontkent den steen als »Hunebed«, maar evenzoo zonder te argumenteeren.

Pleyte, »Nederl. Oudheden, Afd. Drente«, bl. 40, noemt hem te recht een »Hunebed« en spreekt zelfs van erbij gevonden Hunebeddenvaatwerk, maar te onzeker om er verder iets uit op te maken. Meer geeft hij in zijn »Afd. Westfriesland«, waarin n.l. een plattegrond en een afbeelding ervan voorkomen; doch ook daaruit is, door de eigenaardige verwardheid, waaraan deze auteur gewoonlijk lijdt, niet veel op te maken, dan alleen dat Janssen erbij schijnt gegraven te hebben, maar er *geen* vaatwerk bij vond. Pleyte bezat echter een schetsteekening eener opgraving van 1853, die nu wellicht in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden aanwezig is en waarover dan Dr. Holwerda Jr. ons zou kunnen berichten — hoewel het mij niet zeker toeschijnt, dat die opgraving werkelijk wel verband houdt met dit Hunebed.

Scheltema weer, in zijn Mengelwerk V, 32—45, spreekt over dit Hunebed maar houdt het voor een heidensch altaar, zooals trouwens langen tijd vrij algemeen van alle Hunebedden geloofd werd door niet-praehistorici.

Groote verwarring heeft echter daarmee Mr. L. Th. C. van den Bergh geschapen, door in den Utr. Volksalmanak van 1846 een gefingeerden brief te plaatsen van een gefingeerden kloosterbroeder Harmakerus aan broeder Gozelinus te Keulen, z.g. geschreven in het laatst van de negende eeuw. De brief bevat een optelling van kerkelijke zaken, toestanden en plaatsnamen in en rondom Utrecht, waarbij ook onze steen met vurig romantisme een nog in gebruik zijnd altaar wordt genoemd, met aan de omstaande boomen, »nog overblijfselen van onzalig offerbloed.« Die brief heeft meerderen gemystificeerd en o.a. vindt men een reeks stukken in Eigen Haard 1896, blz. 237, 352, 368, waarvan de schrijver

blijkt erin geloopen te zijn, wat dan weer een paar andere pennen in beweging gebracht heeft, zoowel die van Pleyte als die der heeren J. H. L. van der Schaaff en J. Grimberg, Zie Eigen Haard blz. 352 en de N. Rotterd. Courant van 24, 26 eu 31 Mei 1896. (Deze litteratuuropgave is echter niet volledig, daar ik mijn volle notities op het oogenblik niet bij de hand heb.)

In een partikulier schrijven van den heer T. Pluim te Baarn, die toen in dezen strijd een rol heeft gespeeld, wees mij er deze heer op, en te recht, dat er geen grond te vinden is om aan de echtheid van het megalithikon te twijfelen, die ook door den eigenaar (de familie Bosch van Drakesteyn aldaar) niet betwijfeld wordt wat in ieder geval reeds dit bewijst, dat het onwaar moet zijn wat Dr. Blink, volgens een partikulier schrijven, van eenige lieden in De Vuursche gehoord heeft, n.l. dat de steenen »later zouden bij elkaar gelegd zijn«. Die bijeenlegging zou, naar de geschiedkundige gegevens, die mij ten dienste staan niet anders kunnen gebeurd zijn dan ongeveer tusschen 1820 en 1830 en daar nu Janssen het reeds kende als »echt« en het stellig is ontgraven, doch de »ontdekking« ervan genoemd wordt als een gevolg van bouwen of verbouwen aan de er vlak bij staande herberg, zou de herinnering aan een zoo recent gebeurde bijeenbrenging wel zeer bizonder snel zijn verloren gegaan.

Zonder te uitvoerig te worden, nog het volgende uit eigen waarneming.

De tegenwoordige toestand doet vermoeden dat het een deel is van een tamelijk groot voormalig »Hunebed«, waarvan dan slechts een middenstuk is overgebleven. De groote steen, dien de meeste bezoekers als den alleen-aanwezige opmerken, ligt echter op vier anderen, die diep in den grond zitten (volgens Scheltema of Janssen, mij is ontgaan wien, zelfs 1,20 tot 1,50 M. diep). We hebben dus duidelijk te maken met een »deksteen« op vier »wandsteenen«, zooals een deskundig oog dan ook dadelijk opmerkt en waartegen niets in den onderlingen stand der steenen pleit. Dat hier echter vijf groote rotsblokken zijn saamgevoegd en wel tot zulk een constructie, belet al vanzelf aan een recenten bouw te denken. Dat zou een zoo belangrijk werk zijn geweest, dat men er wel bizonderheden van had onthouden in het gehucht; maar bovendien zouden dan de bouwers zeker niet hun moeilijk werk zoover in den grond hebben gestopt, dat

het daardoor aanzienlijk inboet aan »monumentaliteit«. Het heele dorpje bevat zelfs niet genoeg inwoners voor het versleepen en vooral het opstellen van zulke machtige granietmassas.

Men bedenke daarbij eens hoeveel faam er is uitgegaan van dien enkelen »kei« en zijn verplaatsing te Amersfoort, en hoe trotsch hij op een postament is gesteld, vooral goed zichtbaar aan den ingang der stad, al heeft men hem ook indertijd weggestopt wegens den spot der landgenooten, die immers de goede Amersfoorters wegens een vroegere oprichting ervan voor «keietrekkers« scholden.

Het zou gewenscht zijn, dat er nog degelijk onderzoek plaats had in De Vuursche. De kans, er nog veel bij te vinden, is weliswaar gering, maar het is ook wel zeker, dat er nog iets uit blijken zou, dat ons licht kan geven, en ongetwijfeld zullen er nog scherven van aardewerk te voorschijn komen, hoe weinig dan ook, daar ikzelf bij de andere Hunebedden, haast zonder uitzondering, scherven heb geraapt op den blooten grond, zonder proefgraving zelfs.

Mocht er van een onderzoek sprake zijn, waartoe m.i. de eigenaar ongetwijfeld het verlof niet zou weigeren, dan houdt ondergeteekende zich ten zeerste aanbevolen voor tijdige mededeeling, daar een jarenlange, belangstellende studie van onze Hunebedden hem vragen heeft leeren stellen, waarvan de oplossing daarbij zeker van belang zou zijn.

Utrecht, Voorstraat 96*bis*. W. J. DE WILDE.

Nav. LVIII, 356.

Geraamte als versiering eener graftombe.

Nog een voorbeeld geeft het grafmonument van René van Châlons in de St. Pieterskerk te Bar-le-Duc, waarover meer te vinden in »Onze kunst«, 4de jaarg. (1905 I) blz. 167: Een Oranjemonument in den Vreemde, door Th. M. Roest van Limburg.

D. W. v. D.

ONDER DE STUDEERLAMP.

Nederland's Patriciaat.

Anno. 1910. 1e Jaargang.

Centraal Bureau voor Genealogie en Heraldiek 's-Hage.

Ontegenzeggelijk een handige en nuttige uitgaaf, die onze genealogen van veel belang kan zijn; het gebeurt zoo dikwijls, dat onder de oude familie-papieren zoowel van adellijke als van niet-adellijke geslachten staten worden aangetroffen, wier betrouwbaarheid bij vergelijking met de authentieke bronnen blijkt zeer veel te wenschen over te laten. Dit vergelijken ook kost dikwijls en veel tijd en moeite, vooral waar het de niet-adellijke takken betreft, en nu was het een gelukkige gedachte van de redactie van het centraalbureau voor genealogie en heraldiek een betrouwbaren klapper tot stand te brengen, waarin achtereenvolgens worden opgenomen de aanzienlijke familiën in Nederland, die geen deel uitmaken van den Nederlandschen adel en personen, die door het bekleeden van hooge ambten of door bijzondere verdienste, immers ook »arbeid adelt», als hoofd eener familie kunnen worden gerekend, met de in leven zijnde afstammelingen en de bewijsbare voorouders; terwijl het familie-wapen in zwart of in kleuren, soms ook nog de portretten van enkele uitblinkende personen werden bijgevoegd; zoo vinden we er de wapens van de geslachten: Boissevain, Bijleveld, van Brucken Fock Gockinga, van Erpecum, Harte van Tecklenburg, De Marez Oyens, Keiser, e.a., en afbeeldingen o.a. van bekende personen uit de familie Nieuwenhuis (dezelfde die wij meer volledig in den »Stamtafel van het Geslacht Nyegaard-Nieuwenhuis, Domela Nieuwenhuis« aantreffen, voorkomende in het Jaarboek der Vereeniging voor Nederl. Luth. Kerkgeschiedenis door Dr. J. W. Pont, Amsterdam 1909).

In dit deeltje worden honderd families meer of minder uitvoerig behandeld, terwijl in de achterin voorkomende »Addenda en Errata« nog de allerlaatste afstammelingen, gesloten huwelijken of gewijzigde woonplaatsen worden opgegeven, alles getuigende van de uitermate nauwkeurige opvatting van de taak der samenstellers. Als we nog een kleine wensch hadden, dan was het nog een korte inhoudsopgaaf achter iederen jaargang afzonderlijk, maar

we vermoeden zoo, dat die van tijd tot tijd van eenige jaargangen tegelijk zal verschijnen.

Het boekske in zijn aardig blauwen omslag duidelijken druk en scherp uitkomende plaatjes en wapenteekeningen ziet er aantrekkelijk uit en zijn handig formaat, maakt het bij uitstek geschikt om in de onmiddellijke nabijheid staande als eerste nasla-werk bij het samenstellen der genealogische lijsten te worden geraadpleegd.

Wij wenschen den uitgevers veel succes.

De Engelschen in Zeeland in 1809.

door J. H. Deibel.

Middelburg—Van Benthem en Jutting—1909.

Een »eeuwherdenking«, waarvan er nu voorloopig tot aan 1915 toe wel meerdere zullen verschijnen; de tijd nu honderd jaar geleden, zoo rijk aan ingrijpende gebeurtenissen door Napoleon veroorzaakt, biedt daartoe ruimschoots gelegenheid. Deze 48 bladzijden bevattende bijdrage tot de Zeeuwsche geschiedenis met hare historisch-juiste afbeeldingen, zooals uit de archieven is gebleken, is ook voor de algemeene Nederlandsche geschiedenis van beteekenis. Een karakteristieke toestand is immers in ons land geschapen, de Franschen, die er den baas spelen overal en slechts op een gereede aanleiding wachten om ons heele land bij het keizerrijk in te lijven, een toch reeds onuitgesproken voldwongen feit, en de Engelsche troepen in den zuidwestelijken uithoek geland gereed maar niet bij machte, om geteisterd als ze werden door de zeeuwsche koortsen, en onder niet te zeer doortastende aanvoering, blijvenden invloed uit te oefenen op den gang van zaken.

Ondanks de gegevens, die we voor de gebeurtenissen uit dien tijd kunnen putten uit het »Geschiedkundig verhaal van de landing en inval der Engelschen in Zeeland« door S. van Hoek en een werk, bijna gelijkluidend van titel door J. van Dijkshoorn e.a. weet de schrijver ons toch nog heel wat wetenswaardigs mee te deelen in bevattelijken stijl en eenvoudige beschrijvingswijze, waardoor hij blijk geeft een juisten kijk te hebben op den gang van zaken; vooral uit het archief van Veere schijnt hij heel wat belangrijks te hebben opgediept en »Zelandia illustrata« deed het hare ten behoeve van de platen, die bijna allen wijzen op de

Zeeuwsche ruïnen uit die dagen. Eigenaardig is weer de Engelsche spotprent (pag. 40) op de »glorious expedition« in Zeeland, een waardig pendant zoowaar van de vermeestering der Hollandsche vloot door..... de Fransche ruiterij, inderdaad het ontbrak in die rumoerige dagen niet aan humor, G. F.

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde.
door Dr. P. J. Blok.
's Hage. — Nijhoff. — 1909.
IVe Reeks. Deel VIII. Afl. 3.

Inhoud.

Dr. Bernardus Blok, door P. J. Glasz.
Sicco' en Sicconides, par Hans Toll.
De houding van den H. Stoel bij de secularisatie van het Sticht, 1528—1532, door Dr. Gisbert Brom.
Bibliographie.

Volkskunde.
Tijdschrift van Nederlandsche Folcklore, onder redactie van A. de Cock, 20ste Jaargang, Afl. 10—12.
Gent. — Ad. Hoste. Deventer. — A. E. Kluwer. — 1909.

Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde,
onder red. van Dr. M. G. de Boer en R. Schuiling. 24ste Jaargang, Afl. 4.
Groningen. — P. Noordhoff. — 1909.

Taxandria.
Tijdschrift voor Noord-Brabantsche geschiedenis en volkskunde, onder redactie van W. J. F. Juten en G. C. A. Juten.
16^{e} Jaargang. Afl. 10—12.
Bergen op Zoom. — Gebr. Juten. — 1909.

De Beweging.
Algemeen maandschrift voor Letteren, Kunst, Wetenschap en Staatkunde, onder red. van H. P. Berlage Nzn., T. J. de Boer, Alb. Verwey, Is. P. de Vooys.
5^{e} Jaarg. Aug.—Dec. 1909.
Uitg. N.V. Amsterdamsche Boekhandel.

Archiv für Stamm- und Wappenkunde.
Herausgeg. von Gebr. Vogt, Papiermühle S. A.
X Jaarg. — Dezemb. 1909. — No. 6.

Der Deutsche Herold.
Zeitschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde, herausgegeben von Verein Herold in Berlin.
Nr. 1. — Berlin. — Jan. 1910. XLI.

De Kerkgebouwen van Protestantsch Nederland,
door Ds. R. J. van der Meulen.
Deel I, afl. 1. 4 Nov. 1909.
Hollandsche Uitgeverij. — Amsterdam.

CORRESPONDENTIE.

D. W. v. D. te Delft. Aan uw verzoek kunnen wij niet voldoen, de jaargangen van »de Navorscher« vormen een doorloopend geheel; we kunnen slechts in deze rubriek in verband met Nav. LVIII, 229 verwijzen naar artikel *Titsingh* door W. J. Hoffman J.Jzn., Nav. LVII, 633.

Dr. W. Z. te Amsterdam. Dank voor toezending overdrukje, wij gelooven U dienaangaande nog wel eens wat te kunnen mededeelen.

J. C. P. W. A. S. te 's Hage. Uw werk lijkt ons reeds bij oppervlakkige inzage hoogst belangrijk en zullen we gaarne bespreken; op uw schrijven komen we nog terug.

M. N. te 's Hage. De bespreking van het door U bedoelde werk komt voor in Nav. LVIII, 62.

J. K. te Amsterdam. Uw manuscript is in ons bezit, na gebruik ontvangt U het terug. 't Is gewenscht, dat U de proeven zelf naziet.

A. d. C. te Antwerpen. Wegens bezwaren, die er nog voor ons zijn om notenschrift te zetten, is uw antwoord aan den vrager doorgezonden.

Jhr. v. K. te Tiel. Van uwe errata zullen we nota nemen.

Prof. V. te Gent. In ons volgend nummer gaarne.

M. M. K. te Amsterdam. Zend ons uwe bijdrage ter inzage.

J. P. E. te Breda. Wij ontvingen meerdere antwoorden, het uwe kan alleen verkort geplaatst worden.

Verschillende antwoorden in ons volgend nummer. G. F.

KERKGESCHIEDENIS.

Geschiedkundige opgaaf van de Predikanten, die, tijdens de Kerk-reformatie, in het laatste gedeelte der 16de eeuw, bij de toen achtervolgens ontstane Hervormde Gemeenten op de eilanden Schouwen, Duiveland en Tholen (aanvankelijk de Classis van Beoosterschelt uitmakende) in dienst geweest zijn, door wijlen J. VAN DER BAAN.

(Vervolg van blz. 523).

SCHERPENISSE.

Aangezien deze gemeente aanvankelijk, met St. Maartensdijk, door denzelfden Predikant werd bediend, zoo hebben wij slechts daarheen te verwijzen, en op te nemen:

1. *Johannes Florianus.*

2. *Bartholomeus van der Houcke*, en de daarop gevolgde tijdelijke bediening door ds. *Gerardus Pauli*, Pred. te Bergen-op-Zoom.

3. *Gisbertus Samuels* werd, met advies der Class. van Tholen, c.a. den 25 April 1586 tijdelijk tot Pred. alhier beroepen, die zulks aannam en ten zelfden dage zijn dienst bij deze gemeente aanving. Bevorens was hij Predikant geweest te Oude Tonge, sinds 1583, en aldaar in dienst gekomen met attestatie van Aelst, afgegeven in de Classis van Dendermonde, welke attestatie in de Classis van Voorne, c.a. den 9 April 1584 in orde werd bevonden. In 1585 had hij te Oude Tonge geschil met zijn schoolmeester en met zijn collega van Nieuwe Tonge. Dat met zijn ambtgenoot werd bijgelegd, maar dat met den schoolmeester niet. De Classis hoorde er van op den 1 April 1585, en vermaande zoowel den een als den ander. Den leeraar bracht zij o.a. onder het oog, dat hij niet »lichtelijk om kleyne saken« over den schoolmeester bij den Magistraat moest gaan klagen. Op den 20 Mei kwam de schoolmeester, die tevens ouderling was, in de vergadering der Classis, en deelde 't een en ander mede, dat den broederen goede hoop moest geven; doch den 15 Juli namen zij kennis van twee brieven, waaruit bleek, dat de vrede te Oude Tonge verre was te zoeken. De eene brief was van ds. Gijsbert Samuels, en hield het verzoek in, om Oude Tonge te mogen verlaten. De andere brief was van Ouderlingen

en Diakenen dier gemeente, en deze verzochten in hunnen brief »van eenen anderen goeden ende bequamen dienaer versien« te mogen worden. De Classis besloot tot afvaardiging van twee harer leden om de partijen te hooren en zoo mogelijk tot elkander te brengen, maar deze slaagden niet. De Predikant liet zich alleen overhalen, om nog ruim een half jaar te Oude Tonge te blijven, en verklaarde slechts dan zich tot een langer verblijf te willen verbinden, wanneer de gemeente toonde zulks te begeeren, De gemeente toonde het niet, en den 14 April 1586 vroeg ds. Samuels aan de Classes »een behoirlicke afscheyt ende attestatie om hem van een ander plaetse te versien.« Zijn kerkeraad gaf hem zulks, maar de Classis toonde zich gansch niet bereid hem het verlangde stuk te geven, en toen zijn opvolger reeds te Oude Tonge was gekomen, had hij de verlangde attestatie der Classis nog niet in handen. Te Scherpenisse in dienst getreden zijnde, gelastte de Classis van Tholen, c.a., hem den 9 Juni 1586 zijne attestatiën over te brengen van Oude Tonge en de Classis van Voorne, c.a., maar in de vergadering van 20 Januari 1587 bleek, dat hem die ontslag-stukken waren geweigerd. Dien ten gevolge besloot de Class. hiervan bericht te zenden aan de Gravinne van Buren, als ambachtsvrouw der Heerlijkheid, die voorstelde hem te deporteeren, hetgeen de Classis evenwel weigerde, als de beslissing overlatende aan eene Provinciale of Particuliere Synode. Intusschen vond de Class. in hare vergadering van 28 Sept. van dat jaar, te Bergen-op-Zoom gehouden, het noodig, aan de Gravinne van Buren consent te vragen tot zijn ontslag, waarin toegestemd zijnde, aan Gijsbertus Samuels den 12 Oct. 1587 door de Classis attest werd afgegeven tot zijn ontslag als tijdelijk Predikant van Scherpenisse. In de Provinciale Synode van Zeeland, den 5 Juli 1588 te Zierikzee gehouden, waartoe door de Classis werden afgevaardigd, ds. G. Plateel, Pred. te Tholen, en ds. Jac. Baselius, junior, Pred. te Bergen-op-Zoom, is de kwestie tusschen de Classis en Gijsbertus Samuels behandeld en werd hij gesuspendeerd om kettersche leeringen. Bij klacht hierover, werd dit vonnis bevestigd in de Synode te Middelburg, 12 Febr. 1591, en hem gelast de 37 art. van de Confessie der Nederl. Kerken te onderteekenen, en tevens, dat hij in de Kerk te Scherpenisse, waar hij die ketterij bedreven heeft, openlijk schuldbekentenis te doen, na afloop van eene predicatie, door ds. Philippus Lansbergen, Pred. te Goes,

daartoe gecommitteerd, en wel van hetgeen hij mondeling en schriftelijk gezaaid heeft. Zulks is den 7 April 1591 te Scherpenisse geschied.

Uit de acta der extraordinaire Synodale bijeenkomst, gehouden te Middelburg den 19 en 20 October 1593, blijkt, dat Gijsbertus Samuels later te Brouwershaven ook daar nog weder in moeielijkheden geraakt is, met opzicht tot zijnen wandel; doch verder wordt van hem als Predikant niets meer vernomen.

(Zie: te Water, Reform. van Zeeland, blz. 237 en Bijlage Z., blz. 76—77; Soermans, Zuidholl. Predikanten, blz. 125; Boers, Beschr. van Goeree en Overflakkee, blz. 205; de Navorscher, D. 38, blz. 71—72 en vooral Class. van Tholen c.a.)

4. *Simon Jansz* (schreef zich soms »Simon Joannis Groninganus«) volgde hem in 1589 hier op; doch, zonderling genoeg, staat van zijn beroep in de Classic. acta niets genoteerd. In de vergadering van 20 Nov. 1589 leest men: »absent was Simon Jansz., Pred. te Scherpenisse, als op reis zijnde«; en in de volgende van 22 Januari 1590: »de stukken van Simon Jansz. gezien en geapprobeerd.« In de vergadering van 2 Juli 1590 diende hij de klacht in, dat hij geen huis kon verkrijgen en diensvolgens zijne familie ook niet transporteeren; waarop de Class. besloot, daarover aan de Gravinne van Buren te schrijven en aan te houden, dat zij den Dienaar met huis en onderhoud zoude verzorgen, dewijl zij de middelen trok. In de vergadering van 22 April 1591 werd het bericht medegedeeld, van de Gravinne van Buren ontvangen, inhoudende, dat zij weigert, de huishuur te betalen boven de 400 gld., door hem verzocht, als noodzakelijk tot zijn huishouden, en tevens, dat ds. Symon Jansz. alsdan begeert te vertrekken. Hoezeer dit laatste bericht aan de Classis leed doet, stond zij hem een loffelijk attest toe.

Bevorens was hij Predikant te Bovenkarspel, waar hij in 1580 beroepen werd. In 1582 kwam hij te Dirksland in dienst, waaromtrent in de Class. acta van Voorne c.a. geboekt staat: »7 Mei 1582 is gehandeld met Symon Jansze ende aan denselven versocht die toesegginge op den dienst des godlycken woerts binnen Dircxlant, waarop hij mit ons is veraccordeert ende heeft synen dienst gewillichlycken die van Dircxlant toegeseyt, nochtans conditionaliter, dat hij wel wilt voor een jaer beproeven oft hij ende

syn huysvrouwe die locht souden mogen verdragen, ende soe hy deselve niet en can verdragen, houdt hem alsdan vrij ende ongebonden, dwelck bij den Broederen wel voer goedt aengesien wordt ende consenteren hem op syn versoeck tvoersz.« Toen zijn eerste jaar ten einde liep, kwam hij bij de Class. met het verzoek om van Dirksland ontslagen te worden. Den 5 April 1583 besloot de Class. het volgende: »dat hie syne conscientie examineren sall oft dieselveste hem gethuygenisse geeft die gemeente te verlaten; ten anderen, dat hie op het allergevoechgelixste met die Magistraet handelen soude om verlaten te worden ende goede attestatie te vertrecken te verkrigen. Ditselveste die broederen van der Classe geseyen hebbende, soe wyllen sie op het alderbequaemste met onsen broeder Symon Jansze handelen, opdat sie niet bij die Magistraet beschuldigt en worden als lichtverdich gehandelt te hebben.« Hij bleef dan te Dirksland, en nam in 1583 den dienst waar in de vacature te Oude en Nieuwe Tonge. Acta 6 Juni 1583: »Die broederen gesien hebbende certificatiën ende bescheyt van den dienst ende arbeyt, welcke onse broeder Symon Jansze in Oude en Nyeuwe Tonge desen winter neerstich tot bewaringe der kercken aldaer gedaen heeft, waeromme hem oock recompense wel toebehoorde, hebben die broederen deser Classe dan goetgevonden, dat Symon Jansze declaratie van syne vuytgeleide costen sal doen ende overgheven voor den broederen in O. en N. Tonge, ende dat bij deselve broederen ende Kercke een requeste aen de heeren Staten daerop gestelt worde; waerby de dienaeren deser Classe brieven van recommandatie tót synder behulp beloven te geven, nadat sy op de alderbeste maniere bevinden sullen te behoren.« In 1584 kwam hij bij de Classe met een aanklacht tegen Henricus Postelius, schoolmeester te Dirksland. De Broederen oordeelden, dat zij de Classe niet aanging, maar den Magistraat en zij vermaanden den meester alleen om zijn ambt »waer te nemen ende met een goede conscientie daerin te handelen.« Bij deze gelegenheid verstonden de Broederen, dat Simon Jansze den doop bediende »naer ghedaene alghemeynen ghebede nae de predicatie,« en zij verzochten hem zich te schikken naar het gebruik en de ordonnantie van de Synode, en alzoo den doop »vóór het ghebet« te bedienen.

In 1585 werd hij door de Classe geschorst. Acta 2 Sept. 1585: »Alsoo de Broeders gehoort hebben een leelijke difamie over Simon

Jansse, soo hebben de Broeders hem opgeleyt dat hy hem voor de Overicheyt soude purgeren; hebben derhalven goetgevonden van synen dienst stil te staen, terwylen hij den Kerckenraad ofte Classe van tselve sal genoech gedaen hebben.« Den 30 Sept. 1585 vroeg Simon of de Classe bij hare over hem uitgesproken sententie bleef, en zy gaf, met 't oog op sedert overgeleverde certificaten, ten antwoord ja, waarop hij verklaarde te protesteeren, »en de saken te beroepen tot meerdere vergaderinghen.« [1]) Intusschen vertrok hij naar Oudewater. Den 14 Aprll 1586, toen hij aldaar reeds in dienst was, vroeg hij van de Classe attestatie ende behoorlick afscheyt.« Hij kreeg tot antwoord, dat hij eerst in de Classe verschijnen en zich verzoenen moest zoowel met ettelijke lidmaten te Dirksland als met de Broederen.

Intusschen, den 2 Juni d.a.v. besloten de Broederen »dat men hem syn afscheyt en de attestatie passeren zou.«

(Zie: Navorscher, D. 35, blz. 333; D. 37, blz. 140—142 en 278—279; D. 38, blz. 70; Veeris en de Paauw, N.-Holl. Pred. blz. 137; Soermans, Zuidh. Pred., blz. 125—126; Boers, Beschr. v. Goeree en Overflakkee, blz. 215 en 217; Classic. acta v. Tholen c.a.)

Zijn opvolger te Scherpenisse was:

5. *Carel van den Broecke.* In de Classic. vergadering van 21 Aug. 1591 te Tholen, werd voor Scherpenisse voorgesteld Carel van den Broecke, Pred. te Renesse c.a. als daartoe verwilligd zijnde, met verzoek, dat de Class. medewerkte tot zijn beroep, hetgeen met schrijven van een beroepsbrief, zoo aan de Class. van Schouwen c.a. als aan Renesse, terstond geschied is. In de vergadering van 7 Oct. 1591 werden zijne attesten gelezen en in orde bevonden. Naardien Kerk en Magistraat van Scherpenisse hem niet voldeden in een eerlijk onderhoud en huishuur, zoo nam hij den 15 Oct. 1596 een beroep naar Ooltgensplaat aan, en vertrok derwaarts. (Zie over hem bij Renesse c.a. n°. 1.) Hij werd hier opgevolgd door:

6. *Jacobus van Miggrode*, geb. te Veere den 4 September 1572, de eenige zoon van den beroemden Veerschen Predikant en eersten Kerkhervormer van Zeeland, Johannes van Miggrode, uit diens huwelijk met Jacomijntje Gijbels. Hij studeerde te Leiden op kosten der stad Veere, gedurende 4 jaar, waarvoor hij jaarlijksch 120 gld. ontving, en voor reizen en boeken ineens 60 gld. In 1595 werd

[1]) Van hem is gehandeld in de particuliere Synode, in 1587 te Delft gehouden.

hij bij de Class. van Walcheren tot Proponent toegelaten. Op verzoek van zijn vader werd hem, vanwege Veere in Juli van dat jaar toegestaan, om te Middelburg Conrector aan de Latijnsche School te zijn, mits hij zijne theologische studiën voortzette, waarvoor hem provisioneel nog 150 gld. zouden worden verstrekt. Beroepen tot Predikant te Scherpenisse, werd hij den 3 Maart 1598 bij de Class. van Tholen c.a. peremptoir geëxamineerd door ds. Jacobus Baselius. Junior, Pred. te Bergen-op-Zoom, en op den 2den Paaschdag, 23 Maart van dat jaar, door dezen tot Pred. te Scherpenisse bevestigd. Ruim 2 jaar alhier in dienst geweest zijnde, werd hem, als beroepen naar Gapinge, den 4 Mei 1600 door de Class. van Tholen c.a. een loffelijk attest afgegeven. Van daar den 14 Juli 1608 naar Arnemuiden verroepen, stond hij bij die gemeente tot 1625, als zijnde den 9 April van dat jaar te Middelburg beroepen en 24 Augustus d.a.v. bevestigd, alwaar hij om zijne verheven kundigheden in de poëzy en velerlei wetenschappen, tot Curator der Latijnsche School benoemd werd. Hij is te dezer plaatse overleden den 10 Juni 1645 (begr. 15 dito), oud 72 jaar, 9 maanden en 6 dagen, na 49 jaar als Predikant gediend te hebben. Hij is meermalen gehuwd geweest, doch de opgaven zijner echtgenooten, zijn met elkander in verschil, uit welke huwelijken vele kinderen geboren zijn. Uit de geslachtslijst in eene bijlage der Redevoering van ds. van Iperen over den vermaarden Kerkhervormer Johs. van Miggrode, blijkt, dat diens nakomelingen met vele aanzienlijke Zeeuwsche geslachten verwant waren.

(Zie: te Water, Reform. van Zeeland, blz. 217 en 319; Boekzaal van Mei 1731, bladz. 604; v. Iperen, Redevoering over Miggrode, blz. 62, 76 en 172—184; P. de la Rue, Gelett. Zeeland, blz. 250—251; Vrolikhert, Vliss. Kerkhemel, voorr. blz. 17; Navorscher, D. 14, blz. 376; Glasius, Biogr. Woordenb., D. 2, blz. 514—515 en D 3, blz. 673; Classic. acta van Tholen c.a. en id. van Walcheren; Gedrukte naamlijst Pred. te Middelburg, n°. 23; Kesteloo, Gesch. van Arnemuiden, blz. 285—286; Lantsheer Zelandia Illustrata, D. 1, blz. 283; Nagtglas, Beroemde Zeeuwen, D. 2, blz. 178—183; enz.)

Als zijn opvolger werd hier beroepen, bij approbatie der Class. v. Tholen c.a. van 12 Oct. 1600:

7. *Johannes Pantinus*, Predikant te Hoedekenskerke, die, als

bevestigd Predikant van Scherpenisse, den 25 Januari 1601 bij de Class. van Tholen c.a. als lid sessie nam. In Sept. 1604 is hij van hier naar Tholen verroepen, waar hij 27 Febr. 1620 van den dienst is ontzet. Bij de Class. van Tholen c.a. werd hij, na praeparatoir examen op 29 Juli 1597 door ds. Jacobus Baselius Junior, Pred. te Bergen-op-Zoom, als Proponent toegelaten. Beroepen naar Hoedekenskerke, bij approbatie der Class. van Zuid-Beveland, van 6 Oct. 1597, werd hij als Pred. bevestigd bij die gemeente, den 5 Jan. 1598 tot lid der Classis aangenomen. Van daar den 2 October 1600 naar Scherpenisse beroepen, werd hij den 23 dito bij de Class. van Zuid-Beveland ontslagen, doch, eerst na afgelegde schuldbekentenis, werd hem den 25 Juni 1601 eene behoorlijke attestatie afgegeven.

(Zie: te Water, Reform. van Zeeland, blz. 301, 302, 319, 320, waar gemeld wordt, dat hij, van wege de Class. van Tholen, c. a. als lid zitting had in de Provinciale Synode van Zeeland van 12—20 November 1602 te Tholen gehouden. Alsmede, dat door gedeputeerden der Class. van Tholen, c. a. bij de Synodale vergadering, van 14—28 Febr. 1620 te Goes gehouden, verscheidene beschuldigingen tegen hem ingebracht zijn, welke de Synode, als daartoe ontboden zijnde, hem persoonlijk voorhield. Door zijne hardnekkige tegenkantingen, hadden er niet weinig raadplegingen, redewisselingen en onderhandelingen plaats, maar de Synode kwam eindelijk tot een besluit. Zij nam in aanmerking, dat hij zich van tijd tot tijd ergerlijk had gedragen, en schuldig was aan oproer in den burgerstaat, leugentaal, zelfs in de Synodale vergadering, aan valschheid, ontrouwe handelingen met zijne naasten, moedwillige verachting van de Classis, aan grooten aanstoot in het onbescheiden aangaan en beleven van zijn laatste huwelijk, en eindelijk aan scheiding van zijne huisvrouw, welke stukken oorzaak gaven van ergenis en lastering, zoo binnen als buiten het land. Daarom oordeelde de Synode hem onwaardig langer het predikambt te bedienen, en beval, dat hij van nu af van de bediening zou afstaan, en dat hij door den kerkeraad van Tholen van 't Avondmaal zou afgehouden worden, totdat hij waarachtig leedwezen betoonde, zich met de Christelijke gemeente verzoende, en met advies der Classis wederom stichtelijk zou toegelaten worden. Dit vonnis, den 27 Februari 1620 over hem uitgesproken, moest op last der Synode aan hem uitgevoerd worden door Cornelis Regius en

Wilhelmus Teelingius, respectievelijk Predikanten te Goes en te Middelburg, aan wie ook opgelegd werd den last van het prediken, en het goedvinden der Synode, van den predikstoel te Tholen voor te lezen. Zie verder ook: 's-Gravezande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 224: en Class. acta van Tholen, c.a. en idem van Zuid-Beveland.)

POORTVLIET.

Het licht der Hervorming blijkt hier reeds vroeg te zijn doorgebroken, uit de vonnissen van 1557—1562, ten gevolge van de bloedplakkaten, op ingezeten van Poortvliet toegepast; terwijl in 1566 hier ook het beeldenbreken heeft plaats gehad, en zoowel in dat jaar, als in 1567 en '68 te dezer plaats predicatiën gedaan zijn door Erasmus de Wever, alias Docter Spoel, van St.- Maartensdijk. Dit licht, door de vervolgingen destijds weêr uitgebluscht, verrees echter in 1578 opnieuw, zoodat van toen af, ten minste in 't begin van 1579, Jan Camerlinx hier als Gereformeerde Schoolmeester fungeerde, van wien staat aangeteekend, dat hij in 1581 zich schikte tot de studie van de theologie; doch die in de classicale acte van 17 Mei 1586 nog vermeld staat als schoolmeester te Poortvliet. Waarschijnlijk was deze verwant aan Guiliëlmus Camerlinck, de 1ste Pred. bij de Hervormde gemeente te Waarde, c.a. in Zuid-Beveland.

(Zie: 's-Gravezande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 225; Ermerins, Zeeuwsche oudheden, D. 8. blz. 103—113; te Water, Reform. van Zeeland, blz. 320, cl. acte van Thol. c.a. en id. van Zuid-Beveland).

Als de eerste Predikant bij deze gemeente staat vernoemd:

1. *Albertus Kempe*, die, door de Classis van Beoosterschelt herwaarts gezonden, omstreeks 1578 hier in dienst schijnt getreden te zijn. Hij behoorde wellicht tot de vermaarde Zierikzeesche familie van dien naam en was waarschijnlijk een broeder van Jan Cornelisz. Kempe, die in 1568 als aanhanger van de Hervormde leer door Alva uit Zierikzee gebannen was, doch, na de bevrijding van die stad uit Spanje's dwangjuk, wedergekeerd, omstreeks 1578 de eerste Predikant werd te Sommelsdijk, en daarna nog te Haamstede in dienst getreden, ten jare 1599 aldaar overleden is, gelijk bij beide gemeenten bevorens is opgegeven.

(Zie : Ermerins. Z. oudh. D. 8. blz. 122—123; te Water, Reform.

van Zeeland, blz. 320 's-Gravezande, de Unie van Utrecht herdacht, blz. 225.)

2. *Thomas Rageboom* was van West-Vlaanderen herkomstig, en reeds vóór 13 Febr. 1582 in dienst als Predikant te Uitkerke, naardien hij op de Classis-vergadering te dien dage te Brugge gehouden, berispt was om zijne onwettige verbintenis aan de gemeente te Leffinge (gelegen tusschen Oostende en Nieuwpoort), en hem de verplichting werd opgelegd om te Uitkerke te blijven, waaraan door hem ook gevolg is gegeven tot aan den ondergang van de Reformatie in Vlaanderen. Hij is in de studie geweest te Winoxborgen, ten huize van ds. Jacobus Baselius, de oude, toen Predikant aldaar, 't geen blijkt uit de acta eener extraordinaire vergadering van de Classis, den 12 Febr. 1586 te Tholen gehouden, waarin Gilles Hooft verscheen als gemachtigde van de kerk van Caleshoek, eischende van Ds. Rageboom 56 gld. door die kerk verschoten tot zijn onderhoud in gemelde studie, waarover reeds lang kwestie geweest was, doch welke nu door de class. bemiddeld en bij overeenkomst afgedaan werd met de betaling van 7 pond vlaamsch en tot reisgeld aan G. Hooft 3 schelling. Het schijnt, dat Petrus Everardus, tot 1583 Pred. te Nieuwpoort, vandaar te Goes en van 1584—1604 te 's-Gravenhage, ook in die kwestie betrokken is geweest; althans in de vergadering der class. van Tholen c.a. den 2 Maart 1587 te Oud-Vossemeer, werd, op verzoek van ds. Rageboom, besloten, aan ds. Everhardus te 's-Gravenhage te schrijven, ten einde ds. Rageboom behulpzaam te zijn tot restitutie van de penningen, door dezen aan G. Hooft uitbetaald, om daarvoor schadeloosstelling te mogen ontvangen, doch waaromtrent verder niets meer vernomen werd.

Ds. Rageboom was den 3 September 1583 tot Predikant te Poortvliet aangenomen. Door zijn zorg is eerst in 1586 alhier een kerkeraad tot stand gekomen, waartoe hij ruim 2 jaar gearbeid had om daarvoor de vereischte lidmaten te verzamelen. Ook tot den herbouw van de kerk in 1586, welke in de Spaansche onlusten grootendeels verwoest was geworden, heeft hij zich ijverig gekweten, ten einde daartoe, zoo van de Gecommitteerde Raden van Zeeland als van den Raad van State, de vereischte geldelijke ondersteuning te erlangen. Als Predikant dezer gemeente was hij afgevaardigde ter Synode te Veere, van 17—27 Mei 1610. Als

eene bizonderheid vindt men van hem opgeteekend, dat hij en zijne vrouw, na afgelegde belijdenis, den 2 October 1588 tot deelneming aan de Avondmaalsviering te Zierikzee werden toegelaten, wat eveneens plaats had met zijne zuster Mayke Rageboom, voor de viering van het avondmaal op 25 December in 't zelfde jaar bij die gemeente. Deze zijne zuster komt mede voor als getuige bij eene doopsbediening op 30 Maart 1641 te Poortvliet, van Maria dochter van Cornelis Tobiasse Manteau en van Susanna Blondel.

Ds. Rageboom is, na deze gemeente ongeveer 41 jaar als Predikant gediend te hebben, op den 8 Juni 1624 te dezer plaats overleden.

(Zie: behalve de Class. acta van Tholen, c.a. doopboek te Poortvliet en lidm. register te Zierikzee, Ermerins, Z. Oudheden. D. 8, blz. 119, 122—123; te Water, Reformatie van Zeeland, blz. 320; Janssen, kerkherv. in Vlaanderen, D. 1, blz. 282—283, 426—427; id. in Werken der Marnix-Vereeniging, serie, D. 3, blz. 78, Navorscher, D. 21, blz. 230—232 en blz. 390, alwaar op beide plaatsen een drukfout bestaat, n.l. 17 Nov. 1588, moet zijn, 1586, en 1581 moet zijn 1584.)

Op ds. Rageboom is gevolgd, (niet zooals bij Ermerins. Z. Oudh. D. 8, blz. 123 wordt opgegeven: Jacs. d' Herde.)

3. *Petrus Doornik*, die als Proponent, in April 1622 Pred. was geworden te Oudenbosch, en, weer vandaar beroepen, op het einde van 1624 te Poortvliet als Predikant in dienst kwam, overlijdende te dier plaats den 26 Februari 1655, na ruim 30 jaar zijne betrekking alhier te hebben vervuld. Gedurende zijne afwezigheid ten dienste van de W. I. Compagnie, voor de kerkelijke zaken in Brazilië, van 1640—1643, werd deze gemeente achtereenvolgens tijdelijk bediend door Abraham van der Heijden en Johannes Michaelides Haarlijnck.

(Zie: Ermerins, Z. Oudh. D. 8, blz. 123; kroniek van 't Hist. Genootsch., gevestigd te Utrecht, Jaarg. 29, A. 1873, blz. 392, 418 en Class. acta van Tholen, c.a.)

ST. ANNALAND.

Tot eersten Predikant bij deze gemeente werd:

1. *Matthias van den Broecke*, sinds 1583 Predikant te Tholen, vandaar alhier beroepen, blijkens acta der Class. van Tholen, c.a. van 1 September 1586, en tevens, dat hij zulks aangenomen had.

In de classicale vergaderingen van 9 Mei 1588, 17 Juni 1593, 8 April 1597, 28 Sept. 1600 en 10 Juli 1603, achtervolgens te St. Annaland gehouden, fungeerde hij telkens als Praeses, doch wanneer die vergaderingen, bij afwisseling, in andere gemeenten plaats hadden, bleef hij, sinds 1 October 1601, wegens ziekelijkheid en zwakte, meestal afwezig. In de vergadering der Classis van 30 December 1604 werd hem, op zijn verlangen, eene attestatie afgegeven, om vanwege zijnen ellendigen lichaamstoestand zijne rustgagie te verzoeken, doch reeds in de volgende Class. vergadering van 23 Februari 1605 werd zijn overlijden bericht, ten gevolge waarvan de Classis de vacatuurbeurten voor deze gemeente regelde, met ingang van 27 dito, ten voordeele van zijne nagelaten weduwe. Zijn oudste zoon, Matthias, verzocht in Classis den 3 October 1606, om raad en bijstand, ten einde zijne aangevangene studiën in de theologie te mogen voortzetten, waaromtrent besloten werd, dat men pogingen zou aanwenden tot het verkrijgen van eene beurs voor hem, waarin geslaagd werd. Na het ondergaan vervolgens van een praeparatoir examen op den 12 Juni 1607, en na ook eene propositie te hebben gedaan voor de Classis over een hem opgegeven tekst, reikte de Classis hem den 6 September 1608 eene acte uit als Proponent, waarna hij in onderhandeling trad met de Bewindhebbers der O. I. Compagnie om als Predikant zich te verbinden op de O. I. koopvaardij-schepen. Den 14 Dec. 1609 werd hij bij de Classis van Walcheren, door ds. Lodewijk Diericksen, Pred. te Sluis, geëxamineerd, en tot den predikdienst in O. I. bekwaam bevonden, en den 21 dito tot dezen dienst bevestigd door ds. Herman Faukelius, Pred. te Middelburg. Hij werd geplaatst in 1611 te Amboina, maar weigerde de Maleische predicatiën van den Gouverneur Houtman voor te lezen, waarom hem werd gelast weder scheep te gaan, en alzoo werd hij in 1612 terug gezonden. Als tijdgenoot van Caspar Wiltens [1]) is door hem, in gemeenschap met dezen, een brief geschreven uit het Mauritsfort op het eiland Machian, den 29 Juli 1612, welke beiden in het O. I. archief zijn bewaard gebleven. (Zie overigens bij Tholen, n°. 4.)

(Zie: behalve de Class. acta van Tholen, c.a. ook die van Wal-

[1]) Caspar Wiltens, de eerste Nederlandsche Predikant in O. I., stond te Amboina 1615—1623, en was de eerste, die predicatiën in het Maleisch heeft geschreven. (Zie over hem: v. Troostenburg de Bruyn, de Herv. kerk in Nederl. O. Indië, blz. 7, 23, 216, 398, 409, 423, 425, 537 en 594.)

cheren, alsmede van Troostenburg de Bruyn, Biogr. Woordenb. van O. I. Predikanten, blz. 58, 326 en 489.)

2. *Samuel Schepens*, zoon van ds. Gerard Pietersz. Schepens, achtervolgens Predikant te Lillo en te Oud-Vossemeer, staat, bij zijne inschrijving als student te Leiden, den 5 Juli 1600, oud 23 jaar, vermeld als: »Samuel Schepens, Anglus«, zoodat hij in Engeland schijnt geboren te zijn. Hij werd, na examen en propositie, den 30 December 1604 bij de Class. van Tholen c.a. tot Proponent aangenomen, waarna den 31 Maart 1605 door gedeputeerden van St. Annaland, vergezeld van den secretaris Johannes Bernaardsz. Smoüt, zijn beroep tot Predikant bij die gemeente, bij de Classis ter approbatie werd ingediend. Na op den 5 Mei 1605 het peremptoir examen bij die Classis te hebben ondergaan, werd hij den 22 dito tot Predikant alhier bevestigd door ds. Henricus van Heinsbergen, Pred. te St. Maartensdijk. In volgende jaren werden uit deze gemeente herhaaldelijk klachten ingebracht over zijne onbekwaamheid in het prediken, ten gevolge waarvan in de Provinciale Synode van Zeeland, gehouden te Goes van 14—28 Februari 1620, volgens de acta, Cap. 5, art. 3, besloten werd tot zijne standplaats ruiling met den Predikant van Reimerswaal. Ofschoon ds. Schepens wel niet tevreden was over de wijze van aanklacht, verklaarde hij zich echter bereidwillig tot de voorgestelde verwisseling, en ging alzoo nog in den loop van 't jaar 1620 naar de geringere standplaats te Reimerswaal over, waar wij hem bij die gemeente vervolgens ontmoeten zullen.

(Zie: behalve de Classic. acta van Tholen c.a. de Navorscher, D 32, blz. 83—84 en 311, id. D. 38, blz. 565; Bronsveld, Stemmen voor waarheid en vrede, Jaarg. 12, Nov. 1875, blz. 1138—1139, en Archief van 't Zeeuwsch genootschap, stuk III, blz. 20.)

3. *Herbertus de Ridder*, in 1620 als Predikant te Reimerswaal, bij verwisseling met Samuel Schepens, herwaarts verplaatst, bleef hier in dienst tot op zijn overlijden den 8 Augustus 1626. Hij was geboortig van Munster, en werd den 13 Juli 1605, oud 24 jaar, als student te Leiden ingeschreven. Bij de gemeente te Reimerswaal zal vervolgens nader van hem melding gemaakt worden. Blijkens de opschriften op de grafzerken in de kerk te St. Annaland, hoezeer deels afgesleten, blijkt, dat ds. de Ridder en zijne

2de echtgenoote, Susanna Laureys, beiden aldaar begraven zijn. (Zie, behalve de Classic. acta van Tholen c.a., de Navorscher, D. 25, blz. 140—14i, en id. D. 32, blz. 83—84 en 311; Bronsveld, Stemmen voor waarheid en vrede, Jaarg. 12, Nov. 1875, blz. 1138—1139; J. Engelsma, Naamlijst der Pred. in de Class. van Zevenwouden, blz. 195: Diest Lorgion, Nederl. Herv. kerk in Friesland, blz. 48, en Romein, Naamlijst der Pred. in Friesland, 2e gedeelte, blz. 590.)

Zijn zoon, Hendrik de Ridder, geb. te Reimerswaal werd, als Proponent, den 18 November 1640 tot Predikant te Haamstede c.a. bevestigd en overleed aldaar in 1646, nadat zijne echtgenoote, Christina van de Putte, met wie hij in 1641 te Vlissingen huwde, hem nog in datzelfde jaar aldaar ontviel. (Zie: Nieuwhof, Gedenkboek van Haamstede, c.a., blz. 65 en Navorscher, D 14, blz. 376—377.)

OUD-VOSSEMEER.

(Zie bij Ermerins, Zeeuwsche Oudheden, D 2, blz. 62—65, eene Naamlijst van de Predikanten bij deze gemeente.)

De eerste Predikant alhier, was:

1. *Ephraïm Jansz. Dierckens*, (wiens naam ook voorkomt als Dierckius, Dierkinus, zoomede als Dijckens) was zeer waarschijnlijk afkomstig uit Vlaanderen, en vermoedelijk verwant aan Johannes Dierckens, eertijds landbouwer en daarna Predikant te Caprijk, aan wien in de Synodale vergadering te Brugge van den 4 November 1579 werd opgedragen een werk uit het Latijn over te zetten. Toen vanwege de gemeente Stalhille in de Classicale vergadering te Groede den 11 Juli 1581, het verzoek werd ingediend om een geleenden of vasten Dienaar te mogen bekomen, onder verbintenis van hem maandelijks een behoorlijke bezoldiging te zullen geven, met belofte tevens, tot volle tevredenheid des Predikants daartoe te Brugge borg te willen stellen, verklaarde Johannes de Moor, destijds Predikant te Dudzeele, dat zijn zwager Ephraim Dierckens wel begeerde in dit gedeelte van Vlaanderen te willen dienen. De Classis droeg hem toen op, aan zijn zwager daarover te schrijven, en dat deze dan bij de eerste gelegenheid zoude overkomen, om der gemeente van Stalhille zijne gaven te laten hooren. Mochten beide partijen daarna niet overeenkomen,

dan zouden die van Stalhille verplicht zijn, hem voor zijne moeite schadeloos te stellen, waartoe zij zich gaarne verbonden. Het blijkt intusschen niet, waar ds. Dierckens toen Predikant was, evenmin, of de poging tot verkrijging van hem te Stalhille aangewend, en of zij gelukt is. Niet lang daarna moeten er echter dringende redenen voor hem ontstaan zijn, dat hij van de gewesten, waar hij te huis behoorde, is uitgeweken, want reeds in 1581 had hij een standplaats gevonden in Holland, bij de toen pas ontstane Hervormde gemeente te Korendijk, welke nu juist vacant was door het overlijden van haren eersten Dienaar, Jan Anthonisze, en waar het plan, den 7 Aug. van dat jaar in de Class. van Voorne c.a. gevormd om den schoolmeester Adrianus Nicolai aldaar tot het predikambt te bevorderen, niet geslaagd was. Althans ds. Ephraim Jansz. Dierckens werd voor den dienst te Korendijk, vereenigd met Piershil, in 1581 aangenomen, en verbleef daar tot 1583, toen hij te Oud-Vossemeer een nieuwe standplaats vond. Volgens de opgaaf van te Water, in zijn »Verhaal van de Hervorming in Zeeland«, dagteekent de vestiging van eene Hervormde gemeente alhier, met een eigen Predikant, dan ook sinds het jaar 1583, en blijkens de Classicale acta van Tholen c.a., welke met 23 Maart 1584 aanvangen, was ds. Dierkens destijds werkelijk als Predikant te Oud-Vossemeer in dienst.

De Classis hield haar gewone driemaandelijksche vergadering hier voor het eerst op den 9 September 1585, waarbij hij als Presid. fungeerde, en vervolgens ook den 2 Maart 1587 onder zijn Praesidium. Telkens evenwel vertegenwoordigde hij zijne gemeente geheel alléén, zonder ouderling, naardien hier toen nog geen kerkeraad bestond. De Classis committeerde den 17 Mei 1586 hem, met Johannes Martini, Pred. te Tholen, tot bijwoning van de Particuliere Synode op den 28sten dier maand te Middelburg, alwaar ds. Martini gedeputeerd werd naar de Nationale Synode, gehouden te 's-Gravenhage 20 Juni tot 1 Augustus 1586. In de Classicale vergadering te Tholen van 1 Sept. 1586, verzocht hij ontslagen te worden van zijn dienst te Oud-Vossemeer, doch de Classis verlangde, dat hij hiermede toeven zou tot een volgende vergadering; maar ontving hij intusschen een goed beroep, dan zou de Classis zulks niet tegen houden. In de Classis-vergadering van 27 November d.a.v. besloot de Classis hem een behoorlijk ontslag te zullen geven, mits hij vóór zijn vertrek zorgde, dat hij in deze gemeente

een opvolger had, tot genoegen der Classis. In de Classis-vergadering te Poortvliet op 27 Maart 1587, werd intusschen eene beschuldiging tegen hem ingebracht wegens gegevene ergernis, door in 't openbaar te kijven en te vechten met zijne vrouw, die daarop boosaardig hem verlaten had, zonder nog weder te keeren, weshalve de Classis ds. Thomas Rageboom, Pred. te Poortvliet, committeerde, hem voorloopig te suspendeeren, en hem aan te zeggen, dat hij den 1 April voor de Classis zou compareeren, terwijl ds. Rageboom tevens in last kreeg om den predikdienst te Oud-Vossemeer op den 2^{den} Paaschdag (30 Maart) waar te nemen. In de extraordinaire vergadering der Classis op Woensdag den 1 April 1587 te Bergen-op-Zoom, werd door ds. Dierckens de volgende bekentenis afgelegd: «zijne huisvrouw Adriaanken bestraft hebbende over eenige scheldwoorden, welke zij tegen haar zoontje uitsprak als: gij dief, gij schelm, had hij, nadat zij wat tegen gemommeld had, uit toorn met zijne voet een aschpot in stukken geschopt, waarop zijne vrouw hem eerst met een ketel waters begoot, daarna met de potscherven smeet, en eindelijk op straat met den bessem sloeg, en dat hij toen binnenshuis haar met den bessemstok geslagen heeft. Dat dit gevecht 's avonds vernieuwd is, toen zij hem eenige scheldwoorden toevoegde, waarop hij haar een kinnebakslag gaf, en zij, nu tegen hem opvliegende, alzoo te samen aan 't vechten geraakt waren.« Bekennende verder, dat vroeger meermalen oneenigheden tusschen elkander hadden plaats gegrepen, doch niet in zoo hooge mate als nu van hem in 't openbaar te slaan en daarna hem te verlaten; ja, dat zij wel eens, met een bloot mes in de hand, zich bij hem te bed begeven hebbende, hij haar dit uit de handen had gewrongen. Verklarende voorts, dat hij toornig zijnde, zijne gramschap alsdan vaak zocht te koelen, hetzij op een pot of op het vuur, met dat om verre te stooten, of iets dergelijks, en dat, toen zijne vrouw, na het medegedeelde gevecht, 's morgens opstond, zij hem toevoegde: »gij en zult mij niet meer slaan,« waarna zij met een pak goeds en het jongste kind, verstoord van hem was weggegaan. Na deze bekentenis, besloot de Classis tot het instellen van een onderzoek bij de Predikanten te Dordrecht, om te vernemen, om welke oorzaak die vrouw, haren man verlatende, derwaarts gevloden was. De Classis besloot vervolgens den 21sten dier maand in eene opnieuw belegde buitengewone vergadering, dat ds. Dierkens in Mei e.k. zijn dienst

te Oud-Vossemeer zou nederleggen, bij het verstrijken van zijn vierendeeljaars, en dat hij en zijne vrouw verplicht zouden zijn in de kerk te Oud-Vossemeer openbare schuldbekentenis af te leggen, waarna hem eene Classicale attestatie zou afgegeven worden. Na het regelen van de waarneming der vacatuurbeurten in deze gemeente, nam de Classis ook op zich, voor het beroepen van een anderen Dienaar te zullen zorgen. De openbare schuldbekentenis van ds. Dierckens en zijne vrouw is geschied op Zondag 21 Juni 1587, ten overstaan van Ds. Henricus Heiningius, Pred. te Tholen, waarna de Classis hem den 22^{en} dito eene loffelijke attestatie afgaf. Niettegenstaande zijn ontslag, bleef hij echter zijn predikdienst te Oud-Vossemeer voortzetten, en diende zelfs bij de Classis een verzoek in, om bij deze gemeente te mogen blijven, wijl ook zijne parochianen hem begeerden te behouden; doch de Classis besloot den 13 Juli zijn verzoek niet toe te staan, hem tevens verbiedende met prediken voort te gaan, waartegen hij verklaarde bij de Provinciale Synode te zullen appelleeren. Voorzeker heeft hij daaraan geen gevolg gegeven. Hij is vertrokken, en hij is er in geslaagd, eindelijk den 14 Mei 1590 als Predikant opnieuw in dienst te treden bij de gecombineerde gemeente van Oosthuizen en Warder, in Noordholland, waar hij evenwel slechts 2 jaar verbleef. In de acta der Class. van Voorne c.a. van 20 April 1592 staat genoteerd, dat Ephraim Dierckens, als Dienaar tot zijne vroegere standplaats te Korendijk, toen nog met Piershil gecombineerd, was gekomen, met »vertoon van afscheyt van de Classicale versamelyng sijner residentie, dewelcke goet bevonden ende als lid onser Classis in de liefde weêr is opgenomen«. Bij die Classis was er sprake van, volgens acta van 7 Aug. 1595, hem aan te bevelen bij de toen vaceerende gemeente van Nieuwenhoorn, maar hieraan werd geen gevolg gegeven. Aanleiding was daartoe ontstaan, doordat eenigen uit de gemeente van Korendijk hem toen bij de Classis aangeklaagd hadden, met verlangen tot zijne verplaatsing. De Classis hoorde de aanklagers en den beschuldigde, vermaande herhaaldelijk tot eenigheid, maar tevergeefs. Ook de bedreiging dat »van Classiswege na kerckenordeninghe met henlieden gehandelt« zou worden, schijnt niet in staat geweest te zijn tot het vereenigen van de partijen. Zie acta van 10 April, 7 Aug. 1595 en 17 April 1596.

(Wordt voortgezet).

GESCHIEDENIS.

Memorie betreffende de tienden van de Ambachtsheerlijkheid van Waddinxveen.

De Heerlijkheid Waddinxveen behoort tot de oudst bekende plaatsen in de Provincie Zuid-Holland.

Het was reeds in 1233 bekend zoo men eene copie van een charter van Graaf Floris in een Register in het Rijksarchief gelooven wilde, doch dat vermoedelijk eene schrijffout bevat, waarom het dan ook waarschijnlijk in het Oorkondenboek niet is opgenomen.

Den 25 Augustus 1260 verkocht vrouw Aleyd aan eenige personen eenige hoeven onder Waddinxveen, waarin ook van de tienden aldaar melding gemaakt werd.

Den 8 September 1269 gaf Graaf Floris zijnen neef Simon van Teylingen acht en een halve hoeve lands met het ambachtsheerlijkrecht en de tienden gelegen tusschen Waddinxveen en Pollien in leen.

In 1210 verkocht Graaf Floris aan Diederyck, Heer van Teylingen het ambacht van Waddinxveen en Pollien met al de veenen, behalve het hoogste gerecht, de crimineele justitie.

In 1290 verkocht Graaf Floris weder drie hoeven te Waddinxveen.

Het schijnt, dat de heerlijkheid van Waddinxveen in 1340 weder aan den Graaf gekomen was, tenminste in dat jaar nam Graaf Willem op zich aan Jonkvrouw Mabelien Jans dochter van Uijtenwaerde jaarlijks de aanzienlijke som van vijftig pond uit de tienden van Waddinxveen te zullen betalen.

Den 20 Augustus 1341 werd door 's Graven ambtenaren en die van Coenenloop in 't ambacht van Waddinxveen een overeenkomst aangegaan betreffende het uitveenen hunner 100 morgen; aldaar komt onder meer de bepaling voor: »ende wi sullen onse ambacht behouden ende onse tijende van dien, dat mens bouwt,« dat wil zeggen: al geven wij onder zekere bepalingen vrijheid van uitveening wij behouden op die landen ons ambachtsheerlijkrecht en ook op de tienden, zoo men ze later weder mogt gaan bebouwen.

In 1343 kreeg Jonkvrouw Wilhelmina van Oegstgeest de 50 pond uit de tienden van Waddinxveen van Graaf Willem.

Den 11 Februari 1364 werden die 50 pond door Hertog Aelbrecht geschonken aan de Heere van Brederode.

In 1365 gaf Hertog Aelbrecht aan Heer Sijmon van Teijlingen 150 morgen veen gelegen in de parochie van Waddinxveen in erfpacht, en gaf hem ook de ambachtsheerlijkheid en de tienden in erfleen.

A. A. A. V. v. O.

3 Brieven van het oorlogsterrein 1799 en 1800

DOOR J. K.

Cantönnemen 't alkmaar 12 Sept. 1799: 5de 7de B. Vrijh.

Alle toebereijdselen waaren den 9 deser gereed om den vijand aan verscheijde kanten aan te grijpen, dog bij ons nog niets was bewust wanneer hetzelve stond te gebeuren, dog ik was nouwelijks een half uur te bed gelegen, of men hoorde de allarmtrom de geheele stad in beweging zettende; alle militie vervoegden op hunne respectieve vergaderplaatsen, des nagts ten 12 uur stond alles reeds gerangeert in volle orders om uijterukken en wij rukten uijt om een uur met onse Colon bestaande uijt 6 Battaillons Bat. infanterie; Bat. Fransche infanterie 1 Grenadier Batt: 2 Batt jager en Hussaren benevens de Swaare Cavalerie en de Rijdende attelerie, benevens nog een trijn attelerie marscheerende over de koedijk waar wij van verre onse voorposten al sagen attaqueeren als blixem straalen door de logt en wij sagen reeds een huijs in vollen brand, hetwelk zeer hevig brande. Voorts rukten wij door tot een half uur van 't dorp de Burgerbrug alwaar wij den vijand aan vielen hetwelk mede zeer hevig was door het sterke kanonvuur van wederzijden, dog wij noodsaakten den vijand na een hardnekkige tegenstand na de Burgerbrug te moeten retereeren, alwaar hij reeds sterke verschansing had aangelegt het gevegt was hardnekkig en wierd sterk geassisteert door het grof geschut hetwelk van wederzijden als een continueele hagelbuij uijt de logt scheen te vallen als schrot lastaatsen en houwitzer een zeldzaam gesigt als men ziet het schrot uijt een mortiere op uw aankomen dat is gelijk alsof men van verren een trop veldhoeders ziet aankomen vliegen, het gevegt was hevig en zyn verscheijden van ons ge-

sneuveld en gekwets geworden ik heb ook verscheijden doodgeschoten paarden aan de weg zien liggen, dewelke benen, strot enz. afgeschoten waaren. Wij maakten in dat gevegt meer dan 20 Engelsen krijgsgevangen, het vuur was onophoudelijk van 's morgens ten 5 uur tot 's nademiddags ten 3 uur, de Franse Colon greep den vijand aan bij *petten* den zelven morgen hetwelk wij van verre konden zien, en zijn ten laatsten met de Bajonetten aan malkander geweest, dog wij zagen 's middags een Engels oorlogschip niet ver van petten hetwelk met volle laagen na de wal schoot, de franschen hebben bij dat geval een groot aantal gekwetsten gehad, dan hebben wij ook kunnen zien een hevige rook van een andere Colon, dewelke ter regter zijde van ons attaqueerden. Wij hebben haar dien dag niet verder kunnen krijgen als de Burgerbrug, hetwelk is 3 uur van alkmaar, er komen nog alle oogenblik fransche troepen aan.

ALKMAAR, 23 Sept. 1799.

Onse halve Brigade benevens nog andere is tans gecantonneert op koedijk die daar Broer peter bij is benevens nog andre te St. pancras, als ook op lange dyk; alhier komen gedurig troepen uit Belgie en Frankrijk aan. Gisteren zyn hier 5 scheepen met ponteniers aangekomen, het is alhier tans zeer druk, ik kan ook niet nalaten UEd. van het merkwaardigst sedert mynen laatsten missive aan UEd. meede te deelen Nadat de Russische troepen 18 gedebarqueert waaren kregen zy bevel om 's nagts de fransche voorposten te overvallen, hetwelk zij den 19 deser 's morgens ondernamen en overvielen de Fransche voorposten onverwagts, dewelke niet zeer sterk waaren retirerden tot Bergen alwaar de linker vleugel in orden van Battaillie geschaard. De Russen aangrepen des morgens ten 8 uur was de geheele russische armée in volle retraite en kwamen reeds veele russische krijgsgevangen binnen, het gevegt duurde tot 's avonds toe. Doen waaren hier reeds 80 Russen als engelsche krijgsgevangen over de 1200 behalven de geblesseerden dewelke ook op 7 a 800 begroot worden de dooden der Russen is onuijtsprekelijk bij en agter Bergen leijden de lighaamen 3 à 4 hoogte op malkander de wegen zodanig vol dat de rijtuijgen niet passeeren konden, de Russische oppergeneraal bevind zich ook als krijgsgevangen hier, het is een oud man wel van 70 jaar, benevens ook nog Leut; Collonel en veele officiers,

men heeft ook 21 stukken kanon op den vijant verrovert en 3 vaandels, dewelke zijn Swart en geel met een Dubbelden adelaar. De overige der Russen zyn in de Bergse Bossen door Franse en Bataafse troepen omcingelt; men heeft een Rus die geblesseert was in 't Bos vinden leggen bij een boom en at den schaal van den Boom voor den Honger, den 20 zijn nog wel 100 zoe Russen als engelsche binnen gebragt den 21 nog wel 60 den 22 ook nog een gedeelten, de Russen hebben bij hunne Retraite wreed gehandelt waar zij zijn doorgepasseert, de Russen zijn in postuur dik geset, dog zeer lomp int gaan zij hebben aan groene rokken dog zeer gemeen, er zyn er veel die hebben Groote Roode mutsen op gelijk als een Bisschop; de Russen gevangen zijn zo verbittert tegen de Engelsen dat zij haar het vuur wel uijt de oogen zouden haalen, doordien zij haar zodanig hebben bedrogen want zij aan haar hadden gesegt, dat sodra haar de Fransen zagen dat zij dan voort gingen loopen en dat zij dan zo na alkmaar konde gaan, hetwelk ook waar is want zij zijn hier ook gekomen dog anders als zij dagten. Gisteren avond trok alhier nog 1 batt. Fransen binnen komende van Maastrigt. De jongens van Toon Haak waaren den 18 dezer nog gezond verders hebben van geen Doesburgers meer vernomen als heb de zoon van van Kessel ook nog gesproken, van dese morgen heb ik nog eenige kanon schoten gehoord dog van geen verder gevolg. Ik heb er verscheijde gesien die Hollandsche ducaten van de Engelsen hadden opgedaan, waaraan men wel kan zien waar de ducaten gebleven zijn.

In 't kamp voor de vesting Mariënburg bij Wurtsburg den 17 Decemb. 1800.

Het is hier niet heel aangenaam, den 29 Novemb. naderen wij de stad en vesting Wurtsburg zij groeten ons door het grof geschut uijt de vesting wij Blokeerden dienzelfden avond nog de stad en vesting in den omtrek van Heijdingsveld den 30 was de vesting gans ingesloten den 3 Dec. trokken de Bataafsche troepen over de maijn en namen bezit van de stad Wurtsburg: dog de vesting bleef door de Bat: troepen nog ingesloten: den 2^{den} attaqeerden zij 's avonds onse voorposten dog wierden schielijk terug gedreven den 4^{den} deden zij 's morgens een uijtval dog wierden met verlies van 22 krijgsgevangen weder teruggedreven, den 5^{den}

begon men trancheeren en loop graaven de Batterijen voor de vesting op te werpen dewelken den 8sten 's morgens voltooijt waaren, ten 10 uur begon op de vesting te bombardeeren en duurt nog dag en nagt daar zijn mij al wel 100 bommen en Houwitzers om 't hoofd gevlogen als ik op piquet was wij staan hier sedert den 29 Novemb. onder den bloten hemel den koude en ongemak is groot de wyngaart stokken is onse brand terwijl wij staan op en tussen 't wijngebergte wij hebben nog niet veel dooden voor de vesting dog veel in 't Hospitaal, de koude is hier scherp de bezetting van de keijzerlijke op de vesting word gerekend op 5 a 6 duijzend man en wij staan daar voor met 6 Battaillons infanterie; Battaillon Jagers 1 Regiment Cavalerie, het 4de Batt. Jaagers van trip en dragonders en het Regiment Hussaaren zijn met de 49 Halve Brigade Fransche infanterie op Bamberg aangetrokken alwaar zij den 6 door de Oostenrykers zijn aangegrepen dog ook Hussaaren en jagers hebben bij dat gevegt veel geleeden de generaal mouraû heeft op de oostenrijkers een overwinning behaalt in Beijeren de Franschen hebben 9000 Oostenrijkers krijgsgevangen gemaakt 90 stuk kanon en 200 amunitie wagens verovert.

H. A. BAERKEN,
bij de Eerste Compagnie in 't 3de Bataillon
der 2de Halve Brigade Bataafsche infanterie in den omtrek van
Wurtsburg.

Leidsche toestanden in 1822.

Onder de nagelaten papieren van Mr. Groen van Prinsterer, die, door de familie van der Hoop van Slochteren bewaard worden vond ik, de volgende klacht door hem en zes mede-studenten, in opdracht, hunner comilitones, bij den Rector Magnificus, ingediend, die, als de feiten juist zijn, ons doet zien, dat het toen in de sleutelstad nog al ruw toeging.

Of en welke gevolgen het schrijven gehad heeft, is mij niet bekend; misschien bleek, bij onderzoek, dat de aangevallenen niet zoo onschuldig waren als het hier voor gesteld wordt. Willem de Clerq, tenminste beweerde, toen hij in 1814 Leiden bezocht

had, dat de meeste studenten niet veel anders deden dan drinken, rooken en spelen. (Dagboek I, pag. 68.)

Aan den Hooggel. Heer Rector Magnificus der Leydsche Hoogeschool.

De ondergeteekenden door het Corps studenten op de Algemeene Convocatie van den 28sten October 1822 benoemd en gelast om aan den Rector Magnificus de punten op te geven over welke het Corps Studenten zich genoodzaakt ziet om deszelfs klagten tegen het garnizoen dezer stad met den meesten eerbied in te brengen, geeft te kennen,

1°. Dat op Woensdag den 16en October 1822 een Cuirassier in de huizen van Balie en Coeberg op de Breestraat, bij wie een aantal studenten gewoon is het middagmaal te gebruiken, gedrongen is: in het eerste een glas heeft ingeslagen; in het andere een vreemdeling door hem voor student gehouden, deerlijk heeft mishandeld; dat men hem met veel moeite van verdere baldadigheden in de huizen heeft teruggehouden.

2°. Dat op Zondag den 26' October des avonds ten elf uur vier personen, waarvan twee in 't politiek gekleed, de twee andere dragende Cuirassiers monteering en wel de een van wachtmeester, de andere van Fourier zich ten huize van Van den Heuvel op de Breestraat bij wien de Studenten Sociteit wordt gehouden, hebben vertoond en nadat zij vernomen hadden, dat zich daar geene studenten bevonden en zij daarenboven bemerkten hier tegenstand te zullen ontmoeten, zich verwijderd hebben:

dat zij om half twaalf zes personen waaronder vijf studenten, zonder eenige aanleidende oorzaak hebben aangevallen, geslagen en hen met dikke stokken achterna geworpen.

dat deze aan meerdere en zware mishandelingen alleen door de tegenwoordigheid van den zesden die in het politiek gekleed, zich als officier bekend maakte, ontsnapt zijn; dat een oogenblik hierna de knecht der studenten-societeit op het gerucht toegeschoten zoodanig door gemelde personen geslagen is, dat hij verscheidene kneuzingen en wonden, waaronder een aan het voorhoofd, bekomen heeft.

3°. Dat de beleedigende uitdrukkingen sedert lang door de Cuirassiers, tegen de studenten gebruikt de herhaalde pogingen om hen te mishandelen, de zware bedreigingen waarmede dezelve vergezeld

gaan, dat dit alles genoegzaam bewijst, dat men hier aan geene toevallige ontmoetingen maar wel aan gepremediteerde mishandedelingen en aan een ingewortelde vete tegen de studenten te denken heeft; temeer daar bijna alle deze aanvallers door geen wijn of sterken drank bedwelmd waren, en dat het gevaar niet alleen daardoor vermeerderd wordt dat zij wel gewapend zijn, maar ook dat zij orders hunner officieren voorgeven om in de huizen te kunnen dringen.

De Commissie meent niet van overdrevenheid beschuldigd te kunnen worden, wanneer zij na het opgeven dezer punten daaruit afleidt dat geen student aangaande zijne persoonlijke veiligheid gerust kan zijn, zoolang aan gewapende lieden gelegenheid wordt gegeven om zonder eenige aanleidende oorzaak den wrevel, door hen, niet tegen eenige studenten, maar tegen de studenten in het algemeen opgevat en hun verregaanden moedwil te koelen: zij vindt zich dus in de onaangename verpligting om dit getrouw verhaal onder het oog van den Rector Magnifcus te brengen van deszelfs ijver voor het welzijn der Hoogeschool gerustelijk verwachtende, die spoedige en afdoende maatregelen te zien provoceeren, welke alleen de veiligheid der Academie burgers en daardoor den voortdurenden bloei der Academie verzekeren kunnen.

De leden der Commissie,

Van Buren. N. L. van der Vlies.
G. Groen van Prinster. F. Groeninx van Zoelen.
A. H. Ermerins. P. Mounier.
G. A. van Harmels.

18 $\frac{10}{28}$ 22

Utrecht.

DE S. L.

Nav. LVIII, 410.

Overgave v. Doesburg.

Jan Ingen Nieuwland was een der kolonels van de bezetting aldaar en werd door den krijgsraad gouverneur gemaakt, maar niet zonder twist met Allert Coutis, »commandeur« en geboren Doesburger. [1]) Daar voorts verzuimd werd den vijand het aanleggen van batterijen te beletten, en officieren, die uitvallen deden,

1) Althans zoo wij hem mogen houden voor een kleinzoon v. Alan C., een der verdedigers van Bergen op Zoom in 1622, en zoon van George C., die in 't beleg van Breda 1637 sneuvelde en »in den familiegrafkelder« te Doesburg begraven werd (v. d. Aa, Biogr. Woordenb. op Alan C.)

niet behoorlijk gesteund werden, verloor de bezetting den moed; de krijgsraad geraakte in onmin met het stadsbestuur, het volk in angst — en 't einde was, dat de manschappen weigerden dienst te doen en Nieuwland beweerde, hen wegens 't groot aantal niet te kunnen straffen, waardoor de overgave onvermijdelijk werd. »Op dusdanigen schandelijken wijse ging over sulken considerablen »Fortresse, die met volk, Ammunitie, Artillerye en Vivres tot »overvloet was voorsien, die noch niet was geforceert, als met »Schut-gevecht van omtrent anderhalve dag, en noch geen eenige »Attaque hadde uijtgestaan, die noch geen eenigen voet lands van »de Fortificatie was bedisputeert, die nog nergens was geappro »cheert, als alleen een zijde langs *Sloots-Hoornwerk*, en die niet- »meer als eenige weijnige Mannen verlooren hadde.« (Valkenier› 't Verwerde Europa, III, 499). Zie Valkenier a. w. 489 vv. en Montanus, Leven en Bedrijf van Willem Henrik, 274—80.

W. ZUIDEMA.

Nav, LVIII, 408.

Een nationaal belang.

Den vrager naar gegevens omtrent den veldtocht van 1812 naar Rusland zij het volgende meegedeeld:

Van veel beteekenis is het werk van:

1. O. Hollander, Nos drapeaux et étendards de 1812 à 1815, en van denzelfden schrijver:
2. Les aigles des régiments hollandais 1811—1814, voorkomende als »aanhangsel« in: Nasporingen en studiën op het gebied der Nederlandsche krijgsgeschiedenis, 14de jaarverslag, met afbeeldingen der banieren.

   Vgl. de daarbij gevoegde aanteekeningen van F. de B. pag. 34 v.
3. Een verhandeling in de Soldatencourant 1900 No. 51, 52, getiteld: »Het 2de Regiment Hollandsche Lansiers der keizerlijke garde in 1812.«
4. Kaderweekblad, 20 Febr. 1908.
5. Les Hollandais dans la grande armée 1907, door Gen.-majoor B. R. F. van Vlijmen.

RED.

Nav. LVIII, 193, 261, 409.

Uit krijgsgesch. oogpunt leert Fruin, hoe groot ook, voor **de inrichting van een leger gedurende den 80jarigen oorlog** weinig of niets.

B.

Nav. LVIII, 410.

Beroerten in de Ver. Ned.

Doorninck, Vermomde en naamlooze schrijvers, II, 72, geeft op: 10 dln., en zegt er van:

»Het 10ᵉ deel, waarin de Friesche beroerten in 1787 behandeld »worden, werd naamloos geschreven door Prof. Ad. IJpey. Zie »Boeles, Frieslands Hoogeschool, blz. 578.«

W. ZUIDEMA.

Wilhelm Ripperda tot Boxbergen.

In Nanninga Uytterdijks *Bijdr. Gesch. Overijsel*, XIV, 332, wordt, volkomen terecht, gezegd, dat hij »door hebzucht van zijn »zoon de eeuwigheid inging zonder te kunnen voldoen aan den »wensch zijns harten,« n.l. de vrouw, met wie hij na den dood zijner echtgenoote geleefd had, te huwen en zijne 2 zoons bij haar te wettigen.

Wat is er bekend van het leven en bedrijf dezer zoons?

W. Z.

Belgische opstand.

Mr. C. P. E. Robidé van der Aa te Arnhem bezat een prachtige verzameling boeken en kleine geschriften hierover, waarvan catalogus is verschenen in *de Vriend des Vaderlands* en ook afzonderlijk. Is deze in haar geheel gebleven? Zoo ja, waar wordt zij thans bewaard?

W. Z.

Kan iemand mij helpen aan het in 1792 verschenen werk: **Walter van Montbarry,** de overste der Tempelheeren, uit het Hoogduitsch vertaald 2 deelen, den Haag, bij Immerzeel?

Den Haag, DR. JOHS. DIJSERINCK.

Joden in 1666.

In het redactioneel gedeelte der *O. H. C.* van 1667 no. 1 komt de volgende curieuse mededeeling voor. Mijn vraag is echter, wat wordt bedoeld met *de groote inbeelding der Joden, waarmede zij bedrogen uitkwamen?*

De mededeeling luidt:

Het groot verbeelde Jaer 1666, is ten eynde geloopen, sonder eenigh gevolg van de Voorspellingen der fantastycke Humeuren, gewoon op dit Jaer, of om beter te seggen, op de drie getallen van Sessen te spelen. Daer is in 't geheel Jaer nouwelijckx iets geschiet, dat God de Heere op andere Tyden niet dickmaels heeft gelieven te laten geschieden, en die, *namentlijck Joden, die haer wat groots ingebeelt hadden, zijn allermeest bedrogen:* God de Heere, bidden wy, heldere voortaen meer en meer huer en ons Verstant, om de Waerheydt te gelooven.

H. W. P. J. O.

Hier wordt ongetwijfeld gedoeld op de verlossing door den Messias, den Joden door zekeren Sabbatai Tsewie verkondigd. Deze, geboren 23 Juli 1626 te Smyrna en gestorven te Dulcigno 30 Sept. 1676 wist zooveel opgang te maken, dat zijn naam toenmaals over de geheele wereld bekend werd en velen het volste vertrouwen in hem stelden. Uit de handelsbrieven van dien tijd wordt voortdurend van hem melding gemaakt.

Hij reisde veel en hield in het jaar 1666 een schitterenden intocht in zijn geboortestad door duizenden omstuwd en toegejuicht. De Turksche regeering, die hem politiek gevaarlijk achtte, liet hem gevangen nemen en ten slotte omhelsde de bedrieger de Mohammedaansche leer. Niettegenstaande het bedrog voldoende aan het licht was gekomen, ontstond toch uit zijn volgelingen de secte der Sabbatisten (niet te verwarren met een andere secte van dien naam, die den Sabath vieren) en der Frankisten, die nog heden bestaan. De Portugeesche Joden te Amsterdam woonachtig, uit dien tijd waren eveneens krachtige aanhangers van Sabbatai en lieten gebedenboeken vervaardigen met diens portret er in, later zijn deze boeken vernietigd waarschijnlijk uit schaamtegevoel, slechts één exemplaar is daarvan nog over, en bevindt zich in de bibliotheek van het Portugeesch-Israelietisch Seminarium te Amsterdam.

RED.

Burgemeester.

Wat omvatte de taak van een burgemeester in de 16e en 17e eeuw in ons land? in het bijzonder te Amsterdam.

Wanneer werd er voor het eerst te Amsterdam een burgemeester benoemd?

Hoe komen we aan den naam b u r g e m e e s t e r? daar hij toch in den beginne niet die hooge plaats innam bij de stedelijke overheid als tegenwoordig.

v. F.

Obstructie.

Zijn er ook in de geschiedenis voorbeelden bekend van obstructie in de vergaderingen der Staten-generaal of Staten van Holland, zooals dezer dagen in de Tweede Kamer gebeurde, of van anderen aard?

L.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

Nav. LVIII, 178, 340, 411.

Sprokkelingen op het gebied der taalkunde

DOOR

J. VERCOULLIE.

De Redactie van de *Navorscher* veroorlove mij een paar aanvullingen op de sprokkelingen van afl. 8 en 9, 1909.

Enkhuizer vijgen. In de Belgiese Brabantse omwenteling onder Jozef II heetten de keizerlycken *vijge;* de oproerigen daarentegen *patriotten*. Vijg betekent hier zeker krachteloos persoon, lafaard: z. Cornelissen en Vervliet, *Antwerpsch Idioticon.*

Ronzebonzen, betekent hier wel inzet bij het spel dat ronzebons of rollebol heet. z. Boekenoogen, *Zaansche volkstaal.*

Vuizer. Bij ten Doornkaat Koolman, *Ostfr. Wörterbuch*, heeft men *füser*, *füsder*, ein kleiner, unruhiger, rascher, eilfertiger, hitziger Patron etc. Het woord *vuizer* vertoont zich in een Friese vorm; de Nederlandse vorm ware *vonzer* (vergelijk *muide* nevens *mond)*. Het is een afleiding van het oude algemeen Germaanse *funsaz:* on *fûss* geneigt, willig, os. en ags. *fûs* willig, eifrig, ohd. *funs* bereitwillig, dat etymologies bij *vanden* en *vinden* behoort en in eigennamen als *Alfons* en *Hildefons* bewaard is.

Spek als scheldnaam is de vertaling van Spaans *marrano* = varken, zwijnevleesch, dat in Spanje een scheldwoord was tegen de Joden en vooral tegen de bekeerde Joden, wier rechtzinnigheid steeds verdacht was. Door de Spanjaarden naar de Nederlanden meegebracht en op de protestantse ketters toegepast, werd het hun door de Nederlanders teruggekaatst, hetzij in zijn oorspronkelike vorm *maraan* (z. Groot Wdbk) hetzij in zijn vertaling *spek.*

Nav. LVIII, 342, 426, 548.

Dialect in Noord-Frankrijk. Niet tot vóór 25 jaren, maar heden nog wordt daar Vlaamsch gesproken in 88 gemeenten met 250.000 zielen. Onlangs gaf het Davids-fonds uit *In Fransch Vlaanderen* door Th. Sevens; z. ook Vlaanderen-nummer van Neerlandia (1904)

Bij de aangehaalde teksten heb ik de volgende aanmerkingen:

Bambeque: ... *waele 'ion hen* [1]) is niet *flinke jongen*, maar *Waalse jongen* (d. i. Franse): de aardigheid van de anecdote ligt in het feit, dat hij geen Vlaams kent.

Bergues: gauw slapen is *gaan we slapen*, duijmeloot is *duimeloot* en lekkerpoot is *likkepoot.*

Caestre: ... en hadde a wagen méé is *hij had een wagen mede* (met zich) [*en* is *hij*: cf. Bambeque *hen hadde*].

Al de opgesomde plaatsnamen zijn gegeven volgens Leopold; maar ze hinderen me, want in Fransch-Vlaanderen en daarenboven in geheel Vlaams-België is hun Vlaamse vorm nog mondgemeen: *Bailleul*, *Bambeque*, *Bergues* heten Belle, Bambeke, (St. Winoks-) Bergen. Ongelukkiglik krijgen de Nederlanders deze en dergelijke namen alleen in hun Franse vorm te zien. Zij gissen dan niet dat wij zeggen *Kales* (met doffe *e*), *Meenen*, de *Leie* i. p. v. *Calais*, *Menin*, *la Lys*. Dat gaat zo ver dat we in een bekende Encyclopaedie lezen:

Harlebeke ... aan de Lijs en aan de spoorlijn Lille-Gent i. p. v. Harelbeke ... aan de Leie en aan de spoorlijn Rijsel-Gent; *Hoboken* ... aan de lijn Antwerpen-Vieux Dieu, i. p. v. van Oude God.

In het artikel *Kortrijk* komt Lys i. p. v. Leie, Cournai i. p. v. Doornik, en wordt dezelfde kerk eerst de Lieve-Vrouwe-Kerk en wat verder de kerk Notre-Dame genoemd.

Oostende komt niet voor; men moet *Ostende* zoeken.

Nav. LVIII, 429, 548.

Paradijs komt ons van de Griekse vertaling der Zeventigen en van de Latijnse Vulgata. Het was in 't Grieks paradeisos en heeft zijn oorsprong in het Perzies. De moderne Perziese vorm is *firdaus* = tuin, lusttuin. De regelmatige Oudfranse vorm is *pareïs*, later *parevis*, thans *parvis* = voorplein, voorhof van een kerk, ook binnengedeelte van een kerk. De oorspronkelike betekenis is nog over in *les célestes parvis*. De Franse vorm *paradis* is een kunstmatige ontlening aan het Latijn.

J. VERCOULLIE.

---

[1]) Deze aanmerking geldt den corrector, in het manuscript stond het goed. RED.

Nav. LVIII, 429.

Paradijs.

Het woord »paradijs« oorspronkelijk Perzisch, beteekenende: »lusthof, diergaade«, later vergriekscht tot *paradeisos;* vgl. Xenophon. o.a. Anabasis I. 4.10, waar verhaald wordt, dat Cyrus het groote en schoone »paradeisos« van Belesus, den stadhouder van Syrië uitroeide.

Later komt het woord in het Grieksche Nieuwe Testament voor in de thans gangbare beteekenis.

J. P. ENKLAAR.

Paradijs komt van 't Grieksche *paradeisos*, (diergaarde, park) en dit weer van 't Perzische *pairidaeza*, omheining.

Zie Dr. J. Frank, *Etym. Woordenboek der Nederlandsche Taal.*

J. E. T. G.

De vrager, die zich erover verwondert, dat het zoo ingeburgerde woord **„Paradijs"** niet voorkomt in den Bijbel, speciaal niet daar, waar het verwacht mag worden (in het paradijsverhaal, *Genesis* 2) zou minder verwonderd hebben gestaan, wanneer hij naast zijn Statenbijbel een andere vertaling had opgeslagen. In den Statenbijbel komt »paradijs«, een Perzisch woord, dat »park« beteekent en in 't Grieksch is overgebracht door Xenophon, den bekenden veldheer, en leerling van Socrates, slechts op drie plaatsen voor: *Hooglied* 4, 13, *Nehemia* 2, 8 en *Prediker* 2, 5 (het Hebreeuwsch heeft daar »pardeis«), doch in de Grieksche vertaling der Zeventigers (Septuaginta), waarschijnlijk uit de 3e eeuw v. Chr. en in de Vulgaat, vertaald door den H. Hieronymus ± 400 v. Chr., den in de Roomsche kerk geldenden tekst, lezen we »paradijs« in *Genesis* 2, 8; 2, 15; 3, 23; 13, 10 en zoo is 't waarschijnlijk, dat het woord »paradijs« reeds zijn plaats veroverd heeft in de nieuwe talen via de laatstgenoemde vertalingen. De LXX hebben 't woord ook *Numeri* 24, 6, waar de Vulgaat »horti« = tuinen heeft.

Op de 3 bovengenoemde plaatsen, waar de Statenbijbel »paradijs« heeft: *Hooglied* 4, 13 hebben LXX: »paradijs« evenals de Vulgaat; *Neh.* 2, 8 de LXX: »paradijs« en de Vulgaat »saltus« = woudstreek en *Prediker* 2, 5 de LXX: »paradijs« en de Vulgaat »pomaria« = boomgaarden.

In het Nieuwe Testament wordt »paradijs« driemaal gebruikt in figuurlijken zin, voor de »Hemel Gods«, namelijk *Luk.* 23, 43; 2 *Kor.* 12, 4 en *Opb.* 2, 7. Zoowel de Statenbijbel als de Vulgaat hebben hier »paradijs«. Het oorspr. Grieksch ook.

Groningen. G. A. NAUTA.

Nav. LVIII, 342.

Asymptoot, de naam van een raaklijn aan een punt in het oneindige, beteekent: niet-meevaller. Als ik me niet zeer vergis, is die naam door de zitten-blijvers onder de cadetten op zich zelve toegepast in de jaren van ± 1880; ik herinner me dat woord voor een beeld van oneindig streven dikwijls uit den mond van cadetten uit die jaren vernomen te hebben.

De uitdrukking **„hij is in 't vest"** staat zeker in verband met het zoogenaamde mouwvest, de negligé-jas der militairen, dat gedragen wordt, wanneer men thuis is of thuis moest blijven. Iemand die arrest had moest dus »in 't vest« gekleed zijn, terwijl de meer oppassende kameraden in mooier tenue en in vrijheid zich buitenshuis mochten bewegen.

G. A. NAUTA.

„Monophthonische" proeven.

In het Appendix van het vrij belangrijke werkje van den overleden Hoogleeraar Dr. J. I. Doedes. getiteld: Collectie van Rariora inzonderheid Godsdienst en Theologie, 2ᵉ druk (Mei 1892) komt als een Curiosum voor: **A.** Saga | **E.** Legende | **O.** sprook | Amst. (P. N. van Kampen en Z. 1879. 2ᵒ oplage) | **I.** Dicht | **IJ.** Rijm | Amst. J. Vlieger | | Hierbij 't Gastmaal aan 't Strand. Abracadabra. (**A.** Klank-Praat, uit het Jaarb. »Holland« 1855« | Netje met den Bezem, **E.** Vertelsel, Leeuwarden, J. R. Miedema | **E.** Preekje, en de Beeren, **E.** schetsje | Leeuwarden, J. R. Miedema.)

Verzameling van monophthonische stukjes in de Nederlandsche taal. De vokaal U wacht hier nog altijd op een **U**-zucht of een **U**-klucht.....

Het komt mij voor, dat de Hoogleeraar zich niet herinnerd heeft het gedichtje in het zeldzame tijdschrift: Braga (1843) voorkomende op bl. 22. We laten het hier volgen:

***** Lees hier!**

Wij hebben de *A-Saag'* al, benevens de *E-Legende;*
Ook de *O-Sprook* heeft de rei der wonderen vermêerd.
Waar blijft ge, **Nimeczec's** van onze Schrijversbende?
Ten dans! het *Y-rijm* en het *U-prul* nog mankeert!

Zou er niet een lijst zijn saamtestellen van dergelijke uitspattingen op literair-taalkundig gebied?

Den Haag. A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

„Rijden en Zeilen".

De oorsprong van dergelijke uitdrukkingen ligt steeds in het duister. Men kan alleen constateeren in welken tijd ze reeds bestonden. Genoemde uitdrukking was reeds 1592, en wel te Breda, in zwang. Het schepenprotocol van dat jaar meldt op 12 Jan. den verkoop van »een crabbe schuyt met alle heure toebehoorte soo deselve nu ter tijt zyt ende seylt«. Ik vond deze uitdrukking nog een paar keer, maar steeds betreffende schuiten.

H. J. S.

Nederlandsch dialekt in Zuid-Afrika.

Wie kan mij eenige werken opgeven (geen couranten) in bovengenoemd dialekt geschreven?

In welke plaatsen wordt in Zuid-Afrika genoemd dialekt gesproken?

Wat is de beste grammatica om dit aan te leeren?

M. L. K.

Wat beteekent het woord: **Alikruik,** en hoe is de afleiding?

Hoe is de uitdrukking: **geen zier** ontstaan?

L. P.

Wat is de afleiding van: **zerk?**

A.

Waar komt het woord: **spotten** vandaan, is er verband met *spot* = *vlek?*

F.

MEMORANDA.

De Hertog van Brunswijk in 't oude lied gaat ten kruistocht; machtigt zijne vrouw om een ander te trouwen, als hij na zeven jaar en een dag nog niet terug is; geraakt in gevangenschap bij de Saracenen; komt op wonderbare wijze thuis juist als zijn vrouw, daar de tijd om is, hertrouwt; zet zich onbekend aan den bruiloftsdisch; laat in den hem aangeboden beker zijn trouwring vallen, waardoor zij hem herkent — eind goed al goed (Hoffmann von Fallersleben, Horae Belgicae II, no. 2; Kalff, Lied in de middeneeuwen 105; verg. »der edle Moringer«, Uhland, Alte hoch- u. niederd. Volkslieder II 773; voorts Grimm, D. Sagen n. 25,93; 529; Bechstein, D. Sagenbuch n. 124,312,959; W. Müller in Schambachs niedersächs. Sagen 189ff; Decam. X, 9, bij Coornhert, Lustige historien, no. 49.)

Nu voert het Ned.-Duitsche geslacht v. Löben Sels 1 en 4 v. az. met arm naar 't leven, gemouwd v. keel, die ring v. goud laat vallen in beker v. 't zelfde. Vrage: bestaat er omtrent een voorvader van dit geslacht een soortgelijke overlevering?

W. ZUIDEMA.

Eene gemoedelijke Verordening.

De Haagsche weesmeesters schijnen indertijd wel eens te laat ter zitting te zijn verschenen, zij namen om zulks te keer te gaan de volgende resolutie:

»Op huyden den 24en Februarii 1580 is bij Weesmeesters en heuren clerck geaccordeert dat soo wie van henl(ieden) opte ordinaris zitdagen en nieuws geëligeert (zijnde) niet ter weescamer en compt vóór die clock halver thijne, sal verbeuren voor een ypecras telcken reijse drye stuijvers, ten ware bij sieckte ofte dat hij van huijs ware, t welck zij vóór 't voorsz. uur sullen ter weescamere doen weten op peijne als vooren.

Met Lichtmisse 1588 werd echter weesmeester *Cornelis van Blijenburch*, en die wist de volgende ampliatie ten zijnen voordeele te verkrijgen.

»Op huyden den 17en Febr. 1589, is bij weesmeesters en heuren clerck dese ordonantie gerenoveert omme het inhouden van dien

naer te commen, behoudens *Blienburch* zijn exceptie wanneer de wint Oost ofte Suijtoost waeijt in welcke gevallen hij verclaert geen clocke tot sijn woonhuyse te connen hooren.«

(Inbreng Reg. M. vooráán).

G. E.

In de protocollen van den notaris Jan de Bries te Delft komt voor dat, den 4 Augustus 1710, de heer Bartholomeus **Kortenaer** wat dooffaghtigh ende eenigsints onpasselijk naer den lighaame doch sijn verstant wel maghtigh zijn testament maakt, waarbij hij tot erfgenaam benoemde zijn dienstmaegt Anna van der Maes.

Hij wenscht begraven te worden in het graf zijns vaders in de Groote kerk te Rotterdam, terwijl hij dat graf bestaande uit 2 kelders en de tombe ter eere van zijn vader opgericht, aan die kerk vermaakt.

Verder legateert hij aan den heer Adriaen van der Hoeve, zoon van den capiteijn Cornelis van der Hoeve zijn boeken, instrumenten, zijdgeweer, de medaille die zijn vader kreeg van den koning van Denemarken, de portretten van zijn vader en moeder, de teekening van de zeeslag van de Sont en een obligatie groot f 1000 ten laste van de generaliteit. Aan Maria Nadelaar, dienstmaegt bij den heer van der Hoeve f 200. Aan Heijltje van der Maes, de zuster van zijn dienstmaegt f 100, terwijl hij aan de camer van charitaten te Delft f 100 legateert.

Bij acte van 29 October 1700 bij bovengenoemden notaris gepasseerd schenkt hij onder de hand de 2 graven in de kerk te Rotterdam en de tombe ter gedachtenisse zijns vaders aan die kerk, behoudens de bepaling, dat hij in dit graf begraven zal worden en zijn gebeente en dat van zijn ouders er in bewaard blijven zoo lang die graven in wezen zijn, terwijl hij de heeren kerkmeesteren verzoekt deze gift aan te nemen.

G. H. J. GIJSBERTI HODENPIJL.

Nav. LVIII, 356.

Geraamte als versiering eener graftombe.

Ook het mausoleum door Anna van Lotharingen ter eere van haar Gemaal, René van Châlon, prins van Oranje, te Bar-le-Duc

in de St Pieterskerk gesticht en gebeeldhouwd door Ligier-Richier, vertoont een in verren staat van ontbinding verkeerend lichaam. Zooals bekend, sneuvelde René van Châlon vóór Saint-Dizier, 14 Juli 1544, of althans hij overleed tengevolge van in de loopgraven vóór die vesting bekomen verwondingen.

Uit de archieven van het kapittel van St. Max te Bar-le-Duc blijkt, dat reeds den 16 Juli d.a.v. »le coeur du dit Seigneur et ses intestins ont esté sépulturés devant le grand-autel de Saint-Maxe, auprès de celui de feu Monseigneur le Duc, du costé de l' Evangéliste et là gist.«

Volgens *La Pise* (Tableau de l' histoire des princes et principauté d' Orange, La Haye, 1639) werd zijn lijk bijgezet in den grafkelder der Nassau's te Breda.

Het mausoleum stelt den prins voor in staande houding, het lichaam in verren staat van ontbinding, de rechterhand (waarin een wapenschild) op de borst geklemd, de linkerarm waarvan de hand een hart omklemd houdt, ten hemel geheven.

De overlevering wil, dat deze voorstelling het gevolg zou zijn van eene uitdrukkelijke begeerte van den Prins, immers zooals zij moet hebben geluid: qu' on fit sa portraiture fidèle non pas comme il était en ce moment mais comme il serait trois ans après son trépas.«

Het kapittel van St Max werd in 1785 vereenigd met dat van St Pieter; het nieuwe kapittel liet het kunstwerk overbrengen naar de Pieterskerk, alwaar het werd geplaatst boven het graf van Hendrik IV en Yolande, in een soort altaarblad tusschen twee fraaie corinthische zuilen en twaalf kleine nissen. De achtergrond vertoont eene rouwdraperie, en boven het hoofd is een wapenschild met helm, omgeven door het Gulden Vlies aangebracht.

Het kunstwerk werd gespaard — dank zij de zorgen van een gemeente-ambtenaar — in de woelige tijden van 1793. Alleen werd de hand van het beeld stukgeslagen om in het bezit te komen van een verguld-zilveren hart. Naderhand werd een en ander weder geheel hersteld. [Vgl. L'Intermédiaire des chercheurs et curieux, LIX, 893, LX, 81.]

M. G. WILDEMAN.

Wapens van Nederlandsche Geslachten niet voorkomende in het Armorial Général van Rietstap.

1e SERIE.

Hieronder wordt den lezers van dit tijdschrift eene collectie wapens aangeboden van Nederlandsche geslachten, niet of foutief, voorkomende in het bekende Standaardwerk van *Rietstap*, voor zooveel doenlijk beschreven.

Eventueele fouten, verbeteringen of aanvullingen zullen gaarne worden vernomen, terwijl de ondergeteekende zich bij voortduring houdt aanbevolen voor vervollediging zijner collectie en hen die hem reeds verschillende gegevens verstrekten, zijn hartelijken dank betuigt.

Waar mogelijk, zijn de allianties, jaartallen of andere bronnen aangegeven.

Adema. *Hora Adema.* — Friesland. 1650.
Allianties: Hora Siccama, Bienema, van den Bergh, Eland, Schultz van Haegen enz.
Van keel, met een zespuntige gouden ster, vergezeld van drie leliën 2 . 1 . van hetzelfde. Helmteeken de lelie uit het veld.

Bolomey. — Nederland. 1750. (Oorspronkelijk uit Zwitserland.)
Allianties: Merkes van Gendt, van Gennep enz.
Van azuur, met een balk van goud beladen met een kasteel van sabel, vergezeld in het schildhoofd van een vierbladerige bloem (R) en een 8-puntige ster (L) en in den schildvoet van de ster (R) en de bloem (L), alle van goud.
Zwitsersche tak.
In drieën gedeeld van keel en zilver.

Boissevin. — Van Sinopel, met een rechterarm een turksch zwaard houdende, vergezeld van vier kruisjes in de schildhoeken, alles van zilver.

Bulck.	Zeeland. 1800. Allianties: Beeckman, Telchuys. Van goud met een aanzienden stierenkop van sabel.
Van Dam.	Regeering van Montfoort. Van zilver met 3 weerhaken van?
Doitsma.	Friesland. 1700. Allianties: Bergsma, Bienema, Adema. Gedeeld: 1. De Friesche adelaar. 2. Van azuur met een halve gouden lelie uitgaande van de deelingslijn.
Dregmans.	Zeeland. 1800. Alliantie: Steenkamp, v. d. Berge. Van goud, met een dreg van sabel. Helmteeken de omgekeerde dreg.
Dufour.	Nederland. 1800. Allianties: Bosch van Rosenthal, Nolthenius. Van zilver, met een plant van sinopel, bestaande uit 3 kelken en 2 bladen aan den voet, komende uit een golvenden grasgrond en een kronkelende slang van hetzelfde boven den grond.
Enklaar.	Gelderland. In zilver, drie leeuwen van keel 2 . 1 . Helmteeken, de leeuw uitkomend. Dekkleeden zilver en rood.
Enklaar van Geuricke.	Gevierendeeld. 1 en 4 Enklaar. 2 en 4 Guericke (zie Rietstap). Helmteeken en dekkleeden van Enklaar.
Van den Es.	Gelderland (Uitgestorven in 1909.) Van zilver, met een boom van sinopel, staande op een grasgrond, vergezeld van twee toegewende duiven van natuurlijke kleur (grijs) staande op den grasgrond. Helmteeken en vlucht van zilver. Dekkleeden zilver en sinopel.

Fangman.

Dordrecht. 1800.

Allianties: Verbeek van der Sande, Dijckmeester, Noorduijn, v. d. Hoeven enz.

Van keel, met een stappend paard met tot den grond hangenden staart van zilver.

Geene.

Zeeland. 1700.

Allianties: Alvarez, Telchuys. Steenkamp enz.

Van keel met een ring van goud.

Helmteeken de ring.

Harinck.

Zeeland. 1800.

Allianties: Telchuys, Steenkamp, Flander enz.

Van azuur met drie gekroonde haringen van zilver bandsgewijs.

Hora.

Groningen. Uitgestorven. 1600.

Allianties: Adema, Siccama, Buma.

Van zilver, met twee hertenkoppen van keel en een jachthoorn van sabel, gemond van zilver, gesnoerd van keel geplaatst (2 . 1).

Heller.

Holland. 1829.

Allianties: Van Maanen, Bakker.

Van sabel, met een 6-puntige gouden ster, vergezeld van 6 penningen van hetzelfde, zoomsgewijs.

Van Houweningen.

Nederland.

Allianties: Schnletz van Haegen, Hora Adema.

Gedeeld: 1. Van azuur met een linker schuinbalk van zilver. 2. Van keel met twee ruggelings geplaatste zalmen van goud, paalsgewijs.

Helmteeken de zalmen, omgekeerd kepersgewijs.

Korthals van Schooten.

Gelderland.

Doorsneden. 1. Gedeeld. *a.* Van keel met een rechts zienden manskop van zilver. *b.* Van zilver met een klimmenden leeuw van sabel. 2. Geschuinbalkt van 5 stukken, azuur en goud.

Van Rinkhuijzen. Amsterdam. 1750.
Allianties: Heybrock, Croockewit, Greve enz.
Van azuur, met twee gekruiste hooivorken van zilver. Helmteeken een hooivork uit het schild, de punten omhoog, tusschen een vlucht van zilver.

Schalck. Zeeland. 1850.
Allianties: Van Pienbroek, Steenkamp.
Doorsneden: 1. Van goud met 3 zwanen van zilver, gebekt van keel. 2. Van keel met een bijenkorf van zilver.

Schluiter. (De la Fontaine Schluiter). Holland. 1800.
Van zilver, met een bundel van drie gekruiste pijlen, de punten omhoog, van keel. Over alles heen, een slang van sinopel, gekronkeld met een knoop in den vorm van een S.

Schuurman. Holland. 1800.
Van goud, met een lus in den vorm van een omgekeerde V, het oog boven, van sabel.
Helmteeken de lus.

Steenkamp. Zeeland 1700.
Allianties: Schram, Telchuys, Hora Adema enz.
Van azuur, met een berg van zes steenen van goud en drie uit den top komende rozen gestengeld en gebladerd van sinopel. Helmteeken de drie rozen. Dekkleeden goud en azuur.

Telchuys. Zeeland. 1700. (Oorspr. Groningen).
Allianties: Uden, Geene, Harinck, Beeckman, Steenkamp, enz.
Van goud, met een pijl van keel paalsgewijs, de punt naar boven, vergezeld van twee gebladerde eikels van sinopel, de stelen omlaag. Helmteeken een eikel uit het schild. Dekkleeden goud en keel.

KAPT. STEENKAMP.
Batjanstraat 27, den Haag.

(Wordt vervolgd).

Nav. LVIII, 470.

Enklaar.

In het archief der Amsterdamsche Weeskamer (lade 448) berust een afschrift van een op den 9den Augustus 1709 voor den notaris Pieter van Aken gesloten contract, tusschen »monsieur Dirck Enclaar, mr. smit, weduwenaar van Maria Gerrits van Daatselaar«, en de gemachtigden zijner schoonouders Gerrit Eli(a)sz. van Daatselaar en Gerritje Tonis, woonachtig te Driebergen. Deze overeenkomst diende tot bijlegging van een geschil over den eigendom van het door den smid bewoonde huis te Amsterdam aan het Haarlemmerplein, op den hoek van de Vinkenstraat, dat volgens hem tot den bruidschat zijner overledene vrouw zou hebben behoord. Dirck Enclaar verbond zich daarbij het bedoelde huis in zijn geheel ter Weeskamer aan zijne beide onmondige kinderen te »bewijzen«, dat wil zeggen het op hunnen naam te doen stellen. Uit het Bewijsboek (XLII, fol. 134) blijkt, dat hij acht dagen later, 17 Augustus 1709, dezen plicht in der daad heeft vervuld. Zijne kinderen waren: Pieter, toen 4, en Elias, toen 2 jaren oud.

Het jongste kind, Elias, overleed in 1720, zoodat de eigendom van het huis alleen aan Pieter kwam; den 30sten October 1732 werden hem de eigendomsbewijzen door Weesmeesteren overhandigd, en den 30sten Juni 1733 droeg hij het huis voor f 4000.— aan den hoefsmid Jan Adelaar over. In den transportbrief wordt het aangeduid als »daar 't Swarte Paart in de gevel staat« (Kwijtsch. 1733, fol. 342). In hetzelfde jaar huwde hij met Hendrika van Hulsteyn.

»Dirck Enkelaar de jonge, smid, van Roosendaal« werd den 20sten September 1702 in het Amsterdamsche poorterboek ingeschreven.

Tien jaren vroeger, 20 Augustus 1692, was het poorterrecht gekocht door een anderen Dirk Enklaar, die ook van Roozendaal kwam en hoefsmid was. Misschien was hij de vader van den eerstgenoemde. Waarschijnlijk was Pieter Enklaar, die op 12 Nov. 1720, als grutter, den poortereed aflegde, en in het volgende jaar met Maria Coster trouwde, ook een zoon van dezen ouderen Dirk.

JOH. C. B.

Het wapen (of liever zegel) van Hunsingoo vertoont een ridder te paard met een jonkvrouw achter zich; (her.) links boven een ster; alleen in zegelafdrukken bewaard, dus geen kleuren. Hieromtrent bestaat een verklarende overlevering, die ik echter nergens kan vinden. Wegens mogelijke verwantschap met de stof van het overoude Vlaamsche lied *Mi Adel en hir Alewijn*, d.i. met den westgerm. vorm der Blauwbaardmythe, is zij zeer belangrijk.

W. ZUIDEMA.

Ram. Breda, Schepenprotocol, 1597, 14 Aug., Comp. Evert Segerszn. *Ram*, schipper te Enkhuizen.

Behoort deze tot het nu adellijke geslacht?

H. J. S.

ONDER DE STUDEERLAMP.

De Nederlandsche Rijscholen

onder toezicht van den chef van den Generalen Staf bewerkt door

J. C. P. W. A. Steenkamp,

Kapitein der Veld-Artillerie, R. M. W. O.

met portretten, teekeningen en photographische opnamen.

Breda. — Koninkl. Militaire-Academie. — 1909.

Dit royaal uitgevoerde met tal van portretten en afbeeldingen versierde werk, dat ons dezer dagen werd toegezonden, achten wij voor de geschiedenis van ons leger van groot belang, vooral daar het tal van bronnen publiceert, die tot nog toe aan het oog onttrokken in de verschillende archieven lagen, en de bekwame schrijver ook 'n massa materiaal wist op te diepen uit particuliere brieven, akten, nota's, natuurlijk niet zonder deze aan de officiëele gegevens getoetst te hebben; vooral uit het krijgsgeschiedkundig archief van den generalen staf is voor dit doel veel bijeengegaard. Wij kunnen niet nalaten bij deze gelegenheid tevens met nadruk te wijzen op de belangrijke gegevens, die genoemd archief bevat ook voor de kennis van de geschiedenis van ons land in het algemeen, dit blijkt herhaaldelijk uit de dingen, die daaruit van tijd tot tijd worden gepubliceerd.

Het werk »de Nederlandsche Rijscholen,« is feitelijk bedoeld als gedenkboek ter herinnering aan het 50 jarig bestaan van de rijschool te Amersfoort en tevens, zooals de schrijver in zijn voorwoord zegt, als gepaste hulde aan de edele rijkunst, en wij kunnen er blijkens de wetenschappelijke opvatting van samenstel gerust bijvoegen, als bijdrage tot de kennis van de inrichting van die afdeelingen van ons leger in vroegere tijden, die langzamerhand tegenwoordig meer de aandacht trekken.

In hoofdstuk I wordt de Rij- en veeartsenijschool, 1806—1810 besproken, voorafgegaan door een uiteenzetting van de ontwikkeling der rijkunst in het algemeen met typische plaatjes en photo's toegelicht, vooral de oude uniformen zijn zeer goed gereproduceerd.

In de volgende hoofdstukken worden na elkaar behandeld: de rijdschool te Delft 1815—21, daarna koninklijke kweek- en rijd-

school, 1821—26, de militaire en koninkl. militaire 1830—40, die van de koninkl. militaire academie te Breda, 1841—48, de rijcursus te Haarlem 1857—59, de school te Amersfoort, enz. enz. alles zakelijk en met kennis van zaken weergegeven en met afschriften van de officiëele stukken goed gedocumenteerd, terwijl de hedendaagsche scholen ook in den breede zijn behandeld.

«Het slot« is speciaal aan de Amersfoortsche feestelijke herdenking gewijd, en aan het einde vindt men belangrijke bijlagen.

Het geheel ziet er keurig uit en is onmisbaar voor hen die zich bezighouden met het bestudeeren van dit interessant onderdeel van de inrichting van ons leger voorheen en thans.

Het Bestuur van de LINSCHOTEN-VEREENIGING deelt ons mede, dat eene nieuwe uitgave van **Mr. Jacob Roggeveen's Reis** in voorbereiding is. Het wenscht alles in het werk te stellen om te trachten de op de reis betrekking hebbende stukken bij elkaar te brengen. G. F.

Mozaïek door F. W. Drijver.
3de omgewerkte en vermeerderde druk.
Uitg. P. Noordhoff — Groningen.

Supplement bij den derden druk van Mozaïek. Allerlei op 't gebied van Taalkunde, Geschiedenis, Volkseigenaardigheden, feesten, gebruiken, bijgeloof, enz. door F. W. Drijver.
Uitg. P. Noordhoff — 1910 — Groningen.

Onze Letterkunde.
Overzicht der Nederlandsche Letterkunde met bloemlezing door Dr. J. van der Valk.
Deel III Koninkrijk. Afl. XIV en XV.
Rotterdam — J. M. Bredée.

De Tijdspiegel.
67ste jaargang, onder redactie van Dr. J. H. Valckenier Kips.
Januari 1910.
Uitg. L. J. Veen. — Amsterdam.

Michiel Adriaensz. de Ruyter.
Volksliedje door Dr. W. Zuidema, muziek van Th. G. van Duuren.
Uitg. G. Alsbach en Co. — Amsterdam.

Errata.

Op bladzijde 293, regel 14 staat: »De laatst genoemde«, dit moet zijn: *De zoon van den laatst genoemde.*

Op bladzij 441, regel 4 staat: »ergens«, dit moet zijn: *nergens.*

NASCHRIFT.

We kunnen dezen eersten jaargang onder onze redactie niet besluiten zonder een hartelijk woord van dank aan allen, die hebben meegewerkt om ons tijdschrift tot eene nieuwe periode van bloei en welvaart te brengen. In de eerste plaats aan den vorigen redacteur, den heer J. F. van Someren, die ons krachtig met zijne ervaring en kennis ter zijde stond en wiens naam wij nog met trots op ons titelblad als medewerker vermelden; in de tweede plaats aan onze oude garde, dien solieden staf van medewerkers, die den bejaarden Navorscher niet in den steek konden laten, maar voortdurend nieuwe voedingsstoffen aandroegen en juist zulke als ons oudje behoeft en goed verteren kan, geen wonder, zij kennen hem immers al zoo lang en een goeie ouwe kameraad houdt men gaarne bij zich; en in de derde plaats aan de jongeren, die zich in den laatsten tijd voor ons tijdschrift interesseerden.

Er is inderdaad leven en beweging in onze verschillende afdeelingen, dat bewijzen de talrijke vragen en antwoorden, die nu ook de historische, literaire en andere rubrieken binnenstroomen en de onverminderde aandacht, die aan de geslacht- en wapenkunde wordt geschonken.

Het aantal onzer medewerkers is aanmerkelijk toegenomen en met onverholen blijdschap kunnen we vermelden, dat ook onze Vlaamsche literatoren zich ten opzichte van ons tijdschrift niet onbetuigd laten, en dat de Navorscher ook in onze Oost en in Zuid-Afrika veel sympathie mag verwerven.

Met frisschen moed zetten wij daarom onze taak voort getrouw aan onze leuze om de Navorscher te doen zijn *het* middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer.

RED.

BLADWIJZER.

A.

Aa (v. d.) Biografisch woordenboek, 347.
Aan Dr. M. van den B (randeler), — Med. Doctor te Dordrecht, 171.
Aardbeving te Breda op 4 April 1640, 290.
Abbema, 94.
Achab, 28.
Achilles, 23.
Ad equum errehet, 43.
Adagia, 85.
Adunaton, 20.
Advorsitor, 133.
Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste, 34.
Aesack-speelder, 414.
Aeson, 23.
Afferden, 216.
Africa, 68.
Agricola, (J. N.), 352.
Ahnfrau des Hauses Nassau-Oranien, 262.
Aibr... 177, 283.
Les aigles des regiments Hollandais, 582.
Aitsema, L. van, 443.
Ajax, 23.
Atavisme, 542.
Alba, von, 257.
Aldrovandus, 438, 550.
Alexander's daden, 24.
Alexander's geesten, 24.
Alexandreïs, 24.
Alg. Nederl. Familieblad, 316.
Alikruik, 590.
Alius Gallus, 21.
Alix van Cleef, 95.
Alkmaar, 577.
Allan F., Geschiedenis en beschrijving van Haarlem, 83.
Alva's vierde boetpsalm, 422.
Vier Ambachten en...... hoeveel ongelukken, 434.
Amboina, 87.
Amen, 284.
Amersfoortsch edelgesteente, 192.
Ampzing Samuel, Beschrijvinge ende lof der Stad Haarlem, 5.
Amsterdams Klaaghliedt, 10.
Amsterdamsche Bibliotheek, 60.
Amyot (Jacques), 35.
Analecta uit Leopold von Ranke's historische werken, 474.
Angelsaksers, 384.
Angledura, 301, 302.
Annaland St., 568.
Annexatie, 543.
Antwerpen, Verbrugge van Freyhoff (Gijsbert), 292.
Anvers, 534, 535.
Apollo verzaemt met de Nederl. Academie, 338.
Arabisch, 34.
Arar, Saône, 24.
d'Arc (Jeanne), 263.
Archaisme (Een), 338.
Archiv für Stamm und Wappenkunde, 558.

Arend, 415.
Aristoclides, 25.
d'Armagnan, 67.
Armagnan—Capt. Monsr., 74.
Artistiek Schoone (Het), 233, 330.
Ascham, 35.
Asinaria (Ezelshistorie), 131.
Asinus, 550.
Assendelft (Nicolaas van), 549.
Asymptoot, 342, 589.
Atlas Stolk, bewerkt door G. v. Rijn, 101.
Augustinus, de Civitate Dei, 62.
Aulularia, 129, 131.
Aureola, 82.
Aureolus, 283.
Aurich Ampt, 373.
Ausland (Das), 91.
Aymon, 27.

B.

Baco, Boger, 196.
Baerken (H. A), 579.
Baeto, 39.
Bahanu, 347.
Bailleul, 426.
Bakhuizen van den Brink, (R. C.), 129.
Balder, 44.
Balen, (M.), 433.
Bambeque, 426.
Barnevelts Sonen, 17.
Baron Sakendher, 90.
Baron van Cirencestio, 106.
Baselius (Jac.), 561.
Bastaarden van de Graven en Hertogen van Gelder, 326.
Bataafsche Republiek De, door Dr. H. T. Colenbrander, 122.
Batavische Arcadia, 357.
Batenburg, 252.
Batenburg (Heer van), 259.
Batiste H. Jaen, Bonnart ex rue S. Jaques au Coq avec privil, een uitgever, 199.
Bayle (Pierre), 347.
Bayr (Thomas), 243.
Bayr vonn Kunigshoffenn (Thomas), 245.
Beauchamp (Major de), 75.
Bebekoth (Johan), 241.
Bedrogen Dokter (De), 420.
Bedroogen Smith, 416.
Beghinen, 197.
Begraven, half binnen en half buiten de Kerk, 290.
Belangstelling in den Duivel, 80.
Beleg van Haarlem, 399.
Belegeringe van Haerlem in 't Jaer 1572 (Van de), 399.
Belgische Opstand, 583.
Beneficie van Inventaris, 48, 82.
Beninga, Historie van Oost-Friesland, 443.
Benrenki, 43.
Bentinck (Jan Willem) 106.
Beovulf, 335.
Berckenrode (Floris van), 87.
Bergues, 427, 587.
Bergum, 180.
Bernagie (Dr. Pieter), 156, 164.
Beroerten in de Vereenigde Nederlanden van den jare 1300 tot op den tegenwoordigen tijd(De), 410, 583.
Beschrijving der Stad Rotterdam en eenige omleggende dorpen, 402.
Beschrijvinge van Stad en Lande van Breda, 316.
Beschrijvinge der wijdt-vermaarde Koop-Stadt Amstelredam, 281.
Besnard, 75.
Besteedster van Meisjes en Minnemoers (De), 414.
Beursspel, 405.

Beweging (De Maandschrift), 127, 233, 557.
Bezweren, 43, 383.
Bier en Bierdrinkers in Friesland, 11.
Bhagawad-Gita, 330.
Bilderdijk (Willem), 110, 267.
Bildt, 47.
Binder (Prof. Dr. W.), 129.
Biographisch Woordenboek van Frederiks en van den Branden, 4.
Birch-Hirschfeld (A.), 38.
Birenkit, 43.
Bischoff, Geschiedk. beschrijving der ridderorden, 55.
De Bisschop voor Groningen op de maniere van Tragi-Comedie, 424.
Bloeitijd (Uit onzen), 127.
Blok (W.) Notaris te Gouda, 393.
Blok, Prof. Vaderlandsche geschiedenis, 101.
Blum (J.), 78.
Bluotrenki, 43.
Van Blijenburch (Cornelis), 591.
Bodenbrood, 153.
Bodt (Adriaan), 206.
Boekdrukkunst, Gesch., der, 187.
Boeken, Uitleenen van, 431.
Boekzaal (De), 64, 127, 234, 382.
Boeles, Frieslands Hoogeschool, 583.
Boertigh Liedt-Boeck, 8, 9.
Bogaert (F.), 392.
Boileau, 266.
Boissier (Gaston), 174.
Bon-Avis, 527.
Korte Levensschets van Mr. C. Boonzajer, 108, 201.
Dr. Borgeld, Aristoteles en Phyllis, 175.
Borger, 26.
Borger's, Aan den Rijn, 334.
Borggraaf, Willem, 68.
Borselen (Luitenant W. K. van), 240.
Borsum, 363, 370.
Borsummerdeel, 442.
Bosch (R. P. van den) Neerlands verleden uit steen en beeld, 490.
Bosch (Van den), 220.
Bosch-Gallas, 225.
Boskoop, 391.
Bossu (van), 241.
Bouman, Prof., 119.
Bourget, 525.
D. Bourgois, Recherches sur l'art de voler depuis la plus haute antiquité jusque à ce jour, 195.
Bovenweg, 184.
Boycott, 542.
Bradamante, 27.
Braine Le Comte, 530.
Brama, 383.
Brandt (Geerard), 41.
Brandt (Henricus), 513.
Brandt's Leeven van Hooft, 40.
Brandt's Leven van Vondel, 41.
Bredero, 8, 9, 10, 41.
Brederode (Jonker Frans van), 391.
Brederodes, Graftombe te Vianen, der, 356.
Bredero's Klucht van de Koe, 416,
Breslauer (Martin), 248.
Briel, 510.
Briel (Catharia van den), 434.
Bries, (Notaris Jan de), 592.
Brieven der H. Maegden, 21.
Brieven uit Pontus, 22.
Broecke (Carel van den), 563.
Broecke (Matthijs van den), 514, 568.
Bruid en Bruidegom in de Kerk, 290.
Bruiloftdicht van P. Cz. Hooft ten huwelijk van Adriaen Wouterszoon Verhee en Katharina Gerrits Kop, 35.
Brune, Jan De, 336.
Brunswijk (Schram van), 241.
Bruxelles, 532.

Bucerus, 517.
Bücher, Arbeit und Rhytmus, 354.
Büchmann's Geflügelte worte, 541.
Bucolica, 24.
Bulcke (Christoffel van den), 513.
Buren (van), 581.
Burgemeester, 585.
Burgh (Mr. Van der), 49.
Butkens, Annales de la maison van Lijnden, 216.
Butkens, (Chr.) Trophées de Brabant, 298.
Butkens, Trophées, Treuves, 299.
Bijbelsch handboek en Concordantie, 381.
Bijlevelt (Arie Janszoon), 508.
Bijdrage tot de geschiedenis van de Hooge Vierschaar in Zeeland, 329.
Bijdragen tot de Gesch. d. Ned. Lettk., 41.
Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederl. Letterkunde van Dr. Penon, 40.
Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 63, 331, 557.
Bijgeloof uit alle tijden, 64, 124.
Bijgeloof omtrent de vrijmetselarij, 294.
Bij mijn ziet er na, 418.

C.

Van C?, 58, 118.
Caesar Octavianus, 24.
Caestre, 427, 587.
Dr. J. R. Callenbach, De Nederl. Herv. kerk, 453.
Het leven van Johannes Calvijn, en zijn tijd, 126.
Cambrai, 526, 527.
Camerboek van Delft, 19, 98.
Campen, 373.
Camper, A. G. 108.
Canum, 373.
Capelle (J. v. d.), 240.
Capellebrouck, 427.
Carignan, 528.
Carmes, 531.
Cats, 32, 34.
Ceylon, 76.
The Ceylon Handbook and Directory by J. Ferguson, 437.
Chalmot, De, 208.
Chamber's Twentieth Century Dictionary, 176.
Charlatte, 75.
Chatillon (Gautier de), 24.
Chauvin, 545.
Chauvinisme, 544.
Chauvinist, 544.
Chenut (Guiliaume), 77.
China, 77.
Chios, 20.
Choromandel, 384.
Christiani(us) (Joannes), 377.
Cingaleezen, 384.
Cipria, 29.
Circe, 22.
Clement, 97.
Clercq (Jacob de), 292, 293.
Clercq (Willem de), 579.
Cliema, 301.
Cliemen, 302.
le Cloche, 71, 73.
Clotterbooke, 207.
Coenraad (Jan), 68.
Collection de documentoo inéditos para la Historia de Espana, 259.
La Cocarde tricolore, der gebroeders Cogniard, 545.
Collot d'Escury, 415.
Colombo, Nederlanders in vorige eeuwen te, 325, 376, 463.
Le Commandant Aerson, 192.

De Constantia (Over de Standvastigheid), 35.
Const. (Arien Cornelis), 387.
Constantijn, 387.
Cops, 66.
Cornelisz (Pieter), 98.
Coromandel, 76.
Een Cosmopolitisch Schilder: Adriaen van Linschoten, 353.
Cottin (Rachel), 344.
de Courcelles, 67, 72, 75.
Coussemaker (De), 426.
Craandijk, Wandelingen door Nederland, 57.
Crieckenbeek Pieterszoon (Ds. Henricus), 511, 521.
de Crimine Polygamiae ex Jure Civili, 108.
Crommelin (Robert Daniel), 293.
Cyrus, 20.

D.

Daar ga je?, 45.
Dale (Thomas), 88.
Dalles, 286.
Damhuysen, 371.
Daris, Not. sur les eglises du dioc. de Liège, 299.
Dathenus, 190.
Debauchant, 148, 156.
De Deboosjant, 148, 163.
Decretum, 444.
Deddeborgen, 445.
Deest, 216.
Deipnon, 177.
Delphium, 133.
Democritus, 387.
Dericksen (Ds. Lodewijk), 516.
Dertig in 't bijgeloof, 440.
Desiderius Erasmus, De lof der Zotheid, 379.
Desjobert (Louis Charles), 524.
Der Deutsche Herold, 558.
Van Deuverden. 376.
Deuverden, Leijendecker, 226.
Devies, Een waar, 18, 193.
Develstein, 319.
Deynoot, 327, 463.
Dialect in Noord-Frankrijk, 342, 426, 548, 586.
Dictionnaire Historique, 349.
Didot, 344, 349.
Diederyck, Heer van Teylingen, 575.
Dierckens (Ephraïm Jansz.) 571.
Dietsche Warande, 335.
Dieu, La France. Le Roi, 55.
Diogenes (Leven van), 24.
Dhont de Waepenaert Quartiers généalogiques des familles flamandes, 447.
Doddeburgh, 371.
Doeff, 58, 118.
Doesburg, overgave van, 410.
De Dolphyn, 58.
Dominus, 311.
Doopreg. Delft, 51, 52.
Dooron, 177, 284.
Doornik (Petrus), 568.
Doorninck, Naamlooze geschr., 18.
Dorpius (Joannes), 510.
Dorpskruidenierswinkel, 551.
Dorpsschoolmeester in de 17e eeuw, 132.
Dorth (Judith van), 378, 465, 504.
Dozy (Ch. M.), 62.
Een „Draay-om" op den Kloveniers-Doelen te Dordrecht, 433.
Drakenborch (A. van), 61.
Drenkelingen, Redding van, 195, 291.
v. Drimmelen en Rhoon, 106.
Drooghaerte van Werveke, 8.
von Drauis (Johan), 246.
Druden, 216.
Druesz (Johannen), 245.
Dubbelde Nieuwe Haarlemsche Duijne-Vreught, 8.

Duels tusschen dames, 357.
Duiff (van der), 119.
Duinkerken, 427.
Duytsche (Anna), 19.
Duyvel, 80.
Dyck (Adriaen Adriaensz van), 17
Dycke, Recueil heraldique et généalogique de la Ville et du Franconat de Buiges, 447.

E.

Eberstein (Otto van), 241, 242, 254.
van Eck, 221, 324.
Eck (Fransen van), 221, 324.
Ecloga, 24.
Edda, 333.
Eduwaert de Dene, 8.
Eemlust, 431.
Eemnes, 68.
de Eendracht, Genootschap, 111.
Een en ander over bezwering, 383.
Een Indische Navorscher, 86.
Een letterkundige les uit een „bruiloftdicht" van Hooft, (Montaigne), 32.
Een nationaal belang, 408, 582.
Een spel uit het jaar 1819, 435.
Een Middeleeuwsche Pasteursgenezing, 289, 438.
Een waar devies! 18.
Een woord vooraf, 1.
Een gemoedelijk Verordening,591.
Eeredienst, 173.
Justus van Effen, 414.
Eglantieren, 10.
Eigenliefde, 269.
Eilsum, 373.
Ekama C., Catalogus van boeken, pamfletten, enz., over de geschiedenis van Haarlem, 83, 251.
Ekama (C.), 240.
Ek toe Adunatoe, 20.
Eltester Görz, Mittelrheinisches Urkundenbuch, 311.
Embden, 374.
Engelen (Cornelis van), 293.
Engelen, Uit de Gedenkschriften van een voornaam Nederl. beambte, 504.
Engelsche vriendschap tijdens Elisabeth, 98.
Een Engelsche vrouwelijke gi-rurg in de 17e eeuw blijkens een brief meegedeeld door Stanley Williams, 59.
De Engelschen in Zeeland in 1809, 556.
Enkhuizer vijgen, 411, 586.
Enklaar, 470, 506, 598.
Epicurus, 387.
Erasmus, 85.
Erik, 165.
Ermerins (A. H.), 581.
Ernst, Histoire du Limbourg, 298, 299, 299, 310.
Es lebe die Juliana, 410.
Essais van Montaigne, 32, 33.
Euripides, 24.
Europ. Mercurius, 101.
Everdingen (Cornelis Louffs van), 240.
Ewyck Scholtis (Dirk van), 432.
Exorcismi, 389.
Eychorn (Hans), 242.
„Ezel" Scheldnaam voor Christen, 550.

F.

Faber (Engelbert), 467.
Farges (de), 76.
Faujas de Saint Fond, 195.
Fayence Fabriek in Wittmund, 16.
Filibert of oud Mal, blijspel door J. van Paffenrode, 419.
Fin du paganisme, La, 174.
de Flaning, Filiations de Familles de la Flandre, 447.
Florence, 39.
Florendus van Maceronič, 29.
Florianus (Johannes), 519, 520, 521, 559.
Floris, Graaf, 575.
Foekes (Douwe), 182.
Fokke (Bernard), 91, 93.
Fokker, Fop, 191.
Folklore, 354, 359, 477.
Frankisten, 584.
Fransch, 34.
Frederik (Don), 243.
Frese (Geslacht), 360, 442, 502.
Freser, 72.
Fries, De Vrije, 331.
Friesch Wapen, 327.
Friezen, 384.
Fronsberg (von), 241, 243.
Fruin, Tien jaren, 409.
Fruin's Verspreide geschriften 126, 230.
Frija, 44.

G.

Gaanderyenburg, 89.
Gaillard, Bruges et le France, 447.
Gaillard, Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale, 447.
Gallois, 526.
Garnier (Robert), 27.
Den Gascoenschen Wijzeman, 32.
Paul Gaultier, 232.
Gaijge (Barbara), 19.
Gedenkschriften van Duitsche krijgslieden over het beleg van Haarlem in 1572—1573, 237.
Gedenkboek der Hoogeschool door Dr. W. A. J. Jonckbloet, 62.
Gedenkschriften behoorende tot de historie van Holland door Lovys Aubery, 398.
Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795—1840, 122.
Gedichten v. Hooft, 40.
Geelen (J. van), 393, 394.
Gemeente-Museum te 's-Gravenhage, 16.
Geen Zier, 590.
Genealogieën van Rotterdamsche familiën en Nederlandsche geslachten, 57.
Genealogische Aanteekeningen betreffende de familie van Dam (Amersfoort), 479.
George, Koning, 106.
Gelder, Bastaarden van de Graven en Hertogen van, 326.
St. Georges d'Elmina, Nederlanders op het fort, 378, 463.
Geraamte als versiering eener graftombe, 356, 554, 592.
Gerlings Cz., (H), Verscheidenheden van Haarlems bodem, 7, 83.
Germaansche balladen, 232.
Gerrit, 165.
Gerrits, Jannetje, 508.
De geschaakte Cinthia, 420.
Zur Geschichte der Dichtung und Sage, 333.
Geschichte der Französischen Litteratur, 38.
Geschiedboeken, 20.

Geschiedenis der Boekdrukkunst, 187.
Geschiedenis der Nederl. Letterk. 34.
Geschiedenis van de Amsterdamsche Boekerij, 61.
De Geschiedenis van den Nederlandschen handel, 63.
De Geschiedenis van een gedenkpenning, 66, 219.
Geschiedenis van onzen tijd sedert 1848, 126, 229.
Geschiedkundige opgaaf van de Predikanten, die, tijdens de Kerkreformatie, in het laatste gedeelte der 16e eeuw, bij de toen achtervolgens ontstane Hervormde Gemeenten op de eilanden Schouwen, Duiveland en Tholen in dienst geweest zijn, 509, 559.
Geslacht Limburg Stirum (van), 118.

GESLACHTEN.

Abbena, 485. — Adema, 594. — v. Aerssen v. Sommelsdijk.(François Cornelis), 111, 113. — Alderts, 503. — Alisson, 468. — v. Alphen, 498. — André, 468. — v. Appeltere (Johanna Cornelia v.), 108. — Appeltere (Simon Cornelis v.,) 203. Arbeiter, 498. — Arent, 450, 451, 459, 460. — Arnhem, 467, 504. — v. Assene, 460, 461. — Assuweri, 53. — Asten Van, 117.

v. Barnevelt, (Willem Hendrik,) 111. — Becol, 448, 459, 461. — v. Beek, 318. — Bekol, 451, 462. — Belnadel, 461. — Beninga, 360, 366, 367. — Berckel, 51, 52. — Berents, 371. — Beresteyn, 486. — v. Beresteyn, 495. — De Berge, 298. — v. Bergen, 496. — v. Bergheim, 317. — Berghuis, 189. — Berk, 117, 464. Bernadel, 461. — v. Bever, 498. — v. Binnevest, 56. — Bicker, 226. — Biel, 464. — Bijlevelt, 508. — Blankebijl (Elisabeth.) 223. — Blankenspoor, 493. — v. Bleijswijk (Mr. Abraham), 111. — Van Blereyk, 307. — Blerik, 306. — Van Bloemendaal, 460. — Bonnet, 469. — Boogaart, 482, 485, 486. — Boogaert van Alblasserdam, 481, 483, 485. — Boogaert van Beloys, 481, 484. — Boonzajer, 108, 109, 201, 206, 207, 208. — Boot (Gerardus Wilhelmus), 208. — Bolomey, 594. — v. Borcharen, Mr. Johan Huibert Gerard, 111. — Borsboom, 498. v. Borssum, 363, 363. — Boissevain, 494, 594. — Bonnet, 469. — Boreel, 188. — Bos, 498. — v. d. Bosch, 56, 220, 460. — Boshoven, 459. — Bosman, 375. — Botjager, 56. — van Boulogne, 295. — van Brabant, 300. — v. Brandenburg, 56. — Brienen de Groote Lindt, 492. — van Brienen-van Tuyl, 491. — Briel v. Welhouck, 487. — Briel, 486, 487, 487. — v. Brinck, 56. — Broeckhuysen, 317. — Broeder, 449. — d. Broeder, 449, 450, 451, 459, 459, 462. — Broek, 361—62. — v. d. Broek, 458. — Broekman, 500. — Broen, 505. — v. d. Broucke, 375. — Broucsault, 117. — Brouwer, Mr. Servatius Gijsbertus, 111. — v. d. Brugge, 54. — v. d. Bruggen, 54. — Bruin, 500. — de Bruyn, 467, 504. — Bruins, 495. — Bulck, 595. — Van der Burch. 485. — v. Burmania, 108. — Bussingh, 109. — Bylaan, 58.

Calandrini, 361—62. — Cambier, 496. — Cannaerts, 453. — v. Capel, 461. — Caulier, 458. — de Chantraines Pierre, 117. — Christiani, 378. — Claessen, 173. — Claesz, 373. — Clappaers, 458. — von Cleve, 299. — Clignet, 109. — Clok, 503. — Cocks tot Uttingen, 373. — de Coff, 326. — Coppejans, 461. — Cornelisz, 56. — Coster, 598. — Coumans, 462. — van Crayestein, 479. — Crillaerts, 315.

v. **D**aatselaar, 598. — Daele, 458. — v. Dam, 319, 479, 480, 481, 482, 483, 595. — v. Dam, Jacob, 111. — v. Dapoel, 460. — Decker, 481. — Decquer de Jonge, 481. — v. Deipholt, 364. — v. Delen, 360. — 120. — Diebers Angenes, 120. — Diecken, 373. — van Diemen, 464. — van Diepenbroeck, 361. — v. Diepenbrugge (Dr. Theodorus), 111. — v. Diepholdt, 363. — Dinslaecken, 299. — Dircx Dirix, 53. — Dobbe, 58, 118, 495. — Doeff, 58, 118, 498. — v. d. Does, Bruno (Josias), 111. — Doitsma, 595. — Dom, 451, 459, 462. — v. Doreslaar, 454. — van Dordt tot Holthuizen, 464. — v. Dorth, 378. — Dregmans, 595. — Dufour, 595. — Duymar van Twist (Mr. Jan), 224. — Duken, 373. — Duren (Hendrik van), 222. — van der Dusse, 486. — v. Dijck, 54, 375. — Duyff, 119.

v. **E**eten, Wouter, 111. — v. Eck, 221, 222, 223, 324, 325. — v. Eck, Cath. Corn. 119. — van Eck Duymaer van Twist, 224. — van Eeren, 460. — v. Eiken, 56. — Elliot, Carolinè Constance, 119. — Emmens, 460. — Engelenburg, 58. — Encklaer, 471. — Enklaar, 470, 595. — Enklaar, Evert, 120. — Enklaar v. Geuricke, 595. — v. d. Elst, 120. — Emen, 373. — v. d. Es, 595. — v. Esch, 452. — Essche, 461. — Euchen, 466. — Evers, 468. — Evrard, 57.

Faber, 467. — Fangman, 596. — de Fieve, 458. — Flamen, 461. — Flennen, 446. — Florentius, 317. — Forckenbeck, 56. — Fransen, 221, 324. — Frese, 360, 370, 443, 444, 446. — Friese, 366, 374, 443. — Friesen, 366, 368, 369. — Friessenn, 365.

Gagern von, 501. — Geene, 596. — Geycken, 373. — v. Gennep, Johan, 111. — Georgenn. (A. S.) 367. — Gerrits, 508. — Gevais, 375. — v. Giffen, 315. — Jan Gijsbertz, 111. — Gijsberts, 459. — de Gijselaar, Mr. Engelbert, 111. — Gilles Camper Jacob en Adriaan, 108. — Glaser, 494. — Gogh, v., 496. — Fridagh van Godens, 361-62. — Godfried, 295, 468. — Goedbloed (Anna Klasina), 120. — Govertsz, 52. — Gramez, 458. — d. Grande, 57. — Grebber, De, 508. — Grymarssum, 363. — Groen, 49. — Groen-de Bruin, 500. — Groen van Prinsterer, 49. — Groethauss, 367. — Groethuisz thoe Speck, 363. — v. Groethizum, 363. — Grothum, 364. — Grothuus, 361-62. — Grymersum, 364. —

d. **H**aan, 498. — ter Haar, 496. — Hacke, Niesje & Coenraad, 120. — Haen, 368. — Hane, 443, 444, 446. — Hanen, 367, 445. — Hanno, 459, 459, 461. — Harinck, 596. — van Heeckeren van Kell, 499. — van Heeckeren van Wassenaer, 499. — Heerma, 377. — van der Heyde, 459. — v. d. Heiden, 455, 456, 457. — van Heloma, 499. — Hendriks, 373, 462. — Herdingh, 109. — Heller, 596. — Hennequin,

317. — Herkel, 56. — v. d. Hiel, 53. — Hiltebrant, 50, 192, 295. — Hoffdijk, 52. — Hogerbeets, 479, 480. — Honcoop, 109. — van Hoof (Walrande Sophie Louise), 224. — v. Hoorn, 58, 118. — Hoppen, 364. — Hora, 596. — Hora Adema, 594. — Hordijk, 461. — de Hôrne, 298. — Houbolt, 226. — v. Houten, 54. — v. Houter, 458. — v. Houweningen, 596. — ter Huell, 119.

Idsardi, 108. — Ingeneyken, 221. — v. Imschot, 58.

Jacobs, 53, 54. — d. Jager, 461. — Jans, 53. — Janssen, 462. — Jellen, 56. — Jemmequm tho Peckel, 363. — Jenled, 361-62. — Jever, 466. — v. Jingum, 364. — Jochens, 189. — Joesten, 56. — d. Jong, 464, 496. — d. Jonge van der Halen, 120. — Jongemaets, 503. — Joos, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 458, 459, 460, 461, 462.

Kanneman, 451. — Van der Kellen, 494. — v. Keppel Fox, 56. — Kerckhove, 447, 458, 461. — van Kessel, 299. — Keynens, 460. — Klomp, 498. — Knol, 56. — Knoops, 108. — Knyphausen, 361-62. — Koelhoek-Cornelia, 120. — d. Koff, 326, 463. — Koning, 56. — v. Kooten, 226. — Korthals v. Schooten, 596. — Kraay, 493. — v. d. Krokette, 451, 459. — Kubert, 456. — v. Kuffeler, 481, 482. — Kühle, 868. — Kuis, 49. — Kuper (Hubert), 222.

v. Laar, 222. — de Lamaar, 500. — Lammerts, 373. — Lamsveldt, 225. — Lansschoot, 459, 479. — de Lange, 52, 491. — Langedijk, 56. — Langerack, 454. — Langewegh, 460. — d. Lange v. Wijngaarden, 495. — Leedegang, 496. — leend (o)r(t)s, 54. — Leeser, 50. — van Leeuwen, 481. — Lehling, 465. — Leyendecker, 226, 376. — Lely, 494. — v. Lennep, 497. — Lijnde (van) 216, 301. — Lijnden (v.), 210, 217. — v. Lijnden de Spauwen, 213. — Lierop, 117. — v. Lyrop, 117. — Limburg, 305, 308. — van Limburg, 300. — van Limburg Stirum, 500. — v. Linde, 215. — Linden, 213, 214, 214. — Linden (van) 211. — Linne, 211, 215, 216, 217, 295, 297, 300, 303, 305, 308, 309, 310, 311, 312. — Loeff (Libertus), 224. — Van Loon, 487. — Ludwig (Karel), 361-62.

v. d. Maas, 592. Maertens, 54. — Mahieu, 495. — d. Man, 108. — Mansvelt, 493, 493, 501. — Mansvelt-Bos, 498. — Marcelis, 375. — Van der Mark, 501. — v. Marnix, 378, 464. — Masschop, 468. — de Massenrode, 298. — v. d. Mast, 375. — Maten, 57. — Mathijs, 53. — Matton, 462. — Mechelmans, 117. — Meckenborch, 364. — v. Meerten, 111. — Menes, 373. — Mensonides, 470. — Mereheim, 298. — v. Mereheim, 297. — Merheim, 310. — v. Merheim, 303, 304, 306, 309, 310. — La Merre, 461. — Mesdagh, 218. — Menlenacker, 467. — Michielsen (Saris), 222. — v. Middelaar, 462. — v. Montfoort, 308. — du Mortier, 109. — Mossel, 189. — Muilwijk, 491.

Naarthuysch, 449. — Nadelaar, 592. — Nahuys, 377. — van Neck, 188, 190. — Nell, 497, 498, 499, 501. — v. Nes, 453, 454. — Nes, v. Meerkerk (Jacob Gerard. v.) 208. — Nicolaas, 54. — Nierop, 492. — Novesianus, 377.

Oberberg, 446. — Ockerhout, 447, 459. — v. Oldenbarnevelt, 464. — Oldersumb, 368. — Ompteda, 364. — Otten, 373. — Ottolander, 499. — Otzenrath, 378. — Van der Oudermeulen, 492. — Oudshoorn, 497. — Ouwens, 111. — van Overstege, 464.

v. **P**allandt, 497, 500. — Parvé, 189. — Patijn, 189, 458. — Pelsers, 505. — Peters (Peter Henrich) 194. — Philips, 53, 54. — Pierre, 468. — Pieters, 53, 54. — Pietersen, 373. — Plaat, 471, 472. — Planteydt, 492. — van Plettenberch, 370. — v. Plettenberg, 360, 361-62, 368. — Polderman, 455. — Pompe (Adriaan), 111. — Pouwels, 54. —

Quay, Quade, De, 326.

Ram, 599. — Rauwerts, 190. — v. Reenen, 497. — Regensenhuve, 298. — Reynell, 119. — Reynertsplaets, 442. — Ravestein, 189. — v. Rhijn, 376. — Rijcken, 462. — Rijken, 462. — Rijnders, 461. — d. Ring, 56. — v. Rinkhuijzen, 597. — Ripperda, 360, 368. — Rode (Arnould de) 214. — van Rode, 217, 218. — Roefs (Rirck Jan), 194. — d. Roever, d. Roover, 117. — Royenhuysen, 467. — Rolaar, 54. — Rollandet, 120, 469, — Rombautss, 97. — Rombouts, 469. — v. Romond, 56. — v. Romunde, 56. — de Roode dit Roovere-Staekenborg-Boisschot, 375. — van Rossem, 469. — Rotteveel, 496, 501. — Ruiter, 56. — Rutgers, 491.

Sandifort, — 320. Schalck, 597. — Schallig, 496. — Scheltema, 108. — Scheltus van Kamferbeke (S.), 57. — Schepper (Matthys de), 53. — Schijf, 56. — v. Schilfgaarde, (Adriaan Andries) 120. — v. Schilthouwer v. Hoey, 111. Schluiter, 597. — Schonck (Everhard Jan Benjamin), 108. — v. d. Schoot, 462. — v. d. Schot, 377. — Schouten, 56, 500. — Schrobop Jansz. ,56. — v. d. Schveren, 109. — v. Schuylenburch Dionijs Hendrik, 111. — Schuller Christiaan, 111. — Schuurman, 597. — Schwartzenberg, 368, 370. — Schwartzenberg und Hohen Lantzberg, 368. — Schwencke, 189. — van Seg_waert, 479. — Seijts, 371, 373. — Siel, 376. — Silverschroom, 455. — Smich, 298. — v. Smirma, 56. — Smissaert, 377, 396. — Smith, 373. — Snellen, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 464. — Snoeck-Mathijs Huberts, 111. — d. Somere, 447, 458. — v. d. Sperrie, 52. — v. d. Spersies, 52. — Spiering, 487. — Sprimont, 300. — van Staalduinen, 492. — Stackelberg, von, 327. — Stakenburg 58, 117, 224. — Steenkamp, 597. — v. Steijn, 471, 472. — Stephani, 466. — Stevens, Pap. Stoop, 457. — van der Straten, 467. — Strijp Joesten, 56. — Swaan, C., 120. — v. Swaenswijk, 376. — Symons, 460.

Telchuys, 597. — Tenen, 56. — Tisch, 373. — Timmerman, 56 — Tobias (van Schelleve), 449. — Tonis, 598. — Tonneboeyer, 56. — v. Traa, 497. — Travers, 466, 504. — Tromp, 325, 376. — de Tuyl de Serooskerken, 492.

Ubben, 373. — Uden, 373. — Uyt den Broeck, 496. — Ulfers, 373. — Uyttenhove, Utenhove, 18, 193, 440.

de **V**ayer, 485. — Valck (Hendrik de), 221. — v. d. Veen, 497. — v. d. Veenhuisen, 117. — Vegebosch, 298. — Velse, 455. — v. d.

Ven, 461. — Verdelff, 487. — Verheijen, Jacoba Johanna, 120. — Verhoeven, 315. — Verhout, 496. — Vermasen, 467. — Versel, 468. — Versteeg, 470, 505. — Visschers, 459, 462. — Visser, 455. — Voesboes, 53. — Volckhardt, 108. — Voorthuyzen, 469. — Vos, 56. — Vroombronk, 320.

v. d. **W**alle, 461. — Wanray, 467. — van Wassenaer, 499. — v. Wassenberg, 297, 299, 301, 304, 305, 306, 307. — Weedenhuizen, Uuten, 117. — Welhouck, 487. — Westwoude, 56. — v. Wiedenbrug, 108. — Willems, 51, 373. — v. Windenhan, 361-62. — Winkler, 506. — v. d. Winne, 461. — d. Wit, 455. — v. Witmar, 442. — de Wolff, 458. — v. Womene, 461. — Wundt, 502.

Zaayer, 120. — Zegwaert, 481. — v. Zuylen v. Neyvelt, 497. — Zonmans, 194. — Zwartbol, 491.

Gesnerus, 550.
Geuzenliederen, 422.
Gewaande Weuwenaar, 416.
Gilles (Jakob), 348.
Gilles Jacobs Quintien, 4.
Glaserus (Ds.), 356.
Glaucus, 22.
Goede Hoop (de schip), 68, 77.
Goeverneur, de dichter, 265.
Goll van Frankenstein, 292, 293.
Goossen, 165.
Gorinchem, 201.
Gorters Mei, 333.
Gothaïsches Genealogisches Taschenbuch der Adeligen Häuser, 443.
Goudoever (A. van), 61.
ter Gouw, (J), 7.
J. ter Gouw, Amstelodamiana II, 163.
ter Gouw, Volksvermaken, 437.
Goyert (Jeriphaes), 432.
Graaff (Nicolaus de), 87.
Graaf van Portland, 192.
Een Grafschrift, 434.
Grafschrift, Een zeldzaam, 198.
Grave (de Stad), 66.
Griane, 29.
Grenadiersuniform laatst 18de eeuw, 390.
Grimberg, 553.
Grimersum, 373.
Grimm 385.
Grimm's Wörterbuch, 437.
Groenevelt (Heere van), 17.
Groen te Delft in de 17de eeuw, De familienaam, 49.
Groeninx van Zoelen (F.), 581.
Groen van Prinster (G), 581.
de Groot, 272.
Groot (H. de), Sophompaneas, 41.
Groot algemeen historisch geographisch, genealogisch en oordeelkundig woordenboek, 101.
Groot tafereel der Dwaasheid 407.
Grouchy, Vicomte de, 525.
Grumio, 133.
Guinéers, 383.
Gunter (Christoffel), 241.
Gurson, Gravin van, 33.
Gustavus, 165.
Guttenberg, 187.
Gylfaginning, 333.

H.

Haagsch porselein, 13.
Haarlem, Beleg van, 399.
Haarlem, Gedenkschriften van Duitsche krijgslieden over 't beleg van, 237.
Een en ander over de Haarlemmers begin 17e eeuw en hunne verhouding tot de Amsterdammers, 3.
Haarlem's droogc harten, Spotnaam, 11.
Hadrianus, 33.
Hajo Albert Spandaw, 264.
Halmael (Van), pag. 150.
Halz, = lam, hinkend, 43.
Half binnen en half buiten de kerk begraven, 290.
„Halve Maen" (De), 433.
Handelingen der Apostelen, 386.
Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 83.
Hangebast, 288, 340, 428.
E. F. Harckenroth, Geschiedenissen behoorende tot de Moederkerk in Emden en Oost-Friesland, 443.
Haringlied, 266, 274.
Harlebeke, 587.
Harmels (G. A. van), 581.
Harrebomée, Spreekwoordenboek, 417.
Harrewarren, 288, 339, 428, 547.
Harrison, Willem, Prins van Oranje, 410.
Harst, 288, 547.
Hasselaer (Kenau), 246.
Hatin, 349.
Die Hausmutter, 496.
Haxtum, 373.
Hazebrouck, 428.
Hébert, 526.
Heere van der Deus, 17.
Heerenvoer, 335.
Heierslied, 354.
Heim (van der), 189.
Heiningius Henricus, 515.
Heldinnebrieven, 21.
De Hellevaart van Rodomond gherijmt door J. H. Krul, 423.
Helmers, 26.
Herckenrode, Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne, 447.
Hercules, 23, 27.
Hercules op den Oeta, 27.
Herodotus van Halicarnassus, 20.
Heroïdes, 21.
De Herstelde Zoon, 148, 149.
Herta, 301.
De Hertog van Brunswijk in 't oude lied, 591.
Hertogh (De), 68.
de Hertogh (Abraham), 69.
Hertra, 302, 310.
Het groote tafereel der dwaasheid, 101.
Heusden (Ph. W. van), 61.
van Heynsbergen (Henricus), 523.
Hieronymus, 82, 174.
Zooals Hieronymus in zijn aureool te lezen geeft, 48, 283.
Hinta, 372.
Hippolytus of rampzalige kuischeid, 26.
Histoire des Siences naturelles van George Cuvier, 289.
Histoire de l'art, 127.
De Historie van den Verloren Sone, 64.
The secret History of the Court of Spain during the last Century, 332.
De hocquod spurihalz dicunt, 43.
Hoe wij weenen en lachen over een en dezelfde zaak, 33.
Hoefijzerbijgeloof, 359, 438.
Hoek (Pieter), 183.

Hoffman von Fallersleben, Horae Belgicae, 591.
de Hofstad, 16.
Les Hollandais dans la grande armée, 582.
O. Hollander, Nos drapeaux et étendards de 1812—1815, 582.
Hollander in Indië, De sage van den vliegenden, 86, 90, 191.
Hollanders behartigde, Hoe Stadhouder Willem III als Koning van Engeland de belanger der, 107.
Hollandsche Natie, 26.
Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen, 415.
Hooft, P. Cz., 32, 39, 40, 272.
Heden-daeghsche Verloren Soon door H. D. Hooft, 279.
Hooft's Nederlandsche Historiën, 415.
Hooghuis of Boschhuis, Het jachtslot, 180.
De Hoop—Teunis, Schipper, 68.
Hoorn, Van, H. W., 94, 118.
Hoos, 470.
Horatius, 21.
Houbolt, 226, 325.
Houcke (Ds. Bartholomeus van der), 522, 559.
Houwelyck, Cats, 34.
ver Hoven (Dirck Jansz.), 190.
Huismerken, 472, 506, 507.
Hunnebedden, 552.
Het wapen (of liever zegel) van Hunsingoo, 599.
Huygens (Journaal van C.), 294.
Huysen, 374.
Hij is in het vest, 342, 589.

I.

Iemand die een hoogen ouderdom bereikte, 357.
Iets over de Spotschriften van het jaar 1720, 99, 403.
Iets over 't woord liberaal, 358.
Illustrirte Sittengeschichte, 478.
Van Imschot, 58.
In de Amsterdamsche Vreughdestroom, 425.
Index op de keur en gebodregisters van Haarlem, van 1494—1694 en tot 1755, 4.
Ingenuus, 311.
Inrichting van ons leger in het begin van den tachtigjarigen oorlog, 193, 261, 409, 583.
In 't kamp voor de vesting Mariënburg bij Wurtsburg, den 17 December 1800, 578.
Intellectueele voorraadschuur? 86.
Intrede van 't Wit Lavendel, 29.
Inventaris van een dorpskruidenierswinkel in 1626, 551.
Irenaeus, 386.
De Italiaansche Renaissance, 232, 328.

J.

Jacatra, 88.
Jachtlust, 181.
Jacobsz. (Claes), 98.
Jacobs (Ed.), 262.
Jaersum, 373.
Jan, Jannetje en hun jongste kind, 417.
Janssen van Raay (H. L.) Kronijk der Stad Haarlem, 7.
Jansz. (Simon), 561, 562.
St. Janskerk te Utrecht, 60.
Japara, 67.
Jarsum, 371.
Jason, 23.
Java, De opkomst van het Ned. Gezag over, 88.

Jephthah, 28.
Jeroense, 280
Jever (E. J. Travers baron van), 466.
Joden, 385.
Joden in 1666, 584.
Jhr. Mr. J. C. de Jonge, Het Nederl. zeewezen, 316.
de Jonge, De oorsprong van Neerlands bezittingen op de Kust van Guinea, 463.
Jongemaets, 503.
Joodsche prenten, 192.
Joodsche vrouwen, 27.
Joos (Bonaventura Maximiliaan), 447.
Josèphus, 386.
Jozef in Egypte, 26.
Jungfrau von Orleans, 31.
Justinus Martyr, 386.

K.

Kakadorus, 417.
Kakkerlakken, 132.
Kalf (Dr. G.), 8.
Kallidamates, 133.
Kanaal de Zwemmer (Het), 183.
Karel, 165.
Karel VII, 31.
Kasteel van Batavia, 87.
Keith (Prof. A.) 195.
Keizer Augustus, 21.
Kempe (Albertus), 566.
Kenau Simons dochter v. Haarlem, 409.
Kenau Simons Hasselaer, 237, 352.
De Kerkgebouwen van Protestantsch Nederland, 558.
Keur Saxische porceleinfabriek, 13.
Kerk, Bruid en Bruidegom in de, 290.
Kipkap, 545.
Kist, C. J., 274.
Kleef, Alix van, 95.
Kleyn Borsum, 371.
Klucht van Bol-Backers-Jan, 416.
Klucht van de kale Edelman door Johannes van Dalen, 423.
Klucht van 't Kalf, 419.
Klucht van Robert Leversworst, 418.
Klucht van Trijntje Cornelisdochter, 419.
Klucht van Oene door Jan Vos, 414.
Klucht van 't Wijnvaatje door H. Verbiest, 280.
Kluit, Hist. Com. Hollandiae, 310.
Kluit (S.), Hist. Crit. Comit. Holland, 298.
Kluyt (Mr. W. P. Sautyn), 346.
W. P. C. Knuttel, Catalogus van de pamflettenverzameling, 252, 404.
Kobus en de Rivecourt, Biografisch Handwoordenboek, 108.
Koeketers, 6.
de Koff, 326, 463.
Kok (Marcelis), 74.
Koning (De), 29.
Koning (Abraham de), 28.
Koning, C. de, Tafereel der stad Haarlem, 83.
Koning Willem III, in Friesland, Verblijf van, 107.
Kooplui in de XVIIe eeuw, 355.
Van Kooten, 226.
Kootsterheide, 185.
Kop, Katharina Gerrits, 35.
Korban, 178, 284.
Kort overzicht van de geschiedenis der Gereformeerde Kerken in Nederland, 63.
Kortenaer, 592.
Kortrijk, 587.

Koster, 40, 41.
Kramer (Jan), 183.
Krankzinnigenverpleging in de XVIe eeuw, 549.
Kremer, Akadem, Beiträge, 298.
Krokodil schreit, 197.
Krokodillentranen, 121, 198.
Kronijk van het Historisch Genootschap, 239.
Kroonvogel, 93.
Kruseman (D. H.), 240.
Kruyf (Jan), 134.
Kuch, 48, 341.
Kuikenhoek, 182.
Kuikhorne, 179.
Kûkherne, 182, 185.
Kuiper, 93.
Kuyper, (Dr. A.), De opleiding tot den dienst des woords bij de Gereformeerden, 34.
Kwik en Kwak, 81.
Kyffhäusersagen, 97.

L.

Lactantius, 387.
Lacomblet, Urkundenbuch, 298.
Ladendorf (O.), Hist. Schlagwörterbuch, 358, 541.
Laertius (Diogenes), 24.
Van Lamsvelt of van Lamsveldt, 225.
Frans von Lana und Philip Lobsemeier: Von der Luftschiffkunst, 195.
Lande van Arkel, 201.
Landsheer (Jacob), 68.
Lange preeken in den ouden tijd, 356.
Lansbergen (Philippus), 560.
Lantspel de Leeuwendalers, 28.
Van Laren, 517.
Lasspeyres, Geschichte der Volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer und ihre Litteratur zur zeit der Republik, 101.
Latijnsch bezweringsformulier, 384.
Laurentius (Anthony), 513.
Laverna, De godin der dieven, 61.
Lawaai, 45.
Law, 406.
Een drietal Oud-Leeuwarder Volks- of Kinderrijmpjes uit den mond van zeer oude lieden opgeschreven, 46, 47.
Lefevre, 346.
Leger in den 80-jarigen oorlog, over de inrichting van ons, 193, 261, 409.
Lelie, Ridderorde v. d., 55.
Lehling, wapen, 465.
Leguaan, 177, 286, 287.
Leidsche toestanden in 1822, 579.
Lemnos, 23.
Lennep (Mr. Jacob van), 110.
v. Lennep en ter Gouw, De Uithangteekens, 7, 294.
Leopold (Joh. A. & L.), Van de Schelde tot de Weichsel, 426.
Les dessinateurs Neerlandais d'Exlibres, 125.
Onze Letterkunde, 601.
Letterkundige les, Een, 32.
Lettres Sérieuses et Badines etc. 347.
Leupe, (P. A.), 95.
Leyendekker, 376.
Liberaal, 294, 358, 541.
Lichte Wigger door G. C. van Santen, 279, 418.
Lichtmis, 281.
Lidirenki, 43.
Liedje, 81.
In liefde getrouw, 10.
Liefhebberijtooneel in de 18e Eeuw, 83.

Liefhebberijtooneel zonder vrouwen, 18.
Limburg's Jaarboek, 478.
Limburg Stirum (Van), 58.
v. d. Linde, 258, 259.
Linne, heute Martenslinde, limburg 1096—1330, 295.
Linnes (Corn. P.), 78.
Linschoten, (Adr. v.), 353.
Lipsius, 35.
Litta, 301, 302.
Lobsmeier, (Philippus) Exercitatoi physica de artyficio navigandi per aerem 1679, 195.
Lodewijk, 165.
Het bezoek van Koning Lodewijk Napoleon aan de doorbraak in de Tielerwaard, 396.
De lof der Zotheid, 331.
't Lof van Amsterdam, 8.
Lollaerden, 197.
Longius, 385.
v. Loon's Beschrijving der Nederl. Historie-penningen, 106, 292.
Loots, 267.
Anna van Lotharingen, 592.
Louw, 371.
Lublink de Jonge(Johannes), 292, 293.
Lucianus, Hoe men Geschiedenis schrijven moet, 439.
Lucretius, 32.
Ludovici, Lapidarium Zeylanicum, 376.
Luïscius, Alg. hist. geograph. en geneal. woordenboek, 443.
Lijkreeden op Hooft, 41.
Lynker, 13-15.

M.

St. Maartensdijk, Predikanten te, 519.
Maas, gekomen met den Prins over de, 415.
Maasgouw (De Predikanten te,) 382.
Maatjesharing, 342.
Macaulay „The history of England, 192.
Machefolière, De la, 71.
Ch. Mackay, Memoire of extraordinary popular delusions and the madness of Crowds, 101.
Maerlant (Jacob van), 24.
van der Maes (Anna), 592.
Magi, 383.
Mahomedanen, 385.
Maimon (Mozes), 384.
La maison Oudewaeter et Huysman, 192.
Malabaren, 384.
Malacca (straat), 77.
Malle Wedding of Gierige Geeraard, 423.
Malines, 534.
Maltheser kruis, 55.
Man (A. de), 78.
Manegold, 439.
Manslagt, 373.
Maraan, 586.
Maranen, 421.
Marchand (Prosper), 349.
Maria Stuart's Engelands Koningin en Hollands Stadhouderin laatste redenen en dood, 401.
Marie Antoinette, 381.
Marre (Jan de), 90.
Mars, 29.
Marsi, 383.
Martini, 512.
Matthes (Prof.), 40.
Maurus (Hrabanus), 289.
Maurits De Souvereiniteit van Prins, 398.
Medea, 23, 24.
De Meerman van 't Noorder Gewest, 411.
Meersen, 301.

Meester Wouter die Tymmerman, 300.
Meinart, 165.
Melchior-Fokkens, 281.
Melis Stoke's Rijmkroniek, 335.
Memoriaal, 448.
Memoria Joannis Clarisse, theologi, 119.
Memorie betreffende de tienden van de Ambachtsheerlijkheid, van Waddinxveen, 575.
Menaechmi, 131.
Mennonieten, 389.
Mensonides, 470.
De „Mercure" onder Rousset verboden, 343.
Merkt(v. d.)(Jan Constantijn), 68.
v. Merode Nassau, een verdwenen dame, 187.
2e Merseburger Spruch, 43.
Metamarphosen, 22, 23, 33.
Meliboeus, 24.
Meyer (Pieter), 292, 293.
Middel om lange preeken tegen te gaan, 356.
Middeleeuwsche handschriftkunde, 477.
Middelsweer, 371.
Middelweer, 373.
de Mierop, 676.
v. Miggrode (Jacobus), 563.
Mikmak, 177, 545.
Miles, 310, 311.
Misargyrides, 133, 279.
Misbruik van naam, 437.
Missy (Jean Rousset de), 344.
Modderman (Mr. A.), 264.
Moderne Helicon, 272.
Moer Djang Koen, 90.
Mol, Porceleinbakker De, 13.
Mol (P. C. den), 16.
de Mol, Bedrogen Lichtmis, 280.
Mom, 89.
Monophthonische proeven, 589.
Mons, 529.
Montaigne, 32, 32, 33, 33, 36.
Montfoort (Gerbreg van), 357.
Montfort, Schuilnaam, 346.
Montgolfier, 195.
Moordrecht, De omwenteling in 1813 te, 391.
't Moortje, 422.
Morgenblatt (Das), 90.
De Mostellaria van Plautus en de Nederlandsche navolgingen, 129, 278.
Mot, 178, 339, 428, 546, 547.
Moulin, A. du, 281.
Mounier (P.), 581.
Mozaïek door F. W. Drijver, 601.
Muggen, 6.
Muitende Spanjaard te Antwerpen, 422.
Muizen, 178, 287, 429.
Muller (Lazarus), 240, 243.
Muller F., De Nederlandsche geschiedenis in platen, 101.
Muller, Onze gouden eeuw, 437.
Mushart, Theat. Nob. Brem, 443.
Musket, 178, 288, 546.

N.

van Naaldwijk (Jan), 391.
Naber (Johanna), 191.
Nagel, 548.
Nagelaten boedel, 48.
Nagemaakte Heidens, 19.
Nahuys, 377.
Nalatenschap, legaten, enz. van de douairière van den raadpensionnaris Stein, 188, 260.
Nalatenschap van den veldmaarschalk Paul Wirtz, 351.
Namenkunde, Nederlandsche, 6.
Nanninga, Uytterdijk, Bijdr. Gesch. Overijsel, 583.
Napoleon, 395.
Napoleon waar zijt ge gebleven?, 176.

Nasporingen en Studiën op het gebied der Nederlandsche krijgsgeschiedenis, 409, 478.
Nassau (Maria van Merode), 187.
Nationaal-liberale partij, 358.
Nationaal belang, Een, 408.
„Navorscher", Een Indische, 86.
Nebukadnesar, 27.
Nederlandsch biographisch woordenboek onder redactie van P. C. Molhuysen en P. J. Blok, 473.
Nederlandsch dialekt in Zuid-Afrika, 590.
Nederlands Patriciaat, 120, 555.
De Nederlandsche geschiedenis in platen, 111.
Nederlandsche historiën, 28, 39.
De Nederlandsche Jaarboeken, 348.
De Nederlandsche Paus Adriaan VI, 63, 228.
Nederlandsche Plinius, 550.
De Nederlandsche Rijscholen, 600.
Nero, 33.
Nessusmantel, 27.
Een nieuw biographisch woordenboek, 473.
Nieuwe Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen, 83.
Nieuwe bijdragen tot kennis van de geschiedenis en het wezen van het Lutheranisme in de Nederlanden, 232.
Nieuwe Wijn in oude Le'erzacken, 336.
Nieuw Leven, 234.
Nieuw Liedeken, 8.
Nihilisten, 544.
Noord-Frankrijk gesproken dialect, In, 548.
Noortwijck (Claude), 292.
Normande (La), 67, 71, 72, 74, 76.
Notes and Queries, 1, 59, 86.
Novellla Andreae, 439.
von Nürnberg (Rumpler), 255.
Nijd, 548.
Nijdnagel, 288, 429, 548.
Nye, 226.
Nijhoff's Index, 382, 476.

O.

Obstructie, 585.
Oceanus, 27.
Oeta, 27.
Omer Wattez, 232.
Onbekend wapen, 508.
Onder beneficie van inventaris, 48.
Onrust, 93.
Ontmoeting en vergeving, 274.
De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde, 126.
Onuitgegeven stuk over Datheen, 190.
Onvermogen, een Sonnet, 31.
Onze letterkunde, Overzicht der Nederlandsche Letterkunde met bloemlezing, 63, 227.
Onze Vader, 43.
Oossaen, 188.
Oostende, 587.
Oosterbeek, Spokerij te, 440.
Oostindise spiegel, 87.
Oost-Souburg, 68.
Opidum, 304.
Opschrift boven de Luthersche kerk te Rotterdam, 172.
Opschrift boven den ingang der kerk te Champéry, 433.
De opschriften der monumenten en grafsteenen op het Prot. kerkhof te Wassenaar, 490
Origin of Commerce, 101.
Orleans (Elisabeth Charlotte van), 356.
Oude spreekwoorden, 336.
Ouderdom, hooge, 357.

Oude vliegmachines en oude luchtscheepvaart, 195.
Oudewaeter en Huijsman, La maison, 192.
Oudhoogduitsch, 44.
Oudhoogduitsche letterkunde, 43.
Oudsaksisch, 44.
Oudsaksische letterkunde, 43.
Het Oudt Haerlems Liedt-Boeck 399.
Oud-Vossemeer, 571.
Over Democritus en Heraclitus, 33.
Over de ongelijkheid, die er onder ons is, 33.
Over de tooneelspelen van den Leidschen rederijker Jacob Duijm, 25.
Over de vlijt der ambachtslieden, 413.
Overgave van Doesburg, 410, 581.
Overmeer (W. P. J.), Over de Haarlemmers in 't begin der 17e eeuw, 3.
Overtwater, 94.
Ovidius, 21, 22, 33.
Oijen (Fan van), 400.

P.

Hoe een paard te beoordeelen, 436.
Padbrugge (Robbertus), 70.
Pamfletten, Nederl. 251.
Pamflet en pasquil, 17, 48, 81, 84, 286, 341.
Pantinus (Johannes), 564.
Paradijs, 429, 548, 587, 588.
Paris, Parijs, 525.
Parma (Hertog van), 10.
Parme, 347.
Parvé (Mr. Jan Hendrik), 260.
De Pasquil-maecker voor den Duivel, 420.
Pasquino, 81, 82.
Pasteursgenezing, Een Middeleeuwsche, 289, 438.
Patijn (Mr. Gijsbert Adriaan), 260.
Pauli (Gerardus), 522, 559.
Pays-Bas en 1778, voyage aux, 524.
Pavillioen, 94.
Pegasische Oenone, 22.
De Pelikanisten of speelkoornen, 10.
Pellew (Sir Edward), 93.
Perfide Albion, 541.
Perigordisch, 34.
Péronne, 525, 526.
Pers (D. G.), 10.
Perzen, 20.
Phaedra, 26.
The Phaantom Ship van Marryat, 96.
Philematium, 132.
Philoctetes, 23.
Philolaches, 132.
Phocaea, 20.
De vloek der Phocaeërs of eene uitdrukking voor het onmogelijke, 20.
Phokaëoon Ara, 20.
Phol, 44.
Picardie, 526.
Piet Hein, 266.
Pioneer, 434.
La Pise, Tableau de l'histoire des princes et principauté d'Orange, 593.
Pith, 94.
Ned. Ind. Plakaatboek, 89.
Plancken (Johanna van der), 351.
Plasschaert (Alb.), XIXde Eeuwsche Hollandsche Schilderkunst, 380.
Plateel, 518, 560.
Plateel (Platelius) (Gerard), 516.
Plato, over den Staat, 439.
Plautus Miles Gloriosus, 129, 130, 278, 420.
Plichten der huisvrouw, 196.
Plutarchus, 33, 35.
Poberafijten, 197.

Poëzy, 39.
Polak, 37.
Pol (Dr.), 25.
Poortvliet, 566.
Porceleinkast, 16.
Graaf van Portland, 12, 106.
Portretje van Martinus Rummerink, 326.
Potgieter Contra Hooft, 39.
Potgieter, 39, 40, 417.
Potgieter, aan New-York, 433.
Potgieters Florence, 42.
Pottery, 129.
Poulecondor, 77.
Prenten, Joodsche, 192.
Prince (Johannes de), 519, 523.
Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd door F. de Bas, 261.
Prodonio premesal al larte maestra ± 1650, 195.
Prospectus van De Navorscher, 332.
Protocol Notaris Adriaen Leeuwenhoeck, 52.
Pruys (Maarten), 241.
Psalterium Ultrajectense, 61.
Psylli, 383.
Publications de la Société Historique et Archéologique du Limbourg, 302, 302.
Publications Historiques et Archéologiques du duché de Limbourg, 307.
R. Putman, William the Silent, 410.

Q.

De Quay of de Quade, 326.
Quintien (Gilles Jacobs), 4.
Quiévrain, 528, 529.

R.

de Raadt (I. Th.), Sceaux des Pays Bas, 312.
Felix Rachfahl, Wilhelm v. Oranien, 410.
Rageboom (Thomas), 567.
Ram, 599.
Rampzaaligheden der Verheffing van den Huize Medicis, 39.
Rau (Seb.), 61.
Redding van drenkelingen, 195, 291.
Reflets d'Histoire, 232.
Regelincx (Anna), 19.
Reginald van Valkenberg, 95.
Register op de Geslachtsnamen voorkomende in de Beschrijvinge der Stad Dordrecht van Matthijs van Balen 1677, 62.
Regt (Jan de), Zang op het eten van een kalfskop, 424.
Reinier Claessens, pag. 269.
Reisboek door Italië van D. J. Volkman, 82.
Reistogt naar en door Oostindiën, 87.
Rehe, 43.
Reizen in de 17de Eeuw, 400.
René van Châlon, 592.
Revius (Reefsen) (Jakob), 31.
Rexpoede, 428.
Reyderlant, 372.
Ridder (Herbertus de), 570.
Ridderbach (Jan), 48.
Riddere van Linne, 310, 311.
Ridderorde der lelie, 55.
Riemsdijk (van) raad van Indië, 89.
Rietstap, (J. B.), 117.
Rijmpjes, Oud-Leeuwarder Volks- of Kinder-, 46.
Wilhelm Ripperda tot Boxbergen, 583.

Ripperda, 240, 243.
Ritschl, 130.
Robbert, 165.
Rochemont, 55.
Rochman, 164.
Roever (de), Het leven onzer voorouders, 552.
Rogge (Dr. H. C.), 61.
Roggeveens Reis, Mr. Jacob, 601.
Rolduc, 302.
Rollandet, 469.
Rombauts, (Jan), 97.
Rombouts, 469.
Romondt (van), 431.
Ronzebonzen, 412, 586.
Rookende vrouwen, 198, 294, 357, 437.
Roorda (Bouwe), 389.
Roos (Govert), 68, 71.
Rootsteen (Jacob), 78.
Rotterdam, 539.
Rotterdam in den loop der Eeuwen, 453.
Rousset, 345, 347, 349.
de Roye, 525.
Michiel Adriaansz. de Ruyter, 601.
Rijden en Zeilen, 590.

S.

Saamslagh, de, 67, 70, 71.
Sabbatai Tsewie, 584.
Sabbatisten, 584.
Sagenkenais, 333.
Saint Just, 197.
Saksisch-Frankische invloed, 47.
't Samenspraek tusschen Amsterdam en Haerlem, 8.
Samuels (Gisbertus), 559.
Sande (Joan van der), 387.
Sandras de Courtile, 346.
Sandwijk (P. van), 338.
G. C. v. Santen's Lichte Wigger, 413.
Saône, 24.
Satire op Dr. M. van den B (randeler), 171.
Scapha, 133.
Van der Schaaff, 553.
Schambach Niedersachs Sagen, 591.
Schatkamer der Nederlandsse Oudheden, 164.
Scheller, Dictionnaire d'etymologie française, 175.
Schepens (Samuel), 570.
Scherpenisse, 559.
Scheurleer (Frederic Henri), 346.
Schieland, 77.
Schilderkunst, XIXde Eeuwsche Hollandsche, 330.
Schiller, 31.
Schlosser (Johannes Albertus), 292, 293.
Schmidt (Oscar), Die Entwicklung der vergl. Anatomie, 289.
Schnader (Heinrich), 248, 249.
De tegenwoordige vorm onzer schoenen werd aangewezen door den beroemden anatoom Petrus Campen, 289.
Schoonhoven, 397.
Schotel (Dr. G. J. D.), 315.
Schotel, Maatschappelijk leven, 437.
Schotel, Geschiedenis van de tabak, 294.
Schouten (Wouter), 87.
Schramm (Moritz), 242.
Schrandere Tooneelspeelder, 414.
Schrijvers (Onze), 477.
Schuh (Ueber den besten), 289.
Scipion (Ds. Jean), Vernede, 292.
Scrijver Claes van Danswijck, 97.
Scylla, 22.
Secretaris van Borcken, 17.
Seneca, 25, 26, 27, 33.
Sextus Pompejus, 22.
Sibylle, 165.
Siet, 84.

Simmerdijk, 182.
Simo, 132, 133.
Simoïs, 23.
Simson's treurspel, 28.
Sinthqunt, 44.
Sire, Siet, 84.
Sjeezen, 178, 288, 546.
Sjofel, 285.
Skillige pijp, 183
Slabbe, 178, 388, 546.
Slatius (Henrick Danielsz.), 18.
Sloots-Hoornwerk, 582.
Smissaert, 396.
Smids (Ludolf), 163.
Smith, Adam, 274.
Snel (P.), 395.
Het geslacht Snellen, 314, 465.
Snobber, 94, 176.
Soermans, Zuidholl. Predikanten, 512.
Snorra Edda (Gylfaginning), 333.
Een Soldatenliedje, 79.
Sonna, 44.
Sonoy (Diderik), 240.
Soo gaet het in de Werelt, 18.
Souteveen (Dr. Hartogh Heijs van), 66.
De Souvereiniteit van Prins Maurits, 398.
Spaan (Gerard van), 357, 402.
Spaansche Brabander, 340.
Spaen (Baron van), Groot Charterboek, 299.
Spaen (Baron van), Inleid. tot de Geschied. van Gelderland, 311.
Spandaw, 264, 265, 267.
Specht, 421, 422.
Spek, 9, 421, 586.
Spekken, 422.
Spel des Gheschils tot Athenen, 355.
Spel van Griane, 29.
Spel uit het jaar 1819, Een, 435.
Spelen van Sinnen, 10.
Sphaerio, 133.
Spieghel der Reynicheit, 25.
Spierdijk, 68, 71.
Spierdijk, 68.
Splint en splinter, 341.
Splint = geld, 282.
Splinter, Jan, 282.
Spokerij, 132.
Spookhuis in de Bickerstraat te Amsterdam, 294.
Spore aen den Heer Hooft, 28.
Spotten, 590.
Spotschriften van het jaar 1720, Iets over de, 99, 403.
Spreekwoordenboeken, 424.
Sprokkelingen op het gebied der Taalkunde, 411, 586.
Spurihalz dicunt, 43.
Von Stackelberg, 327.
Stakenborch of Stakenburg (Van), 58, 117, 224, 375.
Staeckenbrouck (Roelof), 377, 503.
Stamboom, van Joos, 458.
Staring, 267.
Staring, De Noordsche goden en hun bouwmeester, 333.
J. Starter's Daraide, 416.
Starter's Jan Soetekan, 11.
Staveren (van), 393, 394.
Stedelijke Bibliotheek van Haarlem, 3.
Steenbach (Jacob), 241, 242, 244.
Stel (v.), 78.
Guilelmus Stephani, 466.
Stephens, Catal. Britsche Museum, 101.
Sterlincx, (P.), 242.
Van Steijn, 471.
Steijn, 188, 189.
Stoethaspel, 48, 176.
Stoett (Dr.), Gedichten van Hooft, 37.
Stoett's Spreekwoordenboek (Dr.), 9, 176.

Bijzonderheden uit het leven van Juliana van Stolberg, 107, 191, 262.
Stooters voor klapmutsen ontvangen, 412.
De dood van Karel den Stoute na twaalf jaar nog betwijfeld, 97.
van der Straten, 467.
Het Studentenleven van Bernagie, 280.
Studentenlied van de Bewezen Waarheid, 30.
Studiën over de Geschiedenis van den Nederlandschen handel, 63.
Stymphalis, 25.
Supplement bij den derden druk van Mozaïek, 601.
Suyderhuysen, 371, 373.
Suyp-stad, 10.

T.

Taal en Letteren, 39.
Tafelbeesems, 168.
Tafelbhay, 73.
Tafelspel van Meester Kakadoris ende een doof wijf met ayeren, 417.
Talmud, 384.
Tarisius, 29.
Taxandria, 332, 557.
Tegenapatnam, 77.
Tegenw. Staat v. Friesland, 440.
Temple (Sara Maria), 106.
Temporaaluren, 194.
Tentre (du), 75.
Theopropides, 132.
Tesselschade, 35.
De Teutonista, 108, 110, 176.
Teylingen (van), 576.
The selvo druhtin, thie thena visc gihelda, theie gihele that hers theru spurihelti! Amen, 43.
Thierry, St. Jérome, 174.
Things not generally known, by John Timb, 263.
Tholen, 509 tot 518.
Thomson's The Seasons, 335.
Tiber, 177.
Tibr = aibr, 177, 284.
Tichelaar, 105.
Tichfield (Markies van), 106.
Tiele (P. A.), 61.
Tiktak, 545.
Tityrus, 24.
Tollens, 266.
Tranio, 133.
Tranquebar, 77.
Travers (E. J.), 504.
Trefwoorden, 541.
1. Perfide Albion.
2. Boycot.
3. Atavisme.
4. Annexatie.
5. Nihilisten.
6. Chauvinisme.
Treitschke, 543.
Trenen, trainen, (bij sport), 439.
Trepsum, 373.
Jan Trioen, 5.
Triptrap, 545.
Triton, 8.
Tromp, 325.
Tropisch Nederland, 86.
Trou moet Blijcken, 10.
Tspel van Sinte Trudo door Dr. G. Kalff, 421.
Tuinman (Carolus), 412.
Turgenjew (Iwan), 544.
Twee „non liquets" uit de Kroniek van Aduard, 85.
Tijdschrift voor Geschiedenis, Land en Volkenkunde, 233, 557.
Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek, 101.
De Tijdspiegel, 601.

U.

Uhland, 333.
Uithangteekens, 7.
Uitvindingen, 196.
Uitleenen van boeken, 431.
Ulysses, 23.
Urkundliches über die van Lijnden, von Baron Adhémar von Linden, 210.
Baron van Utenhove, 440.
De Utrechtsche Universiteitsbibliotheek, haar Geschiedenis en kunstschatten voor 1880 door J. F. v. Someren, 60.
Uttum, 371, 373, 445.
Uttumer deel, 372.
Uyttenhove, 18, 193.
Uitvindingen, 196.

V.

Vader (Cristoffel), 241.
Vaissean Fantôme, 92, 96.
Val (du), 75.
Valderen, 374.
Valenciennes, 527.
Valentyn, 87, 376.
Van de Qua Grieten, 411.
Vatter (Christoff), 242.
Vaughan, 352.
Vechters, 41.
Hans Vedder, 352.
Veel weten brengt met zich, dat men aan veel twijfelt, 33.
Veenstra (Petrus H.), 181.
Venus, 29.
Velzen (Geraerd van), 39.
Verbrugge, 293.
Vergilius Maro, 24.
Verhaer (Theodorus), 512.
Verhouding tusschen Johan de Wit en Willem III, 12.
Verhouding van Stadhouder Willem III tot het stedelijk bestuur van Amsterdam, 263.
Vermeulen (P. J.), 61.
Vernède, Ds., 293.
Verordening, Een gemoedelijke, 591.
Verrenken (Verstuiten), 43.
Vers, Een dubbelzinnig, 359.
Verscheyde Nederduytsche Gedichten, 41.
Versteeg (h), 470, 505.
Verzameling tot waarschouwinge voor de nakomelinge van alle de projecten enz., 101.
Vest, in het, 342.
Veth, Prof., 87.
Victorijn, 40, 41.
Vies des hommes illustres, 35.
Villa, beteekenis van, 305.
Villiers (N.), 106.
Vingerhoed, 437.
De eerste Vingerhoeden, 199.
Aen Jan Jacobsz. Visscher, 10.
De Vliegende Hollander, 95, 191.
Het Vliegend Schip, 96.
Een Vliegmachine in 1751, 121.
Vlies (N. L. van der), 581.
Vlijt der Ambachtslieden, Over de, 413.
Voer(en) = doen en laten, handelwijze, manier, 335.
De Volksgeest van 1813-1815, 380.
Volkskunde 233, 381, 557.
Volkslied, 430.
Volla, 44.
Vollenhoven (Cornelis), 292, 293.

Vondel, 24, 28, 40, 41.
Voorne, 511.
Vooruitgang, 273.
Van Voorthuysen, 469.
Vorsterman van Oyen-Honig, 119.
Voyage aux Pays-Bas, 524.
Vraagstukken en gevaren van het Socialisme, 126.
Vreugh-de stroom, Uit de Amsterdamsche, 425.
Vriendschap & liefde, 274.
Vrijmetselarij, Bijgeloof omtrent de, 294.
Vrouwen die een pijp rooken, 198, 294, 357, 437.
Vuizer, 178, 340, 417, 586.
Vuur- en Waterproeven, 389.
De Steen aan De Vuursche, 440, 551.
Vijsters, 417.

W.

Waarheid en Loogen van H. van Halmael, 423.
van Waddinxveen. 3 Brieven van het oorlogsterrein 1799 en 1800, 576.
Waddingsveen, 391.
Waerschov-gedicht, 4.
Wagenaar: Beschrijving van Amsterdam, 101.
Wagenaar, Vad. Gesch., 101, 348.
Wagenseil (Joh. Christoffel), 37.
Waleram, 95.
Walre (J. van), 18.
Wapen, onbekend, 508.
Wapens van Nederlandsche geslachten niet voorkomende in het Armonial Général van Rietstap, 594.
Warenar, 129.
Washington Irving History of New-York, 433.
Wat weet ik eigenlijk, 33.
Waterboei, winterboei, d.i. ijs, 334.
Weekblad de Koopman, 101.
Wellevenskunst, Coornhert's, 35.
Wilhelmina van Oegstgeest, 575.
Wilhelmus van Nassauen, 267, 270.
Heeft de zoon van Koning Willem I, de latere koning Willem II, kans gehad op den Belgischen troon?, 12.
Willem de Eerste, Prins van Oranje, treurspel, 18.
Op welke wijze heeft stadhouder Willem III als koning van Engeland de belangen der Hollanders behartigd?, 107.
Pogingen van Stadhouder Willem II om het sluiten van den vrede met Spanje tegen te gaan, 263.
Verblijf van Z. M. Koning Willem III in Friesland gedurende 10—18 Mei 1873, 107.
Willem V in Engeland, 183, 261.
Willem de Zwijger's geloofsovergang, 193, 351, 410.
Willem Leevend, 272.
Willemszen (Wed. Jacob), 508.
De Windhengst uit Gorters Mei, 333.
Winghe-Saint-Georges, 214.
Winkler (Johan) Oud-Nederland, 11.
Johan Winkler, Studiën in Nederlandsche Namenkunde, 6.
Winschoten's Seeman, 429.
Winssen, 216.
Winterboei, 334.
Wirtz, Veldmaarschalk Paul, 351.
Wisse, 89.
Jan de Witt, 105.

Witboom, Abraham, 68.
't Wit Lavendel, 28.
Witt Huberts (F. W. J. de), 239.
Wittenberg (Lambert van), 241.
Wodan, 43, 44.
Wolters, Cod. Dipl. loss, 298.
Wolters, Munsterbilsen, 302.
Woordenschat, 81.
Woodstock, 106.
Worp (Dr.): De invloed van Seneca's treurspelen op ons tooneel, 38.
Wulp (J. K. van der) Catalogus van de tractaten, pamfletten enz. over de geschiedenis van Nederland, 240, 259.
Wurtsburg, 578.
Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, 438.
Wijbrand, 165.
De Wijngaardranken, 10.
Wijsjes gevraagd van zeven oude liedjes, 48.

X.

Xenophon, 588.

Y.

IJzeren Maarschalk, 89.

Z.

Zandt (J. D. van Rhomondt), van der, 431.
Zeldzaam Grafschrift, 198.
Zendero, 383.
Zenobius of Zenodotus, 20.
Zerk, 590.
Zernike, Paedagogisch woordenboek, 34.
van Zevender (Frederik), 391.
Zier, Geen, 590.
Zöchler, Hieronymus, 174.
Zomerweg, 182.
Zonderlinge Weddenschappen, 194.
Zooals Hieronymus in zijn aureool te lezen geeft, 174.
Zöpfel, Alterthümer, 297.
Zuid-Beveland, 67, 68.
Zutphensche librije, 61.
Zuur gelapt, 342.
Zuylesteyn, 105.
Zuytlandt, 511.
Zwaag Westeinde (Westerein), 183, 185.
Zwadde, 183.
Onno Zwier van Haren, 266.
Zwollis of Zwolis, Hendrik of Heinrich, uurwerkmaker, 84.
Zij is met den Prins over de Maas gekomen, 415.